

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historické vědy – obecné dějiny

PhDr. Miroslav Šepták

**K politickému a hospodářskému vývoji Rakouska v letech
1931-1934**

**About Political and Economic Development of Austria in
Years 1931-1934**

Disertační práce

vedoucí práce: doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Písku 13. srpna 2012

Poděkování

Moje největší poděkování patří panu doc. PhDr. Františkovi Stellnerovi, Ph.D. (FF UK Praha) za vedení disertační práce a četné odborné konzultace. Za další podněty a pomoc bych rád poděkoval Univ. Prof. Arnoldu Suppanovi (Österreichische Akademie der Wissenschaften), Univ. Prof. Lotharu Höbeltovi (Universität Wien), Dr. Rudolfu Jeřábkovi (Österreichisches Staatsarchiv), PhDr. Jindřichu Dejmkov, DSc., (Historický ústav Akademie věd ČR) a prof. PhDr. Robertovi Kvačkovi, CSc. (FF UK Praha).

Obsah

Úvod	5
Od vzniku republiky ke konci „zlatých“ dvacátých let (1918–1929)	28
Na tenkém ledě mezinárodní politiky. Německo-rakouská celní unie	80
Éra „neúspěšného“ kancléře? (červen 1931 – květen 1932)	138
Na rozcestí změn (květen 1932 – leden 1933)	185
Rakousko a nakročení k autoritativnímu režimu (únor - září 1933)	243
Mezi dvěma pokusy o atentát (říjen 1933 – červenec 1934)	303
Závěr	345
Abstrakt	356
Abstract	358
Prameny a literatura	360
Seznam zkratek	404

Úvod

Předmětem zkoumání předložené disertační práce věnující se jedné z nejvýznamnějších kapitol rakouských moderních dějin¹ bude časové období od března 1931 do července 1934, tedy poslední léta první rakouské republiky² a počátek autoritativního režimu.³ Oba mezníky jsou

¹ K definici pojmu „moderní dějiny“ srovnej z nepřeberného množství literatury např. ROTHFELS, Hans, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, in: VfZ 1, 1953, Heft 1, s. 1-8; MÖLLER, Horst, *Was ist Zeitgeschichte?*, in: *Einführung in die Zeitgeschichte*, hrsg. von Horst Möller, Udo Wengst, München 2003, s. 13-51; *Zeitgeschichte als Problem*, hrsg. von Wolfgang Schieder, Alexander Nützenadel, Göttingen 2004, (Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft 20).

² K syntézám rakouských meziválečných dějin srov. průlomovou monografií *Geschichte der Republik Österreich*, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, (dále jen: *Geschichte*); Z dnešního pohledu je nejzajímavější stať tehdejšího archiváře rakouského Státního archivu Waltera Goldingera. GOLDINGER, Walter, *Geschichtliche Ablauf der Ereignisse in Österreich 1918-1945*, s. 15-288, (GOLDINGER, *Ablauf*). Z provedené analýzy Goldingerova textu vyplývá, že v rámci svých kompetencí využil při psaní práce archivní dokumenty, které tehdy nebyly badatelům běžně přístupné. V roce 1962 autor monografií přepracoval, Srov. GOLDINGER, Walter, *Geschichte der Republik Österreich*, Wien 1962. Toto vydání doplnil a upravil v roce 1992 rakouský historik Dieter Anton Binder. Srov. GOLDINGER, Walter, BINDER, Dieter, *Geschichte der Republik Österreich 1918-1938*, Wien, München 1992, (dále jen: GOLDINGER, BINDER, *Geschichte*). Všechny relevantní syntézy dějin meziválečného Rakouska případně 20. století se o některé z uvedených vydání právem opírají. Z dalších syntéz srov. HOOR, Ernst, *Österreich 1918-1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner*, Wien, München 1966, (dále jen: HOOR, *Österreich*); ANDICS, Hellmut, *50 Jahre unseres Lebens. Österreich Schicksal seit 1918*, Wien 1968, 2. Auflage; MIKOLETZKY, Hanns-Leo, *Österreichische Zeitgeschichte. Vom Ende der Monarchie bis zur Gegenwart*, Wien, München 1969, 3. ergänzte Auflage; KREISSLER, Felix, *Von der Revolution zur Annexion. Österreich 1918-1938*, Wien, Frankfurt, Zürich 1970; REICHOLD, Ludwig, *Scheidewege einer Republik. Österreich 1918-1968*, Wien 1968, s. 11-126; SCHAUSBERGER, Norbert, *Österreich 1918-1980. Mit einem ergänzenden Bericht von Rudolf Kirchschläger. Erinnerungen und Gedanken über Österreichs entscheidende Zeit*, Graz, Wien 1980, s. 15-36; *Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik*, 2 Bde, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalník, Graz, Wien, Köln 1983, (dále jen: *Geschichte II.*); ZÖLLNER, Erich, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 1984, 7. Auflage, s. 492-524; WEISSENSTEINER, Friedrich, *Der ungeliebte Staat: Österreich zwischen 1918 und 1938*, Wien 1990; Analýzu politických dějin z kulturně historického pohledu nabízí stylisticky velmi zdařilá práce HANISCH, Ernst, *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*, Wien 1994, (dále jen: HANISCH, *Schatten*); DUSEK, Peter, PELINKA, Anton, WEINZIERL, Erika, *Zeitgeschichte im Aufriß. Österreich seit 1918. 50 Jahre Zweite Republik*, Wien 1995, 4. ergänzte Auflage; *Österreich im 20. Jahrhundert*, Bd. 1. *Von der Monarchie bis zur Zweiten Republik*, hrsg. von Rolf Steininger, Michael Gehler, Wien 1997; Z levicových pozic bývalý šéfredaktor *Arbeiter-Zeitung* SCHEUCH, Manfred, *Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie zur Zweiten Republik*, Wien, München 2000, s. 8-106; Nejnověji s důrazem na hospodářské dějiny BERGER, Peter, *Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert*, Wien 2007, s. 54-190, (dále jen: BERGER, *Geschichte*).

³ V historiografii existuje různá periodizace rakouských dějin sledovaného období. Základní rozlišení spočívá buď v klasifikaci první rakouské republiky v letech 1918-1938

zvoleny s ohledem na důležité události, jež ve své době přesáhly čistě vnitrostátní význam a ovlivnily tehdejší mezinárodní politiku. První souvisí se zveřejněním plánu německo-rakouské celní unie, druhý se zavražděním rakouského kancléře Engelberta Dollfusse. Pro práci jsem záměrně zvolil první polovinu třicátých let minulého století. Podalpská republika je tehdy konfrontována zvýšenou měrou se „skrytě“ přítomnými problémy politické, hospodářské a sociální povahy, patrnými od počátku jejího vzniku v roce 1918. Neřešení naléhavých otázek doby ústí v krizi liberální demokracie, odstranění politické a názorové plurality a etablování autoritativního vládního systému. Rakousko tak v roce 1933 patří do výčtu evropských států, kde část politických elit dojde k přesvědčení, že stávající systém parlamentní demokracie je nepružný, neschopný strukturálně a rychle řešit nahromaděné problémy, a proto rozhodovací proces v politice a hospodářství musí být zjednodušen a zefektivněn v podobě „vlády silné ruky“.

Cílem disertační práce je analýza rakouského zahraničně politického vývoje v letech 1931-1934 s důrazem na celkový vývoj mezinárodních vztahů. Dále nebudou opomenuty vybrané vnitropolitické události i hospodářský a sociální vývoj Rakouska. Není v silách jednoho badatele postihnout veškeré důležité aspekty vytyčeného časového období, a proto budu zkoumat především tyto problémové okruhy a otázky: Jakým vývojem prošly jednotlivé koncepty rakouské zahraniční politiky z hlediska dějin idejí?⁴ Kde hledat příčiny preference anšlusu před samostatnou existencí republiky? Proč vznikl a později ztroskotl plán? Byl Karl Buresch skutečně „slabým“ kancléřem? Jaký vliv měla Velká hospodářská krize na

rov. např. Geschichte I.; Geschichte II.; nebo rozdělení do více vývojových etap, KLUGE, Ulrich, Der österreichische Ständestaat. Entstehung und Scheitern, Wien 1984, s. 15, (dále jen: KLUGE, Ständestaat).

⁴ Dějiny idejí zkoumají proměny různých konceptů, hnutí, trendů, motivů a tradic v čase. K jejich definici rov. např. Neue Wege der Ideengeschichte. Festschrift für Kurt Kluxen zum 85. Geburtstag, hrsg. von Frank Lothar Kroll, Paderborn, München, Wien, Zürich 1996; SCHÜTTE-SCHORN, Luise, Ideengeschichte, in: Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Begriffe, hrsg. von Stefan Jordan, Stuttgart 2002, s. 174-178; přehledně LUTZ, Raphael, Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart, München 2010, s. 152-167, 2. durchgesehene Auflage, (dále jen: LUTZ, Geschichtswissenschaft).

rakouské hospodářství a jak čelila tamní vláda důsledkům ekonomické recese? Proč stát pod Alpami odmítl středoevropský plán československého ministra zahraničí Edvarda Beneše? Uvažovali Heinrich Brüning, Franz von Papen, Kurt von Schleicher a Adolf Hitler s využitím rakouské karty v mezinárodní politice? Jaké jsou hlavní příčiny pádu rakouské demokracie a jakou roli přitom hrála politická kultura tamních politických stran, tlak fašistické Itálie a nacistického Německa? Co způsobilo extrémní polarizaci rakouské politické scény? Proč má Hirtenberská aféra klíčový význam pro rakouský vnitřní a vnější vývoj. Do jakých fází lze rozdělit etablování rakouského autoritativního režimu? Co způsobilo změnu orientace rakouské diplomacie a roztržku s Německem? Proč ztroskotaly pokusy o internacionalizaci německých útoků vůči podalpské republice? Lze označit rakouský nedemokratický režim za totalitní nebo autoritativní? Do jaké míry uspěla a co přinesla snaha o zavedení korporativismu ve státu pod Alpami. Co vedlo k rakouské občanské válce v únoru 1934 a k nacistickému pokusu o ozbrojené spiknutí v červenci téhož roku?

Metodologicky budu vycházet ze syntézy klasického pojetí zkoumání politických dějin a z paradigmatu tzv. nových politických dějin. V prvním případě je na zahraniční politiku resp. mezinárodní vztahy nahlíženo jako na pole střetávání národních a státních zájmů. Tento přístup ostatně zpochybnila v německém prostředí koncem 50. let minulého století nová generace historiků. Ta začlenila do své analýzy nové interpretační paradigma moderních německých dějin – sociální dějiny a dala impuls k diskusi o vhodnosti a způsobu využití pramenů pro studium minulosti. Výsledkem akademických rozprav bylo koncepte tzv. nových politických dějin. Dnešní badatel by proto neměl redukovat dějiny výlučně na rekonstrukci „velké politiky“ bez zahrnutí aspektů vnitřního, hospodářského a sociálního vývoje zkoumaného státu. Ve světle nových vědeckých přístupů ke zpracování historických témat dostaly dějiny zahraniční politiky náhle nálepkou konzervativního a přežilého oboru,

popřípadě obdržely punc nedůležitého doplňku zkoumání minulosti.⁵ Naštěstí nadále zůstaly autonomní součástí historické vědy.⁶ Od sedmdesátých let prakticky se prosazuje modernější pojetí výzkumu mezinárodních vztahů volající po rekonstrukci rozhodovacího procesu a pozadí důležitých událostí, zohlednění osobních zkušeností politika, pochopení jeho úmyslů v strukturálních podmínkách doby.⁷

Moje metodologická pozice je uprostřed mezi klasickými politickými dějinami a novými politickými dějinami. Zdá se, jakoby historici na úkor mezioborového přístupu částečně rezignovali na archivní výzkum. Jsem toho názoru, že současný badatel by měl rozumným způsobem prohlubovat interdisciplinární rámec svého oboru. Separaci vnitřní a zahraniční politiky považuji za nesprávný krok. Snaha o komplexní výklad určitého problému musí zahrnovat hospodářské, sociální, vojenské a jiné aspekty. Kromě studia úřední provenience je nezbytné zohlednit i dokumenty uložené v osobních archivech, dobový tisk, rozmanité statistiky, vojenské a hospodářské analýzy. Při využití teoretických přístupů a znalostí z ostatních společenských věd zejména z politologie, práva, sociologie a ekonomie je však podle mého názoru nutné uplatnit přísně selektivní hledisko. V opačném případě sbírá badatel mnoho jednotlivostí, které vybraný problém analyzují do přílišných detailů. Text je tak v konečném důsledku nadměrně zatěžován podrobnostmi a jeho

⁵ Srov. např. MOMMSEN, Hans, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933*, Berlin 2004, 2. Auflage, (dále jen: MOMMSEN, *Aufstieg*).

⁶ K vývoji výzkumu mezinárodních vztahů srov. přehledně LUTZ, *Geschichtswissenschaft*, s. 138-155.

⁷ K novým politickým dějinám a k celé diskusi srov. WEHLER, Hans-Ulrich, *Moderne Politikgeschichte oder „Grosse Politik der Kabinette“*, in: *GuG* 1, 1973, s. 344-369; HILLGRUBER, Andreas, *Politische Geschichte in moderner Sicht*, in: *HZ*, Bd. 216, 1973, Heft 3, 529-552; HILDEBRAND, Klaus, *Geschichte oder Gesellschaftsgeschichte? Die Notwendigkeit einer politischen Geschichtsschreibung von den internationalen Beziehungen*, in: *HZ*, Bd. 223, 1976, Heft 2, s. 328-357; WEHLER, Hans-Ulrich, *Kritik und kritische Antikritik*, in: *HZ*, Bd. 225, 1977, Heft 2, 347-384; CONZE, Eckart, *Abschied von Diplomatiegeschichte? Neue Forschungen zur Rolle der Bundesrepublik in den internationalen Beziehungen 1949-1969*, in: *HJb* 116, 1996, s. 137-154; WEHLER, Hans-Ulrich, *„Moderne“ Politikgeschichte? Oder: Willkommen im Kreis der Neorankeaner von 1914*, in: *GuG* 22, 1996, s. 257-266 (reakce na knihu: HILDEBRANDT, Klaus, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*, Stuttgart 1995); FREVERT, Ute, *Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen*, in: *Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung*, hrsg. von Ute Frevert, Heinz Gerhard Haupt, Frankfurt am Main, New York 2005, s. 7-26.

rozsah překračuje únosnou mez nehledě na to, že pro širší okruh čtenářů působí odtažitě.

Při svém výzkumu využívám tradiční historický postup – heuristiku, kritiku pramenů a literatury a jejich interpretaci. Disertace se bude opírat především o podrobnou analýzu a kritiku nevydaných pramenů, kterou považuji za naprosto klíčovou a neopomenutelnou součást každé seriózní vědecké práce. Každý historik, chce-li napsat komplexnější studii většího rozsahu, nesmí rezignovat při své heuristické činnosti na studium archivních dokumentů, protože kritická interpretace nevydaných a vydaných pramenů odlišuje profesionální odborníky od publicistů, politických agitátorů a laických zájemců o minulost.⁸ V opačném případě badatel zabývající se moderními dějinami vědomě výrazně snižuje kvalitu a degraduje výsledky své práce. Někteří z dnešních historiků podle mého soudu příliš přeceňují edice dokumentů, kterými zcela mylně nahrazují primární výzkum. Vydané prameny institucionální povahy vnímám jako doplněk k podrobnému výzkumu v archivních institucích. Odmítám se tak zařadit k varovnému nešvaru současné (nejen) české historické vědy, kdy je kompilační charakter práce („z deseti knih vznikne jedenáctá“), vycházející pouze z odborné literatury a vydaných pramenů staven na roveň studii hledající oporu v archivních dokumentech.

Zároveň si uvědomuji nutnost pracovat s nevydanými prameny s nejvyšší možnou opatrností a značnou kritičností. Archivní dokument považuji za druh subjektivní narativní konstrukce, jehož podoba závisí na autorovi. Současný historik má, na rozdíl od svých předchůdců v období vědecké nesvobody, širší studijní možnosti a zpravidla pracuje na výzkumném problému také v zahraničí, čímž roste pramenná základna. Jednotlivec přirozeně nikdy nevytěží „všechny“ prameny k danému tématu, kromě toho i on provádí jakousi vlastní selekci a některé dokumenty považuje za nedůležité, zatímco jiný badatel přemýšlí diametrálně odlišně.

⁸ Připouštím, že existuje výjimka z pravidla, neboť jsou témata, která prakticky nelze rekonstruovat na základě archivních dokumentů.

Zastávám názor, že analýza určitých historických skutečností musí vycházet ze vzájemné konfrontace vydaných a nevydaných pramenů a výsledků bádání prezentovaných v odborné literatuře. Z hlediska tohoto tvrzení jsem se pokusil zohlednit co nejširší základnu pramenů osobní a institucionální povahy a odborné literatury s cílem dosáhnout nové vědecké interpretace zvolené problematiky. V souladu s paradigmatickým novým politickým dějin doplním politické dějiny o analýzu dalších aspektů s nezanedbatelným vlivem na vývoj zkoumaných událostí. Nevnímám totiž zahraniční politiku jako prostá diplomatická jednání úzké elity, ale jako soubor faktorů výrazným způsobem podmíněných vnitropolitickou situací i hospodářskou a sociální realitou zkoumaných států. Na prvním místě budu analyzovat rakouskou zahraniční politiku na pozadí mezinárodních vztahů, na druhém vybrané vnitropolitické problémy a na třetím místě rozeberu některé hospodářské a sociální aspekty podalpské země.

Dalším impulsem k volbě zvoleného tématu byl stav dosavadního bádání a způsob zpracování rakouských dějin v letech 1931-1934. Zvláště markantní jsou tři rysy. Zaprvé, ačkoli jde o dobu pro Rakousko značných změn, je uplatněno selektivní hledisko při zkoumání vybraného časového období s koncentrací na „klíčové“ milníky (německo-rakouská celní unie, 4. březen 1933; 12. únor 1934; 25. červenec 1934). Proto je například éra rakouského kancléře Karla Buresche považována za nezajímavou.

Zadruhé, značná politizace tématu především s ohledem na rakouského kancléře Engelberta Dollfusse, jenž jako každá výrazná osobnost vzbuzuje nemalé emoce. Jeho činy jsou hodnoceny rozporně. Existují dvě základní interpretační pozice. První navazuje na dobovou glorifikační propagandu rakouského autoritativního režimu. Ta záměrně vykreslovala kancléře v nejrůžovějších barvách; stylizovala ho do pozice garanta progresivního vývoje země, průkopníka, neohroženého bojovníka a vlastence v úsilí za „nové“ Rakousko. Jeho skutky se staly předmětem nekritického obdivu. Okolnosti kancléřova tragického konce poskytly propagandě nové možnosti - mohl být označen za mučedníka, člověka, jenž zaplatil za ušlechtilé cíle nejvyšší cenu. Rakouská vládní garnitura

tehdy obratně využila kancléřovu smrt a Dollfussův kult osobnosti spojila s „rakouskou misí“ – s bojem za uchování suverenity republiky pod Alpami vůči agresivní politice nacistického Německa. Dollfussův tragický skon, který během své politické kariéry předčil veřejně činné osoby a primárně usiloval o udržení nezávislosti Rakouska, výborně zapadal do vládního propagandistického rámce. Dollfuss je prezentován jako silně věřící katolík, od raného věku projevující lásku k vlasti. Vyrůstal v idylickém prostředí dolnorakouské vesnice a od počátku bedlivě vnímal zdejší nelehký život. Pozitivní vztah k venkovu a půdě pak vrcholil výběrem zemědělství za budoucí povolání. V zaměstnání podával mimořádné výkony, svým nasazením, profesionalitou a odbornou přípravou inspiroval spolupracovníky. V době pro Rakousko kritické vyslyšel „volání vlasti“ a vstoupil do politiky, ne k vlastnímu obohacení a profitu, ale ke službě ve prospěch Rakouska. Nejprve odpovídal za rezort zemědělství, následně přijal nemalou výzvu, když převzal funkci spolkového kancléře. Bravurně zvládl všechny politické nástrahy. Když nacistické Německo chtělo Rakousko proměnit v pouhou župu bez respektování jeho historických a kulturních specifik, postavil se odvážně na odpor. Nacisté neváhali a po marných pokusech zlomit rakouskou rezistenci vymysleli podlý plán ozbrojeného převratu. Během něho zaplatil Dollfuss za svoji mimořádnou statečnost životem, ale jeho myšlenky žijí dál.⁹

Některé životní úseky z Dollfussova mládí dobová propaganda záměrně opomenula, aby nenarušovaly pozitivní politikův obraz.¹⁰

⁹ Srov. EDER, Julius, Kanzler Dollfuss, seine österreichische Sendung, Wien 1933; KNOLL, August, Dollfuss schafft Arbeit, Wien 1933; GEISSERT, Otto, Bundeskanzler Dr. Engelbert Dollfuss, Wien 1933; STURM, Joachim, Unser Kanzler. Ein Jahr Regierung Dollfuss, Wien 1933; STROBL, Ludwig, Unser Kanzler Dr. Dollfuss als Agrarier, Wien 1933; BLEIBTREU, Attilio Renato, Der Heldenkanzler, Wien 1934; EDER, Julius, Zwei Jahre Dollfuss. Zum 20. Mai 1934, Wien 1934; Zwei Jahre Aufbauwerk der Regierung Dr. Dollfuss, Wien 1934, (bez autora); KNOLL, August, Von Seipel zu Dollfuss. Eine historisch-soziologische Studie, Wien 1934; HILDEBRAND, Klaus von, Engelbert Dollfuss, ein katholischer Staatsmann, Salzburg 1934; MAURER, Hans, Kanzler Dollfuss, Graz, Wien 1934; EISENSTECKEN, Hans, WEITHALER, Ludwig, Kamerad Dollfuss. Mit dem Bundeskanzler an der Front, Innsbruck 1935; MESSNER, Johannes, Dollfuss, Innsbruck 1935.

¹⁰ Mám tím na mysli zejména jeho nemanželský původ a předčasné ukončení studia v biskupském semináři ve Vídni.

Spoluviná na záměrné likvidaci politického pluralismu je buď zcela zamlčena, nebo hodnocena jako nezbytný krok proti „nevyhnutelnému“ boji na dvou frontách – proti marxismu a nacismu. Dollfuss obětoval pro „rakouskou misi“ mnohé, dokonce i život, a proto je „kancléř hrdina“ (*Heldenzkanzler*). Za všechny oslavné teze bych rád uvedl jednu, pocházející z dobového periodika. Dollfussův život a odkaz jsou shrnuty následovně: *„Jeho mise byl boj, jeho vůle byl mír, jeho život byla oběť, jeho smrt bylo vítězství.“*¹¹

Především konzervativně orientovaní historici převzali velkou část soudobých propagandistických argumentů a propojili je s účelovou interpretací některých dokumentů ve snaze dodat jim punc „nezaujatého“ hodnocení a „vědeckosti“. Obdiv k Dollfussovi více či méně otevřeně vyjádřený však retušovat buď nechtěli, nebo nedokázali. Úspěšnou obranu nezávislosti Rakouska proti nepoměrně silnějšímu Německu za pomoci tamních vlastenců a Itálie hodnotí jako mimořádný výkon, který co do významu daleko převyšuje negativa Dollfussova období – odstranění demokracie, tvrdé represe proti politickým odpůrcům a občanskou válku. Na autoritativní změny je nahlíženo v souvislosti s převažujícím dobovým tvrzením jako na nutný obranný prostředek v boji proti „hnědému“ a „rudému“ nebezpečí. Kromě toho je vyzdvihován fakt, že za Dollfussovy vlády Rakousko poprvé svět upozornilo na zločinný charakter Německa pod Hitlerovým vedením v době, kdy ostatní státy braly nacismus na lehkou váhu.¹²

¹¹ Cit. dle: *Wir bauen auf*, Heft 12, Juli 1934-Juli 1937, s. 1, (jde o oficiální rakouské periodikum, vydané v roce 1937).

¹² HANTSCH, Hugo, Engelbert Dollfuss (1892-1934), in: *Gestalter der Geschichte Österreichs*, hrsg. von Hugo Hantsch, Innsbruck, Wien, München 1962, s. 611-624; KINDERMANN, Karl Gottfried, *Hitlers Niederlage in Österreich. Bewaffneter NS-Putsch, Kanzlermord und Österreichs Abwehrrsieg*, Hamburg 1984, (KINDERMAN, Niederlage); Anglická verze: *Hitler's Defeat in Austria 1933-1934. Europe's First Containment of Nazi Expansionism*, London-Boulder, Colorado 1984; Týž, *Österreich gegen Hitler. Europas erste Abwehrfront 1933-1938*, Wien 2003, (dále jen: KINDERMANN, Österreich); Jsem bych zařadil rovněž oba dva pokusy o Dollfussovu biografii, spíše románového charakteru. srov. SHEPHERD, Gordon, *Engelbert Dollfuss*, Graz, Wien, Köln 1961, (dále jen: SHEPHERD, Dollfuss); Práce se vyznačuje řadou faktografických chyb a problematických tvrzení. Autor opírá své hypotézy pouze o odbornou literaturu a vydané prameny; WALTERSKIRCHEN, Gudula, *Engelbert Dollfuss, Arbeitermörder oder Heldenzkanzler*, Wien 2004. Názor na monografii jsem vyjádřil in: ČČH 108, 2008, č. 2, s.

Druhý interpretační proud tíhne k politické levici a má svůj původ rovněž během Dollfussovy vlády. Sociální demokraté v něm spatřují největšího nepřítele, jenž názorovou a politickou pluralitu vyměnil za totalitní ideologii. Nejprve přibral fašisty do vlády, poté systematicky ničil demokracii a svobodu, aby s těžce zkoušeným proletariátem úmyslně vyvolal ozbrojený střet, občanskou válku, během které neváhal a nařídil likvidaci pracujících, a proto je „vrah dělníků“ (*Arbeitermörder*). Tuto hypotézu ve více či méně vyhrocené podobě přijímají levicoví badatelé a publicisté dodnes.¹³

Ani s jednou z naznačených interpretačních pozic zásadně nesouhlasím. Každá podává Dollfussovy činy příliš generalizovaně a zjednodušeně a neumožňuje vyvážený pohled na tolik problematickou osobnost.¹⁴ Podle mého názoru každou historickou postavu je nezbytné vnímat v kontextu své doby v kombinaci se zohledněním pramenů a odborné literatury. Nebudu přehlížet klady i zápory Dollfussových rozhodnutí a skutků.

Třetí motiv k sepsání disertace je celkově neuspokojivý stav dosavadní historiografické produkce o rakouské meziválečné zahraniční politice. Mám tím na mysli zejména povrchní reflexi archivních dokumentů. Zahraniční politika podalpské země byla doposud zkoumána

454-457. Propagandistický charakter mají i dva výbory Dollfussových projevů a výroků. Srov. So sprach Kanzler, Aus seinen Reden zusammengestellt von Anton Tautscher, Wien 1935, (dále jen: Kanzler); Dollfuss an Oesterreich. Eines Mannes Wort und Ziel, hrsg. von Edmund Weber, Wien 1935, (dále jen: Dollfuss).

¹³ Srov. z memoárové literatury neostřeji: BAUER, Otto, Aufstand der österreichischen Arbeiter, Prag 1934, 2. Auflage, (dále jen: BAUER, Aufstand); KREISKY, Bruno, Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten, Berlin 1987, s. 207-217, (dále jen: KREISKY, Zeiten); SCHNEIDMADL, Heinrich, Über Dollfuss zu Hitler. Ein Beitrag zur Geschichte des 12. Februar 1934. Mit einem Vorwort von Ernst Winkler, Wien 1964; Z odborné literatury GULICK, Charles, Österreich von Habsburg zu Hitler, Wien 1976, (dále jen: GULICK, Österreich); SIEGFRIED, Klaus-Jörg, Klerikalfaschismus. Zur Entstehung und sozialen Funktion des Dollfussregimes in Österreich. Ein Beitrag zur Faschismusk Diskussion, Frankfurt am Main 1979, (dále jen: SIEGFRIED, Klerikalfaschismus); Naposledy: SCHEUCH, Manfred, Der Weg zum Heldenplatz. Eine Geschichte der österreichischen Diktatur 1933-1938, Wien 2005. K percepci Dollfusse u sociálních demokratů srov. BINDER, Dieter Anton, Zur Funktion des Dollfuss-Bildes in der sozialdemokratischen Propaganda, in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 29-46.

¹⁴ Vyváženější hodnocení Dollfusse přináší JAGSCHITZ, Gerhard, Engelbert Dollfuss, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 189-216.

bez systematictějšího zohlednění rakouských a česko(slovenských) archivních dokumentů, pouze za částečného využití německých nevydaných pramenů.¹⁵ Zůstává pro mě záhadou, proč po poměrně slibných náznacích v sedmdesátých letech značně ustrnul výzkum zahraniční politiky, ani nejnovější diplomové či disertační práce diskutabilní kvality nenaznačují, že by v budoucnu mohlo dojít k pozitivnímu obratu.¹⁶

Jak jsem již uvedl, za nejdůležitější součást své analýzy považuji kritickou reflexi nevydaných pramenů. Vědeckých pobytů v zahraničí jsem využil primárně ke studiu nevydaných pramenů, bez nichž by heuristika k disertační práci nebyla dostatečná.¹⁷ V Rakousku měl největší význam výzkum ve vídeňském *Österreichisches Staatsarchiv* v oddělení *Archiv der Republik*. Řazení fondů bylo provedeno podle geografického a časového kriteria. Politické zprávy z jednotlivých rakouských vyslanectví jsou uchovávány ve fondu *Gesandtschaftberichte*, jejich kopie a také instrukce rakouského ministerstva zahraničí, zápisy z důležitých jednání, telegramy došlé a odeslané lze nalézt ve fondu *Neues Politisches Archiv*. Osobní

¹⁵ K základním přehledům rakouské zahraniční politiky patří dobová studie BISCHOFF, Norbert, *Österreichische Außenpolitik 1918-1928*, in: *10 Jahre Wiederaufbau. Die staatliche, kulturelle und wirtschaftliche Entwicklung der Republik Österreich 1918-1928*, hrsg. von Wilhelm Exner, Wien 1928, s. 23-34; JEDLICKA, Ludwig, *Die Außenpolitik der Ersten Republik*, in: *Diplomatie und Außenpolitik Österreichs. 11. Beiträge zu Ihrer Geschichte*, hrsg. von Erich Zöllner, Wien 1977, s. 152-168; Týž, *Die Außenpolitik der Ersten Republik*, in: *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927 bis 1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages*, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 103-113; VEROSTA, Stephan, *Die österreichische Außenpolitik 1918-1938 im europäischen Staatensystem 1914-1955*, in: *Geschichte II.*, s. 107-146; SUPPAN, Arnold, *Österreichs Außenpolitik 1918-1938 im Spannungsfeld der Großmächte und Kleinstaaten*, in: *CHD 8*, 1990, Nr. 3, s. 197-224; RAUSCHER, Walter, *Europa in der österreichischen Außenpolitik zwischen 1919 und 1938*, in: *Europäische Dimensionen österreichischer Geschichte*, hrsg. von Ernst Brückmüller, Wien 2002, s. 131-142. Monografické zpracování prozatím chybí.

¹⁶ Srov. KOMAN, Georg, *Die Deutschland- und Italienpolitik der Regierung Dollfuss. Österreich als Spielball der revizionistischen Grossmächte?*, Phil. Diplomarbeit, Wien 1999, (práce založená pouze na vydaných pramenech a odborné literatuře); NÉMETH, Alfred-Andreas, *Die Regierung Dollfuss aus ungarischer Sicht*, Phil. Diplomarbeit, Wien 2007, (zde alespoň snaha o výběrové využití maďarských archivních dokumentů).

¹⁷ Pobyt v zahraničí mi umožnil: Specifický výzkum FF UK č. 224106/2007; Badatelské stipendium Aktion Česká republika-Rakousko 2009-2010.

fondy jsem studoval v dalším oddělení Rakouského Státního archivu *Allgemeines Verwaltungsarchiv*.¹⁸ Při analýze vnitřní politiky jsem zohlednil stranické archivy dvou nejsilnějších politických subjektů, pro sociální demokracii *Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung*¹⁹, pro křesťanskosociální - dnešní Lidovou stranu - *Archiv des Karl von Vogelsang Instituts*²⁰, oba ve Vídni. Okrajový význam měl výzkum v *Parlamentsarchiv*²¹, rovněž ve Vídni, neboť stenografické protokoly ze schůzí Národní rady jsou vydány.²²

Velmi přínosná byla návštěva *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*²³ v Berlíně, zde jsou fondy řazeny obdobně jako v Rakousku a to buď podle geografického kritéria (*Politische Abteilung II.*), z hlediska struktury německého Zahraničního úřadu (*Büro des Reichsministers, Büro des Staatssekretärs*) nebo s ohledem na speciální povahu dokumentů (*Geheime Akten*). Některé dokumenty k lausannské půjčce a k reflexi německo-rakouské celní unie z roku 1931 v evropském tisku jsou deponované v *Bundesarchivu* v Berlíně.²⁴

Nejsnáze mi byly přístupny archivní dokumenty česko(slovenské) provenience. Za nejprůnosnější pokládám výzkum v *Archivu ministerstva zahraničí České republiky* v Praze. Největší množství relevantních dokumentů jsem našel ve fondu Politické zprávy. Upřednostnil jsem

¹⁸ Srov. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Wien, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten, fond: Gesandtschaftsberichte, Neues Politisches Archiv, (dále jen: ÖStA, AdR). V průběhu mého pobytu ve Vídni (přelom let 2009/2010) došlo ke přečíslování fondu Neues Politisches Archiv; stará čísla kartonů uvádím písmenem „a“; Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, fond: Persönliche Sammlungen und Nachlässe, (dále jen: ÖStA, AVA).

¹⁹ Srov. Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien, fond: Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Parteiarchiv vor 1934, (dále jen: VGA).

²⁰ Srov. Archiv des Karl von Vogelsang Instituts, Wien, Parteiarchive, fond: Christlichsoziale Partei, (dále jen: AKVVI, CHSP).

²¹ Srov. Parlamentsarchiv, Wien, Protokolle über die Sitzung des Hauptausschuß des Nationalrates, (dále jen: Parlamentsarchiv, IV. Gesetzgebungsperiode des Nationalrates 1930-1934, (dále jen: PA, Protokolle Hauptausschuß, IV. GP).

²² Srov. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Nationalrates der Republik Österreich, IV. Gesetzgebungsperiode, Bd. 2, 1931-1932, 46. bis 101. Sitzung, Wien 1932; Bd. 3, 1932 bis 1934, 102. bis 146. Sitzung, Wien 1934, (dále jen: Sten. Prot., NR, IV. GP).

²³ Srov. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, fondy: Politische Abteilung II., Büro des Reichsministers, Büro des Staatssekretärs, Geheime Akten, (dále jen: PAAA).

²⁴ Srov. Bundesarchiv, Berlin, fond: R 901, (dále jen: BACh).

především zprávy zasílané československými diplomaty z Vídně a z metropolí čtyř evropských velmocí (Francie, Itálie, Německo a Velké Británie), dále zprávy ze zastupitelských úřadů geograficky blízkých států (Jugoslávie, Maďarsko a Rumunsko). Druhý klíčový druh dokumentů tvoří šifrovaná telegrafická korespondence mezi ministerstvem a jednotlivými zastupitelskými úřady republiky a naopak, shromážděných ve svazích tzv. telegramů odeslaných a telegramů došlých. Při jejich výběru jsem uplatnil obdobné selektivní hledisko jako u politických zpráv. Třetí důležitou kategorií dokumentů jsou přepisy těsnopiseckých záznamů Kamila Krofty s vedoucími úředníky ministerstva. Záznamy z těchto porad jsou uchovávány v tzv. Kroftově archivu. Čtvrtý typ dokumentů tvoří torzovitě zachované záznamy pocházející přímo od ministra zahraničí Československa Edvarda Beneše o rozhovorech se zahraničními diplomaty a novináři. Většina těchto dokumentů pochází z Kroftova archivu případně z kabinetu ministra.²⁵ Zohlednil jsem rovněž dokumenty uchovávané pro svůj speciální obsah a pojednávající většinou o dílčích problémech ve fondu II. sekce. Doplnující zdroj materiálů představují dokumenty vzešlé z činnosti IV. národohospodářské sekce o obchodně politických záležitostech a materiály (většinou kopie v jiných fondech deponovaných dokumentů) uložené ve fondu Trezorové spisy.²⁶

Primární výzkum jsem provedl rovněž v badatelských institucích v České republice, byť toto úsilí přineslo, pokud jde o počet využitých relevantních dokumentů, pouze nevelké výsledky. Nejvíce materiálů jsem našel v *Archivu Akademie věd – Ústavu Tomáše G. Masaryka* v Praze ve fondu Edvard Beneš I., který obsahuje koncepty rozhovorů

²⁵ Úkolem kabinetu ministra bylo zabezpečit ministrovu záležitost potřebné k výkonu jeho úřadu, například připravovat jeho zahraniční cesty, vést jeho úřední korespondenci apod. Ke struktuře československého ministerstva zahraničních věcí mezi válkami srov. dobově Organizace ministerstva zahraničních věcí, zastupitelských úřadů a osobní záležitosti úřednictva. Praha, b. r.; Z odborné literatury zejména DEJMEK, Jindřich, Vývoj ministerstva zahraničních věcí a diplomacie Československa v letech 1918-1992, in: Jindřich Dejmek, Československo. Jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky, Praha 2002, s. 333-343.

²⁶ Srov. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha, (dále jen: AMZV), fond: Kabinet ministra-věcný, (dále jen: KM-věcný); Kroftův archiv, (dále jen: KA), Politické zprávy (dále jen: PZ), Telegramy došle (dále jen: TD), Telegramy odeslané (dále jen: TO), II. sekce, III. sekce, IV. sekce, Trezorové spisy.

československého politika s diplomaty a politiky, jeho osobní dopisy s československými tituláři, poznámky a přípravné podklady, které doplňují dokumenty z Archivu ministerstva zahraničních věcí.²⁷ Příslušné kartony obsahují rovněž kopie vyslaneckých zpráv z fondu Politické zprávy uložených v Archivu ministerstva zahraničních věcí. Při využití písemností pocházejících přímo od československého diplomata je nezbytné přistupovat pozorně, neboť autor měl často tendenci vnímat danou politickou realitu příliš optimisticky, než jak odpovídala skutečnosti.

V *Národním archivu České republiky* v Praze jsem studoval velké množství dochovaných novinových výstřžků československých i zahraničních novin zpracovaných pro tehdejší potřeby československého ministerstva zahraničí.²⁸ O dopadu Velké hospodářské krize na rakouské hospodářství vypovídají Zápisy o schůzích bankovní rady Národní banky Československé uložené v Praze v *Archivu České národní banky*.²⁹ Studijní oddělení československé cedulové banky totiž pravidelně předkládalo zprávu o ekonomické situaci podalpské republiky. Průzkum pozůstalosti československého vyslance ve Vídni deponovanou v *Archivu Národního muzea*³⁰ a materiálů uložených ve *Vojenském ústředním archivu*³¹ (velmi torzovitě zachované zprávy vojenského atašé ve Vídni se zaměřují zejména na vojenské otázky a činnost různých polovojenských formací a extrémistických politických stran) přinesl pouze nalezení několika jednotlivostí.

Důležitým vydaným pramenem jsou edice vybraných diplomatických dokumentů, dnes součást každé vyspělé národní historiografie. Rakouská edice *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918 – 1938*

²⁷ Srov. Masarykův ústav-Archiv Akademie věd České republiky, Praha, Archiv Ústavu Tomáše G. Masaryka, fond: Edvard Beneš I., (dále jen: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I.).

²⁸ Srov. Národní archiv České republiky, Praha, fond: Výstřžkový archiv Ministerstva zahraničních věcí 1916-1944, (dále jen: NA, VA-MZV I.), Presidium ministerské rady, (dále jen: NA, PMV).

²⁹ Srov. Archiv České Národní banky, Praha, fond: Protokoly bankovní rady Národní banky Československé, Živnostenská banka, (dále jen: AČNB).

³⁰ Srov. Archiv Národního muzea, Praha, fond: Zdeněk Fierlinger, (dále jen: ANM, ZF-pozůstalost).

³¹ Srov. Vojenský ústřední archiv, Praha, fond: Vojenská kancelář prezidenta republiky 1919-1939, (dále jen: VÚA, VKPR 1919-1939).

postihuje období od vzniku republiky do února 1933. Není příliš podrobná a zasloužila by si obsáhlejší komentář k jednotlivým dokumentům.³² V disertaci jsem využil rovněž spolehlivou edici německé provenience *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, která má vzhledem k předkládanému tématu nemalý význam.³³ Pomáhá přiblížit nejen postoje německé diplomacie, ale také vztah Berlína k Vídni nebo Římu. Stejně tvrzení, samozřejmě z jiného úhlu pohledu, platí o britské edici *Documents on British Foreign Policy*, která však pro období Bureschovy vlády s výjimkou událostí kolem německo-rakouské celní unie a první rok Dollfussova kabinetu nepřináší žádný podstatný dokument.³⁴ Ještě méně materie přináší sbírka amerických diplomatických dokumentů *Foreign Relations of the United States*³⁵. Doplnuje ji nepříliš zdařilý ediční počín Franze Goldnera.³⁶ Edice československých diplomatických dokumentů *Dokumenty československé zahraniční politiky*³⁷ dosud období let 1931-1934 nepokrývá, dílčí sbírky mají pouze okrajový význam.³⁸

³² Srov. Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 1, Selbstbestimmung der Republik, 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1993; Bd. 2, Im Schatten von Saint Germain, 15. März 1919 bis 10. September 1919, hrsg. von Týž, Wien, München 1994; Bd. 3, Österreich im System der Nachfolgestaaten, 11. September 1919 bis 10. Juni 1921, hrsg. von Týž, Wien, München 1996; Bd. 4, Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung, 11. Juni 1921 bis 6. November 1922, hrsg. von Týž, Wien, München 1998; Bd. 5, Unter der Finanzkontrolle des Völkerbundes, 7. November 1922 bis 15. Juni 1926, hrsg. von Týž, Wien, München 2002; Bd. 6, Jahre der Souveränität, 16. Juni 1926 bis 11. Februar 1930, hrsg. von Týž, Wien, München 2004; Bd. 7, Das österreichisch-deutsche Zollunion 12. Februar 1930 bis 11. September 1931, hrsg. von Týž, Wien, München 2006; Bd. 8, Österreich im Zentrum der Mitteleuropapläne, 12. September 1931 bis 23. Februar 1933, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Wien 2009, (dále jen: ADÖ).

³³ Srov. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945, Serie B, Serie C, (dále jen: ADAP).

³⁴ Srov. Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Series 2, Volume 5, London 1956; Volume 6, London 1956, (dále jen: DBFP, Series 2, Vol.), proto jsem zvolil pouze tyto dva svazky.

³⁵ Srov. Foreign Relations of the United States, (dále jen: FRUS), dostupné online <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>, ověřeno k 10. červenci 2012.

³⁶ Srov. GOLDNER, Franz, Dollfuss im Spiegel des US-Akten: aus den Archiven des Secretary of State, Washington, bisher unveröffentlichte Berichte den US-Botschaften Wien, Berlin, Rom, London, Paris, Prag, hrsg. von Franz Goldner, Sankt Pölten 1979, (dále jen: Dollfuss).

³⁷ Srov. Dokumenty československé zahraniční politiky, (dále jen: DČZP).

³⁸ Srov. Edvard Beneš. Cirkulární telegramy. 1920-1935. Z dokumentů Archivu ministerstva zahraničních věcí k vydání připravil Jindřich Dejmek, Praha 2002, (dále jen: EB-CT). Z provedené analýzy edice cirkulárních telegramů vyplývá, že editor použil

Cenným pramenem institucionální povahy zůstává vydání stenografických protokolů zasedání předsednictva rakouské křesťanskosociální strany péčí Waltera Goldingera, začínající říjnem 1932.³⁹ Zpřístupnění dalších dochovaných zápisů širší veřejnosti bych pro výzkum především vnitřního vývoje první rakouské republiky považoval za velmi žádoucí a přínosné. Za jednu z nejlépe provedených edic pokládám důkladně provedené vydání zápisů jednání rakouské ministerské rady. Bez nutnosti navštívit archiv a probírat se často těžce srozumitelným materiálem lze studovat prozatím celé období kabinetu Engelberta Dollfusse (květen 1932 – červenec 1934). Zápisy z jednání exekutivy poskytují mnohdy unikátní pohled do rozhodovacího procesu vrcholného státního orgánu a obsahují cenné informace nejenom k vývoji vnitřní a zahraniční politiky, ale také k utváření vládní hospodářské strategie.⁴⁰

Sociální demokracie iniciovala v roce 1949 vydání edice *Geheimer Briefwechsel zwischen Dollfuss und Mussolini*.⁴¹ V atmosféře fungujícího koaličního konsenzu dvou nejsilnějších politických stran po skončení druhé světové války musel výběr dokumentů působit pro Rakouskou lidovou stranu provokačně. Edice poskytuje důkaz, jak kontroverzní Dollfussova osobnost nadále zůstává. Umožňuje lépe přiblížit vliv Itálie na rakouskou vnitřní i zahraniční politiku a porovnat, do jaké míry se Dollfuss podřídil doporučením Mussoliniho. Ukazuje, jak „duce“ za podporu Rakouska na mezinárodním kolbišti požadoval jeho fašizaci podle italského vzoru.

zejména Benešovo rukopisné znění z fondu Politické zprávy. Já používám telegramy z fondů Telegramy došlé a Telegramy odeslané. Mnou citované znění se přitom od edice liší, ačkoliv jde o skutečně minimální odchylky. Uvádím proto odkaz na příslušný nevydaný pramen spolu s odkazem na edici.

³⁹ Srov. Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei 1932-1934, hrsg. von Walter Goldinger, Wien, München 1980, (Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte hrsg. im Auftrag der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor – Körner – Stiftungsfonds und der Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1918-1938 von Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Gesamtedaktion der Reihe Isabella Ackerl, Bd. 2), (dále jen: PKCHSP).

⁴⁰ Srov. Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuss, Bd. 1-7, beab. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1980-1986, (dále jen: MRP).

⁴¹ Srov. Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuss. Mit einem Vorwort von Vizekanzler Dr. Adolf Schärf, erläuternder Text von Karl Hans Sailer. Anhang Aus den Memoiren Starhembergs, Wien 1949, 2. unveränderte Auflage, (dále jen: Briefwechsel).

V předmluvě prvního vydání vzešlou z pera tehdejšího vicekancléře Adolfa Schärfa jsou Dollfuss a jeho nástupce Schuschnigg obviněni z vlastizrady. Nechybí ani výtky cíleného potlačování sociální demokracie a politického pluralismu výměnou za zavedení fašistického diktátorského režimu. Schärf dále předhazuje Rakouské lidové straně názorovou identifikaci s Dollfussem a antidemokratickými myšlenkami křesťanských sociálů.⁴² Edice byla znovu vydána v roce 2004 a vyznívá v hodnocení Dollfusse o málo mírněji, její smysl však zůstává stejný. Ačkoli kancléř zpočátku váhal, nakonec se k Mussoliniho vizi fašizace Rakouska připojil na základě vlastního vnitřního přesvědčení.⁴³ Nejkontroverznější pasáže Schärfovy předmluvy o vlastizradě, identifikaci lidovců s křesťanskými sociály a Dollfussem jsou vypuštěny, komentář k jednotlivým dokumentům však zůstává takřka nezměněn.⁴⁴

Ke zvolenému tématu existuje početná memoárová literatura jak německých⁴⁵, tak rakouských⁴⁶ představitelů. Každé vzpomínky jsou

⁴² Srov. SCHÄRF, Adolf, Vorwort, in: Briefwechsel, s. 7-13.

⁴³ Srov. MADERTHANER, Wolfgang, MAIER, Michaela, Editorial, in: „Der Führer bin ich selbst“. Engelbert Dollfuss-Benito Mussolini Briefwechsel. Überarbeitete und ergänzte Neuauflage der Broschüre „Der geheime Briefwechsel Dollfuss-Mussolini“ (Wien 1949). Mit weiterführenden Beiträgen zum Austrofaschismus von Emmerich Tálos und Wolfgang Maderthaner, Wien 2004, s. 7-10, (dále jen: Führer).

⁴⁴ Srov. SCHÄRF, Adolf, Vorwort, in: Führer, s. 15-20.

⁴⁵ Srov. CURTIUS, Julius, Das Scheitern des Zollunionplans von 1931, Heidelberg 1947, (dále jen: CURTIUS, Scheitern); Týž, Sechs Jahre Minister der Deutschen Republik, Heidelberg 1948, (dále jen: CURTIUS, Sechs Jahre); FRANK, Hans, Im Angesicht des Galgens, Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse; geschrieben im Nürnberger Justizgefängnis, München 1953, (dále jen: FRANK, Angesicht); PÜNDER, Hermann, Politik in der Reichskanzlei. Aufzeichnungen aus den Jahren 1929-1932, hrsg. von Thilo Vogelsang, Stuttgart 1961, (dále jen: PÜNDER, Politik); PÜNDER, Hermann, Politik in der Reichskanzlei. Aufzeichnungen aus den Jahren 1929-1932, hrsg. von Thilo Vogelsang, Stuttgart 1961, (dále jen: PÜNDER, Politik); BRÜNING, Heinrich, Memoiren 1918-1934, Stuttgart 1970, (dále jen: BRÜNING, Memoiren).

⁴⁶ Srov. BAUER, Aufstand; WINKLER, Franz, Diktatur in Oesterreich, Zürich 1935, (dále jen: WINKLER, Diktatur); PERTINAX, (pseudonym sociálního demokrata Otto Leichtera), Österreich 1934. Geschichte einer Konterrevolution, Zürich 1935, (dále jen: PERTINAX, Österreich); RINTELEN, Anton, Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Grossdeutschland, München 1941, (dále jen: RINTELEN, Erinnerungen); RENNER, Karl, Österreich von der Ersten zur Zweiten Republik, Wien 1953, (dále jen: RENNER, Österreich); LUDWIG, Eduard, Österreichische Sendung im Donauraum. Die letzten Dezennien österreichischer Innen- und Außenpolitik, Wien 1954, (dále jen: LUDWIG, Sendung); HELMER, Oskar, 50 Jahre erlebte Geschichte, Wien o. j. (1957), (dále jen: HELMER, 50 Jahre); SCHUSCHNIGG, Kurt, Dreimal Österreich, Wien 1937, (dále jen: SCHUSCHNIGG, Österreich); Týž, Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung

sepsány s cílem ospravedlnit a vysvětlit vlastní jednání, nezřídka je ovlivňuje také kontext doby sepsání. Autor přitom často účelově opomíjí některá fakta, přizpůsobuje je spíše svým přáním než skutečnosti nebo dokonce lže. Za zásadní problém považuji absenci vzpomínek nebo deníkových záznamů od několika klíčových aktérů, především rakouských kancléřů a vedoucích rakouských nebo německých diplomatů.⁴⁷

Jsem toho názoru, že při zkoumání rakouského vývoje ve třicátých letech 20. století badatel musí zohlednit dobový tisk jako významnou kategorii pramene, neboť spolu s dalšími materiály nastavuje „soudobé zrcadlo“ zkoumaných událostí. V práci jsem použil většinou stranický tisk, jehož náplní bylo ovlivnit veřejnost a vysvětlit případně postoje a názor konkrétního politického subjektu. Záměrně jsem vybral podle mého názoru reprezentativní tiskoviny často naprosto odlišné politické profilace, abych získal širší spektrum názorů na zvolenou problematiku. Také dobový tisk je nezbytné konfrontovat s prameny a literaturou.⁴⁸

der Anschlußidee, Wien, München 1988, (dále jen: SCHUSCHNIGG, Kampf); FUNDER, Friedrich, Als Österreich den Sturm bestand. Aus der Ersten in die Zweite Republik, Wien, München 1957, (dále jen: FUNDER, Österreich); DEUTSCH, Julius, Ein weiter Weg. Lebenserinnerungen, Zürich, Leipzig, Wien 1960, (dále jen: DEUTSCH, Weg); SCHÄRF, Adolf, Erinnerungen aus meinem Leben, Wien 1963, (dále jen: SCHÄRF, Erinnerungen); STARHEMBERG, Ernst Rüdiger, Memoiren. Mit einer Einleitung von Heinrich Drimmel und einem Nachwort von Heinrich R. Starhemberg, Wien, München 1971, (dále jen: STARHEMBERG, Memoiren); MALETA, Alfred, Bewältigte Vergangenheit. Österreich 1932-1945, Graz, Wien, Köln 1981, (dále jen: MALETA, Vergangenheit); KREISKY, Zeiten; Paměti významného rakouského národohospodáře Richarda Schüllera srov. Unterhändler des Vertrauens. Aus den nachgelassenen Schriften von Sektionschef Dr. Richard Schüller, hrsg. von Jürgen Nautz, Wien, München 1990, (dále jen: Unterhändler). Nepříliš přínosné jsou paměti Dollfusovy dcery Evy, které jsou kombinací vzpomínek s účelovým výběrem literatury srov. DOLLFUSS, Eva, Mein Vater, Hitlers erstes Oper, Wien, München 1994, (dále jen: DOLLFUSS, Vater).

⁴⁷ Jde především o Otto Endera, Karla Buresche, Engelberta Dollfusse, Theodora Hornbostela a Franze Petera. Z německé strany pak o Bernharda von Bülowa, Kurta Rietha, Gerharda Köpkeho a Konstatina von Neuratha.

⁴⁸ Z rakouských novin jsem vybral zejména hlavní „tiskovou tribunu“ křesťanskosociální (Reichspost), sociálně demokratické (Arbeiter-Zeitung) strany, liberální Neue Freie Presse a úřední Wiener Zeitung, z československých deníků lidovecké Lidové listy, sociálně demokratické Právo lidu a Prager Presse, list blízký československému ministerstvu zahraničí. Výběrově používám také jiné tiskoviny např. Germania nebo Das Kleine Blatt. Jistě by bylo možné zohlednit další periodika například křesťanskosocialistický Weltblatt, nacistický Völkischer Beobachter nebo Deutsch-Österreichische Tageszeitung, ale v takovém případě by si obraz rakouských dějin v období let 1931-1934 v dobovém tisku vyžádal samostatnou práci.

Z dosavadní odborné literatury o rakouské zahraniční politice období let 1931-1934 bych jmenoval monografii Lájose Kerekese, která však končí březnem 1934.⁴⁹ Maďarský historik nahlíží na rakouskou zahraniční politiku pod zorným úhlem trianglu Řím-Vídeň-Budapešť. Všímá si, jak Maďarsko a Itálie chtěly ovlivnit nejenom zahraniční postavení podalpské republiky, ale také vnitřní vývoj ve prospěch fašistických sil. Systematické a ojedinělé využití maďarských archivních materiálů činí tuto práci dodnes v mnohých ohledech nepřekonanou. Dieter Ross zaplnil v roce 1966 chybějící mezeru ve výzkumu německo-rakouských vztahů. Na základě důkladného rozboru archivních dokumentů německé provenience hodnotí rozmanité koncepty německých diplomatů a politiků pro uspořádání vztahů s Rakouskem. Slabinu jeho knihy představuje skutečnost, že se vůbec nepokusil ani o náznak analýzy zahraniční politiky Rakouska. Absentuje tak jeden velmi důležitý úhel pohledu.⁵⁰ Mezery Rossovy práce chtěl doplnit v druhé polovině sedmdesátých let tehdy začínající rakouský historik Dieter Anton Binder, ale jeho pokus dosáhnout nové vědecké interpretace pomocí využití nevydaných pramenů rakouské provenience zůstal pouze na půl cesty.⁵¹ Konec osmdesátých let a devadesátá léta přinesla tři důležité monografie. Siegfried Beer podrobně rozebral britskou zahraniční politiku s nádechem appeasementu vůči Rakousku na základě materiálů britské provenience. Škoda však, že výzkumu ve vídeňských archivech nevěnoval větší pozornost, přesto jeho příspěvek zůstává v mnohém fundamentální „studnicí poznání“.⁵² Postoj Francie a Velké Británie vůči Rakousku a Německu je předmětem práce Marca Bertolasa. Solidní metodologickou základnu založenou na konfrontaci francouzských,

⁴⁹ Srov. KEREKES, Lajos, *Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heimwehr*, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1966, (dále jen: KEREKES, *Abenddämmerung*).

⁵⁰ Srov. ROSS, Dieter, *Hitler und Dollfuss. Die deutsche Österreichpolitik 1933-1934*, Hamburg 1966, (dále jen: ROSS, *Hitler*).

⁵¹ Srov. BINDER, Dieter Anton, *Dollfuss und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Ständestaates in den Jahren 1933/34*, Graz 1979, (Dissertationen der Universität Graz 43), (dále jen: BINDER, *Dollfuss*); Týž, *Der grundlegende Wandel in der österreichischen Außenpolitik 1933. Ein Beitrag zum quasineutralen Status der 1. Republik*, in: *GuG* 2, 1983, Heft 3, s. 226-243.

⁵² Srov. BEER, Siegfried, *„Unmoralische Anschluss“*. *Britische Österreichpolitik zwischen Containment und Appeseasement*, Wien, Graz, Köln 1988, (dále jen: BEER, *Anschluss*).

britských a německých nevydaných pramenů nedokázal autor zužitkovat do podoby nadprůměrné monografie. Chaotická heuristika a přebíhání od jednoho tématu k druhému nepřidaly na kvalitě práce, ačkoli na některých místech jsou podnětné hypotézy a upozornění na dosud ve výzkumu opomenutá témata.⁵³

Všechny zmíněné monografie mají společné dva znaky. Zaprvé, těžiště analýzy spočívá v politických dějinách většinou bez nebo za minimálního zohlednění vnitropolitických, hospodářských a sociálních aspektů rakouského vývoje. Zadruhé, časově jsou práce většinou zaměřeny na období po nástupu německých nacistů k moci.⁵⁴ Opomíjení hlubší reflexe období před lednem 1933 vede k nepochopení základních vývojových tendencí rakouské zahraniční politiky a přispívá k příliš generalizujícím tvrzením odborníků.⁵⁵

V roce 1996 vydal svoji rozšířenou habilitaci profesor vídeňské univerzity Arnold Suppan. Rozsahem monumentální práce s důrazem na vývoj v Rakousku a Jugoslávii v meziválečné době a vzájemné vztahy těchto dvou zemí pojímá zahraniční politiku podalpské země jako jeden z mnoha témat. Hodnocení rakouské zahraniční politiky obecně, vztahu alpského státu k Itálii a k Německu je podloženo širokou pramennou základnou, vědecky střídavě a „neutrálně“. Vzhledem k zaměření práce autor řadu zásadních problémů pouze naznačil. Otázkou zůstává, zda je v budoucnu rozpracuje.⁵⁶

Za připomenutí stojí dosavadní výzkum meziválečných dějin Rakouska v české historiografii, vzhledem k zaměření práce vzpomenu jen

⁵³ Srov. BERTOLASO, Marco, Erste Runde im Kampf gegen Hitler? Frankreich, Großbritannien und die österreichische Frage 1933-34, Hamburg 1995, (dále jen: BERTOLASO, Runde).

⁵⁴ S výjimkou Siegfrieda Beera a Lájose Kerekese.

⁵⁵ Srov. např. STUHLPFARRER, Karl, Zur außenpolitischen Lage Österreichs im Jahre 1934, in: Februar 1934, Ursachen, Fakten, Folgen, hrsg. von Erich Fröschl, Helge Zoitl, Wien 1984, s. 451-461; Týž, Austrofaschistische Außenpolitik - ihre Rahmenbedingungen und ihre Auswirkungen, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 322-336.

⁵⁶ Srov. SUPPAN, Arnold, Jugoslawien und Österreich 1918-1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld, Wien, München 1996, (dále jen: SUPPAN, Jugoslawien).

nejdůležitější příspěvky.⁵⁷ Analýzu nedávné minulosti jednoho ze sousedních států dlouho negativně ovlivňovala ideologizace vědy jako takové a převládající marxistické paradigma, jež schematizovalo pohled na zvolená témata a nesmyslně bránilo ve formulaci relevantních otázek a odpovědí. V souvislosti s uvolněním na počátku 60. let se objevují první pramenně podložená zamyšlení mající stále výpovědní hodnotu.⁵⁸ Mezi ně patří článek dnes již legendy výzkumu československých dějin Roberta Kvačka, dodnes jedna z fundamentálních studií. Autor se přitom musel vyrovnat s překážkami, které dnes znějí takřka neuvěřitelně - omezený přístup k základní odborné literatuře i k českým archiváliím, o dokumentech zahraniční provenience ani nemluvě.⁵⁹

Naštěstí od roku 1989 si historik může klást libovolné relevantní otázky bez obav z pronásledování a sankcí. Jeho výzkum navíc obohacuje možnost pracovat na badatelském tématu v zahraničí. I přes tyto slibné předpoklady zůstává Rakousko jakýmsi „vedlejším polem“ odborného zájmu. Stále se nemohu ubránit dojmu, jakoby u nás „končily“ dějiny Rakouska rozpadem habsburské monarchie. V nedávné době podruhé vyšla dlouho očekávaná populárně vědecká syntéza dějin Rakouska z pera českých badatelů. Zahrnuje i stručný nástin vývoje let 1931-1934 s několika problematickými tvrzeními a faktografickými chybami.⁶⁰

Mezi nejlépe analyzované části rakouské minulosti patří vybrané aspekty hospodářských vztahů mezi Prahou a Vídní a to zásluhou nejenom českých (Ivan Jakubec, Eduard Kubů a Drahomír Jančík), ale také rakouských (Herbert Matis, Peter Berger) odborníků mající ovšem pro moji studii pouze okrajový význam.⁶¹

⁵⁷ Opomínám například studie k české menšině v Rakousku, kulturním vztahům, vztahům v oblasti školství, hraničním sporům apod.

⁵⁸ Srov. např. OLIVOVÁ, Věra, K historii československo-rakouské smlouvy z roku 1921, in: ČsČH 9, 1961, č. 2, s. 198-219, (dále jen: OLIVOVÁ, Historie).

⁵⁹ Srov. KVAČEK, Robert, Boj o Rakousko v letech 1933-1938 a československá zahraniční politika, in: SBH 12, 1964, s. 241-287; Článek se v upravené podobě opakuje v: Týž, Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933-1937, Praha 1966.

⁶⁰ Srov. VEBER, Václav, Mezi východem a západem, in: Václav Veber a kol., Dějiny Rakouska, Praha 2010, s. 515-524, 1. aktualizované a doplněné vydání.

⁶¹ Srov. NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří, K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období, in: SISb 91, 1993, s. 24-29, (dále jen:

Pozornosti badatelů neunikly ani bilaterální diplomatické vztahy obou zemí. Některé jejich problémy rozpracoval na základě spolehlivé znalosti početných dokumentů uložených v Archivu ministerstva zahraničních věcí Jindřich Dejmek.⁶² Asi nepřekvapí, s ohledem na význam pro Československo, že nejvíce pozornosti věnovali čeští historici problematice německo-rakouské celní unii v roce 1931.⁶³ Diplomatické vztahy obou nástupnických států habsburské monarchie již dávno nejsou doménou pouze českých expertů. Nejrozsáhlejší prací o politických vztazích mezi Prahou a Vídní je metodologicky neuspokojivá monografie německého historika Matthiase Franze Lilla. Zatímco autor podrobně „vytěžil“ velké množství rakouských dokumentů úřední provenience, česky psané dokumenty ignoroval zcela.⁶⁴ S interpretacemi Arnolda Suppana nemusí vždy český badatel souhlasit, ale na druhé straně je nutné ocenit znalost a vzájemnou komparaci československých a rakouských nepublikovaných dokumentů.⁶⁵

NOVOTNÝ, ŠOUŠA, Účast); Československo a střední Evropa v meziválečném období. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 3-1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1996; Die wirtschaftliche Neuordnung in Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit, hrsg. von Alice Teichova, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996; JAKUBEC, Ivan, Železnice a labská přeprava ve střední Evropě 1918-1938. Dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období, Praha 1997; Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999; SLÁDEK, Zdeněk, Od pout mírové smlouvy k poutům protekcionismu. Hospodářské vztahy mezi Rakouskem a Malou dohodou ve 20. letech 20. století, in: SHS 25, 1999, s. 125-150.

⁶² Srov. DEJMEK, Jindřich, Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922-1925). Ke Kroftově vyslanecké misi, in: MD 1, 1993, s. 121-165, (dále jen: DEJMEK, Vztahy I); Týž, Československo-rakouské politické vztahy v období jednání o německo-rakouské celní unii (1930-1931), in: MD 2, 1994, s. 233-261, (dále jen: DEJMEK, Vztahy II.).

⁶³ Srov. HOUŠTECKÝ, Miloslav, Plán rakousko-německé celní unie v roce 1931 a postoj Československa, in: ČsČH 4, 1956, č. 1, s. 27-51; GAJANOVÁ, Alena, ČSR a střeoevropská politika velmocí, Praha 1967, s. 278-289; DEJMEK, Vztahy II; MORAVCOVÁ, Dagmar, Československo, Německo a evropská hnutí 1929-1932, Praha 2001, s. 97-112, (dále jen: MORAVCOVÁ, Československo).

⁶⁴ Srov. LILL, Frank Matthias, Die Tschechoslowakei in der österreichischen Außenpolitik 1918-1938. Politische und wirtschaftliche Beziehungen, München 2006, (Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur der Sudetendeutschen, Bd. 2).

⁶⁵ Srov. SUPPAN, Arnold, Die außenpolitischen Beziehungen zwischen Prag und Wien 1918-1938, in: PPHIP 3, 1999, s. 213-286, (dále jen: SUPPAN, Beziehungen); Týž, Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht, in: Edvard Beneš die tschechoslowakische Außenpolitik 1918-1948, hrsg. von Arnold Suppan,

Nejpodrobnějším pojednáním o letech 1931-1934 zůstává studie začínajícího historika a politologa Martina Jeřábka.⁶⁶ Jde o neúspěšný pokus o analýzu konce demokracie v Rakousku. Interpretace autora až na výjimky nemají daleko ke konzervativním historikům a dobovým propagandistickým spisům.⁶⁷ O Dollfussovi například Jeřábek píše: „*Engelbert Dollfuss zorganizoval první státní odpor proti expanzi Třetí říše a jako jediný státník na světě položil život v boji proti hitlerismu... Dollfuss se stal mučedníkem. Bojoval jako David s nacistickým Goliášem.*“⁶⁸ V poznámkovém aparátu umístěném v závěru knihy uvádí mnoho nevydaných pramenů z Rakouska a Německa, ale pracuje s nimi sporadicky a účelově.⁶⁹ Za závažný nedostatek považují opomenutí bohaté pramenné základny uložené v České republice.

Těžiště studií mladého historika politických dějin Ondřeje Housky je prozatím v období dvacátých let. Autor vnímá rakouskou otázku v kontextu podunajských problémů. Svoje hypotézy opírá především o v českém prostředí neznámé prameny a literaturu italské provenience.⁷⁰ Česká politologie dosud věnovala Rakousku dva příspěvky. Brněnský politolog Stanislav Balík se pokusil o typologii rakouského autoritativního

Elisabeth Vyslonzil, Wien, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Frankfurt am Main 2002, s. 15-82, (dále jen: SUPPAN, Außenpolitik).

⁶⁶ Srov. JEŘÁBEK, Martin, Konec demokracie v Rakousku 1932-1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie, Praha 2004, (dále jen: JEŘÁBEK, Konec).

⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 105-112.

⁶⁸ Cit. dle: tamtéž, s. 76-77.

⁶⁹ Z 576 odkazů umístěných v závěru knihy je pouhých 24 na archivní dokumenty.

⁷⁰ Srov. HOUSKA, Ondřej, Edvard Beneš a plán zavedení preferenčních cel mezi Československem a Rakouskem v roce 1925, in: MD 12, 2004, s. 125-152, (dále jen: HOUSKA, Beneš); Týž, Československo, Itálie a projekty k upevnění nezávislosti Rakouska v roce 1925, in: ČČH 104, 2006, č. 2, s. 304-331, (dále jen: HOUSKA, Československo); Týž, Praha proti Římu, Československo-italské vztahy 1922-1929, Praha 2011.

režimu.⁷¹ Jeho kolega Vít Hloušek celkem zdařile pojednal o politickém a stranickém systému podalpské republiky v letech 1860-2006.⁷²

V historiografii absentuje podrobná analýza rakouské zahraniční politiky především ve vztahu k Německu a Itálii na základě konfrontace rakouských, německých a československých nevydaných pramenů, vybraných vydaných dokumentů, memoárové a odborné literatury a dobového tisku. Předložená disertační práce, výsledek intenzivní čtyřleté vědecké činnosti v průběhu doktorského studia, si klade za cíl tuto mezeru alespoň částečně zaplnit a u vytyčených problémových okruhů dosáhnout nové vědecké interpretace či přinejmenším buď potvrdit, nebo vyvrátit dosavadní vědecká tvrzení.⁷³

⁷¹ Srov. BALÍK, Stanislav, Dollfussovo a Schuschniggovo Rakousko. Případová studie organicko-etatistického autoritativního režimu, in: Středoevropské politické studie 4, 2002, č. 2-3, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=43>, ověřeno k 10. červenci 2012, (dále jen: BALÍK, Rakousko).

⁷² Srov. HLOUŠEK, Vít, Konflikt versus konsensus. Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006, Brno 2008, (dále jen: HLOUŠEK, Konflikt), názor na knihu jsem vyjádřil in: MV 44, 2009, č. 1, s. 113-118.

⁷³ Některé části disertace byly vydány časopisecky srov. ŠEPTÁK, Miroslav, Julius Curtius a německo-rakouská celní unie v roce 1931, in: SIPř 94, 2008, č. 3, s. 357-371; Týž, Edice dokumentů k československé meziválečné zahraniční politice. Současný stav a budoucí perspektivy, in: Prameň-jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výzkume, ed. Alena Feriancová, Miroslav Glejtek, Nitra 2010, s. 149-159; Týž, Vybrané aspekty maďarské zahraniční politiky na počátku 30. let 20. století, in: SIPř 96, 2010, č. 3-4, s. 263-282; Týž, Panevropa, anebo anšlus? Zahraničně-politické pozadí německo-rakouské celní unie v roce 1931, in: Dvacáté století/The Twentieth Century 2, 2010, č. 1, s. 39-56; Týž, Příčiny přechodu Rakouska od liberální demokracie k autoritativnímu režimu (1918-1933), in: Právněhistorické studie 42, 2012, s. 112-124.

Od vzniku republiky ke konci „zlatých“ dvacátých let (1918 – 1929)

V první kapitole bude zaměřena na nástin základních aspektů mezinárodního, vnitřního, hospodářského a sociálního vývoje Rakouska. Za důležité považuji rovněž nalezení odpovědi na otázky, proč obyvatelé alpského státu upřednostňovali připojení k Německu před samostatnou existencí, kdo patřil mezi nejvlivnější osobnosti rakouské diplomacie a jaký byl postoj velmocí (Francie, Itálie, Německa a Velké Británie) k možným variantám mezinárodně-právního postavení Rakouska.

Ještě ani nedozněly poslední výstřely první světové války a kdysi slavné habsburské soustátí nebezpečně balancovalo na hranici bytí či nebytí. Na podzim 1918 ztrácela další existence podunajské monarchie smysl, pouze část vojenských kruhů a císařský dvůr nadále lpěly na zachování starých pořádků. Císař Karel I. chtěl pomocí manifestu zachránit rozpadající se mnohonárodnostní kolos.⁷⁴ Příslibem federalizace Předlitavska vycházel vstříc donedávna ještě maximalistickým požadavkům většiny neněmeckých národů. Dějinný vývoj však nabral jiný daleko dynamičtější vývoj, než jaký předpokládal monarcha. Evropský kontinent prodchla tužba jednotlivých národů po sebeurčení, myšlenky demokracie, volání po republikánské formě vlády a snaha skoncovat se vším, co způsobilo dozívající válečnou katastrofu. Karlův manifest, byť dobou překonaný, nicméně sehrál v dějinách pozitivní roli. Po právní stránce legalizoval přebírání státní moci jednotlivými národními výbory nebo národními radami.

Tváři v tvář překotnému vývoji vzali iniciativu do svých rukou i němečtí poslanci zvolení při posledních volbách do Říšské rady.⁷⁵ V

⁷⁴ K manifestu Karla I. srovnej starší ale dodnes fundamentální práci RUMPLER, Helmut, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches*, Wien 1966.

⁷⁵ Srov. SCHEFBECK, Günther, *Die Provisorische Nationalversammlung und die Gründung der Republik Deutschösterreich*, in: *Jahrbuch des österreichischen Parlaments. Daten-Fakten-Analysen* 1994, s. 285-309.

zasedacím sále dolnorakouského zemského sněmu ve Vídni proklamovali 21. října 1918 vznik „Provizorního shromáždění samostatného německorakouského státu“. Na mapě Evropy vznikl nový stát s řadou otazníků a nejasností. Nebyl přesně stanoven jeho název, hranice ani státní forma. Zatímco představitelé dvou významných politických proudů křesťanští socialisté a němečtí nacionálové trvali na zachování konstituční monarchie, sociální demokraté posuzovali aktuální situaci v širších souvislostech. Předseda nejsilnější levicové strany Victor Adler⁷⁶ navrhl uzavření svobodného spolku národů s okolními státy.⁷⁷ Pokud by se tato varianta ukázala jako neschůdná pak by německorakouský stát, odkázán sám na sebe, vytvořil „*útvár neschopný dalšího hospodářského rozvoje*“ a byl by tak donucen ke svazku s Německou říší jako zvláštní spolkový stát.⁷⁸

Výzva k utvoření spolku států na federativní bázi neměla v atmosféře euforie neněmeckých národů z nově či znovunabyté svobody mnoho nadějí na úspěch a zůstala bez odezvy. Samostatnou existenci nově vzniknuvšího státu jeho představitelé z hospodářského hlediska odmítali, v jejich očích se jevila varianta připojení k Německu jako nejvhodnější řešení. Myšlenka spojení všech Němců začala výrazněji rezonovat v revolučním roce 1848. Velkoněmecká koncepce představovala jedno z řešení německé otázky. Sjednocení Německa v roce 1871 proběhlo na základě maloněmeckého řešení, tedy bez Němců v habsburské monarchii. Rozpad Rakousko-Uherska dal velkoněmecké myšlence nový impuls – odstraněním Habsburků a Hohenzollernů v Říši a vznikem druhého německého etnicky homogenního státu odtrženého od

⁷⁶ Victor Adler (1852-1918), narozen v Praze, zakladatel sociálně demokratického listu „Arbeiter Zeitung“, od roku 1905 předseda rakouské sociální demokracie, 1905-1918 poslanec Říšské rady, člen německo-rakouského Provizorního Národního shromáždění, od 30. října do 11. listopadu 1918 Státním sekretářem pro zahraničí.

⁷⁷ Srov. ADÖ, Dok. Nr. 1, Konstituierende Nationalversammlung der deutschen Abgeordneten. Stenographisches Protokoll zur 1. Sitzung (Beschlussantrag und Debatte), 21. Oktober 1918, s. 70-73, (dále jen: ADÖ, Bd. 1, Dok. Nr. 1); Stenographisches Protokoll der konstituierenden Sitzung der Nationalversammlung der deutschen Abgeordneten, Wien am 21. Oktober 1918, s. 1-12, (dále jen: Sten. Prot. 21. Oktober 1918).

⁷⁸ Srov. ADÖ, Bd. 1, Dok. Nr. 1, s. 71; Sten. Prot., 21. Oktober 1918, s. 7.

neněmeckých národů.⁷⁹ Anšlus a sjednocení všech Němců zaniklé habsburské monarchie na základě sebeurčovacího práva představovaly první dva zahraničně politické úkoly nového státu, který mezitím dostal příznačný název Německé Rakousko (*Deutschösterreich*).

Dne 12. listopadu 1918 v rozporu s tehdy platnou prosincovou ústavou z roku 1867 přijalo Provizorní Národní shromáždění zákon o státní a vládní formě. V prvním paragrafu bylo Německé Rakousko prohlášeno za demokratickou republiku, kde všechna moc vychází z lidu. Následující paragraf podal důkaz o dobově silných anšlusových tendencích. Prohlašoval Německé Rakousko a to bez jakékoli předchozí konzultace s Berlínem za součást Německé republiky. Německé Rakousko se také mělo spolupodílet na zákonodárství a správě společného státu. Představy o rozsahu teritoria pod jurisdikcí Vídně vyjádřilo 22. listopadu vydané státní prohlášení o „rozsahu, hranicích a vztazích státního území Německého Rakouska“.⁸⁰ Plně odpovídalo snaze integrovat veškerá tzv. německá území, včetně takových měst jako Brno, Jihlava a Olomouc. Pro hledání odpovědi na otázku po původu a motivaci dobově silných proanšlusových tendencí je podle mého názoru nutné zamyslet se nad (ne)existencí rakouské státní a národní identity po roce 1918.

V historii existuje řada případů, kdy právě absence státní identity patří mezi důvody rozpadu státu. Jde například o Rakousko-Uhersko v roce 1918 či koneckonců Československo o 75 let později. Přihlášení k určitému státu představuje subjektivní záležitost každého jedince. Jedním z předpokladů existence státního útvaru je identifikace občanů s ním, tj. situace, kdy jej většina obyvatel považuje za svůj. Proto je na

⁷⁹ Srov. SKALNIK, Kurt, Auf der Suche nach der Identität, in: Geschichte II., s. 11-24, zejména 11-17.

⁸⁰ Srov. Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich Nr. 42/1918, Gesetz vom 22. November 1918 über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich, 22. November 1918, 9. Stück, s. 51, (dále jen: StGBL.); ADÖ, Bd. 1, Dok. Nr. 26, Gesetz über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich, 22. November, s. 170-171; Nr. 41/1918, Staatserklärung vom 22. November über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich, 22. November 1918, 9. Stück, s. 52; ADÖ, Bd. 1, Dok. Nr. 27, Staatserklärung über Umfang, Grenzen und Beziehungen des Staatsgebietes von Deutschösterreich, 22. November 1918, s. 171-172.

místě položit si otázku, zda v roce 1918 existovala či nikoliv rakouská státní identita. Odpověď musíme hledat v národnostní politice habsburského soustátí během druhé poloviny 19. století. Bouřlivý vývoj let 1848/1849 ukázal potřebu zformování rakouské státní ideje, která se opírala o nadnárodní ideu s jednoduchým až mystickým obsahem, s cílem maximální přijatelnosti pro většinu národů. Byl prosazován požadavek identifikace každého občana s nadnárodními státními symboly a institucemi – například panovníkem, dynastií, územním vymezením – bez ohledu na to, k jakému národu či národnosti se hlásí. Klíčovou roli v nadnárodní myšlence hrála habsbursko-lotrinská dynastie jako záruka stability a dlouholeté tradice.⁸¹

V mnohonárodnostní říši neexistoval vlastní rakouský národ, a tak se pojmy jako „podunajská monarchie“ nebo „rakouský stát“ staly synonymem pro Rakousko. Vydání únorové ústavy roku 1861 znamenalo symbolický mezník v národnostní politice monarchie, když její představitelé rezignovali na vytvoření rakouského státního národa. Říše je deklarována jako mnohonárodnostní stát, ve kterém je dána možnost autonomního a kulturního vývoje jednotlivým národnostem.⁸² Směr národnostní politiky byl v Předlitavsku zachován i prosincovou ústavou vydanou o šest let později, která v zásadě platila až do roku 1918. Státním jazykem byla de facto, nikoli však de iure, němčina. Její preference souvisí zejména s privilegovaným postavením německého

⁸¹ Srov. KANN, Robert, Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches 1918, Bd. 2, Graz, Köln 1964, s. 298-301; HOOR, Österreich, s. 10-12; BRUCKMÜLLER, Ernst, Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung, Wien, Köln, Graz 1984, s. 182-191, (Studien zu Politik und Verwaltung, hrsg. von Christian Banner, Wolfgang Mantl, Manfred Welan, Bd. 4); ZÖLLNER, Erich, Der Österreichbegriff. Aspekte seiner historischen Formen und Wandlungen, in: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Stourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 19-34, zejména 28-30. K vývoji rakouského vědomí v 2. polovině 19. století srov. nejpráhledněji BRUCKMÜLLER, Ernst, Österreichbegriff und Österreich-Bewusstsein in der Franzisko-Josephinischen Epoche, in: tamtéž, s. 255-288.

⁸² K únorové (Schmerlingově) ústavě srov. přehledně Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Bd. 7, Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften, hrsg. von Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Wien 2000, s. 151-156.

etnika v Předlitavsku i s vědomím subjektivní výhody toho, kdo němčinu užíval, neboť ta se stala jako jazyk dvora a státní správy nezbytným předpokladem společenského vzestupu. Vzhledem k poměrně liberální předlitavské národnostní politice došlo k vytvoření národnostní skupiny, která sama sebe definovala jako „rakouští Němci“ (*Deutschösterreicher*), s vědomím současně jak etnické a jazykové sounáležitosti, tak určité odlišnosti vůči říšským Němcům.⁸³

Události podzimu 1918 znamenaly nejenom pro rakouské Němce bezesporu obrovský šok. Zmizel dlouholetý nadstátní symbol – habsbursko-lotrinská dynastie. Vídeň se z císařské metropole spoluurčující tep evropské politiky změnila „přes noc“ na město provinčního státu, o jehož územním vymezení nemohl v danou chvíli nikdo s určitostí cokoliv předpovědět. První kancléř Německého Rakouska Karl Renner⁸⁴ charakterizoval vzniklou situaci slovy: „*Stali jsme se přes noc národem bez státu.*“⁸⁵ Doba jeho vzniku nebyla jednoduchá. Demobilizace rozsáhlé armády, utlumení průmyslu a zbrojařské výroby a s tím spojený prudký nárůst nezaměstnanosti, válkou narušená infrastruktura, nedostatečné zásobování obyvatel potravinami a uhlím, expanze bolševických myšlenek ve střední Evropě, napětí mezi centrem a periferií. Záchranu či přinejmenším značnou úlevu mohlo poskytnout připojení k výmarské republice, poněvadž i ta byla stejně jako Německé Rakousko převážně

⁸³ Srov. BRUCKMÜLLER, Ernst, *Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Wien, Köln, Graz 1996, 2. Auflage, s. 286-298, (Studien zu Politik und Verwaltung, hrsg. von Christian Banner, Wolfgang Mantl, Manfred Welan, Bd. 4), (dále jen: BRUCKMÜLLER, *Nation*)

⁸⁴ Karl Renner (1870-1950), od roku 1907 poslanec říšské rady 1918-1920 byl rakouským kancléřem, v letech 1931-1933 první předseda Národní rady, období nacistické okupace Rakouska strávil v domácím vězení, v roce 1945 se stal prvním kancléřem druhé rakouské republiky, následně pak jejím spolkovým prezidentem, kterým byl až do své smrti. K jeho osobě srov. HANNAK, Jacques, *Karl Renner und seine Zeit. Versuch einer Biographie*, Wien 1965, (dále jen: HANNAK, *Renner*). Práce se zaměřuje především na Rennerovu aktivitu před rozpadem Rakousko-Uherska, jeho činnosti po roce 1945 je věnován skromný rozsah. Za nejlepší Rennerovu biografii považuji RAUSCHER, Walter, *Karl Renner. Ein österreichischer Mythos*, Wien 1995, (dále jen: RAUSCHER, *Renner*).

⁸⁵ Cit. dle: RAUSCHER, Renner, s. 113.

etnicky a jazykově německá.⁸⁶ Anšlus měl, při neexistenci rakouské identity na přelomu let 1918/1919, skutečně masovou podporu srovnatelnou snad, ovšem za zcela jiných okolností, s událostmi o dvacet let později.⁸⁷ Uvedená hypotéza zůstává a zřejmě ještě dlouho zůstane, při neexistenci dobových vědecky podložených sociologických výzkumů, jež by nám dnes pomohly alespoň zhruba určit jeho skutečnou veřejnou popularitu, pouhou hypotézou.⁸⁸ Další události ale názorně ukázaly, že rakouská politika připisovala anšlusu dlouhodobě velký význam a to ze zmíněných etnicko-nacionalistických důvodů i z odlišného mocenského postavení obou zemí.

S problematikou identity občanů souvisí i dobový názor o neschopnosti samostatné existence (Německého) Rakouska. Šlo o mýtus dobově zakotvený v kolektivní paměti obyvatel alpské země. Po roce 1918 panovala v podaplské republice hojně rozšířená představa a nedůvěra v hospodářskou životaschopnost nového státu. Pochybovačné hlasy podobného ladění koneckonců zaznívaly již během války. Vlivný levicový politik a publicista Otto Bauer⁸⁹ poznamenal: „*Nemá-li být velká rakousko-*

⁸⁶ Srov. STOURZH, Gerald, Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewusstsein im 20. Jahrhundert, Wien 1990, s. 28-35; Týž, Erschütterung und Konsolidierung des Österreichbewusstseins-Vom Zusammenbruch der Monarchie zur Zweiten Republik, in: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Stourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 289-311, zejména 289-301; BRUCKMÜLLER, Nation, s. 303-308; BINDER, Dieter-Anton, BRUCKMÜLLER, Ernst, Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918-2000, Wien 2005, s. 102-103.

⁸⁷ Revizionistický pohled nepovažuje anšlusové hnutí na přelomu let 1918/1919 za masovou záležitost. Srov. HOOR, Österreich, s. 43. Patrně nejznámější zastánce této vědecké interpretace Norbert Schausberger mluví o „momentálním vítězství anšlusové myšlenky“, které se později spontánně mění na pragmatické úsilí o připojení dané zejména aktuální situací. Srov. SCHAUSBERGER, Norbert, Griff nach Österreich. Der „Anschluss“, Wien, München 1988, 3. Auflage, s. 50-69, (dále jen: SCHAUSBERGER, Griff).

⁸⁸ Srov. BOTZ, Gerhard, Das Anschlussproblem (1918-1945) aus österreichischer Sicht, in: Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 182-183; BIELKA, Erich, Wie viele Österreicher waren in der Ersten Republik für den Anschluss an Deutschland? in: GuGe 7, 1988, s. 38-50.

⁸⁹ Otto Bauer (1881-1938), redaktor sociálně demokratického listu Arbeiter-Zeitung, od 31. října do 21. listopadu 1918 státním podsekretářem pro zahraničí, od 21. listopadu do 15. března 1919 Státním sekretářem pro zahraničí, od 15. března do 26. července 1919 Státním sekretářem pověřený vedením Státního úřadu pro zahraničí. Autor doktríny austromarxismu, Po rakouské občanské válce v roce 1934 odešel do Československa, kde

uherská hospodářská oblast udržena... nemohli bychom v malé hospodářské oblasti, která nám zůstane, žít. Museli bychom proto hledat připojení k velké německé hospodářské oblasti."⁹⁰ Bauerův hlas zřejmě nebyl první, který vyjádřil pochybnosti o možnostech samostatné existence Německého Rakouska, ale jeho článek vyšel v jednom z nejvlivnějších celostátně distribuovaných deníků a tím autor objektivně přispěl k popularizaci v něm vyjádřené myšlenky. Bauerova argumentace pramenila jednak z obav před samostatnou hospodářskou existencí státu s malým vnitřním trhem, a jednak z očekávání brzkého vítězství socialistů v Německu. Sociálně demokratický politik považoval sled událostí roku 1918 za pokračování revoluce 1848, které měly stejně jako před sedmdesáti léty ústit do velkoněmeckého sjednocení.⁹¹ Vznikl by tak německý socialistický stát, neboť řečeno Bauerovými slovy *„Anšlus k Německu je nyní anšlusem k socialismu“*.⁹² Myšlenky levicového politika byly spíše přáním, než aby odpovídaly realitě, anšlus by totiž do velké míry kompenzoval prohru Německa ve válce a to především Francie striktně odmítala.

Skepticky posuzoval samostatnou existenci Německého Rakouska s poukazem na nedostatek přírodních surovin, malý vnitřní trh, přebujelý státní aparát a značnou závislost na dovozu potravin ze zahraničí rovněž

v Brně založil a vedl Zahraniční kancelář rakouských sociálních demokratů (Auslandsbüro der österreichischen Sozialdemokraten). Zde vydával noviny „Arbeiter-Zeitung“. V roce 1938 emigroval do Paříže, kde umírá. K jeho osobě LEICHTER, Otto, Otto Bauer. Tragödie oder Triumph, Wien, Frankfurt, Zürich 1970, jde spíše o tendenčně napsanou reportáž než o vědeckou biografii. Leichter Bauera dobře znal a patřil mezi jeho žáky a spolupracovníky. Nejdůležitější příspěvek k jeho osobě představuje HANISCH, Ernst, Der große Illusionist. Otto Bauer (1881-1938), Wien, Köln, Weimar 2011, (dále jen: HANISCH, Illusionist).

⁹⁰ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung Nr. 281, 15. Oktober 1918, s. 1-2, článek „Selbstbestimmungsrecht und Wirtschaftsgebiet“, uveřejněn rovněž Otto Bauer. Werkausgabe, hrsg. von Arbeitsgemeinschaft für die Geschichte der Österreichischen Arbeiterbewegung, hrsg. Komitee Manfred Ackermann, Bd. 7, Wien 1979, s. 278, (dále jen: BAUER, Werkausgabe).

⁹¹ Srov. HANISCH, Illusionist, s. 158.

⁹² Cit. dle: STADLER, Karl, Hypothek auf die Zukunft. Entstehung der österreichischen Republik, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1968, s. 84, (dále jen: STADLER, Hypothek); Podobné myšlenky vyjádřil Bauer i v článku „Deutschland und wir“, in: Arbeiter-Zeitung Nr. 282, 16. Oktober 1918, s. 2; Bauer, Werkausgabe, Bd. 7, s. 279-282.

vlivný rakouský publicista Gustav Stolper.⁹³ Napsal: „*Národ nemůže dlouho žít z almužny. Národ nemůže žít pouze z chleba, potřebuje životní cíl... Německorakouský stát tímto cílem být nemůže, poněvadž je to umělý, nikým nechtěný, historicky neodůvodněný útvar.*“⁹⁴ Rakouským Němcům podle jeho názoru zůstává „*pouze jedna volba a možnost - spojení svého osudu s celým německým národem. Toto osudové společenství je... sociálním ideálem, jehož naplnění spojuje všechny příslušníky mladého státu, jako jediná podmínka jejich mravního a materiálního prospěchu*“.⁹⁵ Pouze anšlus a dunajskou federaci označil Stolper za perspektivní pro další rozvoj Německého Rakouska.⁹⁶ Jeho a Bauerův hlas nezůstaly zdaleka osamoceny, spisů, analýz a přednášek a publicisticky laděných článků na téma životaneschopné Německé Rakousko lze zaznamenat mnohem více, vždy však s jednotným obsahem a ústřední myšlenkou.⁹⁷ Anšlus je představován jako přirozené řešení aktuálních problémů doby, protože Německé Rakousko je s Německem „*jazykově, duševně, prostorově a hospodářsky nejtěsněji svázáno*“.⁹⁸

Opatrný optimismus ohledně možností dalšího rozvoje nového státu vyjádřil na základě analýzy rozmanitých ukazovatelů německorakouského národohospodářství ekonomický expert Friedrich Hertz.⁹⁹ Mezinárodně uznávaný odborník v textu důsledně používá pojem „Rakousko“ a název

⁹³ K vlivu Stolperovy publicistiky na dění v (Německém) Rakousku srov. nejlépe STERN, Johannes, Gustav Stolper als Kommentator der politischen und wirtschaftlichen Entwicklung Österreichs von 1914 bis 1925, Phil. Dissertation, Wien 1979.

⁹⁴ Gustav Stolper po válce publikoval své názory v Der österreichische Volkswirt. Upravená verze jeho článků srov. STOLPER, Gustav, Deutschösterreich als Sozial- und Wirtschaftsproblem, München 1921.

⁹⁵ Cit. dle: tamtéž, s. 151.

⁹⁶ Srov. tamtéž, s. 121-151.

⁹⁷ Srov. HEIDERICH, Franz, Die Wirtschaftskräfte Deutschösterreichs, Wien 1919, (Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Nr. 17), (dále jen: HEIDERICH, Wirtschaftskräfte); MENSCHENGEN, Karl, Deutschösterreichs wirtschaftliche Zukunft, Olmütz 1919; FRANKE, Karl, Deutschösterreichs Zukunft. Politische und wirtschaftliche Ausblicke, Wien 1919.

⁹⁸ Cit. dle: HEIDERICH, Wirtschaftskräfte, s. 40.

⁹⁹ Srov. HERTZ, Friedrich, Ist Österreich lebensfähig? Wien 1921, (dále jen: HERTZ, Österreich); Podobný názor sdílel také další národohospodář Siegfried Strakosch, Srov. STRAKOSCH, Siegfried, Der Selbstmord eines Volkes. Wirtschaft in Österreich, Wien, Leipzig, München 1922, s. 95-103; Sumarizaci problému nabízí AICHINGER, Marion, Die Diskussion um die Lebensfähigkeit der Ersten Republik (insbesondere Gustav Stolper und Friedrich Hertz) 1919-1931, Diplomarbeit, Wien 1990.

„Německé Rakousko“ se ve spise vyskytuje pouze sporadicky. Smyslem polemicky laděného spisku bylo probudit v čtenáři rakouské národní vědomí a postavit se čelem proti interpretaci o životaneschopnosti nového státu.

Hertz usiloval o adresné pojmenování příčin aktuálních hospodářských problémů. Spatřoval je především v poválečné politice vítězných mocností, v hospodářském nacionalismu sousedních států a mylné vládní finanční politice. Hertzův závěr vybočuje z řady. Rakousko je schopné samostatně existovat, pokud maximálně využije svého hospodářského potenciálu a jeho obyvatelé jej budou považovat za „svůj“ stát.¹⁰⁰

Otázka dalšího ekonomického rozvoje Rakouska nezůstala přirozeně čistě vnitřní záležitostí alpského státu a stala se jedním z témat mezinárodní politiky. Zajímavou analýzu přinesla z popudu Společnosti národů, organizace dohlížející na poválečné uspořádání a dodržování mírových smluv, dvojice renovovaných národohospodářských odborníků Walter Layton a Charles Rist. Experti dali v závěrečné zprávě prezentované na podzim 1925 jednoznačnou odpověď na otázku, zda je Rakousko životaschopné. Hospodářské problémy alpského státu nepovažovali za nic specifického a podle jejich názoru vyplývaly ze všeobecné krize, kterou Evropa prošla. Rakousko je proto schopné samostatné existence, ale v dohledné době půjde o existenci v chudobě. Hlavní problém rakouského hospodářství spočívá v nalezení vhodných odbytišť. Změnu neutěšené prognózy by mohla přivodit pouze integrace rakouského trhu do většího hospodářské oblasti a to buď s některým z nástupnických států Rakousko-Uherska, nebo s Německem.¹⁰¹

Nyní bych rád přešel od erudovaných analýz a subjektivní publicistiky k faktům a číslům. Podunajská monarchie představovala z hospodářského hlediska funkční a úzce propojený celek. Rozsáhlé celní

¹⁰⁰ Srov. HERTZ, Österreich, s. 24-26.

¹⁰¹ Srov. LAYTON, Walter, RIST, Charles, Die Wirtschaftslage Österreichs, Wien 1925, s. 12-16; Francouzská verze La Situation Économique de L'Autriche, Genève 1925 je uložena v: AMZV, II. sekce, karton č. 822.

území habsburského soustátí poskytovalo značné odbytové možnosti.¹⁰² Předlitavsko umísťovalo v Zalitavsku značnou část svého exportu, především stroje, textil a chemické výrobky. Opačným směrem probíhala dodávka zemědělských produktů, výrobků živočišné produkce a potravin. Podunajská monarchie zanechala Rakousku nejednoznačné dědictví. Situace nevypadala, vyjádřeno čísly, pro stát pod Alpami vůbec špatně. V Rakousku zůstalo 12 % obyvatelstva, 38 % průmyslových závodů, 90 % výroby automobilů, 83 % výroby lokomotiv, 74 % papírnického a 40 % kožního průmyslu, 35 % výroby surového železa a oceli a 34 % výroby strojů.¹⁰³ Mezi slabiny rakouského hospodářství patřil nedostatek přírodních surovin především uhlí a nízká produkce zemědělských produktů, která nedokázala pokrýt potřeby obyvatelstva podalpské republiky.

Další problém hospodářství spočíval v jeho celkové struktuře. Byl koncipován na rozsáhlé území bývalého mocnářství. Rakouský průmysl zůstal v rámci nového vnitřního trhu předimenzovaný. Některá jeho nadproporcionálně zastoupená odvětví jako například hutnictví a železářství musela výrazně utlumit svoji činnost, což vedlo k propouštění. Rakouská ekonomika navíc velmi trpěla rozpadem vnitřního trhu habsburské monarchie, zavedením celních bariér, nových národních měn, různých právních prostředí a všeobecnou poválečnou tendencí vysokého celního protekcionismu ze strany nástupnických států. Odříznutí od tradičních energetických zdrojů slezského, ostravského uhlí a haličské nafty mělo pro průmysl podalpské země rovněž neblahý účinek.¹⁰⁴ Před

¹⁰² K hospodářskému vývoji Rakousko-Uherska srov. např. Die Habsburger Monarchie 1848-1918, Bd. 1, Die wirtschaftliche Entwicklung, hrsg. von Alois Brusatti, Wien 1973; WYSOCKI, Josef, Infrastruktur und wachsende Staatsausgaben. Das Fallbeispiel Österreich 1868-1913, Stuttgart 1975; KOMLOS, John, The Habsburg Monarchy as a Custom Union, Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century, Guilford 1983; SANDGRUBER, Roman, Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Wien 1995, s. 335-402, (dále jen: SANDGRUBER, Ökonomie); PAMMER, Michael, Entwicklung und Ungleichheit. Österreich im 19. Jahrhundert, Stuttgart 2002.

¹⁰³ Srov. SUPPAN, Jugoslawien s. 1031.

¹⁰⁴ K hospodářskému vývoji Rakouska v meziválečné době srov. např. BRUSATTI, Alois, Österreichische Wirtschaftspolitik von Josephinismus zum Ständestaat, hrsg. von Institut für angewandte Sozial- und Wirtschaftsforschung, Wien 1965, s. 91-132; BERGER, Peter,

rakouským hospodářstvím stálo hned několik nelehkých úkolů najednou; průmysl musel být přizpůsoben domácím surovinovým zdrojům; výroba energie zabezpečována nikoli převážně z hnědého uhlí, nýbrž z vodních zdrojů; značné rozšíření zemědělských kapacit a dosažení soběstačnosti alespoň v některých zemědělských komoditách s cílem zmenšit jejich celkový objem dovozu ze zahraničí; výrazná redukce počtu úředníků zejména ve státní správě a službách.

Souhlasím s interpretací Friedricha Hertze; z hospodářského hlediska bylo (Německé) Rakousko bylo po roce 1918 útvarem schopným další existence. Obavy z dalšího hospodářského vývoje pramenily z psychologického otřesu vyplývajícího z rozpadu tradiční státní entity a ze soudobých národohospodářských představ o nezbytnosti zajištění velké hospodářské oblasti pro odbyt. Kromě toho do všeobecného povědomí se dostala teze o novém státu jakožto umělém útvaru. Opoziční názor zastávala menšinová, širší veřejnosti prakticky neznámá skupina. Většinou šlo o akademické pracovníky. Dobová periodika většinou stranický tisk, nejdůležitější a jediné tehdejší masové médium dávala úvahám o životaneschopnosti a malé produktivitě státu prostor a lidé tomu pod tlakem hospodářské a sociální nouze samozřejmě snáze uvěřili.¹⁰⁵ Teze o životaneschopnosti Rakouska spolu s neexistencí rakouské státní a národní

The Austrian Economy 1918-1938, in: *Economic Development in the Habsburg Monarchy and in the Successor States*, ed. by John Komlos, New York 1990, s. 270-284; SANDGRUBER, *Ökonomie*, s. 335-402.

¹⁰⁵ Pokus o sumarizaci celého problému nabídl účelově SCHILDER, Siegfried, *Der Streit um die Lebensfähigkeit Österreichs*, Stuttgart 1926. Teprve až v souvislosti s historickým bádáním po roce 1945 se veřejnost dozvěděla o názorech Siegfrieda Strakosche, Friedricha Hertze a dalších. Průkopnickou studii napsal Friedrich Thalmann. Srov. THALMANN, Friedrich, *Die Wirtschaft in Österreich*, in: *Geschichte I.*, s. 508-512. O rozpracování problematiky se zasloužil zejména Norbert Schausberger. Srov. SCHAUSBERGER, Griff, s. 81-87; Týž, *Österreich und Friedenskonferenz. Zum Problem der Lebensfähigkeit Österreichs nach 1918*, in: *Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien*, Wien 1989, s. 229-264, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck), (dále jen: SCHAUSBERGER, *Österreich*).

identity výrazně napomáhal preferenci alternativních uspořádání před samostatnou existencí republiky.¹⁰⁶

Dělo se tak v době, kdy mírová konference v Paříži diplomaticky zakončila první světovou válku. Konstrukce mírové smlouvy s Německem a budoucí uspořádání mezinárodních vztahů tvořily nejdůležitější otázky doposud největšího mírového kongresu v dějinách. Každá z vítězných dohodových mocností přicházela s odlišnou koncepcí. Prezident Spojených států amerických Woodrow Wilson cestoval do Paříže s obhajobou sebeurčovacího práva. Měla legitimizovat demontáž zavedených pořádků a podpořit idealistickou koncepci nového mezinárodního řádu. Wilson považoval soustavu mezinárodních vztahů založenou na rovnováze sil a tajné diplomacii za zdiskreditovanou, poněvadž způsobila válečný střet dosud nepoznaných rozměrů. Chtěl ji nahradit novým systémem založeným na bázi kolektivní bezpečnosti demokratických států, které respektují zákony a mezinárodní závazky. Vznik Společnosti národů ztělesňoval idealistickou wilsonovskou vizi kolektivní bezpečnosti a mírové koexistence.¹⁰⁷ Smysl organizace se sídlem v Ženevě spočíval v dohlížení na proces odzbrojení a na dodržování ustanovení mírových smluv. Univerzální aplikovatelná pravidla měla ochránit mír a zabránit ozbrojeným rozmlíškám i válečným konfliktům. Wilson usiloval o dosažení toho, aby případné mezinárodní spory neústily v násilí, nýbrž pouze v řešení mírovými prostředky pomocí smířovacího konání, anebo arbitráže. Koncepci demokratizace politických a hospodářských vztahů amerického prezidenta čekal v Paříži střet s reálpolitickou strategií dvou tradičních evropských demokracií.

Francie sledovala na mírové konferenci dva základní cíle; zabezpečení vlastní bezpečnosti a fixaci vysněné hegemoniální pozice

¹⁰⁶ Podle Norberta Schausbergera tvrzení o nemožnosti samostatné existence Rakouska bylo dobově podmíněno a opíralo se více o iracionální argumenty, vyplývající z tehdejší depresivní situace, než o skutečná ekonomická čísla. Srov. např. SCHAUSBERGER, Österreich, s. 262-264; Týž, Griff, s. 87.

¹⁰⁷ Ke Společnosti národů srovnej z přehledových prací WALTERS, Paul Francis, A History of the League Nations, London 1952; SCOTT, George, The Rise and Fall of the League of Nations, London 1973; NORTHEDGE, Frederick Samuel, The League of Nations: it's Life and Times 1920-1946, Leicester 1986.

v rámci kontinentální Evropy. Po skončení války zde panoval pocit nejistoty a trauma ze zážitku nedávné minulosti. Francouzský premiér George Clémenceau chtěl válkou vyčerpanou třetí republiku především zajistit před případnou novou agresí ze strany Německa. Z toho pramenil jeho postoj k některým teritoriálním otázkám i snaha o podporu nově vzniknuvších států ve střední Evropě. Neméně důležitou roli hrála také skutečnost, že za hlavního konkurenta francouzských velmocenských plánů a zároveň za největší bezpečnostní hrozbu pro třetí republiku bylo považováno Německo. Francouzi jej chtěli „srazit na kolena“, tj. dlouhodobě z ekonomického a vojenského hlediska oslabit a vyřadit z evropské politiky.

Odlišný postoj Velké Británie k francouzským požadavkům určovala jednak geopolitická situace ostrovního státu a pak také tradiční imperiální horizont britské zahraniční politiky. Zánikem německé námořní flotily zmizela pro Londýn největší bezpečnostní hrozba ze strany Berlína. Pragmatický britský premiér David Lloyd George proto požadoval co nejrychlejší ekonomickou rekonstrukci Německa a jeho začlenění do mezinárodních obchodních vazeb.

Po komplikovaných a zdlouhavých jednáních nakonec Francie i za pomoci budoucích spojenců prosadila alespoň část svých požadavků. Německo ztratilo významnou část území včetně všech zámořských kolonií, bylo donuceno k výrazné redukci armády a k hospodářským ústupkům ve prospěch vítězných států. Povinnost platit reparace sloužila Francii jako „pojistný ventil“ k nežádoucímu hospodářskému vzestupu tradičního rivala.¹⁰⁸

¹⁰⁸ K důsledkům reparací pro německé hospodářství srov. KENT, Bruce, *The Spoils of War. The Politics, Economics, and Diplomacy of Reparations 1918-1932*, Oxford 1989; KRÜGER, Peter, *Deutschland und die Reparationen 1918/19. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*, Stuttgart 1973; RITSCHL, Albrecht, *Deutschlands Krise und Konjunktur 1924-1934. Binnenkonjunktur, Auslandsverschuldung und Reparationsproblem zwischen Dawes-Plan und Transfersperre*, Berlin 2002; Z české odborné literatury na kvalitativně srovnatelné úrovni MORAVCOVÁ, Dagmar, *Hospodářské a politické aspekty německých reparací 1918-1932*, in: AOP. K hospodářským dějinám 20. století, ed. Martin Kovář, František Stellner 13, 2005, č. 3, s. 48-68.

Příprava mírové smlouvy s Německem, pro všechny tři lídry klíčová otázka konferenčního jednání, zastínila všechny ostatní problémy. Proto až v květnu 1919 obdrželi představitelé Německého Rakouska pozvání na mírovou konferenci. Optimisté v podalpské zemi věřili v prosazení teze o právní diskontinuitě mezi Rakousko-Uherskem a Německým Rakouskem, v absenci klauzule o válečné vině v mírové smlouvě a ve zproštění povinnosti platit reparace. Po vnitrostranických diskusích zaujal vedení německorakouské delegace kancléř Karl Renner.¹⁰⁹ Vídeň neponechala nic na náhodě a vyslala do Francie řadu na slovo vzatých odborníků, mezi nimiž zároveň nechyběly ani politicky velmi kontroverzní osoby.¹¹⁰ Když německorakouská delegace odjížděla 12. května 1919 v podvečer z vídeňského železničního nádraží Westbahnhof, lidé ji vyprovázeli se slovy: „*Prineste nám dobrý mír! Chceme být a zůstat Němci.*“¹¹¹

Německorakouské ministerstvo zahraničí nazývané Státním úřadem pro zahraničí (*Staatsamt für Äußeres*) vypracovalo pro mírová jednání obsáhlou instrukci obsahující jedenáct bodů.¹¹² První z nich doporučoval delegátům, aby jejich argumenty vycházely z ještě během války

¹⁰⁹ Státní sekretář pro zahraničí Otto Bauer prosazoval do funkce vedoucího německorakouské delegace bývalého ministra spravedlnosti Franze Kleina, ale ten nebyl přijatelný pro Francouze kvůli svému proanšlusovému nadšení. Jeho korespondence z mírové konference zůstává dodnes velmi cenným pramenem. Srov. Die Briefe Franz Kleins aus der Zeit seiner Mitwirkung in der österreichischen Friedendelegation, Mai-August 1919, hrsg. von Fritz Fellner, Heidrun Maschl, Salzburg 1977, (dále jen: Briefe). Pesimistický tón jednotlivých dopisů podle mého názoru ilustruje celkové rozpolezení delegace a jejich překvapení nad tvrdostí mírových podmínek. Mezi další kandidáty patřil spolkový prezident Karl Seitz, křesťanští socialisté prosazovali bývalého ministerského předsedu Maxe Wladimira svobodného pána von Becka. Mezi další adepty patřili například bývalý ministr financí právník Josef Redlich, bývalý rakouský ministerský předseda Heinrich Lammasch nebo ekonomický expert Richard Schüller. Některé skutečnosti uvádí AMZV, PZ Vídeň 1919, PZ č. 55, 29. dubna 1919; DČZP. Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920, Sv. 1 (listopad 1918-červen 1919), ed. Jindřich Dejmek a kol., dok. č. 182, 29. dubna 1919, Praha 2001, s. 303.

¹¹⁰ Mezi nejužší Rennerovy spolupracovníky patřili čtyři generální komisaři ze Státního úřadu pro zahraničí. Kromě vzpomínaného Franze Kleina, ještě právní expert Johann Andreas Eichhoff, sekční šéf Franz Peter a Richard Schüller (oba posledně jmenovaní pak hráli významnou roli v rakouské zahraniční službě, o čemž bude pojednáno později) nebo Heinrich Lammasch. Kontroverzní byla například účast exponenta sudetských Němců Lodgman von Avena.

¹¹¹ Cit. dle: RAUSCHER, Renner, s. 158.

¹¹² K instrukcím srov. Briefe, s. 38-50; ADÖ, Bd. 2, Dok. Nr. 232, Instruktion Staatsamt für Äußeres für die Delegation zum Pariser Friedenskongress, Mai 1918, s. 158-168, (dále jen: ADÖ, Bd. 2, Instruktion).

prezentovaných Wilsonových principů známých v dějinách jako tzv. 14 bodů, zejména pak z práva na sebeurčení. Pouze na této bázi mělo vzniknout politicky a hospodářsky životaschopné Německé Rakousko, jež zajistí pokoj a pořádek ve střední Evropě. Druhý bod nárokoval pohraniční území Československa, kde mezitím vznikly tzv. čtyři německé separatistické provincie. Vídeň požadovala plebiscit. V případě včlenění sporných oblastí do Československa navrhovala řešení v podobě vzniku nacionálních kantonů. Jižního Tyrolska (*Alto Adige*) se dotýkal třetí bod. Jednalo se o region tradičně náležící k Rakousku s prosperujícím turistickým ruchem a strategickou hranicí na Brennerském průsmyku. Není divu, že k němu upíral zrak také sousední a ve válce vítězný stát Itálie. Státní úřad pro zahraničí chtěl, aby příslušnost Německého Jižního Tyrolska k Německému Rakousku byla „*hájena s největším důrazem*“ i za cenu nabídky plebiscitu a vojenských záruk pro Itálii.¹¹³ Další body vznášely nárok na Korutany, dolní Štýrsko¹¹⁴ a území západního Maďarska (dnes spolková země Burgenland). V šestém bodě lze nalézt doporučení, aby problematika anšlusu byla diskutována až po vyřešení nejdůležitějších teritoriálních a hospodářských otázek. Při rozhovorech o dunajské federaci mělo být poukázáno na odmítavé stanovisko Polska, Rumunska a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (*SHS*), seskupení omezené na Němce, Čechy a Maďary zase označeno za politicky neuskutečnitelné. V praxi šlo Vídni o to, aby tyto otázky zůstaly pro budoucnost otevřené. V sedmém bodě německorakouské ministerstvo zahraničí důrazně odmítalo odpovědnost za rozpoutání války. Tu údajně nesla „maďarská klika“ působící tehdy na Ballhausplatzu a Německé Rakousko stejně tak jako Češi nebo Jihoslované bylo vtaženo do války nedobrovolně a proti své vůli. Osmý bod hájil právo na všeobecnou brannou službu a minimální počet vojska o síle 50 000 mužů. V devátém bodě Německé Rakousko odmítlo reparace a konfiskaci majetku německých Rakušanů na území vítězných států. Ballhausplatz dále žádal rozdělit státní dluh bývalého

¹¹³ Cit. dle: Briefe, s. 43; ADÖ, Bd. 2, Instruktion, s. 162.

¹¹⁴ Dolní Štýrsko (Untersteiermark) je oblast kolem města Maribor (Marburg).

Rakousko-Uherska mezi nástupnické státy. V desátém bodě Vídeň nárokovala od nástupnických států svobodnou dopravu a obchod, internacionalizaci železnic zejména Jižní dráhy a přístavu Terst. Poslední bod se ohrazoval vůči italskému nároku na umělecké předměty, přičemž sporné otázky měl vyřešit arbitrážní soud.

Směrnice pro konferenci vypracované rezortem zahraničí vycházely ze širokého konsenzu velké koalice křesťanských socialistů a sociálních demokratů. Byly koncipovány maximalisticky, aby bylo možné u některých požadavků ustoupit a ukázat tak dohodovým mocnostem dobrou vůli. Formulace instrukcí pro mírová jednání vycházela z doktríny sebeurčení a z předpokladu, že se podaří obhájit tezi o diskontinuitě mezi Rakousko-Uherskem a Německým Rakouskem, které by pak nebylo chápáno jako poražený stát, nýbrž jako oběť vmanévrovaná do války proti své vůli.

Hned první dny v Paříži znamenaly pro představitele podalpské republiky tvrdý střet s realitou. Delegation pobývala v izolaci a směla se pohybovat pouze v úzce vymezeném prostoru střeženého vojáky. Tuto „idylku“ narušilo až strohé oznámení vítězů o změně názvu státu z „Německého Rakouska“ na „Rakouská republika“.¹¹⁵ Až 2. června obdrželi německo-rakouští delegáti alespoň zlomek mírových ujednání. Jejich první analýza zapůsobila jako ledová sprcha. Konstatovala totiž ještě tvrdší podmínky než v případě Německa. Z deseti milionů Němců bývalé monarchie budou muset žít více než čtyři miliony „pod cizí nadvládou“. Zvláště bolestně působila ztráta převážně Němci obývaných území v Korutanech, dolním Štýrsku, dolním Rakousku a Jižním Tyrolsku. Rozladění způsobila i zamýšlená konfiskace majetku občanů Německého Rakouska Čechy, Poláky a Jihoslovany. Podle vypracované analýzy by to v případě bank, fabrik, obchodních společností a zemědělských statků mohlo znamenat, obrazně řečeno, „zánik Vídně“.¹¹⁶

¹¹⁵ Srov. ADÖ, Bd. 2, Dok. Nr. 256, Staatskanzler Renner an Staatsamt für Äußeres, 30. Mai 1919, s. 194-195.

¹¹⁶ Srov. tamtéž, Dok. Nr. 260, Staatssekretär für Äußeres Bauer an Bevollmächtigten Haupt (Bern), Medinger (Den Haag) und Gesandten Hartmann (Berlin), 3. Juni 1919, s. 197-198; K textu mírových podmínek 2. června srov. Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint Germain en Laye, Nr. 379 der

Německorakouská delegace začala neprodleně s přípravou diplomatické protiofenzivy. V pohraničních územích Československa a okolí Jihlavy požadovala provedení plebiscitu s cílem zjistit skutečné etnické poměry. Argumentovala sčítáním lidu z roku 1910, jež dokládalo tamní převahu německého etnika.¹¹⁷ Odtržení území historicky náležejících k někdejšímu Českému království nemohl jeden z dalších nástupnických států z prestižních, politických a hospodářských důvodů dopustit. Československo vycházelo v zahraničně politické koncepci z úzké spolupráce dohodových mocností, koneckonců tyto státy svou diplomatickou aktivitou souhlasily s jeho vznikem ještě během války. Ministr zahraničí a významný spolutvůrce československé zahraniční politiky Edvard Beneš¹¹⁸ měl ve sporu s Německým Rakouskem od počátku podporu velmocí.¹¹⁹ Karl Renner kontroval. Chtěl pro Vídeň

Beilagen der Stenographischen Protokolle der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, Bd.1, Wien 1919, s. 44-70.

¹¹⁷ Srov. tamtéž, s. 88-100, číselné údaje o výsledcích plebiscitu z roku 1910 srov. stranu 96.

¹¹⁸ Hodnocení Benešovy osobnosti často osciluje mezi dvěma protichůdnými interpretačními póly – nekritickým obdivem a striktním odsouzením ba až démonizováním. K jeho osobě srov. např. glorifikačně PAPOUŠEK, Jaroslav, Edvard Beneš, Třicet let práce a boj pro národ i stát, Praha 1934; Kriticky: STŘÍBRNÝ, Jiří, Kramářův soud nad Benešem, Praha 1939; Historickou reportáž: MACKENZIE, Compton, Dr. Beneš, Praha 1947; Z pozdější literatury: HAVLÍČEK, František, Edvard Beneš - Člověk, sociolog, politik, Praha 1991; FANTL, Jindřich, Edvard Beneš, I. díl, Praha 1992; ORT, Alexander, Dr. Edvard Beneš - evropský politik, Praha 1993; ZEMAN, Zbyněk, Edvard Beneš-politický životopis, Praha 2000. Uvedené biografie si nevšímají jednotlivé etapy Benešova života rovnoměrně a jsou spíše pokusem přiblížit parciální problémy. Jasná disproporce je patrná především s ohledem na sedmnáctileté nepřetržité působení československého diplomata v čele ministerstva zahraničí. Tento deficit alespoň z části zdárně zaplnila dvoudílná biografie (v českém prostředí nebývale rozsáhlá) z pera Jindřicha Dejmka. Považuji ji za dosud nejucelenější a nejlepší zpracování Benešovy osobnosti. Srov. DEJMEK, Jindřich, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884-1935), Praha 2006, (dále jen: DEJMEK, Beneš); Týž, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948) Praha 2008; Názor na druhý díl Dejmkovy práce jsem vyjádřil v: MV 43, 2008, č. 4, s. 83-85. Přehled literatury o Benešovi nabízí Týž, Edvard Beneš-obtížná cesta k politické biografii, in: ČČH 102, 2004, č. 3, s. 624-662; Na podzim 2011 proběhla v Praze pod záštitou Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd v Praze a Collegia Carolina, Výzkumného ústavu pro české země v Mnichově (Collegium Carolinum e. V., Forschungsstelle für die böhmischen Länder) mezinárodní konference o různých obrazech Beneše v politické reflexi, vědě, médiích a veřejném prostoru. Sborník v anglicko-německé verzi lze očekávat v roce 2013.

¹¹⁹ Srov. BENEŠ, Edvard, Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa, Díl. 2, Praha 1930, s. 499-502. Sám Beneš přiznává, že jednání nebyla jednoduchá.

nepříznivou situaci zvrátit prostřednictvím dopisů adresovaných přímo předsedovi konference Clémenceauovi. Rozhodl postoj francouzského premiéra, jenž neměl zájem na jakémkoli posilnění Německého Rakouska a kromě toho s Československem počítal v budoucnu jako s loajálním a spolehlivým spojencem.¹²⁰

Také v otázce jižních Tyrol museli německorakouští delegáti přijmout bolestivou porážku. Stejně jako v případě pohraničních území v Československu i zde byl pošlapán princip sebeurčení. Italové nárokovali etnicky převážně německé území na základě slibu dohodových mocností učiněného před vstupem Říma do války v roce 1915 v tzv. londýnské smlouvě. Dokument vznikl prostřednictvím mechanismů tajné diplomacie, s nimiž Wilson několikrát proklamativně nesouhlasil, přesto našel na mírové konferenci uplatnění a to ještě se souhlasem amerického prezidenta.

Nejvýznamnější otázkou v souvislosti s Německým Rakouskem byla jednoznačně úprava poměru s Německem. V listopadu 1918 zmizelo vilémovské císařství v propadlišti dějin a jeho místo zaujala výmarská republika.¹²¹ Ta zažila v prvních poválečných týdnech stejné a možná ještě

¹²⁰ Srov. ADÖ, Bd. 2, Dok. Nr. 273, Staatskanzler Renner an Staatsamt für Äußeres. Telegramm Nr. 110 und Nr. 111 (Chiffre), 12. Juni 1919, s. 247-250; Nr. 274, Staatssekretär für Äußeres an deutsch-österreichische Friedensdelegation (Saint Germain). Telegramm Nr. 132 (in Ziffern), 13. Juni 1919, s. 251-252; K problematice německých provincií srov. KURAL, Václav, Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938), Praha 1993, s. 16-19, 27-31; BRÜGEL, Johann Wolfgang, Češi a Němci 1918-1938, Praha 2006, s. 76-173; HAAS, Hanns, Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu-Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919, in: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, ed. Hans Mommsen, Dušan Kováč, Jiří Malíř, Michaela Marková, Brno 2000, s. 113-178.

¹²¹ K přehledům dějin výmarské republiky patří: EYCK, Erich, Geschichte der Weimarer Republik, 2. Bde, Stuttgart 1956; Za nejlepší monografii o Německu v letech 1918-1933 považuji: Die Weimarer Republik 1918-1933. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans-Adolf Jacobsen, Bonn 1989, 2. Auflage. Studie nabízí skutečně komplexní pohled na výmarskou republiku od zahraniční politiky až po politickou kulturu. Z dalších titulů: SCHULZE, Hagen, Weimar. Deutschland 1917-1933, Berlin 1989, 3. Auflage; HOEGNER, Wilhelm, Die verratene Republik. Deutsche Geschichte 1919-1933, Frankfurt am Main 1989; MOMMSEN, Hans, Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang 1918 bis 1933, Berlin 1989; MOMMSEN, Aufstieg; DEDERKE, Karlheinz, Reich und Republik Deutschland, Stuttgart 1991, 6. Auflage; WINKLER, Heinrich-August, Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie, München 1993; Týž, Der lange Weg nach Westen, Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der

hektičtější dny, než její bývalý nejbližší spojenec – zmítaná silnými vnitřními nepokoji, sužovaná hospodářským chaosem a vystavená mezinárodní izolaci. Němci anšlus neztratili ze zřetele, ačkoli měli v prvních poválečných měsících celou řadu jiných starostí.¹²² V únoru 1919 zahájil německorakouský ministr zahraničí Otto Bauer jednání se svým německým protějškem Ulrichem Brockdorf-Rantzauem o hospodářských, měnových, právních, sociálních a kulturních otázkách dotýkajících se obou zemí. Výsledkem rozhovorů měla být příprava a provedení anšlusu. Po čtyřdenních často velmi komplikovaných vyjednáváních podepsaly obě strany protokol, kde vyjádřily úmysl uzavřít v co možná nejkratší době státní smlouvu o spojení mezi Německým Rakouskem a Německou říší. Německé Rakousko mělo do říše vstoupit jako „spolkový stát“, přebírat

Weimarer Republik, Bd. 1, München 2000; NIEDHART, Gottfried, Deutsche Geschichte 1918-1933. Politik in der Weimarer Republik und der Sieg der Rechten, Stuttgart 1994; LONGERICH, Peter, Deutschland 1918-1933. Die Weimarer Republik. Handbuch zur Geschichte, Hannover 1995; LEHNERT, Detlev, Die Weimarer Republik. Parteienstaat und Massengesellschaft, Stuttgart 1999; KOLB, Eberhard, Die Weimarer Republik, München 2000, 5. Auflage; WIRSCHING, Andreas, Die Weimarer Republik. Politik und Gesellschaft, München 2000; BALDERSTON, Theo, Economisc and Politisc in the Weimar Republic, Cambridge 2002; GESSNER, Dieter, Die Weimarer Republik, Darmstadt 2002; GREVELHÖRSTER, Ludger, Kleine Geschichte der Weimarer Republik 1918-1933. Ein problemgeschichtlicher Überblick, Münster 2002; KITTEL, Manfred, Zwischenkriegszeit und Weimarer Republik (1918-1933/39), in: Einführung in die Zeitgeschichte hrsg. von Horst Möller, Udo Wengst, München 2003, s. 52-99; WEHLER, Hans-Ulrich, Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Bd. 4, Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914-1949, München 2003; PYTA, Wolfram, Die Weimarer Republik, Opladen 2004; MÖLLER, Horst, Die Weimarer Republik. Eine unvollendete Demokratie, München 2006, 8. Auflage; NOLTE, Ernst, Die Weimarer Republik zwischen Lenin und Hitler, München 2006; MORAVCOVÁ, Dagmar, Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918-1932, Praha 2006; MAI, Gunther, Die Weimarer Republik, München 2009.

¹²² K základním přehledům zahraniční politiky výmarské republiky srov. ZIMMERMANN, Ludwig, Deutsche Außenpolitik in der Ära der Weimarer Republik, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main 1958; LEE, Marschall M., MICHALKA, Wolfgang, Germain Forgein Policy 1917-1933. Continuity or Break?, Leamington Spa, Hamburg, New York 1987; MICHALKA, Wolfgang, Deutsche Außenpolitik 1920-1933, in: Die Weimarer Republik 1918-1933. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans Adolf Jacobsen, Bonn 1988, 2. Auflage, s. 303-326; Nejprůhledněji: KRÜGER, Peter, Die Außenpolitik der Republik von Weimar, Darmstadt 1985, (dále jen: KRÜGER, Außenpolitik); HILDEBRAND, Klaus, Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945. Studienausgabe, München 2008, (dále jen: HILDEBRAND, Reich); Přehled literatury o daném tématu nabízí: ELZ, Wolfgang, Weimarer Republik und ihre Außenpolitik. Ein Forschungs- und Literaturbericht, in: HJb 119, 1999, s. 307-375; Naposled shrnuje přehled NIEDHART, Gottfried, Die Außenpolitik der Weimarer Republik, München 2006, 2. Auflage. Považoval bych za přínosné víc propojit výzkum vydaných a nevydaných pramenů s memoáry jednotlivých německých politiků.

německý celní systém. Počítalo se s jeho integrací do německého hospodářského a měnového systému, armády, železnic i zemědělství.¹²³

Na pařížské mírové konferenci Berlín obhajoval „tisícileté dějinné a kulturní“ spojení Německého Rakouska s německou „kmenovou zemí“. „Německo se tudíž nemůže“, pravilo se v protinávrzích berlínské vlády k podmínkám míru, „zavázat k povinnosti odporovat přání svých německých bratrů v Rakousku znovu se státně sjednotit (!!!) s Německem, poněvadž sebeurčení právo národů na sebeurčení musí platit všeobecně a nikoli pouze v neprospěch Německa“.¹²⁴

Citovanou proklamaci neponechala Francie bez povšimnutí a posílení výmarské republiky o rakouské a koneckonců české Němce zásadně odmítala, neboť by tím vznikl 70 milionový „pangermánský kolos“. Když poprvé došlo k projednávání anšlusu v nejdůležitějším grémiu konference Radě čtyř, vznikl spor mezi Clémenceuem a Wilsonem.¹²⁵ Americký prezident ve srovnání s československým pohraničím nebo jižními Tyroly nechtěl v otázce anšlusu omezit právo Německého Rakouska na sebeurčení.¹²⁶ Francie na Wilsonovy připomínky stejně jako v případě Německa nebrala zřetel a nadále trvala na svém. Nakonec s pomocí Itálie, Československa a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců svoje stanovisko

¹²³ Srov. ADÖ, Bd. 1, Dok. Nr. 171, Deutschösterreichisch-deutsche Anschlussverhandlungen. Sitzungsprotokoll (vertraulich), 27. Februar 1919, s. 472-474; Dok. Nr. 172, Deutschösterreichisch-deutsche Anschlussverhandlungen. Sitzungsprotokoll (vertraulich), 28. Februar 1919, s. 475-478; Dok. Nr. 173, Deutschösterreichisch-deutsche Anschlussverhandlungen. Sitzungsprotokoll (vertraulich), 28. Februar 1919, s. 478-484; Dok. Nr. 175, Deutschösterreichisch-deutsche Anschlussverhandlungen. Sitzungsprotokoll (vertraulich), 1. März 1919, s. 487-489; Dok. Nr. 176, Deutschösterreichisch-deutsche Anschlussverhandlungen. Sitzungsprotokoll (vertraulich), 2. März 1919, s. 489-491; Dok. Nr. 177, Deutschösterreichisch-deutsche Anschlussverhandlungen. Abschlussprotokoll, 2. März 1919, s. 491-496.

¹²⁴ Cit. dle: Das Versailler Diktat. Vorgeschichte, vollständiger Vertragstext, Gegenvorschläge der deutschen Regierung. Mit einem Vorwort von Franz Uhle-Wettler, Kiel 1999, s. 346.

¹²⁵ Srov. záznam hlavního stenografa pařížské konference Paula Mantoux, MANTOUX, Paul, Les Délibérations du Conseil des Quatre (24 mars-28 juin). Notes de l'Officier Interprète, Paris 1955, 2. vol, s. 214-217.

¹²⁶ Srov. STADLER, Hypothek, s. 91, Americký prezident řekl: „Co se týče Rakouska, mám obavy omezit sebeurčovací právo národů. Přitom vůbec nemám na mysli Němce, nýbrž Rakušany. Můžeme zakázat anexi, ale nemůžeme upřít právo zemi, když si to přeje, spojit se s někým jiným.“

prosadila do mírové smlouvy s oběma německými státy.¹²⁷ V odborné literatuře často najdeme mylné tvrzení o úplném zákazu anšlusu mírovými smlouvami. Článek 80. Pařížské mírové smlouvy sice zavazoval Německo ke striktnímu respektování rakouské samostatnosti, stejnou povinnost pro Vídeň přinášel 88. článek saint-germainské smlouvy. Možnost sloučení obou převážně etnicky německých států byla de facto, nikoli však de iure, vyloučena. Příslušné články obou smluv povolovaly anšlus jen v případě jeho schválení Společností národů.¹²⁸ Šlo ale o velmi nereálnou variantu, neboť ve výkonném orgánu ženevské instituce Radě Společnosti národů disponovala Francie právem veta.

Oblast Korutan a Dolního Štýrska nárokoval jak Bělehrad, tak Vídeň.¹²⁹ V obou případech se jednalo o národnostně smíšené území, obývané příslušníky německého a slovinského etnika, které koncem války obsadily jednotky SHS. Konfrontace a rozmršky střídala období příměří. Ani jedna strana nechtěla ustoupit. Vídeň argumentovala historicky, Bělehrad se dovolával sebeurčovacího práva. Celou záležitost vyřešili nakonec dohodoví diplomaté kompromisně. Korutany rozdělili za účelem konání plebiscitu do dvou zón A a B. Nejprve mělo referendum proběhnout v zóně A. V případě, že by zde voliči rozhodli o připojení k SHS,

¹²⁷ Ke genezi zákazu anšlusu na pařížské mírové konferenci srov. STOURZH, Gerald, Zur Genese des Anschlussverbots in den Verträgen von Versailles, Saint-Germain und Trianon, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 41-53, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck); LOW, Alfred, The Anschluss 1918–1919 and the Paris Peace Conference, Philadelphia 1974.

¹²⁸ Das Versailler Diktat, s. 105; Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1921, částka 53, č. 217 (Versailleská smlouva), s. 601; částka 133, č. 507 (Saint-Germainská smlouva), s. 1853.

¹²⁹ K problematice korutanské a štýrské otázky ve vztahu k Rakousku srov. CROMER, Claudia, Die Vereinigten Staaten von Amerika und die Frage Kärnten 1918-1920, Klagenfurt 1970; přehledně KEREKES, Lajos, Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918-1922, Budapest, Wien, Graz, Köln 1979, s. 131-140, 216-233, (dále jen: KEREKES, St. Germain); WUTTE, Martin, Kärntens Freiheitskampf 1918-1920, Klagenfurt 1985, 2. Auflage; SUPPAN, Arnold, Ethnisches, ökonomisches oder strategisches Prinzip? Zu den jugoslawischen Grenzziehungsvorschlägen gegenüber Österreich im Herbst und Winter 1918/19 (Mit einer Karte), in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 112-179, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck); Zejména pronikavá analýza Týž, Jugoslawien, s. 465-656.

následovalo by další hlasování v zóně B. V říjnu 1920 se obyvatelé Korutan vyslovili pro setrvání v Rakousku. S největší pravděpodobností rozhodly hospodářské motivy. Slovinští zemědělci spatřovali lepší možnost odbytu v agrárně-průmyslovém v Rakousku než v převážně agrárním SHS. Zóna B tak připadla automaticky Rakousku a oblast Dolního Štýrska obdrželo pro změnu rovněž bez referenda SHS. Ačkoliv nové uspořádání Korutan a Dolního Štýrska neodpovídalo historicko-etnicko-jazykové hranici, představovalo přijatelný kompromis, který přispěl ke stabilizaci rakousko-jugoslávských vztahů.¹³⁰

Nečekaný zisk zaznamenala německorakouská delegace v podobě území západních Uher. Šlo o oblast obývanou převážně německým etnikem. Ve spleti řady problémů ji mírová konference věnovala zpočátku jen minimální pozornost. Vznik Maďarské republiky rad a nebezpečí šíření bolševismu do střední Evropy vrhaly na dnešní spolkovou zemi Burgenland odlišný stín. Dohoda najednou více naslouchala argumentům německorakouských delegátů podepřených poukazem na sebeurčovací právo a přímou souvislost zásobování Vídně zemědělskými komoditami z tradičně agrárního regionu.¹³¹

Poválečné finanční závazky Rakouska¹³² zakotvené v příslušných odstavcích mírové smlouvy lze hodnotit jako jednoznačný úspěch pro alpský stát. Nejenže konfiskaci majetku rakouských občanů v nástupnických státech se podařilo zabránit, ale dokonce článek 249 mírové smlouvy je zakazoval. Státní dluh bývalé monarchie nakonec velmoci rozdělily mezi všechny nástupnické státy. Článek 178. mírové smlouvy ukládal Rakousku povinnost platit reparace, ale výslednou sumu měla stanovit reparační komise podle hospodářské a finanční situace podalpské republiky. V praxi tak Rakousko nikdy žádný stát neodškodnilo.

¹³⁰ Srov. SUPPAN, Jugoslawien, s. 656.

¹³¹ Srov. KERÉKES, St. Germain, s. 141-157, 317-338; GOLDINGER, BINDER, Geschichte, s. 62-73; Maďaři vydali oblast bývalých západních Uher až po nátlaku Dohody v roce 1921.

¹³² V souvislosti s jednotlivými články Saint-Germainské smlouvy považuji za vhodnější mluvit už o Rakousku.

V Paříži zvítězilo reálpolitické uvažování nad wilsonovskou idealistickou koncepcí. Americký prezident a jeho evropští partneři uplatňovali princip sebeurčovacího práva velmi selektivně a v případě Rakouska jej několikrát hrubě porušili (československé pohraničí, jižní Tyroly, zákaz anšlusu). Do konečného znění mírové smlouvy se rozhodujícím způsobem promítlo označení Rakouska za jediného právního nástupce Předlitavska a tedy stát, jenž vůči Dohodě vedl válku. Z toho pak rezultovala pro podalpskou republiku nevýhodná územní, hospodářská, vojenská, dopravně-technická a kulturní ustanovení. I navzdory tomu její delegace dosáhla několik významných úspěchů hodných uznání, koneckonců Rakousko jako jediný z poražených států získalo území, které předtím nevlastnilo (Burgenland). Smlouvu ze Saint-Germain hodnotila rakouská historiografie dlouho jako drakonický mír, až v posledních desetiletích můžeme mezi odborníky zaznamenat vyváženější hodnocení.¹³³ Osobně posuzuji mírová ustanovení pro Rakousko jako tvrdá, ale splnitelná a v atmosféře poválečné doby formované negativním zážitkem z nedávné doby do značné míry také pochopitelná.

¹³³ Hodnocení Saint-Germainské smlouvy jako „drakonického míru“ můžeme nalézt v rakouské historiografii ještě na konci 80. let. Srov. ERMACORA, Felix, St. Germain und die Folgen, München, Wien 1989; Všeobecně vžitý názor přílišné tvrdosti této smlouvy se snažil vyvrátit Fritz Fellner. Srov. FELLNER, Fritz, Die Pariser Vororteträge von 1919/20, in: Versailles-St. Germain-Trianon. Umbruch in Europa vor fünfzig Jahren, hrsg. von Karl Bosl unter Mitarbeit von Winfried Baumgart, Fritz Fellner, Koloman Gajan, Péter Hának, Peter Claus Hartmann, Friedrich Prinz, Helmut Rumpler, Geog E. Schmidt, Kurt Wessely, München, Wien 1971, s. 7-23; Týž, Der Vertrag von St. Germain, in: Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalknik, Erika Weinzierl, Wien, Graz, Köln 1983, s. 85-106; Týž, Der Vertrag von Saint Germain, in: Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882-1919, hrsg. von Heidrun Maschl und Brigitte Mazohl-Wallnig, Wien, München 1994, s. 282-304; Zejména: Týž, Die Friedensordnung von Paris 1919/20-Machtdiktat oder Rechtsfriede? Versuch einer Interpretation, in: tamtéž, s. 305-320; Týž, Die Friedensordnung von Paris 1919/20-Machtdiktat oder Rechtsfriede?, in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 39-54. Černo-bílému vidění se vyhýbá Arnold Suppan. SUPPAN, Arnold, Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, in: Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan und Elisabeth Vyslonzil, Wien, München 2007, (Sonderheft, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, hrsg. von Arnold Suppan), s. 29; Týž, Jugoslawien, s. 139-140. K hlasům dobového tisku srov. Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1918-1928, hrsg. von Christine Klusacek, Kurt Stimmer, Wien, München 1984, s. 73-79.

Karl Renner podepsal 10. září 1919 jménem Rakouska mírovou smlouvu. U obyvatel malého státu pod Alpami převládalo zoufalství, rozlícenost nad zákazem anšlusu a ztrátou etnicky německých území i hořkost z demonstrace síly ze strany vítězů. Vznikl tak stát proti vůli obyvatel¹³⁴, který nikdo nechtěl.¹³⁵ Pod Alpami ještě dlouho rezonovala nelichotivá Clemenceauova slova „*Rakousko je to, co zbylo*“.¹³⁶

Rozvoj rakouského sociálního státu, poválečná inflace

Tradice sociálního státu u našich jižních sousedů sahá až do druhé poloviny předminulého století, ostatně podalpská země patřila spolu s Německem v této oblasti k průkopníkům. Po roce 1918 tak mohla vycházet z předchozích zkušeností. První sociálně politická opatření se týkala podpory chudých nebo úpravy pracovních podmínek v hornictví. 80. léta 19. století proto lze označit za zakladatelské období rakouského sociálního státu. Během existence habsburské monarchie se sociálně a pracovní právní opatření týkala pouze vybraných skupin a byla primárně orientována na zaměstnané ve fabrikách a hutích. V zemědělství, lesnictví a řemeslech upravovala pracovní podmínky, pracovní vztahy a sociální pojištění pouze těm, kteří bezprostředně pracovali se stroji. Šlo například o zakotvení maximální délky pracovního doby ve fabrikách a v hornictví, omezení práce mladistvých a žen, a zavedení úrazového a nemocenského pojištění jakožto povinného pojištění. Koncentrace sociálního státu takřka výhradně na jedince integrované do pracovního procesu pak vytvářela základnu k dalšímu rozvoji především s ohledem na oblast pracovního práva a ochrany a bezpečnosti při práci i sociálního pojištění.¹³⁷

¹³⁴ Srov. LORENZ, Reinhold, *Der Staat wider Willen. Österreich 1918-1938*, Berlin 1943, 3. Auflage.

¹³⁵ Srov. ANDICS, Hellmut, *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918-1938*, Wien 1962.

¹³⁶ Cit. dle: *Geschichte I.*, s. 9.

¹³⁷ Srov. TÁLOS, Emmerich, *Staatliche Sozialpolitik in Österreich. Rekonstruktion und Analyse*, Wien 1981, s. 1-142; Týž, WÖRISTER, Karl, *Soziale Sicherung im Sozialstaat Österreich. Entwicklung-Herausforderungen-Strukturen*, Baden-Baden 1994, s. 13-19.

Ekonomické podmínky k dalšímu rozvoji sociálního státu nebyly zdaleka příznivé a rezultovaly spíše jako obranná reakce tehdejších elit vůči velmi pravděpodobným sociálním otřesům a možné destabilizaci nového republikánského zřízení. Narůstající sociální potíže přiměly nejvyšší zákonodárný orgán – Provizorní Národní shromáždění Německého Rakouska – ke zřízení Státního úřadu pro sociální zaopatření a Státního úřadu pro zdraví národa. Do čela prvního z nich byl jmenován sociální demokrat a odborník na sociální politiku Ferdinand Hanusch.¹³⁸ Jím vedený úřad vypracoval v listopadu 1918 zákon o podpoře v nezaměstnanosti.¹³⁹ Stanovil příspěvek ve výši šesti korun denně pro všechny nemocensky pojištěné nezaměstnané v délce tří měsíců. Hanusch, s nímž je enormní tempo výstavby rakouského sociálního státu dnes neodmyslitelně spjato, tím reagoval na astronomický růst nezaměstnanosti způsobený vyhlášením příměří na frontě a s tím související demobilizací velkého množství vojáků i výrazným útlumem zbrojařského průmyslu.¹⁴⁰

Zákon o podpoře v nezaměstnanosti odstartoval novou etapu budování rakouského sociálního státu. V rychlém sledu pak byly přijaty další významné novely např. o všeobecném zákazu práce v noci pro ženy

¹³⁸ Srov. HANUSCH, Ferdinand, *Der Mann und sein Werk*, hrsg. von. der österreichischen Gewerkschaftskommission, Wien 1924.

¹³⁹ Srov. StBGI Nr. 20/1918, Vollzugsanweisung des Deutschösterreichischen Staatsrates vom 6. Dezember 1918, betreffend die Unterstützung der Arbeitslosen, 30. Dezember 1918, 4. Stück, s. 21-24.

¹⁴⁰ Přesná čísla nejsou pro první měsíce republiky známá, v roce 1919 bylo 414 000 lidí bez práce většinou z průmyslu a živností Srov. STIEFEL, Dieter, *Arbeitslosigkeit. Soziale, politische und wirtschaftliche Auswirkungen am Beispiel Österreichs 1918-1938*, Berlin 1988, s. 29, (Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 31), (dále jen: STIEFEL, *Arbeitslosigkeit*). Rakouský historik využitím různých statistik vytvořil dodnes nejlepší práci o nezaměstnanosti v Rakousku; BRUCKMÜLLER, Ernst, *Sozialstruktur und Sozialpolitik*, in: *Geschichte II.*, s. 408.

a mladistvé pod 18 let¹⁴¹, o nároku na dovolenou pro zaměstnané¹⁴², o zřízení závodních rad či o uzavírání kolektivních smluv¹⁴³.

Zvláštní pozornost si zasluhuje jedno z nejstarších požadavků dělnického hnutí – zavedení osmihodinové pracovní doby. Dne 19. prosince 1918 Provizorní Národní shromáždění schválilo osmihodinovou pracovní dobu ve fabrikách.¹⁴⁴ Zákon měl platit pouze dočasně. Hanusch zdůvodnil potřebu jeho přijetí očekáváním prudkého nárůstu nezaměstnanosti. Ve snížení pracovní doby z deseti na osm hodin spatřoval prostředek ke zvýšení počtu pracujících a snížení výdajů na podporu v nezaměstnanosti. Současně zákon unifikací pracovní doby prakticky pro všechna odvětví hospodářství přinášel „demokratizaci práce“ tedy zahrnoval i nezanedbatelný sociální aspekt. Hanusch při parlamentní rozpravě poukazoval na to, že nevidí důvod, proč by podnikatel mohl pracovat osm hodin a dělník nikoli.¹⁴⁵ Definitivní úpravu pracovní doby platnou pro všechny druhy činností s výjimkou zemědělství a lesnictví umožnilo až přijetí příslušného zákona v prosinci 1919, který kromě jiného stanovil minimální hranici odměny za přesčasové hodiny.¹⁴⁶

Období let 1918-1920 charakterizuje značné rozšíření sociálního státu v Rakousku. Umožnil to souběh několika skutečností najednou. Roli hnacího motoru změn sehrála velká koalice zejména sociálně-demokratická a křesťansko-sociální strana. O odmítnutí alternativní státní formy i nutnosti udržet nedávno zavedené republikánské zřízení panoval napříč politickým spektrem konsenzus. V případě socialistů také šlo o

¹⁴¹ Srov. StBGI Nr. 141/1918, Gesetz vom 19. Dezember 1918 über die Kinderarbeit, 19. Dezember 1918, 32. Stück, s. 231-236.

¹⁴² Srov. StBGI Nr. 395/1919, Gesetz vom 30. Juli 1919 über den Urlaub von Arbeitern (Arbeiterurlaubsgesetz), 30. Juli 1919, 142. Stück, s. 994-996.

¹⁴³ Srov. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, Nr. 16/1920, Gesetz vom 18. Dezember 1919 über die Errichtung von Einigungsämtern und über kollektive Arbeitsverträge, 13. Jänner 1920, 5. Stück, s. 19-24, (dále jen: BGBl.).

¹⁴⁴ Srov. StBGI Nr. 138/1918, Gesetz vom 19. Dezember 1918 über die Einführung des achtstündigen Arbeitstages in fabriksmäßig betriebenen Gewerbeunternehmen, 19. Dezember 1918, 31. Stück, s. 221-224.

¹⁴⁵ Srov. Stenographische Protokolle, 1. Republik, Stenographische Protokoll der 5. Sitzung der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich, I. Session (21. Oktober 1918-16. Februar 1919), 22. November 1918, s. 124.

¹⁴⁶ Srov. StGBI. Nr. 581/1919, Gesetz über den achtstündigen Arbeitstag, 17. Dezember 1919, 205. Stück, s. 1327-1329.

zajištění „vymožeností revoluce“ tedy uskutečnění politických a socializačních změn v době, kdy strana výrazně spolurozhoduje o politice Rakouska. Sociální demokraté používali při prosazování socializačních opatření dvojí taktiku. Zaprvé poukaz, že neřešení sociálních otřesů povede k nepokojům v zemi. Zadruhé, nebudou-li splněny jejich požadavky, strana sáhne k mobilizaci členské základny, voličů a přívrženců. Křesťanští socialisté rozšíření sociálního státu apriorně neodmítali, požadovali však větší zohlednění reálného stavu rakouského hospodářství.¹⁴⁷ Rozpad velké koalice v červnu 1920 znamenal konec rychlého tempa budování sociálního státu v podalpské republice. V následujícím období jsou vedeny spory o udržení či revizi sociálních opatření zavedených v prvních poválečných letech. Na jedné straně stála sociální demokracie a jejich Svobodné odbory, na straně druhé tzv. občanské strany (křesťanští socialisté, velkoněmci a Heimatblock) spolu s organizacemi podnikatelů a průmyslníků.

Ani Rakousko stejně jako ostatní evropské státy nezůstalo ušetřeno poválečné inflace. Její kořeny sahají do období před rokem 1918. Jádrem problému spočívalo ve financování války nikoli z reálných úspor, nýbrž z inflačních peněz. Inflační spirála tak nabrala rychlé tempo ještě během válečného období. Množství bankovek v oběhu stoupl z 3,4 (červenec 1914) na 42,6 miliardy korun (konec roku 1918). Za stejné období pokleslo krytí koruny zlatem ze 74,6 % na 0,9 %. Index životních nákladů stoupl z 1 (červenec 1914) na 13,26 (listopad 1918) se zahrnutím nákladů na bydlení, bez nich na 16,40.¹⁴⁸ Statistická data dále prozrazují razantní inflační tempo v průběhu prvního poválečného roku. Hodnota koruny klesla z jedné třetiny na jednu sedminu předválečné hodnoty. Životní náklady stouply v prvních devíti měsících po skončení války o 90 % a jejich růst pokračoval z 31,02 (březen 1921) na 118,80 (květen 1921) a to i navzdory značné dotaci cen základních potravin.

¹⁴⁷ Srov. TÁLOS, Sozialpolitik, 155-160.

¹⁴⁸ Srov. BACHINGER, Währung, s. 13-14.

Nejhroživější fáze poválečné inflace začala v druhé polovině roku 1922. Rostl deficit státního rozpočtu, stát dokázal pokrýt pouze 36 % svých výdajů. Index životních nákladů rovněž nezůstal pozadu. Mezi květnem a zářím 1922 stoupl z 1364 na 14 153.¹⁴⁹ V roce 1920 vzrostl objem peněz z 12 miliard korun na 30 miliard, aby na konci roku 1921 dosáhl hodnoty 174 miliard. Na vrcholu krize – v srpnu 1922 – přesáhl magickou hranici jednoho bilionu. Rostly rovněž ceny, od července do října 1921 se zdvojnásobily, od října 1921 do ledna 1922 ztrojnásobily. Ve srovnání s předválečnou dobou došlo k 14 000 násobnému zvýšení cen.¹⁵⁰ První rakouská demokracie zažívala nejkrušnější období od svého vzniku. Aktuální situace byla přímo vodou na mlýn všeobecně rozšířené nálady o životaneschopnosti Rakouska. Veřejnost upadla do letargie, nechyběly pověsti o rozpadu státu a jeho následném rozdělení mezi sousední země. Vedení podalpského státu na prahu kolapsu převzal syn tkalce a profesor teologie Ignaz Seipel.¹⁵¹

Předseda křesťanskosociální strany spatřoval záchranu rakouského hospodářství ve velké mezinárodní půjčce. Američtí, britští a francouzští finančníci ale byli zcela zaměstnáni německou reparační otázkou a potížím Rakouska nevěnovali dostatečnou pozornost. Seipel nehodlal sedět se založenýma rukama a 14. srpna 1922 zaslal třem dohodovým mocnostem memorandum, v němž upozornil, že pokud alpská země neobdrží rychlou pomoc, nelze garantovat její další vývoj a osud Rakouska tak přímo závisí na velmocích. V nejhorším případě je údajně nutné počítat s jeho rozpadem.¹⁵² Ani memorandum nepřinutilo oslovené státy k jednání, a tak kancléř vsadil na cestovní diplomacii a osobní intervence. V rychlém sledu navštívil Prahu, Veronu a Berlín. V československé metropoli hovořil s Benešem o možnosti vstupu Rakouska do Malé dohody, o anšlusu a o

¹⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 23-39.

¹⁵⁰ Rakousko nepatřilo k evropským zemím s rekordním nárůstem cen. Například v Německu vzrostly ceny v porovnání s obdobím před rokem 1914 o bilion násobek.

¹⁵¹ K Seipelově osobnosti KLEMPERER, Klemens von, Ignaz Seipel. Staatmann einer Krisenzeit, Graz, Wien, Köln 1976, (dále jen: KLEMPERER, Seipel); RENNHOFFER, Friedrich, Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann. Eine biographische Dokumentation, Wien, Graz, Köln 1978, (dále jen: RENNHOFFER, Seipel).

¹⁵² Srov. KEREKES, St. Germain, s. 370-371.

rakousko-italské měnové unii. Beneš odmítl všechny možnosti, a tak radši přislíbil pomoc při vyjednávání mezinárodní půjčky pod hlavičkou Společnosti národů.¹⁵³ Mezitím Francie zbystřila. Z obav před zachováním poválečného statu quo nakonec přiměla Itálii a Velkou Británii k větší aktivitě v otázce dalšího osudu Rakouska.

Dne 4. října 1922 došlo k podepsání jednoho z nejdůležitějších dokumentů rakouských soudobých dějin – ženevských protokolů.¹⁵⁴ První z nich ukládal alpskému státu povinnost dodržovat nezávislost ve smyslu 88. článku Saint-Germainské mírové smlouvy v následujících dvaceti letech. Článek evidentně mířil proti připojení k Německu, ale zároveň, viděno z právního hlediska, zakazoval spojení s druhým státem. Druhý protokol zavazoval čtyři signatářské země Československo, Francii, Itálii a Velkou Británii k poskytnutí půjčky ve výši 650 milionu zlatých korun, z nichž Československo krylo 20 %, a dále upravoval podmínky jeho čerpání a splácení. Úvěr byl ručen výnosem z rakouských cel a tabákového monopolu a celá rakouská státní ekonomika a stabilizace měny pak postaveny pod dohled generálního komisaře Společnosti národů, jímž se stal Alfred Zimmermann. Třetí protokol ukládal rakouské vládě provedení hospodářského sanačního programu s cílem do dvou let dosáhnout

¹⁵³ Rakouský záznam Seipelovy návštěvy v Praze srov. ADÖ, Bd. 4, Dok. Nr. 692, Besprechungsprotokoll Gesandter Wildner, 21. August 1922, s. 325-339. Obdobný dokument na české straně dosud nenalezen, což naznačuje, že nebyl pořízen případně se nezachoval.

¹⁵⁴ Za nejlepší práci k hospodářskému a diplomatickému pozadí uzavření ženevských protokolů považuji nadále: LADNER, Gottlieb, Seipel als Überwinder der Staatskrise von Sommer 1922. Zur Geschichte der Entstehung der Genfer Protokolle vom 4. Oktober 1922, Wien 1964; Československý podíl na nich na základě nevydaných pramenů československé provenience zkoumá podnětně DEJMEK, Vztahy I, s. 128-134; Hospodářské aspekty více přibližuje BERGER, Peter, NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří, Der Beitrag der Tschechoslowakischen Republik zur Sanierung der österreichischen Finanzen 1919-1938, in: Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996, s. 169-210; NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří, K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období, in: SIS 91, 1993, č. 1-2, s. 24-29; MÄRZ, Eduard, Österreichische Bankenpolitik in der Zeit der großen Wende 1913-1923. Am Beispiel der Creditanstalt für Handel und Gewerbe, Wien 1981, s. 470-503; Diplomatieké pozadí naposledy sumárně přibližuje KOCH, Klaus, Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung, in: ADÖ, Bd. 4, s. 9-25.

vyrovnaného státního rozpočtu.¹⁵⁵ Exekutiva k tomu obdržela mimořádnou plnou moc po dobu dvou let za současné kontroly výboru složeného ze zákonodárců Národní rady.¹⁵⁶

Ženevské protokoly nepochybně výrazně ovlivnily vnitřní a hospodářský méně tak zahraničně politický vývoj. Iniciovaly správní reformu, reorganizaci státních podniků, zvýšení veřejných příjmů z cel, státních monopolů, spotřebitelských a přímých daní. Mezinárodní pomoc zachránila podalpskou zemi minutu před dvanáctou. Půjčka napomohla být dočasné stabilizaci rakouské měny a ekonomiky. Seipel dotáhl svoji energickou akci do úspěšného konce a získal gloriolu „zachránce vlasti“, i když vládní sanační a reformní program přinesl i některá negativa. Úsporný kurs napomohl chronické nezaměstnanosti, omezil investiční aktivitu na minimum, potřebné zkvalitnění infrastruktury zůstalo kromě větších rakouských měst pouze na papíře.

Jeden ze ženevských protokolů zavazoval Rakousko k zeštíhlení přebujelého byrokratického aparátu o 100 000 zaměstnanců, tedy o plnou jednu polovinu tak, aby lépe odpovídal potřebám malého státu. Lineární snížení u všech služebních míst ve státní správě bez ohledu na konkrétní potřeby určité oblasti umožnilo v letech 1922-1925 dosáhnout kýženého čísla.¹⁵⁷ Propuštění ze státní správy často nenacházeli jiné uplatnění a nebyli ani pojištěni pro případ nezaměstnanosti. Ve svém důsledku začali představovat jeden z vážných sociálních problémů Rakouska. Zeštíhlovací

¹⁵⁵ Text „ženevských protokolů“ srov. tamtéž, s. 428-437; Zahraniční politika 1, 1922, II. díl, s. 1525-1531.

¹⁵⁶ Srov. STIEFEL, Dieter, Die große Krise in einem kleinen Land: österreichische Finanz- und Wirtschaftspolitik 1929-1938, Wien, Graz, Köln 1988, s. 109.

¹⁵⁷ Srov. BGBl. Nr. 376/1921, Bundesgesetz vom 13. Juli 1921 zur Regelung der Besoldungsverhältnisse der Bundesangestellten (Besoldungsgesetz), 13. Juli 1921, 159. Stück, s. 1279-1347; Nr. 499/1922, Bundesgesetz vom 24. Juli 1922, betreffend Maßnahmen zur Verringerung der Zahl der Bundes (Bundesverkehrs)angestellten (Angestellten Abbaugesetz), 24. Juli 1922, 100. Stück, s. 971-976; Nr. 631/1922, Verordnung des Bundesregierung im Einvernehmen mit dem Präsidenten des Rechnungshofes vom 10. August 1922 über den Stellenplan für das Jahr 1922, 10. August 1922, 123. Stück, s. 1151-1359; Nr. 843/1922, Bundesgesetz vom 27. November 1922 über die zur Aufrichtung der Staats- und Volkswirtschaft der Republik Österreich zu treffenden Maßnahmen (Wiederaufbaugesetz), 168. Stück, s. 1673-1694; HAFNER, Herta, Der sozio-ökonomische Wandel der österreichischen Staatsangestellten 1914-1924, Phil. Dissertation. Wien 1991, s. 90-113.

akce měla kontraproduktivní efekt. Ve státní správě způsobila nedostatek dostatečně kvalifikovaného a zkušeného personálu. Následovala nová vlna náborů. Někteří z původně propuštěných zaujali identické či podobné místo. Jisté vyvrcholení sanačních opatření představovalo v roce 1924 nahrazení znehodnocené rakouské koruny novou měnou – rakouským šilinkem. Směnný kurs byl stanoven v poměru 10 000 korun za jeden šilink. Ten se stal v meziválečné době relativně stabilním platidlem a dostal lichotivý přívlastek „alpský dolar“ (*Alpendolar*).¹⁵⁸

V sociální oblasti preferovala vládní koalice křesťanských socialistů a velkoněmců s ohledem na vlastní elektorát nedělnické profese před dělnickými. Ukazuje to příklad přijetí zákona o pojištění zaměstnanců (1926) s pozdějším zahrnutím pracovníků v zemědělství a lesnictví (1927). Naopak zákon o pojištění dělníků, který měl přinést značné zlepšení na poli nemocenského, nehodového, invalidního a starobního pojištění zůstal vázán na celkový počet nezaměstnaných a ukazatele hospodářského růstu (růst zahraničního obchodu, vnitrostátní přepravy, pokrok v zemědělské produkci apod.). Protože nezaměstnanost od roku 1926 nikdy neklesla pod stanovenou hranici 100 000, zákon nikdy nevstoupil v platnost.¹⁵⁹

Tím se dostávám k jednomu z negativních fenoménů rakouských dějin. Přijetím zákona o podpoře v nezaměstnanosti stát vzal na sebe nesmírný finanční závazek. Nezaměstnanost v Rakousku měla strukturální charakter a i v období hospodářské konjunktury na evropském kontinentu zaujímal podalpská republika v statistikách lidí bez práce přední místa. Příčiny tkvěly v neschopnosti tamního pracovního trhu přizpůsobit se novým podmínkám spojeným s postupující racionalizací práce a výroby. Původně hradil stát jednu třetinu všech nákladů v pojištění v nezaměstnanosti. Od roku 1920 postupně přesouval toto nepříjemné břemeno na bedra zaměstnavatelů a zaměstnanců a snižoval svůj podíl nejprve na 20 %, pak na 16 % a 12 % (1923). V roce 1925 umožnila 18.

¹⁵⁸ K hospodářskému vývoji během 20. let srov. např. SANDGRUBER, *Ökonomie*, s. 363-381; BACHINGER, *Währung*, s. 47-88.

¹⁵⁹ Srov. STIEFEL, *Arbeitslosigkeit*, s. 69.

novela zákona o nezaměstnanosti škrtnout jakékoli příspěvky státu, ten ale jako kompenzaci přijal závazek pokrýt deficit ze státního rozpočtu, nebudou-li příspěvky zaměstnavatelů a zaměstnanců stačit.¹⁶⁰ Ve druhé polovině 20. let nevypadalo zatížení státu nějak dramaticky. Pohybovalo se v rozmezí od 5,5 do 16 milionu šilinků. Zástupci průmyslu a dalších podniků podrobovali nastavený systém vytrvalé kritice. Zahájili boj proti „sociálnímu zatížení“. Vyčítali státu zvýšené odvody do sociální oblasti, které mohly být využity na investice do rozvoje a vytváření pracovních míst. Otázka výše a počtu podporovaných se stala předmětem prakticky trvalého politického boje. Vypovídá o tom i skutečnost, že v průběhu let 1920-1929 byl zákon o podpoře v nezaměstnanosti celkem 23 krát novelizován.¹⁶¹ Zatímco první poválečná léta přinesla značné úpravy v pracovním právu a v bezpečnosti práce, v následujícím období lze zaznamenat určitou stagnaci. Na intenzitě nabývaly hlasy požadující zeštíhlení sociálního státu. Výraznější proměny doznalo především doposud poněkud zanedbávané sociální pojištění.

Struktura rakouského ministerstva zahraničí a metody rakouské diplomacie

Zahraniční služba (Německého) Rakouska navazovala na předchozí tradici podunajské monarchie. Poslední říjnový den roku 1918 přijalo Provizorní shromáždění pro Německé Rakousko usnesení o převzetí kompetencí rakousko-uherského ministerstva zahraničí německo-rakouským Státním úřadem pro zahraničí (*Deutschösterreichischer Staatsamt für Äußern*).¹⁶² O několik dnů později tentýž zákonodární orgán prohlásil císařská ministerstva za rozpuštěná. Jejich povinnosti a plné moci pro území Německého Rakouska byly přeneseny na příslušné německo-rakouské

¹⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 60-61.

¹⁶¹ Srov. LEDERER, Max, Grundriss des österreichischen Sozialrechtes, Wien 1929, s. 45.

¹⁶² Srov. StGBI Nr. 1/1918, Beschluss der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich vom 30. Oktober über die grundlegenden Einrichtung der Staatsgewalt, 30. Oktober 1918, Stück 1, paragraf 13, s. 2.

státní úřady.¹⁶³ Mezitím 2. listopadu svěřil císař Karel I. sekčnímu šéfovi Ludwigu von Flotowovi¹⁶⁴ úkoly související s rozpuštěním rakousko-uherského ministerstva zahraničí.¹⁶⁵

Provizorní Národní shromáždění pověřilo 30. října 1918 předsedu rakouské sociální demokracie Victora Adlera vedením Státního úřadu pro zahraničí. Po jeho nečekané smrti převzal 11. listopadu rezort zahraničí dosavadní státní sekretář Otto Bauer. Převratná doba vyžadovala nekonvenční řešení. Až do listopadu 1920 existovaly paralelně rakousko-uherské ministerstvo zahraničí a (německo)rakouský Státní úřad pro zahraničí.

Po drobné úpravě názvu Státního úřadu pro zahraničí¹⁶⁶ došlo k výraznějším změnám až v souvislosti s přijetím spolkové ústavy v říjnu 1920. V druhé vládě křesťanského socialisty Michaela Mayra členové kabinetu získali nově titul „spolkový ministr“ (*Bundesminister*). Příslušné rezorty dostaly název „spolková ministerstva“ (*Bundesministerien*). Prvním samostatným spolkovým ministrem pro zahraničí (*Bundesminister für Äußeres*) se stal až v květnu 1922 Alfred Grünberger.¹⁶⁷ Jeho úřad neměl dlouhého trvání a po pouhých 45 týdnech byl zrušen

¹⁶³ Srov. StGBI Nr. 5/1918, Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich, 12. November 1918, 1. Stück, paragraf 4, s. 4.

¹⁶⁴ Ludwig svobodný pán von Flotow (1867-1948), vystudoval práva, promoval 1894 v Gazi, v témže roce vstoupil do služeb ministerstva zahraničí, působil na vyslanectvích v Římě, Berlíně, Bukurešti, Bělehradě a Bruselu, 2. listopadu 1918 po demisi Gyuly Andrásyho pověřen vedením ministerstva zahraničí.

¹⁶⁵ K likvidaci rakousko-uherského ministerstva zahraničí srov. přehledně MATSCH, Erwin, Die Auflösung des österreichisch-ungarischen Auswärtigen Dienstes 1918/20, in: MÖStA 30, 1977, s. 288-316; Týž, Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (-Ungarn) 1720-1920, Wien, Graz, Köln 1980; Týž, Der Auswärtige Dienst von Österreich (Ungarn) 1720-1920, Wien, Graz, Köln 1986; FLOTOW, Ludwig von, November 1918 auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherrn von Flotow, des letzten Chefs des Österreichisch-Ungarischen Auswärtigen Dienstes 1895-1920, Wien, Graz, Köln 1982.

¹⁶⁶ V druhé vládě Karla Rennera (15. března 1919-17. října 1919) došlo k přejmenování Státního úřadu pro zahraničí z dosavadního „Staatsamt für Äußern“ na „Staatsamt für Äußeres“.

¹⁶⁷ Alfred Grünberger (1875-1935), narodil se v Karlových Varech, vystudoval práva na Karlově univerzitě v Praze, poté pracoval na ministerstvu obchodu, 1918 vedoucí Zahraniční skupiny v Úřadu pro výživu obyvatelstva, vyjednával s Dohodou a neutrálními státy o zásobování Rakouska potravinami. 1920 vedoucím Státního úřadu pro výživu obyvatelstva, od listopadu 1921 do května 1922 spolkový ministr pro výživu obyvatelstva, zároveň od října 1921 do května 1922 spolkový ministr pro obchod, živnosti, průmysl a stavby, 1923 vstoupil do služeb ministerstva zahraničí, 1925-1932 vyslanec v Paříži.

s odůvodněním potřeby úsporných opatření. Spolkové ministerstvo pro zahraniční záležitosti (*Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten*) bylo včleněno do agendy sekce IV. úřadu spolkového kancléřství (*Bundeskanzleramt*).¹⁶⁸

Úsporná opatření prováděná v podalpské republice ve dvacátých letech zasáhla rovněž rezort zahraničí. Organizační změny na Ballhausplatz se projevily redukcí počtu sekcí a oddělení a snižováním počtu zastupitelských úřadů v zahraničí. Velkou mírou tak přispěly ke značné personální kontinuitě na ministerstvu zahraničí. Současně to také znamenalo, že byl přijímán pouze omezený počet nově přijatých diplomatů, o možnostech dosažení vedoucích funkcí pro čerstvé absolventy vídeňské Konzulární akademie ani nemluvě.

Ke stabilizaci struktury ministerstva zahraničí došlo na počátku roku 1925. Spolkové ministerstvo pro zahraniční záležitosti bylo jako sekce III. nadále součástí Úřadu spolkového kancléře. V jejím čele stál Kabinet spolkového ministra pro zahraniční záležitosti, do jehož kompetence spadala agenda diplomatického sboru, otázky protokolu a etikety mezi státy, záležitostí kolem vyznamenání a kurýrní služby. III. sekce byla rozdělena na tři oddělení – 13. politické, 14. hospodářsko-politické a 15. mezinárodně-právní.¹⁶⁹ Počátek roku 1930 přinesl nepatrné změny. Kabinet zřídil novou sekci IV., kam spadala zahraniční agenda. Z důvodu narůstajících povinností vláda počátkem roku 1932 rozhodla o rozdělení jednotlivých oddělení na pododdělení. Rozdělení kompetencí vypadalo následovně:

¹⁶⁸ Srov. AGSTNER, Rudolf, Vom k.u.k. Ministerium des Äußern zum Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten, in: Österreichs Spitzendiplomaten zwischen Kaiser und Kreisky. Biographisches Handbuch der Diplomaten des Höheren Auswärtigen Dienstes 1918 bis 1959, hrsg. von Rudolf Agstner, Gertrude Enderle-Burcel, Michaela Follner, Wien 2009, s. 57-58.

¹⁶⁹ Srov. GIEFING, Martha Maria, Die Organisation des österreichischen Auswärtigen Dienstes in den Jahren 1918 bis 1938, Phil., Dissertation Wien 1990, s. 67-70.

Tabulka č. 1: Organizace rakouského ministerstva zahraničí (1932-1935)¹⁷⁰

Oddělení 13	Související agenda
<i>13 pol</i>	Zahraniční politika
<i>13 pers</i>	Personální otázky a organizace zahraniční služby
<i>13 Li</i>	Záležitosti likvidace rakouských a bývalých rakousko-uherských archivů a registratur
Oddělení 14	
<i>14/A</i>	Hospodářská, finanční a dopravní politika
<i>14/B</i>	Záležitosti týkající se majetkového vyrovnání s nástupnickými státy
Oddělení 15	
<i>15/VR</i>	Mezinárodně právní otázky, záležitosti Společnosti národů
<i>15/RS</i>	Kontakt se zahraničím v otázce personálních stavů, policie, obyvatelstva, konzulárních poplatků a právní pomoci.

Ve vídeňské centrále působili tři diplomaté, kteří dlouhodobě ovlivňovali rakouskou zahraniční politiku v meziválečném dvacetiletí. Sekční šéf Franz Peter¹⁷¹ získal pověst odborníka na mezinárodní právo. V letech 1926-1937 působil jako generální sekretář pro zahraniční záležitosti. V struktuře rakouského ministerstva zahraničí zaujímal druhé nejdůležitější místo. V teorii i praxi, jak naznačuje prostudovaný archivní materiál, byl Peter pravou rukou ministra zahraničí, jenž s ním většinu důležitých rozhodnutí konzultoval či alespoň ho zpravidla mezi prvními informoval. Sekční šéfové

¹⁷⁰ Převzato z: tamtéž, s. 70-71; FOLLNER, Michaela, Der Aufbau des Bundesministeriums für Auswärtige Angelegenheiten von 1918 bis 1959, in: Österreichs Spitzendiplomaten zwischen Kaiser und Kreisky. Biographisches Handbuch der Diplomaten des Höheren Auswärtigen Dienstes 1918 bis 1959, hrsg. von Rudolf Agstner, Gertrude Enderle-Burcel, Michaela Follner, Wien 2009, s. 85.

¹⁷¹ Franz Josef Peter (1866-1957), působil v různých funkcích v rakousko-uherském ministerstvu zahraničí, 1903-1938 přednášel na vídeňské Konzulární akademii, 1919 jmenován sekčním šéfem, účastnil se mírových jednání v Saint-Germain, následně zastával několik dalších funkcí například generálního sekretáře pro zahraniční záležitosti, v únoru 1932 přeložen do trvalé výslužby, ale činný až do roku 1937.

Richard Schüller¹⁷² a Heinrich Wildner¹⁷³ pracovali na Ballhausplatze po celé meziválečné období a patřili mezi přední rakouské experty na obchodně a celně politické otázky. Ministr zahraničí, ať jim byl kdokoliv, se často ptal na jejich názory a to i tehdy, když nutně nesouvisely s ekonomickými otázkami. Ke klíčovým mužům rakouského ministerstva zahraničí bych zařadil ještě dva muže. První z nich Theodor Hornbostel¹⁷⁴, odborník na mezinárodní politiku, pracoval od roku 1933 jako ředitel 13. (politické) sekce. V mezinárodně-právních otázkách měl velmi dobrou pověst dlouholetý ředitel 15. (mezinárodně právní) sekce Otto Leitmaier.¹⁷⁵

V praxi meziválečné diplomacie Rakouska spolkový kancléř často řídil i rezort zahraničí, čímž mělo být zabráněno sporům o vedení zahraniční politiky. V letech 1918-1938 se v Rakousku vystříдалo celkem 12 kancléřů, z nich 8 zároveň odpovídalo i za ministerstvo zahraničí. V období let 1931-1934, jimiž se zabývá tato práce, mělo Rakousko tři

¹⁷² Richard Schüller (1870-1972), narozen v Brně, studoval práva na univerzitách ve Vídni, Paříži a Londýně, 1913-1918 pracoval na ministerstvu obchodu, 1918 člen rakousko-uherské delegace při mírových jednáních v Brestu-Litevském a Bukurešti, 1918-1938 vedoucí obchodně politické sekce ministerstva zahraničí, 1919 člen delegace Německého Rakouska v Saint-Germain, 1930 jmenován řádným profesorem ekonomie univerzity ve Vídni, 1930-1938 spoluvydavatel „Zeitschrift für Nationalökonomie“, 1932 jmenován zvláštním zástupcem spolkové vlády u Společnosti národů, člen Vlastenecké fronty, v červenci 1938 uprchl do Itálie (spřátelen s Benitem Mussolinim), 1940 emigroval do Spojených států amerických, zde se stal profesorem národní ekonomie na New School for Social Research v New Yorku, za druhé světové války úzce spolupracoval s rakouským odbojovým hnutím.

¹⁷³ Heinrich Wildner (1879-1957), rodák z Liberce, vystudoval práva na univerzitě ve Vídni, 1903 vstoupil do služeb ministerstva zahraničí. Působil na generálním konzulátu v Petrohradě a konzulátu v Bělehradě, 1914 povolán do obchodně-politického oddělení ministerstva zahraničí, zde činný až do roku 1939, poté přeložen do trvalé výslužby, 1945 znovu nastoupil na ministerstvo zahraničí.

¹⁷⁴ Theodor Hornbostel (1889-1973), ve službách ministerstva zahraničí od roku 1912, 1919-1926 působil na vyslanectví v Budapešti, 1926-1930 činný na vyslanectví v Konstantinopolu, 1930 povolán do 13. sekce jako spolupracovník, 1933-1938 vedoucí 13. sekce, 1938 propuštěn, 1945 rehabilitován, vstoupil do služeb ministerstva zahraničí, 1946 přeložen do trvalé výslužby, od roku 1945 člen Rakouské lidové strany.

¹⁷⁵ Otto Karl Markus Leitmaier (1880-1972), vystudoval práva na vídeňské univerzitě, 1912 vstoupil do služeb ministerstva zahraničí, příznivec myšlenky Společnosti národů, 1921-1938 vedoucí oddělení pro mezinárodní právo, 1923-1938 profesorem pro mezinárodní občanské a trestné právo na Konzulární akademii ve Vídni, 1932/1933 delegátem mezinárodní odzbrojovací konference, člen Vlastenecké fronty, 1938 propuštěn ze služby, 1945 rehabilitován, po druhé světové válce znovu vstoupil do služeb ministerstva zahraničí a stal se vedoucím právního oddělení, 1947 vedoucí politického oddělení, 1949 přeložen do trvalé výslužby ale dále činný až do roku 1951.

kancléře a čtyři ministry zahraničí. Pouze kancléř Otto Ender zaujímal pozici vedoucího exekutivy a neřídil současně Ballhausplatz. Na základě prostudovaných archivních dokumentů vyslovuji následující hypotézu. V období od března 1931 do července 1934 rozhodovala o klíčových záležitostech rakouské diplomacie zpravidla čtveřice až pětice lidí: spolkový kancléř, ministr zahraničí Theodor Hornbostel, Franz Peter, Richard Schüller a Heinrich Wildner. V mezinárodně právních otázkách byl ještě dotazován Otto Leitmaier.

Dlouhodobá personální kontinuita se projevila rovněž na jednotlivých vyslanectvích. Mezi klíčová patřilo zastoupení v Berlíně, Římě¹⁷⁶, Budapešti¹⁷⁷, Londýně¹⁷⁸ a Praze¹⁷⁹. S výjimkou poněkud specifického vývoje v německém hlavním městě, o němž bude pojednáno později, v ostatních metropolích působili příslušní tituláři zpravidla několik let.

¹⁷⁶ V italské metropoli působil v letech 1923-1933 Lothar Egger-Möllwald (1875-1941), za existence podunajské monarchie pracoval na ministerstvu obchodu a na velvyslanectvích v Bernu, Rio de Janieru, Cetinji a Sofii, 1933-1936 vyslanec v Paříži, od prosince 1934 také v Madridu.

¹⁷⁷ V Budapešti zájmy Rakouska zastupoval v období 1922-1932 Franz Calice (1875-1935), vystudoval práva na vídeňské univerzitě, působil v rakousko-uherské diplomatické službě kromě jiného na vyslanectvích v Haagu a Konstantinopoli, byl vášnivým archeologem a ovládal na velmi dobré úrovni dvanáct jazyků.

¹⁷⁸ V hlavním městě Velké Británie byl rakouským vyslancem v letech 1920-1938 Georg Franckenstein (1878-1953), vystudoval práva na univerzitách ve Vídni a Londýně, od roku 1902 v diplomatických službách, kromě jiného působil na vyslanectvích ve Washingtonu, Petersburgu, Římě, Tokiu, Londýně a Bruselu, 1919 člen německorakouské mírové delegace, 1938 přijal britské státní občanství.

¹⁷⁹ V metropoli na Vltavě pobýval Ferdinand Marek (1881-1947), narozen 25. ledna 1881 v Praze-Karlíně. Po studiu práv v Praze a ve Vídni působil v letech 1904-1912 na Finančním ředitelství ve Vídni, 1912-1915 pracoval ve funkci zastupujícího sekretáře v Obchodní a živnostenské komoře v Brně. Od roku 1915 do konce války působil na ministerstvu války, pak vstoupil do služeb Státního úřadu pro zahraničí. V Praze nejprve působil jako zplnomocněný zástupce. Na základě dohod mezi československým ministrem zahraničí Edvardem Benešem a rakouským kancléřem Karlem Rennerem byl koncem ledna 1920 povýšen na zmocněnce. V dubnu 1922 akreditován jako mimořádný vyslanec a zplnomocněný ministr, kterým zůstal do anšlusu Rakouska v březnu 1938. Pak pobýval v Praze jako soukromá osoba. V květnu 1945 byl sovětskými bezpečnostními orgány povolán k výslechu, následně odvečen do Sovětského svazu, kde podle sovětských údajů zemřel v jednom ze zdejších zajateckých táborů. K jeho osobě srov. STEINER, Herbert, První rakouský vyslanec v Praze Ferdinand Marek. Jeho osudy v letech 1938-1947. Der erste österreichische Gesandte in Prag Ferdinand Marek. Sein Schicksal in den Jahren 1938-1947, Praha 1995.

Rovněž na dalších vyslanectvích se projevila snaha o zajištění dlouholeté personální kontinuity a stabilních poměrů.¹⁸⁰

Největší vliv na koncepci a tvorbu zahraniční politiky měla exekutiva konkrétně spolkový kancléř a ministr zahraničí. V Rakousku neprobíhala o mezinárodním směřování republiky takřka žádná diskuse, snad s výjimkou proanšlusového opozičního Bauera a pragmatického kancléře Ignaze Seipela. Rakouské politické strany nepředkládaly žádné alternativy k linii vytvářenou vedoucím rezortu zahraničí případně spolkovým kancléřem. Příčiny bych hledal v nedostatku expertů, kteří až na výjimky působili v ministerstvu zahraničí a také ve skutečnosti, že všechny rakouské politické strany s výjimkou bezvýznamných komunistů byly proanšlusové a připojení k Německu tvořilo nedílnou součást jejich politického programu. Pouze křesťanští socialisté projevovali postupem času pod vlivem Seipelova pragmatismu zdrženlivý postoj k anšlusu.¹⁸¹ Celkově lze konstatovat, že rakouská zahraniční politika lavírovala mezi proněmeckou a proitalskou orientací, nejčastěji však usilovala o zachování rovnovážného postavení mezi dvěma o alpský stát nejvíce zájmu projevujícími velmocemi.

Postavení Rakouska v postversailleském systému (1919-1929)

Poválečné uspořádání doznalo brzy velmi významné trhliny. Spojené státy americké nevstoupily do Společnosti národů a Senát odmítl mírové smlouvy ratifikovat. Washington se vrátil k politice izolacionismu. Společnost národů tím od začátku trpěla a nakonec nesehrála roli, kterou ji její tvůrci připisovali. Největší slabostí ženevské organizace, a to se

¹⁸⁰ Mezi diplomaty dlouhodobě sloužící na jednom místě patřily: Rudolf Ach 1921-1933 (Milán); Karl Buchberger 1925-1933 (Stockholm); Friedrich Fischerauer 1922-1938 (New York); August Kral 1924-1932 (Konstantinopol); Rudolf Kohlruss 1928-1938 (Vatikán); Heinrich Pacher 1930-1938 (Moskva); Ludwig Pastor 1920-1928 (Vatikán); Nikolaus Post 1921-1930 (Varšava); Edgar Prochnik 1921-1938 (Washington); Anton Retschek 1925-1938 (Rio de Janeiro).

¹⁸¹ Srov. BEER, Siegfried, Das Außenpolitische Dilemma Österreichs 1918-1933 und die österreichischen Parteien, in: Das Parteiwesen Österreichs und Ungarns in der Zwischenkriegszeit, hrsg. von Anna M. Drabek, Richard Georg Plaschka, Helmut Rumpler, Wien 1990, s. 169-186, především s. 170-178.

později několikrát projevilo ve 30. letech, byly neúčinné mechanismy jak potrestat případného agresora. Právní rámec Společnosti národů určoval Pakt Společnosti národů. Podle něho určení agresora spadalo do kompetence Rady Společnosti národů, výkonného orgánu ženevské instituce. Toto rozhodnutí muselo být jednohlasné. Předpoklad, že státy s různými zájmy naleznou konsenzus, se ukázal jako utopický. Ještě komplikovanější ovšem byla otázka aplikace sankcí. Rada Společnosti národů vydávala doporučení o sankcích vůči útočníkovi, které mohly mít diplomatický, politický anebo ekonomický charakter a podle Paktu měly vstoupit v platnost okamžitě. Kardinální problém spočíval v tom, že rozhodnutí, zda se členský stát připojí k sankcím či nikoliv, záviselo zcela na něm. Neexistoval účinný prostředek, který by členy Společnosti národů zavazoval k dodržování zásad zakotvených v Paktu. Ženevská organizace nedisponovala vlastními vojenskými jednotkami, a tak musela spoléhat jenom na morální váhu svých doporučení. Otázkou bylo, zda to bude stačit v konfrontaci s reálpolitickými zájmy jednotlivých států. V praxi velmocí Společnosti národů příliš nedůvěřovaly a hleděly samy anebo za pomoci spojenců zajistit si vlastní zájmy.

Mírová jednání v průběhu roku 1919 výrazně předznamenala postoj jednotlivých mocností a sousedních států k Rakousku. Pro Francii nadále platila priorita udržení rakouské samostatnosti a striktní odmítání anšlusu ať už hospodářského nebo politického důvodu. Podpis mírových smluv obavy z německého revanšismu nerozptýlil. Dokumenty se za určitých okolností v okamžiku mohly stát pouhými cáry papíru a francouzské ministerstvo zahraničí sídlící na pařížském Quai d'Orsay nehodlalo spoléhat na nejisté právní instrumenty. Paříž proto po skončení války přistoupila k budování tzv. sanitárního kordonu (*cordonne sanitaire*) – strategické aliance profrancouzsky naladěných států ve střední a jihovýchodní Evropě, jež měla nahradit ztrátu bývalého spojence – Ruska.¹⁸²

¹⁸² K francouzskému spojeneckému systému ve střední Evropě srov. např. HOVI, Kalervo, Cordon Sanitaire or Barriere de l'Est? The Emergence of the New Eastern European

Hlavním mocenským konkurentem Francie v boji o hegemonii na evropském kontinentu bylo Německo. Představitelé výmarské republiky projevovali o připojení Rakouska pouze opatrné sympatie, neboť se obávali komplikací v dalších důležitých otázkách mírové konference. Versailleská a saint-germainská smlouva posunuly spojení dvou etnicky německých států do rovin teorie. Protesty Berlína a Vídně vyzněly do ztracena. Obě zainteresované strany musely jednoduše akceptovat realitu, ale myšlenku anšlusu neztratily ze zřetele. V rámci německé politické scény panoval ohledně připojení Rakouska až na ojedinělé výjimky v podobě některých extrémistických stran souhlas. I tak silnější anšlusové tendence panovaly v Rakousku. Na zdejší politické scéně po připojení k Německu horlivě volali sociální demokraté a velkoněmci, vlažný postoj naopak zastávali křesťanští socialisté a bezvýznamní komunisté či legitimisté. I tak anšlusu připisovalo daleko větší význam Rakousko než Německo.¹⁸³

Postoj Británie k Rakousku formovala již vzpomínaná rezervovanost ostrovního státu k dění ve střední Evropě a Podunají. Projevovalo-li britské ministerstvo zahraničí zájem o dění v těchto regionech, tak většinou s ohledem na Rakousko a Maďarsko, s nimiž mělo mnohdy daleko lepší vztahy než v případě ostatních nástupnických států. Dělo se tak většinou

Alliance Policy 1917-1919, Turku 1974; Týž, Alliance de revers. Stabilisation of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919-1921, Turku 1984.

¹⁸³ Srov. např. HILLGRUBER, Andreas, Das Anschlussproblem (1918-1945) – aus deutscher Sicht, in: Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 161-178; BOTZ, Anschlussproblem, s. 179-180; Z české literatury na základě analýzy vydaných pramenů HORČICKA, Václav, Anšlus? Rakousko-německé vztahy v éře Gustava Stresemanna 1923-1929, in: „Dvacáté století“ Ročenka semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 1, 2004, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka, s. 37, (dále jen: HORČICKA, Anšlus); opačné stanovisko se snaží obhájit Srov. SCHAUSBERGER, Griff, s. 5, 19, 39, 44; Týž, Deutsche Anschlussaspirationen 1918/19. Bisher wenig beachtete ökonomisch-strategische Aspekte zum November 1918, in: November 1918. Entstehung der Republik. Protokoll des Symposiums in Wien 28. bis 30. Oktober 1979, s. 49-58, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck).

pouze v případě ohrožení britských obchodních a finančních zájmů a principu rovnováhy moci na evropském kontinentě.¹⁸⁴

Itálie patřila k vítězům první světové války a z mírových jednání vůbec nevyšla špatně. Její úhlavní nepřítel a konkurent ve střední a jihovýchodní Evropě Rakousko-Uhersko zmizelo z mapy „starého kontinentu“ a Řím navíc na jeho úkor získal jižní Tyroly se strategickou hranicí na Brennerském průsmyku a Istrii.¹⁸⁵ Stálé místo v Radě Společnosti národů a podíl na německých reparacích dokládaly formální uznání Itálie za velmoc. Přesto mírové smlouvy neuspokojovaly italské mocenské a územní aspirace. V zemi na Apeninském poloostrově převládl mýtus „o zmrzačeném vítězství“, tedy představa vyhrané války a vinou proradných spojenců a neschopnosti italských politiků prohraného míru. Atmosféra národní zatrpklosti spolu s politickou, sociální nestabilitou a hospodářskou recesí vytvořily vhodnou půdu pro postupné etablování fašistického hnutí v čele s Benitem Mussolinim. Fašisté chtěli zajistit „plody válečného vítězství“ expanzí na evropském kontinentě (Jadran, Středomoří, Balkán) i do koloniálních oblastí (Malá Asie, Afrika). Mussolini neváhal a vlastní aspirace propojil s nabubřelou a ráznou rétorikou. Nástup fašistů v Itálii k moci v říjnu 1922 posílil naděje všech revizionistických zemí a italský diktátor ochotně přijal roli jejich vůdce. Podporoval síly usilující o změnu postversailleského statu quo – Maďarsko, autoritativní režim v Bulharsku, chorvatské separatisty v SHS či antidemokratické hnutí v Rakousku a snil přitom o vzniku bloku revizionistických států pod italskou nadvládou. Jeho součástí mělo být i Rakousko, vždyť podunajská pánev spolu s Balkánem představovala pro

¹⁸⁴ Srov. BÁTNYI, Gábor, Anglo-Austrian Relations between the Wars, in: Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan und Elisabeth Vyslonzil, Wien, München 2007, s. 119, (Sonderheft, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, hrsg. von Arnold Suppan).

¹⁸⁵ K problematice Itálie na mírové konferenci srov. ALBRECHT-CARRIÉ, René, Italy at the Paris Peace Conference, New York 1938. Nejlépe: BURGWYN, James, The Legend of Mutilated Victory: Italy, the Great War and the Paris Peace Conference, London 1993.

Řím oblast národní prestiže.¹⁸⁶ K otázce anšlusu zaujala Itálie, ostatně už v době mírových jednání, odmítavé stanovisko. Pro zemi z Apeninského poloostrova bylo výhodnější mít strategickou hranici na Brennerském průsmyku s malým a tudíž slabým Rakouskem, než s Německem posilněným o podalpskou zemi.¹⁸⁷ Rakousko-italskému sblížení po dlouhou dobu bránila a trvalou negativní zátěž bilaterálních vztahů představovala otázka Jižních Tyrol.¹⁸⁸ Pocit křivdy z odtržení oblasti ve velké většině obývané německým etnikem v podalpské republice přetrvával. Navíc rakouskou veřejnost a politiky dráždila z popudu italských vládních míst mnohdy bezohledně prováděná denacionalizační politika zaměřená zvláště na jazykovou a kulturní oblast. Motivace takového chování byla jasná. Fašisté chtěli vymítit „německý živel“ za každou cenu a strategicky i ekonomicky důležitý region co nejdříve italianizovat. Řím považoval opatření v Jižních Tyrolech za čistě vnitřní problém italského státu a na každou byt' sebemenší kritiku reagoval s přehnanou citlivostí.

Ze sousedních států, které sice nepatřily mezi velmoci, ale chtěly do rakouského vývoje zasahovat, bych vzpomenul Maďarsko a Československo. Maďarsko bylo obviněno stejně jako podalpská země z podílu na rozdmýchání válečného konfliktu a pod nátlakem podepsalo Trianonskou mírovou smlouvu. Tento dokument vyvolal napříč maďarskou společností obrovský šok, pocit národní křivdy i hořkost z diktátu vítězů. Ve srovnání s předválečným stavem ztratila bývalá Svatoštěpánská koruna více než dvě třetiny území a deset milionů obyvatel.¹⁸⁹ Trianon

¹⁸⁶ Srov. BURGWIN, James, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918-1940*, Westport, Connecticut, London 1997, s. 14.

¹⁸⁷ K rakousko-italským vztahům srov. přehledně JEDLICKA, Ludwig, *Österreich und Italien 1922-1938*, in: *Innsbruck-Venedig. Österreichisch-italienische Historikertreffen*, hrsg. von Adam Wandruszka, Ludwig Jedlicka, Wien 1975, s. 197-219.

¹⁸⁸ K problematice Jižních Tyrol srov. např. STEUER, Leopold, *Südtirol zwischen Rom und Berlin 1919-1939*, Wien-München-Zürich 1980, (dále jen: STEUER, Südtirol).

¹⁸⁹ Rozloha Maďarska (bez Chorvatska a Slavonska) se z 282 000 km² zmenšila na 93 tisíc km² a počet obyvatel klesl z 18,2 milionu na 7,9 milionu. Více než tři miliony Maďarů zůstalo na územích, která se po podpisu Trianonské mírové smlouvy stala součástí teritorií sousedních států. K okolnostem Trianonu srov. např. HOENSCH, Jörg K., *Geschichte Ungarns 1867-1983*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1984, s. 103, (dále jen: HOENSCH, *Geschichte*); ORMOS, Mária, *From Padua to the Trianon 1918-1920*, Budapest 1990, s. 366-382; HRONSKÝ, Marián, *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*, Bratislava 1998, s. 231-277; IRMANOVÁ, Eva, *Maďarsko a versailleský mírový systém*,

představoval důvod, proč Maďarsko rozšířilo řady zemí volajících po revizi mírových smluv.

V meziválečném období vycházela maďarská zahraniční politika ze dvou základních premis. První z nich představoval kategorický požadavek revize Trianonské smlouvy – a to buď ve formě revize integrální či optimální, anebo revize na etnickém principu. Až do sklonku druhé světové války tvořila integrální revize program maďarské vládní garnitury. Šlo o obnovení celistvosti maďarského národa a maďarského státu v historických hranicích. Naproti tomu liberální a sociálně demokraticky orientované kruhy požadovaly revizi na etnickém principu. Někdy však maďarské politické špičky spojily zcela účelově integrální a etnickou revizi dohromady.¹⁹⁰ Druhá premisa maďarské diplomacie vycházela z geopolitického předpokladu Budapešti, že navrácení území lze dosáhnout pouze tehdy, když revizní požadavky získají podporu jedné nebo lépe více velmocí. Nesmiřitelný maďarský revizionismus a bezpodmínečné lpění

Ústí nad Labem 2002, s. 194, (dále jen: IRMANOVÁ, Maďarsko); ÁDÁM, Magda, *Delusions about Trianon*, in: *The Versailles System and Central Europe*, ed. Magda Ádám, 2004, s. 29-42; ROMSICS Ignác, *Trianonská mierová zmluva*, Bratislava 2006; ZEIDLER, Miklós, *Ideas on territorial revision in Hungary 1920-1945*, Boulder 2007; Z nejnovější literatury: HANDŽÁRIK, Julius, *Trianonské trauma. Sprisahanie proti republike?* Bratislava 2009; Pro českou historiografii jsou přínosem studie mladého historika Andreje Tótha založené na v našem prostředí dosud málo využitých nevydaných pramenech uložených v Maďarském státním archivu (*Magyar Országos Levéltár*). Srov. TÓTH, Andrej, *Oficiální pozvání Maďarska na pařížskou mírovou konferenci a stanovisko maďarské vlády (prosinec 1919)*, in: SIPř 91, 2005, č. 2, s. 153-190; Týž, *Odjezd maďarské mírové delegace na pařížskou mírovou konferenci 5. ledna 1920 a odraz této události ve vybraných směrodatných maďarských politických listech*, in: SIPř 91, 2005, č. 4, s. 443-462; Týž, *Otázka mírová na maďarské ministerské radě po odjezdu Apponyiho mírové delegace na pařížskou mírovou konferenci do předání definitivního znění mírové smlouvy Maďarsku (leden-květen 1920)*, in: SIPř 92, 2006, č. 3, s. 353-387; Týž, *Stanovisko Budapešti v otázce podpisu mírové smlouvy se spojeneckými a přidruženými mocnostmi (květen-červen 1920)*, in: SIPř 93, 2007, č. 2, s. 177-215; Týž, *Otázka personálního zajištění podpisu Trianonské mírové smlouvy se spojeneckými a přidruženými mocnostmi na schůzích maďarské ministerské rady (květen 1920)*, in: SIPř 94, 2008, č. 3, s. 329-356; Týž, *Devadesát let trianonské mírové smlouvy. Hlavní momenty z jednání maďarské ministerské rady a maďarské mírové delegace v otázce mírové smlouvy s dohodovými mocnostmi (prosinec 1919-červen 1920)*, in: *Dvacáté století/The Twentieth Century* 2, 2010 č. 2, s. 57-78; *Trianonská smlouva. Devadesát let poté. Sborník textů*, ed. Jindřich Dejmek, Marek Loužek, Praha 2010; IRMANOVÁ, Eva, *Maďarsko a trianonská mírová smlouva (Devadesát let od jejího podepsání)* in: SIPř 96, 2010, č. 1-2, s. 41-64.

¹⁹⁰ Srov. IRMANOVÁ Eva, *Maďarská reflexe střední Evropy. Jednotný stát, federace nebo společenství států?* in: *Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty*, ed. Emil Voráček, Miroslav Šesták, Praha 2000, s. 141, 147.

tamních politiků na obnovení celku Svatoštěpánské koruny narážely na rozhodný odpor sousedních zemí. Vzájemné antagonismy vytvářely negativní emoce, destabilizovaly celý region a ve většině případů objektivně znemožňovaly realizaci přinejmenším korektní susedské politiky.

Maďarsko procházelo od konce první světové války bouřlivým vnitropolitickým vývojem od snahy nastolit komunistickou diktaturu v podobě republiky rad až po pokus o monarchistickou restauraci Habsburků. Stabilizace vnitřních poměrů souvisela s nástupem ministerského předsedy Istvána Bethlena, jenž spolu se zemským správcem Miklósem Horthym tvořil po dobu deseti let vládnoucí tandem.¹⁹¹

Bethlen, který nastoupil do funkce premiéra v dubnu 1921, nejprve usiloval o uklidnění domácí politické scény. Aby v budoucnu předešel revolučním výbuchům či jiným nečekaným zvrátům, začal budovat novou vládní strukturu, fungující v podunajské zemi až do sklonku druhé světové války. Omezil vliv důstojnických organizací a ozbrojených skupin, rozhádané politické formace stmelil do Strany jednoty. Ta v maďarském parlamentu získala vždy pohodlnou absolutní většinu bez ohledu na měnící se název, organizační strukturu nebo personální obsazení. Bethlen uzavřel pakt o neútočení se sociální demokracií, čímž paralyzoval její vliv a získal ji pro svoji zahraniční politiku.¹⁹² Premiér chtěl v zahraničně politické

¹⁹¹ K vývoji Maďarska v letech 1918-1931 srov. např. MOLNÁR, Miklós, *A Concise History of Hungary*, Cambridge 2009, 6th edition, s. 250-277, (dále jen: (MOLNÁR, History)); HOENSCH, *Geschichte*, s. 87-124; K prvním poválečným letům v Maďarsku kromě výše uvedených prací srov. přehledně HAJDÚ, Tibor, NAGY, Zsuzsa L., *Revolution, Counterrevolution, Consolidation*, in: *A History of Hungary*, ed. Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank, Indiana 1990, s. 295-318; Z české literatury málo známá práce drobného rozsahu československého vyslance v Budapešti v letech 1933-1938 Miloše Kobra vydaná v britském exilu za druhé světové války se zřetelem na léta 1938-1942. Srov. KOBR, Miloš, *Hungary's War*, London 1943, s. 5-12; PRAŽÁK, Rudolf a kol., *Dějiny Maďarska*, Brno 1993, s. 232-246, (dále jen: PRAŽÁK, Dějiny).

¹⁹² Šlo o dohodu mezi Bethlenem a vůdcem sociálních demokratů Károlyem Peyerem z prosince 1921. Sociální demokracie se v ní zavázala k přerušení kontaktů s emigrací, neuzavírání spolků s jinou opoziční stranou, zákazu republikánské propagandy a k podpoře zahraniční politiky. Srov. SIPOS, Péter, *Die Sozialdemokratische Partei und die liberale Opposition in Ungarn 1919-1939*, in: *Das Parteiwesen Österreichs und Ungarns*

oblasti primárně prolomit přetrvávající izolaci země tak, aby ji ostatní státy respektovaly jako plnoprávného člena na šachovnici evropské politiky.¹⁹³ Krátce po skončení války Budapešť upnula revizní naděje do Paříže, když hodlala využít strategie Quai d'Orsay spočívající ve snaze vybudovat sanitární kordon. Počátkem 20. let si ale v Paříži uvědomili rub a líc zmíněné koncepce. Zabezpečení loajality a spolehlivosti Budapešti znamenalo podpořit její revizní požadavky. Ústupky na úkor versailleského statu quo by pak mohly být vnímány jako důkaz neschopnosti Francie udržet proklamované hegemoniální ambice na evropském kontinentě. Současně by vznikl precedens, který by do budoucna povzbudil další revizionisticky naladěné státy. Bethlen zklamán změnou strategie Quai d'Orsay přistoupil k revizi zahraničně politické strategie svých předchůdců. Přestal se orientovat na Francii a začal usilovat o sblížení s jinou mocností – Itálií.¹⁹⁴ Právě záležitosti Rakouska patřily mezi témata, kde v budoucnu oba spojenci velmi často naleznou společnou řeč.

Rovněž Československo chtělo do rakouských záležitostí důrazně zasahovat. Československá diplomacie vedená po sedmnáct let ministrem zahraničí Edvardem Benešem od počátku usilovala o tvorbu přinejmenším korektní sousedské politiky bez ohledu na to, zda šlo o státy ve válce vítězné anebo poražené.¹⁹⁵ Ministrův předpoklad úzké poválečné spolupráce se všemi dohodovými mocnostmi dostal návratem Washingtonu k politice izolacionismu vážnou trhlinu. Neúspěchem rovněž končily pokusy Beneše a prezidenta Tomáše G. Masaryka více

in der Zwischenkriegszeit, hrsg. von Anna M. Drabek, Richard Georg Plaschka, Helmut Rumpler, Wien 1990, s. 128-129.

¹⁹³ K Bethlenově zahraniční politice v období 1922–1930 srov. JUHÁSZ, Gyula, *Hungarian Foreign Policy 1919–1945*, Budapest 1979, s. 67-91; ROMSICS, Ignác, István Bethlens Außenpolitik in den Jahren 1921-1931, in: *SüF* 49, 1990, s. 243-290, (dále jen: ROMSICS, Außenpolitik).

¹⁹⁴ Na jaře 1923 sdělil Mussolini Bethlenovi, že Maďarsko může počítat s podporou Itálie v otázce revize. Maďarský ministerský předseda současně usiloval o spolupráci s Německem. Berlín se však k užší kooperaci obou států stavěl velmi zdrženlivě, neboť pro něho neskýtala prakticky žádné výhody. Srov. ROMSICS, Außenpolitik, s. 259-260.

¹⁹⁵ Srov. např. BENEŠ Edvard, *Naše revoluce. Konference míru. Směrnice naší zahraniční politiky 30. září 1919*, in: Edvard Beneš, *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z r. 1919-1924*, Praha 1924, s. 27.

zainteresovat na dění v Československu Velkou Británií.¹⁹⁶ Nejbližším spojencem Prahy tak zůstala Paříž. Oba státy zastávaly identické názory na řadu klíčových otázek mezinárodní politiky, ale mezi slabiny československo-francouzské spolupráce patřila neexistence společné hranice a malá vzájemná obchodní výměna.¹⁹⁷

Spolupráci s Francií a Británií doplňovala úzká kooperace s Rumunskem a s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců. Všechny tři státy spojovala držba většího či menšího území bývalých Uher. Když maďarské revisní síly začaly zpochybňovat legitimitu poválečného uspořádání, vzniklo mezi Československem, Rumunskem a Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců uskupení zvané Malá dohoda zakotvené systémem smluv v letech 1920-1921.¹⁹⁸ Dnes se často zapomíná na fakt,

¹⁹⁶ K československo-britským vztahům. Srov. DEJMEK, Jindřich, Československo-britské vztahy v rámci locarnského bezpečnostního systému (1926-1936). (Náčrt hlavních problémů), in: MD 6, 1998, s. 7-98; Týž, Velká Británie v zahraniční politice Československa 1918-1938. (Náčrt hlavních problémů), in: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník mezinárodní vědecké konference. V Praze 5-8. října 1998. Valdštejnský palác-Senát Parlamentu, ed. Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Josef Harna, Díl 2, Praha 1999, s. 526-541; Autorovo badatelské úsilí vyvrcholilo ve zdařilé monografii s přiléhavým názvem „Nenaplněné naděje“. Dejmkovy práce ukazují, že naděje do spolupráce s Británií vkládalo Československo a nikoli naopak. Srov. Týž, Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově (1918-1938), Praha 2003, (dále jen: DEJMEK, Naděje).

¹⁹⁷ Srov. WANDYCZ Piotr S., France and Her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno, Minneapolis 1962; Týž, The Twilight of French Eastern Alliances 1926-1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland, Princeton 1988; Nejnověji srov. Francie a zrození Československa. Společná cesta k demokratické Evropě (1914-1925). Katalog výstavy. Le Naissance de la Tschécoslovaquie et la France un chemin commun vers une Europe démocratique. Catalogue D'Exposition, ed. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, Praha 2008; Moderní souhrnné zpracování československo-francouzských vztahů v meziválečné době doposud neexistuje.

¹⁹⁸ Název Malá dohoda původně vznikl jako posměšné pojmenování maďarským listem Pesti Hírlap. Názory na její roli a význam v meziválečné době se v historiografii diametrálně liší. Glorifikující práci představuje kniha rumunské historičky Elisy Campusové. CAMPUS, Elisa, The Little Entente and the Balkan Alliance, Bukuresti 1978; Za stále velmi poučnou považují VANKU, Milan, Mala Antanta 1920-1938, Titovo Užice 1969, (dále jen: VANKU, Antanta); Nesnáze malodohodového spolku ve 30. letech mapuje na základě obsáhlé znalosti německých nevydaných pramenů REICHERT, Günther, Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donauraum von 1933 bis 1938, München 1971, (dále jen: REICHERT, Scheitern); Rumunský pohled na základě podrobného studia tamních archivních dokumentů nabízí IORDACHE, Nicolae, La Petite Entente et l'Europe, Genève 1977, (dále jen: IORDACHE, Entente); Přehled bádání o Malé Dohodě na začátku 80. let poskytuje WANDYCZ, Piotr S., The Little

že aliance neměla plnit pouze defenzivní charakter obrany postversailleského status quo. Ambicí participujících členů bylo vytvořit platformu, která by umožnila samostatnou politiku vůči velmocím a přispěla tak k emancipaci menších nedávno vzniklých států. Malá dohoda postupně rozvíjela vedle politické stránky rovněž spolupráci v hospodářské a vojenské oblasti, její představitelé se pravidelně scházeli za účelem diskuse a koordinace společného stanoviska k aktuálním problémům evropské politiky.

Rozhodující roli v alianci hrálo Československo a československá diplomacie jí připisovala nemalý význam. Malá dohoda dokázala hlavně ve 20. letech několikrát úspěšně obhájit společné zájmy a důrazně působit jako stabilizační faktor ve střední a jihovýchodní Evropě. Na druhé straně je nutné dodat, že trpěla některými slabinami způsobenými rozdílným geopolitickým postavením a rozličnými politickými a ekonomickými zájmy. Odlišná struktura jednotlivých národních hospodářství a zahraničního obchodu pak vedla k oslabení vazeb uvnitř spolku a poklesu významu Malé dohody v mezinárodních vztazích. Ani zájmy členů aliance v případě Rakouska nevyznívaly zcela identicky a to zejména počátkem 30. let. Zatímco Československo striktně trvalo na zachování samostatné

Entente: Sixty Years Later, in: SEER 59, 1981, No. 4, s. 548-564; Spolehlivým vodítkem jsou studie německého historika hospodářských dějin Holma Sundhausena. Srov. SUNDHAUSEN, Holm, Die Kleine Entente. Zu ihrer Rolle im Versailler System, in: SM 24, 1984, Nr. 1-2, s. 17-34; Týž, Die Rolle der Kleinen Entente bei der Stabilisierung des Friedens im Donau-Balkan-Raum, in: Friedenssicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit, hrsg. von Mathias Bernath, Karl Nehring, Neuried 1985, s. 139-153; Vztah Polska a Malé Dohody si všímá ESSEN, Andrzej, Polska a Mala ententa 1920-1938, Warszawa, Krakow 1992; Rozporuplná je práce ÁDAM, Magda, Richtung Selbstvernichtung. Kleine Entente 1920-1938, Budapest, Wien 1988, (dále jen: ÁDAM, Richtung). Metodologickou základnu hlavně využití archiválií různé provenience lze hodnotit kladně, kritickou reflexi však zaslouží místy až vyhrcoené nacionalistická interpretace jednotlivých událostí či souvislostí. Patří k deficitům české historiografie, že do dnešní doby nemáme komplexní zpracování dějin Malé dohody. Historik hospodářských dějin Zdeněk Sládek ambiciózně usiloval ve své knize o ucelený pohled, ale v oblasti mezinárodních vztahů je patrné, že se autor nepohyboval ve svém „terénu“. Srov. SLÁDEK, Zdeněk, Malá Dohoda 1919-1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty, Praha 2000, (dále jen: SLÁDEK, Malá Dohoda); K problematice se vyjádřil i Jindřich Dejmek. Srov. DEJMEK, Jindřich, Czechoslovak Foreign Policy and the Search for Security in the Central Europe between the World Wars (a Survey of Basic Problems), in: HSN 3-4, 1996-1997, Prague 1998, s. 107-145; Týž, Československo a státy střední Evropy; náčrt, komparace některých předpokladů a rysů jejich politického vývoje, in: MD 8, 2000, s. 127-151.

existence podalpské republiky a neutralizaci tendencí, jež by napomohly k realizaci monarchistických plánů či anšlusu, postoj Jugoslávie a Rumunska s ohledem na hospodářské zájmy čas od času kolísal.

Již v prvních poválečných letech se objevilo celkem šest variant řešení rakouské otázky.¹⁹⁹ Jak se k nim stavěla podalpská republika a velmoci? V předložené práci budu hledat odpověď na tuto otázku pro období let 1931-1934. Považuji proto za nezbytné nastínit, jakými proměnami procházely jednotlivé varianty v letech dvacátých.

1. Udržení nezávislosti země na bázi 88. článku Saint-germainské mírové smlouvy. Ballhausplatz naoko často tvrdil, že naplňování článku 88. mírové smlouvy tvoří stálou a neměnnou součást rakouské zahraniční politiky. Vídní koneckonců ani nic jiného nezbylo, nechtěla-li počítat se zhoršením vztahů s Francií, Itálií a státy Malé dohody. Rakouský kancléř a zároveň i ministr zahraničí v letech 1922-1924, 1926-1929 Ignaz Seipel zastával neutralistickou linii zahraniční politiky.²⁰⁰ Pojem „neutralita“ získal pod jeho vedením rakouské diplomacie jiný obsah než jak je znám například ze švýcarského případu. Seipel patřil mezi stoupence udržování rovnovážného postavení Rakouska mezi Itálií a Německem. Odmítal příklon k jedné z nich a namísto toho chtěl z jejich souboje vytěžit pro Rakousko maximum možných výhod. K Seipelově zahraniční politice si nemohu odpustit jednu poznámku. Kancléř stejně jako většina křesťanských socialistů zastával zdrženlivý postoj k anšlusu, a proto preferoval vazbu k italsko-maďarskému dvojbloku.

2. Restaurace Habsburků. Naivní dvojí restaurační pokus excísaře Karla Habsburského (březen a říjen 1921) ukázal, že sousední státy s podporou velmocí nehodlají být jen částečnou restituci zaniklé podunajské

¹⁹⁹ Srov. SUPPAN, Arnold, Jugoslawien, s. 1144; Týž, Mitteleuropa-Konzeption zwischen Restauration und Anschluss, in: Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Brigitta Zaar, Wien 1995, s. 171-172.

²⁰⁰ K Seipelově zahraniční politice srov. sumárně RAUSCHER, Walter, Österreichs Außenpolitik im Zeichen von Besuchdiplomatie und bilateralen Handelsbeziehungen, in: ADÖ, Bd. 5, s. 11-26; KOCH, Klaus, Jahre der Souveränität, in: ADÖ, Bd. 6, s. 11-26.

monarchie tolerovat.²⁰¹ Plány na restauraci monarchie v Rakousku (a Maďarsku) tak zůstaly pouze nesplněným přáním místních legitimistů a postrádaly jakoukoli aktuálnost.

3. Připojení Rakouska k Německu. Orientaci rakouské diplomacie na Německo považuji ve 20. letech za primární, i když výmarská republika se otevřeným projevům a pokusům o anšlus vyhýbala a nabádala k tomu také svého jižního souseda. Počátkem 20. let bylo Německo koncentrováno na vážné vnitropolitické a ekonomické problémy a proanšlusové aktivity utlumilo. Ostatně nutnou finanční injekci Rakousku poskytnout nemohlo. V roce 1923 vstupuje na scénu jedna z nejvýznamnějších postav německých dějin Gustav Stresemann, jehož postoj k anšlusu prošel zajímavým vývojem.²⁰² Ještě jako řadový poslanec Německé lidové strany horlivě souhlasil s připojením Rakouska.²⁰³ Posléze jako říšský kancléř a pak ve funkci ministra zahraničí zohledňoval spíše komplikace s ním spojené. Stresemannův postoj k anšlusu a i jeho zahraniční politika se řídily pro něho typickým pragmatismem. Šéf Wilhelmstrasse v letech 1923-1929 chtěl vrátit Německo do evropské politiky jako plnoprávného člena. V praxi to znamenalo najít přijatelný poměr k Velké Británii a Francii a přesvědčit tyto dvě mocnosti o nevyhnutelnosti hospodářské rekonstrukce Německa. Zároveň ale otázka

²⁰¹ K restauračním pokusům Karla Habsburského srov. z české literatury starší práci OLIVOVÁ, Věra, Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků v roce 1921, in: ČSČH 7, 1959, č. 4, s. 675-698; Nověji: GALANDAUER, Jan, Karel I. Poslední český král, Praha 1998, s. 307-308, 320-328; K březnovým událostem podrobně TÓTH, Andrej, Československá diplomacie a první restaurační pokus Karla Habsburského (26. březen-5. duben 1921), in: SIPř 88, 2002, č. 3, s. 343-370.

²⁰² Analýza činů Gustava Stresemanna se stala předmětem několika prací. Srov. např. Gustav Stresemann, hrsg. von Wolfgang Michalka, Lee Marschall, Darmstadt 1982; ERDMANN, Karl Dietrich, Gustav Stresemann the Revision of Versailles and the Weimar parliamentary System, London 1980; Za nejlepší Stresemannovu politickou biografii považují WRIGHT, Jonathan, Gustav Stresemann (1878-1929). Weimars großer Staatsman, München 2006; Jde však především o přiblížení Stresemannovy politiky. Za možné pole dalšího výzkumu považuji zamyšlení nad jeho každodenností, přiblížit ho jako obyčejného člověkem například s kulturními ambicemi. Stresemannova zahraniční politika přehledně např. KRÜGER, Außenpolitik, 207-504; HILDEBRAND, Reich, s. 433-508.

²⁰³ V roce 1919 v Říšském sněmu veřejně prohlásil: „Žehnáme dni, kdy se Německé Rakousko spojí s Německem.“ Cit. dle: ZIMMERMANN, Horst, Die Schweiz und Österreich während der Zwischenkriegszeit. Eine Studie und Dokumentation internationaler Beziehungen im Schatten der Grossmächte, Wien 1973, s. 181.

revize mírových smluv zůstala jedním z jeho primárních cílů. V říjnu 1925 zaznamenal Stresemann první významný úspěch. V rámci Locarnské konference zasedlo Německo k jednacímu stolu s ostatními velmocemi jako rovnocenný partner. Poté mezi ministrovu priority patřila otázka reparací, Porýní, svobodného města Gdaňsk a polského koridoru. Anšlusu Stresemann nepřikládal prvořadý význam a jeho otevřené provedení odmítal. Ministrův postoj trefně ilustruje věta, kterou pronesl při návštěvě Vídně koncem března 1926. Tehdejšímu rakouskému kancléři Rudolfu Ramekovi sdělil: „*Anšlusové hnutí je třeba považovat za něco samozřejmého, nemělo by se však pro něj hlasitě agitovat.*“²⁰⁴ Připojení Rakouska k Německu by podle Stresemanna narazilo na odpor některých z velmocí a zkomplikovalo by vyjednávací pozici Berlína pro něho v prioritních otázkách. Kromě toho určitou roli hrála rovněž ministrova obava z vychýlení konfesní rovnováhy Německa ve prospěch katolického jihu. Stresemann upřednostňoval taktiku a akceptovala ji i Vídeň známou jako *Angleichung*, tj. harmonizaci nejrůznějších norem a ustanovení obou států – který byl především z rakouské strany chápán jako první krok k anšlusu.²⁰⁵ Je pochopitelné, že politika Vídně byla v tomto směru maximálně opatrná. Naoko se držela mezinárodněprávních závazků a připojení k Německu označovala za téma v danou chvíli zcela neaktuální. Ve skutečnosti existovaly jak v Rakousku, tak v Německu různé organizace a spolky soukromého či polosoukromého charakteru (často státem podporované), jejichž činnost myšlenku anšlusu neustále více či méně otevřenou formou připomínaly a popularizovaly.²⁰⁶

²⁰⁴ Cit. dle: ADÖ, Bd. 5, Dok. Nr. 833, Besprechung Bundeskanzler Ramek mit dem deutschem Außenminister Stresemann. Niederschrift (streng vertraulich), 27-28. März 1926, s. 529.

²⁰⁵ Srov. MOLT, Harro, „...Wie ein Klotz inmitten Europas“. „Anschluß“ und „Mitteleuropa“ während der Weimarer Republik 1925-1931, Frankfurt am Main, Bern, New York 1986, s. 14, (dále jen: MOLT, Klotz); SCHAUSBERGER, Griff, 127-133. Z české historiografie: HORČIČKA, Anšlus.

²⁰⁶ Jednalo se například o Deutsch-Österreichische Volksbund, Deutsch-Österreichische Arbeitsgemeinschaft. Srov. STUHLPFARRER, Karl, STEUER, Leopold, Die Ossa in Österreich, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik

4. Vstup Rakouska do Malé dohody se jevil vzhledem ke geografické poloze, společné minulosti a některým shodným rysům v kultuře a školství jako příhodné řešení. Absentovala ale neméně podstatná politická vůle. První řádný vyslanec Československa ve Vídni Kamil Krofta²⁰⁷ si počátkem roku 1922 poznamenal do deníku: „*Do Malé dohody Rakousko nechceme, nemůžeme mu ukládati závazky, na něž by stačilo.*“²⁰⁸ I když se Vídeň po podepsání ženevských protokolů značně přiblížila k postojům Malé dohody, k seriózním rozhovorům na téma vstupu Rakouska do tohoto svazku ani tehdy nedošlo. Naopak postupem času rostly vzájemné názorové rozdíly. Ballhausplatz ve skutečnosti o integraci do „profrancouzské“ Malé dohody nikdy vážně neuvažoval. Rakouské výhrady k Malé dohodě velmi dobře vyjádřila Seipelova slova pronesená v červnu 1928 ve vídeňské Národní radě: „*V uplynulých letech a stále častěji poslední dobou více či méně jasné výzvy k užším vztahům s Malou dohodou jsme odmítli proto, neboť Malá dohoda je politickou dohodou, protože na prvním místě vůbec nesleduje hospodářské zájmy... a poněvadž tato Malá dohoda měla ostří proti politickému směru, proti*

Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 35-64; GARSCHA, Winfried, Die Deutsch-Österreichische Arbeitsgemeinschaft. Kontinuität und Wandel deutscher Anschlusspropaganda und Angleichungsbemühungen vor und nach der nationalsozialistischen „Machtergreifung“, Wien 1984; MOLT, Klotz, s. 147-373.

²⁰⁷ Kamil Krofta (1876-1945), absolvent historie ve Vídni, v roce 1919 byl jmenován profesorem československých dějin, po vzniku československé republiky vstoupil do služeb Ministerstva zahraničí, působil jako vyslanec ve Vatikánu, Vídni a Berlíně. Následně přednostou politické sekce Ministerstva zahraniční věcí, tedy fakticky zástupcem šéfa zahraničního rezortu, kterou plnil až do února 1936, kdy byl jmenován ministrem zahraničí. V této funkci setrval do počátku října 1938. Během druhé republiky a protektorátu se věnoval vědecké činnosti a participoval na aktivitách protinacistického odboje. K jeho osobě srov. KROFTA, Kamil, Diplomatický deník 1919-1922. K vydání z autorova rukopisu připravil a úvodní studii, poznámkami a přílohami opatřil Jindřich Dejmek, Praha 2009, s. X-XXX, XXXIV-XLIV, (dále jen: KROFTA, Deník). K hodnocení Kroftových vyslaneckých misí srov. DEJMEK, Jindřich, Počátky diplomatických vztahů mezi Československem a Vatikánem (1920-1921). (Kroftova vyslanecká mise v Římě), in: ČČH 91, 1993, č. 2, s. 224-246; Týž, Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922-1925). Ke Kroftově vyslanecké misi, in: MD 1, 1993, s. 121-166; Týž, Československo a Německo v polovině dvacátých let, in: HaV 42, 1993, č. 3, s. 79-109; Týž, Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta. Studie z dějin československé zahraniční politiky a diplomacie 1936-1938, Praha 1998.

²⁰⁸ Cit. dle: KROFTA, Deník, s. 237.

*určitému nám sousedícímu středoevropskému státu (Maďarsku – pozn. MŠ).*²⁰⁹

5. Integrace Rakouska do spolku s Itálií a Maďarskem. Úsilí Říma a Budapeště o užší spolupráci s Vídní a posílení revizionistického bloku narážela na několik překážek. Patřila mezi ně Seipelova snaha o neutralistickou linii vůči velmocím, tradiční nepřátelství Itálie a Rakouska sahající až do dob druhé poloviny 19. století a spory o vnitřní uspořádání Jižních Tyrol. Přesto užší spolupráci s italsko-maďarským dvojblokem považují za druhou nejaktuálnější variantu řešení rakouské otázky. Ballhausplatz ji vytáhl vždy, pokud si nebyl jist realizací anšlusu a vazbou k Německu.

6. Projekty dunajské federace, jejíž součástí by bylo rovněž Rakousko, buď vycházely ze snahy politicky a ekonomicky konsolidovat prostor střední a jihovýchodní Evropy nebo zakrývaly hegemoniální plány velmocí či v některých případech obojí. V druhé polovině 20. let tvořila snaha o garanci neměnnosti hranic na východ od Rýna nedílnou součást dunajských plánů. Vznikaly rozličné projekty známé dnes jako „východní“, „středoevropské“ či „balkánsko-dunajské“ Locarno. Ani jedna z těchto vizí nepřekročila rovinu úvah. Ve spleti protichůdných zájmů jednotlivých států chyběla vůle a potřebný nadhled nalézt konsenzus.

Druhá polovina 20. let vytvářela dojem celkové pacifikace mezinárodních vztahů, všeobecné hospodářské konjunktury a relativní stability. Latentně přítomné antagonismy patrné od konce války probudila jiná daleko dynamičtější fáze dějin.

²⁰⁹ Sten. Prot., NR, III. GP (18. Mai 1927-1. Oktober 1930), 46. Sitzung, 27. Juni 1928, s. 1364.

Na tenkém ledě mezinárodní politiky. Německo-rakouská celní unie

Odchod dlouholetého kancléře Ignaze Seipela na jaře 1929 znamenal v Rakousku symbolickou tečku za „zlatými dvacátými léty“, jež zde ale s ohledem na poválečnou inflaci, vyšší míru nezaměstnanosti a úsporný kurs diktovaný ženevskou sanací neměly zdaleka onen zlatý punc. Druhá kapitola bude věnována událostem kolem německo-rakouské celní unie a otázce, zda šlo o plán integrace Evropy, nebo o skrytý pokus o anšlus. Následně se v souvislosti se zkoumáním stability rakouské demokracie pokusím o analýzu nedostatků politického systému nejprve v obecné rovině pomocí konceptů politické kultury a sociálního štěpení a poté konkrétně na příkladu vyjednávání o nové vládě v červnu 1931.

Příspěvek k Panevropě, anebo pokus o anšlus?

„Tváři v tvář rozhodnutí“²¹⁰ tímto titulkem oznamoval 4. dubna 1929 vlivný křesťanskosociální deník Reichspost nečekanou demisi spolkového kancléře Ignaze Seipela. Tehdy se jevilo málo pravděpodobné, že prakticky končí éra muže, jenž dokázal předchozím létům vtisknout nepřehlédnutelnou pečeť a jehož bude historie - do jisté míry právem, byť podle mého soudu málo kriticky - hodnotit jako jednu z nejvýznamnějších postav rakouských moderních dějin.²¹¹ Jen s obtížemi hledala nejsilnější vládní křesťanskosociální strana vhodného nástupce.²¹² Proto v září 1929 převzal kancléřství a zároveň rezort zahraničí zkušený politik Johannes

²¹⁰ Srov. Reichspost Nr. 93, 4. April 1929, s. 1.

²¹¹ Na nejkontroverznější okamžiky Seipelovy kariéry bude upozorněno ve čtvrté kapitole.

²¹² Seipela nahradil Ernst Streeruwitz (1874-1952), 1923-1934 poslanec Národní rady za křesťanskosociální stranu. Vykonával řadu funkcí v hospodářských organizacích např. 1930-1935 prezident Vídeňské obchodní komory, od roku 1929 člen představenstva Hlavního spolku průmyslu Rakouska, předseda rakouské skupiny mezinárodní obchodní komory v Paříži. Kancléřova biografie dosud nebyla napsána. Srov. pouze krátkou biografickou črtu ACKERL, Isabella, Ernst Streeruwitz 1874 bis 1952, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner und Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 131-146.

Schober, muž, který měl blízko k velkoněmecké straně.²¹³ Schober zůstal věrný předchozí Seipelem zastávané neutralistické linii zahraniční politiky. V programovém prohlášení vlády kancléř kromě jiného uvedl: „²¹⁴ Proklamovaná politika neutrality a dobrého sousedství dostala záhy nový obsah a dynamiku po „černém čtvrtku“ 24. října 1929.

Newyorskou burzu zachvátil prudký pokles akcií. Jejich následná obrovská vlna nucených prodejů se stala roznětkou Velké hospodářské krize, která má ve světových dějinách unikátní postavení, neboť postihla s větší či menší intenzitou všechny kapitalistické země a všechna odvětví národohospodářství. Události ve Spojených státech amerických způsobily masivní stahování investic, dramatický propad světových cen, pokles kupní síly a astronomický nárůst nezaměstnanosti. Panika zachvátila také evropské trhy. Zvýšení dovozních cel americkou administrativou vyřadilo část evropského vývozu z amerického trhu a podnítilo odvetné akce. Došlo k ochromení světového obchodu, devalvaci národních měn a měnové krizi.²¹⁵

²¹³ Johannes Schober (1874-1932), právník, 1898 vstoupil do služeb policie ve Vídni, od listopadu 1918 policejním prezidentem, od června 1921 do května 1922, od září 1929 do září 1930 spolkovým kancléřem, současně zastával další ministerské funkce (např. vnitra a vyučování, spravedlnosti), od června 1921 do ledna 1922 ministrem zahraničí, od prosince 1930 do ledna 1932 vicekancléřem s pověřením vedení zahraničních záležitostí. K jeho osobě srov. HANNAK, Jacques, Johannes Schober. *Mittelweg in die Katastrophe. Porträt eines Repräsentanten der verlorenen Mitte*, Wien, Frankfurt, Zürich 1966, (dále jen: HANNAK, Schober). Za nejlepší Schoberovu biografii považují nadále HUBERT, Rainer, Schober. *„Arbeitermörder“ und „Hort der Republik“*. *Biographie eines Gestrigen*, Wien, Köln 1990, (dále jen: HUBERT, Schober). Schoberova osobnost by si zasloužila modernější zpracování s využitím nevydaných pramenů kupř. italské, francouzské ale i koneckonců československé provenience.

²¹⁴ Cit. dle: Sten. Prot., NR, III. GP (18. Mai 1927-1. Oktober 1930), Bd. 3, 1929 bis 1930, 98. bis 148. Sitzung, Wien 1930, 99. Sitzung, 27. September 1929, s. 2792. Otištěno rovněž jako Dok. Nr. 979, Nationalrat der Republik Österreich. *Stenographisches Protokoll zur 99. Sitzung (Regierungserklärung und Debatte)*, 27. September 1929, in: ADÖ, Bd. 6, s. 444; AMZV, PZ Vídeň 1929, PZ č. 37, 1. října 1929, Vavrečka; Zpráva vyslance Huga Vavrečky je pouze výtahem Schoberova projevu před Národní radou bez jakéhokoli hodnocení.

²¹⁵ Z nepřehledného množství literatury o Velké hospodářské krizi v roce 1929 srov. např. ROTHBARD, Murray N., *America's Great Depression*, Princeton 1963; KINDLEBERGER, Charles P., *Die Weltwirtschaftskrise. 1929-1939*, München 1973; Za nejlepší považují BLAICH, Fritz, *Der Schwarze Freitag. Inflation und Wirtschaftskrise*, München 1990; EICHENGREEN, Barry, *Golden Fetters. The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*, Oxford 1992. Zajímavou komparativně a populárně laděnou práci je: PLUMPE, Werner, *Wirtschaftskrisen. Geschichte und Gegenwart*, München 2010, s. 81-92, (Beck, Wissen Nr. 2701); Z české literatury srov. *Velká deprese. Sborník textů*, ed.

Rovněž Rakousko začalo pociťovat počátkem roku 1930 první důsledky světové recese. Kancléř Schober reagoval na poměry alpského státu nebyvalou zahraničně-politickou aktivitou. V lednu na mezinárodní konferenci v Haagu dosáhl úplnou likvidaci finančních závazků vyplývajících ze Saint-Germainské smlouvy. V praxi šlo o škrtnutí válečných dluhů, generálního zástavního práva a všech finančních požadavků nástupnických států.²¹⁶ Po tomto nesporném úspěchu, k němuž výrazně přispěla špatná hospodářská situace Rakouska a diplomacie předchozích vlád, chtěl Schober normalizovat již delší dobu chladně zdrženlivé vztahy s Itálií.

Když koncem roku 1925 zazněla ve vídeňském parlamentu kritika italské denacionalizační politiky v Jižních Tyrolech, Mussolini žádal omluvu, hrozil přerušением diplomatických styků a chtěl italskou trikoloru přenést za Brennerský průsmyk.²¹⁷ Napětí mezi oběma státy klesalo jen velmi pozvolna. Ještě o takřka dva roky později konstatoval mladý rakouský diplomat konzul Norbert Bischoff: *„Na našem poměru k Itálii se nic nezměnilo a ani se v dohledné době nic nezmění. Je nadále chladný a korektní.“*²¹⁸ Neshody mezi Itálií a Rakouskem ztěžovaly Schoberovu snahu o udržení neutralistické zahraniční politiky. Kancléř posílen předchozím úspěchem nehodlal sedět se založenýma rukama a v únoru 1930 navštívil Řím.²¹⁹ Zde čekal na rakouské zástupce bohatý program, ale největší význam měla diskuse s Mussolinim. Po nezbytných zdvořilostech na obou stranách Schober hned na úvod rozhovoru s hostitelem vyjádřil přesvědčení, že *„období nedorozumění mezi Itálií a*

Marek Loužek, Ladislav Tajovský, Praha 2004, (Centrum pro ekonomiku a politiku č. 35/2004).

²¹⁶ Srov. SUPPAN, Jugoslawien, s. 188-189.

²¹⁷ Srov. např. STEUER, Südtirol s. 100-113; V širších souvislostech z perspektivy československo-italských vztahů přehledně HOUSKA, Locarno, s. 55-59.

²¹⁸ Cit. dle: ADÖ, Bd. 6, Dok. Nr. 883, Denkschrift Konsul Bischoff, 31. Oktober 1927, s. 151.

²¹⁹ K Schoberově římské cestě srov. ADÖ, Bd. 6, Dok. Nr. 1003, Besuch Bundeskanzler Schober vom 4. bis 7. Februar 1930 in Rom. Gesprächsprogramm, 4. Februar 1930, s. 482-483; Dok. Nr. 1005, Besuch Bundeskanzler Schober vom 4. bis 7. Februar 1930 in Rom. Gesprächsaufzeichnungen, 10. Februar 1930, s. 489-495 (dále jen: ADÖ, Bd. 6, Dok. Nr. 1005, Besuch Schober in Rom); AMZV, PZ Vídeň 1930, PZ č. 2, 4. února 1930, Vavrečka; PZ č. 5, 11. února 1930, Vavrečka.

Rakouskem je pryč.²²⁰ Mussolini k tomu podle rakouského záznamu dodal: „*Je celkem pryč. Vše zapomenuto. Ted' jsme přátelé.*“²²¹

Počátkem 30. let existovaly pro sblížení obou zemí příznivé okolnosti. Schober si od Itálie sliboval podporu na mezinárodní scéně. Zároveň sledoval posílení vlastní vratké pozice na domácí scéně. Mussolini spatřoval v rakouském kancléři rozhodného politika – „muže pevné ruky“, jenž posílí pravicovou orientaci země, potlačí vliv rakouské sociální demokracie a zintenzivní spolupráci s Heimwehrem. Nejprve se diskuse probíhající v přátelském ovzduší dotkla aktuálních rakouských vnitropolitických témat (reforma ústavy, postavení vlády a vývoj Heimwehru), poté přišla na řadu jihotyrolská otázka. Dlouhodobé řešení tohoto ožehavého problému Schober a Mussolini nenalezli, došlo pouze k jeho odsunutí do pozadí, čímž i v budoucnu skrýval největší konfliktní potenciál vzájemných vztahů.

Na druhé straně však rozhovory přinesly hmatatelné výsledky. Jistým vyvrcholením čtyřdenní kancléřovy návštěvy bylo 6. února 1930 podepsání nové přátelské, rozhodčí a arbitrážní italsko-rakouské smlouvy. Ta sice nevybočila z obvyklého rámce podobně laděných dokumentů, i když poskytla zřetelný důkaz o snaze obou zemí zlepšit vzájemné vztahy a ze zpětného pohledu znamenala významný mezník.²²² Od té doby totiž poměr mezi Římem a Vídní – s výjimkou několika peripetií – nabral pozitivní směr vývoje. Během rozhovorů Mussoliniho s rakouským protějškem nedošlo k opomenutí různých mezinárodně politických otázek, kromě jiného také perspektiv rakousko-maďarské spolupráce. Fašistický diktátor pozorně sledoval aktuální vývoj rakousko-maďarského poměru, a proto o informace přímo od Schobera jevil značný zájem. Kancléř mu sdělil přesně to, co chtěl slyšet – pokud jde o Maďarsko, rakouská vláda usiluje o prohloubení dosavadního přátelského vztahu a vzájemné

²²⁰ Cit. dle: ADÖ, Bd. 6, Dok. Nr. 1005, Besuch Schober in Rom, s. 489.

²²¹ Cit. dle: tamtéž, s. 490.

²²² Text rakousko-italské přátelské, rozhodčí a arbitrážní smlouvy z 5. února 1930 srov. AMZV, PZ Vídeň 1930, č. j. 1069/1930, 21. února 1930, příloha, Vavrečka; ADÖ, Bd. 6, Dok. Nr. 1004, Freundschafts-, Vergleichs- und Schiedsgerichtsvertrag zwischen der Republik Österreich und dem Königreich Italien, 6. Februar 1930, s. 484–489.

spolupráce. V těchto intencích probíhají již první sondážní rozhovory jak s Bethlenem tak prostřednictvím maďarského vyslanectví ve Vídni.²²³ V průběhu rozhovoru obou státníků nemohl být opomenut ani anšlus. Schober jej v souladu s předem připraveným programem pro římskou cestu označil za neaktuální, i když současně neopomněl anšlusové hnutí charakterizovat jako „*přirozené národní vyjádření vůle*.“²²⁴

Rakouské námluvy s Itálií přirozeně nezůstaly Německu utajeny. Schober nechtěl, aby jeho římský pobyt vyvolal v Berlíně pochybnosti a zbytečné otázky. Neotálel a po pobytu v Římě plánoval na březen 1930 návštěvu Berlína, což naznačovalo velmi silné kancléřovo sebevědomí i zřetelný důkaz o nemalé snaze udržet rovnovážné postavení mezi Itálií a Německem.²²⁵ Schober měl v úmyslu navštívit stát, jenž v období po krachu newyorské burzy prošel bouřlivým a nelehkým vývojem. Německo, po Spojených státech amerických tehdy druhý nejsilnější průmyslový stát, trpělo dramatickým propadem všech makroekonomických ukazatelů. Stabilita německého hospodářství závisela do velké míry na zahraničním kapitálu. Stahování krátkodobých amerických půjček z výmarské republiky uvrhlo tamní ekonomiku do nestability a největší hospodářské krize v německých dějinách. Vláda sociálního demokrata Hermanna Müllera musela hledat recept na ulehčení tamnímu hospodářství. Mohla tak přistoupit či znovuoživit plány, jež by za normálních okolností odmítla. V Müllerově vládě zastával funkci ministra zahraničí Julius Curtius²²⁶, jenž

²²³ Srov. ADÖ, Bd. 6, Dok. Nr. 1005, Besuch Schober in Rom, s. 491.

²²⁴ Srov. tamtéž, s. 492.

²²⁵ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1930, PZ č. 6, 15. února 1930, Vavrečka.

²²⁶ Julius Curtius (1877-1945) narozen v rodině váženého porýnského průmyslníka. Po studiu práv provozoval vlastní advokátní kancelář. Patřil k zakládajícím členům Německé lidové strany. Na začátku 20. let byl zvolen do říšského sněmu. Curtius zanechal tři svazky memoárů pojednávajících o jeho ministerských zkušenostech s cílem ospravedlnit konkrétní politické kroky. CURTIUS, Scheitern; Týž, Jahre; Týž, Der Young Plan. Entstehung und Wahrheit, Stuttgart 1950. O jeho osobě pojednávají doposud tři monografie. Srov. LANGE, Helmut, Julius Curtius (1877-1948). Aspekte einer Politikerbiographie, Phil. Dissertation, Kiel 1970; RATTLIFF, William, Faithful to the Fatherland. Julius Curtius and the Weimar Foreign Policy, New York, Bern, Frankfurt am Main, Paris 1990. Obě práce se vyznačují množstvím věcných chyb, navíc opírají své hypotézy o nedostatečnou heuristickou základnu zejména v oblasti reflexe pramenů. Kvalitnější je práce RÖDDER, Andreas, Stresemanns Erbe. Julius Curtius und die

v říjnu 1929 nahradil zemřelého Gustava Stresemanna. Právě úzká spolupráce se Stresemannem a pověst energického a erudovaného politika, kterou získal jako ministr financí, mu pomohla do čela prestižního Zahraničního úřadu. Hned v prvních týdnech v nové funkci zaznamenal Curtius významný úspěch v podobě úpravy reparačních plateb v tzv. Youngově plánu. Německo se v něm zavázalo zaplatit do roku 1988 přibližně 114 miliard marek, ale na druhé straně dosáhlo zrušení mezinárodní kontroly nad vlastním hospodářstvím.²²⁷

Jak rakouská tak německá strana posílené nedávnými úspěchy odvážněji hledaly způsoby, jak čelit hospodářské recesi. Delegation podalpské republiky pobývala v Berlíně ve dnech 22. až 24. března 1930.²²⁸ Schober při té příležitosti diskutoval nejenom s Curtiem, ale také

deutsche Außenpolitik 1929-1931, Paderborn, München, Wien, Zürich 1996, (RÖDDER, Erbe).

²²⁷ Srov. KRÜGER, Außenpolitik, s. 483-500; HILDEBRAND, Reich, s. 499-501.

²²⁸ K německo-rakouské celní unii existuje dnes již obsáhlá odborná literatura. Srov. HAUSER, Oswald, Der Plan einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die europäische Föderation, in: HZ, Bd. 179, 1955, s. 45-92, (dále jen: HAUSER, Plan); KRULIS-RANDA, Jan, Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931. Bemühungen um eine wirtschaftliche Annäherung Deutschland und Österreich, Zürich 1955; STAMBROOK, Fred, The German-Austrian Custom Union Project of 1931. A Study of German Methods and Motives, in: JCEA 21, 1961, No. 1, s. 15-44; BENNETT, Edward, Germany and the Diplomacy of Financial Crisis 1931, Cambridge 1961, s. 56-296; GEHL, Jürgen, Austria, Germany and the Anschluß 1931-1938, London 1963, s. 1-39; GOLDINGER, Walter, Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931, in: Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag, hrsg. von Institut für österreichische Geschichtsforschung und von der Katholischen Akademie, Graz, Wien, Köln 1965, s. 527-546; SCHUHMANN, Manfred, Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die Auswirkung auf die europäische Politik, Phil. Dissertation, Wien 1967; SUVAL, Stanley, The Anschluß Question in the Weimar Era. A Study of Nationalism in Germany and Austria, London 1974, s. 146-165; ORDE, Anne, The Origins of the German-Austrian Custom Union Affair of 1931, in: CEH 13, 1980, s. 34-59; BEER, Anschluss, s. 21-99; STEININGER, Rolf, „...Der Angelegenheit ein paneuropäischer Mäntelchen umhängen...“ Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931, in: Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. von Michael Gehler, Rainer F. Schmidt, Harm-Hinrich Brandt, Rolf Steininger, Stuttgart 1996, s. 441-480; RÖDDER, Erbe, s. 186-222; HEYDE, Phillip, Das Ende der Reparation. Deutschland, Frankreich und der Youngplan 1929-1932, Paderborn, München, Wien, Zürich 1998, s. 145-160; SUPPAN, Beziehungen, s. 256-261; Týž, Außenpolitik, s. 56-60; GRAML, Hermann, Zwischen Stresemann und Hitler. Die Außenpolitik der Präsidialkabinette Brüning, Papen, Schleicher, München 2001, s. 89-111, (dále jen: GRAML, Stresemann); Nejnověji k problematice celní unie srov. RAUSCHER, Walter, Briandplan und Zollunionsprojekt. Die österreichische Außenpolitik 1930/31, in: ADÖ, Bd. 7, s. 13-36, (dále jen: RAUSCHER, Briandplan). Z české odborné literatury kromě již v úvodu zmíněné literatury okrajově také srov. JANČÍK, Drahomír,

s kancléřem Müllerem. Zpočátku usiloval o rozptýlení obav německých představitelů kvůli jeho nedávné cestě do italského hlavního města, poté rozhovor přesel na nečekané a velmi kontroverzní téma – na možnost uzavření celní unie mezi Rakouskem a Německem. Samotná iniciativa vyšla od rakouského kancléře a německá strana ji přivítala; nicméně jak Müller, tak Curtius ji prozatím považovali, hlavně s ohledem na mezinárodněpolitickou situaci, za neprůchozí. Německý ministr zahraničí k tomu poznamenal, že nevidí „v současnosti žádnou zahraničně-politickou konstelaci, která by ji umožňovala“, ale „Pokud se taková možnost v budoucnu vyskytne, musíme být připraveni, abychom nepřišli do velkých rozpaků“.²²⁹ O dva dny později, kdy jednání pokračovala, argumentoval Curtius hospodářskými výhodami plynoucími z možné celní unie, ačkoliv sám jako dlouholetý ministr financí věděl o obtížnosti dosažení konsenzu v některých oblastech, například v otázce společných celních tarifů. Přesto vlastní příspěvek do diskuse zakončil slovy: „Když nám celoevropská

Celní unie v úvahách o středoevropské hospodářské integraci (1918-1938), in: Československo a střední Evropa v meziválečné době. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 3, 1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1996, s. 80-83, (dále jen: JANČÍK, Unie). Z dobové literatury z české strany vydáno Benešovo parlamentní expoé z dubna 1931 srov. BENEŠ, Edvard, Anšlus nebo nová Evropa? Výklad čsl. ministra zahraničních věcí Dr. Edvarda Beneše v zahraničních výboru Poslanecké sněmovny a Senátu dne 23. dubna 1931, Praha 1931. Německá verze expoé v zajímavém překladu Týž, Das österreichisch-deutsche Abkommen. Exposé des Ministers der auswärtigen Angelegenheiten Edvard Beneš über die Vorschläge zur Lösung der europäischen Volkswirtschaftskrise, Prag 1931. Prohradní pohled nabízí historik Jaroslav Papoušek. PAPOUŠEK, Jaroslav, Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské, Praha 1931; Týž, Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské, in: Zahraniční politika 10, 1931, s. 362-382, (dále jen: PAPOUŠEK, Pozadí). Odborná literatura se koncentruje na diplomatické případně hospodářské pozadí projektu, absentuje reflexe reakce veřejného mínění, dobového tisku včetně ekonomicky zaměřených periodik, větší využití italských a francouzských nevydaných pramenů.

²²⁹ Cit. dle: PAAA, Geheime Akten, Handel Österreich 13 A, Zollunion, Einleitung und Vorbereitung der Aktion. Wirtschaftlicher, innen- und außenpolitischer Zwang zum Handel, R 30368, Auszug aus der Niederschrift über die politischen Besprechungen am 22. Februar 1930 in der Reichskanzlei anlässlich des Besuches des Herrn Bundeskanzlers Dr. Schober in Berlin, (dále jen: PAAA, GA, HÖ 13A, Einleitung). Záznam stejného rozhovoru je uložen také ve vídeňském Archivu republiky. Z provedené vzájemné komparace obou dokumentů vyplývá, že německý zápis je oproti rakouskému stručnější, tudíž jsou vypuštěny některé důležité pasáže. Například zde chybí názory německého kancléře Hermanna Müllera. Srov. ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1007, Österreichisch-deutsche Besprechungen am 22. und 24. Februar 1930 in Berlin, o. D, s. 63, (dále jen: ADÖ, Bd. 7, Besprechungen).

*konstelace nabídne prostor (k realizaci celní unie – pozn. M. Š.), musíme jej neprodleně využít.*²³⁰

Hlavní důvod stejných názorů spatřuji v možných ekonomických výhodách vyplývajících ze společné celní unie. Pokud by došlo k její realizaci, odborníci počátkem 30. let předpokládali zisk kolem 600 milionů říšských marek pro Německo a 500 milionů pro Rakousko ročně. K podobným propočtům bezpochyby existovaly reálné předpoklady, neboť nejvýznamnějším obchodním partnerem podalpské země bylo právě Německo, jež umísťovalo 21 % svého exportu na rakouské trhy. Naopak Rakousko realizovalo 18 % zahraničního obchodu s Německem.²³¹

Dialog neprobíhal pouze o hospodářských tématech, řeč přišla také na aktivity Panevropského hnutí, organizace, jež propagovala ideu sjednocené Evropy.²³² Panevropskou kartu vytáhla nejdříve Francie. Prakticky od Locarnské konference dochází k jejímu postupnému poklesu významu v mezinárodních vztazích. Tamní politikové proto prakticky neustále hledali způsob, jak by bylo možné účinněji než dosud držet pod kontrolou politický a hospodářský potenciál výmarské republiky. V Paříži vznikl následující plán: Německo se stane součástí hospodářsko-politického seskupení, jemuž bude dominovat Francie. Řečeno jinými slovy diplomaté z Quai d'Orsay chtěli zavázat Berlín smlouvami v době, kdy

²³⁰ Cit. dle: PAAA, GA, HÖ 13A, Einleitung. Auszug aus der Niederschrift über die politischen Besprechungen am 24. Februar 1930 in der Reichskanzlei anlässlich des Besuches des Herrn Bundeskanzlers Dr. Schober in Berlin; ADÖ, Bd. 7, Besprechungen, s. 68.

²³¹ Srov. STIEFEL, Dieter, Die große Krise in einem kleinen Land: österreichische Finanz- und Wirtschaftspolitik 1929-1938, Wien, Graz, Köln 1988, s. 331, (dále jen: STIEFEL, Krise); Felix Butschek uvádí za rok 1929 rakouský export do Německa ve výši 15,7 %. Srov. BUTSCHEK, Felix, Übersicht 15.3, Regionalstruktur der österreichischen Exporte seit 1922, in: Statistische Reihen zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Die österreichische Wirtschaft seit der industriellen Revolution, Wien 1999.

²³² Srov. MORAVCOVÁ, Dagmar, Panevropská unie mezi dvěma světovými válkami, in: SE 13, 1997, č. 70, s. 101-111, č. 71, s. 50-64; KUČERA, Rudolf, Idea Panevropy po první světové válce, in: SE 9-10, 1994, č. 44-45, s. 135-138; Nadále inspirativní a heuristicky stále ještě v mnoha ohledech nepřekonaná je monografie FROMMELT, Reinhard, Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925-1933, Stuttgart 1977, s. 11-16, (dále jen: FROMMELT, Paneuropa).

ještě nepředstavuje významného hráče v rámci „velké“ politiky.²³³ K formulaci evropských úvah ze strany Francie nepochybně přispěla rovněž existence mezispojeneckých dluhů. Spojené státy americké se staly během první světové války „věřitelem Evropy“ a jejich největším dlužníkem byla Paříž. Právě společný evropský trh mohl přinést větší odbytové možnosti pro francouzské výrobky a víc pracovních příležitostí.²³⁴

V květnu 1930 vypracoval tehdejší francouzský ministr zahraničí Aristide Briand *Memorandum o organizaci režimu evropské federální unie*.²³⁵ Obdrželo jej šestadvacet evropských států a jejich odpovědi shrnul v politické zprávě pro Černínský palác československý diplomat Štefan Osuský. Plán na utvoření federální unie naoko vyvolal zájem všech oslovených zemí, ale kámen úrazu spočíval v značných rozdílech „*názorů, pokud se týče metod, kterých by mělo být užito k dosažení tohoto cíle.*“ Diplomat působící v Paříži správně poznamenal: „*Podle odpovědí na memorandum se zdá, že realizace evropské federace nebude snadnou.*“ Osuského slova potvrdil i další vývoj. Dokonce i ve Francii nabývaly na intenzitě hlasy pochybující o možnosti uskutečnění Briandovy myšlenky.²³⁶

V německém Zahraničním úřadě reagovali na Memorandum odmítavě, poněvadž v něm spatřovali prostředek ke stabilizaci poválečného versailleského statu quo, proti čemuž německá diplomacie od skončení války bytostně vystupovala. Ostatně postoj tamních politických špiček k celé záležitosti ilustruje vybraná pasáž v Ročence německé

²³³ Tato snaha Francouzů se ostatně analogicky opakuje po druhé světové válce, kdy vzniká Evropské sdružení uhlí a oceli.

²³⁴ Francie podepsala se Spojenými státy americkými v roce 1926 dohodu Mellon-Béranger, kde se zavázala splatit své pohledávky Washingtonu v průběhu následujících 62 let. Srov. FROMMELT, Paneuropa, s. 74-75.

²³⁵ K Briandově plánu srov. z dobových komentářů CHMELÁŘ, Josef, Jedenácté shromáždění Společnosti národů. Briandův projekt Evropské unie, in: Zahraniční politika 9, 1930, II. díl, s. 1005-1015. Z odborné literatury: LIPGENS, Walter, Europäische Einigungsidee 1923-1930 und Briands Europaplan im Urteil der deutschen Akten, in: HZ, Bd. 203, 1966, Heft 1, s. 46-89; Heft 2, s. 316-363, (dále jen: LIPGENS, Einigungsidee); KNIPPING, Franz, Deutschland, Frankreich und das Ende der Locarno-Ära 1928-1931. Studien zur internationalen Politik in der Anfangsphase der Weltwirtschaftskrise, München 1987, s. 155-161, (dále jen: KNIPPING, Deutschland).

²³⁶ Srov. AMZV, PZ Paříž 1930, PZ periodická č. 5, 23. listopadu 1930, Osuský.

zahraniční politiky za rok 1930. Z hlediska evropské integrace je v ní Briandova iniciativa hodnocena jako „záblesk světla“ a přirozeně není opomenuta ani „kladná“ odpověď německého kabinetu Heinricha Brüninga.²³⁷ Zároveň nechybí poukaz na „určité předpoklady“, které v aktuálním návrhu nejsou zohledněny a podle názoru vlády tvoří nezbytný rámec nového evropského uspořádání.²³⁸ Sám německý ministr zahraničí Julius Curtius mluvil na zasedání kabinetu bez servítků. Chtěl, aby odpověď Berlína uspořádala Memorandu „*pohřeb první třídy*“.²³⁹

²³⁷ Osobnost Heinricha Brüninga patří mezi nejkontroverznější postavy německých soudobých dějin. Odborné a politické diskuse se vedly na téma, zda patřil Brüning mezi poslední „zachránce“ výmarské demokracie, anebo svoji politikou připravil cestu Hitlerovi, jakou vypovídající hodnotu mají jeho memoáry a jak hodnotit hospodářskou politiku tzv. prezidiálních kabinetů. První analýzy se objevily již v padesátých letech minulého století. CONZE, Werner, Die Krise des Parteienstaates in Deutschland 1929/30, in: HZ, Bd. 178, 1954, Heft 1, s. 47-83; BRACHER, Karl Dietrich, Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Machtverfall in der Demokratie, Villingen 1955; BECKER, Josef, Brüning, Prälat Kaas und das Problem einer Regierungsbeteiligung der NSDAP 1930-1932, in: HZ, Bd. 196, 1963, Heft 1, s. 74-111; CONZE, Werner, Brüning's Politik unter dem Druck der großen Krise, in: HZ, Bd. 199, 1964, Heft 3, s. 529-550; BECKER, Josef, Heinrich Brüning in den Krisen Jahren der Weimarer Republik, in: GWU 17, 1966, Heft 4, s. 201-219; K Brüningově osobě srov. MOMMSEN, Hans, Brüning als Reichskanzler. Das Scheitern eines politischen Alleinganges, in: Wirtschaftskrise und liberale Demokratie. Das Ende der Weimarer Republik und die gegenwärtige Situation, hrsg. von Karl Holl, Göttingen 1978, s. 16-45; MANNES, Astrid Luise, Heinrich Brüning, Leben, Wirken, Schicksal, München 1999. Za nejlepší práci považuji HÖMIG, Herbert, Brüning – Kanzler in der Krise der Republik. Eine Weimarer Biographie, Paderborn, Wien, München, Zürich 2000, (dále jen: HÖMIG, Brüning); Týž, Brüning. Politiker ohne Auftrag. Zwischen Weimarer und Bonner Republik, Paderborn, Wien, München, Zürich 2005; Týž, Heinrich Brüning. Kanzler in der Krise der Weimarer Republik. Eine Bilanz nach siebzig Jahren, in: HPM 7, 2000, s. 39-52; WENGST, Udo, Heinrich Brüning (1885-1970), in: Weimarer Republik. Portrait einer Epoche in Biographien, hrsg. von Michael Fröhlich, Darmstadt 2002, s. 282-292; Z české historiografie: STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, Vybrané aspekty vývoje německého hospodářství za Velké hospodářské krize, in: AOP 13, 2005, č. 3, K hospodářským dějinám 20. století, ed. František Stellner, Martin Kovář, Praha 2005, s. 244-259; Týž, Ke jmenování Heinricha Brüninga říšským kancléřem, in: Svět historie. Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi, Liberec 2007, s. 81-99; Týž, K ekonomickému vývoji výmarské republiky za Brüningovy éry, in: AOP 15, 2007, č. 7. Půl století hospodářských dějin. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. Václava Průchy, CSc., ed. František Stellner 2007, s. 395-407.

²³⁸ Briandovo memorandum takto zhodnotil editor Ročenky německého Zahraničního úřadu legační rada Hartmann svobodný pán von Richthofen. Srov. Jahrbuch für auswärtige Politik, internationale Wirtschaft, Kultur, Weltverkehr und Völkerrecht 3, 1931, Berlin 1931, s. 48.

²³⁹ Cit. dle: Akten der Reichskanzlei Weimarer Republik, hrsg. für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften von Karl Dietrich Erdmann für das Bundesarchiv von Hans Booms. Die Kabinette Brüning I. u. II., 30. März 1930 bis 30. Mai 1932, Bd. 1, 30. März 1930 bis 28. Februar 1931, Dokumente Nr. 1 bis 252, bearb. von Tilman Koops, Boppard am Rhein 1982, Dok. Nr. 68, Ministerbesprechung 8. Juli 1930, 20 Uhr, s. 283. Curtiův výrok je hojně citován a právem uváděn jako jeden z nejvíce vypovídajících o postoji německé vlády k Briandově

Nadšení z Memoranda nezavládlo ani v sídle rakouského ministerstva zahraničí. Spolková vláda Johannese Schobera navenek francouzskou iniciativu přivítala, ve skutečnosti bylo její stanovisko k podobným návrhům rezervované.²⁴⁰

Plán Evropské federální unie neměl za dané mezinárodně-politické situace reálnou šanci na úspěch. Jeho jediným hmatatelným výsledkem byl vznik Studijní komise pro Evropskou unii působící v rámci Společnosti národů, jejíž náplň práce spočívala v posuzování panevropských plánů. Poprvé zasedala v lednu 1931 a hodnotila Briandův projekt.

Zpět ale k rozhovorům rakouské a německé delegace v Berlíně v březnu 1930. Postoj německé vlády k Panevropskému hnutí vyjádřil Hermann Müller slovy: „*V praxi nedosahuje zatím významu, který mu Coudenhove připisuje.*“ Poté kancléř vystihl skutečné záměry kabinetu, když poznamenal: „*doufáme, že k anšlusu dojde dříve než k Panevropě.*“²⁴¹ Ani Julius Curtius neprojevoval k panevropské myšlence žádné sympatie. Přítomným sdělil: „*V Evropě musíme překonat celní bariéry. Otázkou zůstává jakým způsobem. K celoevropské celní unii nikdy nedojde... Vycházejíc z těchto úvah, je proto nezbytné, že právě tento plán (celní unie – pozn. M. Š.) s Rakouskem prodiskutujeme a ujasníme si jeho předpoklady.*“²⁴²

Německá vláda si nedělala žádné iluze o brzkém vytvoření evropské celní unie a nepředpokládala její realizaci v dohledné době. Ochota Rakouska riskovat společný plán jí přišla vhod. V zásadě počítala s tím, že by případné hospodářské sblížení šlo ruku v ruce se sblížením politickým.

plánu. Srov. např. KRÜGER, Außenpolitik s. 529; LIPGENS, Einigungsidee, s. 341; KNIPPING, Deutschland, s. 160.

²⁴⁰ Srov. AMZV, PZ Paříž 1930, PZ č. 21, 9. srpna 1930, Osuský; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1033, Antwort der österreichischen Regierung auf die Denkschrift der französischen Regierung von 1. Mai 1930 betreffend die Einrichtung einer Europäischen Union, 5. Juli 1930, s. 124-128.

²⁴¹ Cit. dle: ADÖ, Bd. 7, Besprechungen am 22. und 24. Februar 1930, s. 57. V německém záznamu jsou Müllerovy příspěvky zcela vypuštěny. Srov. PAAA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Einleitung, R 30368, Auszug aus der Niederschrift über die politischen Besprechungen am 24. Februar 1930 in der Reichskanzlei anlässlich des Besuches des Herrn Bundeskanzlers Dr. Schober in Berlin.

²⁴² Cit. dle: PAAA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Einleitung, R 30368, Auszug; ADÖ, Bd. 7, Besprechungen am 22. und 24. Februar 1930, s. 67-68.

Eventuální anšlus Rakouska by výrazně posílil mocenskou pozici výmarské republiky ve střední Evropě a představoval by tak první krok k německé Mitteleuropě. Nikdo z přítomných neuvažoval o nutnosti „obalit“ celý projekt do panevropského pláště. Rozhovory probíhaly utajeně, o celé záležitosti vědělo pouze několik osob. Po berlínských diskuzích přišli na řadu národohospodářští experti obou ministerstev zahraničí. Většina rozhovorů probíhala mezi ministerským ředitelem Karlem Ritterem hájícím zájmy Berlína a šéfem obchodně-politického oddělení rakouského ministra zahraničí Richardem Schüllerem. Ačkoliv se zejména v akademických kruzích o možnosti hospodářského anšlusu již delší dobu diskutovalo, velkou roli při vzájemných vyjednáváních sehrály obavy rakouských odborníků ze silnější německé ekonomiky. Vídeň proto trvala na zavedení tzv. mezicla pro určité komodity do té doby, než dojde k přizpůsobení rakouského hospodářství nové situaci.

Zpočátku probíhala jednání opatrným tempem a na podzim 1930, kdy Ritter a Schüller konečně sladili odlišné postoje v podobě základních bodů připravované celní unie, byla dokonce prakticky zmrazena.²⁴³ Vládní krize v Rakousku zapříčinila silné vnitropolitické pnutí a následnou rezignaci Johannese Schobera na funkci spolkového kancléře a ministra zahraničí.²⁴⁴ Jeho nástupcem se stal předseda křesťanskosociální strany Carl Vaugoin, známý sympatiemi k Heimwehru, jejíž dva členy přibral do své menšinové vlády.²⁴⁵ Poslední významnou politickou funkci ve své bohaté politické kariéře – úřad ministra zahraničí – převzal Ignaz Seipel preferující aktuálně hlubší spolupráci na ose Vídeň-Řím-Budapešť, tedy jakousi variantu dunajské federace pod taktovkou Itálie, leč za

²⁴³ Srov. PAAA, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Záznam o výsledcích rozhovorů Ritter-Schüller 22. září 1930 v Ženevě.

²⁴⁴ K pádu Schoberovy vlády. např. GOLDINGER, Ablauf, s. 173-174; Týž, BINDER, Dieter Anton, Geschichte der Republik Österreich 1918-1938, Wien, München 1992, s. 171-173.

²⁴⁵ Ernst Rüdiger Starhemberg zaujal ve Vaugoinově vládě post ministra vnitra a jeho stranický kolega Franz Hueber se stal ministrem spravedlnosti. Srov. WILTSCHEGG, Walter, Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung, Wien 1985, s. 57-58, (dále jen: WILTSCHEGG, Heimwehr). Autor sám byl v mládí členem hnutí.

současného ponechání si zadních vrátek k Berlínu.²⁴⁶ Na základě prostudovaných archivních materiálů a dobového tisku vyslovuji hypotézu, že Wilhelmstrasse střízlivě vyhodnotila tento krátkodobý obrat Vídně směrem k Budapešti-Římu a vyvarovala se ukvapených závěrů.²⁴⁷ Ostatně zkušený politický taktik Ignaz Seipel disponoval nedostatkem času, aby mohl vlastní koncepci plně rozvinout, protože mandát Vaugoinovy vlády byl pouze dočasný. Měla dovést zemi k předčasným volbám.

Strany stávající vládní koalice doufaly přitom ve výrazný nárůst křesel ve vídeňské Národní radě. Dne 9. listopadu 1930 šli oprávnění voliči na dlouhých patnáct let k rakouským volebním urnám naposled. Ačkoliv vládní křesťanští sociálové a Schoberův blok utrpěli mírné ztráty na úkor opoziční sociální demokracie, zůstala předchozí koaliční formace zachována.²⁴⁸ Johannes Schober opětovně získal vedení rakouského ministerstva zahraničí a hned po jeho nástupu dostaly rozhovory o německo-rakouském plánu novou dynamiku. Podle Curtiových pamětí mu staronový šéf diplomacie telefonoval a navrhl, „aby jednání o celní unii pokračovala a byla co nejdříve skončena“.²⁴⁹ Možnost osobního dialogu poskytlo oběma státníkům lednové zasedání Společnosti národů v Ženevě,

²⁴⁶ Moji domněnku potvrzuje i telegram německého vyslance Lerchenfelda Curtiovi 15. listopadu 1930, kde Seipel signalizoval ochotu pokračovat v berlínských rozhovorech. Srov. ADAP, Serie B, Bd. 16, 1. Oktober 1930 bis 28. Februar 1931, Dok. Nr. 61, Der Gesandte in Wien Graf von und zu Lerchenfeld auf Köfering und Schönberg an das Reichsmister des Auswärtigen Curtius, 15. November 1930, Göttingen 1981, s. 154-156, (dále jen: ADAP, B).

²⁴⁷ Srov. PAAA, Politische Abteilung II., Allgemeine auswärtige Politik, Österreich, R 73283. Záznam ministerského ředitele Gerharda Köpkeho z 25. září 1930. Aufzeichnung über die außenpolitische Zielsetzung des Kabinetts Vaugoin-Seipel im Herbst 1930. Stejný dokument uložen tamtéž, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Zde mylně uvedeno datum 25. září 1931. Tamtéž k dispozici četné výstřižky z německých novin.

²⁴⁸ Ve volbách 9. listopadu 1930 získala sociální demokracie 72 křesel ze 165 možných. Druzí křesťanští sociálové vytvořili společnou kandidátku s Heimwehrem a obdrželi 66 mandátů. Schoberův blok (volební koalice mezi Velkoněmeckou lidovou stranou a agrárně-liberálním Landbundem) obsadila 19 parlamentních míst, zatímco Heimatblock (část Heimwehru kandidující samostatně) pouhých osm. Nová koaliční vláda křesťanských sociálů a Schoberova bloku pod vedením křesťanského sociála Otto Endera disponovala 85 hlasy ve srovnání s 80 hlasy opozice. K výsledkům voleb srov. AMZV, PZ Vídeň 1930, PZ č. 58, 10. listopadu 1930, Vavrečka; PZ č. 59, 11. listopadu 1930, Trčka.

²⁴⁹ Cit. dle: CURTIUS, Bemühungen, s. 28.

na němž obdržel Julius Curtius spolu s kancléřem Heinrichem Brüningem pozvání do metropole na Dunaji.²⁵⁰

Patrně poprvé o nutnosti zdůvodnění celní unie pomocí panevropské argumentace mluvil začátkem roku 1931 druhý muž ve Wilhelmstrasse státní sekretář Bernhard Wilhelm von Bülow. Po zveřejnění projektu očekával ostrou reakci některých států, zejména Francie a Československa, „*ačkoliv (plán – pozn. M. Š.) budeme mít příležitost obalit do panevropského pláště*“.²⁵¹ Prakticky totožně uvažovali i někteří jeho další kolegové ze Zahraničního úřadu. Svědčí o tom ze zpětného pohledu poněkud nepřesná analýza ministerského ředitele Gerharda Köpkeho, odborníka na oblast střední a východní Evropy. Ten ve vypracovaném elaborátu upozorňoval na příhodnou dobu, způsobenou Velkou hospodářskou krizí, k prezentování německo-rakouského projektu ve smyslu regionální dohody a prvního kroku k Briandově Panevropě.²⁵² Diplomát očekával značný odpor proti plánu ze strany Černínského paláce, neboť „*Co se týče Československa*“²⁵³, poznamenal, „*vytvoření takového hospodářského bloku by pro Československo znamenalo konec nezávislosti nejprve v hospodářském a poté také v politickém ohledu*“.²⁵⁴ Uvedený předpoklad měl platit bez ohledu na to, zda se Praha rozhodne připojit k seskupení či nikoli. Zamítavé stanovisko Československa, podle Köpkeho úvah, podpoří pouze Francie, zatímco Řím a Londýn přenechají iniciativu Paříži.

²⁵⁰ Srov. PAAA, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Telegram Curtia Zahraničnímu úřadu ze Ženevy 16. ledna 1931; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1056, Besprechung Vizekanzler Schober mit deutschem Außenminister Curtius am 16. Januar 1931 in Genf, 16. Januar 1931, s. 159-160. Z provedené analýzy vyplývá, že záznam dochovaný v Politickém archivu německého Zahraničního úřadu je obsáhlejší než jeho vídeňský protějšek, nicméně obsahově se v nejdůležitějších bodech shodují.

²⁵¹ Cit. dle: PAAA, Büro des Staatssekretärs. Schriftwechsel Staatssekretärs mit Beamten des auswärtigen Dienstes A-Z, vom 1. Januar 1931 bis 31. März 1931, R 29514. Dopis Bülowa německému vyslanci ve Washingtoně Prittwitzovi 20. ledna 1931.

²⁵² Srov. BArch, Die deutsch-österreichische Zollunion R 901/41184. Bemerkungen der Abteilung II zu der Frage einer Zollunion mit Österreich, Berlin 21. Februar 1931, jedná se o originál. Kopie obsahově identického dokumentu je uložena v PAAA, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Gerhard Köpke byl vedoucím II. oddělení Zahraničního úřadu, zabývajícím se zeměmi západní a jihovýchodní Evropy.

²⁵³ Slovo „Tschechoslowakei“ je v textu podtrženo.

²⁵⁴ Cit. dle: tamtéž.

Na počátku roku 1931 zahraniční diplomaty dokonale zmátlo několik zájezdů cizích politiků do Vídně. Mezi nejvýznamnější patřila návštěva Istvána Bethlena koncem ledna. Nikoli náhodou započala ve stejné době vzájemná rakousko-maďarská obchodně-politická jednání a Bethlen měl v metropoli na Dunaji přispět k vyřešení některých sporných bodů. Rakouská strana byla ochotna poskytnout celně zvýhodněné kontingenty zejména na mouku a dobytek, slevy u dopravních tarifů pro maďarské agrární produkty a jednat i o preferencích na některé zboží formou interních exportních podpor.

Bethlen označil za jediný účel vídeňské cesty podporu hospodářských styků s podalpskou zemí. Pečlivě organizovaná návštěva, vylíčená ve většině rakouských a maďarských periodik v patřičně růžových propagandistických barvách, přinesla podpis přátelské, rozhodčí a vyrovnávací smlouvy. Výsledky rozhovorů v hospodářské oblasti charakterizovalo pouze nekonkrétní klišé o přiblížení se vzájemných stanovisek. Maďarský premiér označil přátelství s Rakouskem za „historickou nutnost“ s poukazem na společné geografické, kulturní a hospodářské aspekty. Neváhal a před žurnalisty okázale demonstroval společný postup v otázkách revize a odzbrojení – a to i bez uzavření speciální smlouvy.²⁵⁵ Přestože význam vídeňského dokumentu bývá někdy v odborné literatuře podceňován, nelze jej považovat za efemérní záležitost.²⁵⁶ Smluvně, i když nepřímou, propojil tři země, které mohly z geografických a hospodářských důvodů účinně spolupracovat. Znamenal rovněž potvrzení mocenských aspirací Itálie v Podunají. Jen politicky naivní člověk mohl předpokládat, že Rakousko a Maďarsko disponují odpovídajícími mocenskými prostředky k převzetí vedoucí role v případném aliančním svazku se zemí na Apeninském poloostrově. V uvažovaném revizionistickém seskupení by Mussolini hrál roli neformálního

²⁵⁵ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 6, 28. ledna 1931, Vavrečka; PZ Budapešť 1931, PZ č. 3, 30. ledna 1931, Pallier. K hlasům rakouského tisku srov. Wiener Zeitung, Nr. 21, 27. Jänner 1931, s. 3-5; Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, Nr. 4, 26. Jänner 1931, s. 1-2; Reichspost, Nr. 26, 26. Jänner 1931, s. 1; Nr. 27, 27. Jänner 1931, s. 5; Neue Freie Presse, Nr. 23839, 26. Jänner 1931, s. 2-3; Nr. 23840, 27. Jänner 1931, s. 2-3.

²⁵⁶ Srov. RAUSCHER, Briandplan, in: ADÖ, Bd. 7, s. 22, poznámka 14.

protektora, což do jisté míry naplňovalo jeho vůdcovské ambice a nezměrnou ctižádost. Italská snaha o intenzifikaci vztahů s Rakouskem a Maďarskem mířila proti úsilí Malé dohody resp. Francie hrát v prostoru střední a jihovýchodní Evropy prim.

Rakousko podpisem přátelské smlouvy s Maďarskem potvrdilo kurs neutralistické zahraniční politiky vyjádřený sloganem „přátelství se všemi státy“. Bethlen čilou diplomatickou aktivitou posílil svoje postavení, neboť v souladu s představami tamní politické garnitury začlenil podunajskou zemi do širších vazeb evropské politiky.²⁵⁷

Ve dnech 3. až 5. března pokračovala pobytem německé delegace ve Vídni jednání o společné celní unii.²⁵⁸ K podcenění významu celé návštěvy přispěla neúčast německého kancléře Brüninga. Nevěřil v úspěšnou realizaci projektu, poněvadž ten představoval podle jeho názoru příliš výbušné téma mezinárodněpolitické scény. Brüning se tím chtěl zbavit přímé politické odpovědnosti za případný neúspěch.²⁵⁹ Později kancléř ospravedlnil svůj krok slovy: „*Nechtěl jsem za žádných okolností dát této cestě vysoce politický charakter.*“²⁶⁰ Opak byl pravdou, jak ukazují dochované dokumenty německé a rakouské provenience.

Ani kancléřova absence nezabránila vypracování „*Směrnice k přizpůsobení celních a obchodně-politických poměrů Německa a Rakouska*“. Následně ji 19. března formálně schválila výměna dopisů

²⁵⁷ Srov. AMZV, TD 1931, 29. ledna 1931, Budapešť, č. 46/31, Pallier.

²⁵⁸ K průběhu vídeňských rozhovorů srov. ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1069. Österreichisch-deutsche Besprechungen am 3. und 5. März 1931 in Wien, 5. März 1931, s. 185-201, (dále jen: ADÖ, Besprechungen am 3. und 5. März 1931); Zápis z německé strany srov. PAAA, GA, HÖ 13A, Die Wiener Richtlinien. Ihre Genehmigung durch die Kabinette. Die diplomatischen Demarchen, R 30369, Auszug aus der Niederschrift über die Ministerbesprechungen 16. März 1931, (dále jen: PAAA, GA, HÖ 13A, Die Wiener, R 30369, Auszug aus der Niederschrift über die Ministerbesprechungen 16. März 1931); Auszug aus der Niederschrift über die Ministerbesprechungen von 18. März 1931. Rakouský a německý záznam se obsahově podstatně liší. V německém záznamu absentují stanoviska rakouské strany.

²⁵⁹ Srov. BRÜNING, Memoiren, s. 263; K Brüningovým pamětím srov. průlomová studie BRACHER, Karl Dietrich, Brüning unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik, in: VfZ 19, 1971, Heft 2, s. 113-123; MÜLLER, Frank, Die „Brüning-Papers“. Der letzte Zentrumskanzler im Spiegel seiner Selbstzeugnisse, Frankfurt am Main 1993. Nejpráhledněji: RÖDDER, Andreas, Dichtung und Wahrheit. Der Quellenwert von Heinrich Brüning Memoiren und Kanzlerschaft, in: HZ, Bd. 265, 1997, Heft 1, s. 77-116.

²⁶⁰ Cit. dle: BRÜNING, Memoiren, s. 264-265.

ministrů zahraničí obou dotčených stran.²⁶¹ Návrh budoucí smlouvy²⁶² obsahoval ustanovení o společném celním tarifu, celních zákonech, odstranění dovozních a vývozních cel, ponechání si národní celní správy, z nichž zisky měly být rozděleny podle speciálního klíče. Obě smluvní strany se zavázaly zahájit jednání s jakýmkoli státem, který projeví zájem k jejímu přistoupení. Tehdy se již naplno projevila zřetelná snaha obalit skutečné mocensko-politické zájmy do „panevropského hávu“. Koneckonců ten sloužil vždy jako účelový argument s cílem legitimizovat reálné hospodářsko-politické záměry a zmírnit očekávanou prudkou reakci zvláště ze strany Francie a jejich spojenců.

Celní unie měla být záměrně prezentována teprve v květnu 1931 na zasedání Studijní komise pro Evropskou unii ve smyslu počátku nového uspořádání evropského hospodářství cestou regionálních dohod a konstruktivního příspěvku k Briandově návrhu. Identickou informaci by obdrželi rakouští a němečtí diplomatictí zástupci v hlavních evropských metropolích.²⁶³ Nelze proto věřit přímému účastníkovi vídeňských jednání státnímu sekretáři říšského kancléřství Hermannu Pünderovi, jenž si o jejich výsledcích poznamenal: *„Společným politickým cílem (Rakouska a Německa – pozn. M. Š.) není nyní... anšlus, nýbrž solidní celní unie.“*²⁶⁴ Analýza dochovaných československých archivních dokumentů mi umožňuje vyslovit domněnku o utajenosti jednání mezi Vídní a Berlínem až do března 1931, kdy informace o připravovaném celním spojení Rakouska a Německa pronikly nejprve do diplomatických kuloárů a pak na

²⁶¹ Text dopisů a smlouvy srov. Zahraniční politika 10, 1931, s. 352-354; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1076. Vizekanzler Schober an deutschen Außenminister Curtius, 19. März 1931, s. 209; Dok. Nr. 1077, Richtlinien für eine deutsch-österreichische Zollunion, 19. März 1931, s. 210-213.

²⁶² Smlouvě byla s ohledem na ostatní velmoci dána forma pactu de contrahendo (právní termín pro smlouvu o budoucí smlouvě. Účastníci se zde zavazují ke splnění určitých závazků, ovšem teprve až po podepsání další smlouvy).

²⁶³ Srov. ADÖ, Besprechungen am 3. und 5. März 1931, s. 200; Podle německého záznamu navrhoval Curtius informovat Paříž, Londýn a Řím PAAA, GA, HÖ 13A, Die Wiener, R 30369, Auszug aus der Niederschrift über die Ministerbesprechungen 16. März 1931.

²⁶⁴ Cit. dle: PÜNDER, Politik, Aufzeichnung 9. März 1931, s. 92.

veřejnost.²⁶⁵ Již 13. března 1931 sdělil Hugo Vavrečka na základě zpráv z důvěrného a spolehlivého zdroje československému ministru zahraničí Edvardu Benešovi tajnou informaci o německém projektu Evropské celní unie. Ten měl vycházet z Curtiova předpokladu „že počátek Panevropské hospodářské konstrukce musí spočívat jednak na přímé dohodě Německa a Francie a pak na kooperaci Německa s Rakouskem a Československem”.²⁶⁶ Obdobně referoval do Černínského paláce i jeho kolega působící v Berlíně – František Chvalkovský: „Vyslanectví obdrželo zejména 18. března t.r. informace z důvěrného pramene /z politických kruhů/, které označovaly následující dohodu jako *pactum de contrahendo* a charakterizovaly dohodu jako první krok k uskutečnění Briandovy panevropské unie, jež prý má toliko charakter hospodářský a naprosto nepolitický.”²⁶⁷

Je nezbytné poznamenat, že plán celní unie měl bezprostředně po zveřejnění velkou podporu německé a rakouské veřejnosti, jež v něm spatřovala prostředek k překonání hospodářských obtíží dvou etnicky německých států. U obyvatel obou států hrálo velkou roli vědomí společného jazyka, četné kulturní styky a pocit křivdy nad nespravedlivým poválečným uspořádáním. Události kolem německo-rakouské celní unie ukazují masivní využití tisku politickými elitami případně jednotlivými politickými stranami jednak kvůli podepření vlastních argumentů a pak také pro ovlivňování veřejného mínění. Německé a rakouské deníky se mohly předejít v argumentaci, že projekt nemá politický, nýbrž pouze hospodářský charakter a rezonuje z neutěšené ekonomické situace obou zemí.²⁶⁸ Jásala rovněž značná část rakouských zemědělců nad možností

²⁶⁵ Srov. např. zprávy z československých vyslanectví ve Vídni a Berlíně. AMZV, PZ, Vídeň 1931, PZ č. 12, 23. února 1931, Bořek-Dohalský; PZ č. 15, 7. března 1931, Vavrečka; PZ, Berlín 1931, PZ č. 11, 10. března 1931, Hoffmann.

²⁶⁶ Cit. dle: tamtéž, PZ, Vídeň 1931, Dopis československého vyslance ve Vídni Hugo Vavrečky ministru zahraničí Edvardu Benešovi, 13. března 1931, (dále jen: Dopis Vavrečka Benešovi).

²⁶⁷ Cit. dle: tamtéž, PZ, Berlín 1931, PZ č. 12, 25. března 1931, Hoffmann.

²⁶⁸ Srov. BArch, Deutsch-österreichische Zollunion. Pressestimmen 1931, R 901/41201-41205; NA, MZV-VA I., karton č. 856-859. Podrobná analýza a komparace uvedené dokumentace, dosud v historiografii absentující, by sama o sobě vystačila na rozsáhlejší studii.

nových odbytišť a vyšší celní ochranou rostlinné produkce.²⁶⁹ Německo muselo dovážet agrární produkty, protože i při bohaté úrodě mohlo z vlastních zdrojů pokrýt nanejvýš 80 % své spotřeby.²⁷⁰ Nicméně právě z Rakouska bylo slyšet rovněž některé kritické hlasy pramenící z obav před silnější německou konkurencí. Některá průmyslová odvětví dokonce mluvila o zániku, pokud skutečně dojde k realizaci celní unie. Z rakouských politických stran projekt přivítali sociální demokraté, velkoněmci a Landbund, vlažné stanovisko k němu zaujali křesťanští socialisté i část Heimwehru především s ohledem na jejich sepjetí s průmyslovými kruhy.²⁷¹

Studium dobového tisku umožňuje objasnit postoj dalších států k projektu. Ponechám přitom záměrně stranou hlasy velmocí a dalších zainteresovaných států a jako příklad si vezmu země, které sledovaly plán z pozice méně zaujatého pozorovatele. Byly naladěny na panevropskou tóninu, nebo v něm spatřovaly první krok k anšlusu? Obecně se dá konstatovat, že německo-rakouskou celní unii prezentovaly jako základ Panevropy pouze obě smluvní strany. Naopak většina zemí ji považovala za přirozené řešení současných hospodářských problémů obou etnicky německých států. Koneckonců podle hlasu většiny tiskovin šlo o překonání umělého stavu vnuceného v poválečné době oběma zemím mírovými smlouvami.

Jen málokoho může překvapit odmítavý a postupem času radikální až bojovně naladěný tón francouzského tisku vůči německo-rakouskému plánu. Paříž spatřovala ve vídeňské dohodě hospodářský anšlus, pouhou předehru k připojení politickému.²⁷² Bít na poplach museli rovněž v Praze.

²⁶⁹ Srov. AČNB, Protokoly bankovní rady Národní banky Československé, Zápis o řádné schůzi bankovní rady Národní banky Československé 24. dubna 1931, Příloha, Sign-IV, (dále jen: AČNB, Protokoly NBČ, Schůze 24. dubna 1931, příloha).

²⁷⁰ Srov. JANČÍK, Drahomír, Malá dohoda a Německo. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska v první polovině 30. let, Praha 1990, s. 15, (dále jen: JANČÍK, Malá dohoda).

²⁷¹ Srov. AČNB, Protokoly NBČ, Schůze 24. dubna 1931. Srov. Reichspost Nr. 81, 22. März 1931, s. 2-3.

²⁷² Srov. AMZV, TD 1931, Paříž 23. března 1931, č. 178/31, Osuský; 23. března 1931, č. 182/31, Osuský; PZ Paříž 1931, PZ č. 16, 24. března 1931, Osuský; PZ č. 17, 27. března 1931, Osuský.

Edvard Beneš patřil mezi první evropské státníky, kteří německo-rakouskou dohodu označili za koncepci „předválečné Mitteleuropy“, k čemuž zkušený politik dodal: „*forma, kterou tomu dávají (Německo, Rakousko – pozn. M. Š.), to má jen zakrýt. Je to příprava celní unie s Rakouskem a prakticky „Anschlussu.*“²⁷³

Beneš pokládal německo-rakouský plán pro Československo za nepřijatelný. Vycházel přitom z reálných hospodářských ukazatelů. Nejvýznamnějším obchodním partnerem Československa i navzdory snaze tamních kruhů přeorientovat československý zahraniční obchod na Francii zůstaly Německo a Rakousko. Německo-rakouský blok by fixoval více než 40 % zahraničního obchodu republiky a svoji silou by podvázal československý zahraniční obchod a ve svém důsledku výrazně ohrozil hospodářskou a politickou samostatnost republiky.²⁷⁴ Pro Beneše představoval nejvážnější pokus o provedení anšlusu od konce války dostatečné varování, že rakouské hospodářské problémy nesnesou odkladu. Kromě toho musel být řešen tzv. obilní problém v Podunají.

Producenti zemědělských komodit již delší dobu společně volali po přiznání preferenčních cel, stanovení přiměřených výkupních cen u nejvýznamnějších produktů a zajištění volnosti obchodu s obilovinami na evropských trzích.²⁷⁵ V roce 1930 dosáhly obilní přebytky Jugoslávie, Rumunska, Maďarska a Bulharska výše čtyři a půl milionu tun. Problém spočíval v nalezení vhodných odbytišť. Československo a Rakousko vykazovaly nízkou dovozní potřebu pouhých jeden milion tun ročně. Středoevropský trh tedy měl pro producenty obilovin nezpochybnitelný, nikoli ale klíčový význam, a proto se jejich zraky upíraly jinam. Obilní

²⁷³ Cit. dle: AMZV, TD 1931, Cirkulární telegram 21. března 1931, č. 92-109/31, Beneš; Otištěno rovněž EB-CT, dok. č. 157, s. 166-167.

²⁷⁴ Srov. CAMPBELL, Gregory Fenton, *Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, Chicago, London 1975, s. 226.

²⁷⁵ Srov. RAUPACH, Hans, *Strukturelle und institutionelle Auswirkungen der Weltwirtschaftskrise in Ost-Mitteleuropa*, in: VfZ 24, 1976, Heft 1, s. 38-57; HÖPFNER, Hans-Paul, *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, Bern 1983, s. 55-58; JANCÍK, Malá dohoda; Týž, *Hospodářský regionalismus a krizový vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě třicátých let*, in: *Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938*, Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1–1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999, s. 168.

deficit Německa, Itálie a Švýcarska dosahoval hodnoty 6,7 milionu tun a další významní producenti zemědělských artiklů Francie a Velké Británie pouze liknavě přenášeli část svých přebytků na tyto trhy.²⁷⁶

Události kolem německo-rakouské celní unie poukázaly na nepevnost spojeneckých vazeb uvnitř Malé dohody. Zdaleka neodpovídaly tomu, co Beneš optimisticky prezentoval na veřejnosti. Ministr dobře věděl o atraktivitě italského a zejména německého trhu pro vývozce zemědělských komodit. Chtělo-li si Československo udržet pozici alespoň v některých státech střední a jihovýchodní Evropy nezávislou na velmocích, muselo přijít s vlastním řešením problémů. Doba jednoduše vyžadovala činy. Ještě v průběhu boje o celní unii vypracoval Beneš plán, v němž požadoval pro „zemědělské“ státy (Československo, Rumunsko, Jugoslávii, Maďarsko a Polsko) časově omezená preferenční cla pro export zemědělských artiklů do průmyslových států (Československa, Rakouska, Francie, Itálie). Ty však pro svůj export do „zemědělských“ států neměly obdržet žádná celní zvýhodnění. Druhá část Benešova projektu směřovala k nastolení mezinárodní reglementace výroby a odbytu průmyslového zboží. Ministrovny myšlenky pak včlenila Francie do tzv. Briand-Poncetova plánu jako odpověď na německo-rakouskou celní unii.²⁷⁷ Z původní Benešovy koncepce projekt převzal ideu preferencí na zemědělské přebytky, především na obilí. Na rozdíl od něho plán počítal s tím, že agrární země poskytnou celní zvýhodnění při dovozu průmyslových výrobků. Navíc ve snaze pomoci Rakousku mu byly přislíbeny jednostranné preference pro své výrobky.²⁷⁸

Nejprve rakouská a pak i německá vlády musela pod tlakem koordinovaného postupu Paříže a Londýna učinit dílčí ústupek. Právní aspekty celního projektu měla posoudit Studijní komise pro Evropskou

²⁷⁶ Srov. JANČÍK, Unie, s. 89.

²⁷⁷ Srov. AMZV, TO, č. 231-239/31, 9. dubna 1931, Beneš; EB-CT, dok. č. 161, s. 172-173. JANČÍK, Unie, s. 82-83; DEJMEK, Beneš. 511-512.

²⁷⁸ Srov. HÁJEK, Jan, LACINA, Vlastislav, Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy, Praha 2002, s. 111.

unii.²⁷⁹ Jak Berlín, tak Vídeň v přípravě na květnové ženevské zasedání nic nepodcenili, na druhé straně však nebylo možné přehlédnout rostoucí názorovou diferenciaci mezi oběma státy. Julius Curtius pevně věřil v úspěšný konec celého projektu a odmítal připustit jeho krach. V tomto ohledu vystupoval velmi sebevědomě. Dokonce prohlásil, že německá a rakouská vláda „jsou rozhodnuty s veškerou silou dohodu uskutečnit“.²⁸⁰ Schoberův kabinet projevoval na rozdíl od Curtia postupem času stále více ochoty ke kompromisnějšímu řešení. Rakouský postoj nebyl zdaleka tak nezlomný, jak prezentoval německý ministr zahraničí nejenom ve svých projevech, ale také později v pamětech.²⁸¹ Kancléř Schober sice ještě koncem března do významných rakouských novin Neue Freie Presse napsal: „Co do diplomatické metody... můžeme říci, že jsme s ministrem Curtiem jednali jako dobří Evropané“²⁸², ale pak Vídeň pod vlivem rostoucích finančních obtíží pozvolna měnila stanovisko. Již počátkem dubna slíbil rakouský státník francouzskému vyslanci ve Vídni Clauzelovi zastavení veškerých jednání s německou stranou až do rozhodnutí Komise.²⁸³ Možná již tehdy počítal s rakouskou žádostí o mezinárodní finanční pomoc, ačkoli to zajisté nedával před květnovým zasedáním najevo a naopak usiloval o co nejdokonalejší zamlžení připravované taktiky. Rozhovor s ním tehdy příliš jasno nepřinesl, neboť „Každému vykládá něco jiného, mluví vždy velmi mlhavě, na věcné argumenty vůbec nevchází“.²⁸⁴

Obhajoba rakouského ministerstva zahraničí spočívala na následujících argumentech. Plán celní unie je základem racionalizace mezinárodní obchodní politiky, a proto představuje ve formě regionálního

²⁷⁹ Reakci většiny evropských zemí včetně Československa a také vybraných neevropských států (např. Japonska, Argentiny nebo Brazílie) nabízí Juliem Curtiem sestavený přehled. Je nepochybně zajímavý, ale vzhledem k jeho původci jej musíme posuzovat opatrně. Srov. PAAA, GA, HÖ 13A, Zollunion. Aufnahme des Zollunionsplans durch die maßgebenden ausländischen Regierungen, R 30370. Zusammenfassung über die Stellungnahme des Auslandes.

²⁸⁰ Cit. dle: AMZV, PZ Berlín 1931, PZ č. 25, 7. května 1931, Čermák, (dále jen: AMZV, PZ Berlín 1931, PZ č. 25).

²⁸¹ Srov. CURTIUS, Bemühungen, s. 48-49.

²⁸² Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 23, 7. dubna 1931, Bořek-Dohalský.

²⁸³ Srov. tamtéž, TD 1931, Paříž 6. dubna 1931, č. 245/31, Osuský.

²⁸⁴ Cit. dle: tamtéž, PZ Vídeň 1931, PZ č. 32, 8. května 1931, Vavrečka.

příspěvku počátek Briandovy Panevropy a objektivně napomáhá ke zlepšení kritické situace rakouského hospodářství.²⁸⁵ Diplomaté z Wilhemstrasse používali identické argumenty. Například ministerský ředitel Köpke vyvíjel zvýšenou aktivitu s cílem přesvědčit Františka Chvalkovského o „skutečné“ čistě hospodářské a nepolitické podstatě projektu, čímž sledoval rozptýlení obav Československa. Podle jeho názoru Zahraniční úřad chce realizovat plán, který by dospěl „*k něčemu co by se podobalo Vaší Panevropě*“.²⁸⁶ Německý diplomat říkal československému kolegovi pravdu, byť ta zůstala dovedně skryta mezi řádky. Berlín skutečně usiloval o verzi Panevropy, uspořádané ale podle jeho požadavků a představ, tedy o Mitteleuropu. A z ní musela československým představitelům, s nadsázkou řečeno, „naskakovat husí kůže“, neboť by tím byla ohrožena československá státní suverenity.

Těsně před zasedáním Komise došlo k události, která rozhodujícím způsobem ovlivnila osud německo-rakouského projektu. V pátek 8. května 1931 ohlásilo vedení největší středoevropské banky *Wiener Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe* ztrátu ve výši 140 milionu šilinků způsobenou odlivem kapitálu a stahováním krátkodobých úvěrů zahraničními investory, což mělo vzhledem k její kapitálové struktuře fatální následky.²⁸⁷ Vlastnické poměry uvnitř Credit-Anstaltu zásadním způsobem změnil rozpad monarchie a poválečná inflace. Zatímco před rokem 1918 činil podíl zahraničního kapitálu v Credit-Anstaltu pouhá čtyři procenta, před zhroucením banky převládal nad domácím kapitálem v poměru

²⁸⁵ Srov. tamtéž.

²⁸⁶ Srov. tamtéž, PZ Berlín 1931, PZ č. 25.

²⁸⁷ K souvislostem pádu Creditanstaltu srov. nejlépe STIEFEL, Dieter, Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise. Die Krise der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe 1931, Frankfurt am Main 1989, (dále jen: STIEFEL, Finanzdiplomatie); SCHUBERT, Aurel, The Credit-Anstalt Crisis of 1931, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney 1991. Nic nad rámec těchto studií nepřináší IAGO, Gil Aguado, The Creditanstalt Crisis of 1931 and the Failure of the Austro-German Customs Union Project, in: HJ 44, 2001, No. 1, s. 199-221. Na první pohled se může zdát, že za krizí Creditanstaltu stála Francie. Ta údajně záměrně v souvislosti s německo-rakouskou celní unií stahovala z banky svá depozita. Tato hypotéza byla již dobově odmítnuta srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, Dopis československého vyslance ve Vídni Hugo Vavřečky ministru zahraničí Edvardu Benešovi 14. května 1931; Srov. druhý dopis Vavřečky Benešovi z téhož dne. Oba umístěny tamtéž, KM – věcný, karton č. 42.

12,5:1.²⁸⁸ Nejvíce zastoupeni byli britští, američtí, nizozemští a francouzští investoři. Dvě pětiny zahraniční kapitálové účasti tvořily krátkodobé půjčky.²⁸⁹ Blíží se víkend a státní svátek v pondělí 11. května 1931 poskytl vládě tři dny na to, aby celou situaci dostala pod kontrolu. Nastaly porady vlády, zástupců politických stran, města Vídeň a představitelů finančních kruhů včetně členů rakouské Národní banky. Odpovědné činitele zachvátila panika. Credit-Anstalt kontroloval rozhodující část v rakouském strojním, hutním, textilním, papírenském, stavebním a cukrovarnickém odvětví, tedy většinu tamního průmyslu (odhady mluvily o 60 až 75 %).²⁹⁰ Pád banky by tak mohl znamenat pro hospodářství podalpské země katastrofu spojenou s masovým propouštěním a astronomickým nárůstem nezaměstnanosti. Večer 11. května předstoupil se značným zadostiučiněním a sebejistě kancléř Otto Ender před novináře. Oznámil jim neradostnou zprávu o potížích banky a současně předložil sanační plán na řešení vzniklého problému. Po 25 % znehodnocení akciového kapitálu Credit-Anstaltu a využití 40 milionů veřejných rezerv bylo na sanaci nutné získat celkem 160 milionů šilinků. 100 milionů poskytl stát a tím se stal trochu mimoděk největším akcionářem banky, 30 milionů Národní banka a dalších 30 milionů Dům Rothschildů. Akciový kapitál banky byl navýšen z původních 125 na 185 milionů.²⁹¹

O nutnosti pomoci Credit-Anstaltu panoval v Rakousku napříč politickým spektrem široký konsenzus. Dne 13. května prošel první zákon o Credit-Anstaltu hladce Národní i Spolkovou radou. Vláda tím považovala

²⁸⁸ Srov. STIEFEL, Finanzdiplomatie, s. 36.

²⁸⁹ Srov. BACHINGER, Währung, s. 96. Jedním z největších akcionářů Creditanstaltu byla britská Bank of England, americký kapitál zastupoval bankovní dům Warburg, prostřednictvím fúze s Bodencreditanstalem v roce 1929 byla zastoupena rovněž francouzská skupina Schneider-Creuzot.

²⁹⁰ Srov. STIEFEL, Finanzdiplomatie, s. 17-18.

²⁹¹ Srov. Neue Freie Presse Nr. 23944, 12. Mai 1931, s. 1-3. Nejprve se počítalo se snížením akciového kapitálu banky (125 milionu šilinků) o 25 %. Z toho získaná částka 31 milionů byla určena na částečné pokrytí 140 milionové ztráty Credit-Anstaltu, přičemž akciový kapitál banky zůstal na 94 milionu šilinků. Dalších 40 milionů na krytí ztráty mělo být získáno z veřejných rezerv. Celková nepokrytá ztráta činila 69 milionů. Ze sanačního balíčku ve výši 160 milionu šilinků po odečtení ztráty 69 milionů zbylo 91 milionů. Tato částka byla připojena k základnímu akciovému kapitálu 94 milionů šilinků. Celkový akciový kapitál banky po sanaci činil 185 milionu šilinků.

záchrannou akci za ukončenou. Jak správně poukazuje expert na rakouské hospodářské dějiny Dieter Stiefel kabinet učinil hned několik závažných chyb najednou. Předně neprozkoumal reálný stav banky a spoléhal se i vzhledem k nedostatku času na informace jejího vedení. Pod tlakem a obavami před kolapsem rakouského hospodářství přijal rychlé rozhodnutí. Nezjistil, kolik podniků je skutečně závislé na Credit-Anstaltu a zda by jejich sanace nevyšla levněji než subvencování celé banky. Po poskytnutí finanční injekce vládní koalice netrvala na provedení změn uvnitř Credit-Anstaltu. Nedošlo ani k výměně vedení ani k reorganizaci banky, nebyl ustaven ani dozorčí orgán. Navíc stát na sebe vzal poskytnutím stomilionové půjčky ohromný závazek. Další problémy banky v budoucnu vyžadovaly jeho opětovnou finanční podporu a to v řádech desítek milionů šilinků v době, kdy státní kasa doslova zela prázdnotou.²⁹²

Do Ženevy odjížděla rakouská delegace událostmi kolem Credit-Anstaltu výrazně oslabena. Ani to nezabránilo, aby 15. května, kdy začalo zasedání Studijní komise pro Evropskou unii, s dominujícím tématem – německo-rakouským plánem, vystupoval Johannes Schober spolu s Juliem Curtiem jako „přesvědčení Panevropané“. Aristide Briand předsedající Komisi, italský šéf diplomacie Dino Grandi i Edvard Beneš odmítli argumenty obou politiků jako neopodstatněné. Jednání uvízla ve slepé uličce. Paralelně s Komisí zkoumala Rada Společnosti národů německo-rakouský projekt paradoxně za předsednictví Julia Curtia. Přítomní přijali návrh přednesený britským ministrem zahraničí Arthurem Hendersonem, aby vídeňskou smlouvu posoudil Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti v Haagu.²⁹³

Mezitím rakouské zásoby deviz dosáhly povážlivě nízké úrovně. Rakouský ministr financí Juch zoufale vzkázal do Paříže „že *finance*

²⁹² STIEFEL, Finanzdiplomatie, s. 24-25.

²⁹³ Srov. AMZV, TD 1931, Církulární telegram Ženeva 21. května 1931, č. 402/31, Beneš; EB-CT, dok. č. 164, s. 176-177; CHMELAR, Jan, Květnová jednání v Ženevě, in: Zahraniční politika 10, 1931, I. část, s. 315-322. Curtiův záznam ze Ženevy srov. ADAP, B, Bd. 17, 1. März bis 30. Juni 1931, Dok. Nr. 131, Der Reichsminister des Auswärtigen Amtes an das Auswärtige Amt, 15. Mai 1931, Göttingen 1982, s. 332-334.

Rakouska jsou u konce".²⁹⁴ Kritickou situaci podalpské republiky musel uznat i jeden z největších odpůrců celní unie Edvard Beneš, jenž poznamenal: „Vcelku zůstává finanční stav Rakouska skutečně katastrofální. K velké půjčce bude musit dojít.“²⁹⁵

Na chvíli pro Vídeň svítla naděje na brzké vyřešení platebních obtíží poskytnutím tolik potřebných deviz. Na návštěvě německých politiků v Chequers přislíbil ředitel Bank of England Montagu Norman Rakousku úvěr ve výši 150 milionů šilinků.²⁹⁶ To ale samo o sobě podalpskému státu nestačilo a rozsáhlejší půjčka zůstávala nutností. Francouzská vláda vytvářela na Rakousko značný nátlak a podmínila případnou pomoc bezpodmínečným odstoupením od projektu celní unie, jak se nechal 16. června slyšet francouzský ministerský předseda Pierre Laval.²⁹⁷ Ve stejný den kulminovala v Rakousku vládní krize. K pochopení následujících událostí i pozdějších příčin kolapsu liberální demokracie v podalpské republice je podle mého názoru nepostradatelný základní nástin právního a stranicko-politického rámce Rakouska.²⁹⁸

Rakouský politický a stranický systém, konfliktní linie

Politický systém každého demokratického (a mnohdy i autoritativního) státu určuje ústava. První ústavu Německého Rakouska provizorního charakteru tvořilo několik postupně vydávaných legislativních norem a

²⁹⁴ Cit. dle: tamtéž, TD 1931, Paříž 29. května 1931, č. 417/31, Osuský.

²⁹⁵ Cit. dle: tamtéž, PZ Paříž 1931. Benešovy vlastnoruční poznámky ke zprávě č. 417/31; Identický argument opakoval Beneš v AMZV, TO 1931, 29. května, č. 403/31, Beneš.

²⁹⁶ Srov. BEER, Anschluss, s. 90; AČNB, Protokoly NBČ, Schůze 24. června 1931, přílohy. Vláda větší část obnosu dala k dispozici Rakouské Národní bance k posílení její devisového stavu.

²⁹⁷ Srov. tamtéž, TD 1931, Paříž 17. června 1931, č. 460/31, Osuský; Identická informace PAAA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Rückzug, R 30372. Telegramm Clodius vom 17. Juni 1931 aus Wien, Nr. 46, betreffend französisches Ultimatum; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1141, Amtsvermerk Generalsekretär Peter, 16. Juni 1931, s. 333.

²⁹⁸ Nejlepším zpracováním politického systému první republiky zůstává kolektivní monografie renovovaných odborníků Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, (dále jen: Handbuch). Postihuje širokou paletu důležitých témat od stranického systému až po místa paměti.

nešlo tak jak bývá ve 20. století běžnější pouze o jeden zákon.²⁹⁹ Výsledky prvních parlamentních voleb v únoru 1919 naznačily, jak budou rozdány karty na politické scéně Rakouska a výrazně inspirovaly dvě nejsilnější politické strany sociální demokraty a křesťanské socialisty k odlišnému návrhu ústavy.³⁰⁰ Zatímco socialisté zvítězili v celostátním měřítku, křesťanští socialisté dominovali v jednotlivých zemích kromě Vídně. Sociální demokracie proto požadovala co nejširší pravomoci spolku na úkor zemí. Naproti tomu křesťanskosociální strana navrhovala přesný opak – oslabení spolku ve prospěch zemí. Rozdílnost stanovisek nejsilnějších politických stran ilustruje případ polemiky o vliv spolkových zemí na zákonodárství státu. Socialisté prosazovali rozdělení mandátů ve Spolkové radě (*Bundesrat*) podle lidnatosti jednotlivých zemí a suspenzivní veto proti ustanovení Národní rady (*Nationalrat*). Křesťanští sociálové požadovali čtyři mandáty pro každou spolkovou zemi bez ohledu na počet obyvatel, čímž by zde získali pohodlnou většinu.³⁰¹

Výsledný ústavní text, jehož autorství je připisováno profesorovi ústavního práva vídeňské univerzity Hansu Kelsenovi, představoval

²⁹⁹ K právním dějinám srov. WALTER, Friedrich, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500-1955*, Wien, Graz, Köln 1972, (dále jen: WALTER, *Verfassungsgeschichte*); ERMACORA, Felix, *Österreichische Verfassungslehre. Grundriß eines Studienbuchs*, Wien, Stuttgart 1970, (dále jen: ERMACORA, *Verfassungslehre*). Nejpráhledněji: BERCHTOLD, Klaus, *Verfassungsgeschichte der Republik Österreich*, Bd. 1: 1918-1933. *Fünfzehn Jahre Verfassungskampf*, Wien, New York 1998, (dále jen: BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*). Z uvedených publikací nabízí Berchtold čtenářům nejširší pohled s precizně vypracovanou bibliografií na začátku každé kapitoly. BRAUNEDER, Wilhelm, *Österreichische Rechtsgeschichte*, Wien 2003. V širších souvislostech s přihlédnutím k hospodářskému a sociálnímu vývoji srov. LEHNER, Oskar, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Mit Grundzügen der Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Linz 2007, 3. Auflage, (srov. LEHNER, *Verfassungsgeschichte*).

³⁰⁰ Nejméně propracovaný návrh ústavy předložili velkoněmci, neboť předpokládali úpravu ústavních poměrů až po provedení anšlusu.

³⁰¹ K různým návrhům ústavy srov. pěti dílnou velmi podrobnou práci od Felixe Ermacory. Srov. ERMACORA, Felix, *Materialien zur österreichischen Bundesverfassung*, Bd. 1, *Länderkonferenzen 1919/20 und die Verfassungsfrage*, hrsg. unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 2, *Die Entstehung der Bundesverfassung. Dokumente der Staatskanzlei über allgemeine Fragen der Verfassungsreform*, hrsg. unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 3, *Materialien und Erläuterungen: Die Aufgabenverteilung zwischen Bund und Ländern*, Wien 1986; Bd. 4, *Die Sammlung der Entwürfe zur Staats- und Bundesverfassung*, Wien 1990; Bd. 5, *Register zu den Materialien der Entstehung der Bundesverfassung 1920*, (gemeinsam mit Alexander Pelzl), Wien 1993; Týž, *Quellen zur österreichischen Verfassungsrecht (1920)*, Wien 1967.

kompromis mezi stanovisky obou nejsilnějších politických stran.³⁰² Rakousko bylo prohlášeno za republiku, v níž všechna moc vychází z lidu a je vykonávána nepřímo (zastupitelská demokracie). Rakouská ústava patřila mezi tzv. rigidní ústavy, tj. k její změně bylo nutné získat v parlamentě dvoutřetinovou většinu všech přítomných zákonodárců, jejichž nejnižší povolený počet byl stanoven na polovinu. Ústava předpokládala systém parlamentní demokracie a zakotvovala v ní standardní trojité rozdělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní. Legislativní moc vykonávaly na spolkové úrovni dva formálně nezávislé orgány: Národní rada a Spolková rada.

Národní rada byla volena přímo na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva. Její legislativní perioda započatá od prvního zasedání trvala čtyři roky. Zasedání Národní rady svolával spolkový prezident.

Členy Spolkové rady delegovaly příslušné zemské sněmy podle počtu obyvatel.³⁰³ Spolková rada měla působit jako protiváha a kontrolní prostředek vůči Národní radě.³⁰⁴ Návrh zákona mohli předložit poslanci Národní rady nebo třetina členů Spolkové rady formou zákonodárné iniciativy. Stejným právem disponovala taktéž spolková vláda. Návrh zákona mohl být rovněž podán formou referenda (*Volksbegehren*), pokud v něm hlasovalo nejméně 200 000 voličů nebo polovina oprávněných voličů nejméně ve třech zemích.

K přijetí běžného zákona stačila účast třetiny poslanců, rozhodovala prostá většina přítomných. V legislativním procesu měla větší

³⁰² K rakouské ústavě z roku 1920 srov. ABLEITINGER, Alfred, *Grundlegung der Verfassung*, in: *Geschichte II.*, s. 147-194; WALTER, *Verfassungsgeschichte*, s. 273-281; ERMACORA, *Verfassungslehre*, s. 32; BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 189-287.

³⁰³ Nejlidnatější spolková země Dolní Rakousko (spolu s Vídní) měla 12 zástupců. Nejmenší počet zástupců spolkové země byl stanoven na tři poslance.

³⁰⁴ K pravomocem Spolkové rady a její funkci v rakouském parlamentarismu srov. KATHREIN, Irmgard, *Der Bundesrat in der Ersten Republik. Studie über die Entstehung und die Tätigkeit des Bundesrates der Republik Österreich*, Wien 1983. Význam Spolkové rady v první republice byl zanedbatelný. Např. v průběhu třinácti let využila právo suspenzivního veta vůči usnesením Národní rady pouze 38 krát.

váhu Národní rada před Spolkovou radou.³⁰⁵ K návrhu zákona nejdříve zaujala stanovisko Národní rada. Pokud Spolková rada odmítla zákon schválený předtím Národní radou a ta svůj postoj potvrdila opětovným souhlasem, zákon po kontrasignaci spolkovým prezidentem vstoupil v platnost. Spolková ústava znala případ spolkového shromáždění (*Bundesversammlung*), tedy společné zasedání Národní a Spolkové rady svolané za účelem zvolení spolkového prezidenta nebo vyhlášení války.

Spolkový prezident musel splňovat jasná kritéria. Mohl se jím stát každý, kdo v den volby hlavy státu dosáhl alespoň věku 35 let, disponoval aktivním volebním právem do Národní rady a nepatřil mezi příslušníky habsburské dynastie. Jeho funkční období trvalo čtyři roky a mohl být zvolen maximálně dvakrát za sebou. Zastupoval stát navenek, ale v praxi se jednalo o funkci víceméně reprezentativní a jeho pozice vůči vládě byla slabá. Například jmenoval kancléře a na jeho návrh ministry, ale složení vlády muselo být schváleno parlamentem. Zákonodárnou a výkonnou moc doplňovala soustava nezávislých soudů, i když právě ona nezávislost se postupně právem stala terčem kritiky. Například členy ústavního soudu jmenovala Národní a Spolková rada, aniž by byla stanovena kvalifikační kritéria a dokonce se počítalo s jejich doživotním mandátem. Na základě ústavy z roku 1920 bych Rakousko z politologického hlediska označil za ryze parlamentní systém.³⁰⁶

Zejména v druhé polovině dvacátých let velmi zesílila kritika ústavního textu. K jeho první rozsáhlejší novele došlo v roce 1925 na základě požadavku Kontrolní komise Společnosti národů, přičemž byla odstraněna dvojkolejnost zemské správy.³⁰⁷ Ale ani poté kritické hlasy na

³⁰⁵ Jak Národní rada, tak Spolková rada měly právo zákonodárné iniciativy. Spolková rada využila tuto pravomoc pouze jednou. Srov. tamtéž, s. 51.

³⁰⁶ V parlamentním režimu je funkce hlavy státu oddělena od funkce šéfa vlády, kterým je premiér nebo kancléř. Prezident má čistě formální pravomoci, jmenuje sice předsedu vlády a na jeho návrh ministry, ale složení kabinetu musí být akceptováno parlamentem. Není aktivním účastníkem procesu rozhodování a zakročuje pouze v případě krize eventuálně vnitropolitického napětí. Skutečná výkonná moc tedy náleží premiérovi, který ji vykonává spolu se členy kabinetu.

³⁰⁷ Srov. nejpodrobněji k ústavní novele z roku 1925 BERCHTOLD, Verfassungsgeschichte, s. 369-417; Die Verfassungsreform 1925, hrsg. von Klaus Berchtold, Wien 1992.

adresu ústavy neutichly. Veřejnost i politické strany nelibě nesly vázané kandidátky, rozsáhlé pravomoci parlamentu, podnikatelské kruhy žádaly větší vliv na legislativní proces.³⁰⁸ Nemenší roli sehrál také zmíněný proces *Angleichung* mezi Vídní a Berlínem, a tak říšská ústava měla být při nadcházející novele spolkové ústavy jedním z hlavních inspiračních zdrojů.³⁰⁹

Připomenu jen, že změnu ústavního zákona bylo možné provést v souladu se 44. článkem rakouské ústavy pouze při souhlasu nejméně dvoutřetinové většiny všech přítomných poslanců. V praxi tak pro novelu musela zvednout ruku rovněž část zákonodárců sociální demokracie. Po mnoha neúspěšných návrzích a pokusech dosáhnout přijatelný kompromis mezi koalicí a opozicí přešla hlavní tíha vyjednávacího maratónu na tehdejšího kancléře Johannese Schobera a socialistu Roberta Danneberga.³¹⁰

Novela spolkové ústavy z roku 1929 posunula rakouský politický systém blíž německému modelu.³¹¹ Politický systém výmarské republiky představoval z politologického hlediska kompromis mezi severoamerickým prezidencialismem a poloprezidentským režimem francouzského typu.³¹² Značnými kompetencemi disponoval říšský prezident. V případě mimořádných událostí (např. ohrožení bezpečnosti země) mohl vládnout

³⁰⁸ K jednotlivým návrhům novely ústavy srov. Die Verfassungsreform von 1929. Dokumente und Materialien zur Bundesverfassungs-Novelle von 1929, hrsg. von Klaus Berchtold, 2 Bde, Wien 1978; HASIBA, Gernot, Die zweite Bundes-Verfassungsnovelle von 1929, Wien 1976.

³⁰⁹ Srov. podrobně SIMA, Christian, Österreichs Bundesverfassung und Weimarer Reichsverfassung. Der Einfluß der Weimarer Reichsverfassung auf die österreichische Verfassung 1920 bis 1929, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1993, (dále jen: SIMA, Bundesverfassung).

³¹⁰ K roli Johannese Schobera při ústavní reformě srov. HASIBA, Gernot, Johannes Schober und die Verfassungsreform 1929, in: GuG 2, 1983, Heft 1, s. 47-68; HANNAK, Schober, s. 119-138; HUBERT, Schober, s. 297-301.

³¹¹ Srov. BGBl Nr. 392/1929, Bundesverfassungsgesetz vom 7. Dezember 1929, betreffend einige Abänderungen des Bundes-Verfassungsgesetzes vom 1. Oktober 1920 in der Fassung des B. G. Bl. Nr. 367 von 1925 (Zweite Bundes-Verfassungsnovelle), 10. Dezember 1929, 93. Stück, s. 1323-1336.

³¹² Pro prezidentský systém Spojených států amerických je typické striktní oddělení exekutivní a legislativní moci, kdy výkonná moc přísluší prezidentovi, zákonodárna parlamentu. Celkově má hlava státu v takto pojatém politickém režimu velmi silné postavení. Poloprezidentský systém francouzského typu se vyznačuje dělbou exekutivy mezi hlavou státu, premiérem a vládou. Na rozdíl od prezidentského systému zde existují dva subjekty exekutivy - prezident a vláda na čele s premiérem.

pomocí tzv. nouzových nařízení, která nepodléhala ratihabici legislativním tělesem. Parlament tak ztrácel hlavní úlohu tvorby legislativních norem. Existovala sice varianta, kdy mohl požadovat zrušení nouzových nařízení buď formou nahrazení vlastním zákonem, nebo vyhlášením nedůvěry vládě. Toto ustanovení významně relativizoval ústavní článek 25, podle něhož hlava státu disponovala právem rozpustit Říšský sněm a jmenovat ze své vůle novou vládu nezávislou na parlamentu, nýbrž pouze na něm.³¹³

Charakteristický znak revize ústavního textu v roce 1929 představovalo posílení výkonné moci na úkor legislativy a posunutí Rakouska k poloprezidentskému režimu.³¹⁴ Národní rada ztratila právo schvalovat složení vlády a spolupodílet se na volbě prezidenta, jenž byl volen přímo v lidovém hlasování na šest let. To znamenalo značné posílení jeho autority. Rozšíření pravomocí prezidenta zahrnovalo funkci vrchního velitele, pravomoc vydávat nouzová nařízení, svolávat zemské sněmy a jmenovat část členů ústavního soudu. Prezident měl rovněž volnou ruku při výběru spolkového kancléře, mohl vládu nejenom jmenovat, ale také odvolat. Vláda ale vždy v Rakousku podléhala kontrole ze strany legislativy. Aby posílení prezidentských kompetencí nebylo málo, rakouská ústava nově připouštěla možnost rozpustit Národní radu na základě přání hlavy státu.

Změny postihly také soudní soustavu, kdy zejména u ústavního a správního soudu došlo k posílení jejich nezávislosti.³¹⁵ Na několika příkladech jsem se snažil ukázat, že ústavní novela z roku 1929 nevytvořila předpoklady k přechodu Rakouska od liberální demokracie

³¹³ Srov. dobový komentář ANSCHÜTZ, Gerhard, Die Verfassung des deutschen Reiches vom 11. August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, Berlin 1933. Z odborné literatury přehledně BOLDT, Hans, Der Artikel 48 der Weimarer Verfassung. Sein historischer Hintergrund und seine politische Funktion, in: Die Weimarer Republik-Belagerte Civitas, hrsg. von Michael Stürmer, Königstein 1985, 2. Auflage, s. 288-309.

³¹⁴ V rámci právně-historické literatury neexistuje shoda, do jaké míry ovlivnila ústava výmarské republiky rakouskou spolkovou ústavu. Christian Sima na základě podrobné analýzy a komparace obou textů dochází k závěru, že ačkoliv rakouští představitelé usilovali o to, aby říšská ústava představovala v mnohém vzor, ale v praxi se jim příliš nestala. Srov. SIMA, Bundesverfassung, s. 309-312.

³¹⁵ Srov. SEIPEL, Ignaz, Kampf um die österreichische Verfassung, Leipzig, Wien 1930, s. 218-219. Seipel mluví o „odpolitizování soudních dvorů“.

k autoritativnímu režimu, byť propůjčovala spolkovému prezidentovi rozsáhlé pravomoci. Koneckonců vždy záviselo na tom, zda jej hlava státu bude využívat v plné míře či se spokojí spíše s reprezentativní a pasivní rolí v rozhodovacím procesu. Při pozdější „demontáži“ demokracie v podalpské zemi nesloužila ústava jako právní opora antipluralistických změn a to považuji za příznačné.

Z hlediska analýzy stability meziválečného rakouského politického systému považuji za důležité uvést několik poznámek o tamním stranictví. Dominovaly mu dvě velké strany – sociálně demokratická a křesťanskosociální. Následovaly tři středně velké politické subjekty (velkoněmci, Landbund a Heimatblock) a několik menších stran bez parlamentní relevance jak na spolkové tak i na zemské úrovni (například nacisté, legitimisté a komunisté).

Pro odlišení politických stran, jimiž má smysl se zabývat, stanovil renovovaný italský politolog Giovanni Sartori vhodné dělicí kritérium. Přišel s definicí relevantnosti strany. Za takovou lze označit pouze stranu, která má:

1. nátlakový potenciál: strana může vzhledem ke svému specifickému postavení ovlivnit taktiku a směr stranické soutěže.
2. koaliční potenciál: strana je vhodným a potřebným partnerem pro ostatní politické subjekty.³¹⁶

Tabulka č. 2: Počet mandátů a dosažené procento hlasů při volbách do Národní rady v letech 1919-1930³¹⁷

Strana	16. 2. 1919		17. 10. 1920		21. 10. 1923		24. 4. 1927		9. 11. 1930	
	Mandáty	%	Mandáty	%	Mandáty	%	Mandáty	%	Mandáty	%
Křesťansko sociální strana (CSP) ³¹⁸	69	35,9	85	41,8	82	45,0	(73)	-	66	35,7

³¹⁶ Srov. SARTORI, Giovanni, Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu, Brno 2005, s. 126-128, (dále jen: SARTORI, Strany).

³¹⁷ Srov. Statistisches Handbuch für die Republik Österreich 12, 1931, Wien 1932, s. 210.

Sociálně demokratická strana dělnická (SDAP)	72	40,8	69	36,0	68	39,6	71	42,0	72	41,1
Velkoněmci ³¹⁹	27	20,8	28	17,2	15	12,8	(12)	-	-	-
Landbund (LB) ³²⁰	-	-	-	-	-	-	9	6,0	-	-
Heimatblock (HB)	-	-	-	-	-	-	-	-	8	6,2
Jednotná kandidátka ³²¹	-	-	-	-	-	-	85	48,2	-	-
Národní hospodářský blok ³²²	-	-	-	-	-	-	-	-	19	11,6
Ostatní	2	2,5	1	5,0	-	2,6	-	3,0	-	5,4
Mandáty celkem	170		183		165		165		165	

Tabulka č. 3: Vývoj rakouského stranického systému 1919-1930

Rok	Počet stran		Podíl dvou nejsilnějších stran (v procentech)		Počet relevantních stran podle Sartoriho
	Kandidující	Do parlamentu	Mandáty	Hlasy	
1919	25	5	82,3	76,7	3
1920	11	4	84,1	77,8	3
1923	14	3	90,9	84,6	3
1927	13	4	-	-	4
1930	12	5	83,6	76,8	5

³¹⁸ V roce 1927 vytvořili křesťanští socialisté společnou kandidátku s velkoněmci. Pripadlo jim 73 mandátů, velkoněmcům 12.

³¹⁹ V roce 1919 kandidovalo na jedné „velkoněmecké“ kandidátce celkem 17 německorakouských nacionálních stran a hnutí. V roce 1920 se společně o hlasy voličů ucházely Velkoněmecká lidová strana, Německorakouská selská strana, Korutanský selský spolek a nacisté. O tři roky později byla utvořena společná kandidátka Landbundu a velkoněmců.

³²⁰ Landbund kandidoval v roce 1927 poprvé a naposled samostatně.

³²¹ Volební seskupení Křesťansko sociální strany, Velkoněmecké lidové strany, Středostavovské lidové strany a dalších menších politických subjektů.

³²² Volební seskupení Velkoněmecké lidové strany, Landbundu a dalších menších politických subjektů.

První volby do Národního shromáždění Německého Rakouska zahrnovaly 38 volebních obvodů s možností zisku celkem 255 mandátů.³²³ Příslušný zákon počítal rovněž s českými, moravskými, slezskými a jihotyrolskými obvody, v nichž ovšem nakonec ze zřejmých důvodů k volbám nedošlo. Počet volebních obvodů tak klesl z 38 na 25 a zároveň došlo ke snížení počtu křesel v Národní radě z 255 na 170. V prvních poválečných letech lze zaznamenat silnou fragmentaci stranického systému, ačkoli volební geometrie spolu s jediným skrutiniem nahrávala silným politickým subjektům. Menší strany reagovaly sdružováním volebních kandidátek.³²⁴ První volby do konstitučního Národního shromáždění přinesly změnu pravidel volební soutěže. Nový volební pořádek reflektoval státní hranice dané Saint-Germainskou mírovou smlouvou (v Korutanech v důsledku plebiscitu a v Burgenlandu připojeném později proběhly dodatečné volby). Nový volební zákon zakázal sdružování kandidátek a zavedl pro celé území republiky jednotné druhé skrutinium, v rámci něhož bylo možné získat 15 mandátů („zbytkové mandáty“) z celkových 183.³²⁵ To přispělo k silným koncentračním procesům malých politických subjektů a ke stabilizaci stranického systému, neboť pouze silně regionálně zakotvená strana či subjekt s rovnoměrnou voličskou podporou mohl slavit úspěch.

Další změny přineslo přijetí spolkové ústavy. Poprvé v roce 1923 zasedalo v Národní radě 165 zákonodárců místo dosavadních 183. Počet volebních obvodů zůstal nezměněn. Druhé skrutinium se již nevztahovalo na celé území republiky, nýbrž na čtyři volební krajské spolky. Množství

³²³ Srov. BGBl. Nr. 115/1918, Gesetz vom 18. Dezember 1918 über die Wahlordnung für die konstituierende Nationalversammlung, 20. Dezember 1918, 27. Stück, s. 166-172.

³²⁴ Sdružené kandidátky (Listenkoppelung), v praxi znamenaly sjednocení různých kandidátek malých stran do jedné. V praxi je nejčastěji využívala různá německo-rakouská nacionální hnutí.

³²⁵ Srov. StBGl. Nr. 351/1920, Vollzugsanweisung der Staatsregierung vom 21. Juli 1920, womit der dermalen in Geltung stehende Wortlaut des Gesetzes über die Wahlordnung verlautbart wird. Gesetz über die Wahlordnung für die Nationalversammlung vom 20. Juli 1920, 1. August 1920, 102. Stück, s. 1433-1444; Nr. 352, Vollzugsanweisung der Staatsregierung im Einvernehmen mit dem Hauptausschuße vom 30. Juli 1920 über die Durchführung der Wahl in die Nationalversammlung, s. 1445-1466.

„zbytkových mandátů“ nebylo jako dosud limitováno, což nahrávalo menším stranám. Na druhé straně rozdělení mandátu na základě počtu obyvatel a nikoli podle počtu oprávněných voličů zvýhodňovalo velké strany, především silně zemsky zakotvené křesťanské socialisty.³²⁶ Velkým stranám nahrávalo také použití Hareovy metody³²⁷ při přepočtu hlasů na mandáty, což v praxi znamenalo, že pro „základní mandáty“ (získané v prvním skrutiniu) bylo nutné získat méně hlasů než pro „zbytkové mandáty“ v druhém skrutiniu.³²⁸ Ústavní reforma 1929 přinesla pouze nepatrné změny, mj. změnu aktivního volebního práva z 20 na 21 let a pasivního z 24 na 25 let. Uzavírací klauzule pro vstup do Národní rady nebyla stanovena, stačilo dosáhnout alespoň volebního čísla, tj. určitý počet hlasů pro získání mandátu. Pro malé politické strany představovalo volební číslo pomyslnou hranici úspěchu a neúspěchu a zůstalo nakonec pro drtivou většinu z nich pouze nedostižným snem.³²⁹ Pro další analýzu rakouského stranického systému bych použil Sartoriho klasifikaci z hlediska tzv. formátu, tedy počtu relevantních stran, které v daném systému působí. Italský politolog dále provedl typologii z hlediska mechanismu fungování stranického systému tedy typu. Z obou principů pak vznikla tato tabulka:

³²⁶ Srov. BGBl Nr. 367/1923, Bundesgesetz vom 11. Juli 1923 über die Wahlordnung für den Nationalrat, 16. Juli 1923, 75. Stück, s. 1189-1208.

³²⁷ Při přepočtu odevzdaných hlasů na počet mandátů se používala Hareova metoda. Ta dělí počet platných hlasů počtem všech mandátů, které mají být rozděleny, aby z nich zjistila, kolik hlasů připadá na jeden mandát.

³²⁸ Zvýhodnění velkých stran patří ke standardním rysům volební soutěže a přetrvává dodnes, nejde tedy o nedemokratický prvek.

³²⁹ V roce 1923 ztroskotalo Židovské volební společenství (Jüdische Wahlgemeinschaft) s 24 970 hlasy; 1927 Spolek Ude (Ude-Verband) s 35 428 hlasy; Asi neznámější případ pochází z roku 1930, kdy Národně socialistická německá dělnická strana (Hitlerovo hnutí) (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Hitlerbewegung)) získalo 111 627 hlasů, ale brány parlamentu pro ni zůstaly zavřeny. Srov. DACHS, Herbert, Parteiensystem, in: Handbuch, s. 147.

Tabulka č. 4: Formáty a typy stranických systému podle Sartoriho³³⁰

Formát	Typ(y)
Jedna strana	Jednostranický totalitární či hegemonicko-ideologický
hegemonní strany	Jednostranický autoritativní, jednostranický pragmatický či hegemonicko-pragmatický
Dvě strany	Bipartismus
Omezený pluralismus	Umírněný pluralismus
Extrémní pluralismus	Polarizovaný pluralismus
Bez ohledu na formát	Systém predominantní strany

Z hlediska formátu je klasifikace rakouského stranického systému jasná. Kriteria relevantnosti splňuje tři až pět stran, jde tedy o omezený pluralismus. Typ stranického systému je diskutabilní. Únorové volby 1919 mohly vyvolat dojem vytvoření systému dvou stran³³¹, případně systému dvě a půl strany.³³² Rakouský politolog Herbert Dachs s odvoláním na Sartoriho typologii charakterizuje rakouský stranický systém v letech 1918-1927 jako umírněný pluralismus³³³, v období 1927-1933 naopak

³³⁰ Srov. SARTORI, Strany, s. 290-291.

³³¹ Giovanni Sartori definuje bipartismus jako situaci, kdy jsou strany schopné soupeřit o absolutní většinu křesel. Jedna z nich uspěje a získá dostatečnou parlamentní většinu. Tato strana si přeje vládnout sama. Nezbytnou Sartoriho podmínkou pro bipartismus je reálná možnost ostatních stran alternovat u moci. Srov. SARTORI, Strany, s. 199-202. Francouzský politolog Maurice Duverger rozlišuje mezi tuhým a pružným bipartismem. Rozhodujícím kritériem je podle jeho názoru hlasovací kázeň jednotlivých poslanců strany. Srov. NOVÁK, Miroslav, Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia, Praha 1997, s. 85.

³³² Francouzský politolog Jean Blondel rozlišuje dokonalý a nedokonalý bipartismus. Nedokonalý bipartismus nazval systémem dvou a půl strany. Ten nastane tehdy, pokud vítězná strana dokáže získat zhruba o třetinu víc hlasů než její hlavní konkurent. Obě strany obdrží dohromady kolem 80 % všech hlasů, přičemž v legislativním tělese působí kromě nich ještě jedna menší strana. Srov. tamtéž, s. 167-172.

³³³ Sartori vymezuje umírněný pluralismus následovně: Tři až pět relevantních stran, přičemž žádná z nich nemůže dosáhnout absolutní většinu, perspektiva alternativní koalice, absence antisystémové strany, bipolární koaliční uspořádání a dostředivá stranická soutěž. SARTORI, Strany, s. 135-184.

podle jeho názoru nejvíce odpovídá modelu polarizovaného pluralismu.³³⁴ Osobně se přikláním k jiné interpretaci, jež v širších souvislostech reflektuje Sartoriho klasifikaci. Český politolog Vít Hloušek zpochybňuje Dachsovu argumentaci o umírněném pluralismu v letech 1918-1927 s poukazem na nerovnoměrný koaliční potenciál jednotlivých stran, neexistenci antisystémové strany a vysoký stupeň polarizace veřejného mínění a navrhuje pro rakouský stranický systém do roku 1927 používat pojmenování semipolarizovaný pluralismus.³³⁵

Volební výsledky na spolkové úrovni ukazují poměrně stabilní podporu jednotlivých stran s malou voličskou volatilitou. Nízkou fluktuaci elektorátu podle mého názoru nejlépe objasňuje táborová teorie (*Lagertheorie*)³³⁶ a sloupový proces (*Versäulungsprozess*).³³⁷

Souhlasím s koncepcí, s níž poprvé přišel historik Adam Wandruszka, jenž charakterizoval rakouský stranický systém jako „tři tábory“ (*drei Lager*) – křesťansko-konzervativní, socialistický a nacionální, do nichž rozdělil většinu voličstva. Wandruszkova teorie byla postupem času vhodně precizována.³³⁸ Pro pojmenování politické praxe Rakouska považuji především od utvoření první Seipelovy vlády na jaře 1922 vhodnější hovořit pouze o dvou táborech: občanském (křesťanští socialisté, Landbund, velkoněmci a Heimatblock) s protimarxistickým zaměřením a sociálnědemokratickém.

³³⁴ Polarizovaný pluralismus se vyznačuje existencí pěti až šesti relevantních stran, z toho nejméně jednu z nich lze označit jako antisystémový subjekt, dále zde existují dvoustranné opozice, které se navzájem vylučují. Pro polarizovaný pluralismus je charakteristická středová pozice více stran a vysoká polarizace mezi jednotlivými subjekty. Srov. tamtéž, 185-192.

³³⁵ Srov. HLOUŠEK, Vít, Konflikt versus konsenzus. Konfliktní linie, stranické systémy a politické systémy v Rakousku 1860-2006, s. 148-149, (dále jen: HLOUŠEK, Konflikt). K pojmu semipolarizovaného pluralismu srov. STRMISKA, Maxmilián, Český stranický systém v letech 1998-2006: několik postřehů ke způsobu fungování semipolarizované stranické soustavy, in: Břetislav Dančák, Vít Hloušek, Parlamentní volby 2006 a česká politika, Brno 2006, s. 88-96.

³³⁶ Srov. WANDRUSZKA, Adam, Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen, in: Geschichte I., s. 291, (dále jen: WANDRUSZKA, Österreichs).

³³⁷ K pojmu Versäulung srov. např. MOMMSEN-RIEDL, Margareta, Österreich, in: Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa, Stuttgart 1981, s. 441-470.

³³⁸ Ke kritice Wandruszkovy teorie srov. FRITZL, Hermann, UITZ, Martin, Kritische Anmerkungen zur sogenannten Lagertheorie, in: ZfP 4, 1975, Heft 3, s. 325-333.

V souvislosti s rakouským stranickým systémem se rovněž začalo mluvit o sloupovém procesu. Termín „sloup“ označuje vytvoření několika oddělených světonázorově či nábožensky definovaných komplexů politických a sociálních organizací. Vznikne sociálně morální milieu se specifickými hodnotami. To vede například k utvoření specifické socialistické politické subkultury. Praktickým důsledkem uvedeného socio-politického rozvrstvení rakouské společnosti byla dlouholetá loajalita příslušníků jedné sloupové struktury danému politickému subjektu. Strany zasahovaly pomocí přidružených organizací prakticky do všech oblastí života.

Pro existenci a rozvoj demokracie v moderní masové společnosti je nezbytné, aby strany, pomyslné „převodové páky“ zastupitelské demokracie, zaujaly k politické pluralitě pozitivní postoj. Jak tomu bylo v rakouském případě? Stručné profily jednotlivých relevantních stran spolehlivě naznačí odpověď. Největší podporu v pravé části politického spektra vykazovala po celé období první rakouské republiky křesťanskosociální strana (*Christlichsoziale Partei*). Patří k paradoxům dějin, že jednou z hlavních opor republiky se stal subjekt ještě v nedávné minulosti nositel monarchismu a věrnosti k císaři. Křesťanští sociálové představovali stranu integrační (*catch-all party*)³³⁹ s volnou a málo přehlednou organizační strukturou.³⁴⁰ Dokázali oslovit široké spektrum voličů, mezi něž patřili vedle části kruhů spjatých s finančnictvím a průmyslem rovněž rolníci, úředníci a dělníci.³⁴¹ Strana dominovala především na venkově, největší voličskou podporu vykazovala v malých

³³⁹ Srov. STRMISKA, Maxmilián, FIALA, Petr, *Teorie politických stran*, Brno 1998, s. 32, (dále jen: STRMISKA, FIALA, *Teorie*).

³⁴⁰ Srov. STAUDINGER, Anton, MÜLLER, Wolfgang, STEININGER, Barbara, *Die Christlichsoziale Partei*, in: *Handbuch*, s. 165-166.

³⁴¹ K historii křesťanskosociální strany srov. průkopnickou studii WANDRUSZKA, Adam, *Das Christlichsozial-konservative Lager*, in: *Geschichte I.*, s. 301-353; HANISCH, Ernst, *Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918-1938*, Wien, Salzburg 1977. Znalcem křesťanskosociální strany je rakouský historik Anton Staudinger, jenž upozorňuje na sepjetí strany s nedemokratickými myšlenkami. STAUDINGER, Anton, *Christlichsoziale Partei*, in: *Geschichte II.*, Graz, Wien, Köln 1983, s. 246-273, (dále jen: STAUDINGER, *Partei*); Přehledně: STAUDINGER, Anton, MÜLLER, Wolfgang, STEININGER, Barbara, *Die Christlichsoziale Partei*, in: *Handbuch*, s. 160-176.

obcích do 2000 obyvatel.³⁴² Programově se křesťanští socialisté vymezovali vůči liberalismu, individualismu, kapitalismu a třídnímu boji a čerpali z idejí sociální nauky katolické církve. I jako stálý člen vládní koalice tíhli k autoritářství. Hlavní součástí ideologie strany byla romantická, v minulosti se inspirující vize stavovského (korporativního) uspořádání společnosti kombinující prvky sociální nauky katolické církve a univerzalistického učení rakouského filozofa Othmara Spanna.³⁴³ V stavovském řádu společnosti příslušela každé socioekonomické skupině příslušná korporace. V takovémto uspořádání pak každý jedinec nalezne své „přirozené“ místo ve společnosti a to umožní překonání třídních rozdílů. Úzké sepjetí strany s antidemokratickými myšlenkami ilustruje i příklad Ignaze Seipela, jenž prosazoval koncept opravdové demokracie (*wahre Demokratie*), vycházející přitom z katolické sociální nauky a Spannova učení.³⁴⁴

Seipel neskřýval rozladění nad mechanismy a fungováním parlamentní demokracie. Považoval ji za neefektivní model vládnutí, kde mohou získat významnou pozici ti, jejichž duchovní význam pro celek tomu neodpovídá. Chtěl prosadit takovou ústavní reformu, v rámci níž by stavovský princip zásadně omezil vliv politických stran.³⁴⁵ V praxi měla

³⁴² Srov. DACHS, Parteiensystem, in: Handbuch, s. 146.

³⁴³ Othmar Spann (1878-1950) studoval ve Vídni, Zürichu, Bernu a Tübingenu národní ekonomii, sociologii a filozofii. Habilitoval v Brně v roce 1909, kde se stal profesorem národní ekonomie. V té době byl rovněž konfrontován s národnostními spory mezi Čechy a Němci. Jako důstojník pěchoty byl během první světové války těžce raněn. V roce 1919 byl jmenován profesorem národní ekonomie a sociologie na univerzitě ve Vídni. V rámci své akademické dráhy absolvoval četné přednáškové turné v Německu, v Rakousku, ale i Švédsku, Maďarsku a Itálii. V roce 1938 byl zatčen a krátce pobýval v koncentračním táboře Dachau. Po skončení druhé světové války marně doufal v obnovení akademické dráhy a žil až do své smrti v ústraní.

³⁴⁴ K filozofii Othmara Spanna srov. zejména Spannovy vlastní spisy SPANN, Othmar, *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft gehalten im Sommersemester 1920 an der Universität Wien*, Leipzig 1921, 1. Auflage; Týž, *Gesellschaftslehre*, Leipzig 1923, 2. Auflage, s. 174-179; Z odborné literatury: SCHNELLER, Martin, *Zwischen Romantik und Faschismus. Der Beitrag Othmar Spanns zum Konservatismus in der Weimarer Republik*, Stuttgart 1970; BECHER, Walter, *Der Blick aufs Ganze. Das Weltbild Othmar Spanns*, München 1988, 2. Auflage. Česky: BALLESTREM, Karl, OTTMAN, Hennig, *Politická filozofie 20. století*, Praha 1993, s. 90-95; Srov. KAMPITS, Peter, *Malé dějiny rakouské filozofie. Mezi zdáním a skutečností*, Praha 1995, s. 147.

³⁴⁵ Ke konceptu *wahre Demokratie* srov. dodnes podnětnou práci opírající se o nevydané prameny, dobové spisy a tisk sledující zdařile sepjetí Ignáce Seipela s

vzniknout druhá komora parlamentu – Hospodářská komora (*Wirtschaftskammer*), která by projednávala výlučně ekonomické záležitosti. Seipel zašel ve svých návrzích ještě dále. Počátkem roku 1930 v době začínající volební kampaně do podzimních voleb do Národní rady navrhl v řeči pronesené před vedením křesťanskosociální strany posílení federalismu prostřednictvím tělesa složeného ze zemských hejtmanů – Státní rady (*Staatsrat*). Ta by zasedala společně s ministerskou radou a vůči rozhodnutím vlády by mohla uplatnit právo veta.³⁴⁶ Návrh na zřízení Státní rady neuspěl. Nenašel jednoznačnou podporu ani u křesťanských socialistů ani u koaličních partnerů a ostrý nesouhlas vyvolal rovněž u sociální demokracie, neboť ta v něm spatřovala prostředek k posílení vlivu stran občanského bloku na tvorbu rakouské vnitřní politiky.³⁴⁷

Hlavním mocenským konkurentem křesťanských socialistů byla sociální demokracie. Se zavedením všeobecného a rovného volebního práva se strana stala pevnou součástí rakouského politického systému. V prvních letech existence republiky se Sociálně demokratická strana dělnická Německého Rakouska (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs*) přihlásila k postulátu Karla Marxe – násilného provedení socializace společnosti a ekonomiky.³⁴⁸ Marx považoval za nezbytnou podmínku k dosažení nového společenského pořádku uchopení „kormidla dějin“ dělnickou třídou, která svrhne buržoazii násilnou cestou.

antidemokratickými myšlenkami AUER, Johann, Seipels Verhältnis zu Demokratie und autoritärer Staatsführung, Phil. Dissertation, Wien 1963. s. 112-114, (dále jen: AUER, Seipels). LIEBMANN, Maximilian, Ignaz Seipel-Mensch, Christ, Priester, in: CHD 3, 1985, Nr. 2, s. 201-210; STÖGER, Robert, Der christliche Führer und die „wahre Demokratie“. Zu den Demokratiekonzeptionen von Ignaz Seipel, in: AJVfGA 2, 1986, s. 54-67.

³⁴⁶ Srov. AUER, Seipels, s. 121.

³⁴⁷ V roce 1930 mělo 7 zemí křesťansko-sociálního hejtmana, 1 sociálního demokrata. V Korutanech stál v čele hejtman Landbundu.

³⁴⁸ Srov. průlomově WANDRUZSKA, Adam, Das Sozialistische Lager, in: Geschichte I., s. 422-471; HAUTMANN, Hans, KROPF, Rudolf, Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945. Sozialökonomische Ursprünge ihrer Ideologie und Politik, Wien 1976, 2. korrigierte und ergänzte Auflage, (Schriftenreihe des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung, Bd. 4); KAUFMANN, Fritz, Sozialdemokratie in Österreich. Idee und Geschichte einer Partei. Von 1889 bis zur Gegenwart, Wien, München 1978, (dále jen: KAUFMANN, Sozialdemokratie); NECK, Rudolf, Sozialdemokratie, in: Geschichte II., s. 225-248; MADERTHANER, Wolfgang, Die Sozialdemokratie, in: Handbuch, s. 177-194, (dále jen: MADERTHANER, Sozialdemokratie).

Po programové stránce představoval mezník Linecký program přijatý v roce 1926. Vytyčoval specificky rakouskou cestu k socialismu – austromarxismus.³⁴⁹ Rakouští teoretikové neusilovali o úplné odstranění demokracie. Požadovali, aby sloužila více potřebám dělnické třídy. V rozporu s Marxem předpokládali uchopení moci ve státě i nenásilnými prostředky – ziskem absolutní většiny hlasů v parlamentních volbách.

Jak jsem již zmínil, sociální demokracie vykazovala největší podporu ve Vídni, dále pak v průmyslové oblasti kolem Vídeňského Nového Města a ve východním Štýrsku.³⁵⁰ Strana disponovala výbornou organizační strukturou s vysokou mírou centralizace a byrokratizace. Nescházela jí schopnost mobilizovat voliče pomocí velkého množství důvěrníků, což vedlo ke specificky rakouskému fenoménu. Volební účast dělnictva byla vyšší než u buržoazie. Strana zasahovala do života vlastních voličů a sympatizantů množstvím přidružených organizací rozličné profilace, které metaforicky řečeno doprovázely člověka od kolébky až po smrt. Rodiče, převážně členové sociálně demokratického odborového svazu, posílali svoje děti do sociálně demokratických škol, četli sociálně demokratické deníky. Volný čas mohli trávit v sociálně-demokratických spolicích sběratelů známek, rybářů, přátel přírody, existoval dokonce i sociálně demokratický pohřební ústav. Nejvýznamnější sociálně demokratickou organizací byly Svobodné odbory (*Freie Gewerkschaften*) úzce spjaté se stranou, jejichž někteří členové zasedali i v parlamentě. Mezi další vlivné organizace patřil *Republikanischer Schutzbund*, polovojenská formace vzniknuvší v roce 1923 jako reakce na rozmach fašismu v Evropě.³⁵¹

³⁴⁹ Analyticky na vysoké úrovni je práce: KULEMANN, Peter, Am Beispiel des Austromarxismus. Sozialdemokratische Arbeiterbewegung in Österreich von Hainfeld bis zur Dollfuss- Diktatur, Hamburg 1982, 2. Auflage, (dále jen: KULEMANN, Beispiel). K politickému programu sociální demokracie srov. Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, eingeleitet und hrsg. von Klaus Berchtold, Wien 1966, s. 233-264, (v příslušných pasážích i programy ostatních relevantních stran), (dále jen: Parteiprogramme).

³⁵⁰ Srov. DACHS, Parteiensystem, in: Handbuch, s. 146.

³⁵¹ K sociálně demokratickému Republikanischer Schutzbundu srov. MCLOUGHLIN, Finbarr, Der Republikanischer Schutzbund und gewalttätige politische Auseinandersetzung in Österreich 1923-1934, Phil. Dissertation, Wien 1990, (dále jen: MCLOUGHLIN, Schutzbund).

Sociální demokracie měla ve svých řadách několik charismatických politiků a zároveň i dobrých řečníků například Karla Rennera, Otto Bauera, Roberta Dannerberga nebo vídeňského starostu Karla Seitze. Tyto skutečnosti vedly k dalšímu rakouskému fenoménu, poněvadž na rozdíl od jiných evropských zemí zde nedošlo k výraznějšímu rozštěpení dělnického hnutí. Straně dávalo hlas ve spolkových i zemských volbách kolem 80 % pracujících.³⁵²

Přirozeně také uvnitř sociální demokracie existovaly názorové rozpory. Znalec dějin nejsilnější rakouské levicové strany Norbert Leser rozlišuje ve straně pragmatické křídlo vedené Karlem Rennerem a radikální část v čele s Otto Bauerem, ale odlišná stanoviska do roku 1934 nějak významně neoslabovala její akceschopnost.³⁵³ Sociální demokraté svým každodenním chováním – zvláště činností Schutzbundu – a lpěním na postulátu třídního boje i neochotou hledat konsenzus s občanskými stranami přispívali a podporovali růst konfliktní atmosféry v rámci rakouské politické scény.

Pozici třetí síly na rakouské politické scéně zaujímal Velkoněmecká strana (*Großdeutsche Volkspartei*).³⁵⁴ Vznikla v září 1920 jako zastřešující organizace do té doby sedmnácti nezávisle působících politických subjektů na spolkové a zemské úrovni. Stranická struktura byla velmi volná a odpovídala typu honorační strany 19. století. Elektorát velkoněmců pocházel především ze střední vrstvy, úředníků, učitelů a příslušníků svobodných povolání. Strana nedisponovala dostatečně tvrdým voličským

³⁵² Srov. MADERTHANER, Sozialdemokratie, s. 182.

³⁵³ Srov. LESER, Norbert, Zwischen Reformismus und Bolschewismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis, Wien, Frankfurt, Zürich 1968, (dále jen: LESER, Reformismus).

³⁵⁴ K Velkoněmecké lidové straně srov. WANDRUZSKA, Adam, Das „nationale Lager“, in: Geschichte I., s. 369-406; Jisté názorové posuny téhož autora lze pozorovat Týž, Das „nationale Lager“, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalník, Erika Weinzierl, Graz, Wien, Köln 1983, s. 277-292, 301-316 (zde zahrnut i vývoj Landbundu a Heimwehru), (dále jen: WANDRUZSKA, Lager II.). Pozornost zasluhuje starší práce vycházející z velkého množství archivních dokumentů a mnoha stranických dokumentů dodnes v některých ohledech nepřekonaná ACKERL, Isabella, Die Großdeutsche Volkspartei 1920-1934. Versuch einer Parteigeschichte, Phil. Dissertation, Wien 1967, (dále jen: ACKERL, Volkspartei); DOSTAL, Thomas, Die Großdeutsche Volkspartei, in: Handbuch, s. 195-206, (DOSTAL, Volkspartei).

jádrem a to jí způsobilo v době po Velké hospodářské krizi nemalé problémy. Velkoněmci „bodovali“ ve větších městech nad 5000 obyvatel kromě Vídně rovněž v Bregenzi, Innsbrucku, Klagenfurtu, Linci, Salcburku a Štýrském Hradci.³⁵⁵ V programech kombinovali dva principy – nacionalismus a liberalismus. Velkoněmci zaujali k parlamentní demokracii nejednoznačný postoj. Na jedné straně důsledně obhajovali zásady politického pluralismu, na straně druhé jej chtěli propojit s korporativními prvky. Rakouský politický systém podle jejich interpretace neodpovídal hospodářským a politickým podmínkám podalpské země. Kromě reformy volebního práva požadovala strana v době diskuse o ústavní reformě zrušení Spolkové rady a její nahrazení Hospodářskou komorou vytvořenou na stavovské bázi (zde je evidentní paralela s názory Ignaze Seipela). Měla plnit funkci první komory parlamentu, kdy by Národní rada mohla změnit veto Hospodářské komory pouze v případě rozhodnutí kvalifikované většiny přítomných poslanců.³⁵⁶

V rámci třetího, nacionálně liberálního tábora, se profilovaly ještě dva politické subjekty. První z nich Heimwehr zaujal v rakouském stranickém systému pozici čtvrté síly.³⁵⁷ Původně vznikl jako volné sdružení válečných veteránů s cílem obnovit v zemi pořádek a zabránit nebezpečí komunistického převratu v Rakousku, ale nakonec se stal pevnou součástí politického života. V roce 1930 vstoupil do Národní rady pod názvem Heimatblock. Ideologie hnutí kombinovala prvky filozofie Othmara Spanna, korporativismu, fašismu, nacismu a křesťanskosociální nauky. Heimwehr sympatizoval s vůdcovským principem, umírněným nacionalismem, silnou brannou mocí, chtěl vybudovat národní společenství

³⁵⁵ Srov. DOSTAL, Volkspartei, s. 197.

³⁵⁶ Srov. ACKERL, Volkspartei, s. 234-235.

³⁵⁷ K historii Heimwehru srov. WANDRUZSKA, Adam, Die Heimwehrbewegung, in: Geschichte, s. 359-368; Týž, Lager II., in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalnik, Erika Weinzierl, Graz, Wien, Köln 1983, s. 296-316, (příslušné pasáže); WILTSCHEGG, Heimwehr; EDMONSON, Earl, Heimwehren und andere Wahrverbände, in: Handbuch, s. 261-276, (dále jen: EDMONSON, Heimwehren). Zastávám názor, že Heimwehr by si zasloužil nové zpracování. Využity by měly být především četné osobní pozůstalosti šlechticů. Dokumenty zde nalezené by mohly pomoci dosáhnout nové vědecké interpretace i zpřesnit vztah hnutí k ostatním rakouským politickým stranám.

křesťansko-německého státu na stavovském základě. Zaujal krajně negativní stanovisko nejenom k parlamentní demokracii, ale také k liberalismu, marxismu, kolektivismu a třídnímu boji. Většina zemských organizací sympatizovala s italským fašismem, pouze vlivná štýrská organizace známá jako Steierischer Heimatschutz tíhla k německému nacismu. Neurčitý takřka všeobjímající program mu umožnil získávat příznivce a voliče napříč všemi vrstvami společnosti a integrovat nespokojence z řad ostatních politických subjektů a tedy plnit funkci jakéhosi „sběrného koše“.³⁵⁸

Hlavní slabina Heimwehru spočívala v nejednotnosti. Přinejmenším od roku 1927 byl činný v každé spolkové zemi jeden spolek, ve Štýrsku, Dolním Rakousku a zejména ve Vídni jich dokonce působilo hned několik najednou.³⁵⁹ V čele Heimwehru stál od roku 1930 spolkový vůdce (*Bundesführer*) aristokrat Ernst Rüdiger Starhemberg.³⁶⁰ Ani on nedokázal překonat dlouhodobý neduh hnutí. Provedení státního převratu a zavedení vlády „silné ruky“ italského stříhu zůstalo nevyslyšeným přáním několika snílků Heimwehru. Zklamán musel být také Mussolini, jenž aktivity hnutí několik let subvencoval.³⁶¹

Na rakouském venkově existovaly již koncem 19. století tendence k vytvoření politické organizace zastupující zájmy sedláků a pracovníků v zemědělství na křesťansko-protestantské, nacionální a liberální bázi.³⁶²

³⁵⁸ Srov. WILTSCHEGG, Heimwehr, s. 252-258.

³⁵⁹ Srov. EDMONSON, Heimwehren, s. 265.

³⁶⁰ K jeho osobě zůstává nejlepší prací (využití rodinné korespondence rodu Starhembergerů a metod orální historie, autorka sama získala několik cenných dokumentů) BERGER, Barbara, Ernst Rüdiger Fürst Starhemberg. Versuch einer Biografie, Phil. Dissertation, Wien 1967, (dále jen: BERGER, Starhemberg); Zklamáním je spíše novinářská reportáž než odborná monografie od redaktorky rakouského konzervativního deníku Die Presse WALTERSKIRCHEN, Gudula, Ernst Rüdiger Starhemberg oder die Spuren der 30er Jahre, Wien 2002.

³⁶¹ K závislosti Heimwehru na zahraničních podpoře srov. WILTSCHEGG, Heimwehr, s. 271-273; KEREKES, Abenddämmerung, s. 10-26.

³⁶² K historii Landbundu srov. WANDRUZSKA, Lager II, s. 296-316, (příslušné pasáže), především 296-301; BUKERT, Günther, Der Landbund in Österreich, in: HANDBUCH, s. 207-217; KRIECHBAUMER, Robert, Der Landbund. Historische Entwicklungslinien einer deutschnationalen Milieupartei in der Ersten Republik, in: Brennpunkt Mitteleuropa. Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag, hrsg. von Ulfried Burz, Michael Derndarsky, Werner Drobesh, Klagenfurt 2000, s. 519-534, (dále jen: KRIECHBAUMER, Landbund); HAAS, Alexander, Die vergessene Bauernpartei. Der Steirische Landbund

Takto ideologicky zabarvená agrární hnutí vznikala nejdříve v jednotlivých spolkových zemích Korutanech, Štýrsku, Vorarlbersku, Burgenlandu a dalších. Nastavená volební pravidla nutila zemsky silně zakotvené subjekty ke vzniku zastřešující organizace, jež vznikla jako *Landbund für Österreich* v lednu 1922. O pět let později přinesla opoziční, místy až demagogická rétorika, ve volbách do Národní rady devět mandátů a účast ve vládě spojenou s funkcí vicekancléře. V roce 1930 kandidovala strana jako „Národní hospodářský blok a Landbund – Schober blok (*Nationaler Wirtschaftsblock und Landbund (Schoberblok)*). Šlo o pokus vytvořit jednotnou organizaci třetího tábora s cílem konkurovat dvěma nejsilnějším politickým stranám. Volební výsledky pak přinesly zklamání a projekt zdaleka nenaplnil očekávání.

Vztah rakouských politických stran k parlamentní demokracii bych shrnul následovně. Žádný z relevantních politických subjektů neusiloval o úplné zničení liberální demokracie, každá z nich ale požadovala její podstatnou proměnu v korporativistickém (křesťanští socialisté, velkoněmci, Landbund a Heimatblock) nebo socialistickém (sociální demokracie) duchu. Percepce demokracie byla v meziválečném období u našich jižních sousedů povrchní, Rakousko lze nazvat republikou bez skutečných republikánů.

Z tabulky číslo dva o výsledcích parlamentních voleb za léta 1919-1930 vyplývá, že žádná politická strana nedosáhla absolutní většiny v Národní radě a vítěz voleb musel sestavit koalici. Kooperace v letech 1918-1920 odpovídá typu proporční (konkordátní) demokracie.³⁶³ První

und sein Einfluß auf die österreichische Politik 1918-1934, Graz, Stuttgart 2001, (dále jen: HAAS, Bauernpartei).

³⁶³ V politologické literatuře se vyskytují další výrazy např. nizozemský politolog Arend Lijphart používá výraz „konsociační demokracie“ (consociational democracy). Srov. LIJPHART, Arend, Consociational Democracy, in: WP 21, 1969, No. 2, s. 207-225, (česky otištěno v Antologii světových politologů, II. díl, ed. Blanka Říchová, Aleš Lisa, Praha 1995, s. 9-32). Jeho termín je používán nejčastěji v anglofonní literatuře, zatímco v německých pracích se setkáváme s pojmem Gerharda Lehmbucha Konkordanzdemokratie, Proporzdemokratie, která se uplatnila v Rakousku po roce 1945. Srov. LEHMBRUCH, Gerhard, Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in Schweiz und in Österreich, Tübingen 1967. Jejím charakteristickým znakem je kooperace a proporční zastoupení obou nejsilnějších stran – Rakouské lidové strany (ÖVP) a Socialistické strany Rakouska (SPÖ) od celostátní až po místní úroveň. Srov.

rakouskou republikánskou vládu tvořili zástupci všech tří relevantních politických proudů. Politické elity zaujímal kompromisní postoje na úkor programových ústupků a orientovaly se na dosahování konsenzu. A i když velkoněmci odešli v březnu 1919 do opozice, velká koalice vydržela až do června následujícího roku.³⁶⁴ Spolupráce odpovídající modelu proporční demokracie (*Proporzdemokratie*) však nepramenila z vnitřního přesvědčení politických elit zahrnout do rozhodovacího procesu co nejširší spektrum názorů, nýbrž vznikla jako účelové pracovní společenství z nejistoty a obav před budoucím vývojem.

Od května 1922 se ustaluje pro první republiku nejdéle trvající formát vládní kooperace tzv. občanských stran proti socialistické opozici, který vydržel necelých deset let. Stranický systém první rakouské republiky obsahoval tři až pět relevantních stran, přičemž další politické subjekty do něho výrazným způsobem nezasáhly. Přispěla k tomu neschopnost nalézt profilující téma a k němu dostatečně charismatickou osobnost, a v neposlední řadě rovněž existence sloupové struktury.

Jednotlivé relevantní strany disponovaly rozdílným koaličním potenciálem. Sociální demokracie nenalezla v rámci stranického spektra „přirozeného“ koaličního partnera a měla nulový koaliční potenciál. Naopak značným koaličním potencionálem disponovali křesťanští socialisté a velkoněmci, jež vytvořili společnou občanskou koalici trvající s jedinou výjimkou od roku května 1922 do ledna 1932. Nemalý koaliční potenciál

MOMMSEN-RIEDL, Margareta, *Die Proporzdemokratie und der Fall Habsburg*, Wien, Graz, Köln 1976, s. 27-102. Z české politologické literatury srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka, *Přehled moderních politologických teorií*, Praha 2000, s. 197-222, (dále jen: ŘÍCHOVÁ, *Přehled*); Kritické zamyšlení nad konsociační demokracií nabízí NOVÁK, Miroslav, *Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země*, Brno 2001; Týž, *Je konsensuální model demokracie nejlepší?*, in: *SČ* 34, 1998, č. 1, s. 3-21; č. 2, s. 131-144.

³⁶⁴ Bezprostřední příčinou pádu velké koalice v červnu 1920 byl spor o branný zákon. Srov. LESER, Norbert, *Bruch der Koalition Voraussetzungen und Konsequenzen*, in: *Koalitionsregierungen in Österreich. Ihr Ende 1920 und 1966. Protokoll des Symposiums „Bruch der Koalition“ in Wien am 28. April 1980*, Wien 1985, s. 33-45, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Rudolf Neck und Adam Wandruszka, Gesamtedaktion Isabella Ackerl).

Ize zaznamenat i u Landbundu, jenž tvořil součást koalice nepřetržitě šest roků (1927-1933).

Mezi léty 1918-1934 se v Rakousku vystřídalo dvacet čtyři kabinetů.³⁶⁵ Průměrná „životnost“ jedné vlády byla necelých osm měsíců, pouze čtyři kabinety vydržely déle než jeden rok. Rozpory uvnitř koalice vedly v jedenácti případech z dvaceti čtyř k demisi vlády. Změna kabinetu ale neznamenal automaticky rozsáhlé personální změny a spíše docházelo k zachování značné míry kontinuity.³⁶⁶

Za velký problém rakouského parlamentarismu považují jeho silnou polarizaci. Rozpad velké koalice rozvolnil schéma proporční demokracie. Postupně rostla ideologická vzdálenost mezi občanskými stranami a sociální demokracií. Spory se z parlamentních lavic přenesly do ulic, kde často ústily v násilnosti.

Konfliktní vnitropolitické klima napomáhalo vzniku polovojenských seskupení. Mezi nejznámější patřil již vzpomenutý sociálně demokratický Republikanischer Schutzbund a krajně pravicový Heimwehr. Různé polovojenské formace organizovaly demonstrace, pochody, pouliční srážky a vyzývaly k atentátům.³⁶⁷ Vlna násilí kulminovala v červenci 1927. Ve Vídni došlo ke krvavému střetu převážně dělníků s policií a armádou.³⁶⁸ Červencové události znamenaly symbolický mezník v přechodu stranické soutěže z umírněného pluralismu k polarizovanému pluralismu. Narůstající napětí napomohlo zvýšení vlivu Heimwehru. Část příznivců občanských

³⁶⁵ Například během existence výmarské republiky se vystřídalo 19 kabinetů, ve Francii v průběhu let 1919-1940 45 vlád, v Československu v období 1918-1938 18 kabinetů. To potvrzuje hypotézu, že frekvence změn exekutivy nesouvisí se stabilitou demokracie. MÜLLER, Wolfgang, PHILIPP, Winfried, STEININGER, Barbara, Die Regierung, in: Handbuch, s. 80

³⁶⁶ Srov. tamtéž, s. 81-86.

³⁶⁷ Podle rakouského historika Gerharda Botze padlo v letech 1918-1933 za obětí politickému násilí 215 lidí a nejméně 640 bylo těžce raněno. Srov. BOTZ, Gerhard, Gewalt in der Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche, Unruhen in Österreich 1918 bis 1938, München 1983, 2. Auflage, (dále jen: BOTZ, Gewalt).

³⁶⁸ Historikové nejsou dodnes zajedno, kolik lidských životů 15. července 1927 skutečně vyhaslo. Strážlivé odhady mluví o 85 mrtvých na straně demonstrantů a kolemjdoucích a čtyř z řad zasahujících policistů a několika desítek zraněných osob. BOTZ, Gewalt, s. 160; HANISCH, Schatten, s. 288; Odlišné údaje uvádí např. GOLDINGER, Ablauf, s. 147; Berger, Geschichte, s. 108; KULEMANN, Beispiel, s. 347; KAUFMANN, Sozialdemokratie, s. 226.

stran na něj nahlížela jako na ozbrojenou a vítanou protiváhu vůči Schutzbundu a politická elita proti otevřeným antidemokratickým projevům hnutí nezasahovala.³⁶⁹

Atmosféru rostoucího antagonismu a konfliktní atmosféry na rakouské politické scéně podle mého názoru nejlépe vysvětluje často v sociologii a politologii využívaná teorie konfliktních linií (*cleavages*). Navazuje na práci norského politologa Steina Rokkana a amerického sociologa Seymoura Martina Lipseta, kteří zkoumali vývoj západoevropských stranických systémů. Vycházeli z hypotézy, že vznik moderních národů a států doprovázela národní a průmyslová revoluce. Jejich vliv na společnost a politiku lze pozorovat v rovině teritoriální a funkcionální. Národní revoluce přinesla rozpor mezi církví a státem a mezi centrem a periferií. Průmyslová revoluce vytvořila rozpor mezi vlastníky a pracujícími (někdy také uváděno mezi zaměstnavateli a zaměstnanci) a mezi městem a venkovem.³⁷⁰ Vznikly tak čtyři konfliktní linie: církev – stát, centrum – periferie, město – venkov a vlastník – pracující, které způsobují politické a kulturní štěpení společnosti.

Tabulka č. 5: Teorie konfliktních linií (*cleavages*)³⁷¹

	Teritoriální dimenze	Funkcionální dimenze
Národní revoluce	Centrum - periferie	Církev – stát
Průmyslová revoluce	Město - venkov	Vlastníci - pracující

³⁶⁹ Srov. WILTSCHEGG, Heimwehr, s. 42-43.

³⁷⁰ V rámci české politologické terminologie neexistuje shoda, jak anglické slovo *cleavages* co nejpřesněji přeložit do češtiny. Setkáváme se s pojmy „sociální štěpení“ srov. ŘÍCHOVÁ, Přehled, s. 204; „Rozpor“ srov. KLÍMA, Michal, Volby a politické systémy v moderních demokraciích, Praha 1998, s. 65-137; „Konfliktní linie“ STRMISKA, FIALA, Teorie, s. 58; HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír, Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě, Brno 2004, s. 34, (dále jen: HLOUŠEK, KOPEČEK, Demokracie).

³⁷¹ Srov. LIPSET, Seymour, ROKKAN, Stein, Cleavage structure, party systems and voter alignments: An introduction, in: Party systems and voter alignments. Cross-National Perspective, ed. by Seymour Lipset, Stein Rokkan, New York 1967, s. 1-64; HLOUŠEK, KOPEČEK, Demokracie, s. 37, (dále jen: HLOUŠEK, KOPEČEK, Demokracie).

Pro politický a sociální život první republiky je charakteristický zvlášť výrazný rozpor mezi centrem a periferií, tedy mezi Vídní a ostatními částmi země. Metropole na Dunaji představovala politické a ekonomické centrum státu se značnou koncentrací služeb a s vysokým podílem dobře organizovaného dělnického hnutí. Rakousko patřilo mezi státy s malým počtem velkých měst, s maloměstskou a vesnickou strukturou.³⁷² Na základě volebních výsledků lze Vídeň označit za „rudou“ (sociálně demokratickou), šest spolkových zemí (Dolní Rakousko, Horní Rakousko, Štýrsko, Solnohradsko, Tyrolsko, Vorarlbersko) za „černé“ (křesťansko sociální) a dvě za „nerozhodnuté“ spolkové země (Korutany, Burgenland), bez absolutní většiny.

Teorie cleavages umožňuje zpřesnit typologii tří táborů, a proto od červencových událostí roku 1927 nejvýstižněji charakterizuje vzájemný poměr mezi oběma bloky označení bipolární antagonismus. Násilí se stalo trvalým jevem rakouské politiky a přispívalo k prohloubení nejisté vnitropolitické situace. Od té doby kromě reformy ústavy našla antagonistická seskupení jen velmi zřídka společnou řeč. Při aplikaci teorie konfliktních linií navrhuji v kombinaci s dosavadním stavem bádání následující typologii vybraných rakouských politických stran.

Tabulka č. 6: Programatické preference nejsilnějších politických stran na základě konfliktních linií³⁷³

	Sektor								
	pracující	vlastníci	primární	sekundární	terciární	stát	církev	centrum	periferie
SDAP	+	-	-	+	-	+	-	+	-
CSP	-	+	+	+/-	-	-	+	-	+
GDVP	-	+	-/+	-	+	+	-	+	-
LB	-	+	+	+/-	-	-	-/+	-	+
HB	-	+	-	+/-	+	-	+	-/+	-/+

³⁷² V roce 1923 existovalo kromě Vídně pouhých deset měst s počtem obyvatel vyšším než 20 000.

³⁷³ Údaje o sociální demokracii, křesťanskosociální straně a velkoněmcích jsem převzal z DACHS, Parteiensystem, in: Handbuch, s. 152. Ostatní strany jsem doplnil sám.

NSDAP	-/+	-	-	+/-	+/-	+	-	-/+	-
KPÖ	+	-	-	+	-	+	-	+	-

Z tabulky vyplývá:

1. Mezi koaličními stranami existovala řada rozporů destabilizující rakouskou exekutivu, a to navzdory tomu, že linie mezi koalicí a opozicí byly zřetelně vymezeny. Personální rozepře mezi vrcholnými politiky hraničící někdy až s osobní antipatií uvnitř občanského tábora, často velmi odlišný názor jednotlivých koaličních subjektů na řešení aktuálních otázek i mocenský boj vedly nejednou ke vzniku silného vnitropolitického pnutí ústícího pádem vlády.
2. Mezi velkoněmci a sociální demokracií existovala řada identických programatických preferencí (anšlus, antiklerikalismus, upřednostňování centralismu, dominance státu nad církví). Eventuelní hlubší kooperace narážela na nedůvěru až obavy velkoněmců z marxismu.
3. Obě levicové strany bojovaly o stejný elektorát, ovšem komunisté se v první republice nijak zvlášť neprosadili, neboť je oslabovala častá frakční politika a absence dostatečně profilujícího tématu. Spolupráce obou subjektů na jedné platformě nepřipadala v úvahu. Komunistická strana vykazovala bezvýznamnou podporu a kromě toho sociální demokraté ji nedůvěřovali a považovali ji spíše za sektu pracující pod dohledem Moskvy, než za standardní politický subjekt.³⁷⁴
4. Landbund obtížně hledal pozici v rámci rakouského stranického systému. Německá a nacionální rétorika se překrývala s velkoněmci, na venkově zase strana narážela na konkurenci křesťanskosociální strany, byť rozdíl v elektorátu spočíval v konfesním základě a ve snaze integrovat velkoněmecky orientované rolníky.

³⁷⁴ K historii Komunistické strany Rakouska srov. STEINER, Herbert, Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918-1933. Bibliographische Bemerkungen, Wien 1968, (Marburger Abhandlungen zur Politischen Wissenschaft 11); HAUTMANN, Hans, Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der Kommunistischen Partei Deutsch-Österreich, Wien 1971; EHMER, Josef, Die Kommunistische Partei Österreichs, in: Handbuch, s. 218-230.

Při zkoumání stability rakouské demokracie bych chtěl využít koncept politické kultury, který zkoumá hodnoty a postoje společnosti nebo společenských skupin k politickému systému a k politickým procesům. Antidemokratismus a antipluralismus elit i upřednostňování autoritativních forem vládnutí poukazuje na existenci nedemokratické politické kultury. Této skutečnosti připisují zásadní význam při podlomení základů rakouské demokracie.³⁷⁵ Vycházím přitom z dvou hypotéz – politická kultura je klíčovým faktorem pro kvalitu, charakter a orientaci politického systému.³⁷⁶ Základní podmínkou pro fungování demokratického

³⁷⁵ Dodnes nepřekonaným a spolehlivým průvodcem antidemokratického myšlení výmarské republiky je SONTHEIMER Karl, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918-1933*, München 1967.

³⁷⁶ Výzkum politické kultury v rámci politologie souvisí se snahou některých politologů poznat podmínky stability demokratického systému. Motivací k jejich výzkumu bylo zjistit příčiny pádu meziválečných demokracií (např. ve výmarské republice, Rakousku a Španělsku) a rychlé politické modernizace zemí Třetího světa. S pojmem politické kultury přišel poprvé v roce 1956 americký politolog Gabriel A. Almond. Srov. ALMOND, Gabriel A., *Comparative Political Systems*, in: JP 18, 1956, No. 3, s. 391-409; Původní koncept Almond dále rozpracoval srov. Týž, VERBA, Sidney, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963; *The Civic Culture Revisited*, ed. by Týž, Boston 1980; *Political Culture and Political Development*, ed. by Lucian W. Pye, Sidney Verba, Princeton 1965; Analýza politické kultury se stala také součástí německé politické vědy. Srov. DIAS, Patrick V., *Der Begriff „Politische Kultur“ in der Politikwissenschaft*, in: *Systemtheorie, Systemanalyse und Entwicklungsländerforschung* hrsg. von Dieter Oberndörfer, Berlin 1971, s. 409-448; BERG-SCHLOSSER, Dirk, *Politische Kultur. Eine neue Dimension politikwissenschaftlicher Analyse*, München 1972; Týž, *Forum „Politische Kultur“ der PVS*, in: PV 22, 1981, Nr. 1, s. 110-117; REICHEL, Peter, *Politische Kultur in der Bundesrepublik*, Opladen 1981; *Politische Kultur in Deutschland. Bilanz und Perspektiven in Deutschland*, hrsg. von Dirk Berg-Schlosser, Jacob Schissler, Opladen 1987, (*Politische Vierteljahrschrift, Sonderheft 18*), zejména stať: ROHE, Karl, *Politische Kultur und der kulturelle Aspekt von politischer Wirklichkeit*, s. 39-48; Průlomovou studií v Rakousku je článek MÜLLER, Wolfgang, *Zum Konzept der Politischen Kultur*, in: *Zeitgeschichte* 12, 1984/1985, Heft 1. s. 26-35; SONTHEIMER, Kurt, *Deutschlands Politische Kultur*, München, Zürich 1990; ROHE, Karl, *Zum Verständnis eines theoretischen Konzepts*, in: *Politische Kultur in Ost- und Westdeutschland*, hrsg. von Oskar Niedermayer, Klaus von Beyme, Berlin 1994, s. 1-21; ROHE, Karl, *Politische Kultur und ihre Analyse. Probleme und Aspekte der politischen Kulturforschung*, in: HZ, Bd. 250, 1990, Heft 2, s. 321-346; Patří k deficitům české politické vědy, že doposud v jejím rámci neproběhla diskuse obdobná v Německu; Srov. VAJDOVÁ, Zdeňka, *Politická kultura: teoretický koncept a výzkum*, in: SČ 32, 1996, č. 3, s. 339-351; V kontextu českých dějin se konceptem politické kultury v intencích Almonda a Verby zabývala historička Eva Broklová. Srov. BROKLOVÁ, Eva, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu (1918-1938)*, Praha 1999; První systematictější přehled nabízí sborník *Politická kultura v ČR*, ed. Emanuel Pecka, Praha 2000; Stručný přehled: CABADA, Ladislav, *Aspekty české politické kultury*, in: Ladislav Cabada, Karel Vodička, *Politický systém České republiky*, Praha 2003, s. 163-181; O interdisciplinární pohled na politickou kulturu se pokouší sborník *Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie*, ed. Petr Skalník, Praha 2004; *Politische Kultur/Politická kultura. Deutschland-*

politického systému je demokratická politická kultura, tj. stav, kdy veřejnost a politické elity akceptují demokratické principy a ty se stanou vzorcem chování společnosti.³⁷⁷

Liberální parlamentní demokracie byla v Rakousku (a také v Německu) vnímána jako vítězi války vnucená forma vládnutí. Politický systém podalpské republiky stál na vratkých základech. Neexistence rakouské národní a státní identity, nedemokratická politická kultura, vážné pochybnosti o samostatné existenci země, hospodářské a sociální problémy podnítily pozdější „demontáž“ demokracie a vytvoření specificky rakouské formy autoritativního vládnutí.

Ender odchází, Buresch přichází

Zpět k vládní krizi v červnu 1931. Vídeňská vláda nemohla pouze pasivně čekat, zda zahraničí nakonec svolí k finanční pomoci Rakousku a sama musela podniknout kroky k ozdravení státních financí. Enderův kabinet vypracoval úsporný program, jehož schválení považoval kancléř za nezbytnou podmínku pro další setrvání ve funkci. Obsahoval udělení plných mocí, pětiprocentní snížení úřednických platů, reformu zákona o pojištění v nezaměstnanosti, zavedení nové daně ze služného, zvýšení celních sazeb na kávu a čaj a celní novelu. Takto sestavený sanační balík si kladl za cíl ušetřit 150 milionu šilinků ročně ze státního rozpočtu. Nepopulární program „utahování opasků“ ihned vyvolal silné pnutí uvnitř

Tschechien, Německo-Česká Republika, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2004, zejména studii VAJDOVÁ, Zdeňka, Politická kultura: krátká historie konceptu a aktualita výzkumu. Přehledová stať. Politische Kultur: kurze Geschichte des Konzeptes und Aktualität der Forschung. Übersicht, in: tamtéž, s. 18-39; Z české politologie nejprůhledněji SKOVAJSA, Marek, Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky, Praha 2006; Politische Kultur. Politická kultura, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2007. Možnosti využití konceptu politické kultury ve společenských vědách ukazuje zdařile interdisciplinární kolektivní monografie. Politische Kultur. Forschungsstand und Forschungsperspektiven, hrsg. von Samuel Salzborn, Frankfurt am Main 2009, (Politische Kulturforschung, hrsg. von Samuel Salzborn, Bd. 1), zejména studie BERGEM, Wolfgang, Politische Kultur und Geschichte, in: tamtéž, s. 201-229.

³⁷⁷ Uvědomuji si problematičnost vymezení pojmu „demokratická“ politická kultura, které je stejně složité jako definování pojmu „demokracie“.

vládní koalice. Kromě křesťanských socialistů k němu vznášely námitky všechny strany včetně opozice.

Pád Credit-Anstaltu a možné ohrožení rakouské měny oživily různé mnohdy i odvážné kombinace vnitřního uspořádání alpského státu. Objevily se úvahy o koncentrační vládě všech politických stran nebo nové koalici sociálních demokratů, velkoněmců a Landbundu, jež by mimochodem sdružovala horlivé exponenty anšlusu a německo-rakouské celní unie a ve Francii a Itálii by mohla být brána jako pokus o provokaci.³⁷⁸

Vládní krize vyvrcholila 16. června 1931 odstoupením ministra vnitra Franze Winklera.³⁷⁹ Předseda Landbundu tím vyjádřil nesouhlas s dohodou rezortního kolegy ministra financí Otto Jucha se zahraničními věřiteli Credit-Anstaltu, v níž se stát zavázal uhradit všechny pohledávky největší banky ve střední Evropě v úhrnné výši 71 milionů amerických dolarů. Den poté podal Enderův kabinet demisi.³⁸⁰ Některé kuloární informace naznačovaly s ohledem na vážnost situace možnost vzniku koncentrační vlády bez účasti Heimatblocku. Za tuto variantu se přimlouval spolkový prezident Wilhelm Miklas a sociální demokrat Karl Renner. Kdy jindy by političtí představitelé měli odhodit úzké „partajní“ zájmy než na prahu ekonomického kolapsu?³⁸¹ K dohadům o možném uzavření velké koalice přispěl deník blízký československému ministerstvu zahraničí Prager Presse, kde 5. června vyšel článek o rozhovorech zástupců zahraničních kapitálových skupin a rakouskou stranou. Noviny přinesly informaci, že by nebylo na škodu, pokud by se rozmluv kromě Seipela účastnil také zástupce sociální demokracie.³⁸²

³⁷⁸ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 38, 13. června 1931, Vavrečka.

³⁷⁹ Franz Winkler (1890-1945), narozen v České Lípě, vystudoval agrární inženýrství, účastník první světové války, 1920-1930 člen štýrské zemské vlády, 1930-1934 poslanec Národní rady za Landbund, od ledna 1932 do září 1933 vicekancléř.

³⁸⁰ Srov. AČNB, Protokoly NBČ, Schůze 24. června 1931, přílohy. Ministerská rada schválila dohodu o zahraničních pohledávkách v noci z 15. na 16. června 1931 proti hlasu ministra Winklera, jenž následně ohlásil svoji demisi. Dále také srov. Reichspost Nr. 166, 17. Juni 1931, s. 1-2.

³⁸¹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 40, 17. června 1931, Bořek-Dohalský.

³⁸² Srov. Prager Presse Nr. 154, 5. Juni 1931, s. 1.

Zprávu Prager Presse otiskly v následujících dnech některé vídeňské deníky. Nejdůležitější masové médium té doby opětovně ukázalo svojí sílu při ovlivňování veřejného mínění. Aniž by křesťanští socialisté učinili sociální demokracii oficiální nabídku ke koaličním rozhovorům, diskutovali o této otázce 17. června zákonodárci nejsilnější levicové strany. Otto Bauer odmítl převzetí vládní odpovědnosti „příliš brzy“, neboť pozice sociální demokracie by byla velmi slabá. Jako podmínku k vládní participaci stanovil Bauer zásadní změnu zákonodárství a správy. V případě pozvánky ke koaličním rozhovorům doporučoval stanovit pro občanské strany nesplnitelné podmínky (kontrola Credit-Anstaltu prostřednictvím ministerstva financí, obilní monopol, nízké ceny chleba a mouky, státní kontrola průmyslu, provedení finanční sanace na úkor vlastníků, zachování stávajícího systému pojištění v nezaměstnanosti, úplné odzbrojení polovojenských organizací a redukce spolkového vojska).³⁸³

Miklas pověřil sestavením nové vlády opětovně Endera. Ten si jako prioritu nového kabinetu stanovil účast odborníků v něm a udělení mimořádných plných mocí, které chtěl využít zvláště v ekonomických otázkách konkrétně při obnovení rozpočtové rovnováhy a záležitostí kolem Credit-Anstaltu. Vláda by na rozdíl od německého příkladu tzv. prezidiálních kabinetů podléhala kontrole ze strany legislativy formou malého výboru složeného ze zákonodárců Národní rady. Tato situace nebyla ostatně v historii rakouského parlamentarismu žádnou novinkou. Ve dvacátých letech fungovalo v souvislosti s ženevskými protokoly dva roky v Národní radě obdobné těleso.³⁸⁴

Enderův pokus ztroskotal záhy. Sociální demokraté odmítli udělit vládě mimořádné pravomoci, čímž zmařili naději na zisk spolkovou ústavou předepsané dvoutřetinové většiny v rakouském parlamentu a

³⁸³ Srov. STAUDINGER, Anton, Konzentrationsregierung, Bürgerblock oder präsidiales Minderheitsregime? Zum angeblichen Koalitionsangebot Ignaz Seipels an die Sozialdemokratie im Juni 1931, in: Zeitgeschichte 12, 1984-1985, Heft 1, s. 5-6, (dále jen: STAUDINGER, Konzentrationsregierung).

³⁸⁴ Srov. STIEFEL, Krise, s. 109; AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 41, 18. června 1931, Bořek-Dohalský.

nesouhlasili rovněž s omezením podpory v nezaměstnanosti. U velkoněmců vyvolaly nesouhlas připravované škrty na úkor úředníků. Ender pochopil marnost svých snah a 19. června odpoledne oznámil Miklasovi rozhodnutí dál nepokračovat v rozhovorech o nové vládě.³⁸⁵ Když prezidentovu nabídku sestavit koalici odmítli další dva představitelé křesťanských socialistů, oslovila hlava státu Ignaze Seipela.

Představy hlavy státu a bývalého kancléře nebyly nutně identické. Prezident požadoval vytvoření akceschopné vlády. Seipel spatřoval programovou prioritu v provedení sanace Credit-Anstaltu do konce roku 1931 a v značných úsporách státního rozpočtu. Bývalý kancléř chtěl potřebné rezervy nalézt v sociální oblasti zejména v pojištění v nezaměstnanosti. Tím, že Miklas sáhl po Seipelovi, učinil na první pohled překvapující jinak ale zcela logickou volbu. Křesťanskosociální strana neměla ve svých řadách žádnou jemu adekvátní osobnost a to i přes prelátovo značně podlomené zdraví. O tom, zda Seipel podnikl vážně míněný pokus k vytvoření velké koalice, podle zapomenutého modelu proporční demokracie, je dodnes v historiografii vedena živá diskuse. Proč nakonec rozhovory ztroskotaly? Udělala sociální demokracie v druhé polovině června 1931 osudovou chybu? Mohla vstupem do vlády zachránit parlamentní demokracii i její další existenci?³⁸⁶

³⁸⁵ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 42, 19. června 1931, Bořek-Dohalský.

³⁸⁶ Koaliční historiografie zastává tezi, že neuskutečnění vlády Seipel-Bauer osudově ovlivnilo další vývoj republiky a „vydláždilo“ cestu k pozdějšímu pádu demokracie. Velkou koalici považuje tento historiografický proud za nejlepší způsob vládnutí. Srov. GOLDINGER, Ablauf, s. 183-184; KLEMPERER, Seipel, s. 320. Jako osudovou chybu sociální demokracie hodnotí události LESER, Norbert, Österreichs Demokratie am 19. Juni 1931 – Das Koalitionsangebot Ignaz Seipel an Otto Bauer, in: CHD 1, 1984, s. 52-62; Týž, Die politischen Aspekte der Krise der Demokratie und der Sozialdemokratie, in: Februar 1934. Ursachen, Fakten, Folgen. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium des Dr. Karl-Renner Instituts abgehalten vom 13. bis 15. Februar 1984 in Wien, hrsg. von Helge Zoitl, Wien 1984, s. 143-154, především 144-145, 151-152; Týž, Reformismus, s. 449-453. Norbert Leser využívá především svědectví sociálního demokrata Wilhelma Ellenboga srov. ELLENBOGEN, Wilhelm, Die Katastrophe der österreichischen Sozialdemokratie, in: Wilhelm Ellenbogen. Ausgewählte Schriften, hrsg. von Norbert Leser, Wien 1983, (dále jen: ELLENBOGEN, Schriften). Informaci o možnosti uzavření koalice všech parlamentních stran s výjimkou Heimatblocku přinesl již dobový tisk srov. např. Reichspost Nr. 169, 20. Juni 1931, s. 1. Odlišná interpretace s využitím záznamu o vnitropolitické krizi z června 1931 člena předsednictva křesťanskosociální strany Richarda Schmitza a dalších materiálů nejsilnějšího vládního subjektu. STAUDINGER, Konzentrationsregierung, s. 1-18.

Faktem zůstává, že Seipel sociální demokraty skutečně oslovil a nastínil jim personální složení kabinetu, kde by on po tříleté přestávce opětovně zasedl v čele spolkového kancléřství a předseda sociální demokracie Otto Bauer by zaujal pozici vicekancléře. Rozhovory o možném uzavření koalice uvízly hned v zárodku.³⁸⁷ Trnem v oku sociální demokracie zůstávalo omezení výdajů v nezaměstnanosti, jako provokace musel působit Seipelův návrh na rozdělení ministerských křesel jednoznačně v neprospěch levicové strany.³⁸⁸ Klub sociální demokracie jednomyslně na zasedání 19. června odmítl převzít odpovědnost a strana jako opoziční subjekt spatřovala nejnaléhavější úkol v ochraně „nezaměstnaných mas před fyzickou likvidací“.³⁸⁹ Téma velké koalice tím bylo smeteno ze stolu.³⁹⁰

Odpověď na otázku, co Seipel ve skutečnosti zamýšlel a zda bral koalici se sociální demokracií vážně, podle mého názoru nelze bez podrobné znalosti obsahu protokolů ze zasedání předsednictva křesťanskosociální strany. Na základě záznamu jednoho z předních funkcionářů nejsilnějšího pravicového subjektu se přikláním k hypotéze, že Seipel neusiloval ani o koncentrační vládu všech parlamentních stran (představa společného kabinetu sociální demokracie a Heimatblocku byla skutečně nereálná) ani o velkou koalici. Bývalý kancléř pojímal rozhovory s nejsilnější levicovou stranou ve smyslu sondáží nezávazného charakteru

³⁸⁷ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 43, 30. června 1931, Bořek-Dohalský, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 43); ELLENBOGEN, Schriften, s. 146; STAUDINGER, Konzentrationsregierung, s. 8-9.

³⁸⁸ Anton Staudinger přichází s domněnkou, že Seipel v případě deseti vládních křesel počítal se šesti pro křesťanskosociální stranu, dvěma pro sociální demokracii a dvěma pro Národní hospodářský blok (velkoněmci a Landbund). V kuloárech se mluvilo o klíči 4:4:2, otázkou zůstává, zda to nemělo působit na sociální demokracii jako vějička. Srov. STAUDINGER, Konzentrationsregierung, s. 12. Walter Goldinger uvádí jiný a v historiografii ojedinělý počet čtyř křesel pro sociální demokraty, tři pro křesťanské socialisty a jedno pro velkoněmce (Národní hospodářský blok). GOLDINGER, Ablauf, s. 183.

³⁸⁹ Odpověď sociálních demokratů na Seipelovu nabídku přinesly prakticky všechny relevantní deníky bez ohledu na politickou profilaci. Srov. např. Reichspost Nr. 169, 20. Juni 1931, s. 2; Neue Freie Presse Nr. 23982, 20. Juni 1931, s. 2; Nejobsáhleji sociálně demokratický Arbeiter-Zeitung Nr. 169, 20. Juni 1931, s. 1-2; Das Kleine Blatt Nr. 169, 20. Juni 1931, s. 1-2.

³⁹⁰ Sociálně demokratické listy komentovaly Seipelův nezdar s neskrývaným uspokojením. Srov. např. Das Kleine Blatt Nr. 170, 21. Juni 1931, s. 1.

a chtěl primárně stejně jako před devíti lety sanovat státní rozpočet bez ohledu na to, zda by v parlamentě disponoval většinou či nikoli. Rovněž křesťanskosociální strana spolupráci s levicí odmítala, neboť se obávala odlivu voličů k ostatním pravicovým stranám.³⁹¹

Po Seipelově nezdaru pověřil Miklas 20. června jednáním o vládní koalici dolnorakouského zemského hejtmana Karla Buresche, jenž během několika hodin prezidentovi předložil seznam členů nového kabinetu složeného z křesťanských socialistů, velkoněmců a Landbundu. Prezident neváhal a ještě tentýž den jmenoval Buresche desátým kancléřem Rakouské republiky.³⁹²

Volba vystudovaného právníka, člena Národní rady, předsedy dolnorakouských řepařů a od roku 1922 dolnorakouského zemského hejtmana byla v danou chvíli nejlepší možnou a představuje jedno ze správných rozhodnutí prezidenta Miklase. Buresch platil za pracovitého, skromného člověka žoviální a kompromisní povahy. Jako jeden z mála politiků křesťanských socialistů si získal respekt snad kromě Heimwehru u všech parlamentních stran.³⁹³ To samo o sobě vytvářelo nadějně předpoklady ke stabilizaci vnitropolitických poměrů. Červnové vyjednávání o nové vládě patří k negativním stránkám rakouské historie. Politické strany i v pohnuté době lpěly na ideologických dogmatech a nedokázaly překlenout světonázorové rozpory. Doba, kdy potřebný konsenzus

³⁹¹ Srov. identický názor STAUDINGER, Konzentrationsregierung, s. 14; Československý legační rada ve Vídni (a zdatný diplomat) František Bořek-Dohalský vyjádřil v situační zprávě domněnku, že Seipelovým cílem bylo od počátku uzavření koalice všech občanských stran. Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 43.

³⁹² Karl Buresch (1878-1936), vystudoval práva ve Vídni, provozoval advokátní kancelář v Groß-Enzersdoru, 1916-1919, 1916-1919 v téže městě starostou, 1920-1934 poslanec Národní rady; 1922-1931, 1932-1933 dolnorakouský zemský hejtman; 1929-1933 předseda křesťansko-sociálního poslaneckého klubu; 1931-1932 spolkový kancléř; 1935 ministr financí; 1935-1936 ministr bez portfeje, 1936 guvernér Poštovní spořitelny. Kancléřova biografie dosud nebyla napsána. K jeho osobě vyvážená studie ENDERLE-BURCEL, Getrude, Karl Buresch, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 174-188, (dále jen: ENDERLE-BURCEL, Buresch).

Srov. Neue Freie Presse Nr. 23983, 21. Juni 1931, s. 1-2; Reichspost Nr. 170, 21. Juni 1931, s. 1-2; Neue Zeitung Nr. 166, 21. Juni 1931, s. 1-2.

³⁹³ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 44, 22. června 1931, Bořek-Dohalský.

nahrazoval konflikt a věcnou diskusi politicky motivované násilí, nahrávala autoritativním myšlenkovým proudům.

Éra „neúspěšného“ kancléře? (červen 1931 – květen 1932)

Karl Buresch obdržel již dobově nelichotivý přívlastek „slabý“ kancléř. Skutečně lze kabinet pod jeho vedením označit za „dílo politických rozpaků“?³⁹⁴ Ve třetí kapitole se zaměřím na jedenáctiměsíční působení dolnorakouského rodáka v čele rakouského spolkového kancléřství. Především bych chtěl poukázat na nelehké podmínky, v jakých Buresch spoluvytvářel politiku alpské republiky. Jakou strategii sledoval na mezinárodní scéně a jaké recepty chtěla jím vedená vláda předeepsat na zmírnění negativních důsledků Velké hospodářské krize? Opomenut nebude ani postoj Rakouska ke středoevropským či dunajským plánům, jež ve sledovaném období tvořily jedno z hlavních témat „velké“ politiky.

Ztroskotání projektu německo-rakouské celní unie, schválení sanačního plánu

Na základě výsledků voleb z podzimu 1930 disponovala nově jmenovaná Bureschova vláda v Národní radě většinou pěti mandátů. Personální obsazení kabinetu zůstalo ve srovnání s předchozím exekutivním tělesem takřka nezměněno. Mezi nové tváře patřil pouze Karl Buresch a vedoucí rezortu financí moravský rodák Josef Redlich. Vicekancléřem a šéfem diplomacie zůstal Johannes Schober. Setrvání kontroverzního politika vyvolávalo doma i v zahraničí rozpaky. Schobera od odvolání zachránila podpora velkoněmců, kteří trvali na zajištění kontinuity v zahraniční politice, především pak s ohledem na celní unii. Svoji roli mohly sehrát i intervence německého charge d'affaires v ministrův prospěch, i když spolehlivý důkaz o tom jsem doposud nenalezl.³⁹⁵

³⁹⁴ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 44, 22. června 1931, Bořek-Dohalský; ENDERLE-BURCEL, Buresch, s. 185.

³⁹⁵ Informaci přinesl křesťanskosociální deník Montagblatt 22. června 1931 srov. tamtéž, československý legační rada František Bořek-Dohalský označuje zprávu o německé intervenci na základě informací z politických kruhů za nikoli „bezpodstatnou“. Identické tvrzení srov. KLEMPERER, Seipel, s. 321-322.

Ačkoli programové prohlášení nové vlády přednesené před Národní radou 22. června 1931 obsahovalo jen velmi obecné fráze a některé pozorovatele zklamalo, daly se z něho vyčíst priority. Buresch v úvodu označil stav státních financí za vážný a hlavní cíl vlády spatřoval v udržení rozpočtové rovnováhy, v dobových národohospodářských představách pokládané za znak stability a solidnosti. V této souvislosti avizoval úsporná opatření s populistickým slibem jejich spravedlivého rozdělení mezi jednotlivé vrstvy obyvatelstva. Naznačil i pilíře připravovaného sanačního balíčku. Až na požadavek udělení plných mocí se nijak nelišily od předchozího Enderova plánu. Šlo o zavedení nové daně ze služného, reformu sociálního pojištění a celní novelu. Kancléř rovněž přislíbil řádné vyšetření příčin pádu Credit-Anstaltu a následně věnoval několik vět zahraniční politice. Rakouská diplomacie měla vycházet ze zásad určených „mezinárodními a etnickými, geografickými, hospodářskými a mocensko-politickými faktory“. Buresch pak dodal: *„Chci obzvlášť zdůraznit, že vláda pod mým vedením je upřímně rozhodnuta vynasnažit se pěstovat pečlivě přátelské styky se všemi sousedními státy Rakouska, aby tyto pokud možno staly se ještě intimnějšími a příznivějšími.“* Kancléř nezapomněl pohovořit i o výmarské republice slovy: *„Také staré bratrské přátelství, které nás spojuje s Německou říší, bude s veškerou péčí pěstěno, jako nejcennější součást zahraniční politiky nynější vlády.“*³⁹⁶

Programové prohlášení i vzhledem k obecnému charakteru a mírnému konsenzuálnímu tónu v souladu s Bureschovou povahou vyvolalo pozitivní ohlas u rakouské veřejnosti i v zahraničí. Nejvíce zaujala pasáž věnovaná a adresovaná výmarské republice, jež zde zdaleka nezůstala bez povšimnutí. A nejen to. Vyústění vládní krize, zvláště setrvání Schobera v křesle ministerstva zahraničí a jmenování Buresche, hodnotil německý vyslanec Rieth jako „bezpochyby nejlepší řešení“. O Schoberově anšlusové orientaci nemohlo být pochyb. Otázky vyvolával postoj kancléře. Buresch sice ještě v době, kdy zastával „pouze“ funkci zemského hejtmána,

³⁹⁶ Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 38. Sitzung, 23. Juni 1931, s. 997; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1143, Nationalrat der Republik Österreich. Stenographisches Protokoll zur 38. Sitzung (Regierungserklärung), 23. Juni 1931, s. 336.

navštívil Rietha, aby ho ujistil o podpoře plánu německo-rakouské celní unie, ale právě vyslanec ve zprávě určené Zahraničnímu úřadu zapochyboval nad tím, zda kancléř bude v kritickém okamžiku obhajovat projekt s takovou energií, jak činil předtím Ender. Rieth narážel na Bureschovu kompromisní povahu i skutečnost, že v minulosti našel společnou řeč se sociální demokracií i s Heimwehrem.³⁹⁷

Hlavní programová priorita vlády spočívala v přípravě opatření ke stabilizaci rakouských financí a dosažení vyrovnaného státního rozpočtu. Kabinet nastoupil v období Velké hospodářské krize, která na Rakousko vedle Spojených států amerických a Německa dolehla nejvíce.³⁹⁸ Pro ilustraci uvádím několik makroekonomických ukazatelů. Rakouský dovoz za první pololetí roku 1931 klesl ve srovnání s rokem 1930 o 20 %, export dokonce o bezmála 30 %. Počet nezaměstnaných stoupl za rok o 28 %, deficit státního rozpočtu, odhadován vládou na 136 milionů šilinků, dosáhl již v červnu 1931 závratné výše 215 milionů.³⁹⁹ Specifikum rakouské hospodářské krize představuje její délka trvání. Jak vyplývá z následující tabulky, ekonomická recese dosáhla v podalpské republice svého vrcholu v roce 1933 a ve srovnání například s Německem či Švýcarskem odeznívala v dalších letech jen velmi pozvolna.

³⁹⁷ Srov. PAAA, Politische Abteilung II., Österreich, Politik, Bd. 11, R 73382, Innere Politik. Parlaments- und Parteiwesen, Politischer Bericht A. 562, 24. Juni 1931, Rieth Zahraničnímu úřadu, (dále jen: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382).

³⁹⁸ Srov. BUTSCHEK, Wirtschaft, s. 50.

³⁹⁹ Srov. ENDERLE, Peter, Die ökonomischen und politischen Grundlagen der Römischen Prokolle aus dem Jahre 1934, Phil. Dissertation, Wien 1979, s. 179, (dále jen: ENDERLE, Grundlagen). Jde o dodnes podnětnou disertaci objasňující hospodářskou a politickou spolupráci Rakouska, Maďarska a Itálie založenou na solidním archivním výzkumu. V roce 1931 se výdaje rakouského státního rozpočtu pohybovaly ve výši 2,33 miliardy šilinků z čehož 215 milionů představovalo zhruba 9,28 %. srov. FIBICH, Alexander, Die Entwicklung der österreichischen Bundesausgaben in der Ersten Republik, Phil. Dissertation, Wien 1977, s. 178, (dále jen: FIBICH, Bundesausgaben).

Tabulka č. 7: Hospodářský vývoj Rakouska ve srovnání s Německem a Švýcarskem (1913 = 100)⁴⁰⁰

	Rakousko	Německo	Švýcarsko
1929	105,1	98,6	143,4
1930	102,2	94,0	148,3
1931	94,0	83,7	134,1
1932	84,3	79,6	130,7
1933	81,5	90,3	132,3
1934	82,2	99,4	145,2
1935	83,8	111,9	152,4
1936	86,3	122,9	163,3
1937	90,9	135,6	174,2

Krise zasáhla rakouské národohospodářství ve fázi restrukturalizace. Přetrvávala značná disproporcionalita jednotlivých odvětví a rozdílná míra jejich produktivity. Zatímco zemědělství, služby a výroba elektrických zařízení překonala úroveň roku 1913, živnosti a průmysl marně usilovaly alespoň o dosažení předválečných hodnot.⁴⁰¹ Důsledky krize v Rakousku se projevíly hned ve čtyřech oblastech najednou.

V první z nich bankovním a finančním sektoru vyvrcholila v květnu 1931 pádem Credit-Anstaltu. Kolaps největšího bankovního ústavu ve střední Evropě způsobil paniku u zahraničních investorů, kteří přestali považovat Rakousko za důvěryhodnou zemi. Paralelně pokračovalo stahování krátkodobých půjček a odliv deviz. Pozice rakouské Národní banky se stávala stále ze dne na den kritičtější. Cedulový ústav nasadil proti nepříznivému vývoji klasický prostředek diskontní politiky. Mezi polovinou června a polovinou července zvýšil několikrát úrokovou sazbu nejprve ze šesti procent na sedm a poté na deset.⁴⁰² Toto opatření však

⁴⁰⁰ Srov. BUTSCHEK, Wirtschaft, s. 40.

⁴⁰¹ Srov. KERNBAUER, MÄRZ, WEBER, Entwicklung, s. 366.

⁴⁰² Srov. AČNB, fond: Protokoly bankovní rady Národní banky Československé, Zápis o řádné schůzi bankovní rady Národní banky Československé, Příloha ke schůzi bankovní rady Národní banky Československé Příloha, Sign-IV, Schůze 24. srpna 1931, (dále jen: AČNB, Protokoly NBČ, Příloha); BACHINGER, Währung, s. 104.

zůstalo bez efektu. Rakouská Národní banka ztratila mezi 30. dubnem a 7. říjnem 1931 847,9 milionů šilinků ve zlatě a devizách.⁴⁰³

Tabulka č. 8: Množství devizových prostředků rakouské Národní banky od března do září 1931 (údaje v milionech šilinků).⁴⁰⁴

	31. březen	30. dubna	30. května	30. června	31. července	31. srpna	15. září
Započitatelné devizy	138,6	138,4	116,5	133,0	127,6	121,7	142,6
Jiné devizy	499,1	507,3	401,4	311,3	224,7	154,2	124,3

Národní banka ve snaze najít recept na odliv deviz sahala k nouzovým krokům, jež v lepším případě přinesly pouze dočasný efekt. Například počátkem září 1931 prodala zlaté rezervy v zahraničí za bezmála 25 milionů šilinků, aby mohla pokrýt první splátku u Anglické banky.⁴⁰⁵ Dlouhodobý mezinárodní úvěr proto představoval pro Rakousko naprostou nutnost.

Finanční a bankovní krizi doprovázela průmyslová regrese. Podalpská republika se celkově potýkala s nízkou úrovní celkové průmyslové produkce. Zatímco Evropa dosáhla v roce 1929 její zvýšení o 27,8 % ve srovnání s rokem 1913, Rakousko zaznamenalo pokles o 2 %. V letech 1929-1933 došlo k propadu průmyslové produkce o 38 %, pro příklad v roce 1933 klesla na 60,9 % předválečné úrovně.⁴⁰⁶ Nejhuř postižena byla exportně orientovaná odvětví, neboť deflační politika řady vlád, zavádění nových cel a dovozních kvót způsobily snížení poptávky a pokles světových cen. Všechny nepříznivé faktory v Rakousku dolehly nejvíc na hutnický průmysl (v listopadu 1932 bylo využíváno pouhých 8,1

⁴⁰³ Srov. KERNBAUER, MÄRZ, WEBER, Entwicklung, s. 368.

⁴⁰⁴ Na základě nevydaných pramenů sestavil autor. Srov. AČNB, Protokoly NBČ, Schůze březen-září 1931, příloha.

⁴⁰⁵ Srov. AČNB, NBČ, Schůze 24. září 1931, příloha.

⁴⁰⁶ Srov. KERNBAUER, MÄRZ, WEBER, Entwicklung, s. 368-369.

% jeho celkové kapacity).⁴⁰⁷ Průmyslovou krizi dokládá i následující srovnání. Zatímco v roce 1913 existovalo ve Vídni 25 průmyslových závodů s více než 1 000 zaměstnanci, o sedmnáct let později fungovalo pouhých 11 firem.⁴⁰⁸

Ušetřena negativních důsledků všeobecné ekonomické recese rovněž nezůstala zemědělská produkce. Dramatickému propadu světových cen obilí napomohla kromě jiného i bohatá úroda významných zámořských producentů obilovin, především Argentiny a Austrálie. V období 1929-1930 klesly světové ceny obilí ze 180 na 53 centů za jednu tunu. Podalpská republika uplatňovala do té doby poměrně liberální celní politiku. Průměrný rakouský celní tarif byl v roce 1925 o 13 % nižší než v Československu, ve srovnání se Spojenými státy americkými dokonce až o 21 %.⁴⁰⁹ Nízké celní sazby však počátkem třicátých let patřily minulosti. Rakouská vláda pod tlakem vlivných agrárních kruhů sáhla k ochraně vnitřního trhu formou zvýšení celních dovozních sazeb na zemědělské komodity ze zahraničí. V květnu 1931 předložila vláda návrh zákona na zvýšení poplatků za žito, ječmen a pšenici o 200 %, za hovězí maso o 250 %.⁴¹⁰ Ministr zemědělství Engelbert Dollfuss vsadil v součinnosti s vedoucím rezortu financí Juchem na zvýšené příjmy z cla jako jeden z hlavních prostředků ke konsolidaci státního rozpočtu.⁴¹¹ Novela celních tarifů z téhož měsíce měla přinést až 70 milionů šilinků ročně. V praxi zákon zvýšil například clo u obilí z dvou na deset grošů za metrický cent, u

⁴⁰⁷ Srov. SANDGRUBER, Ökonomie, s. 383. Například významné železářny Alpine Montangesellschaft v Donawitzu během roku 1932 třikrát přerušily výrobu. V prosinci 1932 propustil závod veškeré zaměstnance a obnovil výrobu až na jaře 1933. Srov. tamtéž.

⁴⁰⁸ Srov. tamtéž, s. 384.

⁴⁰⁹ Srov. STIEFEL, Krise, s. 322-323. Údaje pochází z komparace 34 důležitých obchodních artiklů z roku 1926.

⁴¹⁰ Srov. MILLER, William James, Engelbert Dollfuss als Agrarfachmann. Eine Analyse bäuerlicher Führungsbegriffe und österreichische Agrarpolitik 1918-1934, Wien, Köln 1989, s. 102.

⁴¹¹ Srov. BGBl. Nr. 191/1931, Bundesgesetz vom 14. Juli 1931, betreffend die Änderung des Zollarifgesetzes vom 5. September 1924, B. G. Bl. Nr. 445, in der Fassung der Zollarifnovellen vom 18. März 1926, B. G. Bl. Nr. 68, vom 28. Juli 1926, B. G. Bl. Nr. 219, vom 27. Oktober 1927, V. G. Bl. Nr. 311, und vom 16. Juli 1930, B. G. Bl. Nr. 225, sowie des Bundesgesetzes vom 20. Dezember 1929, B. G. Bl. Nr. 408, in der Fassung des Bundesgesetzes vom 16. Juli 1930, B. G. Bl. Nr. 221 (Fünfte Zollarifnovelle), 17. Juli 1931, 49. Stück s. 831-871.

jatečných zvířat z 15 na 30 grošů za metrický cent. Následně vláda přijala zákaz dovozu zemědělských a lesnických produktů ze států, s nimiž nebyly obchodní vztahy upraveny speciální smlouvou.⁴¹² Zákaz dovozu určitých obchodních artiklů, nejčastěji cukru, ovoce, zeleniny a dobytka, ale také některých průmyslových výrobků tvořil stejně jako v ostatních státech střední a jihovýchodní Evropy základ obchodní politiky Rakouska v době hospodářské recese.⁴¹³

Ministr zemědělství Dollfuss zaváděl, v souladu s dobovým trendem patrným rovněž v jiných státech, opatření k silné regulaci vnitřního trhu se zemědělskými komoditami. Přinesla například kontrolu cen mléka a podporu malých a středních producentů prostřednictvím vyrovnávacího fondu pro mléko.⁴¹⁴ Další opatření například omezila dovoz dobytka ze zahraničí a zlepšila podmínky živočišné výroby v horských regionech Rakouska. Strategie maximálního využití domácího trhu a minimálního dovozu ze zahraničí především u obilí a dobytka snížila celkové pasivum v zahraničním obchodu s agrárními produkty. Z 821 milionů šilinků (1929/1930) kleslo na 482,1 (1931/1932), tj. takřka o polovinu za dva roky.⁴¹⁵ Protekcionistická opatření ministra Dollfusse přinesla nečekaně dobré výsledky, zemědělská produkce klesla za období let 1929-1933 o pouhých dvě procenta. V důsledku rapidního propadu průmyslové výroby stoupl podíl zemědělství na hrubém národním produktu za stejné období z 11,7 % na 14,8 %.⁴¹⁶ Invence, vysoké pracovní nasazení a značná odborná způsobilost napomohly do té doby málo známému politikovi a řadovému členovi křesťanských socialistů k pověsti úspěšného ministra.

⁴¹² Srov. Staatskorrespondenz 24. Juni 1931, s. 2-6.

⁴¹³ Srov. KLUGE, Ulrich, Bauern, Agrarkrise und Volksernährung in der europäischen Zwischenkriegszeit. Studien zur Agrargesellschaft und -wirtschaft der Republik Österreich 1918 bis 1938, Stuttgart 1988, s. 380-381, (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte Nr. 86), (dále jen: KLUGE, Bauern).

⁴¹⁴ Srov. BGBl. Nr. 224/1931, Bundesgesetz vom 17. Juli 1931 wirksam für die Bundesländer Burgenland, Niederösterreich, Oberösterreich, Steiermark und Wien, betreffend die Errichtung eines Milchausgleichsfonds, 25. Juli 1931, 57. Stück, s. 1148-1152.

⁴¹⁵ Srov. KLUGE, Bauern, s. 383. Největším dovozcem zůstalo Německo, následované Československem, Maďarskem a Polskem. Zatímco export z Německa a Polska v roce 1931 mírně vzrostl, dovoz z Československa a Maďarska výrazně poklesl. Srov. tamtéž.

⁴¹⁶ Srov. STIEFEL, Krise, s. 374.

Pro Dollfusovu další politickou kariéru byl však daleko důležitější zisk důvěry agrárních kruhů ve straně.

Ekonomická recese přinesla rovněž růst nezaměstnanosti a přetížení Rakouska jakožto sociálního státu.⁴¹⁷

Tabulka č. 9: Vývoj nezaměstnanosti v Rakousku v letech 1929-1934⁴¹⁸

	Celkový počet nezaměstnaných	Počet osob pobírajících podporu v nezaměstnanosti	Míra nezaměstnanosti	Podíl osob pobírajících podporu v nezaměstnanosti z celkového počtu nezaměstnaných
1929	192 000	164 477	8,8 %	86 %
1930	243 000	208 389	11,2 %	86 %
1931	334 000	253 367	15,4 %	76 %
1932	468 000	309 968	21,7 %	66 %
1933	557 000	328 844	26,0 %	60 %
1934	545 000	278 527	25,5 %	53 %

Největší, více než 50 % podíl lidí bez práce, vykazovaly průmyslové oblasti Enzesfeldu, Hirtenbergu, Marienthalu, Neunkirchenu, Ternitzu a Vídeňského Nového Města.⁴¹⁹ Všeobecný pokles mezd a prudký růst lidí bez práce způsobily snížení celkové částky odvodů do pojištění v nezaměstnanosti a do důchodového i nemocenského pojištění. Vysoká míra lidí bez práce zapříčinila skokový nárůst deficitu pojištění v nezaměstnanosti a víc zatížila státní rozpočet.

⁴¹⁷ Stejný případ lze zaznamenat například i v sousedním Německu.

⁴¹⁸ Srov. STIEFEL, Arbeitslosigkeit, s. 69.

⁴¹⁹ Srov. SANDGRUBER, Ökonomie, s. 384.

Tabulka č. 10: Deficit pojištění v nezaměstnanosti⁴²⁰

Rok	Miliony šilinků
1926	8
1927	11
1928	5,5
1929	16
1930	49
1931	55

Nutnost „šetřit na pravém místě“ vyžadovala trpělivost často dlouze a svízelně hledat alespoň minimální konsenzus uvnitř vlády. Až na posledním jarním zasedání sněmovny 17. července prosadila koalice novou progresivní daň ze služného a snížení vánočních příplatků u úředníků, dále přijala snížení platů zaměstnanců státních divadel i tzv. malou reformu proti nezaměstnanosti.⁴²¹ Kabinet tím naznačil cestu, kde bude hledat kýžené finanční rezervy – ve zvýšení daňového zatížení obyvatelstva a snížení mezd.

Mezitím započala poslední fáze boje o osud německo-rakouské celní unie. Ačkoli Johannes Schober ještě počátkem července vystupoval sebevědomě a nadále vydával projekt za způsob jak vyvést Rakousko z hospodářské krize, na Ballhausplatz začal převládat jiný názor. Rakouské ministerstvo zahraničí se k projektu stavělo dvojznačně. Naoko demonstrovalo optimismus i rozvahu a do Haagu před Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti delegovalo několik na slovo vzatých expertů⁴²², nicméně pod vlivem narůstajících ekonomických potíží a neoblomného stanoviska Francie musela rakouská diplomacie nuceně pozvolna změnit postoj k projektu. Generální sekretář Franz Peter označil plán koncem července za „*prakticky neproveditelný*“, přičemž celá záležitost byla již

⁴²⁰ Převzato z STIEFEL, Arbeitslosigkeit, s. 61.

⁴²¹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 51, 18. července 1931, Heřman.

⁴²² Kromě jiných například legačního radu Otto Leimaiera a sekčního šéfa Richarda Schüllera).

tehdy jen „otázkou německé a rakouské prestiže“. ⁴²³ Ostrou kampaň vůči „ješitnému a neprozíravému“ Schoberovi spustily i některé vídeňské deníky. ⁴²⁴ Rakouský ministr nebyl sám, v Německu musel palbu kritiky snášet také Julius Curtius. ⁴²⁵ Nespokojenost s hlavními exponenty celní unie vyjádřená tiskovou kampaní proti nim jakoby symbolicky předznamenávala vyústění německo-rakouského projektu.

Ekonomické potíže podalpské republiky neustávaly, právě naopak. Bureschův kabinet musel požádat o prolongaci krátkodobého úvěru od Anglické banky a Banky pro mezinárodní platby a zároveň vyhlížel dlouhodobou mezinárodní půjčku. ⁴²⁶ Dne 11. srpna se rakouská vláda obrátila na Společnost národů s žádostí o úvěr ve výši 250 milionů šilinků. ⁴²⁷

Záležitost celní unie musela být neprodleně přijatelným způsobem likvidována. Pochopil to i Schober, jenž se netajil úmyslem vycouvat z projektu bez ohledu na postoj Německa. ⁴²⁸ Rovněž Berlín považoval plán za daných okolností za ztracený. Události nemohl nijak zvrátit ve svůj prospěch, neboť sám potřeboval finanční pomoc. O osudu celní unie bylo rozhodnuto. Nyní šlo o to, aby jak německá, tak rakouská strana neztratila na mezinárodním poli tvář. Hrozící rozepře mezi oběma reprezentacemi zažehnilo až společné prohlášení. Symbolicky na zasedání Studijní komise pro Evropskou unii 3. září 1931 vydali Schober a Curtius komuniké, kde panevropskou argumentaci použili opět ryze účelově naposled. Vídeň a Berlín svorně oznámili úmysl dál nepokračovat v provedení stávajícího projektu. Obě vlády nyní chtěly „dosáhnout svoje cíle na širší evropské bázi“. ⁴²⁹ O dva dny později Stálý dvůr mezinárodní

⁴²³ Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 53, 31. července 1931, Heřman.

⁴²⁴ Srov. tamtéž.

⁴²⁵ Srov. tamtéž, PZ Berlín 1931, PZ č. 28, 27. května 1931, Čermák; PZ periodická č. 2, 10. července 1931, Chvalkovský.

⁴²⁶ Srov. tamtéž, PZ Vídeň 1931, PZ periodická č. 3, 15. října 1931, Vavrečka.

⁴²⁷ Souvislosti rakouské půjčky nejlépe mapuje KLINGENSTEIN, Grete, Die Anleihe von Lausanne. Ein Beitrag zur Geschichte der Ersten Republik in den Jahren 1931-1934, Wien 1965, s. 43-44, (dále jen: KLINGENSTEIN).

⁴²⁸ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 58, 28. srpna 1931, Vavrečka.

⁴²⁹ Cit dle: ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1168, Aufzeichnung Legationsrat Hornbostel, 11. September 1931, s. 396; PAAA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Rückzug, R 30372. Zde identická

spravedlnosti v Haagu shledal vídeňskou smlouvu za slučitelnou se závazky vyplývajících z 88. článku saint-germainské smlouvy, nikoliv však s jedním ze ženevských protokolů z roku 1922. Soudci tak rozhodli v poměru 8:7. Verdikt Haagského dvora veřejnost vnímala v první řadě jako politickou záležitost. Soud tím ztratil do té doby značnou morální autoritu a dobrou pověst nezávislé apolitické organizace.⁴³⁰ Vzápětí Rada Společnosti národů vzala tento posudek na vědomí a vzhledem k prohlášení ministrů zahraničí obou dotčených států se již problémem dále nezabývala.

Německá diplomacie sledovala projektem celní unie konkrétní prostředek k řešení ekonomických obtíží země, přičemž jeho hospodářskou stránku doplňoval mocenský aspekt s cílem „*zajistit hegemonii Německa ve střední Evropě a získat Francii..., aby za vyhlídku Panevropy... dala Německu možnost hospodářské expanze ve střední Evropě*“.⁴³¹ Rakouská strana usilovala společným plánem s výmarskou republikou o zlepšení vlastní hospodářské situace a o anšlus.

Na první pohled se zdá, že vítězem boje o celní unii je Francie a Československo. Oba státy prožívaly opojné chvíle triumfu z nelehké bitvy, ale oba také nedocenily vysokou cenu svého domnělého vítězství. Francouzsko-německé vztahy zůstaly trvale narušeny. Ve Francii vzrostly obavy z německé agresivity a revizionismu, v Berlíně naopak zesílilo podezření, že Paříž chce za každou cenu zabránit zrovnoprávnění tradičního rivala a dogmaticky sleduje vlastní hegemoniální plány. Co napravovat bylo rovněž ve vztazích Československa a Německa, zdrženlivá korektnost mezi Prahou a Berlínem patrná ještě za Stresemannovy éry zesílila. Ve Vídni zase přestali věřit častému Benešovu tvrzení, že je přítelem Rakouska a chce pro jižního souseda jen to nejlepší.

německá verze prohlášení určená pro ministra Curtia. CURTIUS, Bemühungen, s 69-70; Týž, Sechs Jahre, s. 203-204.

⁴³⁰ Srov. např. AMZV, PZ Haag, č. 5031/31, 11. června 1931, Plesinger-Božinov. Text posudku Stálého dvora je srov. tamtéž, Kabinet věcný 1918-1939, karton č. 42; Zahraniční politika 10, 1931, II. část, s. 1097-1105.

⁴³¹ Cit. dle: AMZV, PZ, Vídeň 1931, Dopis Vavrečky Benešovi.

V memoárové a odborné literatuře osciluje často hodnocení rakousko-německého projektu mezi dvěma protichůdnými interpretačními póly. Na jedné straně stojí přímí účastníci jednání, například Julius Curtius nebo Hermann Pünder, kteří shodně v pamětech ospravedlňují celou akci čistě hospodářskými motivy.⁴³² Celní unie podle jejich tvrzení znamenala začátek efektivnější organizace hospodářství v době ekonomické krize. Na straně druhé Edvard Beneš celou záležitost vnímal jako pokus o „pangermánské obklíčení“ Československa.⁴³³

Ani s jedním z těchto hodnocení nesouhlasím. Podle mého názoru šlo v německo-rakouském plánu primárně o politiku a sekundárně o hospodářskou stránku. Nejlépe celou situaci vystihl v březnu 1931 ředitel Živnobanky a hospodářský expert Jaroslav Preiss slovy: *Třebaže se zdůrazňuje hospodářský ráz tohoto kroku (celní unie – pozn. M. Š.), nelze pochybovat o tom, že jde i o otázku vysoce politickou - o spojení mezi Rakouskem a Německem.*⁴³⁴ Soudím, že bychom neměli německo-rakouské celní unii dávat stereotypní hodnocení typu „výraz pangermanismu“, neboť pak bychom museli Briandův plán označit za pokus o „panfrankismus“. Projekt Vídně a Berlína bych zařadil po bok francouzského ministerského předsedy. V obou případech šlo o snahu překonat hospodářskou desintegraci střední a jihovýchodní Evropy, byť s odlišnými důsledky pro jednotlivé státy, pokud by skutečně došlo k jejich realizaci.

Různé směry nabraly další osudy obou hlavních protagonistů celní unie. Pod tlakem masivní tiskové kritiky a negativních nálad veřejnosti, obviňován z kapitulantství a zrady národních zájmů, Julius Curtius

⁴³² Srov. CURTIUS, Sechs Jahre, s. 188-193; Týž, Bemühungen, s. 37-38; PÜNDER, Politik, s. 91-92. Z odborné literatury přináší apologii německé politiky např. HAUSER, Plan; Rakouské např. GOLDINGER, Projekt.

⁴³³ Srov. BENEŠ, Edvard, Boj o mír a bezpečnost státu. Československá zahraniční politika v projevech dra. Edvarda Beneše, Praha 1934, s. 554-600, (dále jen: BENEŠ, Boj). (Benešovo exposé „Anšlus nebo nová Evropa“ z 23. dubna 1931); Týž, Anšlus; PAPOUŠEK, Pozadí; Český historik Jindřich Dejmek o politických důsledcích německo-rakouské celní unie poznamenal: „Jen politický analfabet mohl nespátřovat v celní unii první - a vážný - krok k dávno proklamované německé Mitteleuropě.“. Cit. dle: DEJMEK, Vztahy II, s. 246.

⁴³⁴ Cit. dle: AČNB, fond: Živnostenská banka, Přílohy ke schůzím správní rady ŽB, 30. března 1931, příl. 4/31, sign. ŽB - S I/6-1.

nedlouho po neúspěchu odstoupil.⁴³⁵ Johannes Schober čelil také negativním někdy až jízlivě ironickým komentářům tisku, především ze strany křesťanskosociálních periodik, ve funkci rakouského ministra zahraničí ale bez ohledu na to setrval.⁴³⁶ Schoberův příklad pokládám za „učebnicový“ případ využití nátlakového potenciálu strany. Velkoněmci další spolupráci na koaliční úrovni opětovně podmínili jeho setrváním v kabinetu. Buresch chtěl udržet velkoněmce stůj co stůj, nutně potřeboval jejich hlasy pro další sanační opatření. Kromě toho Schober požíval i přes nezdar celního projektu z rakouských vrcholných politiků zřejmě největší důvěru u německých představitelů jakožto hlavní nositel proanšlusové politiky. Případné Schoberovo odvolání kancléř správně vyhodnotil jako podstatnou vnitropolitickou komplikaci a impuls ke zhoršení vztahů s Německem. Třebaže poměr k výmarské republice představoval pro něho, jak se později ukázalo, prioritu pouze ve verbální rovině, nedorozumění s Berlínem riskovat nechtěl. Předpokládal, že Schober dříve či později bude následovat Curtiova příkladu a sám dobrovolně odstoupí. Složení rakouského kabinetu tak navzdory očekávání veřejnosti a zahraničí nedoznalo změn. Buresch po likvidaci záležitosti celní unie spatřoval jasnou zahraniční prioritu v dojednání velkého mezinárodního úvěru Rakousku, a proto zaujal pragmatický kurs. Vše, co by mohlo tento cíl pozdržet či ohrozit, odmítal.

Ve stínu středoevropských plánů

Německo-rakouská celní unie kromě jiného zesílila intenzitu diskusí o novém uspořádání střední Evropy. Hospodářská desintegrace regionu ve světle všeobecné ekonomické recese představovala vážný problém, jehož řešení nesneslo odkladu. Vyjma akademických osobností a představitelů podnikatelských kruhů často bez politického mandátu vystoupil iniciativně rovněž Edvard Beneš. Československý ministr zahraničí přicházel již ve

⁴³⁵ Srov. např. RÖDDER, Erbe, s. 264-270.

⁴³⁶ Srov. Reichspost Nr. 243, 4. September 1931, s. 1-4.

dvacátých letech s různými projekty na konsolidaci střední Evropy. Nejčastěji přitom na bázi vzájemného preferenčního režimu navrhoval spolupráci států Malé dohody s Rakouskem a Maďarskem, perspektivně počítal také s přistoupením například Řecka a Bulharska. Úzká spolupráce s Rakouskem tvořila jednu z nedílných a konstantních součástí všech ministrových plánů. Beneš ještě v době boje o celní unii rozvinul svůj nejvážnější pokus o uspořádání střední Evropy podle vlastních představ, a tak začal systematicky pracovat na zlepšení vztahů mezi Prahou a Vídní.

Návštěva rakouského vyslance Ferdinanda Marka v ministrově letním sídle v jižních Čechách znamenala prolog nové iniciativy zkušeného diplomata. Rakouský titulář hlásil překvapeně do Vídně, že Beneš považuje myšlenku celní unie ve smyslu formy spolupráce mezi konkrétními státy za nosnou variantu, jak přispět k jejich hospodářskému oživení. Na Markovu otázku, proč tedy od počátku ostře vystupoval proti německo-rakouskému projektu, Beneš lakonicky odpověděl, že „*by přinesl některým státům velké škody*“.⁴³⁷ Namísto toho nastínil velmi obecnou vizi hospodářského spolku mezi Československem, Rakouskem, Maďarskem, Jugoslávií a Rumunskem. Perspektivně dokonce uvažoval o přistoupení Polska a Bulharska. Alespoň prozatímní zachování cel mělo přispět k ekonomickému vyrovnání členů spolku. Charakter jakési středoevropské Společnosti národů by mu dalo shromáždění vytvořené ze zástupců jednotlivých účastníků při současném zachování samostatnosti každého státu.⁴³⁸ O podrobnostech chtěl pohovořit přímo se Schoberem, ale až po projednání záležitosti celní unie před haagským soudem. Správně předpokládal, že Československo a Rakousko budou v Nizozemí používat argumenty, které povedou k ještě většímu rozjitření již tak napjaté atmosféry bilaterálních vztahů. Beneš sázel na postupné opadnutí negativních emocí a Markovi navrhl termín setkání po 20. srpnu.⁴³⁹

⁴³⁷ Srov. ÖStA, AdR, BMfA, Neues Politisches Archiv, Originalberichte der österreichischen Konsulämtern, Gesandtschaft Prag, Karton Nr. 51, Zl. 140/Pol., 9. Juli 1931, Marek Schoberovi, (dále jen: NPA, Prag, případně název jiného vyslanectví); ADÖ, Bd. 7, Dok Nr. 1147, Gesandte Marek an Vizekanzler Schober, 9. Juli 1931, s. 349-352.

⁴³⁸ Srov. tamtéž.

⁴³⁹ Srov. tamtéž, Zl. 144/Pol., 11. Juli 1931, Marek Schoberovi.

Úsilí Karla Buresche o dojednání mezinárodního úvěru pod patronátem Společnosti národů znamenalo větší ochotu Vídně naslouchat Francii případně i Československu. Této skutečnosti si byl Beneš dobře vědom, a proto vůči jižnímu sousedovi učinil vstřícné gesto. Instruoval tisk, aby haagské rozhodnutí komentoval věcně a nesnížil se ke škodolibé radosti nad porážkou Německa a Rakouska.⁴⁴⁰ Zároveň pravidelně na téma zlepšení československo-rakouské spolupráce diskutoval s vyslancem Markem, aby zjistil, zda má vůbec Vídeň o sblížení zájem. V jednom z rozhovorů s ním označil Československo a Rakousko za klíčové státy střední Evropy. Obě země mají podle jeho názoru vzhledem k identické společenské a hospodářské struktuře k sobě velmi blízko. „Doplňují se a jsou na sebe jedna na druhou odkázané“, poznamenal Beneš, a proto je na čase „aby z poznatku této nezvratné pravdy vyplynuly důsledky“.⁴⁴¹ Účast ve středoevropském spolku států by Rakousku podle československého diplomata přinesla ekonomické oživení, neboť Vídeň by zaujala funkci centra obchodu na Balkáně.

V atmosféře přetrvávajících negativních emocí mluvil Beneš se Schoberem na téma sblížení středoevropských států. Předestřel mu vizi užší hospodářské spolupráce států Malé dohody, Rakouska a Maďarska na bázi preferenčního režimu. Schober cítil k Benešovi pramalé sympatie. Československého ministra vyposlechl jen ze zdvořilosti a hned odpověděl řadou protiargumentů.⁴⁴² Vycházel přitom z precizní analýzy rakouského národohospodářského experta Richarda Schüllera.

Dokument o důsledcích na preferencích založeného bloku malých a středních států s největší pravděpodobností vznikl již v druhé polovině dvacátých let, ale argumenty v něm uvedené neztrácely na hodnověrnosti. Schüller rozdělil svoje připomínky do tří skupin. První z nich tvořily technické překážky. Poukazoval na obtížnou harmonizaci odlišných celních

⁴⁴⁰ Srov. tamtéž, Zl. 174/Pol., 17. September 1931, Marek Schoberovi.

⁴⁴¹ Srov. tamtéž, Zl. 168/Pol., 1. September 1931, Marek Peterovi. ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1163, Gesandte Marek an Generalsekretär Peter, 1. September 1931, s. 382-383.

⁴⁴² Srov. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Prag, Karton Nr. 51, Zl. 170/Pol., 4. September 1931, Marek Schoberovi.

tarifů i složitý proces schvalování obchodních smluv, spleť a zdlouhavý postup při jejich ratifikaci příslušnými legislativními tělesy jednotlivých samostatných států i obtíže při nutnosti jejich změn či vypovězení. Na druhém místě zmínil Schüller hospodářské překážky. Celní prostor složený z Československa, Jugoslávie, Rumunska, Rakouska a Maďarska by vykazoval vysoké přebytky zemědělské produkce, které by musely být umísťovány na jiných trzích. Z tohoto důvodu by se tyto země nemohly seskupit pod ochranu společných vysokých celních bariér. Participujícím státům by nezbylo nic jiného, než zemědělské komodity prodávat za světové ceny, čímž by jedna z výhod společného celního území vyzněla do ztracena. Na třetí místo zařadil Schüller politické výhrady. Takto koncipovaný hospodářský blok by podle jeho názoru vyvolal silný odpor Německa a Itálie.

Beneš i tehdy hýřil neodůvodněným optimismem. Nepřestával věřit v možnost rozumné dohody jak s Berlínem, tak s Římem a ačkoli dosud vždy odcházel s nepořízenou i tentokrát svůj názor nezměnil.⁴⁴³ Nicméně československý diplomat potvrdil kuloární informace o vypracování dalšího návrhu na nové uspořádání střední Evropy.⁴⁴⁴ Velmi zdrženlivé stanovisko Schobera Beneše nerozladilo. Ministr nerezignoval na novou koncepci ani poté co byl spolu s německo-rakouskou celní unií velmocemi zároveň odmítnut také francouzský Briand-Poncentův (konstruktivní) plán. Rostoucí ekonomické obtíže ale nemohly ani velmoci nechat lhostejné, neboť mezinárodní sanaci potřebovalo vedle Rakouska i Maďarsko. Vyjádřeno Benešovými slovy *„nikdy nebyl moment pro provedení středoevropské federace vhodnější než nyní“*. Svůj středoevropský plán koncipoval jako *„celní unii sui genesis podle německo-rakouského vzoru mezi malými státy bez velmocí a proti žádné z velmocí“*. Ministr zahraničí předpokládal užší spolupráci států Malé dohody, Rakouska a Maďarska. Postupem času mělo mezi dotčenými zeměmi dojít k úplnému odstranění

⁴⁴³ Srov. tamtéž, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 356, dokument bez data a čísla jednacího s poznámkou „von dr. Schüller“.

⁴⁴⁴ Srov. tamtéž, Prag, Karton Nr. 51, Zl. 198/Pol., 29. Oktober 1931.

cel. Zamýšlené uskupení států mělo tvořit jednotné hospodářské území za současného zachování jejich politické suverenity.⁴⁴⁵

Reakce Vídně na Benešovy úvahy byla zdrženlivá. Ballhausplatz nechtěl být po neúspěchu celní unie s Německem ani náznakem zatahován do teoretických úvah o středoevropské federaci. Kromě toho panovala v podalpské zemi vůči projektům pocházejícím z Československa značná nedůvěra. Tamní průmyslové kruhy se obávaly, že navenek do ušlechtilých myšlenek zahalené plány mají ve skutečnosti pouze připravit půdu pro ovládnutí střední Evropy Československem či alespoň sloužit jako zástěrka pro hospodářské pronikání československého kapitálu do podalpské republiky. Navíc většina rakouských diplomatů spatřovala v československých návrzích pouhou prodlouženou ruku Francie, jejímž cílem bylo co nejvíce oddálit oba německé státy integrací do Paříže ovládaného spolku. Beneš sice podobné kombinace striktně vyvracel, zdůrazňujíc hospodářskou, kulturní a historickou blízkost Československa a Rakouska, ale potencionální partnery nepřesvědčil.⁴⁴⁶ Propast mezi oběma státy vzniknuvší bojem o německo-rakouskou celní unii jednoduše nemohla zmizet ze dne na den.

Očekával-li ministr aktivní podporu svého projektu ze strany malodohodových partnerů, pak musel být jejich indiferentním postojem zklamán. Plán, jenž sledoval zejména stabilizaci Maďarska a Rakouska, zaujímal v Jugoslávii a Rumunsku málokoho. Bělehrad a Bukurešť požadovaly nadále řešení obilního problému a Německo nástroji ekonomické diplomacie toto volání vyslyšelo. Nabídlo Rumunsku a Jugoslávii výhodné preferenční smlouvy na vybrané obiloviny.⁴⁴⁷ Od počátku třicátých let platila ve vztazích států Malé dohody následující

⁴⁴⁵ Srov. tamtéž, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 355, Zl. 25051-13-31, 16. September 1931; Prag, Karton Nr. 51, Zl. 173/Pol., 16. September 1931.

⁴⁴⁶ Srov. tamtéž, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 355, Zl. 25342-13-31, 1. Oktober 1931; Prag, Karton Nr. 51, Zl. 180/Pol., 1. Oktober 1931; Dok. Nr. 1172, Gesandte Marek an Vizekanzler Schober, 1. Oktober 1931, in: ADÖ, Bd. 8, s. 50-54.

⁴⁴⁷ V červenci 1931 uzavřelo Německo s Rumunskem smlouvu, která umožňovala Bukurešti výměnou za snížení cel na německé průmyslové výrobky 50 % preferenci na ječmen a 60 % na kukuřici, dále kontingent na vepře (80 000 kusů) a dobytek (7 000 kusů). Srov. HÖPFNER, Südosteuropapolitik, s. 272-273.

nepřímá úměra; se vzrůstající mírou hospodářského pronikání Německa do Rumunska a Jugoslávie slábly vazby uvnitř tohoto seskupení.

V době, kdy Beneš zkoušel prosadit vlastní koncepci středoevropské spolupráce, připravovala Bureschova vláda na základě výsledků rozhovorů v Ženevě velký balík sanačních opatření. Společnost národů totiž podmínila případný mezinárodní úvěr radikálním omezením rostoucího deficitu rakouských státních financí a přípravou vyrovnaného státního rozpočtu. Vláda již předtím stanovila zásady pro sestavení rozpočtu na rok 1932, kde počítala se snížením výdajů o 300 milionů šilinků.⁴⁴⁸

Kabinet v přípravě úsporných opatření nezastavil ani pokus Heimwehru o státní převrat známý jako Pfrimerův puč. Vůdce štýrského odnože organizace Walter Pfrimer podnikl 13. září 1931 pokus uchvátit moc ve státě. Spiklenci naivně předpokládali, že se na jejich stranu spontánně přidá část veřejnosti, policie a vojsko anebo přinejhorším zachovají blahovolnou neutralitu. Konkurenční Republikanischer Schutzbund akce Heimwehru bděle monitoroval a sociální demokraté vytvořili s úspěchem na spolkové bezpečnostní orgány enormní tlak, aby zasáhly. Vojensky i politicky diletantsky naplánovaná akce ztroskotala ještě v průběhu téhož dne bez většího krveprolití.⁴⁴⁹

Velký balík úsporných opatření předložila vláda na mimořádném zasedání Národní rady poslední zářijový den. Ještě před schůzí dali sociální demokraté jasně najevo své výhrady k návrhu zákona, když protestovali především proti snížení podpory v nezaměstnanosti a navrhli úspory v rozpočtu na vojsko, policii a zvýšenou daň z vyšších příjmů a z vlastnictví většího majetku. Také velkoněmci nadále tvrdě vystupovali proti „utahování opasků“ na úkor úřednictva.⁴⁵⁰ Přijetí či nepřijetí návrhu sanačního zákona představovalo dosud nejvážnější zkoušku Bureschových

⁴⁴⁸ Srov. AČNB, NBČ, Schůze 24. srpna 1931, příloha.

⁴⁴⁹ Srov. BOTZ, Gewalt, s. 184-186; GOLDINGER, Ablauf, s. 185-186; GOLDINGER, BINDER, Geschichte, s. 185-187. Vůdce povstání Walter Pfrimer a většina hlavních exponentů povstání byli zatčeni, postaveni před soud a vzápětí propuštěni se žádným nebo minimálním trestem.

⁴⁵⁰ Srov. PA, Protokolle Hutausschuß, IV. GP, Protokoll Nr. 14, 22. September 1931; AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 69, 5. října 1931, Vavrečka.

strategicko-politických dovedností. Odmítnutí zákona by celkem jistě znamenalo kancléřův konec i demisi celé vlády. Buresch požadoval s ohledem na veřejnost, aby úsporná opatření podpořila také opozice. Ve svém projevu před Národní radou kombinoval zkušený politik věcné argumenty s apelem na vlastenectví, lásku k vlasti a občanskou odpovědnost. Předložení návrhu Spolkového zákona, týkající se opatření k zajištění rozpočtové rovnováhy, vydával kancléř pateticky za událost, jež rozhodne o dalším osudu Rakouska. Návrh si kladl za cíl udržet vyrovnaný státní rozpočet a zdravou měnu jakožto „nejvyšší příkaz dne“.⁴⁵¹ Legislativní normu předkládala vláda parlamentu podle kancléřových slov „s těžkým srdcem“, neboť „nepřináší nikomu radost“ a vznikla „z hojné nouze, která sužuje naši vlast“ a „je diktována pocitem plné odpovědnosti pro existenci naší republiky; je prodchnuta vroucí láskou k... vlasti, jejíž rozvoj je těžce ohrožen“. Buresch přítomné upozornil, že „Doba je vážná a plná nebezpečí; ani hodina nesmí být ztracena, abychom zvládli záchranu“ a závěrem požádal zákonodárce, aby jednali „rychle, dokud není pozdě“.⁴⁵²

Osud návrhu zákona vyvolával v koalici nervozitu. Největší „potíže“ dělali velkoněmci. Nesouhlasili s ohledem na úřednictvo se škrty 82 milionů v osobních výdajích rozpočtu a navrhovali částku 35 milionů šilinků s tím, že chybějící suma by byla nalezena ve veřejných výdajích.⁴⁵³ Kancléř zůstal neoblomný, poněvadž zohledněním velkoněmeckého požadavku by porušil slib daný několik dnů předtím v Ženevě.⁴⁵⁴ Neústupnost velkoněmců přiměla Buresche k vyjednávání s opozičním Heimatblockem. Ten se ale za podporu vlády domáhal neúměrně vysoké odměny v podobě funkce ministerstva vnitra a spravedlnosti (vzhledem k právě probíhajícímu vyšetřování Pfrimerova puče velmi pikantní

⁴⁵¹ Cit. dle: Sten. Prot. NR, IV. GP, 46. Sitzung, 30. September 1931, s. 1184.

⁴⁵² Cit. dle: tamtéž, s. 1185.

⁴⁵³ V roce 1931 se výdaje rakouského státního rozpočtu pohybovaly ve výši 2,33 miliardy šilinků z čehož 82 milionů představovalo zhruba 3,52 %. srov. FIBICH, Bundesausgaben, s. 178.

⁴⁵⁴ Šlo o redukci osobních výdajů o 10 % z dosavadních 793 milionů šilinků. Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 69, 5. října 1931, Vavrečka.

požadavek!). Poté, co Buresch pohrozil v případě nepřijetí návrhu zákona ohrožením stability měny, rakouské politické strany ukázaly smysl pro odpovědnost. K velkému překvapení veřejnosti přistoupili k dohodě i opoziční sociální demokraté výměnou za slib mimořádné 12 milionové dotace pro podporu lidí bez práce a dalších tří milionů šilinků pro výživu nezaměstnaných v zimním období.

Dne 3. října vyjednávací maraton skončil. Národní rada schválila sanační zákon 157 hlasy ze 165 přítomných zákonodárců. Již nikdy v dějinách rakouského parlamentarismu první republiky nezískal žádný návrh zákona tak velkou podporu jako tehdy. Za půl hodiny po rozhodnutí Národní rady prohlásila Spolková rada, že proti sanačnímu zákonu nemá připomínek. Buresch tehdy prokázal státnické cítění. Mohl propadnout euforické náladě, ale neučinil tak. Zákonodárce vyzval k upuštění od potlesku, aby tím nebyla oslavována nepřijemná úsporná opatření.

Spolkový zákon k dosažení vyrovnaného státního rozpočtu nezaváděl ve srovnání s podobnými opatřeními v minulosti lineární snížení platů, nýbrž progresivní úpravu mezd v závislosti na výši ročního příjmu v šilincích v rozmezí od 0 do 6 %.⁴⁵⁵ Uvedené ustanovení se dotklo také platu spolkového prezidenta, ministrů, poslanců, zaměstnanců zemí a obcí, 13. a 14. mzda byla po dobu dvou let škrtnuta úplně. Zákon současně zaváděl nové daně (např. dopravní daň z motorových vozidel, krizovou daň, krizovou daň pro svobodné⁴⁵⁶) případně zvyšoval stávající.⁴⁵⁷ Ustanovení týkající se snížení platů vstupovala v platnost zpětně k 1. říjnu, daňová opatření pak k 1. lednu 1932.

Přijetí zákona k zajištění vyrovnaného státního rozpočtu hodnotím jako největší vnitropolitický úspěch kancléře Karla Buresche. Dolnorakouský rodák projevil velkou vůli, schopnost dovedně

⁴⁵⁵ Srov. BGBl. Nr. 294/1931, Bundesgesetz vom 3. Oktober 1931, betreffend Maßnahmen zur Sicherung des Gleichgewichtes in den öffentlichen Haushalten (Budgetsanierungsgesetz), 4. Oktober 1931, 75. Stück, s. 1655-1668. Příjmy do 2040 šilinků ročně byly ze snížení vyňaty, příjmy do 3400 šilinků sníženy o 4 %, nad 5000 o 6 %.

⁴⁵⁶ Srov. tamtéž. Výše krizové daně se odvíjela do výše ročního příjmu v rozmezí od 2400 šilinků ročně (0,55 %) do 5 % nad 100.000 šilinků.

⁴⁵⁷ Zvýšena byla například daň z benzínu, piva a cukru.

argumentovat a manévrovat. Schválení sanačního zákona drtivou parlamentní většinou vyvolalo velmi příznivý ohlas v zahraničí a posílilo kredit rakouské vlády i samotného kancléře na mezinárodní scéně. Buresch si mohl oddechnout, v prvních zkouškách z „velké“ politiky obstál. Je těžké odhadnout, zda zákon odvrátil hospodářský kolaps Rakouska či nikoli. Jeho význam spočívá spíše v psychologické rovině. Připravil veřejnost na budoucí „utahování opasků“ a do zahraničí vyslal jasný signál, že malá země pod Alpami je ochotna přijmout nepopulární úsporná opatření, aby stabilizovala veřejné finance, a zaslouží si proto pomoc v podobě mezinárodního úvěru.

Zároveň se ale kancléř dopustil své nejzávažnější politické chyby – bezprostředně po významném vnitropolitickém úspěchu neadresoval nabídku k velké koalici sociálním demokratům. Samozřejmě, mohu pouze spekulovat, zda by měl dostatečnou autoritu uvnitř vlastní strany k prosazení takového modelu spolupráce (tehdy snad jedinou osobou s dobrými výhlídkami na úspěch byl Seipel). Otázkou také zůstává, jestli by sociální demokracie takovou nabídku přijala. S Ottou Bauerem v čele si to lze jen těžce představit. Pouze větší vliv umírněného proudu v obou stranách, zásadní změna smýšlení o tom druhém, tj. výrazná proměna politické kultury dávaly jisté naděje na úspěch.

To rakouská diplomacie měla daleko jiné starosti. Chtě nechtě musela zaujmout stanovisko ke středoevropským projektům Edvarda Beneše. Jak jsem již uvedl, ministrem inspirovaná tisková propaganda ani diskrétní rozhovory s rakouskými představiteli nedůvěru potencionálních partnerů nerozptýlily. Dokládá to i přísně utajované setkání vybraných expertů ve Vídni, kteří zde 19. října projednali postoj Rakouska k Benešově plánu. Důvěrné schůzky se zúčastnili například vyslanec Marek, ministr zahraničí a vicekancléř Schober a sekční šéf Richard Schüller. Kancléř Buresch, pravděpodobně o příslušných podrobnostech rozhovorů Marka s Benešem dosud neinformovaný, na setkání chyběl. Marek úvodem nastínil obsah posledních debat s Benešem a podstatu jeho koncepce. Poté se slova ujal vicekancléř, jenž upozornil vedle

hospodářských obtíží vyplývajících z projektu i na silnou parlamentní opozici vůči němu v rámci rakouské politické scény. Odmítavé stanovisko k úvahám československého ministra zahraničí zaujal také Schüller. Nechtěl, aby bylo Rakousko opětovně zatahováno do plánu s nejistým výsledkem. Dále navrhl postoupení celé záležitosti rezortním ministrům a kancléři Bureschovi. Závěrem pověřil Schober vyslance Marka, aby s Benešem o středoevropské federaci mluvil, ale nesliboval přitom nic konkrétního a zaujal spíše zdrženlivé stanovisko. Vyčkávací taktika měla poskytnout čas k zjištění postoje velmocí, zvláště pak Itálie a Německa, k československé koncepci.⁴⁵⁸

Den po tajné schůzce rakouských odborníků přednesl Edvard Beneš v obou komorách parlamentu exposé. Formuloval v něm kromě jiného také budoucí úkoly Československa ve střední Evropě. Ministr nešetřil optimismem. Přítomné zákonodárce se snažil přesvědčit, že v řadě ekonomických ukazovatelů je na tom Československo lépe nežli většina států střední a jihovýchodní Evropy a kromě toho není na rozdíl od nich zmítáno sociálními problémy. Uvedené argumenty vytvářely dobré předpoklady k nové etapě československé středoevropské politiky.⁴⁵⁹ Beneš přednesl její novou formu a odmítl ji budovat na bázi zaniklé habsburské monarchie. Zároveň ji chtěl koncipovat v souladu – jak neopomněl zdůraznit – s koncepty tří nejvíce zainteresovaných velmocí – Německa, Francie a Itálie. Podstatu svého středoevropského plánu vyjádřil slovy „bez nás a Malé dohody nebo proti nám, ale stejně proti Rakousku a Maďarsku se žádné středoevropské plány nedají uskutečnit“.⁴⁶⁰ Benešova iniciativa nebyla stejně jako v minulosti propracována do všech detailů a její podoba se v řadě ministrových vyjádření lišila. Československý politik například někdy do zamýšleného hospodářského spolku vřazoval

⁴⁵⁸ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 355, Zl. 25625-13-31, 19. Oktober 1931; ADÖ, Bd. 8, Dok Nr. 1174, Besprechung Vizekanzler Schober mit Gesandten Marek und Junkar, Generalsekretär Peter, Sektionschef Schüller und Legationsrat Hornbostel am 19. Oktober 1931 in Wien, 19. Oktober 1931, s. 56-58.

⁴⁵⁹ Srov. BENEŠ, Boj, s. 601-612.

⁴⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 614-615.

Rumunsko a jindy zase nikoli.⁴⁶¹ Po přednesení exposé ministr prakticky přestal ve věci středoevropské spolupráce vyvíjet iniciativu a čekal na reakci oslovených partnerů. Ačkoliv svým parlamentním projevem inicioval rozsáhlejší diskusi na stránkách československého tisku i v kuloárech rozmanitých nepolitických organizací, úvahy o možnostech kooperace států středoevropského regionu ani tentokrát nepřekročily rámec polemik a teoreticky zaměřených debat.⁴⁶²

Rakouští diplomaté k Benešově výzvě ke spolupráci zaujali opětovně vyčkávací stanovisko.⁴⁶³ Nikdo z tamní politické elity na ni nereagoval, mnohé však naznačuje reflexe ministrova exposé v rakouském tisku. Souhlasné komentáře až na výjimky zcela absentovaly. Většina novin otiskla pouze stručné výtahy z projevu anebo úvahy československého politika použila k propagaci odumřelé německo-rakouské celní unie jakožto průkopníka nové organizace poměrů ve střední Evropě. Především velkoněmecky orientovaná periodika, k nimž měl velmi blízko Johannes Schober, Benešovi předhazovala snahy o vytvoření československého mocenského centra v dunajské pánvi pod francouzskou patronací.⁴⁶⁴ Podobná obvinění přizivila koncem října zveřejněná zpráva berlínských novin Lokal-Anzeiger o československé oficiální nabídce Rakousku za účelem jednání o úzké hospodářské kooperaci obou států ústící v uzavření celní unie. Praha tuto zprávu ihned dementovala, ale Vídeň žádné oficiální stanovisko k celé záležitosti nezaujala a stín velikášských a hegemoniálních úmyslů zůstal na straně Československa. Část rakouské veřejnosti v tom spatřovala důkaz o snahách severního souseda zabránit za každou cenu anšlusu s Německem. Československé vyslanectví v rakouské metropoli přišlo s hypotézou, kterou nemohu na základě prostudovaných archivních dokumentů ani potvrdit ani vyvrátit; za

⁴⁶¹ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Prag, Karton Nr. 51, Zl. 190/Pol., 14. Oktober 1931, Marek Schoberovi; Zl. 193/Pol., 15. Oktober 1931, Marek Schoberovi.

⁴⁶² Srov. tamtéž, Prag, Karton Nr. 52, Zl. 211/Pol., 5. November 1931, Marek Schoberovi.

⁴⁶³ Srov. tamtéž, Karton Nr. 51, Zl. 195/Pol., 21. Oktober 1931, Marek Schoberovi; Karton Nr. 52, Zl. 208/Pol., 9. November 1931, Marek Schoberovi; ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1175, Gesandte Marek an Vizekanzler Schober, 9. November 1931, s. 59-63.

⁴⁶⁴ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, PZ č. 74, 30. října 1931, Vavrečka.

zveřejněním nepravdivé informace údajně stál Ballhausplatz v čele se samotným Schoberem. Jisté je jedno, rakouský šéf diplomacie věděl, že informace neodpovídá pravdě a přesto nezakročil.⁴⁶⁵

Zbytečný incident jakoby předznamenal další vývoj rakouského postoje k Benešově koncepci. Ten se měnil z účelově zdrženlivého na odmítavý. Ještě v listopadu Schober československého vyslance ve Vídni přesvědčoval, že *„je ochoten ke spolupráci jakmile odněkud přijde podnět“*, ale zároveň si není jist, zdali by pak *„ihned nedostal odněkud facku“*. Vyčkávací postoj Rakouska ospravedlňoval poukazem na neúspěch celní unie s Německem. Podobnou lekci si podalpská země podle jeho argumentace již nemůže dovolit, a proto zachovává maximální opatrnost.⁴⁶⁶ O několik týdnů později Schober v cirkulární depeši všem rakouským vyslancům v zahraničí již ostře vystoupil proti dunajským či středoevropským projektům s poukazem na možné ovlivnění samostatnosti podalpské země zakotvené v mezinárodních smlouvách. Kromě toho Bureschova vláda dosud nebyla oficiálně oslovena žádným státem. Namísto středoevropských projektů chtěla Vídeň zkoumat možnost hospodářské spolupráce s vybranými státy prostřednictvím dvoustranných expertních komisí.⁴⁶⁷

Rakouskou změnu postoje si vysvětlují následovně. Ve Vídni dobře věděli, že v odmítavém postoji vůči Benešovým plánům nejsou sami. Spolupráce Československa a Maďarska se za tehdejších okolností jevila jako velmi nereálná, poněvadž mezi oběma zeměmi probíhala od roku 1930 celní válka.⁴⁶⁸ Současně podunajská země získala pro svou revizionistickou a fakticky tedy protičeskoslovenskou propagandu podporu fašistické Itálie, což přispělo k dalšímu vzdalování Prahy a Budapeště. Pád Bethlenovy vlády v létě 1931 a záměr Maďarska žádat Společnost národů

⁴⁶⁵ Srov. tamtéž, PZ periodická č. 4, 31. prosince 1931, Vavrečka.

⁴⁶⁶ Srov. tamtéž, PZ č. 76, 3. listopadu 1931, Vavrečka.

⁴⁶⁷ Srov. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 356, Zl. 26597-13-31, 16. Dezember 1931, Schober, cirkulární depeše; ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1178, Vizekanzler Schober an alle österreichischen Gesandten und Geschäftsträger im Ausland. Zirkularerlass, 16. Dezember 1931, s. 68-69.

⁴⁶⁸ Srov. ROMPORTLOVÁ, Marta, ČSR a Maďarsko 1918-1938. Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně-politických vztahů, Brno 1986, s. 84-98.

o mezinárodní úvěr dávaly určité naděje na zlepšení bilaterálního vztahu, nicméně oficiální politická reprezentace podunajské země Benešovy integrační plány odmítala. Určité snahy změnit mrazivě chladný československo-maďarský poměr pocházely pouze od osob vyvíjejících v podstatě soukromou iniciativu bez jakéhokoliv mandátu.⁴⁶⁹ Maďarský postoj do značné míry určovala Itálie. Řím spatřoval v československých plánech snahu o eliminaci jeho vlivu ve střední Evropě a prodlouženou ruku Francie. A tak italští představitelé dávali od počátku najevo, že Praha nemůže počítat s jejich vstřícností při vlastních středoevropských projektech. Události kolem německo-rakouské celní unie nevedly k pozitivnímu obratu ve vztazích s Itálií, jak mylně předpokládal Beneš. Řím nejenže negoval československé koncepce, ale také se všemožně snažil ovlivnit postoj Rakouska v otázce Benešových středoevropských plánů a usiloval tak o odvrácení Vídně od bližší spolupráce s Prahou. Například italský vyslanec v československé metropoli důrazně upozornil Marka, že Řím nedovolí „slovanskou nadvládu“ nad střední Evropou a země z Apeninského poloostrova je připravena okamžitě využít všech prostředků, aby nezůstaly opomenuty její „legitimní zájmy“ v této oblasti.⁴⁷⁰

Jakkoli Německo upíralo svoji pozornost jiným směrem – na připravovanou odzbrojovací konferenci a snahu dosáhnout definitivního zrušení povinnosti platit reparace, Benešovy sondáže neztrácelo ze zřetele.⁴⁷¹ Možné začlenění Rakouska do jakékoli formy spolupráce nemohl Berlín přejít pouhým mlčením. Hospodářskou kooperaci mezi Vídní a Prahou bez účasti Berlína považovala výmarská republika za nepřirozenou,

⁴⁶⁹ Šlo například o maďarského exministra zahraničí Gustava Grátze prosazujícího užší spolupráci Československa, Maďarska a Rakouska. V polovině prosince 1931 navštívil v Praze tajně Beneše, jenž pouze opakoval svá předchozí stanoviska o nutnosti spolupráce Malé dohody, Rakouska a Maďarska. Srov. DEJMEK, Beneš. s. 523.

⁴⁷⁰ Srov. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Prag, Karton Nr. 52, Zl. 207/Pol., 4. November 1931, Marek Schoberovi.

⁴⁷¹ K československo-německým vztahům v tehdejší době srov. přehledně MORAVCOVÁ, Československo, s. 118-124.

neboť by tím údajně hrozilo ekonomické vykořisťování Rakouska a jeho nacionální neutralizace.⁴⁷²

Na přelomu let 1931/1932 se zdálo, že Benešova iniciativa vyzní stejně jako předcházející ministrový střeoevropské koncepce do ztracena. Československý šéf diplomacie proto změnil taktiku. Chtěl prosadit co nejvíce ze svých myšlenek nikoli samostatně, nýbrž v projektu spřátelené velmoci. Benešův plán jako samostatná myšlenka tím v zásadě ztroskotat. Byl formulován velmi obecně a nestal se závazným, kromě toho jej ministr formuloval „od stolu“, tedy nepřemýšlel, anebo nedokázal posoudit, zda je vůbec proveditelný v praxi. Základní slabina projektu v podstatě předjímal budoucí problémy. Šlo o složitý proces agregace společného stanoviska například při uzavírání, změně či vypovězení konkrétní obchodní smlouvy. Navíc některé ze států v Benešových plánech postrádaly recept na řešení některých aktuálních otázek doby (tzv. obilní problém). V neposlední řadě ministrova koncepce nezískala kromě Francie souhlas velmocí, jež si posílnění Československa ve střední Evropě nepřály.⁴⁷³

Počátkem ledna 1932 vystoupila v otázce nového uspořádání střední Evropy iniciativně Velká Británie, dosud projevující o tuto oblast zájem odpovídající imperiálnímu horizontu její zahraniční politiky. Ve Foreign Office se již od 20. let zabývali myšlenkou, jak obnovit před první světovou válkou fungující ekonomický prostor zaniklé habsburské monarchie. Vyhovoval Londýnu více zejména z hospodářského hlediska než systém malých států oddělených celními bariérami, novými národními měnami a různými právními prostředími. Británie odmítala koncepcí vycházející ze vzájemných preferencí mezi podunajskými státy či poskytnutí preferencí západními průmyslovými zeměmi producentům zemědělských produktů. O to víc překvapil dotaz Londýna v Berlíně a Římě, zda není vhodná doba k uzavření celní unie mezi šesti

⁴⁷² Tento názor vyjádřil přední národohospodářský expert německého Zahraničního úřadu Karl Ritter. Srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 1, 9. ledna 1932, Chvalkovský.

⁴⁷³ Podkladové materiály k ministrově plánu jsem v českých archivech nenašel, ani později v pamětech jim Beneš nevěnoval žádnou pozornost.

středoevropskými státy. Oslovené země reagovaly negativně či přinejmenším zdrženlivě, každý využívajíc odlišné argumenty. Itálie britský návrh odmítla, neboť v něm neprávem spatřovala opětovnou francouzskou intriku vůči vlastním ambicím. Výmarská republika poukázala na nedávný neúspěch německo-rakouské celní unie.⁴⁷⁴ Zdrženlivý postoj zaujalo i Československo, neboť Beneš chtěl podpořit vznikající a do jisté míry konkurenční plán Francie. Rakouský šéf diplomacie Schober pod vlivem negativní reakce Berlína prohlásil, že Rakousko nebude participovat na žádném projektu, v němž by absentovalo Německo.⁴⁷⁵

Právě v době, kdy Londýn sondoval podporu pro svůj plán, došlo k události, o níž se již delší dobu diskutovalo na veřejnosti i na stránkách rakouských a zahraničních novin. Přítomnost Johannese Schobera v rakouské vládě ztěžovala Bureschovu snahu o pragmatický sanační kurs. Zvláště Francie dala jasně najevo, že chce-li Rakousko získat mezinárodní úvěr, musí Schober jakožto exponent proanšlusové politiky bezpodmínečně opustit vedení Ballhausplatzu.⁴⁷⁶ Jednání šefa diplomacie muselo překvapit nejenom kancléře. Schober o odstoupení „ve vhodné chvíli“ nepřemýšlel a tvářil se, jakoby nikdy v projektu německo-rakouské celní unie nehrál jednu z hlavních rolí. Nátlak Francie jednoduše ignoroval. Nejpozději od listopadu 1931 hledal Buresch způsob, jak se nepohodlného ministra zbavit. V případě Schoberovy demise očekával přechod velkoněmců do opozice, koalici s nevyzpytatelným Heimatblockem odmítal. Neuvažoval ani o spolupráci se sociální demokracií, neboť negativní postoj jediné levicové parlamentní strany k jakýmkoli škrtům v sociální oblasti zůstal neoblomný. Kancléř tak počítal s utvořením menšinové vlády, ovšem v době, kdy by to kabinetu nejméně uškodilo.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Srov. STAMBROOK, Fred, A British Proposal for the Danubian States. The Customs Union Project of 1932, in: SEER 42, 1963, s. 64-88.

⁴⁷⁵ Srov. BEER, Anschluss, s. 129.

⁴⁷⁶ Srov. např. AMZV, TD 1931, Paříž, č. 417/31, 29. května 1931, Osuský; Paříž, č. 460/31, 17. června 1931, Osuský.

⁴⁷⁷ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1931, č. 6038/31, 4. listopadu 1931, Dopis vyslance Huga Vavrečky ministru Edvardu Benešovi.

Koncem ledna poskytly Bureschovi východisko z nouze začínající parlamentní prázdniny. Neřekl bych, že šlo o náhodné rozhodnutí, velkoněmci pozbytím posledního trumfu, schválením dalšího balíku sanačních zákonů, vládní krizi za daných okolností sami iniciovali. Schober podal demisi 27. ledna 1932 a tím skončila bezmála deset let trvající vládní spolupráce velkoněmců a křesťanských socialistů.⁴⁷⁸ Buresch převzal v menšinovém kabinetu zahraničně politickou agendu opíraje se vedle vlastní strany pouze o zákonodárce Landbundu. Akceschopnost vlády rozhodnutí velkoněmců prozatím výrazně nesnížilo, parlamentní prázdniny měly končit nejdříve koncem března.⁴⁷⁹

Německý vyslanec Rieth navrhoval Zahraničnímu úřadu použití masivní tiskové propagandy ve prospěch Schobera a proti rekonstruovanému kabinetu. I přes rozladění ve Wilhelmstrasse nad rakouskou vládní rošádou vlivní diplomaté Riethovu iniciativu odmítli.⁴⁸⁰ To by naznačovalo, že Schober zde již nebyl brán za tak vlivného a perspektivního politika jako kdysi, byť bývalého kancléře v Berlíně zcela neodepsali. V Zahraničním úřadě vyhodnotili personální změnu v Bureschově vládě jako zneužití špatné finanční situace Rakouska, pokus o vměšování do vnitřních záležitostí suverénní republiky a důkaz o poddajnosti kancléře přáním Paříže spojených s pokusem přeorientovat diplomacii podalpské země na Francii.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ K příčinám odchodu velkoněmců do opozice srov. ACKERL, Volkspartei s. 278-280; Táž, Das Ende der christlichsozial-großdeutschen Regierungskoalition, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 91-92; HANNAK, Schober, s. 196-199; HUBERT, Schober, s. 414-417.

⁴⁷⁹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 3, 28. ledna 1932, Vavrečka.

⁴⁸⁰ Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382, A. 103, 31. Januar 1932, Rieth Zahraničnímu úřadu; Österreich, Politik, Bd. 22, Politische Beziehungen Österreich zu Deutschland, R 73306, Oe 172, 11. Februar 1932, Köpke Riethovi, (dále jen: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306). Otištěno rovněž ADAP, B, Bd. 19, 16. Oktober 1931 bis 29. Februar 1932, Dok. Nr. 246, Das Auswärtige Amt an die Gesandtschaft in Wien, 11. Februar 1932, Göttingen 1983, s. 563, (dále jen: ADAP, B, Bd. 19, Dok. Nr. 246).

⁴⁸¹ Od odvolání Schobera z vlády nepovažují zpravodajství z pera německého vyslance ve Vídni Kurta Rietha o Bureschově vládě za objektivní. Vyslanec navrhoval zaujmout

I přes propuštění nepohodlného ministra nevycházel Buresch ze starostí. Dne 15. února 1932 předal titulářům Francie, Velké Británie, Itálie a Německa dokument o obtížném a nepříznivém stavu rakouského hospodářství. Vídeňská vláda spatřovala řešení vzniklé situace v nové úpravě styků s obchodními partnery a volala po zvětšení ekonomického území usnadňující export.⁴⁸²

Důrazné rakouské volání o pomoc nakonec nezůstalo zcela bez odezvy. Spolu s brzkým konáním francouzských parlamentních voleb iniciovalo vznik dalšího středoevropského projektu v historii běžně označovaného podle příjmení tehdejšího francouzského ministerského předsedy André Tardiéra.⁴⁸³ Koncepce navazovala na předchozí Briand-Poncetův plán a zahrnovala i Benešovy myšlenky.⁴⁸⁴ Francouzské memorandum zveřejněné oficiálně 4. března mělo velmi obecný charakter a doporučovalo užší hospodářskou spolupráci na bázi vzájemných preferencí mezi Československem, Jugoslávií, Rumunskem Rakouskem a Maďarskem. Zvláštní nóta vydaná o několik dní později určovala podrobnosti zamýšleného projektu. Tardiérův plán předpokládal vedle

k rekonstruovanému kabinetu rezervovaný postoj a zahraniční politice Rakouska bez Schobera nedůvěřovat. Ředitel II. oddělení Gerhard Köpke odmítl „příliš očividně se spojovat s určitými stranami nebo osobnostmi politického života Rakouska“. Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, Öe 172, 11. Februar 1932, Köpke Riethovi; ADAP, B, Bd. 19, Dok. Nr. 246, s. 564.

⁴⁸² Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 10, 17. února 1932, Heřman; zde jako příloha rovněž německá a francouzská verze kancléřova apelu. Rakouský záznam srov. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 356, bez čísla jednacího, Appell Bundeskanzler Buresch an alle ausländischen diplomatische Vertreter in Wien 16. Februar 1932.

⁴⁸³ K Tardiérově plánu z dobové literatury srov. oficiální pohled československé strany CHMELÁŘ Josef, Tardieuův plán středoevropské spolupráce, *Zahraniční politika* 11, 1932, I. část, s. 185-192; Z odborné literatury nejvýznamnějším příspěvkem české provenience zůstává ROMPORTLOVÁ Marta, SLÁDEK, Zdeněk, *Integrační středoevropský plán A. Tardieua a československá a maďarská politika*, in: SFFBU C 25-26, 1978-79, s. 71-98; BARIÉTY, Jacques, *Der Tardieu Plan zur Sanierung des Donauraums* (Februar-Mai 1932), in: *Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929-1933. Referate und Diskussionsbeiträge eines Augsburger Symposions 29. März bis 1. April 1979*, hrsg. von Josef Beder, Klaus Hildebrand, Klaus Peter Prem, Marie Luise Rocker, Rolf Wenzel, München 1980, s. 361-388, (dále jen: BARIÉTY, Plan).

⁴⁸⁴ V historiografii nepanuje shoda o tom, zda Tardiérův plán inspirovaly předchozí Benešovy myšlenky. Kladnou odpověď srov. např. DEJMEK, Beneš, s. 527; JANCÍK, Unie, s. 83; Opačný názor zastává BARIÉTY, Plan, s. 378; GEMÉS, Andreas, *Der Tardieu-Plan und Österreich. Politische und wirtschaftliche Aspekte eines mitteleuropäischen Integrationsversuches*, in: *Zeitgeschichte* 33, 2006, Nr. 5, poznámka č. 35, s. 283.

vzájemných preferencí kartelizaci průmyslu, zemědělství i finanční stabilizaci zúčastněných států prostřednictvím vzájemné měnové unie. Zainterесované státy se měly nejprve domluvit mezi sebou a teprve poté začít jednat se Společností národů a mocnostmi. Projekt počítal i s poskytnutím jednostranných celních výhod od velmocí pro středoevropskou „pětku“. Ty se však na celý problém dívaly poněkud jinou optikou a neprojevovaly zájem na tom, aby menší státy rozhodovaly bez nich. Jejich rozdílné zájmy ostatně brzo předurčily Tardiérov plán k nezdaru.

Britská vláda reagovala prostřednictvím ministra zahraničí Johna Simona na francouzskou iniciativu zdrženlivě. Upozornila na komplikovanost nalezení konsenzu devíti států najednou.⁴⁸⁵ Londýn francouzské memorandum podpořil, ale přitom k němu vyjádřil pod vlivem britských finančních a hospodářských kruhů četné připomínky. Itálie spatřovala v Tardiérově plánu jeden z dalších pokusů o vytvoření středoevropské federace pod francouzským patronátem, případně další machinaci Československa vůči Římu.⁴⁸⁶ Diplomaté z Palazzo Chigi ihned vypracovali protiplán. Navenek proto, aby tím podpořili samostatnost Maďarska a Rakouska, ve skutečnosti s cílem vehnat Budapešť a Vídeň do vlastní mocenské sféry a omezit vliv Malé dohody ve středoevropské oblasti. Italský projekt by fakticky znamenal utvoření celní unie italsko-maďarsko-rakouské, přirozeně pod vedením Říma.⁴⁸⁷ Negativní odezvu zaznamenal francouzský projekt na jaře 1932 rovněž v Německu. Vzájemný poměr Paříže a Berlína byl již delší dobu z pochopitelných důvodů narušen. Torpédovala-li předtím Francie německo-rakouskou celní

⁴⁸⁵ Srov. AMZV, TD Paříž, č. 160/32, 24. března 1932, Osuský.

⁴⁸⁶ Srov. tamtéž, PZ Řím 1932, PZ č. 31, 15. března 1932, Mastný; PZ č. 28, 22. března 1932, Mastný; O negativním stanovisku fašistické Itálie vypovídá i Aide-mémoire z 7. března 1932, s poznámkou „italské stanovisko k Tardiérově plánu“, uložen v: ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 356, bez čísla jednacího. Obsahově stejný záznam italské odpovědi přiložen AMZV, PZ, Řím 1932, č. j. 39759/1932, 26. března 1932.

⁴⁸⁷ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 356, bez čísla jednacího. Řím 12. März 1932, záznam sekčního šéfa Richarda Schüllera generálnímu sekretáři rakouského ministerstva zahraničí Franzu Peterovi. Text italského memoranda srov. Zahraniční politika 11, 1932, I. část, s. 267-268.

unii, nyní podobný krok připravovala výmarská republika. Ovšem nikoli pouze na základě pouhého negativismu, nýbrž také proto, že se střeoevropským prostorem měla vlastní plány. Francouzský projekt vnímala německá strana jako pokus o její izolaci a vyloučení ze střeoevropských záležitostí. Tamější tisk otevřeně označil Tardiérův plán za „protiněmeckou dunajskou kombinaci“ a „dunajský dar od Čechů“.⁴⁸⁸ Rakouská vláda se ocitla v ambivalentní situaci, a proto reakce Bureschova kabinetu na francouzský projekt byla nápadně zdrženlivá. Nikdo z vlády, byť by příležitost nepochybně našel, nezaujal k němu oficiální stanovisko. Rakouští představitelé vyčkávali, jakou formou do úvah o novém hospodářském upořádání střední Evropy zasáhne Německo a Itálie. Vzít v úvahu museli ale i stanovisko Francie podmiňující kýžený mezinárodní úvěr navázáním užší hospodářské spolupráce střeoevropských států. Opomenut nemohl být ani postoj části rakouských průmyslníků závislých na preferenčním vývozu do zemí jihovýchodní Evropy, kteří se obávali československé konkurence.⁴⁸⁹ Na druhé straně vlivný Hlavní svaz rakouského průmyslu Tardiérův plán podporoval s cílem vytlačit říšskoněmecký průmysl z dolního Podunají.⁴⁹⁰

Jaký bude další osud francouzského projektu, ukázala počátkem dubna probíhající schůzka čtyř velmocí v Londýně. Špatně organizačně připravené setkání prohloubilo rozpory velmocí ve věci uspořádání střední Evropy. Na konferenci absentovala vůle vést konstruktivní dialog a poměrně brzy nabyla charakter duelu argumentů mezi výmarskou republikou a Francií. Německá delegace vedená státním sekretářem Bernhardem Wilhelmem von Bülowem využívala přitom identické argumenty jako v minulosti. Berlín nemůže připustit vzájemné preference

⁴⁸⁸ Srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 8, 10. března 1932, Chvalkovský; Text německé odpovědi na Tardiérův plán srov. Zahraniční politika 12, 1932, I. část, s. 350-351; Negativní stanovisko Berlína k francouzskému projektu ilustruje například instrukce německého státního sekretáře Bülowa ADAP, B, Bd. 20, 1. März bis 15. August 1932, Dok. Nr. 33, Der Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow an die Gesandtschaften in Wien, Budapest, Prag, Bukarest, Belgrad und Sofia, Göttingen 1983, s. 69-73, (dále jen: ADAP, B, Bd. 20).

⁴⁸⁹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 13, 29. března 1932, Vavrečka.

⁴⁹⁰ Srov. MORAVCOVÁ, Československo, s. 128-129.

pěti střeoevropských států, neboť by se tím musel vzdát práva doložky nejvyšších výhod. Došlo by tak ke snížení německého exportu do regionu o 50 %. Podle Bülowa pro dotčené státy jsou výhodnější jednostranné německé preference než preferenční systém v střední Evropě. Tím byl Tardiérův plán, na delší dobu jeden z posledních pokusů o spolupráci střeoevropských států, bez ohledu na jejich politickou příslušnost fakticky „poslán k ledu“.⁴⁹¹

Případ neúspěchu projektu francouzského ministerského předsedy poukazuje na trvalou rozdílnost zájmů států v Podunají i příčinu ztroskotání všech dunajských či střeoevropských plánů. Do ušlechtilých myšlenek zahalené koncepce sledovaly především zájmy svého předkladatele, a proto nebyly dostatečně „atraktivní“ k tomu, aby ostatní země vybídly k participaci.

Do londýnského setkání velmocí vkládal Buresch velké naděje. Předpokládal jisté námitky především ze strany Německa, ale přesto doufal v nalezení alespoň minimálního konsenzu konferujících států. Po naprostém fiasku rozhovorů v britské metropoli upadl kancléř do skepse a kritizoval Německo za nezdar setkání. Podle jeho slov Berlín vedl „politiku demonstrací, nikoliv politiku věcnou“.⁴⁹² Výmarská republika sice nabídla Rakousku jednostranné preference pro určitý druh zboží, ovšem pouze za předpokladu, že další státy nebudou po ní žádat totéž.⁴⁹³

Frustrace ze ztroskotání porad v britské metropoli přiměla Buresche k opatrným sondážím o střeoevropské spolupráci podle vlastních představ. Československému legačnímu radovi ve Vídni Františkovi Bořku-

⁴⁹¹ K londýnské konferenci (6. až 8. dubna 1932) srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 356, Gesandtschaft London, Zl. 105/Pol, 9. April 1932, Franckenstein Bureschovi; AMZV, PZ Londýn 1932, PZ periodická č. 1, 18. dubna 1932, Masaryk; PZ č. 11, 23. dubna 1932, Masaryk. K připomínkám německé delegace srov. také tamtéž, IV. sekce, karton č. 680, Stanovisko k německým námitkám, bez data; AMZV, TD 1932, Paříž, č. 192/32, 8. dubna 1932, Osuský. Německý záznam z konference uveřejněn: ADAP, B, Bd. 20, Dok. Nr. 44, Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow (z. Z. Paris) an Reichskanzler Brüning, 10. April 1932, s. 102-105. Bülow uvádí zajímavé skutečnosti, britská delegace byla špatně připravena, ministr zahraničí John Simon neřekl prakticky nic, hovořil většinou pouze ministr financí Neville Chamberlain.

⁴⁹² Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 15, 13. dubna 1932, Bořek-Dohalský.

⁴⁹³ Srov. tamtéž, PZ periodická č. 1, 29. března 1932, Bořek-Dohalský.

Dohalskému si nejprve postěžoval na chování velmocí, které „vedou stále jednání, my zde však pozvolna ale jistě hyneme“, pak navrhl zahájit středoevropskou spolupráci z „jiného konce“. Její podstatu vyjádřil následovně: „Když velmoci nemohou dojít k žádné společné dohodě, budeme muset pomoci si sami a sami se dohodnout, zejména my s Vámi“. Kancléř měl údajně připraven konkrétní plán, čekal pouze na návrat sekčního šéfa Richarda Schüllera ze zahraničí, aby s ním prodiskutoval podrobnosti. Buresch chtěl oslovit Československo, Maďarsko, Jugoslávii a Rumunsko, aby neprodleně upravily vzájemný obchodně politický poměr s Rakouskem. Zároveň uvažoval vyzvat uvedené státy k zahájení rozhovorů na téma nové úpravy poměrů ve střední Evropě bez dohledu na to, zda se velmoci v této otázce dokážou mezi sebou domluvit či nikoli.⁴⁹⁴

Bureschův překvapivý návrh, k němuž měl ostatně v minulosti řadu vhodnějších příležitostí, pramenil z reakce na faktickou nečinnost velmocí v záležitostech Rakouska. Znamenal obrazně řečeno „pouhé plácnutí do vody“. V dané situaci byly jeho naděje na úspěch mizivé, navíc šlo opět o velmi obecnou koncepci. Nešlo ani o precizaci předchozích Benešových návrhů ani o rozvíjení myšlenek podle Tardiérova plánu. Sekční šéf Schüller pouze upřesnil, že Rakousko vyzve následnické státy zaniklé habsburské monarchie k jednáním o poskytnutí vzájemných preferencí, které měly být kombinovány s kontingenty pro určitý druh zboží.⁴⁹⁵

Volby 24. dubna 1932 a Bureschův pád

V kalendářích rakouských politických stran získala poslední dubnová neděle výjimečné postavení. Právě tehdy vybírali občané své zástupce do místních zákonodárních orgánů ve spolkových zemích Vídeň, Dolní Rakousko a Solnohradsko a do obecních rad ve Štýrsku a Korutanech. K volebním urnám mohlo celkem dvě třetiny oprávněných voličů celého Rakouska. Jednalo se tak o nejvýznamnější vnitropolitický souboj od

⁴⁹⁴ Srov. tamtéž, PZ č. 18, 3. května 1932, Bořek-Dohalský.

⁴⁹⁵ Srov. tamtéž, PZ č. 20, 10. května 1932, Vavrečka.

listopadových voleb do Národní rady v roce 1930.⁴⁹⁶ Volby na komunální úrovni často přinášejí odlišné výsledky od celostátního klání, protože při nich hrají mnohdy významnou roli určité specifické faktory, například program přizpůsobený místním potřebám nebo upřednostňování regionálně známé osobnosti před stranickou příslušností. Komunální volby za jistých okolností mohly mít vliv i na celostátní politiku. V případě neúspěchu koaličních stran by opozice dostala pádný argument ke zpochybňování legitimacy stávajícího složení Národní rady a k požadavku vypsání předčasných parlamentních voleb. Moderní sociologická šetření volebních průzkumů neexistovala, a tak nejvíc otázek vyvolával výsledek rakouských nacistů a skutečnost, jakým způsobem úspěchy sesterské strany v Německu ovlivní události v podalpské republice.⁴⁹⁷ Význam neděle 24. dubna je právem oceňován v memoárové i odborné literatuře.⁴⁹⁸ Předcházela ji ostrá kampaň, v níž nechyběla politická a

⁴⁹⁶ Při následující analýze se budu věnovat výhradně volbám do zemských sněmů. Volby do obecních rad měly pouze regionální význam a celkovou vnitropolitickou situaci Rakouska neovlivnily. Navíc sledování podpory určitého politické strany je ztíženo tím, že v řadě se některé subjekty ucházely o hlas voličů na společné kandidátce.

⁴⁹⁷ K analýzám voleb 24. dubna 1932 srov. z archivních dokumentů AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 17, 26. dubna 1932, Bořek-Dohalský, (dále jen: PZ č. 17); PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382, 25. PB A 386 25. April 1932, Rieth Zahraničnímu úřadu, (dále jen: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382, 25. PB A 386 25. April 1932). Z dobových studií očima sociálních demokratů srov. DANNEBERG, Robert, Die Gemeinderatswahlen im Lichte der Zahlen, in: Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift 25, 1932, Nr. 6, s. 246-255, Nr. 7, s. 312-325, Nr. 8-9, s. 373-385, (dále jen: DANNEBERG, Gemeinderatswahlen); BAUER, Otto, Der 24. April, in: tamtéž, Nr. 5, s. 189-193, (dále jen: BAUER, Der 24. April); Z odborné literatury především FALTER, Jürgen, HÄNISCH, Dirk, Wahlerfolge und Wählerschaft der NSDAP in Österreich von 1927 bis 1932: Soziale Basis und Parteipolitische Herkunft, in: Zeitgeschichte 15, 1987-1988, Heft 6, s. 223-244, (dále jen: FALTER, HÄNISCH, Wahlerfolge); SCHAUSBERGER, Franz, Letzte Chance für die Demokratie. Die Bildung der Regierung Dollfuss I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie, Wien, Köln, Weimar 1993, (dále jen: SCHAUSBERGER, Chance); Ve stručnější podobě Týž, Die Regierungsbildung Dollfuss I (1932), in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 13-28; Týž, Die Landtagswahlen des Jahres 1932 und ihre Folgen, in: CHD 9, 1991-1992, Nr.1, s. 111-132; Týž, Ins Parlament, um es zu zerstören: das parlamentarische Agi(t)ieren der Nationalsozialisten in den Landtagen von Wien, Niederösterreich und Vorarlberg nach den Landtagswahlen 1932, Wien, Köln, Weimar 1995, s. 92-162, (dále jen: SCHAUSBERGER, Parlament).

⁴⁹⁸ K hodnocení významu voleb 24. dubna srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 103; SCHAUSBERGER, Griff, s. 201, GOLDINGER, Ablauf, s. 191; GULICK, Österreich, s. 384; HOLTMANN, Everhard, Zwischen Unterdrückung und Befriedung. Sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933-1938, Wien 1978, s. 42, (dále jen: HOLTMANN, Unterdrückung), (Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte, hrsg. im Auftrag der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen

sociální demagogie ani vzájemné útoky jednotlivých politických subjektů.⁴⁹⁹

Výsledky zemských voleb naznačily přechod rakouského stranického systému od multipartismu k tripartismu. Sociální demokracie „bodovala“ v prestižní Vídni, kde zvítězila s přehledem ve všech 21 volebních obvodech ležících na území rakouské metropole. Pouhý jeden mandát jí chyběl k dosažení dvoutřetinové většiny ve vídeňské obecné radě.⁵⁰⁰ Sociálně demokratické deníky jásaly.⁵⁰¹ Souhlasit lze s hypotézou, že právě zisk onoho jednoho mandátu jim překazili komunisté, kteří „odčerpali“ sociálním demokratům potřebný počet hlasů.⁵⁰² V ostatních dvou spolkových zemích strana potvrdila své pozice, a navíc s velkým přehledem vyhrála v boji o pozici nejsilnějšího levicového subjektu. Vedení sociální demokracie tak mohlo ústy Otto Bauera konstatovat: *„S výsledky voleb můžeme být spokojeni.“*⁵⁰³

Křesťanští sociálové zaznamenali ve Vídni těžkou porážku, když dokonce v některých volebních obvodech obsadili až třetí místo za sociální demokracii a nacisty.⁵⁰⁴ O něco snesitelnější byla ztráta v Solnohradsku, rozporuplné pocity zažívala strana v Dolním Rakousku. Ačkoli zde

Geschichte der Jahre 1918 bis 1938 von Rudolf Neck, Adam Wandruzka, Gesamtedaktion der Reihe Isabella Ackerl, Bd. 1). Z memoárové literatury: WINKLER, Diktatur, s. 14-15; RENNERT, Österreich, s. 113; HELMER, Jahre, s. 130; SCHUSCHNIGG, Kampf, s. 133.

⁴⁹⁹ K průběhu volební kampaně srov. Právo lidu 41, 1932, č. 95, 24. dubna 1932, s. 3, (dále jen: Právo lidu); Lidové listy 11, 1932, č. 96, 24. dubna 1932, s. 3, (dále jen: Lidové listy); Zcela mylně přibližuje předvolební situaci Prager Presse. Hodnotí ji až na občasné nacistické excesy jako klidnou. Od voleb neočekává nic, co by ovlivnilo politiku na celostátní úrovni srov. Prager Presse 12, 1932, Nr. 112, 23. dubna 1932, s. 1; Nr. 113, 24. dubna 1932, s. 2, (dále jen: Prager Presse).

⁵⁰⁰ A to navzdory změně podmínek volební soutěže (použitá jiná volební formule, úprava volebního práva) a snížení počtu mandátů (ze 120 na 100). V osmi volebních obvodech získala strana nad 60 % a ve dvou dokonce mírně přes 70 % odevzdaných hlasů.

⁵⁰¹ Srov. např. Arbeiter-Zeitung 25. April 1932, s. 1; Das Kleine Blatt 25. April 1932, s. 1.

⁵⁰² Srov. DANNEBERG, Gemeinderatswahlen, s. 381; Stejnou hypotézu uvádí ve své politické zprávě i československý chargé d'affaires ve Vídni Bořek-Dohalský. Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 17.

⁵⁰³ Cit. dle: BAUER, Der 24. April, s. 190.

⁵⁰⁴ Srov. zajímavý komentář Pražského večerníku, požadující návrat křesťanskosociální strany k odkazu Karla Luegera. Strana má kombinovat ráznost, vojenské pochody a jistou bezohlednost, aby opět vítězila. Pražský večerník (příloha Lidových listů) 14, 1932, č. 104, 4. května 1932, s. 1.

křesťanští sociálové získali nepatrně víc hlasů než při posledních volbách do Národní rady, ztratili pět mandátů a v zemském sněmu pozbyli i dosavadní absolutní většinu. Vládnutí bez koaličního partnera tak patřilo minulosti.⁵⁰⁵ Strana vzešla z voleb jako jeden z poražených a rozladění i desilusi maskovala demagogickou propagandou.⁵⁰⁶

Z klání 24. dubna vyšli jako jednoznačný vítěz rakouští nacisté. Jejich výsledek zaskočil, ba až šokoval. Strana, jež před 16 měsíci zůstala před branami parlamentu, tehdy zaujala jednoznačně pozici „třetí síly“. Nacisté hledali svoji pozici na rakouské politické scéně jen velmi obtížně. Důvod spočíval v nedostatečném programovém odlišení od ostatních subjektů a absenci charismatického vůdce.⁵⁰⁷ Antisemitismus byl přítomen u křesťanských sociálů, antikleralismus a preferenci centra před periferií využívali sociálních demokraté a velkoněmci, antimarxistickou rétoriku zase všechny nelevicové strany, ohledně anšlusu a velkoněmeckých apelů existoval napříč politickým spektrem široký konsenzus.

Zlom ve vývoji rakouské NSDAP nastal v roce 1931, kdy dvojice Alfred Proksch⁵⁰⁸ a Theo Habicht⁵⁰⁹ převzala vedení strany. Především druhý jmenovaný zlepšil organizační strukturu NSDAP, neutralizoval

⁵⁰⁵ Před volbami disponovala strana 33 mandáty ze 60. V roce 1932 získala o 2 000 hlasů více, ale zároveň ztratila 5 mandátů ve prospěch rakouské NSDAP.

⁵⁰⁶ Srov. Reichpost 25. April 1932, s. 1.

⁵⁰⁷ K historii rakouské NSDAP srov. CARSTEN, Francis Ludwig, Faschismus in Österreich. Von Schönerer zu Hitler, München 1977, (dále jen: CARSTEN, Faschismus); PAULEY, Bruce Frederick, Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Steirischer Heimatschutz und österreichischer Nationalsozialismus 1918-1934, Wien 1972, (dále jen: PAULEY, Hahnenschwanz); Týž, Der Weg in den Nationalsozialismus. Ursprünge und Entwicklung in Österreich, Wien 1988, (dále jen: PAULEY, Weg); Stručně JAGSCHITZ, Gerhard, Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich, Graz, Wien, Köln 1976, s. 20-32, (dále jen: JAGSCHITZ, Putsch); Týž, Die Nationalsozialistische Partei, in: HANDBUCH, s. 230-244; Neprobádanou kapitolou zůstávají styky rakouských a v Československu působících nacistů. Srov. NA, PMV, 225-887-35, Presidium zemského úřadu v Brně, č. j. 25167, 20. srpna 1932.

⁵⁰⁸ Alfred Proksch (1891-1981), od roku 1912 člen Německé strany dělnické, 1926 gauleiter NSDAP v Horním Rakousku, od 1928 zemský vedoucí strany, po anšlusu Rakouska pracoval jako „říšský důvěrník práce“ ve Východní marce, od 1940 prezident Zemského pracovního úřadu ve Vídni.

⁵⁰⁹ Theo Habicht (1898-1944), účastník první světové války, v roce 1926 vstoupil do NSDAP, od července 1931 zemský vedoucí rakouské NSDAP, 1932 mu byl přiznán titul zemský inspektor, 1934 po neúspěšném pokusu nacistů o puč v Rakousku propuštěn, pak krátce působil v komunální politice a v německém Zahraničním úřadu, zemřel na východní frontě za druhé světové války.

výrazné frakční spory a posílil vlastní pozici ve straně. Nacisté dokázali oslovit sociálně pestrý elektorát. Voličské jádro tvořil střední stav - řemeslníci, drobní živnostníci, sedláci a nižší úředníci. Na počátku 30. let přibyli zástupci svobodných povolání (právníci, lékaři, technici a architekti), ve větší míře rovněž studenti.⁵¹⁰

Tabulka č. 11: Porovnání výsledků zemských voleb 24. dubna 1932 s výsledky voleb do Národní rady 9. listopadu 1930⁵¹¹

Vídeň

Strana	Národní rada 9. 11. 1930		Zemský sněm 24. 4. 1932	
CSP	282 959	23,7 %	233 539	20,2 %
SDAP	703 718	59,0 %	683 295	59,0 %
Velkoněmci	124 429	10,4 %	8 850	0,7 %
HB	26 347	2,2 %	-	-
NSDAP	27 457	2,3 %	201 411	17,4 %
Komunisté	10 626	0,9 %	21 813	1,9 %
Ostatní ⁵¹²	17 536	1,5 %	9 400	0,8 %

⁵¹⁰ K sociální základně NSDAP průlomová studie omezená ale pouze na Německo KATER, Michael, Zur Soziologie der frühen NSDAP. Werner Conze zum 60. Geburtstag gewidmet, in: VfZ 19, 1971, Heft 2, s. 124-159; K rakouským nacistům srov. PAULEY, Weg, s. 37, 49-51, 69-72, 93-99; BOTZ, Gerhard, Faschismus und Lohnabhängige in der Ersten Republik, in: ÖGL 21, 1977, Nr. 2, s. 102-128; Týž, Strukturwandlungen des österreichischen Nationalsozialismus (1904-1945), in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 163-193; Týž, Quantitative Analyse der Sozial- und Altersstruktur der österreichischen NSDAP-Mitglieder (1926-1945), in: Bericht über den 17. Historikertag in Eisenstadt 31.8. – 5.9. 1987, Wien 1989, s. 317-325; Týž, Arbeiterschaft und österreichische NSDAP-Mitglieder (1926-1945) in: Arbeiterschaft und Nationalsozialismus in Österreich. In memoriam Karl R. Stadler, hrsg. von Rudolf G. Ardelt, Hans Hautmann Wien, Zürich 1990, s. 29-48. Americký historik Charles Gulick o voličích NSDAP napsal: „Mnoho přívrženců velkoněmců byli ve skutečnosti nacisté a ti kteří jimi ještě nebyli, poznali, že pro dvě nacionalistické strany není místo.“ Cit. dle: GULICK, Österreich, s. 384.

⁵¹¹ K výsledkům voleb srov. Reichspost Nr. 116, 25. April 1932, s. 1-4; Arbeiter-Zeitung Nr. 113, 23. April 1932, s. 6; Nr. 115, 25. April 1932, s. 3, (dále jen: Arbeiter-Zeitung 25. April); Die Neue Zeitung Nr. 115, 25. April 1932, s. 1-4; Wiener Sonn- und Montagszeitung Nr. 17, 25. April 1932, s. 1-4; Das Kleine Blatt Nr. 115, 25. April 1932, s. 1-2; Lidové listy č. 97, 26. dubna 1932, s. 3; Prager Presse Nr. 114, 25. April 1932, s. 3; Právo lidu č. 99, 26. dubna 1932, s. 1, (dále jen: Právo lidu 26. dubna). Volební výsledky se často liší. Převzato z: SCHAUSBERGER, Parlament, s. 133.

⁵¹² Ve Vídni kandidovala ještě Österreichische Volkspartei (9054 hlasů) a Kaisertreue Volkspartei (346 hlasů).

Dolní Rakousko⁵¹³

Strana	Národní rada 9. 11. 1930		Zemský sněm 24. 4. 1932	
CSP	360 796	44,3 %	362 734	46,3 %
SDAP	291 167	35,7 %	272 274	34,8 %
Velkoněmci ⁵¹⁴	70 172	8,6 %	18 398	2,4 %
LB ⁵¹⁵	-	-	10 006	1,3 %
HB	54 185	6,7 %	-	-
NSDAP	34 307	4,2 %	110 774	14,1 %
Komunisté	4 122	0,5 %	8 580	1,1 %

Solnohradsko⁵¹⁶

Strana	Národní rada 9. 11. 1930		Zemský sněm 24. 4. 1932	
CSP	51 136	41,5 %	44 013	37,9 %
SDAP	36 900	30,0 %	29 810	25,6 %
Velkoněmci	15 634	12,7 %	2 250	1,9 %
LB ⁵¹⁷	6 758	5,5 %	7 367	6,3 %
HB	7 058	5,7 %	5 530	4,8 %
NSDAP	4 537	3,7 %	24 125	20,8 %
Komunisté	755	0,6 %	3 127	2,7 %

⁵¹³ Převzato z: KAMMERHOFER, Leopold, Niederösterreich zwischen den Kriegen. Wirtschaftliche, politische und kulturelle Entwicklung von 1918-1938, Baden 1987, s. 212, 219. Mírně odlišné výsledky voleb uvádí Ergebnis der Landtagswahlen in Niederösterreich vom 24. April 1932, hrsg. von der Niederösterreichischen Landesdirektion, Wien 1932, s. 10 nebo Das Kleine Blatt, 25. April 1932, s. 11; Reichpost 25. April 1932, s. 3.

⁵¹⁴ Velkoněmci kandidovali společně s Landbundem.

⁵¹⁵ Landbund kandidoval v Dolním Rakousku pod hlavičkou „Ständische Bauervereinigung“.

⁵¹⁶ Převzato z: SCHAUSBERGER, Parlament, s. 159.

⁵¹⁷ Landbund kandidoval v Solnohradsku pod názvem „Unabhängiger Salzburger Bauernbund und Ständevertretung“.

Tabulka č. 12: Rozdělení mandátů - porovnání voleb do zemského sněmu 1927 a 24. dubna 1932⁵¹⁸

Spolková země	1927	1932	1927	1932	1927	1932	1927	1932	1927	1932
	CSP		SDAP		GDVP ⁵¹⁹		LB		NSDAP	
Vídeň ⁵²⁰	40	19	78	66	2	-	-	-	-	15
Dolní ⁵²¹ Rakousko	33	28	21	20	5	-	1	-	-	8
Solnohradsko	13	12	9	8	3	-	1	-	-	6

Vedle efektivní organizační a personální restrukturalizace přispělo k vzestupu NSDAP dalších pět důvodů. První z nich spatřuji ve vlivu událostí v sousední výmarské republice. Zatímco ve volbách do centrálního německého zákonodárného orgánu – Říšského sněmu v roce 1928 získala NSDAP pouhých 2,6 % hlasů, v zářijových 1930 obsadili nacisté druhou příčku s 6,4 miliony odevzdaných hlasů.⁵²² Nedlouho poté, ač poražen, získal s NSDAP neodmyslitelně spjatý Adolf Hitler⁵²³ v prvním kole prezidentských voleb 11,3 miliony hlasů a necelé dva týdny před rakouskými událostmi v druhém kole 13,4 milionu hlasů.⁵²⁴ Markantní nárůst hlasů nemohl zůstat v sousední zemi bez povšimnutí a poskytl nacistům účinný agitační instrument. Kromě toho v tentýž den

⁵¹⁸ Srov. Wiener Zeitung 229, 1932, Nr. 224, 26. April 1932, s. 1-2.

⁵¹⁹ Velkoněmci kandidovali v roce 1927 na společné kandidátce s křesťanskými sociály.

⁵²⁰ Počet mandátů klesl ze 120 na 100.

⁵²¹ Počet mandátů byl upraven ze 60 na 56.

⁵²² K výsledkům voleb 14. září 1930 srov. AMZV, PZ, Berlín 1930, PZ č. 267, 15. září 1930, Chvalkovský; PZ č. 268, 16. září 1930, Chvalkovský.

⁵²³ K Hitlerově osobě existuje již řada biografií srov. např. BULLOCK, Alan, Hitler. Eine Studie über Tyrannei, Düsseldorf 1953; MASER, Werner, Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit, München 1971. Tyto práce patří dodnes mezi základní Hitlerovy biografie; Dále srov. FEST, Joachim, Hitler. Eine Biographie, Frankfurt am Main, Berlin, Wien 1973; HAFFNER, Sebastian, Anmerkungen zu Hitler, Frankfurt am Main 1978; Novější interpretaci nabízí dvoudílná práce profesora moderních dějin na univerzitě v Sheffieldu Iana Kershawa srov. KERSHAW, Ian, Hitler: 1889-1936: Hybris, Praha 2004, s. 317, (dále jen: KERSHAW, Hitler); Týž, Hitler: 1936-1945: Nemesis, Praha 2004.

⁵²⁴ K výsledkům dvoukolových německých prezidentských voleb srov. Germania 62, 1932, Nr. 74, 14. März 1932, s. 1; Nr. 101, 11. April 1932, s. 1; AMZV, PZ, Berlín 1932, periodická č. 1, 2. dubna 1932, Chvalkovský; tamtéž, PZ periodická č. 2, 5. července 1932.

jako v Rakousku probíhaly volby do vybraných zemských sněmů i ve výmarské republice, při nichž NSDAP nešetřila rozsáhlou předvolební kampaní a slavila s ní úspěch.⁵²⁵

Druhá příčina spočívá v jednom z negativních dopadů hospodářské krize. Výrazné snížení životní úrovně způsobilo paniku a strach příslušníků středního stavu z pádu mezi chudobné dělnictvo. Právě tato sociální skupina patřila mezi tradiční voliče občanských stran. Ovšem nejenom odtud získala NSDAP své nové příznivce. Rovněž proletariát požadoval zajištění alespoň minimálních hmotných podmínek k životu a část z nich vnímala nacisty jako razantní politickou stranu k prosazení svých požadavků.⁵²⁶

K vzestupu NSDAP přispěl také program přizpůsobený v každé spolkové zemi místním specifikům. Jednoduchá, snadno pochopitelná antimarxistická, antisemitská a militantně nacionální demagogická propaganda nabízela jednoduchá řešení aktuálních otázek doby. Rád bych uvedl jeden příklad za všechny. Ve volebním letáku určeném pro Vídeň lze nalézt přihlášení se k odkazu bývalého slavného starosty rakouské metropole Karla Luegera včetně antisemitismu i ujištění o konfesní snášenlivosti a o respektování nedotknutelnosti osobního vlastnictví.⁵²⁷ Přirozeně nemohl chybět ani apel na nacionální strunu. Němečtí obyvatelé Vídně byli upozorněni na to, že nejsilnější strana (!!!) německého národa je NSDAP, a proto *„kdo nechce, aby v rudé Vídni dělali židovští kapitalisté a židovští marxisté, co se jim zlíbí“*⁵²⁸, ten volí stranu Rakušana Adolfa

⁵²⁵ NSDAP získala ve volbách do zemských sněmů v Prusku, Württembersku, Anhaltsku, Hamburku, a Bavorsku 4,9 milionu nových hlasů. Srov. MILLATZ, Alfred, Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik, Bonn 1968, s. 139-140, (Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Heft 66). K výsledkům voleb v Německu 24. dubna 1932 srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ periodická č. 2, 5. července 1932, Čermák.

⁵²⁶ Robert Danneberg přichází s hypotézou, že nacisté získali 81 000 hlasů od velkoněmců, 49 000 hlasů od křesťanských socialistů a 17 000 od sociálních demokratů. Srov. DANNEBERG, Gemeinderatswahlen, s. 384; Ke stejným číslům dochází rovněž britský historik Bruce Pauley. Srov. PAULEY, Weg, s. 82.

⁵²⁷ Srov. VGA fond: Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Lade 16, Mappe 31, Landtagswahlen 1932 in Wien, Niederösterreich, Salzburg am 24. April 1932, C: Gemeindewahlen, Christlichsoziale, KPÖ Propaganda; Volební leták Národně socialistické strany dělnické-Hitlerova hnutí.

⁵²⁸ Cit. dle: tamtéž.

Hitlera. Propracovaný volební program v kombinaci s účinně vedenou kampaní přivedl k urnám i chronické nevoliče. Každý pátý nevolič z roku 1930 volil o necelé dva roky později NSDAP.⁵²⁹ Strana dovedně využívala prostředků moderní masové komunikace například novin, časopisů, letáků a rozhlasu. Nacisté neváhali strhávat případně přelepovat plakáty svých konkurentů, zastrašovat je a vyvolávat s nimi srážky. Patříčně vyškolení řečníci plamenně promlouvali k davu na volebních shromážděních nepostrádajících dramatickostí.

Čtvrtou příčinu bych spatřoval ve strachu části rakouské společnosti z marxismu, vítaného propagačního prostředku všech občanských stran. NSDAP mohla zlomit tradičně silnou pozici socialistů a v koordinaci s ostatními nesocialistickými subjekty ji vytlačit na dlouhá léta do opozice. Pátá příčina spočívá v maximálním využití nekompromisní opoziční rétoriky. Nacisté žádnou politickou odpovědnost v Rakousku nenesli a s úspěchem se samostylizovali do pozice nové neopotřebované strany. Těžili z frustrace voličů nad výsledky politiky zavedených subjektů. Část elektorátu požadovala ve světle tíživé životní situace způsobené všeobecnou ekonomickou recesí „svěží vítr“ v politice. Vzestup nacistů v Německu a Rakousku měl mnohé velmi podobné či společné rysy, například strukturu voličské základny, schopnosti mobilizace voličů a vlivu hospodářské krize na volební chování.⁵³⁰

Velkoněmci a Landbund skončili hluboko v poli poražených a při celostátních volbách by pozbyli parlamentní relevanci. Velkoněmci ztratili tradiční pozici „třetí síly“ a doplatili na nedostatečně početné tvrdé voličské jádro. Na základě volebních výsledků je evidentní, že ani společná kandidátka Velkoněmecké strany a Landbundu by oběma subjektům nezabránila k ústupu do politického zapomnění, poněvadž jejich elektorát většinou přešel do nacistického tábora. Volby do zemských sněmů změnily rozložení sil ve Spolkové radě. NSDAP získala čtyři mandáty na úkor křesťanskosociální strany. Ta zde s 21 křesly zůstala nadále nejsilnější

⁵²⁹ Srov. FALTER, HÄNISCH, Wahlerfolge, s. 230-231.

⁵³⁰ Srov. FALTER, Jürgen, Hitlers Wähler, München 1991, s. 110-117, 365, (dále jen: FALTER, Wähler); Týž, HÄNISCH, Wahlerfolge, s. 234-235.

frakcí. Pouze jedním mandátem méně disponovala sociální demokracie. Tehdejší složení Spolkové rady umožňovalo opozici pozdržet legislativní proces, koalice se mohla opřít o pouhých 22 hlasů proti 29 hlasům opozice.⁵³¹ Politické důsledky voleb na sebe nedaly dlouho čekat.

Vládní prohlášení 27. dubna u příležitosti prvního jarního zasedání Národní rady zůstalo zcela ve stínu návrhu poslanců sociální demokracie, velkoněmců a Heimatblocku na vypsání předčasných parlamentních voleb.⁵³² Již nedlouho po 24. dubnu stejný požadavek přednesli i mimoparlamentní nacisté.⁵³³ Zajímavý vývoj probíhal tou dobou uvnitř největší levicové strany. Počáteční nezaujaté stanovisko k požadavku předčasných voleb změnila strana ve chvíli, kdy s apelem na nové „rozdání karet“ vystoupili velkoněmci a Heimatblock.⁵³⁴ Očekávala v nich vítězství a posílení za současného oslabení všech soupeřů. Sociální demokraté považovali vládu křesťanských socialistů a nacistů za nemožnou, a proto chtěli prvně jmenovaný subjekt donutit k politickým koncesím. Ty by vyústily v jednobarevnou vládu křesťanských socialistů za tiché podpory sociální demokracie nebo ve velkou koalici. Podle mého názoru byla vzhledem k celkové situaci Rakouska nejrozumnější druhá varianta. Sociální demokracie velmi opatrně naznačila ochotu k takovému kroku, ovšem navenek stále používala opoziční rétoriku.⁵³⁵ Velkoněmci a

⁵³¹ Po volbách 24. dubna vypadalo složení Spolkové rady následovně: Křesťanskosociální strana 21 mandátů (předtím 25), sociální demokraté 20 (20), nacisté 4, (0), Landbund 3 (3), velkoněmci 1 (1), Heimatblock 1 (1). Srov. Reichspost 25. April 1932, s. 4; Nr. 135, 14. Mai 1932, s. 3.

⁵³² Srov. Reichspost Nr. 119, 28. April 1932, s. 2; Nr. 120, 29. April 1932, s. 2, (dále jen: 29. April).

⁵³³ Srov. Reichspost Nr. 118, 27. April 1932, s. 2; Lidové listy č. 98, 27. dubna 1932, s. 3; č. 99, 28. dubna, s. 1; č. 100, 29. dubna 1932, s. 2-3.

⁵³⁴ Na zasedání předsednictva sociálně demokratické strany 25. dubna 1932 nepadlo o požadavku předčasných voleb ani slovo. Srov. VGA, Parteiarchiv vor 1934, Mappe Nr. 6, Sitzungsprotokolle Parteivorstand. Protokoll der Sitzung der Parteivorstand vom 25. April 1932, (dále jen: VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung).

⁵³⁵ Právo lidu 26. dubna 1932 napsalo: „Pokud vyvodí křesťanští sociálové z volební porážky důsledky „pak jim nezbude nic jiného, než aby hledali cesty k jiné politice a snad i cesty k sociální demokracii...“ Cit. dle: Právo lidu 26. dubna 1932, s. 2. Československý chargé d'affaires ve Vídni v hodnocení voleb 24. dubna napsal: „na obzoru rysují (se) obrysy nové koalice, totiž křesťansko-sociální a sociálně demokratické. Konkrétní kroky k ní dosud učiněny nebyly, ale poměry k ní samy tlačí, má-li být stát vyveden z hrozícího zmatku. Již dnes se ozývají hlasy, že proti hrozícímu nebezpečí hitlerismu bude asi nutno vytvořit „železnou frontu“, jak to bylo učiněno o prezidentských volbách v Německu.

Heimatblock žádali co nejrychlejší vypsání předčasných parlamentních voleb z jednoduchého důvodu – počítali s minimalizací případné ztráty ve prospěch nacistů a s udržení pozic v Národní radě.

Míra úspěchu či neúspěchu nacistů v celostátních parlamentních volbách vyvolává dodnes otázky. Doboví pozorovatelé a rovněž historické bádání nedávají jednoznačnou odpověď.⁵³⁶ Pro zjištění případného počtu hlasů NSDAP je nezbytné nalézt území se srovnatelnými socioekonomickými faktory (konfesí, urbanizací, socioprofesní strukturou zaměstnání, demografickým a hospodářským vývojem). Ze spolkových zemí Německa se Rakousku nejvíce při zohlednění výše uvedených aspektů přibližuje část Bavorska.⁵³⁷ I zde alespoň nominálně převažovalo katolické vyznání, maloměstská struktura (36 % obyvatel žilo ve městech s více než 5 000 obyvateli) i nadproporcionální zaměstnání v zemědělství (37,8 % všech pracujících). Bavorsko a Rakousko spojovala rovněž geografická, historická a hospodářská propojenost. Agrární a katolické Bavorsko nepatřilo právě mezi „bašty“ nacistů. Strana zde nedokázala účinně mobilizovat voliče a přivést k volebním urnám dosavadní nevoliče.⁵³⁸ Případný volební výsledek nacistů v rakouských parlamentních volbách odhaduji proto někde mezi 12-15 % hlasů, dosažení jak relativní, tak absolutní většiny by za demokratických podmínek volební soutěže a v časovém horizontu do dvou let zůstalo mimo reálné možnosti NSDAP.⁵³⁹

Ovšem také protivníci koalice jsou již při práci.“ Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 17; Opoziční postoj sociálních demokratů ilustruje článek „Bereit sein! Von der ersten Schlacht zur Entscheidungsschlacht“ v: Arbeiter-Zeitung Nr. 119, 29. April 1932, s. 1.

⁵³⁶ Sociálně demokratický politik (pozdější rakouský ministr vnitra) Oskar Helmer napsal: „Včas provedenými novými volbami jsme mohli získat čtyři cenné roky“. Cit. dle: HELMER, 50 Jahre, s. 131; Jeho křesťanskosociální kolega Alfred Maleta ve svých pamětech poznamenal, že svobodné volby v roce 1933 by „celkem určitě učinili NSDAP relativně nejsilnější stranou.“ Cit. dle: MALETA, Vergangenheit, s. 164; Ministr spravedlnosti Kurt Schuschnigg se NSDAP neobával, neboť „možná přijde 15 až 20 nacistů do Národní rady, ale co tam mohou dělat?“ Cit. dle: Reichspost Nr. 124, 3. Mai 1932, s. 2.

⁵³⁷ Jedná se tzv. „starého“ Bavorska (Altbayern) tedy regiony Dolního a Horního Bavorska, Horní Falce a Bavorského Švábska.

⁵³⁸ Například v roce 1930 dosáhla NSDAP v Dolním Bavorsku 11,4 %, v prvním kole prezidentských voleb 20,0 %, a v listopadových parlamentních volbách 16,4 % hlasů. Srov. FALTER, HÄNISCH, Wahlerfolge, s. 241.

⁵³⁹ Srov. tamtéž, s. 242.

Vládní křesťanskosociální strana vypsání předčasných parlamentních voleb odmítala. Její argumentace stála na racionálních základech. Léto a s ním spojená hlavní turistická sezóna a nezanedbatelné příjmy do státní kasy klepaly na dveře. Případná volební agitace by rozbouřila vnitřní politiku a zneklidnila zahraniční turisty. Navíc kabinet musel vyřešit dva naléhavé zahraničně politické úkoly – finanční půjčku Rakousku a spolupráci středoevropských států.⁵⁴⁰ Identické stanovisko zastával z parlamentních stran pouze Landbund. Kancléř Buresch věděl, že v důsledku naléhavých úkolů bude potřebovat akceschopnou většinu v Národní radě, a tak začal jednat o rozšíření koaliční spolupráce se všemi nesocialistickými stranami v duchu zažité politické mentality.⁵⁴¹

Bureschova iniciativa potencionální koaliční partnery nenadchla. Velkoněmci mu nemohli zapomenout nedávné vypuzení do opozičních řad, souhlas u nich nevyvolával ani pragmatický a v jejich očích podbízivě profrancouzský sanační kurs zahraniční politiky. Podle některých novinových zpráv požadovala strana kormidlo diplomacie pro Johannese Schobera.⁵⁴² Vůbec o vedení Ballhausplatzu se přihlásilo víc zájemců. Stejnou funkci nárokoval pro názorově blízkého štýrského hejtmana Antona Rintelena také Heimatblock spatřujíc v něm záruku krajně pravicového kurzu.⁵⁴³ I navzdory tomu Buresch nadále trval na koalici všech občanských stran. Ve snaze získat potřebný čas k dalšímu vyjednávání podal spolkovému prezidentovi Wilhelmu Miklasovi 6. května

⁵⁴⁰ Srov. Reichspost 29. April 1932, s. 3-4; PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382, 25. PB A 386, 25. April 1932.

⁵⁴¹ Doposud nebyly nalezeny podrobné záznamy o rozhovoru kancléře Buresche se sociálními demokraty 3. května 1932 Srov. pouze VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 2. Mai 1932. 5. května se předsednictvo strany usneslo, že socialisté nepřevzou vládní odpovědnost a budou čekat na další vývoj situace. Srov. tamtéž, Sitzung 5. Mai 1932.

⁵⁴² Srov. např. Lidové listy č. 106, 7. května 1932, s. 3, (dále jen: Lidové listy 7. května 1932).

⁵⁴³ Anton Rintelen (1880-1946), studoval práva v Praze, pak přestoupil do Grazu, člen křesťanskosociální strany, 1920-1923 člen Spolkové rady, 1927-1934 poslanec Národní rady, 1919-1926, 1928-1933 zemský štýrský hejtman, 1926, 1932-1933, ministr vyučování, poté vyslanec v Římě. Ve svých pamětech Rintelen tuto skutečnost opomněl. Srov. RINTELEN, Erinnerungen, s. 205-206; WILTSCHEGG, Heimwehr, s. 67.

1932 demisi. To už se v kuloárech začalo nahlas diskutovat o případném nástupci.

Padala přitom jména jako Anton Rintelen, tehdejší ministr spravedlnosti Kurt Schuschnigg nebo jeho kolega ministr zemědělství Engelbert Dollfuss.⁵⁴⁴ Posledně jmenovaný začínal nad ostatními kandidáty získávat mírnou převahu. Rodák z dolnorakouského Texingu těžil z pověsti úspěšného ministra a odborníka na zemědělství, kromě toho měl korektní vztahy se sociální demokracií. Tyto skutečnosti pomohly Dollfussovi do užšího výběru pro kancléřskou funkci.⁵⁴⁵ Za náhodu nepovažuji 6. května zveřejněnou pasáž v Arbeiter-Zeitung: *„Večer bylo oznámeno, že pan Dollfuss, současný ministr zemědělství, má vyhlídky stát se kancléřem. Tento obratný a variabilní pán se ukazuje jako kandidát těch, kteří chtějí učinit obrat křesťanských socialistů k vysloveně pravicovému kurzu, avšak přitom nespálit všechny mosty (k levici – pozn. M.Š.).“*⁵⁴⁶ Československé Lidové listy, naladěny na stejnou strunu, považovaly variantu s Rintelem a Schuschniggem za neaktuální, a tak *„zbývá pouze plán s drem Dollfussem, jehož pověření by neznamenal přetrhání veškerých styků s levicí“*.⁵⁴⁷ Jednání o nové koaliční formaci pokračovala nadále bez úspěchu. Bezradný Buresch navštívil v lázních v Semmeringu zesláblého a těžce nemocného Ignaze Seipela, jenž byl ale stále většinou spolupracovníků uznáván jako politický lídr a největší autorita.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Srov. Reichpost, Nr. 124, 4. Mai 1932, s. 1; Nr. 125, 5. Mai 1932, s. 1-3; Lidové listy č. 105, 5. května 1932, s. 2; Právo lidu č. 107, 2. května 1932, s. 2. Zde článek „Vláda krajní pravice v Rakousku“ informuje čtenáře, že pokud dojde ke koalici všech stran vyjma sociální demokracie „ráz nové vlády by byl vysloveně krajně pravicový s fašistickou tendencí“. Srov. Reichpost Nr. 126, 6. Mai 1932, s. 1; Nr. 127, 7. Mai 1932, s. 1; Lidové listy č. 106, 7. května 1932, s. 3, (dále jen: Lidové listy 7. května 1932);

⁵⁴⁵ Prager Presse list blízký československému ministerstvu zahraničí 6. května 1932 označil v článku „Kabinett Dollfuss?“ tehdejšího ministra zemědělství za nejvážnějšího kandidáta na spolkového kancléře. Srov. Prager Presse Nr. 125, 6. Mai 1932, s. 2. O dva dni později tentýž deník uvedl, že v případě Bureschova nezdaru platí ministr Dollfuss za „nejnadějnějšího muže“ pro kancléřské místo. Cit. dle: Prager Presse Nr. 127, 8. Mai 1932, s. 3.

⁵⁴⁶ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung Nr. 126, 6. Mai 1932, s. 1.

⁵⁴⁷ Cit. dle: Lidové listy 7. května 1932, s. 3.

⁵⁴⁸ Srov. nejpodrobněji Neue Freie Presse Nr. 24301, 9. Mai 1932, s. 3, (dále jen: Neue Freie Presse 9. Mai 1932); Stručněji: Reichspost Nr. 130, 9. Mai 1932, s. 2, (dále jen: Reichpost 9. Mai 1932); Prager Presse Nr. 128, 9. Mai 1932, s. 2; O Seipelových

K obsahu rozhovoru nejsou dosud k dispozici žádné dokumenty. I přes tuto skutečnost si dovolím vyslovit následující hypotézu. Seipel považoval za nutnost utvoření bloku všech nesocialistických stran a povzbudil Buresche, aby ještě jednou učinil pokus o vytvoření pravostředové koalice. V případě neúspěchu mu doporučil nástupce – agilního ministra zemědělství.⁵⁴⁹ Následující den Buresch marně usiloval o sjednocení všech nesocialistických sil na společné platformě. K dosažení dohody bránil zejména on sám, a proto na zasedání parlamentního klubu mateřské strany oznámil, že dál nebude o sestavení vládní majority usilovat.⁵⁵⁰

Jak hodnotit kancléřství Karla Buresche?⁵⁵¹ Jeho úsilí mělo jednoho společného jmenovatele – Velkou depresi. V hospodářské politice pokračoval jím vedený kabinet ve striktní deflační politice. Bolestivá úsporná opatření sice narážela na nesouhlas veřejnosti, ale na druhé straně napomohla k částečné stabilizaci veřejných financí a odvrátila možnost státního bankrotu. Kromě mezinárodní půjčky Buresch v souladu s doporučením národohospodářských expertů upíral naděje do nové úpravy styků s nejvýznamnějšími obchodními partnery Rakouska na bázi preferenčního režimu.

Ve vnitřní politice vycházel kancléř nejprve ze spolupráce stran občanské koalice, následně po přechodu velkoněmců do opozice vedl menšinový kabinet. Za zásadní chybu považují neuzavření velké koalice se sociální demokracií s eventuelní účastí Landbundu. V takovém případě by se sice kompromis vzhledem k programickým prioritám a rozdílnému

posledních aktivitách srovnej stručně KLEMPERER, Seipel, s. 327-333; RENNHOFFER, Seipel, s. 709-710.

⁵⁴⁹ Při nedostatečné pramenné základně jsem svoji hypotézu opřel o dobový tisk. V tomto ohledu se nejvýznamnější stala hlavní tisková tribuna křesťanských sociálů Reichspost, který věnoval na první straně velkou pozornost Dollfussově řeči v Klagenfurtu. Ministr zemědělství přednesl vizionářský projev o nutnosti spolupráce všech nemarxistických stran. Ve vypjatých květnových dnech dostal Dollfuss poprvé větší prostor. Srov. Reichspost Nr. 131, 10. Mai 1932, s. 1, článek „Nicht auflösen - arbeiten“. Podle informací Neue Freie Presse Seipel zastával názor o nutnosti vytvoření vlády všech občanských stran. Srov. Neue Freie Presse 9. Mai 1932, s. 3.

⁵⁵⁰ Srov. Reichspost Nr. 132, 11. Mai 1932, s. 1.

⁵⁵¹ Nejvyváženější hodnocení Buresche jako kancléře podává ENDERLE-BURCEL, Buresch, s. 185.

elektorátu hledal jen stěží, ale příklad schválení sanačního zákona z října 1931 ukázal, že v některých případech by konsenzus jednoduše musel být nalezen. Kompromisní kancléřova povaha a respekt skoro u všech parlamentních stran k tomu vytvářely lepší předpoklady než například u Seipela.

Na mezinárodním poli Buresch vše podřídil zisku mezinárodní půjčky od Společnosti národů. Opustil neutralistickou linii zahraniční politiky ve prospěch mírného příklonu k Francii a Velké Británii. Větší míru ochoty naslouchat oběma tradičním demokraciím však neučinil z přesvědčení, nýbrž z pragmatismu. Od Německa kancléř vcelku správně žádnou finanční pomoc neočekával, navíc v Berlíně nepříliš kladně hodnotili Bureschovu snahu o korekturu zahraničně politického kursu. Německo-rakouské vztahy pozvolna ztrácely přátelský ráz a stále častěji se ale do nich vkrádala jistá zdrženlivost. V Berlíně si přáli výměnu rakouské vládní garnitury. Plány středoevropské hospodářské integrace posuzoval dolnorakouský rodák s nedůvěrou, neočekával ani jejich prospěšnost ani realizovatelnost. K vlastní iniciativě mu chyběl dostatek rozhodnosti a odvahy.

Ke Bureschově cti slouží, že nezneužil svého postavení k prosazení nedemokratických změn. Diskuse veřejnosti o plných mocích udělených vládě, stavovském uspořádání státu nebo o „ústavní diktatuře“ nehodlal přenést do praxe. Na straně druhé učinil velmi málo ke snížení napětí na rakouské vnitropolitické scéně, když například s ohledem na Heimwehr odmítl odzbrojení polovojenských organizací.⁵⁵² Buresch v nelehké roli kancléře obstál, ale neexceloval. Nijak významně tak nevybočoval z řady svých předchůdců.

⁵⁵² Srov. tamtéž, s. 184.

Na rozcestí změn (květen 1932 – leden 1933)

Když prezident Wilhelm Miklas jmenoval dosavadního ministra zemědělství Engelberta Dollfusse kancléřem, nemohl tušit, že započala jedna z nejdramatičtějších kapitol rakouských moderních dějin. Čtvrtá kapitola bude sledovat jednotlivé varianty vnitropolitického uspořádání během Dollfussovy vlády, analyzuje zákulisí uzavření lausannské půjčky, krizi rakouské demokracie i klíčový význam Hirtenberské aféry pro rakouskou vnitřní a zahraniční politiku.

Menšinová vláda, pravostředový kabinet nebo velká koalice?

Rozhodnutí Karla Buresche nepokračovat dál v pokusech o sestavení pravostředové koalice vedení křesťanských socialistů nepřekvapilo. Po krátké diskusi předsednictvo strany 10. května 1932 pověřilo jednohlasně Engelberta Dollfusse sestavením nové vlády. Pro dosavadního ministra zemědělství mluvilo hned několik skutečností najednou; podpora vlivných zemských organizací Dolního a Horního Rakouska v křesťanskosociální straně⁵⁵³ a pověst pracovitého, poctivého a odborně způsobilého ministra s měřitelnými výsledky. Krátké působení ve spolkové politice mu navíc umožňovalo jednat s eventuelními partnery s „čistým stolem“ jako muž nezatížený předchozími spory. Prezident Miklas rozhodnutí nejsilnějšího vládního subjektu přijal a nově designovaný kancléř bezodkladně zahájil koaliční rozhovory.⁵⁵⁴

V souvislosti s utvořením Dollfussovy vlády považuji za nejzajímavější otázku, zda tehdy existovala reálná šance k utvoření velké koalice a k návratu k modelu proporční demokracie.⁵⁵⁵ Problémem při

⁵⁵³ Srov. RINTELEN, Erinnerungen, s. 206.

⁵⁵⁴ Srov. především Reichspost Nr. 131, 11. Mai 1932, s. 1; Arbeiter-Zeitung Nr. 131, 11. Mai 1932, s. 1; Právo lidu č. 113, 12. května 1932, s. 2; Prager Presse Nr. 131, 12. Mai 1932, s. 3; Lidové listy č. 109, 11. května 1932, s. 2; č. 110, 12. května 1932, s. 2.

⁵⁵⁵ Franz Schausberger, historik a bývalý solnohradský zemský hejtman za Rakouskou lidovou stranu si myslí, že v květnu 1932 ztroskotala poslední možnost uzavřít v meziválečné době velkou koalici. SCHAUSBERGER, Chance, s. 15, 132-137.

hledání odpovědi na tuto otázku zůstává nadále nedostatečná pramenná základna. Protokoly ze zasedání obou nejsilnějších politických stran mnoho světla do zmíněné problematiky nepřinášejí. Zajímavým zůstává svědectví vlivného sociálního demokrata Julia Deutsche, jenž Dollfusse znal ještě z dob působení v profesní dolnorakouské organizaci sedláků. *„Osobně jsem s ním tehdy vycházel dobře stejně jako většina jiných sociálních demokratů“*⁵⁵⁶, uvádí Deutsch ve svých pamětech. Nic na tom nezměnilo ani Dollfussovo angažmá v čele ministerstva zemědělství, kde se zaměřil takřka výhradně na plnění rezortních povinností, aniž by přitom ztratil slušnost a skromnost. V den, kdy prezident pověřil Dollfusse sestavením vlády, mluvil ve vlaku právě s Deutschem.

Designovaný kancléř nejprve sondoval, jaký názor na něho mají sociální demokraté. *„Odpověděl jsem mu“*, vzpomíná Deutsch, *„že politické záležitosti neposuzujeme z osobního hlediska ale, že tolik co jsem mohl postřehnout, v našich kruzích vůči němu neexistuje žádné nepřátelství“*. Následně se Dollfuss zajímal, zda by jediná levicová parlamentní strana podpořila jím vedenou vládu. Deutsch odmítl s poukazem na roli sociální demokracie jakožto opozičního subjektu a dodal: *„V nejlepším případě může být vláda tolerována sociálními demokraty, vše závisí na jejím složení a programu.“* Dollfuss podle svých slov chtěl utvořit silný kabinet. Pokud by přitom nezískal alespoň tichou podporu sociální demokracie, musel by do koalice přizvat i zástupce Heimwehru. *„Byl jsem nanejvýš překvapen“*, uvedl později Julius Deutsch a upozornil Dollfusse na to, že tímto krokem ztratí důvěru demokratických sil Rakouska a nakonec bude zajatcem Heimwehru. *„Co Vás napadá“* dušoval se kancléř *„nejsem žádný fašista. Můj rolnický původ je zárukou demokratického postoje“*. Následně zlehčoval případnou účast hnutí ve vládě s tím, že nemusí nutně znamenat fašistický kurs kabinetu. Na závěr rozhovoru položil Deutschovi otázku, zda by s ním, pokud nastane taková

⁵⁵⁶ Cit. dle: DEUTSCH, Weg, s. 184.

situace v parlamentě, hledal společně východisko. Sociální demokrat přislíbil ochotu vést v takovéto situaci dialog a tím oba debatu ukončili.⁵⁵⁷

Úryvek z Deutschových pamětí zůstává jediným a zároveň velmi problematickým svědectvím o přinejmenším neoficiálních sondážích představitelů hlavních politických rivalů.⁵⁵⁸ Na základě něho, studia archivních dokumentů a dobového tisku vyslovuji následující hypotézu. Sociální demokracie velmi opatrně naznačila ochotu ke vstupu do vlády, i když více upřednostňovala tichou podporu koalice výměnou za politické koncese. Navenek s ohledem na voliče neopouštěla opoziční rétoriku a vyčkávala na další vývoj událostí.⁵⁵⁹ Československý sociálně demokratický deník Právo lidu uveřejnil tehdy patrně na základě impulsu z Rakouska nečekaně pozitivní hodnocení designovaného kancléře, když napsal: *„Dollfuss jest ještě mladý křesťansko-sociální politik, který opětovně ukázal, že dovede pracovat s pravicí a když je nutno i s levicí“*.⁵⁶⁰

O žádné oficiální nabídce, jedno z jaké strany, však dosud neexistuje prokazatelný dokument. Dollfuss ve skutečnosti o jejich tichou podporu ani nestál, o účasti nejsilnější levicové strany ve vládě ani nemluvě. Chybělo mu k tomu dostatečně silné vnitřní přesvědčení, ale také v neposlední řadě potřebná autorita uvnitř vlastní strany prosadit dlouhodobě odmítaný typ spolupráce. Za ztroskotání velké koalice mohou bezpochyby rovněž sociální demokraté. Radikální opoziční rétorika i požadavek předčasných voleb vzbuzovaly u nejsilnější pravicové strany nedůvěru a přesvědčení, že socialisté využijí vládní účasti pouze k diskreditaci koaličních partnerů a k předvolební agitaci. Na druhé straně

⁵⁵⁷ Srov. tamtéž, s. 185-186.

⁵⁵⁸ Při vyličení rozhovoru s designovaným kancléřem uvedl Deutsch nesprávnou dataci. Píše, že Dollfusse ve vlaku do Vídně potkal 8. května, dolnorakouský rodák byl ale jmenován až 10. května. Deutschovy paměti vyšly v roce 1960, tedy v době, kdy v podalpské republice s úspěchem vládla společná koalice lidovců a sociálních demokratů. „Konsenzuální ovzduší“ druhé rakouské republiky tehdy velmi zasáhlo i historiografickou tvorbu. Pokládám za pravděpodobné, že autor některé události vyložil záměrně tak, aby více odpovídaly době vydání. Srov. tamtéž, s. 185.

⁵⁵⁹ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 128, 8. Mai 1932, s. 5; VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung, 9. Mai 1932.

⁵⁶⁰ Cit. dle: Právo lidu č. 112, 11. května 1932, s. 2. Vzájemná koordinace a styky rakouských a československých periodik je dosud málo probádanou problematikou.

jednostranné házení viny za ztroskotání koalice na bázi proporční demokracie výlučně na sociální demokraty pokládám za nevyvážené a politicky motivované hodnocení.⁵⁶¹ Velká koalice na jaře 1932 představovala jednu z variant vnitropolitického vývoje, byť vzhledem k přetrvávající konfrontační politické kultuře s velmi malou pravděpodobností ji realizovat v praxi.

Během jednání o podobě nové vlády zaznamenali křesťanští socialisté nepříjemnou porážku, když byli přehlasováni a museli svolit k mimořádné schůzi Národní rady s tématem předčasných parlamentních voleb. Dne 12. května přijala poslanecká sněmovna jedno z nejbizarnějších rozhodnutí v dějinách rakouského parlamentarismu. Pikantní nádech celé záležitosti dodávala skutečnost, že pro něj zvedli ruku kromě velkoněmců také zákonodárci Landbundu a křesťanských socialistů, kteří jinak předčasné volby striktně odmítali.⁵⁶² Zákon o rozpuštění Národní rady před uplynutím legislativní periody ukládal poslanecké sněmovně povinnost stanovit na prvním podzimním zasedání termín voleb tak, aby připadl na neděli nebo na státem uznávaný svátek.⁵⁶³

Vlivné rakouské noviny Neue Freie Presse trefně okomentovaly rozhodnutí zákonodárců slovy „*odřeknutá sebevražda*“ – hrozba předčasných voleb zůstala a přispívala tak k destabilizaci vnitropolitické scény.⁵⁶⁴ Přijetí zákona hlasy občanských stran vyvolalo u Dollfusse naději na brzké ukončení koaličních rozhovorů. Přestávku k dalšímu kolu zdánlivě nikdy nekončících rozhovorů mu poskytly svatodušní svátky. Po dnech

⁵⁶¹ Tehdejší šéfredaktor Reichspostu Friedrich Funder ve svých pamětech tvrdí, že Otto Bauer odmítl nabídku Dollfusse k vytvoření velké koalice. Srov. FUNDER, Österreich, s. 50; K podobnému závěru přichází na základě dokumentů americké provenience Franz Goldner. Srov. GOLDNER, Dollfuss s. 17-18; i Dollfussův biograf (bez udání pramene) Gordon Shepherd srov. SHEPHERD, Dollfuss, s. 119.

⁵⁶² Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 80. Sitzung, 12. Mai 1932, s. 2131-2145.

⁵⁶³ Srov. BGBl. Nr. 136/1932, Bundesgesetz vom 12. Mai 1932, womit der Nationalrat vor Ablauf der Gesetzgebungsperiode aufgelöst wird, 27. Mai 1932, 40. Stück, s. 545.

⁵⁶⁴ Srov. Neue Freie Presse Nr. 24304, 12. Mai 1932, s. 1-2; Podrobně Reichpost Nr. 133, 12. Mai 1932, s. 1-3; Lidové listy č. 111, 13. května 1932, s. 1; Z odborné literatury nejlépe BERCHTOLD, Verfassungsgeschichte, s. 653-657.

oddychu započal Dollfuss s poslední fází vyjednávání.⁵⁶⁵ Křesťanští sociálové obětovali Karla Buresche ve snaze učinit vůči velkoněmcům vstřícné gesto. Ti však chtěli maximálně zužítkovat vlastní nátlakový potenciál a začali nejsilnější pravicovou stranu vydírat. Mezi podmínkami k participaci ve vládě dominoval požadavek „*německého kurzu a německého vedení zahraniční politiky*“.⁵⁶⁶ V odklonu od Bureschovy diplomacie panoval mezi oběma bývalými partnery konsenzus.⁵⁶⁷ Podle nepotvrzených informací adresoval Dollfuss předsedovi velkoněmecké strany dopis, v němž vyjádřil pevné přesvědčení provádět hospodářskou a obchodní politiku pouze v souladu a na základě vzájemné dohody s Německem.⁵⁶⁸ Velkoněmci nakonec vše vsadili na opoziční kartu. Kalkulovali s brzkým termínem předčasných voleb a s nutností pokračovat jako součást vlády v nepopulárních úsporných opatřeních. Věřili v prospěšnost opozičního postavení v naději na zachování si parlamentní relevance.

Dollfuss informoval o dosavadním průběhu vyjednávání spolkového prezidenta s konstatováním nesplnění úkolu a navrhl, aby štěstí při sestavování vlády zkusil opětovně Buresch. Miklas mu však vyjádřil důvěru a pověřil ho vytvořením kabinetu „odborníků“. Designovaný kancléř následně mluvil s předsedou Landbundu Franzem Winklerem, který do „nadstranického kabinetu“ odmítl delegovat zástupce své strany, neboť jej nepovažoval za stabilní seskupení.⁵⁶⁹ Zbývaly proto pouze dvě možnosti dalšího vývoje: menšinová vláda křesťanských sociálů a Landbundu nebo koalice obou zmíněných stran a Heimatblocku, čímž by nový kabinet získal nejtěsnější parlamentní většinu jednoho hlasu. Poněvadž menšinová vláda by znamenala nesplnění úkolu, s nímž Dollfuss vysokou a odpovědnou státní funkci přijal, rozhodl se dolnorakouský rodák

⁵⁶⁵ Srov. Reichspost Nr. 139, 18. Mai 1932, s. 1.

⁵⁶⁶ Cit. dle: ACKERL, Volkspartei, s. 285.

⁵⁶⁷ K podmínkám velkoněmecké strany srov. tamtéž; Táž, Ende, s. 91.

⁵⁶⁸ Srov. Lidové listy č. 115, 19. května 1932, s. 1.

⁵⁶⁹ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 138, 19. Mai 1932, s. 1; Reichspost Nr. 139, 19. Mai 1932, s. 1; Právo lidu č. 118, 19. května 1932, s. 2; č. 119, 20. května 1932, s. 2; Lidové listy č. 116, 20. května 1932, s. 1.

pro druhou variantu. Ke klíčové schůzce došlo 19. května mezi vůdcem Heimwehru Ernstem Rüdigerem Starhembergem, Engelbertem Dollfussem a zástupci Landbundu. Starhemberg ujistil přítomné o jednotě Heimwehru, ačkoliv jeho štyrská organizace hnutí vykazovala silné odstředivé tendence.⁵⁷⁰ Z jednání vzešla dohoda o koaliční spolupráci, a proto mohl v pozdních večerních hodinách 20. května jmenovat prezident čtyři a dvacátou vládu v čele s jedenáctým kancléřem historie první rakouské republiky.

Nejvýraznější postavou nového kabinetu se stal Dollfuss. Zastával hned tři funkce najednou, kromě kancléře a ministra zemědělství řídil ještě rezort zahraničí. Ani tentokrát nechyběly různé kuloární zprávy o obsazení vedení Ballhausplatzu. Dollfuss byl údajně ochoten přenechat tuto klíčovou funkci štyrskému hejtmanovi Antonu Rintelenovi, proti jehož nominaci důrazně vystoupil Berlín, který v něm nespatořoval záruku dostatečně „nacionálního“ kurzu zahraniční politiky. K podobným „zaručeným informacím“ jsem dosud nenalezl žádný dokument, považuji je tedy nadále za „kolorit“ jmenování rakouských vlád. Ve skutečnosti opak byl pravdou. Rintelen neskrýval značné proněmecké sympatie a rakouští nacisté řízení z Berlína s ním v budoucnu počítali do funkce spolkového kancléře.⁵⁷¹

Po jmenování nového kabinetu zavládla dobrá nálada v řadách Heimatblocku. Po pěti letech vyměnili jeho poslanci opoziční lavici za koaliční a při počtu pouhých osmi zákonodárců získali až dvě ministerská

⁵⁷⁰ Steierischer Heimatschutz nesouhlasil s postupem spolkového vůdce Heimwehru Starhemberga, a proto prohlásil nezávislost na spolkovém vedení. Organizaci podléhali dva poslanci hnutí z osmi. Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 139, 20. Mai s. 1; Reichspost Nr. 140, 20. Mai 1932, s. 1; Germania Nr. 140, 20. Mai 1932, s. 16; O sporech uvnitř Heimwehru srov. VÚA, VKPR 1919-1939, Zpráva vojenského ataše Československé republiky ve Vídni, karton č. 118, č. j. 347, č. j. 1089/32, II. čtvrtletí 1932; AMZV, PZ Vídeň, PZ č. 23, 19. května 1932, Bořek-Dohalský; Z literatury: CARSTEN, Faschismus, s. 195-196.

⁵⁷¹ Tuto informaci přinesl jeden z jugoslávských diplomatů srov. AMZV, PZ Bělehrad 1932, PZ č. 49, 7. června 1932, Flieder; Pochybnosti vyjádřil tamtéž, Vídeň 1932, PZ č. 30, 27. června 1932, Bořek-Dohalský (dále jen: PZ č. 30); Zprávy o snaze Německa vměšovat se do personálního obsazení rakouské vlády přinesl také vybraný tisk srov. např. NA, VAMZV I., karton č. 981, Weltblatt 20. Mai 1932; tamtéž, Wiener Mittag 8. Juni 1932.

křesla. Nadproporcionálnímu zastoupení hnutí výrazně napomohlo značné zvýšení koaličního a nátlakového potenciálu způsobené velkoněmeckým rozhodnutím setrvat v opozici. Pozdržení předčasných voleb a udržení vládní příslušnosti vyvolalo u Landbundu pozitivní reakce. Kromě toho strana získala pro svého předsedu Franze Winklera funkci vicekancléře a vedení 14. (obchodně-politického) oddělení ministerstva vnitra.⁵⁷²

Kabinet disponoval v Národní radě nejtěsnější možnou většinou. Absence jednoho či více zákonodárců při naprosté disciplíně opozice znamenala podle platné legislativy vyslovení nedůvěry vládě a její konec. Kromě toho poslanci Heimatblocku praktikující na politiku „volné ruky“ byli navyklí podporovat v daném okamžiku pro ně výhodný návrh a často mnohdy i nepředvídatelně měnili svá stanoviska. Kabinet opíraje se o velmi křehkou parlamentní většinu tak od počátku balancoval na tenké linii úspěchu a neúspěchu. Pochybnosti vyvolávala osobnost samotného Dollfusse. O jeho kompetencích v zemědělství nebylo pochyb, otázky vyvolávala skutečnost, zda k tomu dokáže zvládnout ještě vedení spolkového kancléřství a ministerstva zahraničí.

Při reflexi nové vlády převládala v Rakousku dvě témata. První z nich představovala osobnost kancléře, druhá účast poslanců Heimatblocku v kabinetu. Některé hlasy pochybovaly o odborné způsobilosti ministra obchodu a člena hnutí Guido Jakonciga⁵⁷³ ve vysoké politice naprosto neznámého a nezkušeného muže.⁵⁷⁴ Nebylo zcela jasné, kdo bude určovat směr hospodářské politiky. Sám ministr? Dollfuss nebo osvědčený Richard Schüller? Noviny koaličních stran mluvily o novém kabinetu s jistým zadostiučiněním, nadějí a optimismem, vnímaly jej jako

⁵⁷² Postoj Landbundu v době vládní krize představuje jedno z možných témat dalšího výzkumu. Nejpodrobnější analýzou se stručným nástinem požadavků strany zůstává SCHEUCH, Hanno, Franz Winkler. *Gegen Austrofaschismus. Eine Studie zur politischen Situation der I. Republik und des Ständestaates 1918-1938*, Phil. Dissertation, Wien 1987, s. 93, (dále jen: SCHEUCH, Winkler). Prosté konstatování o zvýšení koaličního potencionálu strany uvádí KRIECHBAUMER, Landbund, s. 531; HAAS, Bauernpartei, s. 246; Franz Winkler v pamětech nepřináší nic zajímavého. Podrobně charakterizuje pouze osobu nového kancléře. Srov. WINKLER, Diktatur, s. 15-18.

⁵⁷³ Guido Jakoncig (1895-1972), člen zemského vedení tyrolského Heimwehru, od května 1932 do května 1933 ministr obchodu.

⁵⁷⁴ Srov. Lidové listy č. 21. května 1932, s. 2, přinášející výtahy z komentářů vybraných rakouských novin.

prostředek k uklidnění rozbouřené vnitropolitické scény, připomínaly nelehkou cestu k jeho utvoření, vyzdvihovaly Dollfussovy politicko-strategické dovednosti při náročném koaličním vyjednávání a neopomenuly ani „jistou“ parlamentní většinu jednoho hlasu a naléhavé úkoly, před nimiž vláda stojí.⁵⁷⁵

Odlišný tón zaujal zcela v intencích opozičního radikalismu sociálně demokratický tisk.⁵⁷⁶ Jaká změna ve srovnání s předchozími dny! Arbeiter-Zeitung označil Dollfussův kabinet za ostudu pro republiku - „vládu bez morální vážnosti a bez politické síly, vládu, ve které je spojena reakce a korupce“. Velmi příznačně zní poslední věta článku: „Tato Dollfussova vláda je nejostřejší vyhlášení boje sociální demokracii.“⁵⁷⁷ Negativní postoj sociální demokracie k vládě pramenil ze dvou motivů. Zaprvé, z účasti nenáviděného Heimatblocku v kabinetu. Trnem v oku sociálním demokratům byli jak jeho dva ministři, tak ve spolkové politice prakticky neznámý vedoucí rezortu vnitra Hermann Ach, formálně nezávislý politik mající ale názorově blízko k Heimatblocku.⁵⁷⁸ Za daleko důležitější považují druhý motiv – frustraci z průběhu jednání. Korektní vztahy Engelberta Dollfusse s levicí způsobily u nich očekávání brzkého ukončení dlouholetého pobytu v opozici. Když nedošlo ani k vážně míněným rozhovorům, strana zvolila strategii nekompromisního opozičního postoje s cílem podkopat chatrnou koaliční většinu a vyvolat nové volby, z nichž by jako vítěz diktovala křesťanským socialistům podmínky vládní spolupráce.⁵⁷⁹ Taktika socialistů stála na nejistých předpokladech a

⁵⁷⁵ Srov. Reichspost Nr. 141, 21. Mai 1932, s. 1.

⁵⁷⁶ Ostrou reakci na jmenování Dollfussova kabinetu nalezneme i u československého Práva lidu, který píše: „Nová rakouská vláda neznamená návrat k politice anšlusu celní unie s Německem... zato je zřejmější její sklon doprava... K nové vládě, jejímž členem je známý účastník falšování franků a čs. pětistovek Rintelen, dále fašista Jakulzig (Jakoncig-pozn. M. Š.) a fašistům velmi blízký Ach, lze říct jen tolik, že její trvání bude asi krátké.“ Cit. dle: Právo lidu č. 120, 21. května 1932, s. 2.

⁵⁷⁷ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung Nr. 121, 21. Mai 1932, s. 1-2.

⁵⁷⁸ Hermann Ach (1880-1953) od roku 1904 působil ve státní správě, od roku 1912 povolán do administrativy ministerstva vnitra, od ledna 1930 vedoucí policejního oddělení ministerstva vnitra, od května do září 1932 ministr vnitra. Informaci o Achově názorové blízkosti přinesly všechny sledované rakouské a československé deníky a lze ji nalézt posléze rovněž v memoárové literatuře. Srov. např. RENNERT, Republik, s. 114.

⁵⁷⁹ Srov. VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 23. Mai 1932.

nebrala v úvahu přinejmenším dvě hlavní rizika. Při neexistenci moderních sociologických průzkumů měli skutečně nakročeno k prvnímu místu? Nenašli by křesťanští socialisté společnou řeč spíše s nacisty než s nimi?

Zahraniční pozorovatelé vnímali Dollfussovu vládu jako přechodný útvar mající za cíl dovést zemi k předčasným parlamentním volbám, a proto neočekávali zásadní obrat ani ve vnitropolitické ani v zahraničně politické oblasti.⁵⁸⁰ Jinak věnovali stejně jako jejich rakouští kolegové pozornost složení kabinetu především pak koaliční účasti Heimwehru. Za zajímavé pokládám hodnocení německého vyslance ve Vídni Kurta Rietha. K předchozímu kancléři Bureschovi cítil jistou zášť a nemohl mu zapomenout vypuzení velkoněmců do opozice a mírný odklon od Německa ve prospěch příklonu k Francii a Velké Británii. Rieth po změně vlády v Rakousku do Berlína s uspokojením napsal: *„Z našeho hlediska velmi vítáme nahrazení spolkového kancléře Buresche, který se v poslední době stále více dostával do francouzského vleku... spolkovým kancléřem Dollfussem. Pan Dollfuss patřil odjakživa k zástupcům národního směru v křesťanskosociální straně a je... veřejně znám jako energický odpůrce dunajské federace.“* Německý vyslanec neopomněl zdůraznit dosavadní činnost proanšlusového vicekancléře Franze Winklera, kterou hodnotil zcela v souladu *„s německým kurzem rakouské zahraniční politiky“*.⁵⁸¹ Ve Wilhelmstrasse uvítali změnu v kancléřské funkci a očekávali obrat rakouské diplomacie do tradičních vod – k neutralistické politice Schoberova stříhu, neboť Dollfuss ještě z pozice vedoucího rezortu zemědělství odmítl rozličné dunajské integrační plány a „překotné“ sbližování se sousedními státy. Očekávané zlepšení bilaterálních vztahů Berlína a Vídne našlo nikoli náhodně odezvu například v německých novinách Germania blízkých katolickému Centru, jež na adresu nového kancléře nešetřily slovy chvály a pozitivně hodnotily jeho nedávné činy.

⁵⁸⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 25, 21. května 1932, Bořek-Dohalský, (jedna z nejkritičtějších analýz rakouského vnitřního vývoje z pera legačního rady Františka Bořka Dohalského). Britský vyslanec ve Vídni Eric Phipps dával novému kabinetu pouze malou šanci na přežití zimy. Srov. BEER, Anschluss, s. 137.

⁵⁸¹ Cit. dle: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382, 25. PB A 454 21. Mai 1932, Rieth Zahraničnímu úřadu.

Dollfussova výdrž a neúnavnost mají být podle listu nadějí na brzké vyřešení naléhavých problémů doby. Nová vláda je zárukou „nacionální (tj. proněmecké – pozn. MŠ) zahraniční politiky“.⁵⁸²

Programové prohlášení vlády přednesené 27. května 1932 před zákonodárci Národní rady poskytlo první, zatím však nanejvýš nezávazný a proklamativní náznak o budoucím směřování Rakouska. Po zdůraznění snahy žít se všemi sousedy v míru pohovořil kancléř o vztahu k výmarské republice slovy: „Celý svět musí chápat, že Rakousko jako samostatný německý stát musí si být vědomo nejtěsnějšího spojení a přátelství s Německou říší, přátelství, které dává právo a které zavazuje, přátelství a příbuzenství, které jest podmíněno krví, dějinami a geografickou polohou Rakouska.“⁵⁸³ Dollfuss již v době sestavování kabinetu nehodlal na „nadstandardním“ vztahu k severozápadnímu sousedovi nic měnit.⁵⁸⁴ Na jaře 1932 odpovídala jeho zahraničně politická strategie neutralistické linii Johannese Schobera nebo Ignaze Seipela, na což správně upozornili již někteří soudobí pozorovatelé.⁵⁸⁵

V diplomatických kuloárech se objevily dohady o pokusu ovlivnit text programového prohlášení vlády ze strany německého vyslance Rietha. Dollfuss měl vměšování odmítnout.⁵⁸⁶ Rakouské archivní dokumenty jakékoli dohady vylučují. Zahraničně politickou pasáž vládního prohlášení připravil generální sekretář ministerstva pro zahraniční záležitosti Franz Peter a konečnou redakci provedl kancléř. Z komparace předběžného návrhu a předneseného textu v parlamentu vyplývá, že Dollfuss víc

⁵⁸² Cit. dle: Germania Nr. 142, 22. Mai 1932, s. 1.

⁵⁸³ Cit. dle: Sten. Prot., NR, IV. GP, 81. Sitzung, 27. Mai 1932, s. 2148; PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382, A. 485, 28. Mai 1932, (dále jen: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, 73382, A 485, 28. Mai 1932) nebo AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 29, 1. června 1932, Bořek-Dohalský, (dále jen: AMZV, Vídeň 1932, PZ č. 29); Wiener Zeitung Nr. 28. Mai 1932, s. 2-5; Reichspost Nr. 148, 28. Mai, s. 2-5; Arbeiter-Zeitung uvedl programové prohlášení Dollfussovy vlády článkem „Schärfste Kampfansage gegen die Regierung Rintelen-Jakonig“ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 1; Stejně ostrý tón zvolil v článku „Schärfster Kampf gegen die Regierung“ rovněž další sociálně demokratický deník Das Kleine Blatt Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 2-5; Kriticky k vystoupení Otto Bauera u příležitosti programového prohlášení Die Neue Zeitung Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 1-3.

⁵⁸⁴ Srov. RINTELEN, Erinnerungen, s. 206.

⁵⁸⁵ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 30.

⁵⁸⁶ Srov. tamtéž.

zdůraznil snahu o přátelský poměr s výmarskou republikou a její geografickou a historickou spojitost s Rakouskem.⁵⁸⁷ Opětovně nic nenaznačuje, že by Berlín sáhl ke skrytému či otevřenému vměšování. Vřelé poselství adresované výmarské republice vyvolalo v Německu malou odezvu. Větší pozornost prohlášení rakouské vlády věnovala pouze Germania.⁵⁸⁸ Berlín přátelskou proklamaci očekával a nepovažoval ji za nic výjimečného.⁵⁸⁹ Navíc německý kabinet Heinricha Brüninga velmi záhy v důsledku vnitropolitického napětí padl.⁵⁹⁰ Spolupráce na úrovni Brüning-Dollfuss nemohla být v důsledku časové tísně realizovaná. O kontaktech na nejvyšších místech prozatím vypovídají pouze dva dokumenty. Blahopřejný telegram německé vlády ke jmenování Dollfusse kancléřem a následná rakouská odpověď. Dikce dokumentů odpovídala tehdejšímu diplomatickým zvyklostem a nemá tak pro dnešek zvláštní výpovědní hodnotu.⁵⁹¹

Zpět ale k programovému prohlášení vlády. Dollfuss věnoval značnou pozornost hospodářským otázkám. Slíbil, že vláda nezneužije tisk bankovek a učiní vše, aby zajistila vyrovnaný státní rozpočet, obchodní bilanci i nutnou zásobu deviz pro Národní banku. Kancléř avizoval nové kolo jednání se zahraničím s konkrétními návrhy, jak oživit vzájemné obchodně-politické styky. Po vzoru výmarské republiky chtěl co nejdřív

⁵⁸⁷ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Österreich 7/1, Karton Nr. 283a, Entwurf der Abschrift für die Regierungserklärung von 27. Mai 1932. Po zdůraznění přátelského poměru ke všem státům světa následuje pasáž o vztahu k Německu: „... přitom nám přirozeně obzvlášť leží na srdci pěstovat co nejdůkladněji bratrské přátelství s Německou říší, se kterou nás spojují tak rozmanité a úzké vazby.“

⁵⁸⁸ Srov. Germania Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 1.

⁵⁸⁹ Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 11, R 73382, A 485, 28. Mai 1932.

⁵⁹⁰ K Brüningově pádu srov. např. MOMMSEN, Aufstieg, s. 517-524; ZAUN, Harald, Paul von Hindenburg und die deutsche Außenpolitik 1925-1934, Köln, Weimar, Wien 1999, s. 511-516. Z odborné literatury nejpodrobněji: HÖMIG, Brüning, s. 547-575; Die Protokolle der Reichsfraktion und des Fraktionsvorstands der deutschen Zentrumspartei 1926-1933, beab. von Rudolf Morsey, Mainz 1964, Dok. Nr. 700, 1. Juni 1932: Vorstand, s. 572; Dok. Nr. 701, 1. Juni 1932: Fraktion, s. 573-575; Dok. Nr. 702, 1. Juni 1932: Vorstand, s. 575; Z české literatury srov. STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, Politické aspekty vývoje výmarské republiky za Velké hospodářské krize (Brüningova éra), in: „Dvacáté století“. Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka 2, 2005, s. 190-193.

⁵⁹¹ V Politickém Archivu Zahraničního úřadu je uložen pouze výstřižek z německých novin Berliner Tagblatt. Originál nebo kopii telegramu jsem nenalezl. Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, Berliner Tagblatt 22. Mai 1932.

zavést dobrovolnou pracovní službu s cílem zastavit rostoucí nezaměstnanost. Dále naznačil, že i on si dokáže představit změnu dosavadního parlamentarismu, byť ústavně-právním otázkám věnoval ve srovnání s jinými tématy nepatrnou pozornost. Mluvil v obecné rovině, aniž by k vybraným problémům řekl něco bližšího. Přítomným pouze sdělil úmysl vlády provést volební reformu a uplatnit princip stavovského zastoupení v politice. To však neznamenovalo, že měl již při nástupu do funkce předem připravený plán k „demontáži“ demokracie.⁵⁹²

Po odeznění programového prohlášení se ukázalo, že vztahy mezi koalicí a opozicí bude spíš než slovo „konsenzus“ charakterizovat podstatné jméno „konfrontace“. Do parlamentní rozpravy vstoupil výborný řečník Otto Bauer. Ani tentokrát, jako již mnohokrát v minulosti, nešel pro plamenná slova daleko. Jednalo se o předem promyšlený a záměrně připravený tah strany.⁵⁹³ Během jeho projevu musel prezident Národní rady krotit rozvášněné koaliční i opoziční zákonodárce.⁵⁹⁴ Bauer ostře zaútočil na některé ministry především pak na člena Heimatblocku Guido Jakonciga. Zpochybnil jeho rakouské státní občanství a obvinil ho z přípravy protistátního spiknutí, jehož se měl údajně dopustit ve dvacátých letech jako člen tyrolského Heimwehru. Bauer závěrem svého projevu podal dva návrhy: na vznik parlamentní komise, která by prošetřila Jakoncigovu minulost, a na vyslovení nedůvěry vládě.⁵⁹⁵

Zasedání Národní rady pokračovalo o několik dní později. Hned na jejím začátku vzal kancléř Dollfuss svého ministra v ochranu a Bauerova

⁵⁹² Srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 105.

⁵⁹³ Srov. VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 23. Mai 1932.

⁵⁹⁴ Ke 81. schůzi Národní rady srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 81. Sitzung, 27. Mai 1932. s. 2147-2174; Bauerův projev je otištěn: Zum Wort gemeldet: Otto Bauer, hrsg. und eingeleitet von Heinz Fischer, Wien, Frankfurt, Zürich 1970, s. 357-378; Otto Bauer. Werkausgabe, Bd. 5, hrsg. von der Arbeitergemeinschaft für die Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung, hrsg. Komitee Manfred Ackermann, Wien 1978, s. 1033-1052. Značnou pozornost věnoval Bauerově řeči sociálně demokratický tisk. Srov. Arbeiter-Zeitung 45, Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 2, článek „Schärfste Kampfansage gegen die Regierung Rintelen-Jakoncig“; Das Kleine Blatt 6, Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 2-4, článek „Schärfster Kampf gegen die Regierung“.

⁵⁹⁵ Neue Freie Presse upozornilo na skutečnost, že jazýčkem na vahách mohou být, při absencích z řad koaličních a opozičních poslanců, zákonodárci velkoněmců Srov. Neue Freie Presse Nr. 24322, 31. Mai 1932, s. 5, uloženo rovněž NA, VAMZV I., karton č. 954.

obvinění rezolutně odmítl. Olej do ohně přilévají i poslanci Heimatblocku, kteří pokřikovali urážlivé výroky na adresu sociální demokracie. Když došlo k prvním fyzickým střetům mezi poslanci, obsluha parlamentu kvapně uklidila kalamáře z lavic ministrů. Následně uchopili dva sociální demokraté stoličky stenografů a mávali s nimi ve vzduchu s úmyslem hodit je po protivnících. Někteří z velkoněmců a zákonodárců Landbundu je však vzápětí připravili o tyto „zbraně“. V nepřehledné situaci neunikl Otto Bauer fyzickému střetu s kolegou z řad Landbundu. Po hanlivých výrazech zákonodárců Heimatblocku se vydal k jejich parlamentním lavicím. Poslanec za Landbund Hubert Dewaty ho vyzval, aby tak nečinil, ovšem sociální demokrat mu nevěnoval pozornost. Proto popadl Bauera za ramena ve snaze odvést jej pryč od míst, kde zasedala pravice.⁵⁹⁶ Scéna hodná spíše restauračního zařízení nižší cenové kategorie prakticky zcela zastínila hlavní smysl parlamentní schůze. Oba sociálně demokratické návrhy plénum zamítlo poměrem hlasů 82:69.⁵⁹⁷ Polarizace rakouské politické scény v květnu 1932 dosáhla pomyslného vrcholu. Přispěli k tomu nejenom horlivě za předčasné volby agitující nacisté, ale také větší či menší mírou všechny parlamentní strany.

Lausannská půjčka

První a naléhavý zahraničně politický úkol kancléře Dollfusse spočíval v úspěšném ukončení vyjednávání o mezinárodní úvěr pod patronátem Společnosti národů. Finanční bankrot podalpské republiky by znamenal při neexistenci rakouské státní a národní identity zesílení proanšlusových tendencí v krajním případě ústící v připojení k Německu. Hrozba posílení mocenského vlivu ve prospěch výmarské republiky nemohla ve Francii a Velké Británii zůstat bez povšimnutí. Ačkoli obě tradiční demokracie

⁵⁹⁶ Srov. Neue Freie Presse Nr. 24323, 1. Juni 1932, s. 4, článek „Stürmische Szenen im Nationalrat“; uloženo rovněž NA, VAMZV I., karton č. 954.

⁵⁹⁷ K průběhu zasedání 31. května 1932 srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 82. Sitzung, 31. Mai 1932, s. 2175-2206; AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 29; Reichspost Nr. 152, 1. Juni 1932, s. 2; Arbeiter-Zeitung Nr. 151, 1. Juni 1932, s. 1; NA, VAMZV I., karton č. 954 (Resumé československého ministerstva zahraničí 2. června 1932), b. č. j., b. d.

s finanční pomocí Rakousku s ohledem na vlastní zájmy souhlasily, rozdílná stanoviska ohledně konkrétních parametrů půjčky způsobila protahování jednání.⁵⁹⁸ Sladit značně rozdílné postoje dostala od Společnosti národů za úkol Smíšená komise pod vedením švýcarského odborníka Jeana-Marie Musyho. Velká Británie navrhla tzv. velké řešení, v rámci něhož by Rakousko získalo 300 milionů šilinků. Otazníky visely nad postojem Francie. Účast země na mezinárodních půjčkách tvořila jedno z hlavních témat tamních parlamentních voleb. Proti pomoci zahraničí zcela otevřeně vystupovali radikální socialisté a Dollfuss neskryval obavy nad negativními důsledky pro Rakousko v případě jejich vítězství.⁵⁹⁹ Klání o přízeň voličů ve Francii nakonec skutečně skončilo triumfem socialistů. Nový ministerský předseda Eduard Herriot odmítl poskytnout větší částku Rakousku. Namísto toho požadoval pomoci všem státům Podunají, v rámci čehož by podalpská republika obdržela 50 milionů šilinků.⁶⁰⁰ Jednání Smíšené komise postupovala pomalu bez valných výsledků.⁶⁰¹ Jádrem sporu spočívalo v otázce účinné kontroly rakouské ekonomiky s tím propojenými hospodářskými reformami. Řada expertů se přikláněla k zopakování scénáře z roku 1922, tedy k delegování generálního komisaře Společnosti národů do Vídně, neboť podle jejich názoru rakouské finanční potíže souvisely s nezodpovědným opuštěním rozpočtové disciplíny po jeho odchodu.⁶⁰²

Mezitím Dollfuss ve Vídni vyhledal diplomatické zástupce Británie, Francie, Itálie a Německa, aby jim tlumočil názor vlády ohledně dvou hlavních variant finanční pomoci Rakousku. Jednoznačně mluvil ve prospěch tzv. velkého řešení, neboť „*pouze dlouhodobý kredit 300 milionů*

⁵⁹⁸ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Rozhovory s politiky, diplomaty, leden-červen 1932, Sign. 111, Záznam telefonického rozhovoru s Drem Krnou o 11:45, 23. května 1932, (dále jen: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111); Ke komplikovanému průběhu jednání srovnej početnou dokumentaci BACh, Protokoll von Lausanner über Gewährung einer Anleihe an Österreich vom 15. Juli 1932, R 901/40323.

⁵⁹⁹ Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 33, 9. května 1932, Osuský; MRP, Bd. 1, Dok. Nr. 813, 4. Juli 1932, s. 297.

⁶⁰⁰ Srov. KLINGENSTEIN, Anleihe, s. 64; Částku 30-40 milionů šilinků uvádí BERGER, Schatten, s. 242.

⁶⁰¹ Srov. AMZV, TD 1932, Paříž 7. června 1932, č. 271-272/1932, Osuský.

⁶⁰² Srov. BERGER, Schatten, s. 241.

šilinků přinese účinnou pomoc. Naproti tomu", poznamenal kancléř, „*francouzská myšlenka... by pro Rakousko neznamenal významné ulehčení*". Na Riethovu otázku, zda se neobává dalšího protahování rozhovorů, odpověděl kancléř rozhodně, že „*zdejší situace mu pravděpodobně neumožní čekat déle, než do konce týdne*". Závěrem rozhovoru Dollfuss vyzdvihl pozitiva zahraničního úvěru na základě britských propozic v podobě zlepšení hospodářské situace a neopomněl dodat, že „*Tento účel by uskutečnění francouzského návrhu nesplňovalo*".⁶⁰³

O několik dnů později 12. června Smíšená komise přece jen dospěla alespoň k dílčímu výsledku. Velká Británie vymohla výměnou za několik podstatných politických koncesí tzv. velké řešení. Šlo zejména o její souhlas, aby 300 milionová půjčka Rakousku byla formálně prezentována jako součást připravované hospodářské a finanční sanace podunajských států. Současně Francie do předběžného návrhu smlouvy o půjčce prosadila ustanovení prvního ženevského protokolu tedy povinnost dodržovat rakouskou nezávislost ve smyslu 88. článku Saint-Germainské mírové smlouvy v následujících dvaceti letech.⁶⁰⁴ Mezi další hospodářsko-politické podmínky patřily vládní úsporný program, omezení rakouského exportu, zákaz anšlusu a změna postoje země v otázce podunajské spolupráce.⁶⁰⁵

⁶⁰³ Srov. PAAA, Büro Reichsminister, Österreich, R 28392 k, Telegramm, Wien, 7. Juni 1932, Rieth Zahraničnímu úřadu, (dále jen: PAAA, BR, Ö, R 28392 k). Záznam otištěn v: ADAP, B, Bd. 20, Dok. Nr. 112, Gesandte in Wien Rieth an das Auswärtige Amt, s. 244-245.

⁶⁰⁴ Srov. BERGER, Schatten, s. 245; KLINGENSTEIN, Anleihe, s. 64. V odborné literatuře nepanuje shoda, kdy Francie a Velká Británie sladili své dosud odlišné postoje ohledně rakouské půjčky Siegfried Beer na základě studia pramenů britské provenience zmiňuje datum 23. června. Srov. BEER, Anschluss, s. 138; Jiný den 12. června uvádí Grete Klingenstein a vychází přitom ze švýcarských archivních dokumentů. Srov. KLINGENSTEIN, Anleihe, s. 72; Na základě telegramu Štefana Osuského z Paříže a stejného dokumentu německého vyslance v Paříži Hoesche se přikláním k hypotéze rakouské historičky, byť se zmíněné dokumenty explicitně nezmiňují o dohodě Eduarda Herriota a britského premiéra Ramsaye McDonalda. Srov. AMZV, TD 1932, Paříž, 12. června 1932, č. 284-285/32, Osuský; PAAA, BR, Ö, R 28392 k, Telegramm, Paris 15. Juni 1932, Hoesch Zahraničnímu úřadu.

⁶⁰⁵ Srov. AMZV, Kroftův archiv, karton č. 7 nebo 8, Zápis, porada 14. června 1932; KLINGENSTEIN, Anleihe, s. 61.

Paralelně s jednáním Smíšené komise oslovilo Rakousko v souladu s Dollfusovým vládním prohlášením všechny střeoevropské státy včetně Polska a Bulharska i velmoci Německo, Itálii a Francii s návrhem úpravy vzájemných obchodně-politických vztahů. Vídeň sonovala možnost preferencí pro určité artikly, ale odmítala všeobecné preferenční lineární snížení o určité procento. Rakousko bylo ochotno uzavřít vzájemné preference se střeoevropskými státy, ale od velmocí a od Polska žádalo preference jednostranné. V oblasti koncepce hospodářské politiky došlo ke sporu mezi kancléřem a národohospodářským expertem Richardem Schüllerem. Dollfuss dával přednost tuhé monopolní organizaci zahraničního obchodu, tedy celkovému zákazu dovozu a povolování výjimek za určité kompenzace, Schüller naopak sázel na preference se zahraničím.⁶⁰⁶ Nakonec se prosadila varianta národohospodářského odborníka, i když jednání o preferencích mohlo trvat déle, než lineární snížení cel s vyloučením některých artiklů z preferenčního režimu.⁶⁰⁷

Hlavním tématem konference svolané v první polovině června do švýcarského Lausanne byla reparační otázka.⁶⁰⁸ Londýn měl zájem na splácení německých krátkodobých úvěrů a po likvidaci finančních závazků z Versailleské smlouvy doufal v uklidnění mezinárodních vztahů a zaměření pozornosti velmocí na jiné důležité téma – probíhající odzbrojovací konferenci.⁶⁰⁹ I pro budoucnost bude platit, že Francie nedokáže prosadit žádný zásadní požadavek bez podpory Velké Británie. Paříž dosáhla alespoň příslibu Německa zaplatit jednorázově tři miliardy marek, byť podmíněného celou řadou okolností.⁶¹⁰ Reparační otázka zcela

⁶⁰⁶ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111. Záznam o telefonickém rozhovoru legačního rady Heidricha dne 3. června 1932 o 11:30 hod. (v hlavičce mylně uvedeno Hedricha).

⁶⁰⁷ Srov. AMZV, IV. Sekce, karton č. 1017, Odpověď IV. sekce na Zápis o telefonickém rozhovoru legačního rady Heidricha dne 3. června 1932 o 11:30, bez názvu a data.

⁶⁰⁸ Srov. AdRK, Das Kabinett von Papen, 1. Juni bis 3. Dezember 1932, Bd. 1, 1. Juni bis September 1932, Dokumente Nr. 1 bis 129, beab. von Karl Heinz Minuth, Boopard am Rhein 1989, Dok. Nr. 4, Chefbesprechung 12 Uhr, s. 7-10, (dále jen: AdRK, Papen).

⁶⁰⁹ K postoji Británie stručně srov. BYSTRICKÝ, Valerián, DEÁK, Ladislav, Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932-1933, Bratislava 1973, s. 93, (dále jen: BYSTRICKÝ, DEÁK, Európa); DEJMEK, Naděje, s. 208.

⁶¹⁰ Téma odzbrojovací konference, pro tehdejší mezinárodní vztahy jistě důležité patří nad rámec disertační práce. Srov. podrobně BENNETT, Edward, German Rearmament

zastínila jiné důležité téma – problematiku hospodářské pomoci střední Evropě. Otázkou zůstávalo, jak případný úvěr pro Rakousko se zákazem anšlusu ovlivní vztahy mezi Berlínem a Vídní. Státní sekretář Bülow rezolutně instruoval vyslance Rietha, aby Dollfusse informoval, že Německo „*se nemůže zúčastnit půjčky zatížené politickými závazky*“.⁶¹¹

Poněkud odlišné stanovisko zastával nový říšský kancléř Franz von Papen.⁶¹² Po svém jmenování, v souladu s tehdejšími zvyklostmi, zaslal rakouskému kancléři vřelý telegram, ve kterém ho oslovil jako „*vůdce vlády německého národa v Rakousku*“ a vyjádřil mu „*nejvroucnější přání pro blaho Rakouska*“.⁶¹³ Nový šéf německé diplomacie Konstantin von Neurath napsal Dollfussovi o „*osudovém spojení německých bratrských států*“, přičemž mu v nové funkci bude obzvlášť ležet na srdci „*neustálé prohlubování stávajících úzkých vztahů mezi oběma zeměmi*“.⁶¹⁴ Dollfuss odpověděl ve stejně přátelském duchu. Například Neurathovi vyjádřil přání, aby „*se stávající srdečné vztahy mezi oběma německými státy staly ještě intimnějšími*“.⁶¹⁵ Třebaže vřelý tón telegramů měl opětovně pouze zdvořilostní ráz, existovaly tehdy nadějně předpoklady, že po slovech budou následovat činy. Berlín pozorně sledoval Dollfussovo

and the West 1932-1933, Princeton 1979. Problematiku německého odzbrojení mapuje přehledně SHUSTER, Richard J., German Disarmament after World War I. The diplomacy of international arms inspection 1920-1931, London, New York 2006. K německému postoji v době Papenovi vlády srov. např. LEE, MICHALKA, Policy, s. 133-135; Z české a slovenské literatury srov. naposledy DEJMEK, Beneš, s. 524-526. Podrobně BYSTRICKÝ, Valerián, DEÁK, Ladislav, Problém odzbrojenia v rokoch 1932-1933, in: SŠ - História 15, 1973, s. 79-119; Týž, BYSTRICKÝ, Európa, s. 120-160.

⁶¹¹ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28392 k, Lausanne 15. Juni 1932, Bülow Zahraničnímu úřadu.

⁶¹² K jeho osobě např. ADAMS, Henry M., ADAMS, Robin K., Rebel Patriot: A biography of Franz Papen, Santa Barbara 1987; PETZOLD, Joachim, Franz von Papen. Ein deutsches Verhängnis, München 1995. Papenovy vzpomínky problematice hodnoty srov. PAPEN, Wahrheit. K reflexi Papenova jmenování v rakouském tisku srov. PAAA, Presseabteilung, Bd. 6, R 122799, A 502, 4. Juni 1932, Rieth Zahraničnímu úřadu, tamtéž k dispozici rovněž četné výstřižky.

⁶¹³ Cit. dle: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, Telegramm, Berlin, 2. Juni 1932, II Oe 755, Papen Dollfussovi; dochováno rovněž jako zpráva z Wolffovy telegrafické kanceláře. Srov. tamtéž, Wolff's Telegraphisches Büro Jhg. 83, Nr. 1162, 2. Juni 1932, 1. Nacht-Ausgabe, (dále jen: W.T.B.). Dollfussova odpověď uložena tamtéž formou výstřižku z W.T.B. 83, Nr. 1168, 3. Juni 1932, Nachmittagsausgabe.

⁶¹⁴ Cit. dle: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, Telegramm, Berlin, 2. Juni 1932, II Oe 759, Neurath Dollfussovi; zachováno rovněž jako výstřižek z W. T. B., 83, Nr. 1162, 2. Juni 1932, 1. Nacht-Ausgabe.

⁶¹⁵ Cit dle: tamtéž, Telegramm, Wien, 3. Juni 1932, II Oe 759, Dollfuss Neurathovi.

vykročení směrem k neutralistické linii zahraniční politiky. Ačkoli Papen vztahy s Vídní nepovažoval za prioritu, chtěl aktivněji využívat rakouskou kartu než jeho předchůdce.

První možnost k osobnímu setkání kancléřů dvou německy mluvících zemí poskytla trochu nečekaně Papenova přednáška v Lausanne, kde 24. června promluvil před německými krajany ve Švýcarsku. V auditoriu nechyběl Dollfuss, což by naznačovalo, že sám kancléře vyhledal. Papen mu přislíbil změnu německé politiky vůči Rakousku a to i proti vůli Zahraničního úřadu. K připravovanému úvěru poznamenal: *„Potřebujete peníze a musíte je mít. Čím větší pomoc od vítězných mocností dostanete, tím lépe. Podepište všechny klauzule ohledně vašeho poměru (k Německu – pozn. M. Š). Nebudu Vám to mít za zlé“*.⁶¹⁶ Po těchto slovech údajně rozveselený Dollfuss německému kolegovi srdečně poděkoval. Znamenala Papenova slova skutečný záměr nebo kancléř jen tak „plácnul do vody“, a do jaké míry se Německo skutečně v otázce úvěru angažovalo? Na základě prostudovaných archivních dokumentů bych vyslovil následující hypotézu. Diplomaté z Wilhelmstrasse se pro rakouskou půjčku příliš neangažovali, pomínou – li občasnou verbální podporu jako tomu bylo v případě Papena. Jednoduše nechtěli velmoci rozladit kvůli – viděno německou optikou – efemérnímu problému, zvláště když věděli o rozdílnosti stanovisek obou tradičních demokracií v rakouské problematice.⁶¹⁷ Kromě toho Papen naznačil, že jednoho dne dojde k anšlusu a poté bude společně vyřešena rovněž otázka rakouských dluhů vůči západním mocnostem.⁶¹⁸

Zatímco velmoci jednaly, zhoršující se ekonomická situace donutila rakouskou vládu 24. června k vyhlášení moratoria pro zahraniční státní dluhy. Na doporučení Smíšené komise opustila Vídeň fiktivní paritní kurs

⁶¹⁶ Cit. dle: PAPEN, Wahrheit, s. 209.

⁶¹⁷ Papenovy zahraničně politické priority spočívaly kromě likvidace reparačních plateb v dosažení „zrovnoprávnění“ (ve skutečnosti dozbrojení) na odzbrojovací konferenci a v dorozumění s Paříží. Francouzsko-německá aliance měla mít protisovětské zaměření. Srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 15, 6. června 1932, Mastný; periodická č. 2, 5. července 1932, Mastný; Stejný názor zastává rovněž odborná literatura. Srov. BYSTRICKÝ, DEÁK, Európa, s. 92; GRAML, Stresemann, s. 208.

⁶¹⁸ Srov. PAPEN, Wahrheit, s. 209.

šilinku a ponechala jej „přirozenému“ vývoji. Podle odhadů odborníků měla rakouská měna ztratit 20 % své hodnoty.⁶¹⁹ O den později promluvil Dollfuss z Lausanne prostřednictvím rozhlasu ke spoluobčanům. Avizoval brzké a pro Rakousko pozitivní ukončení rozhovorů. Slíbil podepsat jen půjčku s akceptovatelnými politickými a hospodářskými požadavky a opatřeními.⁶²⁰ Kancléř chtěl optimistickým a neurčitým projevem připravit veřejnost na zamýšlené prodloužení zákazu připojení anšlusu a odrazit vlnu nevole na vnitropolitické scéně. Podporu půjčky se všemi politickými a hospodářskými závazky vyslovili pouze křesťanští socialisté. Landbund a velkoněmci v ní spatřovali nepřípustnou zradu anšlusové politiky. Proti byl také Heimatblock ve snaze vystupňovat svůj nátlakový potenciál a získat další výhody. Sociální demokracii přivedl úvěr do ambivalentní situace. Na jedné straně si přála posílení devizových zásob cedulové banky a stabilizaci měny, a proto požádala o spolupráci vlivné francouzské socialisty.⁶²¹ Na straně druhé neztrácela ze zřetele cíl přivodit pád vlády a předčasné parlamentní volby a s ohledem na elektorát neuvažovala o změně radikální negativistické rétoriky.⁶²²

Ve snaze uklidnit vnitropolitickou situaci nešetřil z Lausanne se navrátilší Engelbert Dollfuss optimismem.⁶²³ Dne 4. července sumarizoval na zasedání vlády výsledky pobytu ve švýcarském městě. Přítomné informoval o souhlasu francouzského ministerského předsedy Herriota s půjčkou. Velmi kladně ocenil činnost německé delegace, která údajně od počátku podporovala rakouská stanoviska, a proto řadil „*spolupráci s německou delegací k nejhezčím vzpomínkám lausannského pobytu*“.⁶²⁴ Osobně o takovémto chování Papeňovy delegace pochybuji, i když identickou informaci zmínil Dollfuss později před poslanci Národní rady a

⁶¹⁹ Srov. AČNB, Protokoly NBČ, Zápis o schůzi NBČ, 24. června 1932; tamtéž Příloha ke schůzi 24. června 1932, Sign-IV.

⁶²⁰ Srov. podrobně Die Neue Zeitung Nr. 176, 26. Juni 1932, s. 1; Reichspost Nr. 177, 26. Juni 1932, s. 4; stručně Neue Freie Presse Nr. 24348, 26. Juni 1932, s. 1.

⁶²¹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 31, 1. července 1932, Bořek-Dohalský.

⁶²² Srov. např. Arbeiter-Zeitung Nr. 160, 10. Juni 1932, s. 4.

⁶²³ Srov. Reichspost Nr. 185, 4. Juli 1932, s. 1.

⁶²⁴ Cit. dle: MRP, Bd. 1, Dok. Nr. 813, 4. Juli 1932, s. 298.

Ize ji najít také ve vybrané memoárové literatuře.⁶²⁵ Za důvěryhodnější považují svědectví jednoho ze zástupců Německa v Lausanne Karla Rittera. Národohospodářský expert informoval Zahraniční úřad o nejdůležitějších bodech smlouvy, o aktivní podpoře výmarské republiky se ale nezmínil. Dollfuss popustil uzdu vlastní fantazii a to nejenom v případě Německa. Vydával participaci Československa na úvěru za vyřízenou záležitosti, ačkoli Beneš finanční pomoc Rakousku na rozdíl od roku 1922 odmítal.⁶²⁶

O tři dny později vystoupil kancléř v Hlavním výboru Národní rady, kde přítomné otevřeně informoval o nejdůležitějších ustanoveních připravované půjčky jako například o kontrole rakouské ekonomiky komisařem Společnosti národů, nové strategii měnové politiky, závazku provedení sanačního programu. Přirozeně zdůraznil její pozitiva, která spatřoval především v hospodářské oblasti (konverze krátkodobých úvěrů v dlouhodobé a možnost předčasného splacení závazku). Námitky vůči ustanovením lausannského úvěru vyjádřil za sociální demokracii Otto Bauer. Nesouhlasil se zamýšlenou kontrolou rakouského hospodářství zástupcem Společnosti národů, s povinností provedení úsporného programu ani s použitím části poskytnutých financí na zaplacení pohledávek rakouské Národní bance. Namísto toho žádal investice do vytvoření nových pracovních míst a varoval před fatálními následky z pokračování striktní deflační politiky.⁶²⁷

⁶²⁵ Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 94. Sitzung, 28. Juli 1932, s. 2421; WINKLER, Diktatur, s. 18-19.

⁶²⁶ Srov. Rukopisní originál Benešovy cirkulární depeše je uložen MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karta č. 95, Sign. 111, je identický s konečnou verzí cirkulárního telegramu., uložen v: AMZV, TD 1932, 27. června Ženeva 1932, č. 297-301/1932, Beneš ze Ženevy; Srov. EB-CT, Dok č. 174, s. 188-189; Beneš napsal: „Na nátlak Francie a Anglie jsem dnes řekl Dollfussovi (27. června – pozn. M. Š.), že své hledisko nezměníme, dokud nebudou velmoci zajedno...“; AMZV, TO 1932, č. 291-335, 338-361/32, Beneš československým vyslanectvím.

⁶²⁷ Srov. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Liasse Österreich 8/IV, Karton Nr. 237, Hauptausschuss-Sitzung vom 7. Juli 1932, Bericht der Herrn Bundeskanzlers über seine Verhandlungen in Lausanne in Angelegenheit der Anleihe an Oesterreich. Zde různé verze jedna předběžná, v druhé, konečné provedeny korektury perem, jde o stylistické a gramatické doplnění. Zásadní formulace zůstávají identické. Konečná verze otištěna srov. ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1237, Bericht Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten über die Sitzung des Hauptausschusses des Nationalrates am 7. Juli 1932, 7. Juli 1932, s. 227-230.

Dne 15. července dospělo jednání Smíšené komise k závěru. Její předseda Jean Musy s odvolání na prozkoumání měnové a rozpočtové situace podalpské republiky vyjádřil přesvědčení, že „*zahraniční finanční pomoc představuje nepostradatelný základ pro konsolidaci*“ Rakouska. Se stanoviskem švýcarského odborníka souhlasili zástupci Velké Británie, Francie a Španělska. Pouze německý delegát odmítl připravovanou smlouvu podpořit s poukazem na absenci Berlína při podpisu ženevských protokolů v roce 1922. Po děkovných slovech rakouského vyslance v Ženevě Emmericha Pflügla následovalo hlasování, v němž všichni přítomní s výjimkou zástupce výmarské republiky s finanční sanací Rakouska souhlasili.⁶²⁸ Podepsání tzv. lausannských protokolů znamenalo poslední velkou akci Společnosti národů ve finanční oblasti.⁶²⁹ Mezi participující státy patřily Belgie, Francie, Itálie, Nizozemsko, Švýcarsko a Velká Británie.⁶³⁰ Perspektivně se počítalo s přistoupením Švédska, Španělska a Československa. Německo v souladu s předchozí politikou svůj podpis nepřipojilo, jeho delegát se během rozhodujícího hlasování v Komisi na základě instrukcí Zahraničního úřadu zdržel hlasování, čímž velmi popudil tamní nacionalisty.⁶³¹ Pokud by Berlín řekl protokolu ano, znamenalo by to rezignaci na připojení druhého etnický německého státu

⁶²⁸ Srov. ÖStA, AVA, Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1, Uebersetzung des Berichtes der Völkerbundrat – Sitzung vom 15. Juli 1932, Gegenstand: Bericht des Gemischten Experten-Komitee's über Oesterreich, (dále jen: ÖStA, AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1, Völkerbundrat, Sitzung 15. Juli 1932).

⁶²⁹ Srov. Reichpost Nr. 197, 16. Juli 1932, s. 1-3; Wiener Zeitung Nr. 163, 16. Juli 1932, s. 2; Die Neue Zeitung Nr. 196, 16. Juli 1932, s. 1; Lidové listy č. 161, 16. července 1932, s. 3; Právo lidu č. 167, 16. července 1932, s. 2; Prager Presse Nr. 193, 16. Juli 1932, s. 1.

⁶³⁰ Podíly jednotlivých států na půjčce: Francie 100 milionů, Velká Británie 100 milionů, Itálie 30 milionů, Švýcarsko 12 milionů, Belgie 5 milionů, Nizozemsko 3 miliony a zbylých 50 milionů šilinků mělo být rozděleno mezi Banku pro vyrovnání mezinárodních platů v Basileji, Švédsko, Španělsko a Československo. Srov. AČNB, Protokoly NBČ, Příloha ke schůzi NBČ 24. července 1932, Sign-IV.

⁶³¹ Srov. ÖStA, AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1, Völkerbundrat, Sitzung 15. Juli 1932; tamtéž, AdR, BMfÄ, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Konsulatsberichte München (mylně uvedeno Berlin), Zl. 30/Pol., 18. Juli 1932, Engerth Dollfussovi. Nacistický Völkischer Beobachter označil lausannský protokol za hanebnou epizodu německé poválečné doby „srovnatelnou nanejvýš s ostudou celní unie Brüning-Curtius, která znamená ztrátu posledního zahraničně politického kreditu kabinetu Papen-Neurath... Je nejvyšší čas, aby odpovědní udělali místo nacistickému hnutí“. Cit. dle: tamtéž, Novinový výstřižek z Völkischer Beobachter Nr. 199/200, 17-18. Juli 1932.

a silný pokles prestiže Berlína v mezinárodních vztazích. A takové dobrodružství nehodlala riskovat žádná německá vláda.⁶³²

Význam lausannských protokolů byl dvojitý – politický a hospodářský. První článek povinoval jednotlivé participující státy garantovat z úvěru „národní“ část a nikoli jak tomu bylo v roce 1922 půjčku jako celek. Druhý určoval délku splatnosti úvěru na dvacet let, v případě přání Rakouska mohla být tato doba zkrácena o polovinu. Jeden z dalších článků zavazoval podalpskou republiku k neprodlenému zajištění rovnováhy mezi veřejnými výdaji a příjmy. Pátý článek stanovil linii budoucí měnové politiky. Ukládal odstranit rozdíl mezi vysokou vnitřní hodnotou šilinku a jeho nižší zahraniční hodnotou a šestý zavazoval Rakousko ke konečnému vyřešení otázky dluhů Credit-Anstaltu. Následující článek pojednával o jmenování reprezentanta Společnosti národů a poradce Národní banky. Zástupce Společnosti národů vykonával dohled nad rakouskou státní ekonomikou a způsobem použití půjčky. Volba padla na znalce specifik rakouského hospodářství a ekonomiky, neúnavného podporovatele myšlenky mezinárodní finanční pomoci podalpské republiky Rosta van Tonnigena, jenž v souvislosti se ženevskými protokoly působil ve funkci asistenta generálního komisaře Alfreda Zimmermana. Nizozemcovy pravomoci vymezila lausannská smlouva úžeji, než v případě jeho předchůdce. Mohl učinit rozhodnutí pouze v souladu s vládou a nikoli samostatně jako tomu bylo ve dvacátých letech. Spolurozhodoval například o užití financí z půjčky, mohl stanovit na základě předchozí domluvy s vládou podmínky pro prodej deviz Národní bance.

Desátý článek specifikoval podmínky platnosti smlouvy. Úvěr podléhal ratifikaci, nejdéle do konce roku 1932, národními zákonodárnými sbory Francie, Itálie a Velké Británie. Předešlu jenom, že v Londýně a Římě prošla půjčka bez větších problémů. Dramatický vývoj nabraly události ve Francii. V polovině prosince odstoupila vláda Eduarda Herriota a nový kabinet Paul Boncoura měl jen velmi krátkou lhůtu k projednání

⁶³² Ke stanovisku Německa srov. PAAA, BR, Ö, R 28392 k, Telegramm, Lausanne 9. Juli 1932, Bülow Zahraničnímu úřadu. Text oficiálního zdůvodnění srov. tamtéž

francouzské tranše ve výši 350 milionů franků. Aby Boncour přesvědčil zákonodárce, argumentoval politickými a ekonomickými důvody. V půjčce spatřoval hráz proti anšlusové agitaci a užšímu spojení s Itálií. Současně předpokládal zlepšení hospodářské situace Rakouska. Nálada francouzských politiků nebyla zdaleka příznivá, negativní stanovisko zaujala především pravice. Vláda sáhla ke krajnímu kroku – spojila půjčku s otázkou vyslovení důvěry a až 30. prosince, v předposlední možný den, s ratifikací uspěla.⁶³³

Hospodářský význam půjčky nebyl pro podalpskou republiku jednoznačný. Na jedné straně úvěr zabránil státnímu bankrotu a uvržení země do sociálních a politických zmatků, z nichž by těžily extrémistické a výrazně populistické strany. Na straně druhé peníze nesměřovaly do oživení investiční aktivity státu například do veřejného sektoru, čímž mohla být snížena vysoká nezaměstnanost. Namísto toho sloužily k podpoře měny prostřednictvím přílivu zahraničních deviz a k přeměně krátkodobých dluhů na dlouhodobé a zaplacení státních pohledávek u rakouské Národní banky.⁶³⁴

Přijetí Lausannských protokolů znamenalo první Dollfussův velký mezinárodní úspěch srovnatelný s činem slavnějšího předchůdce Seipela před deseti lety. Přimět zahraničí k pomoci Rakouska byl úkol zajisté náročný, i když do značné míry ulehčený špatnou hospodářskou situací podalpské republiky a hrozbou jejího kolapsu. Nicméně daleko tvrdší zkouška čekala kancléře na domácí politické scéně. Postoje jednotlivých

⁶³³ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28392 k, Telegramm, Paris, Nr. 1629, 30. Dezember 1932, Koster Zahraničnímu úřadu; AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 70, 30. prosince 1932, Osuský; Problémy při ratifikaci francouzské tranše vyvolaly značnou pozornost tisku. Srov. Reichpost Nr. 362, 30. Dezember 1932, s. 1; Nr. 363, 31. Dezember 1932, s. 1; (Linzer)Tagespost 68, Nr. 300, 30. Dezember 1932, s. 1, 7-8; Neue Freie Presse Nr. 24532, 30. Dezember 1932, s. 1-3; Prager Presse č. 353, 28. Dezember 1932, s. 1; č. 354, 29. Dezember 1932, s. 1; č. 356, 31. Dezember 1932, s. 1. Do poloviny roku 1933 bylo vyplaceno celkem 306 milionů šilinků. Srov. KERNBAUER, MÄRZ, WEBER, Entwicklung, s. 371.

⁶³⁴ Analýzu lausannské smlouvy nabízí KLINGENSTEIN, Anleihe, s. 68-74; BERGER, Schatten, s. 246-247; Text srov. BGBl. Nr. 12, Genfer Anleihevertrag, 26. Jänner 1933, 5. Stück, s. 29-42; Uložen rovněž v: AMZV, IV. Sekce, karton č. 405. Na pozornost stojí ještě článek 9, na základě něhož případné spory ohledně lausannské smlouvy řešila Rada Společnosti národů, jež rozhodovala prostou většinou.

politických stran jsem již naznačil a v průběhu června a července zůstaly neměnné pouze s jedinou výjimkou – křesťanské socialisty podpořil pružný Landbund. Ve straně převládl strach z pádu vlády a předčasných voleb před proanšlusovým cítěním. Přivřít oči nad dvacetiletým zákazem anšlusu nechtěli naopak socialisté a velkoněmci. Kromě toho nejsilnější levicová strana zamýšlela pokračovat v taktice opoziční strategie a při projednávání lausannské půjčky v Národní radě chtěla vládu obvinít z vyjednání pro špatné smlouvy v důsledku její vlastní neschopnosti.⁶³⁵ O pádu či setrvání kabinetu tak rozhodoval nevyzpytatelný Heimatblock zastávající v otázce půjčky nejednotné stanovisko. Nic na tom nezměnil ani rozkaz spolkového vůdce Starhemberga, aby všichni zákonodárci za hnutí hlasovali pro úvěr.⁶³⁶ Ačkoli poměr sil v parlamentu 83: 82 poslanců hovořil ve prospěch vlády, koalice i opozice musely z různých důvodů počítat se ztrátami. Dopředu proto nikdo nemohl říci, jak hlasování nakonec dopadne.⁶³⁷ Projednávání lausannských protokolů v Národní radě pozdržela na první pohled komická, ve skutečnosti však alarmující epizoda. Ottu Bauera na zasedání finančního a rozpočtového výboru sněmovny zranil popelníkem jeden z poslanců Heimatblocku.⁶³⁸

Spolková vláda využila oddechového času a učinila prozíravý strategický tah. Dala text půjčky k posouzení hospodářským korporacím, které ve velké většině oceňovaly její prospěšnost pro rakouskou ekonomiku.⁶³⁹ Nezahálel ani Dollfuss. V týdnu před zasedáním Národní

⁶³⁵ Srov. VGA, Parteiarhiv, Parteivorstand, Sitzung 18. Juli 1932.

⁶³⁶ Srov. STARHEMBERG, Memoiren, s. 128-129; BERGER, Starhemberg, s. 81-83. Podle Lájose Kerekese původní negativní stanovisko Starhemberga k půjčce změnil Ignaz Seipel, pro kterého to byl poslední čin na politické scéně Srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 111; Pochybnosti vyjadřuje KLEMPERER, Seipel, s. 337.

⁶³⁷ Srov. WINKLER, Diktatur, s. 19-20; HELMER, 50 Jahre, s. 132-133; SCHUSCHNIGG, Kampf, s. 135-136; LUDWIG, Sendung, s. 106; Po smrti Ignaze Seipela a Johannese Schobera připadl mandát v obou případech Landbundu, tedy výhoda jednoho hlasu pro koalici. Za sociální demokracii nemohl hlasovat Karl Renner, neboť zastával funkci prvního prezidenta Národní rady a jeho bývalý kolega poslanec Zelenka byl ze strany vyloučen ale mandátu se nevzdal.

⁶³⁸ Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 93. Sitzung, 20. Juli 1932, s. 2413.

⁶³⁹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38, 30. července 1932, Heřman, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38); Československý chargé d'affaires Heřman mluví o spolkové vládě, která oslovila hospodářské korporace, historička Grete Klingenstein o Dollfussovi. Srov. KLINGENSTEIN, Anleihe, s. 81.

radu absolvoval sérií projevů. Kancléř zkoušel záměrně různé varianty proslovů, aby co nejlépe obhájil svůj postup a dosud váhající zákonodárce přiklonil na stranu koalice.⁶⁴⁰ Neopomněl přitom zdůraznit postoj Papena. Je příznačné, že vždy mluvil pouze o kancléři a nikoli všeobecně o Německu.⁶⁴¹

Projednávání půjčky v Národní radě začalo 28. července. Dollfuss ji prezentoval jako žádoucí a účinné opatření vůči krizi a nástroj ke stabilizaci rakouského hospodářství a k podpoře měny. Spatřoval v ní prostředek k vytvoření nových pracovních míst. Finanční pomoc podalpské republiky prezentoval jako počátek sanace střední Evropy. Vyzdvihl možnost konverze krátkodobých závazků na dlouhodobé úvěry. Originálně a pro tehdejší rakouské představitele nezvykle interpretoval článek 88 Saint-Germainské smlouvy a ustanovení prvního ženevského protokolu. Podle něj zaručovaly rakouskou nezávislost a účinný nástroj k odmítnutí škodlivých politicko-hospodářských kombinací. Neopomněl možnost předčasného splacení úvěru, kladný postoj většiny hospodářských korporací k němu ani v porovnání s ženevskou sanací omezené kompetence zástupce Společnosti národů. Varoval před odmítnutím půjčky, jež by znamenalo urážku vstřícnosti zahraničí a uvrhlo by Rakousko do značných hospodářských a měnových těžkostí. Vydával úvěr za „*bázi pro hospodářský vzestup naší malé, zdravé a životu se těšící nezávislé rakouské vlasti*“. Závěrem s patřičnou dramatickostí dodal: „*Kdybychom jednali jinak a složili ruce do klína, pak by nám mohla být vytýkána národní zrada, ne však, když se snažíme o zachování Německého Rakouska do okamžiku, kdy se přiblíží lepší budoucnost.*“ Dollfussův projev doprovodila část poslanců hlasným souhlasem a dlouhým potleskem, ačkoli nechyběly ani některé kritické hlasy. Zejména

⁶⁴⁰ Srov. AKVVI, CHSP, Karton Nr. 55, Christlichsoziale Nachrichtenzentrale, Die Wahrheit über die Anleihe. Eine Rede des Bundeskanzlers Dr. Dollfuss in einer Massenversammlung beim Geschwandter, 27. Juli 1932.

⁶⁴¹ Srov. tamtéž, Bundeskanzler Dr. Dollfuss über das Anleiheprotokoll, 21. Juli 1932.

velkoněmci dávali najevo svůj nesouhlas a mluvili o „rakouské ostudě“ nebo o „tragédii“.⁶⁴²

Po kancléřovi vstoupil do parlamentní rozpravy nikoli původně zamýšlený kontroverzní Otto Bauer, nýbrž rozvážný Wilhelm Ellenboga.⁶⁴³ Sociální demokracie nechtěla zbytečně vyhrocovat situaci. Souhlasím s názorem, že ve skutečnosti kromě zákazu anšlusu a odlišného názoru na využití poskytnutých financí s ní museli socialisté souhlasit. Jejich opozice nebyla zaměřena proti půjčce, nýbrž proti vládě.⁶⁴⁴ Těžko si představit, jak v jednom z klíčových hlasování zvednou ruku společně s vládními poslanci. Tím by pošlapali dlouholetou strategii a odhodili nálepku nekompromisní opozice. Který sociálně demokratický politik by si na něco podobného troufl?

Velkoněmci v očekávání brzkého pádu Dollfussova kabinetu a v konfrontaci s masivní kampaní rakouské NSDAP chtěli formou ostré polemiky proti zákazu anšlusu ukázat pravé „nacionální“ srdce. Soudím, že v první chvíli byli křesťanští socialisté činy ještě nedávno koaličního partnera značně zaskočeni, proto reagovali na ně podrážděně, ba až prudce. Křesťanskosociální noviny psaly o „anšlusových teroristech“, jejichž řádění musí skončit, o emisarech říšskoněmeckého průmyslu dlících ve Vídni, kteří lobovali proti ratifikaci protokolu.⁶⁴⁵ Na rozdíl od jiných zpráv o pokusech Německa zasahovat do suverénních záležitostí alpské

⁶⁴² Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 94. Sitzung, 28. Juli 1932, s. 2420-2426. Podle stenografického záznamu vykřikl velkoněmecký poslanec August Wotawa: „K čemu ten aplaus, to je přece rakouská ostuda! Vždyť to je tragédie!“, Cit. dle: tamtéž, s. 2426; Zkrácená verze se zaměřením na klíčové zahraničně politické pasáže otištěna rovněž ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1239, Nationalrat der Republik Österreich. Stenographisches Protokoll zur 94. Sitzung (Regierungserklärung und Debatte), 28. Juli 1932, s. 231-256; Dále ke schůzi AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38; Neue Freie Presse Nr. 24381, 29. Juli 1932, s. 1-2; 24382, 30. Juli 1932, s. 1-2; Wiener Zeitung Nr. 174, 29. Juli 1932, s. 1-3; zejména Nr. 175, 30. Juli 1932, s. 1-4; Reichpost Nr. 211, 30. Juli 1932, s. 1; Das Kleine Blatt Nr. 209, 29. Juli s. 1-2; Nr. 210, 30. Juli 1932, s. 1-2.

⁶⁴³ Srov. VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 18. Juli 1932; Sten. Prot., IV. GP, 94. Sitzung, 28. Juli 1932, s. 2426-2433.

⁶⁴⁴ Tato hypotéza se objevuje již v dobových dokumentech. Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, London, Karton Nr. 38, Zl. 219/Pol., 25. August 1932, Franckenstein Dollfussovi; AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38; Stejný názor srov. SCHUSCHNIGG, Österreich, Wien, s. 290; Totéž přiznali později i sociální demokraté: RENNERT, Republik, s. 117; a Otto Bauer v článku Arbeiter-Zeitung „Die französischen Sozialisten und die österreichische Anleihe“ in: BAUER, Werkausgabe, Bd. 7, s. 490.

⁶⁴⁵ Srov. Reichspost Nr. 212, 31. Juli 1932, s. 3.

republiky existují důkazy o značném nátlaku vyslance Rietha na rakouská oficiální místa s „doporučením“ odmítnout lausannský dokument.⁶⁴⁶

Zápas o přijetí mezinárodního úvěru pokračoval v Národní radě 2. srpna 1932 připomenutím smrti Ignaze Seipela.⁶⁴⁷ Odmítnutím velkoněmeckého návrhu na vyslovení nedůvěry vládě poměrem 81:81 dokázal Dollfussův kabinet s vypjetím všech sil uhájit další existenci.⁶⁴⁸ Na další schůzi 17. srpna pak Národní rada schválila půjčku nejtěsnější možnou většinou jednoho hlasu v poměru 81:80, ale ani to neznamenal konečné vítězství kabinetu.⁶⁴⁹ Podle ústavy projednala dále protokoly Spolková rada. Zde nastaly pro vládu nepříjemné potíže, neboť nevyzpytatelný Heimatblock hlasoval proti spolu se sociální demokracií, nacisty, a velkoněmci.⁶⁵⁰ Spolková rada vrátila návrh zákona k dalšímu projednání Národní radě, a tak došlo 23. srpna k dalšímu vypjatému projednávání.⁶⁵¹

Schůzi dominovala ostrá polemika mezi koalicí a opozicí, jistě i s vědomím, že veřejnost věnovala ratifikaci půjčky nemalou pozornost. Dollfusse, zjevně nervózního z očekávání nejistého výsledku konečného hlasování, vyprovokoval jeden ze sociálně demokratických řečníků k nečekaně prudké výměně názorů o vlivu prozřetelnosti na výsledek hlasování. Koalici totiž při hlasování mohlo rozhodujícím způsobem pomoci

⁶⁴⁶ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Rom, Telegramme nach Wien 1927-1938, Karton Nr. 34a, Telegramm Rom, Nr. 82, 12. Oktober 1932, Egger do Vídně.

⁶⁴⁷ Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 96. Sitzung, 2. August 1932, s. 2476-2477; Reichspost Nr. 216, 3. August 1932, s. 1-14; Arbeiter-Zeitung Nr. 214, 3. August 1932, s. 3, (článek Otto Bauera) srov. BAUER, Werkausgabe, Bd. 7, s. 466-470; Neue Freie Presse Nr. 24386, 3. August 1932, s. 1-4; Wiener Zeitung Nr. 178, 3. August 1932, s. 1-3; Z českých deníků nejobsáhleji Lidové listy č. 177, 2. srpen 1932, s. 1.

⁶⁴⁸ Pro vyslovení nedůvěry hlasovalo 70 sociálních demokratů, 9 velkoněmců a 2 poslanci Heimatblocku. Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 96. Sitzung, 2. August 1932, s. 2484; AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 40, 3. srpna 1932, Heřman; Lidové listy č. 178, 4. srpna 1932, s. 2.

⁶⁴⁹ Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 96. Sitzung, 2. August 1932, s. 2476-2477; Arbeiter-Zeitung Nr. 228, 18. August 1932, s. 1-2; Lidové listy č. 191, 19. srpna 1932, s. 2.

⁶⁵⁰ Srov. Horní komora lausannskou půjčku odmítla poměrem hlasů 27:22. (Linzer) Tagespost Nr. 177, 2. August 1932, s. 1; Reichspost Nr. 232, 20. August 1932, s. 2-5; Arbeiter-Zeitung Nr. 230, 20. August 1932, s. 4; Das Kleine Blatt Nr. 214, 3. August 1932, s. 4; nejpodrobněji Wiener Zeitung Nr. 192, 21. August 1932, s. 4-8.

⁶⁵¹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 42, 24. srpna 1932, Bořek-Dohalský; K zasedání 23. srpna srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 98. Sitzung, 17. August 1932, s. 2508-2528; Neue Freie Presse Nr. 24406, 24. August 1932, s. 1-2; Reichspost Nr. 236, 24. August, s. 1-4; Arbeiter-Zeitung Nr. 234, 24. August 1932, s. 1.

úmrtí Johannese Schobera, jehož nahradil poslanec Landbundu. Velkoněmci nechodili pro ostrá slova daleko. Slíbili vládě, že využijí každé příležitosti, aby upozornili „*jak neslýchaně lehkomylně a neodpovědně zaprodala rakouská vláda německý národ Rakouska do závislosti a područí Francie*“.⁶⁵² Zastávám názor, že vztahy obou dlouholetých bývalých koaličních partnerů dosáhly během boje o Lausanne pomyslného bodu mrazu. Dollfussova naděje na rozšíření koaliční základny pomalu mizela v nedohlednu. Zákonodárci poměrem hlasů 82:80 lausannskou půjčku schválili, čímž skončilo dlouhé jarní zasedání parlamentu. Následující den uveřejnily noviny Neues Wiener Extrablatt Dollfussovu fotografii s nadpisem „lausannský vítěz“. Jak vyplývá z předcházejících řádků, hranice úspěchu a porážky byly v případě ratifikace úvěru velmi blízko. Stačilo málo, aby kabinet padl. Kancléř tehdy dosáhl nejvýznamnějšího úspěchu své dosavadní politické kariéry. I přes posílení prestiže doma i v zahraničí zůstávala však jeho pozice nejistá, neboť velkoněmecky orientované kruhy využily každé příležitosti k prezentování lausannského protokolu ve smyslu zotročení Rakouska a anšlusu k Francii.⁶⁵³

Po srpnových událostech vystupoval Dollfuss jinak, než tomu bylo v době jmenování do kancléřské funkce. Od počátku nevnímal politiku jako zdroj obživy, povolání, nýbrž jako hluboce věřící katolík ji pokládal za misi řízenou Bohem. Spolkovému vůdci Heimwehru Ernst Rüdigerovi Starhembergovi jednou řekl: „*Nepovažuji moje pověření kancléřem za dočasný politický mandát, nýbrž za misi.*“⁶⁵⁴ Zpočátku ve vysoké státní funkci tápal a chybělo mu dostatečné sebevědomí i potřebné zkušenosti. Jeden ze soudobých pozorovatelů americký novinář John Gunther o Dollfussových začátcích napsal: „*Nikdo, když přijal kancléřství, nemyslel, že bude vládnout dlouho; ba nikdo ani nemyslel, že má vůbec nějaký význam. Se skupinou novinářů jsem s ním obědval první týden jeho vlády.*

⁶⁵² Cit. dle: Sten. Prot., NR, IV. GP, 101. Sitzung, 23. August 1932, s. 2632.

⁶⁵³ Mezi nejznámější polemické brožury patří „Anschluss an Frankreich? Die politische und wirtschaftliche Auswirkung des Protokolls von Lausanne, Wien 1932. Srov. AKVVI, CHSP, Karton Nr. 55.

⁶⁵⁴ Cit. dle: STARHEMBERG, Memoiren, s. 126.

Dollfuss byl vážný, plachý, unavený a rozčilený, seděl, kouřil a mluvil až do šera."⁶⁵⁵ Sjednání těsné koaliční většiny, odražené ataky opozice v Národní radě a v neposlední řadě události kolem lausannské půjčky a její úspěšná, náročná a vyčerpávající ratifikace mu dodaly na sebevědomí. Složitost kancléřských úkolů mu umožnila postupnou profilaci v jednu z nejvýznamnějších osob státu. Ve vládní koalici ani v křesťanskosociální straně nenarazil na dostatečně charismatického a odborně způsobilého konkurenta. Dollfuss nemohl být v létě 1932 již vnímán výhradně jako přechodná figurka, která jednoduše vyklidí pozice někomu schopnějšímu. Do popředí veřejného života přicházeli stejně jako on příslušníci tzv. frontové generace – mladí politici s bezprostředním prožitkem ze zákopových bojů, zatímco ve stejné době odešly dvě nepřehlédnutelné postavy poválečné historie – Seipel a Schober.⁶⁵⁶

Hlasování o lausannské půjčce opět ukázalo, jak křehká a zranitelná je vládní majorita. Tehdy existovaly celkem čtyři varianty dalšího vnitropolitického vývoje: Spoléhat na nejistou parlamentní většinu, vytvořit prezidiální kabinet podle německého vzoru, rozšířit koalici o velkoněmce, nebo vládnout bez parlamentu.⁶⁵⁷ První možnost neskýtala valné perspektivy do budoucna. O druhou eventualitu se kancléř podle tvrzení Waltera Goldingera pokusil. Rakouský historik informuje bez udání pramene o setkání Dollfusse s představiteli Heimwehru v dolnorakouském Pörschachu. Přítomní zde diskutovali o možnostech vytvoření prezidiálního kabinetu podle vzoru výmarské republiky. Poněvadž spolkový prezident neměl na základě rakouské ústavy pravomoci prezidenta říšského, zůstal tento plán pouze v rovině úvah. Dokument potvrzující či vyvracející Goldingerovu hypotézu dosud nebyl nalezen. Vše nasvědčuje

⁶⁵⁵ Cit. dle: GUNTHER, John, *Evropa – jaká je*, Praha 1936, 4. vydání, s. 317, (dále jen: GUNTHER, *Evropa*).

⁶⁵⁶ Ideové pozadí tzv. frontové generace, tj. generační kohorty, která bojovala v zákopech první světové války na případu Engelberta Dollfusse, analyzuje dosud nepřekonaně JAGSCHITZ, Gerhard, *Die Jugend des Bundeskanzlers Dr. Engelbert Dollfuss. Ein Beitrag zur geistig-politischen Situation der sogenannten „Kriegsgeneration“ des 1. Weltkrieges*, Phil. Dissertation, Wien 1967, s. 88-129.

⁶⁵⁷ Srov. BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 680.

tomu, že rakouský historik vycházel z tehdy pro veřejnost nepřístupného pramene, který se pak ztratil.⁶⁵⁸

Doložitelné je však jiné Dollfussovo úsilí; kancléř zvolil variantu rozšíření koaliční základny o velkoněmce. Předsedové Landbundu a křesťanských socialistů dostali za úkol přesvědčit tvrdohlavé německo-rakouské nacionály ke vstupu do vlády.⁶⁵⁹ Marnost jejich počínání přiměla Dollfusse k žádosti o pomoc u říšského kancléře Papena. Za pomoci prostředníka nastínil Dollfuss možný vývoj, setrvají-li velkoněmci nadále v opozici. Po pádu vlády, nezbyde nástupnickému kabinetu nic jiného než stočit kormidlo diplomacie do italských a maďarských vod.⁶⁶⁰ Kancléřovo varování v Berlíně nepřimělo oslovené a odpovědné k činu. Německá strana reagovala rezervovaně, brala přitom v úvahu značné riziko diskreditace na mezinárodní scéně a nechtěla být zatahována do spleť sítí rakouské vnitřní politiky. Tak jako tak pochybuji o účinku jejich případné intervence. Velkoněmci sázkou na jednu kartu – co nejdůraznější odmítnutí lausannského protokolu – bojovali o politické bytí či nebytí a chtěli tím vzít vítr z plachet nacistům a získat politické body u rakouské veřejnosti. Proto logicky zůstali v opozici, čímž rozhodně nenadchli Dollfusse. Zůstala tedy čtvrtá varianta. Podle mého názoru na základě předchozích nezdarů posílit vládu demokratickou cestou začal kancléř intenzivněji přemýšlet nad „alternativními“ způsoby vládnutí.

Ratifikace lausannské půjčky zanechala v německo-rakouských vztazích hořkou příchuť. Napravit jisté rozladění mohla alespoň nepřímo návštěva Dollfusse s ministrem spravedlnosti Schussnigem Essenu, kde probíhaly tou dobou Německé katolické dny. Cesta navenek rakouskými oficiálními místy deklarovaná jako ryze soukromá měla nepřehlédnutelný

⁶⁵⁸ Srov. GOLDINGER, Ablauf, s. 196.

⁶⁵⁹ Srov. WINKLER, Diktatur, s. 22; PKCHSP, Vorstand am 20. Oktober 1932, s. 20.

⁶⁶⁰ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28392 k, 12. Oktober 1932, záznam Bülowa; Otištěn rovněž v: ADAP, B, Bd. 21, 16. August 1932-29. Januar 1933, Dok. Nr. 102, Aufzeichnung des Staatsekretärs des Auswärtigen Amts von Bülow, 12. Oktober 1932, Göttingen 1983, s. 219-221.

politický podtext.⁶⁶¹ Než Dollfuss a Schuchnigg dorazili do Essenu, hovořili v Mnichově s bavorským ministerským předsedou Heinrichem Heldem. Při té příležitosti požádal kancléř hostitele, aby hlavní tisková tribuna Centra Germania zastavila ostrou tiskovou kampaň proti ratifikaci lausannských protokolů a projevila větší pochopení pro rozhodnutí vídeňské vlády. Mezi převážně katolickým Rakouskem a Bavorskem panovaly přátelské vztahy. Oba státníci přijeli okázale společně na sjezd, kde se jim dostalo bouřlivého přijetí. V diskusi s německými katolickými intelektuály hovořil Dollfuss o „pevné národní spojitosti“ a označil Vídeň za druhé německé město.⁶⁶² Cesta splnila svůj účel, kancléřova prosba našla pozitivní odezvu a Germania zmírnila útočný tón. Dollfussův pobyt v Bavorsku dokumentoval kancléřovu vůli udržet přátelské vztahy s Německem bez zbytečných otazníků a rozporů.⁶⁶³

Hlavní diplomatickou událostí září 1932 byla konference zástupců osmi zemí střední a jihovýchodní Evropy a čtyř velmocí v italské Strese s cílem nově uspořádat hospodářské poměry v Podunají.⁶⁶⁴ Jednání probíhala ve dvou komisích – finanční a agrárně-hospodářské – a nechyběli v nich ani delegáti Rakouska. Konference od začátku trpěla nesouladem mezi zúčastněnými. Rozpory končily diskuse především italských a francouzských zástupců.⁶⁶⁵ Řím požadoval vznik fondu na pomoc pro státy obchodující především se zemědělskými komoditami, do

⁶⁶¹ Informace o ryze soukromém charakteru cesty rakouských představitelů srov. ÖStA, AdR, BMfA, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Telefondpesche vom 1. September 1932 mittags 12 Uhr Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, Berlin, Frank; PAAA, PA II., Österreich, Politik, Bd. 2, Staatsmänner, R 73437, Telegramm, Wien, Nr. 30, 1. September 1932, Prinz zu Erbach Zahraničnímu úřadu; Pochybnosti vyjadřuje AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 43, 5. září 1932, Bořek-Dohalský. Z memoárové literatury srov. SCHUSCHNIGG, Dreimal, s. 199-201; Schuschnigg uvádí, že původně měl jet do Essenu bez kancléře, Dollfuss na něj naléhal, aby se účastnil sjezdu nikoli jako šéf vlády, nýbrž jako katolík.

⁶⁶² Srov. SCHUSCHNIGG, Dreimal, s. 202.

⁶⁶³ Dobový tisk připisoval Dollfussově návštěvě ryze soukromý charakter a nevěnoval mu prakticky žádnou pozornost. Výjimku představuje například Reichpost Nr. 249, 6. September 1932, s. 3.

⁶⁶⁴ Konference ve Strese (5. až 20. září 1932) se účastnili delegáti z Belgie, Bulharska, Československa, Francie, Itálie, Jugoslávie, Maďarska, Německa, Nizozemska, Polska, Rakouska, Rumunska, Řecka, Švýcarska a Velké Británie. Lotyšsko bylo pozváno jako pozorovatel. Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 47, 12. září 1932, Lokay; Z literatury srov. např. BAUMONT, Maurice, De Rethondes à Stresa (1918-1935), Paris, b. r. (1957).

⁶⁶⁵ Srov. tamtéž, TD 1932, Stresa 9. září 1932, č. 389/22, Friedmann.

něhož by přispívaly všechny státy podle účasti na světovém obchodu. Italský návrh narazil na odpor většiny delegátů. Původní cíl finančního komitétu – úprava zahraničních dluhů participujících států – zůstal nesplněn. Ztroskotala i myšlenka společného fondu pro stabilizaci měn.⁶⁶⁶ Diplomaté a národohospodářští experti jednali rovněž o otázce povolení zvláštních kontingentů například na dříví a na ovoce pro Rakousko⁶⁶⁷, ale zástupci země pod Alpami odcházeli z italského města právem rozladěni, neboť na pořad dne přicházely většinou agrárně politické problémy.⁶⁶⁸

Na závěr konference podepsaná dohoda o zvýšení exportu některých zemědělských plodin představovala teoreticky dobře míněné rady a přesné propočty, ovšem s absencí toho nejdůležitějšího – návodu k jejich praktickému provedení.⁶⁶⁹ Ačkoliv zástupce Rakouska Richard Schüller zastával funkci předsedy agrárně-hospodářské komise, otázka průmyslových preferencí nebyla pro Vídeň řešena uspokojivě. Doporučení participujícím státům uzavírat bilaterální preference bylo zeslabeno klauzulí o nezadatelnosti práv třetích států. Veřejnost i tisk prakticky v celé Evropě věnovaly Strese značnou pozornost, ale text závěrečné rezoluce konference způsobil zklamání. Delegáti nabyli trpký dojem vedení zbytečných rozhovorů a promrhaných dnů.⁶⁷⁰ Fiasko jednání ve Strese opětovně ukázalo neochotu jednotlivých národních delegací opustit myšlení v intencích hospodářského nacionalismu ve prospěch vyšší ekonomické integrace.

⁶⁶⁶ Srov. tamtéž, Stresa 11. září 1932, č. 396/32, Friedmann; Stresa 13. září 1932 č. 399/32, Fierlinger.

⁶⁶⁷ Srov. tamtéž, Kroftův archiv, karton č. 7 nebo 8, Zápis, porada 22. září 1932.

⁶⁶⁸ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Mitteleuropa, Geheim, Karton Nr. 356, Zl. 218.651-14a/32, 7. Oktober 1932, Wildner, cirkulární depeše; ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1241, Gesandter Wildner an alle österreichischen Gesandtschaften im Ausland, Zirkularerlass, 7. Oktober 1932, s. 260-270.

⁶⁶⁹ Srov. AMZV, IV. Sekce, karton č. 680, Rapport de la Conférence de Stresa pour la Reconstruction économique de l'Europe Centrale et Orientale, 24. septembre 1932.

⁶⁷⁰ Ředitel Živnostenské banky Jaroslav Preiss o setkání v Itálii konstatoval: „Že konference ve Stresse nevedla k výsledku, bylo od samého počátku zřejmé.“ Cit. dle: tamtéž, fond Živnostenská banka, Přílohy ke schůzím správní rady ŽB, 16. listopadu 1932, příl. 10/32, sign. ŽB-SI/b-1; Dále srov. např. zklamání britských delegátů ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, London Nr. 38, Zl. 248/Pol., 16. September 1932, Franckenstein Dollfussovi; nebo francouzských politiků AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 49, 24. září 1932, Ibl.

Rakouští zástupci přijeli do Itálie se směrnicemi obchodní politiky v duchu předchozích úvah Richarda Schüllera. První měsíce Dollfusovy vlády ukázaly, že ministr obchodu Guido Jakoncig obdržel ministerské křeslo pouze v důsledku stranické legitimace a nikoli na základě odborných kompetencí. Kancléř sám zaneprázdněn množstvím jiných úkolů, spoléhal v obchodněpolitické oblasti na osvědčeného Schüllera. Zástupci země pod Alpami neskrývali ve Strese úmysl přetvořit obchodní politiku země na základě preferenčního systému. Volali po preferencích na úzký okruh speciálních vývozních artiklů. Především jim šlo o prosazení svých požadavků vůči státům, s nimiž mělo Rakousko pasivní obchodní bilanci. V případě „zemědělských“ partnerů (Jugoslávie Maďarsko a Rumunsko) požadovali vyšší preference pro vlastní průmyslové výrobky s cílem posílit konkurenceschopnost ve srovnání s levněji vyrábějícími Československem a Německem. Pokud jde o obchodní styky s Berlínem a Prahou trvala Vídeň na preferencích pro úzkou skupinu rakouských kvalitních výrobků kromě jiného dřeva, papíru nebo dámské konfekce. Preferenční přání se pohybovala mezi pěti až patnácti procenty, zatím ale nebyla obchodními partnery vyslyšena.⁶⁷¹

Krize rakouské demokracie

Přetrvávající neutěšená hospodářská situace podalpské republiky, nezdary posílit koaliční základnu a neústupnost sociální demokracie v otázce úsporných opatření způsobily ve vládě zesílení antidemokratických tendencí. O nutnosti provést sanační opatření panoval v kabinetu konsenzus. Například zkušený ministr sociálních věcí Josef Resch naléhal na zeštíhlení sociálního státu, přičemž chtěl omezit zejména výdaje v pojištění v nezaměstnanosti. Již počátkem března 1932 konzultoval svůj záměr s představiteli sociální demokracie, křesťanských socialistů a velkoněmců. Všichni ministrův úmysl odmítli. Resch o několik měsíců později nabyl přesvědčení, *„že vláda nebude s to, donutit parlament*

⁶⁷¹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ periodická č. 3, 10. října 1932, Fierlinger.

*k omezení podpory v nezaměstnanosti. Takový krok může učinit pouze vláda vybavená plnou mocí.*⁶⁷² Později k tomu ministr za křesťanskosociální stranu poznamenal: „Reforma sociálního pojištění není v Rakousku proveditelná. Dokonce ani ve vlastní straně nelze dosáhnout většiny a sociální demokraté nemají důvod podporovat vládu a usilovat o reformu“.⁶⁷³ Neuspokojivé výsledky ze zemských voleb v dubnu 1932 spojené se značným odlivem voličů k dosud neparlamentním rakouským nacistům a perspektiva brzkého konání celostátních předčasných voleb mnohým svazovala ruce. Ve straně převládal názor, že nejlépe bude postupovat opatrně a nestrašit voliče „utahováním opasků“. Poté, co jeho kolega vedoucí rezortu financí Emanuel Weidenhoffer na zasedání vlády zveřejnil odhad státního schodku, začali přítomní otevřeně mluvit o možnostech, jak vládnout bez parlamentu. Ministr spravedlnosti Kurt Schuschnigg při té příležitosti poznamenal: „*Vláda stojí před rozhodnutím... zda nebude příští změna kabinetu současně znamenat i vyřazení parlamentu. Při takovém nouzovém stavu je vládnutí s parlamentem nemožné.*“⁶⁷⁴

Na podzim 1932 nedávaly ekonomické ukazatele naději na zlepšení. Ministři živě diskutovali o možnostech, kde najít potřebné rezervy. Josef Resch doporučoval opětovně značně omezit počet osob pobírajících podporu v nezaměstnanosti.⁶⁷⁵ Toto opatření se mělo vztahovat na pracovníky v zemědělství, kteří nesplňovali podmínku sociálního pojištění v minimální délce pěti let. Resch vyčíslil celkovou sumu výdajů na sociální politiku na přibližně 500 milionů šilinků a pohrozil neradostným scénářem: „*Hospodářství nemůže dlouhodobě toto zatížení vydržet, avšak parlament není v tomto bodě poučitelný a rozumným reformám přístupný. Nezůstává proto nic jiného než čekat na zhroucení sociální péče.*“⁶⁷⁶

⁶⁷² Cit. dle: MRP, Bd. 1, 20, Dok. Nr. 799, 1. Juni 1932, s. 50-51.

⁶⁷³ Cit. dle: tamtéž, Dok. Nr. 808, 17. Juni 1932, s. 245.

⁶⁷⁴ Cit. dle: tamtéž, s. 244.

⁶⁷⁵ Srov. tamtéž, Dok. Nr. 830, 17. Oktober 1932, s. 624.

⁶⁷⁶ Cit. dle: tamtéž, s. 625.

Pod tlakem různých katastrofických scénářů a v souladu s antidemokratickou politickou kulturou začala rakouská vláda hledat konkrétní právní možnosti vládnutí bez ohledu na křehkou většinu v Národní radě. Na zasedání ministerské rady 30. září přijal kabinet nouzové nařízení o potrestání viníků úpadku Credit-Anstaltu a to na základě Válečného hospodářského zmocňovacího zákona, jehož použití stojí za připomenutí i vzhledem k dalšímu vývoji rakouského parlamentarismu. Válečná legislativní norma dávala vládě pravomoci k obnově hospodářského života, k nápravě hospodářských škod a k zajištění zásobování obyvatelstva po dobu trvání mimořádné situace způsobené válkou. V praxi měla vláda právo vydat nouzová nařízení, která nepodléhala dodatečnému schválení zákonodárným tělesem. Znění zákona ji umožňovalo prosadit jakoukoli legislativní normu bez parlamentu s poukazem na skutečnost, že jeho vydání vyžadovala mimořádná situace vzniklá v důsledku války. Zmocňovací zákon zůstal po roce 1918 součástí rakouského právního řádu a vláda jej čas od času používala. Jeho zrušení požadovali, i když ne vždy, pouze sociální demokraté, ale jejich apely nenašly pozitivní odezvu u občanských stran.⁶⁷⁷

Rakouský kabinet si počínal obratně. Využil zmocňovací zákon k vydání výše uvedeného nařízení, po němž již delší dobu volali právě představitelé nejsilnější levicové strany a jež vyvolávala sympatie také u veřejnosti. Fakt, že mezi pádem Credit-Anstaltu a přijetím zákona uplynulo dlouhých 16 měsíců, stavěl celou záležitost do poněkud odlišného světla. Ostatně někteří ministři zapochybovali nad jeho účinností, neboť většina viníků mezitím uprchla či zmizela spolu se svým majetkem do zahraničí.⁶⁷⁸ Kancléř 2. října použití zmocňovacího zákona odůvodnil slovy: *„Skutečnost, že je vládě umožněno, aby sama bez předchozích nekonečných parlamentních bojů okamžitě provedla určitá naléhavá*

⁶⁷⁷ Například v prosinci 1931 byl se souhlasem sociálních demokratů a na základě Válečného hospodářského zmocňovacího zákona prodloužen zákon na ochranu pronájmu.

⁶⁷⁸ Srov. MRP, Bd. 1, Dok. Nr. 827, 30. September 1932, Beilage B: Übertragung der stenographischen Aufzeichnung der Verhandlungen des Ministerrates in der 827, s. 579-594.

opatření, zřetelně přispěje k ozdravení naší demokracie."⁶⁷⁹ Skutečný smysl nařízení spočíval ve vypuštění „pokusného balónku“ a testování reakce opozice.

Zmocňovací zákon nápadně připomínal příslušné články německé ústavy a vytvářel právní oporu nedemokratického způsobu vládnutí. O jeho možnostech v praxi nebylo pochyb. Na Dollfussova slova o příspěvku k ozdravení demokracie reagovali i ostatní významní veřejní činitelé. Ministr obchodu Jakoncig propagoval myšlenku autoritativního státu stojícího nad stranami a opírajícího se o stavy. Jeho kolega ministr vojenství a bývalý kancléř křesťanský socialista Carl Vaugoin odmítl zrušení zmocňovacího zákona s poukazem na možnost prosadit vůli většiny proti destrukční politice sociální demokracie. Ačkoli nebyl členem vlády, nad požadavkem významného spolkového vůdce Heimwehru Ernsta Rüdiger Starhemberga, aby se kabinet opřel o vlastenecký lid a vládl bez parlamentu, nešlo mávnout rukou.⁶⁸⁰

Doklad o posílení autoritativního pravicového kurzu na rakouské politické scéně podala i personální změna v Dollfussově kabinetu. Nevýrazného ministra bezpečnosti Hermanna Acha vystřídal major ve výslužbě, účastník první světové války a vůdce vídeňského Heimwehru s dobrými vztahy s křesťanskými sociály Emil Fey.⁶⁸¹ Původní požadavek Heimatblocku jmenovat ho přímo ministrem narazil na odpor Landbundu. Kompromisní řešení mu umožnilo zaujmout funkci státního sekretáře,

⁶⁷⁹ Srov. Neue Freie Presse Nr. 24447. 4. Oktober 1932, s. 4; Reichspost Nr. 277, 4. Oktober 1932, s. 2; 4. Oktober 1932; Die Neue Zeitung Nr. 275, 4. Oktober 1932, s. 1.

⁶⁸⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 49, 19. října 1932, Bořek-Dohalský.

⁶⁸¹ Emil Fey (1886-1938), účastník první světové války, od roku 1927 člen vídeňského Heimwehru, od roku 1931 jeho zemský vůdce, od října 1932 státním sekretářem pro bezpečnost, květen 1933–květen 1934 ministrem bezpečnosti, září 1933–červenec 1934 vicekancléř, jedna z hlavních postav únorové rakouské občanské války, od července 1934 ministr bez portfeje, posléze působil v méně významných funkcích, od roku 1935 mimo vysokou politiku. Po anšlusu spáchal sebevraždu. K jeho osobě srov. propagandistický spis BLEIBTREU, Attilio Renato, Unser (Emil) Fey. Ein Bild des Helden, Wien 1934; MARKHOF-MAUTNER, Georg, Major Emil Fey. Heimwehrführer zwischen Bürgerkrieg, Dollfuss-Mord und Anschluss, Graz, Wien 2004; Biografie je populárně zaměřená, bez poznámkového aparátu, v sledovaném období neposkytuje nic podstatného. Feyova kontroverzní osobnost by si zasloužila moderní zpracování na základě archivních dokumentů.

přímo podřízeného nikoli ministru vnitra, nýbrž spolkovému kancléři.⁶⁸² Bezprostředně po svém nástupu do funkce byl konfrontován s dalším důkazem růstu vnitropolitického napětí – s případem krvavé srážky nacistů a sociálních demokratů ve vídeňské dělnické čtvrti Simmering.⁶⁸³

Proti použití zmocňovacího zákona protestovala z parlamentních stran pouze sociální demokracie. Na zasedání předsednictva nejsilnější levicové strany navrhl vídeňský starosta a člen Národní rady Karl Seitz vystupovat proti jeho užití co nejostřejší formou a to jak na půdě parlamentu tak prostřednictvím vlastních periodik.⁶⁸⁴ Strana obvinila Dollfusse z napodobňování metod německého kabinetu Franze von Papena a z pokusu zavést v Rakousku diktaturu. Požadovala svolání mimořádného zasedání Národní rady a neprodlené zrušení zákona.⁶⁸⁵ Jako jeden z mála projevil ochotu jednat o zrušení kontroverzního zákona – za příslib schválení zemského rozpočtu – dolnorakouský hejtman Karl Buresch. Iniciativa bývalého kancléře vyvolala nevoli ve vedení křesťanskosociální

⁶⁸² O pozadí Feyovy nominace neexistuje v memoárové literatuře shoda. Franz Winkler přichází s tvrzením, že ho navrhl Starhemberg. Srov. Winkler, *Diktatur*, s. 22; Informaci potvrzují rovněž samotný Ernst Rüdiger Starhemberg, jenž to později ve svých memoárech označí za „jednu z nejzávažnějších chyb mé politické kariéry.“ Cit. dle: STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 134.

⁶⁸³ Dne 16. října 1932 vyprovokovali rakouští nacisté krvavou srážku se sociálními demokraty ve vídeňské dělnické čtvrti Simmering s bilancí 3 mrtvých a několika desítek raněných. Srov. VGA, Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Lade 16, Mappe 30, Background, 16. Oktober 1932, Nazi-Sturm auf das Arbeiterheim Simmering; AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 49, Bořek-Dohalský, (československý diplomat legační rada Dohalský informuje o třech mrtvých a 74 zraněných); Arbeiter-Zeitung Nr. 287, 16. Oktober 1932, (extra Ausgabe), (prakticky celé číslo zcenzurováno, zůstala pouze jedna strana); Právo lidu č. 246, 18. října 1932, s. 2; Prager Presse Nr. 285, 18. Oktober 1932, s. 2; Reichspost Nr. 290, 17. Oktober 1932, s. 1, 3-4; Z odborné literatury především NECK, Rudolf, Simmering – 16. Oktober 1932. Vorspiel zum Bürgerkrieg, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 94-102; BOTZ, Gewalt, s. 202-206, uvádí tři mrtvé čtyři těžce raněné a dalších 16 osob muselo být převezeno do vídeňských nemocnic. Reflexi události ve vládě s negativním hodnocením srážky nabízí MRP, Bd. 1, 18. Oktober 1932, Dok. Nr. 830, s. 639-641; Bd. 2, 26. Oktober 1932 bis 20. März 1933, bearb. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1982, Dok. Nr. 831, 26. Oktober 1932, s. 15, (dále jen: MRP, Bd. 2).

⁶⁸⁴ Srov. VGA, Parteivorstand, Sitzung 3. Oktober 1932.

⁶⁸⁵ Srov. Das Kleine Blatt Nr. 275, 4. Oktober 1932, s. 2.

strany i samotného Dollfusse, a skončila neúspěchem.⁶⁸⁶ Na schůzi Národní rady 20. října otevřel problematiku zmocňovacího zákona Karl Seitz. Zákonodárcům připomněl připravenost proletariátu vystoupit proti porušování ústavy, neboť *„dělnictvo se musí povinně bránit, musí zachovávat zbraně v úctě, aby v momentě, kdy bude napadeno násilím, mohlo se násilím bránit“*.⁶⁸⁷ Seitzova slova přispěla k dalšímu vyhrocení již tak napjaté atmosféry. Někteří z vládních poslanců obvinili vídeňského starostu z podněcování k občanské válce. Následující den střety mezi vládou a opozicí pokračovaly. Do sporu se stejně jako v květnu dostali Engelbert Dollfuss a Otto Bauer. Lídr sociální demokracie nazval nedávno jmenovaného státního sekretáře Feye zločincem a vlastizrádce.⁶⁸⁸ Dollfuss kontroval, Bauera označil za bolševika, který nikdy upřímně neakceptoval demokracii a uznává jen diktaturu proletariátu. Bauer pak na Dollfusse zakřičel: *„Před každým, kdo je upřímným bolševikem mám respekt a tím, kdo zastává každý týden jiný názor, pohrdám.“*⁶⁸⁹ Pouze včasné přerušení schůze zabránilo bitce v Národní radě, když poslanec Heimatblocku Fritz Lichtenegger hodil dva kalamáře proti lavicím sociálních demokratů.⁶⁹⁰

Z průběhu říjnových událostí lze konstatovat, že ideologická vzdálenost mezi dvěma nejsilnějšími subjekty od jmenování Dollfussovy vlády rostla a vrcholila na prvním podzimním zasedání parlamentu. Po ztroskotání jednání s velkoněmci a nedůstojných scénách v Národní radě mohl kancléř očekávat opětovné potíže při prosazování klíčových zákonů – další nejisté balancování mezi existencí a pádem. Navíc vláda sama jitrila napjatou situaci, když jmenovala státním sekretářem vnitra v očích socialistů nenáviděného Feye. Otázka užití zmocňovacího zákona poté upadla s výjimkou jedné prosincové parlamentní schůze do zapomnění.⁶⁹¹

⁶⁸⁶ Srov. HELMER, 50 Jahre, s. 135; Odmítavé stanovisko opakoval Dollfuss na zasedání předsednictva křesťanskosociální strany. PKCHSP, Sitzung 20. Oktober 1932, s. 23.

⁶⁸⁷ Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 103. Sitzung 21. Oktober 1932, s. 2667.

⁶⁸⁸ Srov. tamtéž, s. 2676.

⁶⁸⁹ Srov. tamtéž, s. 2677.

⁶⁹⁰ Srov. tamtéž.

⁶⁹¹ Srov. Sten. Prot., NR, IV. GP, 109. Sitzung vom 13. Dezember 1932, s. 2844-2847.

Růst napětí nebyl patrný jen v případě rakouské vnitropolitické scény, k dalšímu vyostření došlo rovněž v mezinárodních vztazích. Nepřekonatelná propast mezi francouzskou defenzivní strategií a německým požadavkem zrovnoprávnění způsobila krach odzbrojovací konference. Papenova vláda pod silným tlakem demagogické kampaně nejsilnější německé strany – nacistů požadovala zrušení příslušných versailleských ustanovení a „dozbrojení“ v určitých kategoriích výzbroje.⁶⁹² Herriotův kabinet německý revizionistický požadavek odmítl. V reakci na to Berlín opustil jednací stůl s prohlášením, že bude jednat o odzbrojení až tehdy, bude-li uznán jeho požadavek na zrovnoprávnění.⁶⁹³ I přes dílčí úspěch Francie a Velké Británie v podobě obnovení dialogu s Německem odzbrojovací konference skončila bez výsledku.⁶⁹⁴

Demokratické státy čelily po fiasku ženevských jednání novému ofenzivnímu nástupu revizionistických sil. Mussolini, jenž oslavoval v Římě první dekádu své vlády, označil trianonskou smlouvu za dokument nemající právo „věčného trvání“.⁶⁹⁵ Na první pohled mohlo jít o tradiční „duceho“ silácké tvrzení, kdy by ve stejné době nedošlo k novému seskupení revizionistů v Maďarsku. Ministerského předsedu Gyula Károlyiho vystřídal dosavadní ministr obrany Gyula Gömbös.⁶⁹⁶ Šlo o bývalého člena generálního štábu podunajské monarchie, stoupence

⁶⁹² Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 46, 9. září 1932, Osuský; AdRK, Papen, Bd. 2, September-Dezember 1932, Dokumente Nr. 130 bis 240, beab. von Karl Heinz Minuth, Dok. Nr. 132, 9. September 1932, Ministerbesprechung, 11 Uhr, Boopard am Rhein 1989, s. 537-542; Dok. Nr. 135, 12. September 1932, Rundfunkrede des Reichskanzler, s. 546-561.

⁶⁹³ Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ periodická č. 5, 23. listopadu 1932, Ibl.

⁶⁹⁴ Srov. např. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 97, Sign. 112, Dopis československého chargé d'affaires v Paříži Ibla Edvardu Benešovi, 11. listopadu 1932; tamtéž, Záznam rozhovoru min. Dr. Beneše s m. p. MacDonaldem dne 12. listopadu 1932 v letním sídle MacDonalda v Chequers.

⁶⁹⁵ Srov. AMZV, PZ Řím 1932, PZ periodická č. 4, 8. ledna 1933, Chvalkovský.

⁶⁹⁶ Příčinou pádu Károlyiho vlády byly narůstající spory mezi ním a jednotnou stranou Srov. tamtéž, PZ Budapešť 1932, PZ č. 21, 30. září 1932, Pallier; ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Budapest, Karton Nr. 18, Zl. 41/Pol, 23. September 1932, Hennes Dollfusovi; Méně vyostřenou charakteristiku podává rakouské vyslanectví ve Vídni. Srov. tamtéž, Zl. 42/Pol, 28. September 1932, Hennes Dollfusovi; Zl. 43/Pol, 1. Oktober 1932, Hennes Dollfusovi. K charakteru Gömbösovy vlády srov. např. PRAŽÁK, Dějiny, s. 246-247; IRMANOVÁ, Maďarsko, s. 251; ORMOS, Mária, The Early Interwar Years 1921-1938, in: A History of Hungary, ed. Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank, Indiana 1990, s. 331-334.

nacionalismu, rasy, antisemitismu a likvidace parlamentarismu, otevřeně antidemokratického smýšlení.

Gömbösovi učaroval fašistický model vlády, ačkoli tvrdil, že jej „nelze přenášet do Maďarska. Fašismu daří se v Itálii, kde rostou pomeranče, v Maďarsku rostou akáty. Maďarsko najde si své formy, nebude státem korporacním, nýbrž půjde o kooperaci pod státním vedením. Ale nebude to diktatura“.⁶⁹⁷ Nespokojil se s funkcí „pouhého“ ministerského předsedy. Nárokoval si pozici vůdce národa, chtěl mít s ním bezprostřední styk. Aby toho dosáhl, využíval prostředky masové komunikace – tisk a rozhlas. Vyžíval se v rozvláčných projevech a nabubřených slovních spojeních. Zahraniční politika získala agresivnější ráz.⁶⁹⁸ Revize trianonské smlouvy „v duchu práva a spravedlnosti“⁶⁹⁹, hlavní program zahraniční politiky, zůstal nezměněn. K tomuto účelu obsadil nový premiér vládu obdobně smýšlejícími a jemu loajálními lidmi. Gömbös bezprostředně po inauguraci do úřadu poslal Mussolinimu telegram, v němž ho ujistil o neochvějném přátelství a úctě k Itálii. Zemi na Apeninském poloostrově vysoce ocenil i v programovém prohlášení vlády, neboť „již od dlouhé doby podporuje politiku, kterou sleduje maďarský národ“.⁷⁰⁰ V jednom z dalších depeší vyjádřil fašistickému diktátorovi úmysl intenzivně spolupracovat s Římem v rakouské otázce. Gömbösovy kontakty s nacionální pravicí v Německu měly sloužit jako báze pro úspěšnou kooperaci v ose Berlín – Řím – Budapešť – Vídeň, která by, řečeno slovy maďarského premiéra, nepochybně „hrála důležitou roli v politickém životě Evropy“.⁷⁰¹ Mezi pilíře maďarské zahraniční politiky patřil nejenom přátelský poměr k Římu. Jeden z prvních telegramů po Gömbösově zvolení směřoval rovněž do Vídně s patřičným důrazem na

⁶⁹⁷ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 29, 8. listopadu 1932, Pallier.

⁶⁹⁸ Srov. tamtéž, PZ č. 22, 6. října 1932, Pallier, (dále jen: AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 22). Německý Zahraniční úřad považoval od září 1931 do března 1933 maďarskou zahraniční politiku za neměnnou. Srov. PAAA, PA II., Ungarn, Politik, Bd. 2, Allgemeine auswärtige Politik, R 74142.

⁶⁹⁹ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, č. 27, 31. října 1932, Pallier.

⁷⁰⁰ Srov. tamtéž, PZ č. 22.

⁷⁰¹ Cit. dle: KERÉKES, Abenddämmerung, s. 116.

přátelský poměr obou zemí.⁷⁰² Dollfuss odpověděl v obdobně laděném duchu.⁷⁰³

Bilaterální vztahy mezi oběma bývalými centry podunajské monarchie zdaleka neodpovídaly idylickému tónu korespondence. Vzájemná obchodní dohoda měla vypršet k 15. červenci 1932 a jednání o nové pokračovala pomalým tempem. Kamenem úrazu se stal rakouský požadavek garancí maďarským státem za kvanta průmyslových výrobků v stanovených kontingentech. Podobné záruky Budapešť odmítala s poukazem na chybějící organizace, vysoké náklady na jejich vytvoření a nedostatek času k podobným krokům.⁷⁰⁴ Názorové difference způsobily vznik bezesmluvního vztahu a jeho překlenutí řešily obě státy provizorní dohodou.⁷⁰⁵

Před první zahraniční návštěvou Říma chtěl Gömbös prodiskutovat některé otázky s rakouským kancléřem. Proto pověřil svého důvěrníka, hraběte Semseye, sjednáním tajné Dollfussovy cesty do maďarské metropole. Mezi hlavní témata rozhovorů patřily problematika uzavření vzájemné obchodní smlouvy a otázka Jižního Tyrolska. Semsey požadoval informovat veřejnost až po cestě, aby nevzbudila dojem návštěvy s politickým charakterem.⁷⁰⁶ Dollfuss naléhání maďarské strany vyhověl. Prostřednictvím Budapeště chtěl přimět Itálii ke zmírnění denacionalizačních opatření v Jižním Tyrolsku. Volání krajanů nemohl vzhledem k vlastní nejisté pozici přehlížet. Vyhrocení situace v Alto Adige způsobilo rozhodnutí tamních úřadů zavést italské náboženské vyučování. Místní německy mluvící komunita proti tomu ostře protestovala. Další důvod kancléřovy návštěvy představoval neúspěch rakouské obchodní politiky o preferenčních jednáních s vybranými státy. Z neradostného

⁷⁰² Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 362, Zl. 24. 415-13/32, Message – Austausch mit dem königlichen ungarischen Regierung, 17. Oktober 1932.

⁷⁰³ Srov. tamtéž, Mündliche Mitteilung des Herrn Bundeskanzlers an den königlichen ungarischen Vertreter in Wien, 15. Oktober 1932.

⁷⁰⁴ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 20, 30. července 1932, Černý.

⁷⁰⁵ Srov. tamtéž, PZ periodická č. 4, 5. září 1932, Pallier.

⁷⁰⁶ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 362, dokument rakouského ministerstva zahraničí o rozhovoru s maďarským legačním radou hrabětem Semseyem, Hornbostel, (bez data, bez názvu a označení).

konstatování nevybočovaly ani rozhovory s Budapeští. Pokud by Dollfuss dokázal iniciovat změnu, výrazně by tím posílil svoje vyhlídky na setrvání v kancléřské funkci.⁷⁰⁷

Plánované setkání proběhlo 6. a 7. listopadu v Királyszállás u Budapeště. Nejprve oba politici mluvili o bilaterálních hospodářských vztazích. Gömbös souhlasil s Dollfussovým požadavkem na dodržování poměru vzájemného obchodu v poměru 100:150 ve prospěch Rakouska. Následující den hovořil kancléř s hostitelem mezi čtyřma očima opětovně na téma vzájemných hospodářských vztahů. Maďarsko-rakouskou celní unii označil Dollfuss s ohledem na aktuální politickou situaci za neproveditelnou, za reálnější a hospodářské výhody přinášející řešení pokládal co možná největší přiblížení se bezcelnímu území. Hostitel, mimochodem mluvící zcela plynně německy, i tentokrát vyjádřil souhlas. Poté kancléř stočil rozhovor na otázku Jižního Tyrolska. Maďarský ministerský předseda podle rakouského záznamu projevil mnoho porozumění pro Dollfussovy argumenty a přislíbil projednání ožehavé problematiky s Mussolinim.⁷⁰⁸ Cesta rakouského kancléře proběhla, jak ukazuje pohled do českých a německých archivů, v naprosté tajnosti.

První Gömbösova zahraniční cesta vedla zcela záměrně do italské metropole. Otázkou zůstává, jaký účel plnila zastávka ve Vídni. Těžko si lze představit, jak oba politici mluví dva dny o identických tématech. Proto považují informaci o Gömbösově pobytu v rakouské metropoli spíše za úhybný manévr a s cílem zamlžit předchozí Dollfussův pobyt v Maďarsku.⁷⁰⁹ Součást pečlivě připravené Gömbösovy návštěvy v Římě

⁷⁰⁷ Srov. tamtéž, Z. 24883-13-32, Information für Herr Bundeskanzler zur Gömbös Entrevue. Amtserinnerung (bez data), Hornbostel; ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1245, Besprechung Legationsrat Hornbostel mit ungarischem Legationssekretär Semsey am 4. November 1932 in Wien, Amtserinnerung (streng geheim), 4. November 1932, s. 277.

⁷⁰⁸ Srov. tamtéž, Z. 26615-13/Pol, Zusammenkunft Bundeskanzler Dr. Dollfuss mit ungarischem Ministerpräsident Gömbös am 6. November 1932. Amtserinnerung über am 6. November abgeführte Unterredung zwischen Ministerpräsident Goemboes in Királyszállás (nach den Sektionschef Dr. Schüller vom Bundeskanzler gemachten Mitteilung). Otištěno: ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1247, Besprechung Bundeskanzler Dollfuss mit ungarischem Ministerpräsidenten Gömbös am 6. und 7. November in Királyszállás, Amtserinnerung (streng geheim), 7. November 1932, s. 281-282.

⁷⁰⁹ Lajos Kerekes vycházející z maďarských archivních dokumentů uvádí, že Gömbös se na cestě do Říma zastavil 7. listopadu ve Vídni u Dollfusse. Ten ho informoval o

tvořil i rozhovor s Mussolinim o aktuálních mezinárodně politických tématech, kromě jiného otázky odzbrojení, revize, světové hospodářské konference a nemohla chybět ani rakouská problematika. Oba státníci hodlali nadále finančně i materiálně podporovat Heimwehr, v němž i přes dosavadní neschopnost splnit proklamované cíle spatřovali spojení, a dále chtěli napomoci užší kooperaci Vídně a Budapeště. Fašistický diktátor slíbil Maďarsku a Rakousku dodávku vojenského materiálu pocházejícího z italské válečné kořisti během první světové války.⁷¹⁰

Důležitost maďarské karty v rakouské zahraniční politice způsobily již několikrát zmíněné obtíže uzavření nové obchodní smlouvy.⁷¹¹ Vicekancléř Franz Winkler jel do Budapešti pověřen ukončením vyjednávacího maratónu.⁷¹² Po počátečních nezdarech požádal o pomoc Dollfusse. Kancléř - v diplomatické praxi poněkud neobvykle - přijel do maďarské metropole na základě pouhého telefonátu člena vlády vybaveného dostatečnými pravomocemi k definitivnímu projednání všech otázek.⁷¹³ Návštěva vysokého rakouského představitele v Maďarsku spolu s římskou cestou Gömböse vyvolaly v novinách značný ohlas. Žurnalisté,

připravenosti Rakouska vytvořit celní unii s Itálií a Maďarskem, ovšem za momentální situace ji považoval za nemožnou. Dále žádal Gömböse o intervenci u Mussoliniho ve prospěch německy mluvícího obyvatelstva v Jižním Tyrolsku. Srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 117; O vídeňské návštěvě se zmínil i Gömbös v rozhovoru s německým vyslancem v Budapešti von Schönem. Srov. PAAA, Pol. II., Ungarn, Politik, Bd. 4, Politische Beziehungen Ungarn zu Deutschland R 74147, A. Nr. 177, 25. November 1932, (dále jen: PAAA, Pol. II., UP, Bd. 4, R 74147).

⁷¹⁰ Ke Gömbösově návštěvě srov. tamtéž (o rakouské otázce se zpráva zmiňuje jen okrajově); AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 31, 22. listopadu 1932, Pallier, (zpráva československého vyslance Palliera je nekonkrétní, neboť většinou vychází z úředních sdělení a z maďarského deníku Pester Lloyd; Nejpodrobněji KEREKES, Abenddämmerung, s. 117-119.

⁷¹¹ Dne 19. listopadu 1932 navštívil Dollfusse v Salzburku bavorský ministerský předseda Heinrich Held. Diskutovali o spolupráci mezi křesťanskosociální stranou Rakouska a Bavorskou lidovou stranou. O podrobnostech rozhovoru jsou k dispozici pouze útržkovité informace. Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, výstřižky z novin Deutsche Allgemeine Zeitung 20. November 1932; výstřižek z Der Tag 20. November 1932; Montag Morgen 21. November 1932; II Oe 1292, 23. November 1932, Dopis Bülowa Planckovi (vrchní vládní rada v říšském kancléřství). Návštěva vyvolala pozornost i v československém tisku srov. Lidové listy č. 266, 20. listopadu 1932, s. 2; Prager Presse Nr. 324, 27. November 1932, s. 1; Na základě uvedených dokumentů soudím, že otázka zahraniční politiky nebyla na pořadu dne.

⁷¹² Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 833, s. 68.

⁷¹³ Dollfussův postup kritizovalo rakouské ministerstvo zahraničí Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50, 22. listopadu 1932, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50), Fierlinger.

ale i někteří diplomaté začali spekulovat o zrodu nového hospodářského a politického bloku pod patronátem Itálie.⁷¹⁴ Dollfuss podobné úvahy rozhodně dementoval, neboť neuvažoval o opuštění neutralistické linie zahraniční politiky.⁷¹⁵ Pobyt v Budapešti sloužil výhradně k urychlení obchodně politických jednání s Maďarskem na základě směrnic hospodářské politiky prosazených Richardem Schüllerem.⁷¹⁶ Šlo o snahu Vídně nově uspořádat obchodní vztahy s nejvýznamnějšími partnery na preferenční bázi výhodněji pro Rakousko než v minulosti. Na rozdíl od maďarských představitelů nechtěl dát Dollfuss cestě vysoce politický charakter. V Budapešti pobyl 20. listopadu jen několik hodin a odmítl oficiální uvítání i loučení na nádraží. Francouzský vyslanec Clauzel ho ihned upozornil, že Paříž by neposkytla svůj díl z lausannské půjčky, pokud by rakouská vláda podnikla nějakou politickou akci bez jejího vědomí.⁷¹⁷

Na první pohled ukvapené Dollfussovo rozhodnutí přineslo nakonec své ovoce. Stěžejním problémem nové obchodní dohody byl dovoz rakouského dříví do Maďarska a maďarského dobytka do Rakouska. Dne 12. prosince 1932 parafovaný dokument představoval kompenzační smlouvu se státní kontrolou dovozu a vývozu obsahující ujednání o rakouském dříví, celulóze, strojích, elektrických potřebách, maďarském hovězím a vepřovém dobytku, potravinách a jiných obchodních artiklech.

⁷¹⁴ Srov. např. ÖStA, AdR, BMfÄ, ÖVB, Prag, Karton Nr. 28, Zl. 136/Pol., 28. November 1932, Marek Dollfussovi; AMZV, PZ Bělehrad 1932, PZ č. 85, 6. prosince 1932, Flieder.

⁷¹⁵ Srov. PAAA, Pol. II., UP, Bd. 4, R 74147, Dopis Köpkeho německému vyslanci v Římě von Hassellovi 9. prosince 1932, (dále jen: PAAA, Pol. II., UP, Bd. 4, R 74147, Dopis Köpke-Hassell 9. prosince 1932). Nesouhlasím s názorem českého historika Jindřicha Dejmka, který považuje rakouskou zahraniční politiku v listopadu 1932 za výrazně proitalskou. Srov. DEJMEK, Beneš, s. 540.

⁷¹⁶ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50; tamtéž, TD 1932, Budapešť 24. listopadu 1932, č. 579/32, Pallier; tamtéž, PZ Budapešť 1932, PZ č. 32, 24. listopadu 1932, Pallier; ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 362, Zl. 24.981-13, Unsere Handelsvetragsverhandlungen mit Ungarn und die daran falsch geknüpften Kombinationen, 22 Oktober 1932, Peter, (mylně udán datum, správně 22. listopadu); Uloženo také: tamtéž, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15. Všechny čtyři dokumenty se ve výše uvedeném tvrzení shodují; otištěno rovněž: ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1252, Generalsekretär Peter an Gesandte Marek (Prag), Ploennies (Belgrad), Grünberger (Paris), Frank (Berlin), Hoffinger (Warschau), Franckenstein (London), Egger (Rom) und Geschäftsträger Eckhardt (Bukarest), Zirkularerlass, 22. November 1932, s. 287-289.

⁷¹⁷ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50.

Ačkoliv Budapešť požadovala vyšší kontingenty u některých komodit, nakonec ve smlouvě spatřovala „značné zlepšení“⁷¹⁸ ve srovnání s minulostí. Uzavření obchodní dohody znamenalo první mezinárodně obchodní úspěch jak Gömbösovy tak Dollfussovy vlády a lze konstatovat, že přinesla výhody oběma participujícím zemím.⁷¹⁹

Německý Zahraniční úřad rakousko-maďarské sblížení i možné z toho vyplývající kombinace pečlivě sledoval a analyzoval.⁷²⁰ Současně vzal v úvahu i pokusy maďarských diplomatů o zlepšení bilaterálních vztahů, neboť obě země spojoval podobný názor na odzbrojení a revizi mírových smluv.⁷²¹ Německo by – přirozeně pod vlastní taktovkou – blok revizionistických států uvítalo, leč v něm si vedoucí roli nárokovala rovněž Itálie. Možnost uskupení středoevropských a podunajských států bez participace výmarské republiky samozřejmě Berlín striktně odmítal.⁷²² Na rakouské politické scéně mohl počítat s loajálními spojenci – velkoněmci, kteří otevřeně kritizovali Dollfussovu diplomacii jako Německu nepřátelskou.⁷²³ Po opuštění odzbrojovacích jednání nevystupovala Papenova vláda v mezinárodních vztazích nijak aktivně. Zcela ji zaměstnávalo řešení vnitropolitických obtíží. Skomírající výmarská demokracie projevovala o Rakousko minimální zájem a pokud přece, tak výhradně v souvislosti s lausannskou půjčkou. Počátkem prosince 1932 Papenova vláda padla. Nový německý kancléř Kurt von Schleicher zaslal Dollfussovi srdečný telegram „s nejupřímnějšími přáními pro dobro německého národa v Rakousku“.⁷²⁴ Kancléř popřál německému kolegovi

⁷¹⁸ Cit.dle: ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Budapest, Karton Nr. 18, Zl. 57/Pol., 13. Dezember 1932, Hennes Dollfussovi; Dále srov. tamtéž, Zl. 56/Pol., 6. Dezember 1932, Hennes Dollfussovi.

⁷¹⁹ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, periodická zpráva č. 6, 16. ledna 1933, Pallier; tamtéž, PZ Vídeň 1932, periodická č. 4, 19. ledna 1933, Fierlinger; NA, VAMZV I., karton č. 950, O rakouské hospodářské situaci (bez data). Pozitivně smlouvu hodnotil i maďarský tisk srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Budapest, Karton Nr. 18, Zl. 60/Pol., 26. Dezember 1932, Hennes Dollfussovi.

⁷²⁰ Srov. PAAA, Pol II., UP, Bd. 4, R 74147, Dopis Köpke-Hassell 9. prosince 1932.

⁷²¹ Srov. tamtéž, Aktenvermerk, II. Ung. 705, 1. Dezember 1932.

⁷²² Srov. tamtéž, Dopis Köpke-Hassell 9. prosince 1932.

⁷²³ Srov. tamtéž, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, II Oe 1274, 30. November 1932, Friedberg Zahraničnímu úřadu.

⁷²⁴ Cit. dle: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, Telegramm, Berlin, II Oe 1374, 9. Dezember 1932, Schleicher Dollfussovi.

výsledky vedoucí k „požehnání německého národa”.⁷²⁵ Tím vzájemná korespondence obou politiků skončila, poněvadž Schleicher o intenzifikaci vztahů neprojevil i vzhledem k nedostatku času k rozvinutí zřetelnější vlastní zahraničně politické koncepce zájem.

Hirtenberská aféra

Malé dolnorakouské městečko Hirtenberg nemělo pro dějiny Rakouska zvláštní význam, až do 8. ledna 1933, kdy Arbeiter-Zeitung zveřejnil článek „*Italské zbraně pro Maďarsko jdou přes Rakousko!*”⁷²⁶ Sociálně demokratický deník psal o 40 vagonech na zdejším železničním nádraží obsahujících kulometry a další ruční zbraně oficiálně deklarované jako staré železo.⁷²⁷ Další stopy vedly ke generálnímu řediteli Hirtenberské muniční továrny Fritz Mandlovi, jinak podporovateli Heimwehru a příteli knížete Starhemberga s kontakty na italské vojenské kruhy.⁷²⁸ Arbeiter-Zeitung zjistil i tranzitní trasu vojenského materiálu a jeho cíl. Z italské Verony putoval přes Villach do Hirtenbergeru. Zde jej zaměstnanci Mandlovy továrny přeložili na nákladní auta směr Maďarsko. Sociálně demokratický list si právem položil otázku, jak je možné, že přes území Rakouska probíhá transport citlivého materiálu, aniž by o tom příslušné úřady věděly.⁷²⁹ Článek spustil lavinu dohadů a kombinací a dal vzniknout jednomu z dominantních problémů evropské politiky začátku roku 1933,

⁷²⁵ Cit. dle: tamtéž, Telegramm aus Wien 9. Dezember 1932, Rk. 11880, Dollfuss Schleicherovi

⁷²⁶ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 7, 8. Januar 1933, s. 1, (dále jen: Arbeiter-Zeitung, 8. Januar 1933, s. 1; Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1928-1938, hrsg. von Christine Klusacek, Kurt Stimmer, Wien, München 1982, s. 220-221, (dále jen: Dokumentation 1928-1938). Výstřižek uložen rovněž AMZV, II. sekce, karton č. 825, (zde i další navazující články převážně pocházející z Arbeiter-Zeitung).

⁷²⁷ Karl Renner mluví o 47 vagonech, Anton Rintelen o 40. Srov. RENNER, Republik, s. 125; RINTELEN, Weg, s. 212.

⁷²⁸ Charles Gulick tvrdí, bez udání pramene, že Mandl podporoval Heimwehr materiálně i finančně „možná od 1927, pravděpodobně od 1929, bezpečně od 1930”. Srov. GULICK, Österreich, s. 396.

⁷²⁹ Srov. Arbeiter-Zeitung, 8. Januar 1933, s. 1.

jenž podle názvu nechvalně proslulé obce dostal již dobově název hirtenberská aféra.⁷³⁰

Sociální demokracie skandálním odhalením zamýšlela zasadit těžký úder vládě, krok plně odpovídající dosud neplodné strategii nekompromisní opozice.⁷³¹ Strana tím sledovala dva cíle: Vytvořit tlak na umírněné křídlo křesťanských socialistů a donutit je ke koaliční spolupráci⁷³² nebo v lepším případě přivodit pád kabinetu.⁷³³ Šlo o záměrnou akci. Rakouský Arbeiter-Zeitung připravil předem text a poskytl jej vybraným redakcím sociálně demokratických listů, přičemž s nimi také koordinoval datum jeho zveřejnění.⁷³⁴

Objev Arbeiter-Zeitung podal důkaz o italské podpoře tajného maďarského vyzbrojování, samozřejmě v příkrém rozporu s příslušnými ustanoveními trianonské smlouvy, o němž se již dlouho spekovalo. Výbušnost lednového článku způsobilo dobové přesvědčení o brzkém válečném konfliktu, přerůstající v některých momentech v psychózu⁷³⁵, přiživovanou v souvislosti s prudkým zhoršením vztahů mezi Římem a Bělehradem. Italský tisk často nešetřil vulgárními útoky na adresu jugoslávského krále Alexandra. Nechyběly ani vzájemné hraniční incidenty a rozmlíšky⁷³⁶ či pověsti o konspiračních setkáních revolučních živlů

⁷³⁰ Dosavadní odborná literatura se zaměřuje zejména na vnitropolitické aspekty hirtenberské aféry. Srov. GULICK, Österreich, s. 396-399; REICHERT, Scheitern, s. 59-62; PETERSEN, Jens, Hitler-Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933-1936, München 1973, s. 97-99, (dále jen: PETERSEN, Hitler). Na základě nevydaných maďarských pramenů KERÉKES, Abenddämmerung, s. 121-125. Archivní dokumenty britské provenience využívá BEER, Anschluss, s. 155-180.

⁷³¹ Například začátkem ledna 1933 požadovala sociální demokracie závazné prohlášení Dollfusse a prezidenta Wilhelma Miklase, že Válečný zmocňovací zákon nebude užít. I tento pokus ztroskotal. Srov. VGA, Parteiarchiv, Sitzung 5. Januar 1933.

⁷³² Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 1, 9. ledna 1933, Fierlinger.

⁷³³ Vídeňský starosta Karl Seitz počítal v souvislosti s hirtenberskou aférou s pádem Dollfussova kabinetu. Srov. PERTINAX, Österreich 1934, s. 166-169; Stejný názor zastával i americký vyslanec ve Vídni. Srov. GOLDNER, Dollfuss, s. 23.

⁷³⁴ Moji domněnku potvrzuje i článek Práva lidu ve srovnání s rakouským Arbeiter-Zeitung z takřka identickým obsahem Srov. Právo lidu roč. 42, 1933, č.7, 8. ledna 1933, s. 2.

⁷³⁵ Srov. např. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 97, Sign. R 112, Rozhovory s diplomaty, politiky, červenec-listopad 1932, Hovor s m. p. Herriotem dne 21. 9. 32 od 7:15 – 9: 00 večer v hotelu des Bergues.

⁷³⁶ Srov. AMZV, PZ Řím 1932, periodická zpráva č. 4, 8. ledna 1933, Chvalkovský; tamtéž, PZ Bělehrad 1932, PZ periodická zpráva č. 4, 4. ledna 1933, Flieder.

různých národností usilujících o převrat v Jugoslávii.⁷³⁷ Odvážné kombinace posilovalo rovněž narušování rakouského vzdušného prostoru letouny, nabírajícími pak směr Maďarsko, které Dollfussova vláda bagatelizovala.⁷³⁸

Zpočátku nebylo jasné, k jakému účelu je vlastně pašovaný materiál určen. Mohlo jít o dodávku Maďarsku, Heimwehru nebo rakouské armádě připravující zavedení milice.⁷³⁹ Večer 9. ledna zveřejnila vláda úřední komuniké. Vydávala zbraně za italskou válečnou kořist dovezenou do Hirtenbergu pouze za účelem opravy a k přechodnému uskladnění.⁷⁴⁰ Dolnorakouská fabrika tím chtěla v době vysoké nezaměstnanosti zajistit práci pro svoje dělníky.⁷⁴¹ Zpočátku vláda ani samotný kancléř nepřipisovali odhalení novin velkou váhu. Na zasedání předsednictva křesťanskosociální strany Dollfuss prohlásil: „*Domnívám se, že zbraně po opravě půjdou do Itálie a nezpůsobí žádné zvláštní potíže.*“⁷⁴² Odlišně na událost nahlíželi malodohodoví i francouzští diplomaté a žádali informace přímo od kancléře.⁷⁴³ Odhalený případ pašování zbraní potvrdil podezření Beneše a jeho kolegů o tajném porušování trianonské smlouvy. Hirtenberg působil na Malou dohodu jako živá voda. Právě malodohodoví diplomaté nejvíce naléhali na Dollfusse, aby poskytl podrobné vysvětlení.⁷⁴⁴ Ten je ubezpečil, že vláda nemá v podloudném dovozu zbraní prsty. Předpokládal

⁷³⁷ Srov. tamtéž, TD 1932, Vídeň 2. prosince 1932, č. 611/32, Fierlinger; MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 98, Sign. R 113, Rozhovory s diplomaty, politiky, prosinec 1932, Sdělení vyslance Fierlingera 3. prosince 1932.

⁷³⁸ Srov. PAAA, PA II., Italien, Politik, Bd. 3, R 72814, Beziehungen zu Österreich, II. It. 64, 12. Januar 1933, zpráva německého konzulátu v Korutanech, (dále jen: PAAA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814); NA, VAMZV I., karton č. 1007, Národní listy 8. prosince 1932; Prager Presse 13, 1933, Nr. 10, 10. Januar 1933, s. 1, (dále jen: Prager Presse 10. Januar 1933).

⁷³⁹ Srov. AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. 219/33, Dopis Fierlingera Benešovi, 12. ledna 1933, (dále jen: AMZV, II. sekce, karton č. 825, Dopis 12. ledna 1933).

⁷⁴⁰ Přesněji se jednalo o zbraně rakousko-uherské armády, které padly do rukou Italům v průběhu první světové války.

⁷⁴¹ Srov. Prager Presse 10. Januar 1933, s. 1; Reichspost 1933, Nr. 9, 9. Jänner 1933, s. 4.

⁷⁴² Cit. dle: PKCHSP, Vorstand 12. Jänner 1933, 7:15, s. 55. Vláda o hirtenberské aféře vůbec nejednala srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 840, 13. Jänner 1933, s. 193-206.

⁷⁴³ Srov. AMZV, II. sekce, karton č. 825, Dopis 12. ledna 1933.

⁷⁴⁴ Srov. tamtéž, PZ Bukurešť 1933, PZ č. 3, 20. ledna 1933, Tomeš.

jejich vrácení do Itálie a slíbil sdělení všech důležitých informací včetně obsahu smlouvy hirtensberské fabriky s italskými dodavateli.

Nejprudší reakci způsobil článek Arbeiter-Zeitung zcela pochopitelně ve Francii. Prakticky všechny místní deníky obšírně informovaly o nové svatogotharské aféře.⁷⁴⁵ Tisk pojmenoval tři hlavní viníky: Itálii, která podloudně dodává zbraně Maďarsku, Maďarsko, veřejně porušující mírovou smlouvu a spoluviníka Rakousko. Noviny neopomněly připomenout poskytnutí francouzské části lausannské půjčky výlučně vládě, která koná podle platných mezinárodních úmluv a pokud toto nebude zachováno, Paříž nedodrží své závazky.⁷⁴⁶

Rakouská vláda zaujala defenzivní pozici a vypracovala obsáhlou apologii. Je velmi obtížné vypátrat, kdo je jejím původcem. Ze znalosti chodu rakouského ministerstva zahraničí vyvozují; na konečnou verzi měli velký vliv Dollfuss a generální sekretář ministerstva zahraničí Franz Peter. Vzhledem k budoucímu vývoji Hirtensberského případu stojí za připomenutí argumentace rakouské vlády: Zbraně byly zaslány do podalpské země od soukromé italské firmy a opravu zprostředkovala jistá švýcarská společnost s kontakty na továrnu ve městě Hirtensberg. Zdejší fabrika pak požádala u příslušných úřadů o provedení zakázky. Rakouské ministerstvo financí souhlasilo, neboť šlo o práci pro místní dělníky, která neodporovala liteře mírové smlouvy a rakouské legislativě.⁷⁴⁷ Zbraně bez problémů prošly hraniční kontrolou, kde byly otevřeně deklarovány jako vojenský materiál. Podle rakouských představitelů se nejednalo o porušení mírových ustanovení, poněvadž nešlo ani o vývoz ani o dovoz zbraní, nýbrž pouze o průvoz v záznamním řízení a ten neodporuje mezinárodním závazkům země. Pokud by tomu bylo naopak, Vídeň by nemohla připustit ani běžně realizovaný transport československých zemí do Jugoslávie, a proto by neměla být celá záležitost zveličována. Zásilka pocházela

⁷⁴⁵ Svatogotharská aféra byla odhalena koncem roku 1928, šlo o pašování zbraní z Itálie do Maďarska.

⁷⁴⁶ Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 6, 17. ledna 1933, Wendl; Stejně smýšleli i vysocí francouzští politikové srov. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Paris, Karton Nr. 59a, Zl. 4/Pol., 10. Jänner 1933, Schmid Dollfusovi.

⁷⁴⁷ Srov. Saintgermainská smlouva článek 132 a 134.

z vítězného státu – Itálie a Rakousko jej nemohlo podezřívat z porušování mírových smluv a kontrolovat pravost jím vystavených nákladních listů.⁷⁴⁸

Argumenty rakouské vlády nepůsobily důvěryhodně a v některých bodech si navzájem protiřečily. Například nebylo žádným tajemstvím, že hirtenberská továrna vyrábí náboje určené pro nové modely pušek, které měly být ve spolkové armádě zavedeny v budoucnu. Rozpačitá prohlášení dával sám Dollfuss. V hlavním výboru poslanecké sněmovny se přeřekl a mluvil o 70 000 puškách. Na základě upozornění pak korigoval jejich počet na „pouhých“ 40 000. Nejenom množství zbraní mu dělalo problémy, ale také místo určení kontroverzního materiálu. Jednou jmenoval Maďarsko, podruhé Itálii, potřetí jemu neznámý stát.⁷⁴⁹

Aktivita malodohodových diplomatů nepovolovala. Právě naopak. Vyvíjeli značnou aktivitu ve prospěch řádného vyšetření zbraní u Společnosti národů.⁷⁵⁰ Na popud Francie nakonec zcela v této věci převzali iniciativu.⁷⁵¹ V Británii pokládali jejich požadavek za zbytečný. Londýn opět jednou projevila jistý druh paternalismu vůči Budapešti, poněvadž nechtěl mezinárodně denunciovat Maďarsko a donutil Malou dohodu k odložení debaty o Hirtenbergu v rámci ženevské organizace. Francie a státy malodohodové aliance, vědomi si nutnosti koordinace svého postoje

⁷⁴⁸ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Prag, Karton Nr. 52, Zl. 104.286-14 a, 13. Jänner 1933, Peter Markovi; AMZV, Kroftův archiv, Zápis, Porada 16. ledna 1933; tamtéž, II. sekce, karton č. 825, Vyslanec Marek o zbraních provážených přes Rakousko, 13. ledna 1933, zápis sestavil Kamil Krofta.

⁷⁴⁹ Srov. tamtéž, AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, Amtserinnerung, 18. Jänner 1933, (sdělení francouzského legačního rady Vicomte de Montbase rakouského legačnímu radovi Hornbostelovi); ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1260, Besprechung Legationsrat Hornbostel mit französischem Legationsrat de Montbas am 18. Januar 1933 in Wien, Amtserinnerung, 16. Januar 1933, s. 299-300; AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. 322/33, 16. ledna 1933. Dopis Fierlingera Benešovi. Oba dokumenty se ohledně obsahu rozmluvy shodují.

⁷⁵⁰ Na základě prohlášení Johannese Schobera z roku 1930. V něm závazně Společnost národů ujistil, že rakouská vláda bude plnit závazky plynoucí z mírových smluv a příslušná zákonná opatření týkající se vojenského materiálu. Srov. AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. 377/33, 18. ledna 1933, Dopis Fierlingera Benešovi.

⁷⁵¹ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 99, Sign. R 114, Rozhovory s diplomaty, politiky, leden-březen 1933, Hlášení vyslance Kellnera do Ženevy 20. ledna 1933, (dále jen: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 99, Sign. R 114).

s Londýnem ustoupily a spokojily se s pouhým dotazem na příslušných místech v Itálii a Maďarsku.⁷⁵²

Po prvních dnech více či méně pravdivých kombinací ztratil Hirtenberg na výbušnosti. Důkazem toho je teprve 28. ledna vznesená nóta ryze informativního charakteru britského a francouzského vyslance v maďarské a italské metropoli.⁷⁵³ Budapešť se totiž doposud tvářila, jakoby o ničem nevěděla.⁷⁵⁴ Ani intervence zahraničních diplomatů nepřinesla nic nového. Z tamního ministerstva zahraničí zněla tatáž odpověď: „*Vláda nemá žádných přímých informací (o dovozu vojenského materiálu – pozn. M. Š.)... a... žádné zbraně do Maďarska nebyly dopraveny.*“⁷⁵⁵ Rovněž Řím dával od nepříjemné záležitosti ruce pryč. Státní podsekretář Palazzo Chigi Fulvio Suvich označil Hirtenberg za čin soukromníka, s nímž italská vláda neudrží žádné styky.⁷⁵⁶

Rakouský kabinet nemohl zvolit podobná provokativní prohlášení. Společná francouzsko-britská demarše kladla Vídni řadu nepříjemných otázek: Věděla vláda o transportu, počtu a specifikaci zbraní, zemi původu a odesílateli, příjemci a o nákladech na transport? Je místem určení Maďarsko a kde se nacházejí zbraně nyní? Odevzdání nóty hodnotili na společné schůzce zástupci Malé dohody a Francie jako v dané situaci maximum možného.⁷⁵⁷ Akcí obou tradičních demokracií zjevně zaskočený Dollfuss si vyžádal čas na zodpovězení dotazníku. S odpovědí váhal. Vzhledem k odlišnostem původního konceptu od konečné verze, nelze vyloučit předchozí konzultaci s Itálií a Maďarskem.⁷⁵⁸ Stanovisko

⁷⁵² Srov. tamtéž, PZ Paříž 1933 PZ č. 11, 4. února 1933, Osuský; MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 99, Sign. R 114, Telefonická zpráva ze dne 27. ledna 1933 v 11 hod. (Ženeva). K postoji Velké Británie srov. BEER, Anschluss, s. 160-161.

⁷⁵³ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 3, 29. ledna 1933, Pallier, (dále jen: AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 3).

⁷⁵⁴ Srov. tamtéž, TD 1933, Budapešť 30. ledna 1933, č. 54/33, Pallier.

⁷⁵⁵ Cit. dle: tamtéž, PZ Budapešť 1933, PZ č. 3; stejnou odpověď uvádí: ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Budapest, Karton Nr. 19, Zl. 10/Pol., 4. Februar 1933, Hennet Dollfussovi.

⁷⁵⁶ Srov. AMZV, PZ Řím 1933, PZ č. 3, 4. února 1933, Chvalkovský, (dále jen: AMZV, PZ Řím 1933, PZ č. 3).

⁷⁵⁷ Srov. tamtéž, PZ Vídeň 1933, PZ č. 4, 2. února 1933, Fierlinger.

⁷⁵⁸ Srov. ÖStA, AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, (bez názvu, data, jde o koncept odpovědi na demarši velmocí z 28. ledna 1933, která se liší od konečného stanoviska vlády).

rakouského kabinetu nepřekvapilo; vláda nevěděla o nelegálním pašování zbraní; odesílatel, soukromá osoba pochází z italské Brescie; jde pouze o vyčištění zbraní a rozšíření nábojové komory, což neodporuje ustanovením mírové smlouvy; vojenský materiál byl dovezen do alpské republiky pouze na přechodnou dobu a pak měl být reexportován; rakouským úřadům není známo, zda je určen pro Maďarsko nebo pro nějaký jiný stát.⁷⁵⁹

Odpověď maďarské a rakouské vlády neuspokojila státy Malé Dohody. Právě Malá dohoda naléhala, aby zbraně byly buď vráceny, nebo zničeny.⁷⁶⁰ Velmoci ve svém postoji kolísaly, postupně ale pokládaly za nej přijatelnější řešení požadavek zpětného vývozu zbraní a jeho prokázání nákladním listem.⁷⁶¹ V důsledku předcházející značně vyhýbavé rakouské odpovědi na první nótu zvolily velmoci podruhé i s ohledem na značnou medializaci celého případu poněkud ostřejší demarši.

Francouzský vyslanec Bertrand Clauzel a jeho britský kolega Eric Phipps podali 11. února - každý odděleně - rakouské vládě nótu, v níž žádali bližší informace ohledně Hirtenberského případu.⁷⁶² Charakterizoval ji radikálnější styl než její předchůdkyni. Úvodem konstatovala flagrantní porušení ustanovení saint-germainské smlouvy. Francouzská vláda shrnula své požadavky do pěti bodů: Vrácení zbraní odesílateli nebo jejich likvidaci, o čemž musel Dollfussův kabinet podat diplomatickým zástupcům patřičné důkazy. Dále měl umožnit vyšetřování za účelem zjištění, kde a jaké množství zbraní bylo přes rakousko-maďarskou hranici zasláno. Výsledek šetření musel být sdělen titulářům obou velmocí. Závěrečný bod nóty stanovoval rakouskému kabinetu povinnost splnit zmíněné čtyři podmínky v plném rozsahu ve lhůtě dvou týdnů ode dne jejího podání. Styl demarše měl nepochybně charakter ultimáta, neboť

⁷⁵⁹ Srov. tamtéž, bez názvu, (Odpověď rakouské vlády na demarši velmocí z 28. ledna 1933, 30. ledna 1933; ADÖ, Bd. 8, Dok. Nr. 1265, Gesandter Wildner an die österreichische Gesandtschaft in London, 1. Februar 1933, s. 308-311; AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. 696/33, 2. února 1933 (Fierlinger Benešovi).

⁷⁶⁰ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, Rakousko, karton č. 217, Sign. R 348, Kopie francouzského originálu noty Malé dohody.

⁷⁶¹ Srov. tamtéž, karton č. 99, Sign. R 114, Záznam telefonického hovoru vysl. Fierlingera s Drem Špačkem ze dne 11. února 1933 v 9:35 hod.

⁷⁶² Srov. Prager Presse Nr. 43, 12. Februar 1933, s. 1.

v ní bylo celkem sedmkrát použito sloveso „musí“.⁷⁶³ Na druhé straně však chyběla zmínka o případných sankcích, nebude-li splněna.⁷⁶⁴ Původní instrukce francouzské vlády obsahovala ještě šestý bod – závazný slib rakouského kabinetu, že v budoucnu nepovolí žádnou zásilku zbraní, která by odporovala mírovým smlouvám. Tuto podmínku Clauzel po dohodě s britským vyslancem v notě vynechal, protože se oba obávali všeobecného odporu v Rakousku, případně hrozil spor o přípustnosti československých dodávek přes území podalpského státu. Ultimativními požadavky překvapený Dollfuss slíbil využití veškerých svých kompetencí k řádnému vrácení zbraní do Itálie, ale opět upozornil na obtížnost celé situace, jelikož odesilatelem je soukromá osoba.⁷⁶⁵

Dikce noty a citlivost případu vyžadovala opatrné informování zástupců novin, zvláště když v zákulisí nebylo možné přehlédnout silný nátlak na rakouského kancléře. Německý vyslanec Rieth a jeho italský kolega Preziosi radili Dollfussovi, aby ve věci zbraní neustupoval. Dokonce mu předestřeli plán, v němž by Rakousko vypovědělo lausannskou půjčku, podle jejich názoru za daných okolností tak jako tak bez valného finančního významu.⁷⁶⁶

Řádnou investigaci tajné zásilky zbraní iniciovaly především Československo a Jugoslávie. Pro Bělehrad přišel Hirtenberský skandál v době, kdy sílila chorvatská iredenta proti jugoslávské vládě. Separatisté získávali vojenský materiál prostřednictvím nelegálních dodávek ze zahraničí. Jindy poměrně zdrženlivý jugoslávský tisk nešetřil

⁷⁶³ V práci jsem použil německý překlad francouzské nóty srov. ÖStA, AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, Abschrift, Uebersetzung aus dem Französischen, 11. Februar 1933; Uveřejněn rovněž MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 844, s. 266-267.

⁷⁶⁴ Sledovaný tisk text noty bezprostředně po jejím podání rakouské vládě neotiskl. Spekuloval pouze o možných podmínkách demarše (např. vypovězení francouzské tranše lausannské půjčky). Srov. Prager Presse Nr. 45. 14. Februar 1933, s. 1.

⁷⁶⁵ Srov. MSÚ-AAV, AUTGM, EB I, karton č. 217, Sign. R 348, Rakousko, č. j. 924/33, Fierlinger Kroftovi, 14. února 1933; Stejný dokument v: AMZV, Trezorové spisy II/1, 1933.

⁷⁶⁶ Vyslanec Fierlinger ohledně informování tisku dodal: „Dohodli jsme se, že doporučím všem příslušným činitelům. Aby v tomto stádiu jednání veřejnost se věcí co nejméně zabývala, což ovšem by nevylučovalo lakonická poloúřední prohlášení v tom smyslu, že Anglií a Francií byl znovu proveden zákrok a že se tyto velmoci pokoušejí o vyřízení co nejrychlejší celého incidentu.“ Cit. dle: tamtéž; NA, VAMZV, karton č. 1007, České slovo 26. února 1933.

výrazy příkrého odsouzení Hirtenbergu a hlasitě volal po jeho předložení Radě Společnosti národů.⁷⁶⁷ V Československu překročila aféra i vzhledem k ohlasu v tisku čistě diplomatickou sféru, když vysvětlení žádali tamní poslanci.⁷⁶⁸ Beneš nechtěl vyvolat dojem, že je to opět on, kdo pracuje v neprospěch Rakouska, ostatně již tak neměl na Ballhausplatzu nejlepší reputaci. Vyslanec Ferdinand Marek k tomu trefně poznamenal, že vše nasvědčuje tomu „*jakoby právě československý ministr zahraničí byl podobně jako u bývalého projektu celní unie náš hlavní protivník*“.⁷⁶⁹

Pomocnou ruku podala Rakousku v nepříjemné situaci Itálie. Poté, co Palazzo Chigi obdrželo tajnou informaci v podobě úplného znění druhé demarše, hodlalo jí hned propagandisticky využít ve svůj prospěch a proti Francii. Bez vědomí a konzultace s rakouským ministerstvem zahraničí zveřejnil 18. ledna *Giornale d'Italia*, list blízký italskému ministerstvu zahraničí, text nóty jako důkaz agrese ohrožující mír s přirovnáním k rakousko-uherské demarši Srbsku z roku 1914. Článek splnil svůj účel - poškodil Francii a způsobil pravou bouři nevole v italské, rakouské a německé veřejnosti.⁷⁷⁰ Vídeň mohla děkovat Římu, neboť zveřejnění nóty přinutilo odpovědné politiky k neprodlenému „smetení“ Hirtenbergu ze stolu, jestliže chtěli zabránit další publicitě případu prostřednictvím evropských novin.

Iniciativu převzali britští diplomaté podporovaní italskými kolegy. Velmocím najednou stačilo pouze prohlášení rakouské vlády o reexportu zbraní do Itálie. Shodou okolností ve stejné době projednával aféru Dollfussův kabinet. Na bouřlivém zasedání 21. února požadovali někteří ministři odmítnutí nóty a záměrné nezodpovězení některých jejích bodů. Přesto konečné stanovisko vlády podepřené stále neměnnými argumenty,

⁷⁶⁷ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Prag, Karton Nr. 52, Zl. 19/Pol., 14. Februar 1933, Marek Dollfussovi; AMZV, PZ Bělehrad 1933, PZ č. 1, 13. dubna 1933, Flieger. Z literatury: SUPPAN, Jugoslawien, s. 276.

⁷⁶⁸ Srov. Prager Presse Nr. 47, 16. Februar 1933, s. 1-3; Večerník Práva Lidu č. 42, 16. února 1933, s. 1.

⁷⁶⁹ Cit. dle: ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Prag, Karton Nr. 52, Zl. 20/Pol., 15. Februar 1933, Marek Dollfussovi.

⁷⁷⁰ Srov. AMZV, PZ Řím 1933, PZ periodická č. 1, 10. dubna 1933, Chvalkovský; MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 217, Sign. R 348, č. j. 1102/1933, přehled rakouského tisku 21. února 1933.

vyznělo umírněně.⁷⁷¹ Po zasedání ministerské rady vzal Dollfuss, nepochybně s velkým zadostiučiněním a úlevou zároveň usnesení mocností na vědomí.⁷⁷²

Když vše nasvědčovalo uzavření Hirtenberského případu, doposud pasivní sociální demokracie odhalila další pokus o podvod. Ředitel rakouských Spolkových drah chtěl s pomocí korupce docílit odeslání hirtenberských zbraní ve vagonech do Vídeňského Nového města, kde měly být „omylem“ postaveny na špatnou kolej a dopraveny do maďarské Šoproně. Ačkoliv sociálně demokratický tisk vinil z podvodu vládu, ta v něm neměla prsty.⁷⁷³ Ani tato epizoda nemohla změnit stanovisko velmocí, nadále totiž považovaly ujištění rakouského kabinetu za dostačující. Svoji roli nepochybně sehrálo vítězství nacistů v Německu. Nikdo nemohl vyloučit brzké opakování podobného scénáře v podalpské republice. Dne 1. března prohlásil francouzský ministr zahraničí Paul Boncour záležitost za vyřízenou.⁷⁷⁴ Nespokojena zůstala Malá dohoda, opakovaně volající po vyšetřování na půdě Společnosti národů.⁷⁷⁵ Nakonec musela ustoupit a nezbývalo jí nic jiného, než akceptovat nalezené řešení. Jaký byl další osud zbraní, jež vyvolaly tolik vzruchu na mezinárodní scéně? Ačkoliv dohady a polopravdy na toto téma nezmizely, odpověď poskytlo až historické bádání po druhé světové válce. Jak bezpečně prokázal maďarský historik Lajos Kerekes, kontroverzní vojenský materiál

⁷⁷¹ Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 844, s. 250-280; Protokol zasedání otištěn také: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, Dok. Nr. 22, s. 336-342. Text rakouského stanoviska srov. tamtéž, s. 267; Dollfuss informoval i předsednictvo křesťanskosociální strany. Srov. PKCHSP, Außenordentliche Vorstandsitzung am 21. Februar 1933, 10.00 Uhr, s. 118; Vorstand am 21. Februar 1933, 18.00 Uhr, s. 122.

⁷⁷² Srov. AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. j. 1140/1933, 23. února 1933, Fierlinger Benešovi.

⁷⁷³ Srov. Právo lidu č. 47, 24. února 1933, s. 1; č. 48, 25. února 1933, s. 1; Večerník Práva lidu č. 48, 25. února 1933, s. 1; GEDYE, George, Als die Bastionen fielen. Die Errichtung der Dollfuss-Diktatur und Hitlers Einmarsch in Wien und den Sudeten. Eine Reportage über die Jahre 1927 bis 1938, Wien 1981, s. 69-70, (dále jen: GEDYE, Bastionen).

⁷⁷⁴ Srov. AMZV, PZ Paříž 1933, PZ č. 20, 2. března 1933, Osuský.

⁷⁷⁵ Srov. Prager Presse Nr. 55, 24. Februar 1933, s. 1.

neskončil v Itálii, nýbrž jedna část putovala do Maďarska a druhá do skladů Heimwehru a to bez jakéhokoli protestu jiného státu.⁷⁷⁶

Hirtenberskou aféru považují za událost prvořadého významu. Mezi vládním táborem a opoziční sociální demokracií zanechala hlubokou, ba až nepřekonatelnou propast. Jakékoli dosud existující bytí velmi nepatrné náznaky o možnosti dialogu smetl skandál ze stolu. Taktika nejsilnější levicové strany se mi jeví jako naprosto nepochopitelná. Strana nejdříve iniciovala skandál, pak zůstala pasivní a nedokázala jej dostatečným způsobem propagandisticky využít a nakonec mlčky akceptovala chatrnou oficiální verzi vlády.⁷⁷⁷

V zahraničně politické oblasti přiměla aféra Dollfusse k postupnému opuštění neutralistické linie. Německo podporovalo Rakousko s výhradami a nejednoznačně. Berlín vystoupil na obranu alpského státu až ve chvíli, kdy na veřejnost pronikl text francouzsko-britské nóty. Demarši velmocí nazvali v Německu „*vědomým znásilněním malého bezbranného státu*“ a „*mírovým diktátem vítězů*“.⁷⁷⁸ Hlavní tiskový orgán rakouských nacistů neustále volal po předčasných volbách, zvláště když Theo Habicht přinesl od nově jmenovaného německého kancléře Hitlera nabídku pomoci Rakousku. Pokud by zde vládl kabinet s účastí nacistů, poskytla by mu Třetí říše půjčku ve výši 75 milionů říšských marek.⁷⁷⁹ Vídeň briskně odmítla. Navzdory tomu zůstal rakousko-německý poměr přátelský. Dokladem toho je například Dollfussovo osobní poděkování vyslanci Riethovi za účinnou podporu v záležitosti pašování zbraní.⁷⁸⁰

Paradoxem dějin zůstává, že nedovolené italské dodávky vojenského materiálu pomohly Římu vehnat Rakousko do jeho náruče. Mussoliniho rozmrzelost nad silnou sociálně demokratickou opozicí a možným vznikem velké koalice v Rakousku rozptýlily první Dollfussovy

⁷⁷⁶ Srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 125; Americký novinář Gedye tvrdí, že zbraně z velké části zůstaly v Rakousku. GEDYE, Bastionen, s. 70.

⁷⁷⁷ Srov. VGA, Parteiarhiv, Parteivorstand, Sitzung 16. Jänner 1933.

⁷⁷⁸ Cit. dle: PAAA, BR, Ö, R 28392 k, Aufzeichnung, e. O. II It, Herren Köpkemu, 18. Februar 1933, (bez názvu).

⁷⁷⁹ Srov. Prager Presse Nr. 55, 24. Februar 1933, s. 1.

⁷⁸⁰ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28392 k, e. O. II 231, Herren Neurathovi, 22. Februar 1933, (bez názvu).

kroky. Řím od Lausanne kontinuálně podporoval Vídeň a kancléř to nemohl přehlédnout. Formou důvěrné zprávy poděkoval Mussolinimu za veškerou pomoc poskytnutou v nedávné době na mezinárodním fóru. Podle něho podala „*důkaz upřímně dobrých vztahů mezi Rakouskem a Itálií*“.⁷⁸¹ Během trvání Hirtenberské aféry jednal rakouský sekční šéf Richard Schüller v Římě o problémech vzájemných obchodních vztahů. Stranou rozmluv nezůstaly ani politické otázky. „Duce“ vysoce ocenil Dollfusovu dosavadní politiku. Zkušený taktik Schüller využil vlídné atmosféry rozhovorů a vyložil vnitropolitické nesnáze kancléře, zejména boj na dvou frontách – proti socialistům a nacistům, jehož pozici ještě ztížily úspěchy NSDAP v Německu. Dollfusovi by podle Schüllera velmi pomohlo, pokud by došlo k zlepšení postavení německy mluvícího obyvatelstva v Jižním Tyrolsku především v kulturní oblasti.⁷⁸² Schüllerova mise nebyla načasovaná náhodně, její účel spočíval také v utužení vzájemných přátelských vztahů v době, kdy italská podpora Rakousku nekončila pouze ve verbální rovině, ale nacházela uplatnění i v praxi.⁷⁸³ Připomenutí jen zveřejnění demarše velmocí v jedné z nejčtenějších italských novin i podporu britské iniciativy k urychlené likvidaci aféry.⁷⁸⁴ Dollfuss neváhal ocenit italskou pomoc. Mussolinimu napsal: „*Jsem si vědom toho, že za dosažený úspěch v podobě nynějšího příznivého obratu v záležitosti Hirtenberských zbraní vděčím v první řadě v přátelském duchu nesenému a zvláště účinnému zásahu pana Mussoliniho a jeho vlády.*“⁷⁸⁵ Koncipoval kancléř tento vzkaz jako pouhou zdvořilostní frázi nebo jím chtěl vyjádřit něco hlubšího? Osobně se přiklání k druhé možnosti. Zmíněné věty považuji za počátek zásadního obratu rakouské

⁷⁸¹ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Italien I/III, Karton Nr. 582a, Zl. 21.261-13/32, Text der Message des Herren Bundeskanzlers an Herrn Mussolini, 5. Oktober 1932.

⁷⁸² Srov. tamtéž, Rom, Telegramme, Karton Nr. 34a, Telegramm Rom, Nr. 20, 3. Februar 1933, Egger do Vídně; tamtéž, Liasse Italien I/III, Karton Nr. 582a, Amtsvermerk 3. Februar 1933.

⁷⁸³ Srov. PAAA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814, II. It. 141, 1. Februar 1933, Hassell Zahraničnímu úřadu.

⁷⁸⁴ Srov. ÖStA, AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, Amtserinnerung, 20. Februar 1933, Hornbostel.

⁷⁸⁵ Srov. tamtéž, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Ungarn V/2 Geheim, Karton Nr. 362, Dollfuss vyslanectví v Římě, 23. Februar 1933.

diplomacie. Dollfuss pozvolna opouštěl doposud prosazovanou neutralistickou linii zahraniční politiky ve prospěch proitalské orientace. Důvod změny bych spatřoval v odlišném postoji Německa a Itálie v případě Hirtenberg. Podpora Říma byla jednoznačná, zatímco Berlín ji částečně podmiňoval vypsáním předčasných voleb a tím i výraznějším prosazením nacistů do rakouského veřejného života.

Závěrem ještě dvě poznámky k aféře. Zaprvé, ano, šlo o pašování zbraní odporující mírovým smlouvám, avšak Hirtenberg je klasickým příkladem toho, co dokáží provést média z jinak „banální“ události. Pokud by noviny nevěnovaly kauze velký prostor, vše by po čase upadlo do zapomnění. Po značné medializaci případu musela každá ze zainteresovaných stran zaujmout stanovisko, jinak by v očích veřejného mínění ztratila vážnost a důvěryhodnost. Zadruhé, nedůsledný postoj Velké Británie a Francie povzbudil revizionistické státy v dalším náporu na versailleský mírový systém a v opakovaných pokusech porušovat mezinárodně-právní závazky.

Rakousko a nakročení k autoritativnímu režimu (únor-září 1933)

Pátá kapitola rozebere příčiny pádu rakouské liberální demokracie a etablování autoritativního režimu z hlediska konceptu politické kultury. Pokusí se nalézt odpověď, proč si Rakousko za nejbližšího spojence zvolilo Itálii, kdo stál za německo-rakouskou roztržkou, jak nakonec dopadla zamýšlená demarše ve věci porušování mezinárodního práva ze strany Berlína a analyzuje Dollfussův nejdůležitější veřejný projev na vídeňském náměstí Trabrennplatz a jeho důsledky pro vnitřní uspořádání podalpské republiky.

Konec rakouské demokracie

Jmenování Adolfa Hitlera německým kancléřem předposlední lednový den roku 1933 je právem vnímáno jako jeden ze zásadních mezníků světových dějin.⁷⁸⁶ Skutečné záměry nastoupivších nacistů dokázal alespoň v základních rysech odhalit málokdo. Koneckonců i první Hitlerův projev koncipovaný ještě úředníky z Wilhelmstrasse působil umírněně a nepřinesl nic převratného.⁷⁸⁷ Ve skutečnosti rodák z rakouského Braunau a spolu s ním další hlasatelé „nového Německa“ zamýšleli na základě dlouho spřádaných nacionálně-radikálních koncepcí podstatnou transformaci vnitřní mocenské struktury země. Pro společenskou a politickou pluralitu nebylo v Třetí říši místo. Svoboda projevu, tisku, shromažďování, demokratické volby nebo opoziční názor měly patřit minulosti. V prvních týdnech po „uchopení moci“ nacisté zaměřili svoji pozornost na konsolidaci

⁷⁸⁶ K německému „převzetí moci“ 30. ledna 1933 srov. AMZV, PZ Berlín 1933, PZ č. 8, 8. února 1933; Z odborné literatury např. TURNER, Henry-Ashby, Hitlers Weg zur Macht. Der Januar 1933, München 1997; POOL, James, Kdo financoval nástup Hitlera k moci 1919-1933, Praha 1998; Zajímavou právní analýzu 30. ledna nabízí STRENGE, Irene, Machtübernahme 1933-Alles auf legalem Weg?, Berlin 2002; Značnou pozornost vyvolalo jmenování Hitlera v rakouském tisku. Hodnocení záviselo na politické profilaci jednotlivých periodik. Srov. PAAA, Presseabteilung, Bd. 6, R 122799, A 72, 31. Januar 1933, Rieth Zahranicnímu úřadu.

⁷⁸⁷ Srov. Hitler. Reden und Proklamationen. Kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen. Bd. 1, Triumph, Erster Halbband 1932-1934, hrsg. von Max Domarus, München 1963, 1. Februar 1933, s. 191-195; AMZV, Kroftův archiv, karton č. 7, Zápis, porada 2. února 1933.

pozice uvnitř Německa. Systematicky eliminovali vliv politických oponentů a postupně pronikali do klíčových pozic ve státě.⁷⁸⁸ Z tohoto důvodu poklesla mezinárodní aktivita Berlína na nezbytné minimum.

Nástup nacistické diktatury přinesl také změnu zahraniční politiky. Revize versailleského mírového systému zůstala základním cílem, doplnilo jí však tajné zbrojení zaměřené na přípravu válečného střetu s Francií a se Sovětským svazem i fatalistická vize zisku nového „životního prostoru“ pro expandující germánské etnikum na jihovýchodě a východě Evropy.⁷⁸⁹ Souhlasím s dosavadní odbornou literaturou, která v nástupu nacistů k moci spatřuje zásadní zlom ve vývoji rakousko-německých vztahů. Zpočátku ale nic nenasvědčovalo, že dojde ke změnám.⁷⁹⁰ První kontakt obou státníků probíhal v intencích obvyklých diplomatických frází. Hitler poslal Dollfussovi telegram, v němž mu vyjádřil své „*nejsrdečnější přání pro blaho německého bratrského národa v Rakousku*“.⁷⁹¹ Dollfuss poděkoval za vřelý pozdrav s přáním prospěchu „*celého německého národa*“.⁷⁹²

V době, kdy v Třetí říši začala nová vládní garnitura připravovat konečné zúčtování s demokracií, nabraly nečekaný vývoj události v sousedním Rakousku. Konec roku 1932 nezastihl hospodářství podalpské republiky v dobré formě. Krach a uzavírání podniků či menších firem patřil k neradostné realitě všedního dne. Zatímco v roce 1929 evidovaly úřady 2568 konkurzů, koncem roku 1932 vzrostlo toto číslo na

⁷⁸⁸ Z množství literatury o Třetí říši bych vyzdvihl spolehlivý přehled od Klause Hildebranda. Srov. HILDEBRAND, Klaus, *Das Dritte Reich*, Oldenburg 1991.

⁷⁸⁹ K základním přehledům diplomacie Třetí říše srov. JACOBSEN, Hans Adolf, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, Frankfurt am Main, Berlin 1968, (dále jen: JACOBSEN, *Außenpolitik*); WEINBERG, Gerhard, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933-1936*, Chicago 1970, (dále jen: WEINBERG, *Policy*); SCHMIDT, Rainer, *Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1933-1939*, Stuttgart 2002, (dále jen: SCHMIDT, *Außenpolitik*); HILDEBRAND, Klaus, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945*. Studienausgabe, München 2008, s. 563-898, (dále jen: HILDEBRAND, *Reich*).

⁷⁹⁰ Srov. BERTOLASO, Runde, s. 53; EICHSTÄDT, Von Dollfuss zu Hitler. *Geschichte des Anschlusses Österreichs 1933-1938*, Wiesbaden 1955, s. 23; KEREKES, *Abenddämmerung*, s. 125.

⁷⁹¹ Cit. dle: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, II Oe 115, Telegramm, Berlin 30. Januar 1933, Hitler Dollfussovi.

⁷⁹² Cit. dle: tamtéž, Rk 772, Telegramm an Herrn Reichskanzler Hitler aus Wien vom 31. Januar 1933, Dollfuss Hitlerovi.

5570.⁷⁹³ Světová hospodářská krize dosáhla v Rakousku začátkem roku 1933 svého vrcholu.⁷⁹⁴ Striktní deflační politika založená na výrazné redukci výdajových položek nepřinášela změnu k lepšímu. Národnímu hospodářství nenahrávala ani mírná zima, která způsobila nižší příjem z cizineckého ruchu, než předpokládali odborníci a ani vánoční období nepřineslo zlepšení. Určité oživení vykázal v důsledku zahraničních objednávek pro asijské země pouze těžký průmysl.⁷⁹⁵

Alarmující zprávy o stavu rakouského hospodářství v kombinaci se zveřejněním neplánovaného schodku ve výši 63,7 milionů šilinků aktualizovaly na zasedání vlády 24. února 1933 úvahy o nutnosti prosadit v Národní radě další úsporná opatření. Ministři očekávali v důsledku křehké koaliční většiny značné potíže.⁷⁹⁶ Vedoucí rezortu financí Emanuel Weidenhoffer spatřoval východisko z nepříjemné situace v mimoparlamentním řešení. Podporu mu vyjádřil vicekancléř a předseda Landbundu Franz Winkler slovy „*rozumné demokratické myšlenky jsou nejlépe naplněny v autoritativní demokracii*“.⁷⁹⁷ Doporučil pohrozit parlamentu užitím Válečného hospodářského zmocňovacího zákona - pokud by sanační opatření nechtěl schválit - a tím jej přivést k „odpovědnému“ jednání. Obava vlády z náhlých vnitropolitických změn nebyla nepodložená.⁷⁹⁸

Další zkoušku ve finančně a politicky napjaté situaci představovala stávka zaměstnanců spolkových drah ohlášená na 1. března.⁷⁹⁹ Nesouhlas železničářů pramenil z rozhodnutí vlády rozdělit měsíční mzdu do tří splátek. Kabinet neprojevoval s ohledem na neefektivní hospodaření drah, jejichž ztrátovost odhadovali zasvěcení na trojmístnou částku v milionech šilinků, mnoho pochopení.⁸⁰⁰ Kromě toho důvodem k větší bdělosti byla skutečnost, že protest organizovaly s nacismem sympatizující

⁷⁹³ Srov. BACHINGER, Währung, s. 111.

⁷⁹⁴ Srov. BUTSCHEK, Wirtschaft, s. 51.

⁷⁹⁵ Srov. AČNB, Protokoly NBC, Příloha, 24. ledna 1933. Šlo o dodávku Číně a Japonsku.

⁷⁹⁶ Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 846, 24. Februar 1933, s. 305. Kancléř nebyl přítomen.

⁷⁹⁷ Cit. dle: tamtéž.

⁷⁹⁸ Srov. tamtéž.

⁷⁹⁹ Srov. Prager Presse Nr. 61, 2. März 1933, s. 2.

⁸⁰⁰ Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 845, 23. Februar 1933, s. 282-289.

velkoněmecké odbory. Pod nátlakem vlády pohrozilo Generální ředitelství drah účastníkům stávky tvrdými postihy, ale jejímu konání i tak zabránit nedokázalo.⁸⁰¹ A právě tehdy udělala sociální demokracie první osudovou chybu na cestě k vlastní destrukci. Na 4. března iniciovala svolání mimořádné schůze Národní rady. Strana ji pojala jako další test křehké vládní většiny ve snaze s pomocí „přeběhlíků“ přivodit pád kabinetu a předčasné volby.⁸⁰² Vláda musela vzhledem k již několikrát zmíněné většině jednoho hlasu počítat s opětovným balancováním nad propastí. Dollfuss si komplikace sebevědomě nepřipouštěl a přinejhorším počítal s rovností hlasů, jež by podle jednacího řádu Národní rady znamenala odmítnutí návrhu.⁸⁰³ Nad důvody kancléřova optimismu zůstává rozum stát, neboť disciplínu některých zákonodárců nemohl dopředu nikdo spolehlivě odhadnout.

Dne 4. března 1933 začala v historii rakouského meziválečného parlamentarismu poslední demokratická schůze Národní rady.⁸⁰⁴ Poté, co

⁸⁰¹ Srov. tamtéž, Dok. Nr. 849, 3. März 1933, s. 366-369.

⁸⁰² Srov. VGA, Lade 16, Mappe 33, 4. März 1933, Ausschaltung des Parlaments, Nr. 919/N. R. IV. G. P., Renner, 1. März 1933; Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 1. März 1933.

⁸⁰³ Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 850, s. 391. Dollfuss počítal s 81 hlasy (65 křesťanskosociální strana, 9 Landbund, velkoněmecký poslanec Vinzl a 6 Heimatblock), proti 81 hlasům opozice (70 sociální demokracie, 8 velkoněmci, poslanec Zelenka (vyloučen ze sociální demokracie, ale mandát mu zůstal), 2 hlasy od Hanse Ebnera a Josefa Hainzla, členy Steirerischer Heimatschutz).

⁸⁰⁴ K událostem 4. března srov. Sten. Prot., IV. GP, NR, 125. Sitzung, 4. März 1933, s. 3352-3393; Vierzig Jahre danach. Der 4. März 1933 im Urteil von Zeitgenossen und Historikern, hrsg. von Anton Benya, Gerhard Botz, Ernst Koref, Bruno Kreisky, Otto Probst, Wien 1973, (Veröffentlichungen des Dr.-Karl-Renner-Institutes); BOTZ, Gerhard, Die Ausschaltung des Nationalrats im Urteil von Zeitgenossen und Historikern, in: Týž, Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918, Frankfurt, New York 1987, s. 119-154; Týž, Der „4. März“ als Konsequenz ständischer Strukturen, ökonomischer Krisen und autoritärer Tendenzen, in: tamtéž, s. 155-180. Apologii Dollfusse přináší KINDERMANN, Niederlage, s. 100; Z memoárové literatury: KUNSCHAK, Österreich, s. 175-176; LUDWIG, Sendung, s. 111-112; WINKLER, Diktatur, s. 42; HELMER, 50 Jahre, s. 136-137; RINTELEN, Weg, s. 216; RENNER, Republik, s. 128; STARHEMBERG, Memoiren, s. 147; Z dobového tisku nejpodrobněji: Wiener Zeitung Nr. 55, 7. März 1933, s. 1-6, (dále jen: Wiener Zeitung, 7. März 1933); Reichspost Nr. 64, 5. März 1933, s. 1; Das Kleine Blatt Nr. 65, 6. März 1933, s. 2; Britský ohlas událostí nabízí Die erste österreichische Republik im Spiegel zeitgenössischer Quellen, hrsg. von Francis-Ludwig Carsten, Wien, Graz, Köln 1988, s. 143, (dále jen: Republik).

první prezident⁸⁰⁵ parlamentu Karl Renner ukončil diskusi plnou emocí, dal hlasovat o třech návrzích – sociálně demokratickém, velkoněmeckém a křesťanskosociálním. Každý z nich odlišným způsobem řešil záležitost stávky železničářů. První z nich, navržený levicí, zákonodárci odmítli.⁸⁰⁶ Druhý velkoněmecký poměrem hlasů 81:80 za hlučného souhlasu opozice přijali. V tu chvíli Dollfussův kabinet padl. Někteří z vládních poslanců pochopili vážnost situace a obstrukcemi dosáhli přerušení zasedání. Přestávka nepřinesla opadnutí emocí, naopak. Koalice zpochybnila platnost jednoho z hlasovacích lístků. Nepodstatná maličkost sehrála neslavnou roli při konci parlamentní demokracie v Rakousku. Za dodnes nejasných okolností odstoupil v následující zmatečné atmosféře Karl Renner z funkce prvního prezidenta.⁸⁰⁷ Osobně se přiklání k následující verzi. Ve vypjaté chvíli mu někteří členové sociálně demokratické strany doporučili, aby odstoupil a umožnil tak pád vlády. Zrovna Rennerův hlas často v klíčových hlasováních chyběl, což vyvolalo patřičnou odezvu uvnitř strany. Proto chtěl svým spolustraníkům dokázat, že nelpí na své funkci a napomoci sociální demokracii ke splnění dlouhodobého cíle, ale zároveň si rozčilený Renner neuvědomil z toho vyplývající důsledky. Vzal v úvahu tu možnost, kdy by při prohlášení lístku za neplatný nastalo opakované hlasování, v němž by opozice s jeho přispěním vyhrála.

Druhý prezident sněmovny, křesťanský socialista a bývalý kancléř Rudolf Ramek, rychle rozeznal hrozící nebezpečí a taktéž se vzdal svého úřadu. Zůstává dodnes záhadou, proč totéž záhy učinil i třetí a poslední prezident sněmovny velkoněmec Sepp Straffner, aniž by předtím formálně ukončil schůzi a ohlásil svolání nového zasedání Národní rady za účelem

⁸⁰⁵ Oficiální titul Rennera a jeho dvou kolegů zněl prezident Národní rady (Präsident des Nationalrates), místo obvyklého označení „předseda“.

⁸⁰⁶ Poměrem hlasů 81:70.

⁸⁰⁷ Adolf Schärf, pozdější vicekancléř, rakouský spolkový prezident v letech 1957-1965 ve svých vzpomínkách popisuje tyto události. Během exponovaného zasedání ho Karl Seitz a Otto Bauer požádali, aby doporučil Rennerovi demisi. Schärf nechtěl tak důležitou zprávu sdělit sám, a proto se k němu přidal Robert Danneberg. Když mu oba přednesli svůj návrh, Renner neprodleně odstoupil. Srov. SCHÄRF, Erinnerungen, s. 116-117; Ke stejné verzi se přiklání RAUSCHER, Renner, s. 279; i HANNAK, Renner, s. 579-580; Ve smyslu osobní iniciativy hodnotí Rennerův krok dolnorakouský sociální demokrat Oskar Helmer. Srov. HELMER, 50 Jahre, s. 138; Karl Renner uvádí, že odstoupil na žádost předsednictva. Srov. RENNER, Republik, s. 128.

volby předsednictva. Za pokračujících nepokojů poslanci opustili pět minut před desátou večer jednací sál. Mnozí tak učinili naposled.⁸⁰⁸

Sociálně demokratické prezidium vzápětí jednalo o aktuální situaci. Špičky strany předpokládaly opětovné použití Válečného hospodářského zmocňovacího zákona. Otto Bauer na zasedání hovořil o dvou možných variantách dalšího vývoje – o státním převratu nebo o dohodě napříč politickým spektrem.⁸⁰⁹ Druhý den jednalo předsednictvo sociální demokracie opět. Vídeňský starosta Karl Seitz považoval za možné „*že křesťanští sociálové již vůbec nechtějí demokratické řešení*“.⁸¹⁰ Za normálních okolností by nemělo být nalezení konsenzu mezi politickými stranami problémem. To by ovšem politické špičky Rakouska musely jednat podle demokratické politické kultury a nikoli na základě antiparlamentaristického a antipluralistického přesvědčení. V únoru 1933 znovu nabývaly na intenzitě hlasy požadující autoritativní stát, v němž by bylo rozhodování upraveno jinak než z „vůle lidu“. Tytéž hlasy s oblibou poukazovaly na progresivní vývoj v Itálii a nově i v Německu, způsobený právě vládnutím bez zbytečných diskusí a průtahů.⁸¹¹

Odstoupení všech tří prezidentů Národní rady vytvořilo po právní stránce bezprecedentní situaci v dějinách rakouského parlamentarismu, neboť na ni nebylo explicitně pamatováno ani ve spolkové ústavě a ani v jednacím řádu Poslanecké sněmovny. Platná legislativa znala pouze případy, kdy nové zasedání parlamentu mohl svolat buď spolkový prezident, nebo prezident Národní rady, a to i za předpokladu, že mezitím došlo k jejímu rozpuštění.⁸¹² O této možnosti Dollfuss věděl, protože v krizových okamžicích rozmlouval s právním expertem Robertem

⁸⁰⁸ Sten. Prot., NR, IV. GP, 125. Sitzung, 4. März 1933, s. 3393.

⁸⁰⁹ Srov. VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 5. März 1933.

⁸¹⁰ Cit. dle: tamtéž, 6. März 1933.

⁸¹¹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 1, 4. května 1933, Fierlinger, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 1).

⁸¹² Srov. BERCHTOLD, Verfassungsgeschichte, s. 707-708; LEHNER, Verfassungsgeschichte, s. 317-318. Konkrétně existovali tyto možnosti: 1. Prohlásit demisi prezidentů Národní rady za právně nulitní, neboť v jednacím řádu Národní rady tato možnost vůbec nebyla uvedena. 2. Spolkový prezident mohl rozpustit Národní radu a vyhlásit nové volby. 3. Spolkový prezident by na základě nouzového nařízení jednací řád Národní rady doplnil tak, aby umožňoval novou volbu jejich prezidentů. 4. Podle jednacího řádu Národní rady její poslední prezident vede schůzi až do zvolení nástupce.

Hechtem.⁸¹³ Kancléř neměl žádný předem připravený plán k odstranění demokracie a jednoduše zužitkoval příležitost jak vládnout, aniž by musel nadále spoléhat na nejistou většinu v Národní radě.⁸¹⁴ Využil přitom formálního nedostatku rakouského parlamentarismu a přijal tezi o Národní radě, která se „vyřadila sama“.⁸¹⁵ Již druhý den po dramatické schůzi promluvil na shromáždění rolníků v dolnorakouském Villachu. Prohlásil, že *„vždy stál na půdě parlamentarismu a vyznává samozřejmě i dnes zdravé zastoupení lidu“*. Vzápětí však dodal: *„Zájmy a blaho rakouského státu a rakouského lidu jsou nade vše.“*⁸¹⁶ Naznačil tím vznikající protiklad - na jedné straně parlamentarismus a na straně druhé blaho státu a lidu. Bylo jen otázkou času, kterou z možností odpovědní činitelé upřednostní.

Rozhodování rakouské politické elity velmi ovlivnily paralelní události v sousedním Německu. Předčasné volby uskutečněné 5. března 1933 představovaly pro nacisty příležitost k zisku absolutního monopolu moci. Strana neponechala přitom nic náhodě. Zinscenovaný požár berlínského Říšského sněmu údajně způsobený komunistou krátce před rozhodujícím kláním o hlasy voličů využila úderu proti opozici a ke krajnímu vystupňování volební agitace. Mnoho levicových příznivců ze strachu volilo nacisty. Události kolem Říšského sněmu, ovládnutí státního aparátu, novin a rozhlasu umožnilo nacistům a konzervativním nacionalistům získat těsnou absolutní většinu.⁸¹⁷ U křesťanských socialistů sílily obavy, aby Rakousko nenásledovalo příklad Bavorska, které rychle zkolabovalo pod nacistickým tlakem, přestože do té doby unifikačních tendencím Berlína

⁸¹³ Hechtova role v březnových dnech roku 1933 není dodnes zcela vyjasněna. Srov. HUEMER, Sektionschef, s. 159-160.

⁸¹⁴ O tom, zda měl Dollfuss předem připravený plán či nikoli neexistuje v historiografii shoda. Negativní odpověď například GULICK, Österreich, s. 389; KEREKES, Abenddämmerung, s. 105; Opačný názor zastává Peter Huemer poukazuje na vědomé použití Válečného zmocňovacího zákona v říjnu 1932, který byl podle jeho názoru náznakem budoucí nedemokratické cesty. Srov. HUEMER, Sektionschef, s. 193-194.

⁸¹⁵ Slovní spojení „parlament, který se sám vyřadil“ patrně poprvé použil Robert Hecht. Srov. tamtéž, s. 352.

⁸¹⁶ Cit. dle: Wiener Zeitung, 7. März 1933, s. 7.

⁸¹⁷ Nacisté získali 43,9 % hlasů a 288 mandátů (33,1 %, v listopadu), Pravicové sdružení Schwarz-Weiss-Rot 8,0 %, (8,9), Sociální demokracie 18,3 % (20,4 %), Centrum 11,9 % (11,2 %), Komunisté 12,3 % (12,3 %). K průběhu a výsledkům voleb srov. AMZV, PZ Berlín 1933, PZ č. 25, 7. března 1933, Mastný; Z literatury: FALTER, Wähler, s. 25.

zdárně odolávalo. Rakouské vládní strany spatřovaly ve vyslovení nedůvěry kabinetu počátek katastrofického scénáře. Obávaly se vítězství nacistů a uplatnění německého modelu. V následujících dnech opět v plné míře přišla ke slovu antidemokratická politická kultura v rámci politického spektra. Namísto snahy nalézt východisko se všemi stranami za kulatým stolem zvolila vláda mimoparlamentní řešení.

Za klíčové datum přechodu od liberální demokracie k autoritativnímu režimu považují 7. březen, kdy na schůzi předsednictva křesťanskosociální strany avizoval kancléř omezení občanských práv.⁸¹⁸ Hned poté hovořil na zasedání ministerské rady. Úvodem informoval o zesílené aktivitě nacistů a o nebezpečí z toho plynoucí. K zabezpečení veřejného pořádku a k uklidnění situace doporučil přistoupit k okleštění svobody tisku a k zákazu shromažďování. Přítomní po krátké diskusi souhlasili.⁸¹⁹ Tentýž den vypracovala vláda svolání k rakouskému lidu. V něm byla Národní rada po odstoupení všech tří prezidentů označena za ochromenou a neschopnou jednání; proto vznikla těžká krize parlamentu, která ovšem neznamenalá krizi státní, neboť správu země zabezpečí zákonná vláda vyzývající rakouský lid k pokoji a pilné práci. Budoucí představy o vnitřním vývoji Rakouska vyjádřilo svolání následovně: *„Teď není čas na politické štvání a intrikánství a urážky, teď platí jediné, společná práce ve společné nouzi k opětovnému společnému vzestupu! Spoluobčané! Spolková vláda vás na této cestě povede a použije všech prostředků zákonné autority pro tento cíl.“*⁸²⁰

⁸¹⁸ Srov. PKCHSP, Vorstand am 4. März 1933, 10 Uhr, s. 132; ANM, ZF-pozůstalost, karton č. 5, Poznámkový sešit událostí 1878-1963.

⁸¹⁹ Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 851, 7. März 1933, s. 393-403; Nejdříve vláda zavedla předběžnou cenzuru srov. BGBl. Nr. 41, Verordnung der Bundesregierung vom 7. März 1933, betreffend besondere Maßnahmen zur Hintanhaltung der mit einer Störung der öffentlichen Ruhe, Ordnung und Sicherheit verbundenen Schädigungen des wirtschaftlichen Lebens, 16. Stück, 8. März 1933, s. 296; Zákaz shromažďování a pochodů byl vydán formou proklamace, k jejímu znění srov. následující poznámku. Souhlas vyjádřil provládní tisk srov. Reichspost Nr. 67, 8. März 1933, s. 1; Kritický ohlas Das Kleine Blatt Nr. 67, 8. März 1933, s. 2.

⁸²⁰ Cit. dle: Reichspost Nr. 68, 9. März 1933, s. 1; Wiener Zeitung Nr. 56, 8. März 1933, s. 1; MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 851, 7. März 1933, s. 403-404; Sociálně demokratický Das Kleine Blatt nezveřejnil proklamaci vlády, namísto toho vyzýval k odporu vůči hrozící diktatuře. Das Kleine Blatt Nr. 68, 9. März 1933, s. 1-2.

Vládní apel se zřetelným nedemokratickým akcentem jasně signalizoval opuštění platformy politického pluralismu a vykročení vstříc autoritativním změnám. Ještě večer téhož dne navštívil Dollfuss spolkového prezidenta Miklase, jemuž nabídl demisi kabinetu. Ten ji odmítl a naopak kancléři vyjádřil důvěru. Dollfuss tím učinil výtečný taktický manévř. Využil prezidentovu úzkostlivou opatrnost a učinil z něj poslušného vykonavatele a zajatce vládního autoritativního kurzu.⁸²¹ Miklasův souhlas vycházel ze dvou motivů. Věřil, že nový režim umožní katolické církvi větší uplatnění ve veřejném životě a provede ústavní reformu ve prospěch posílení pravomocí prezidenta.⁸²²

Kabinet prováděl nedemokratické změny postupně, lze proto souhlasit s rakouským historikem Petrem Huemerem, jenž pro březnový vývoj v Rakousku používá výstižné slovní spojení „státní převrat na splátky“.⁸²³ Celková taktika opozice se vyznačovala spíše pasivním přijímáním vládních kroků než aktivním odporem. Arbeiter-Zeitung komentoval vládní nařízení jako první krok „*k nastolení fašismu v Rakousku*“.⁸²⁴ Vůdcové sociální demokracie vsadili na tiskovou kampaň a užití všech ústavních prostředků k obnovení demokracie.⁸²⁵ Ústy Otto Bauera projevíli socialisté ochotu ke spolupráci s vládou, pokud přestane porušovat ústavu.⁸²⁶ Kooperace na bázi velké koalice se měla týkat

⁸²¹ Srov. Wiener Zeitung Nr. 56, 8. März 1933, s. 1; HUEMER, Sektionschef, s. 164; K roli Miklase v březnových dnech stále podnětná práce založená vedle studia pramenů, dobových spisů a literatury na metodách orální historie. LANG, Verena Hilde, Bundespräsident Miklas und das autoritäre Regime 1933-1938, Phil. Dissertation, Wien 1972, s. 1-100, (dále jen: LANG, Miklas I.); Stručnější verze Táž, Wilhelm Miklas, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 192-204, (dále jen: LANG, Miklas II.).

⁸²² Srov. LANG, Miklas I., s. 80-100; Táž, Miklas II., s. 194-195.

⁸²³ Srov. HUEMER, Sektionschef, s. 157.

⁸²⁴ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung, Nr. 68, 8. März 1933, s. 1.

⁸²⁵ Srov. VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 8. März 1933.

⁸²⁶ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 71, 11. März 1933, s. 1; GULICK, Österreich, s. 407; KAUFMANN, Sozialdemokratie, s. 288.

především sanačního hospodářského programu.⁸²⁷ Pro zvýšení šance na zahájení dialogu s kabinetem požádali o pomoc zahraničí.⁸²⁸

Strategii nejsilnější levicové strany pokládám za mylnou, neboť vycházela z předpokladu, že křesťanští socialisté hledají spojence v boji proti nacismu. Možnost dohody s opozicí naznačil sám kancléř. V rozhovoru s Ottou Bauerem a Robertem Dannerbergem interpretoval nařízení vlády ve smyslu boje proti nacismu a nikoli proti levici.⁸²⁹ Dne 13. března dokonce veřejně prezentoval úmysl připravit návrhy řešení parlamentní krize a konzultovat je s opozicí.⁸³⁰ Dollfusovu ochotu k nalezení společného konsenzu považuji za ryze taktický manévr. Vycházel z obav z důsledků plánu velkoněmce Seppa Straffnera. Poslední odstoupivší prezident Národní rady veřejně ohlásil úmysl svolat poslaneckou sněmovnu.⁸³¹ Vláda právem počítala s eventuelními nepokoji. Ke všemu by nejméně potřebovala stávkou, k níž byl proletariát zřejmě odhodlán.⁸³² Kancléřova vstřícná gesta sledovala otupení bojovné nálady v řadách dělnictva i uvnitř sociální demokracie. Pozdější události ukázaly, že Dollfussův záměr vyšel stoprocentně.

Velkoněmci pověřili Straffnera, aby 15. března svolal Národní radu, která by řádně rozpustila parlament a vypsala nové volby. Den předtím diskutovaly politické špičky vládních subjektů o tomto záměru. V průběhu debaty přijaly ve jménu svých stran rozhodnutí zasedání neobeslat a daly pokyn k uzavření parlamentu. O použití síly nepadlo ani slovo.⁸³³ Po

⁸²⁷ Srov. AMZV, TD 1933, Vídeň 12. března 1933, č. 169/33, Fierlinger.

⁸²⁸ Obrátili se i na československého vyslance v Praze Zdeňka Fierlingera, o jehož levicové orientaci nemohlo být pochyb.

⁸²⁹ Srov. VGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 13. März 1933.

⁸³⁰ Srov. Prager Presse Nr. 73, 14. März 1933, s. 1-2.

⁸³¹ Srov. PKCHSP, Vorstand, 9. März 1933, 10.30 Uhr, gemeinsam mit Landeshauptleuten am Schwarzenbergerplatz, s. 143; tamtéž, 9. März 1933, 15.30 Uhr, s. 157.

⁸³² Zdeněk Fierlinger o soudobé situaci napsal: „Soc. demokraté jsou odhodláni k obranné akci a nálada mezi dělnictvem jest velmi bojovná.“ Cit. dle: AMZV, TD 1933, Vídeň 14. března 1933, č. 179/33, Fierlinger.

⁸³³ Představitelé vládní stran navrhli v průběhu diskuse tři varianty dalšího postupu: zavřít budovu parlamentu a znemožnit tak zasedání; ignorovat celou záležitost; obeslat schůzi a prosadit na ní příslušné kroky, které by podobným akcím alespoň po právní stránce zabráňovaly. Srov. PKCHSP, 14. März 1933, Mehrparteibesprechung 10 Uhr im Bundeskanzleramt, s. 181-182; K průběhu schůze zejména tamtéž, s. 174-184.

skončení porady koalice se Dollfuss přesunul na zasedání ministerské rady, kde členové vlády schválili apel k Straffnerovi, aby upustil od svého záměru. V případě, že by tak neučinil, měla být použita blíže nespecifikovaná nezbytná opatření.⁸³⁴ Bez ohledu na výhrůžky svolal Straffner schůzi o půl hodiny dřív, než dopředu avizoval. Když překvapené policejní složky zjistily, co se v budově parlamentu děje, zasedání násilně rozehnaly.⁸³⁵ Ukolébání vůdcové sociální demokracie nesvolali osudného 15. března generální stávku a tím sami sebe výrazně oslabili, nejenom ke své vlastní škodě, ale také ke škodě rakouské demokracie. Bauer k tomu později sebekriticky poznamenal: „Byla to, - nejosudovější z našich chyb.“⁸³⁶

Straffnerův pokus obnovit parlamentní činnost ukázal, že vláda chce udržet stávající nedemokratický kurz všemi dostupnými prostředky. Kabinet argumentoval nesouhlasem opozice s nezbytnými hospodářskými a finančními opatřeními.⁸³⁷ Březnové aktivity vlády proběhly bez větších protestů veřejnosti. To by dokazovalo, že u občanů Rakouska nebyly liberálně demokratické hodnoty ještě zakořeněny. Žádnou aktivní rezistenci proti „demontáži“ pluralismu nepředvedla ani opozice, což povzbudilo vládu k pokračování tzv. salámové taktiky - postupného omezování manévrovacího prostoru opozice.⁸³⁸ Pasivita sociální demokracie dodala odvalu představitelům Heimwehru ke konečnému zúčtování se Schutzbundem. Již den po rozeznání Straffnerova zasedání byla vydána první nařízení, zatím pouze místního dosahu, umožňující rozpuštění sociálně demokratické milice.⁸³⁹ Nedlouho poté se koaliční

⁸³⁴ Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 857, s. 461-463.

⁸³⁵ K událostem 15. března 1933, srov. negativisticky Reichpost Nr. 76, 16. März 1933, s. 1-2. Podle Neue Freie Presse se v parlamentě nic zvláštního nestalo srov. Neue Freie Presse Nr. 24608, 16. März 1933, s. 1-2; s jistými sympatiemi Das Kleine Blatt Nr. 75, 16. März 1933, s. 1-2.

⁸³⁶ Cit. dle: BAUER, Aufstand s. 26.

⁸³⁷ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, č. 1482/33, 13. března 1933, Dopis Fierlingera Kroftovi.

⁸³⁸ Srov. MRP, Bd. 2, Dok. Nr. 860, 18-20. März 1933, s. 487-546; Reichpost Nr. 81, 21. März 1933, s. 2.

⁸³⁹ Republikanischer Schutzbund byl rozpuštěn 16. března v oblasti města Waidhofen an der Ybbs v souvislosti s tamními nepokoji. Tentýž den vydal stejné nařízení tyrolský zemský sněm srov. Reichspost Nr. 77, 17. März 1933, s. 1; Die Neue Zeitung Nr. 76, 17. März 1933, s. 1.

představitelé jednomyslně shodli na nutnosti zakázat ji na celém území Rakouska a tím zasadit další postupný úder sociální demokracii.⁸⁴⁰ Dne 31. března vydala vláda nařízení o rozpuštění Schutzbundu, který přešel za minimálního odporu do ilegality.⁸⁴¹

Nabízí se otázka, proč sociální demokracie pasivně přihlížela vlastní destrukci. Svoji roli hrál již vzpomínaný mylný odhad jejich vůdců, že se s vládou nakonec přece nějak dohodnou a ona po určitém období bude muset zasednout k jednacímu stolu. Druhý důvod bych hledal v postoji zahraničí. Sociální demokracie snažně žádala o pomoc velmoci i sousední státy, ovšem bez významnější pozitivní odezvy. Zahraničí pokládalo březnové události v alpské republice za čistě vnitropolitickou záležitost. Represivní opatření vlády byla považována za prostředek boje proti vzrůstající se hrozbě nacismu a prevenci proti občanské válce, z níž by opět profitovali výhradně jen rakouští nacisté. K indiferentnímu chování ostatních států přispěl podle mého názoru i tehdejší vývoj mezinárodní politiky, v němž dominoval italský návrh Paktu čtyř.⁸⁴² Mocnosti odmítaly zapletení do složitého rámce rakouských problémů v době, kdy vnitřní vývoj země pod Alpami vnímaly jako podružný. Když rakouští sociální demokraté nenalezli kýženou zahraniční podporu, zbývala jim rezistence proti vojenské přesile Heimwehru a spolkového vojska. Navíc by bojovali se zbraní v ruce proti legitimní vládě vzešlé z nezpochybnitelně demokratických voleb. Jejich odpor by pak mohl být státními činiteli interpretován jako pokus o bolševický převrat s cílem nastolit diktaturu proletariátu.

⁸⁴⁰ Srov. PKCHSP, 25. März 1933, Mehrparteibesprechung, 11 Uhr im Bundeskanzleramt, s. 201-215.

⁸⁴¹ Srov. Wiener Zeitung Nr. 77, 1. April 1933, s. 2; MCLOUGHLIN, Schutzbund, s. 382.

⁸⁴² Italský diktátor Benito Mussolini chtěl vytvořit jakési velmocenské direktorium složeného z Francie, Velké Británie, Německa a Itálie. Signatáři by společně diskutovali o důležitých diplomatických otázkách. Mussoliniho vize odsouvala ostatní země fakticky do role pouhých statistů a bezmocných pozorovatelů mezinárodní politiky. K tomu srov. starší ale dodnes podnětnou práci JARAUSCH, Konrad Hugo, The Four Power Pact, Madison 1965; Ze slovenské historiografie DEÁK, Ladislav, Pakt štyroch veľmocí - predohra k Mnichovu, in: HČ 20, 1972, č. 2, s. 333-362.

Počátek německo-rakouské roztržky

Po dokončení prvních vnitropolitických změn přistoupil Dollfuss k upevnění kurzu zahraniční politiky nastoupeného v důsledku Hirtenberské aféry. Odklon od Německa a příklon k Itálii způsobila rostoucí agresivita Berlína vůči Vídni. Hitler, obávaje se mezinárodní izolace a nejistého domácího postavení, chtěl co nejrychleji dosáhnout výrazného diplomatického úspěchu. Z těchto důvodů obrátil svoji pozornost k zemi pod Alpami. Kancléř vyjádřil názor na místo Rakouska v německé politice ve svém programovém spise *Můj boj*, v němž považoval provedení anšlusu za životní úkol své generace, neboť „*Německé Rakousko se musí vrátit do velké německé vlasti... Stejná krev patří do stejné říše*“.⁸⁴³ Anšlus znamenal pro Hitlera přirozené řešení rakouské otázky a prestižní záležitost zároveň, a proto jej povýšil na jeden z primárních cílů německé diplomacie. Nevycházel přitom primárně z geostrategicko-ekonomických úvah, nýbrž z ideologicko-emocionálních pohnutek. Vyřazení parlamentu mu udělalo škrty přes rozpočet, neboť strategie vypsání nových voleb a uchvácení moci prostřednictvím nacistů zastoupených v Národní radě nemohla být realizována. Hitler rovněž nepočítal s tím, že Dollfuss a s ním i rakouská vláda nesdílejí jeho názory. V nacistickém pojetí představovala podalpská země pouhou německou východní provincii se všemi z toho vyplývajícími důsledky.

Pokus o rekonstrukci Dollfussova postoje k anšlusu a k nacismu naráží na nedostatek relevantních pramenů. Kancléř považoval nacismus za mylný světový názor a nesouhlasil s Hitlerovou vizí „rozmělnění“ Rakouska ve Velkoněmecké říši.⁸⁴⁴ Anšlus jako takový neodmítal, ale přijímal jej pouze za předpokladu jednání Berlína jako rovný s rovným. To

⁸⁴³ Cit. dle: HITLER, Adolf, *Mein Kampf*, München 1939, s. 1.

⁸⁴⁴ Dollfuss již lednu 1930 o nacismu údajně řekl: „Boj proti nacionálnímu socialismu není pro mě v první řadě bojem proti politické straně, která chce moc. Pro mě je boj proti nacismu bojem proti mylnému světovému názoru.“ Cit. dle: Kanzler, s. 119; Otázkou zůstává, zda je uvedený výrok autentický a nebyl vysloven později nebo vůbec a netvoří součást pozdějšího kultu osobnosti kolem kancléře.

však Třetí říše striktně odmítala a demonstrovala svoji nadřazenost.⁸⁴⁵ Naprosto protichůdná stanoviska obou zemí v sobě logicky skrývala kořeny budoucího konfliktu, neboť ani jedna strana nechtěla alespoň slevit či dokonce ustoupit ze svého postoje.

Za počátek roztržky mezi Vídní a Berlínem bych označil na první pohled banální proslov bavorského ministra spravedlnosti Hanse Franka, muže, jenž nezasáhl do bilaterálních vztahů obou německých států naposled. V rozhlasové řeči pozdravil rakouské nacisty údajně utiskované a trpící pod terorem Dollfussovy vlády. Vídeň považovala Frankova slova za vměšování do čistě vnitropolitických událostí a žádala německý Zahraniční úřad o vysvětlení.⁸⁴⁶ Proslov bavorského ministra vyvolal negativní ohlas v rakouském tisku a nezůstal bez povšimnutí i v zahraničí.⁸⁴⁷ Jisté změny v zahraniční politice alpského státu ilustruje i následující epizoda. Existují důkazy o konzultaci Ballhausplatzu s Itálií v záležitosti zamýšleného zákroku u německé strany. Mussolini vycítil příležitost, jak přijmout podalpskou republiku k těsnější spolupráci, a proto poskytl rakouským diplomatům plnou podporu. Italský vyslanec v Berlíně se otázal Gerharda Köpkeho, proč je Německo k Rakousku tak nepřátelské a *„zda by nebylo lepší a účelnější podpořit Dollfussův kabinet, neboť každá změna vlády bude mít za následek pouze otřesy a politickou nejistotu“*.⁸⁴⁸ Řím současně využil intervence ve prospěch podpory Vídně k varování Německa, že za žádných okolností nepřipustí anšlus.⁸⁴⁹

Rakouská reakce na Frankovu řeč popudila německé představitele, především Hitlera. Studenou frontu z Berlína pocítil na vlastní kůži tamní nově jmenovaný rakouský vyslanec Stephan Tauschitz. Ačkoliv ten

⁸⁴⁵ Srov. BINDER, Dollfuss, s. 111; ROSS, Dollfuss, s. 10.

⁸⁴⁶ Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, II Oe 303, 22. März 1933, Speer Köpkemu; tamtéž, II Oe 311, (bez podpisu Heerenovi), 22. März 1933.

⁸⁴⁷ Srov. např. Reichspost Nr. 80, 20. März 1933, s. 3; Výstřižek z Reichspostu spolu s dalšími komentáři z rakouských novin je přiložen PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, A. 246, 22. März 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu; ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, London, Karton Nr. 39, Zl. 106/Pol., 20. März 1933, Franckenstein Dollfussovi.

⁸⁴⁸ Cit. dle: PAAA, BR, Ö, R 28392 k, Aufzeichnung Köpke, 23. März 1933, záznam Köpkeho.

⁸⁴⁹ Srov. tamtéž, bez názvu, (rozhovor německého státního sekretáře Bülowa s italským vyslancem Ceruttim 27. März 1933); Srov. PAAA, Büro Staatssekretär, Aufzeichnungen Staatssekretärs von Bülow über Diplomatenbesuche A-K, R 29452.

pobýval v německé metropoli již několik týdnů, německý vůdce ho přijal, s poukazem na svou dosavadní zaneprázdněnost, až počátkem dubna. Hned na začátku rozhovoru neskryval Hitler rozmrzelost nad aktuálním vývojem v podalpské republice a důrazně žádal nové volby. K tomu rakouský titulář podotkl, že Dollfussův kabinet se tomu nebrání - ovšem až poté, co provede důkladnou reformu ústavy, jež umožní dosažení většího vlivu národním a občanským silám. Nato Hitler poradil Tauschitzovi utvoření široké protisocialistické fronty za participace „skutečných“ nacionálních proudů, které dosud nejsou zastoupeny ve vládě, ačkoli mají mezi obyvatelstvem statisíce stoupenců.⁸⁵⁰ Německý kancléř formuloval své požadavky výhrůžně a nikoli jako přátelské rady. Netrvalo dlouho a uplatnil později několikrát opakovaný scénář. Nejdříve ukázal druhé straně vlídnou tvář. Když pak neuspěl, přešel k výhrůžkám a později i k násilí, přičemž se neštilil dosáhnout cíle za každou cenu.

Teprve příklon k Itálii a roztržka s Německem dávají podle mého názoru odpověď na otázku, proč Dollfuss opustil neutralistickou linii zahraniční politiky. Sílící německý tlak vážně ohrožoval primární cíl kancléřovy diplomacie, vyjádřený následovně: *„Jediným cílem naší zahraniční politiky může být pouze zabezpečení nezávislosti ve všech oblastech a přispět tak k tomu, aby o dalším utváření osudu naší vlasti nerozhodoval nikdo jiný než my sami.“*⁸⁵¹ Kancléř byl ochoten opustit neutralistickou linii zahraniční politiky, pokud by Itálie, Německo nebo nějaký jiný stát chtěly jakýmkoli způsobem omezit suverenitu podalpské země. Za garanta rakouské nezávislosti vybral Itálii a nový kurs zamýšlel potvrdit její brzkou návštěvou.

Volba období velikonočních svátků k cestě do Říma nebyla náhodná.⁸⁵² Navenek byla návštěva zdůvodněna účastí Dollfusse na oslavách Velikonoc a zahájením rozhovorů o uzavření konkordátu s

⁸⁵⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 6, 4. dubna 1933, Fierlinger.

⁸⁵¹ Cit. dle: So sprach Kanzler, s. 83, (Dollfussův projev v Salzburgu 6. května 1933).

⁸⁵² Srov. PAAA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814, Telegramm, Wien, Nr. 16, 11. April 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu; MPR, Bd. 3, 22. März 1933 bis 14. Juni 1933, beab. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1983, Dok. Nr. 866, s. 140-141, (dále jen: MPR, Bd. 3).

Vatikánem.⁸⁵³ Ve skutečnosti převládaly ryze politické důvody. Kancléř obdržel důvěrné informace o chystaném rozhovoru německých představitelů v Itálii. Nabyl proto opodstatněné obavy z možnosti dohody obou velmocí v rakouské otázce, aniž by Berlín nebo Řím zjišťovaly stanovisko Vídně. Kromě toho se objevily pověsti o možném puči v Rakousku, který měl být proveden ministrem Jakoncigem pod patronátem Itálie.⁸⁵⁴

Pro Řím jako hlavní důvod své návštěvy uvedl Dollfuss účast na vatikánských velikonočních ceremoniích, nejasnosti v rakousko-německých vztazích a osobní dialog s Mussolinim.⁸⁵⁵ Za zmínku rozhodně stojí již program rozhovorů vypracovaný rakouským ministerstvem zahraničí. Nechyběla v něm aktuální témata například vztah k Německu, vnitropolitické poměry v Rakousku, ale i poděkování Itálii za její podporu republiky pod Alpami v nedávné době.

Římská cesta zahájená 11. dubna poskytla Dollfussovi příležitost diskutovat s mnoha významnými italskými představiteli. Největší význam připisoval kancléř osobnímu rozhovoru s Mussolinim. Nejdříve diskutovali o nanejvýš aktuálním tématu – rakouské vnitropolitické situaci.⁸⁵⁶ Host souhlasil s nastoupeným autoritativním kurzem, ústavní reformou výrazně oslabující pravomoci parlamentu a zavádějící stavovské prvky, i s postupem vůči sociální demokracii. Předčasné volby považoval za současných podmínek za neúčelné. I v dalším průběhu rozhovorů

⁸⁵³ Ve Vatikánu zanechal Dollfuss velmi dobrý dojem. Srov. Republik, s. 140; Problematika uzavření konkordátu mezi Rakouskem a Svatým stolcem překračuje rámec této práce, lze proto jen upozornit například na WEINZIERL, Erika, Kirche und Politik, in: Geschichte II., s. 483. Dohoda byla parafována 5. června 1933.

⁸⁵⁴ Srov. PKCHSP, Vorstand 20. April 1933, s. 228-229.

⁸⁵⁵ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413a, Telegramm in Ziffern 236/181, 9. April 1933, Dollfuss vyslanectví v Římě.

⁸⁵⁶ Srov. nejpodrobněji ÖStA, AdR, BMfÄ, Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413a, Zl. 21.967-13/33, Aufzeichnung über die vom Herrn Bundeskanzler in Rom mit Herrn Mussolini und Untersekretär Suvich am 12. und 13. April 1933 geführten Gespräche, (dále jen: Aufzeichnung Bundeskanzler in Rom), (zápis pořídil rakouský legační rada Theodor Hornbostel na základě Dollfussova sdělení); AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 1; PAAA, PA II., ÖP, Bd. 23, R 73307, I. 753, Hassell Zahraničnímu úřadu, 20. April 1933, otištěn také: ADAP, Serie C: 1933-1937. Das Dritte Reich: Die Ersten Jahre, Bd. I/1, 30. Januar bis 15. Mai 1933, Dok. Nr. 173, Botschafter Hassell an das Auswärtige Amt, Göttingen 1971, s. 316-319, (dále jen: ADAP, C, Bd. I/1, Dok. Nr. 173). V hlavních bodech návštěvy se všechny dokumenty shodují.

panovala mezi zúčastněnými shoda názorů a to jak v otázkách intenzifikace vzájemných obchodních vazeb, tak v postoji k anšlusu a k Maďarsku. Zdrženlivý postoj zaujal hostitel pouze v záležitosti Jižního Tyrolska. Kancléřovy obavy z tajné dohody Říma a Berlína byly neopodstatněné. Udržení nezávislosti Rakouska patřilo podle ujištění „duceho“ mezi hlavní pilíře italské diplomacie a ve snaze povzbudit Dollfusse dodal: *„Zůstaňte silný, rakouský lid může vždy počítat s přátelstvím a pomocí Itálie.“*⁸⁵⁷ Toto prohlášení zbavilo kancléře nejistoty a v dalším průběhu návštěvy vystupoval velmi sebevědomě.⁸⁵⁸ Když mu Göring⁸⁵⁹ vzkázal, že nacisté a křesťanští socialisté musí společně dovést Rakousko k předčasným volbám, Dollfuss rezolutně odmítl.⁸⁶⁰

Po návratu do vlasti s uspokojením referoval předsednictvu křesťanskosociální strany. *„Mussolini je absolutně orientován, aby Rakousko bylo politicky a hospodářsky samostatné a nemá zájem, aby se nacisté v Rakousku uplatnili.“*⁸⁶¹ Velikonoční kancléřovu návštěvu Říma považují za stvrzení proitalského kurzu zahraniční politiky, orientace postrádající v rakouských dějinách tradici. Rakušané vnímali Itálii od druhé poloviny 19. století jako tradičního nepřítele a Dollfuss si ji od února 1933 vybral za nejlepšího přítele. Kancléřovo rozhodnutí vyvolalo v Berlíně rozladění nad troufalým chováním malého Rakouska. Jak ukazují archivní dokumenty, Zahraniční úřad disponoval velmi přesnými informacemi o skutečném smyslu kancléřovy cestě.⁸⁶² Další zvýšení tlaku Třetí říše na podalpskou republiku nedalo na sebe dlouho čekat.

Dollfussova římská návštěva představovala nový impuls k utužování autoritativního kurzu. Jednou z posledních překážek k němu zůstal Ústavní

⁸⁵⁷ Cit. dle: ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413a, Aufzeichnung Bundeskanzler in Rom.

⁸⁵⁸ Podle dobového svědectví působil Dollfuss celkově dojmem skromného člověka srov. GUNTHER, Evropa, s. 316.

⁸⁵⁹ Memoáry Franze von Papena nepřinášejí nic nového, neboť německý politik na rozhovor s Dollfussem o několik let později zcela zapomněl nebo jej záměrně opomněl. Srov. PAPEN, Wahrheit, s. 313-315.

⁸⁶⁰ Cit. dle: PKCHSP, Vorstand am 20. April 1933, s. 229.

⁸⁶¹ Cit. dle: tamtéž.

⁸⁶² Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 23, R 73307, I. 753, Hassell Zahraničnímu úřadu; ADAP, C, Bd. I/1, Dok. Nr. 173, Hassell an das Auswärtige Amt, 20. April 1933, s. 316-319.

soudní dvůr. Ten v rámci rakouského politického systému kontroloval exekutivu a mohl upozornit na rozpor mezi vládními nařízeními a ústavou, čímž by poukázal na nedemokratické praktiky exekutivy. Kabinet měl dvě možnosti – buď vzít některá opatření zpátky, nebo vyřadit nepohodlnou instituci z rozhodovacího mechanismu. Nakonec zvolil v souladu s nastoupeným kursem druhou variantu. Právní stránku věci si opět vzal na starost Robert Hecht. Postupně přinutil k odstoupení členy soudu za křesťanskosociální stranu. Tím nejvyšší státní justiční orgán přestal být usnášeníschopný. Zatímco do té doby dbala vláda při odstraňování demokracie na zdání legality, v druhé polovině května 1933 odhodila i tuto nepohodlnou masku.⁸⁶³

Mezi charakteristické znaky autoritativního režimu patří redukce počtu politických stran, eufemisticky nazývaná též zjednodušení stranictví. Slučovací proces na pravici zahájil Steierischer Heimatschutz, který dlouhodobě sympatizoval s NSDAP a počátkem května s ní již pod jménem „Deutschösterreichischer Heimatschutz“ uzavřel spojení.⁸⁶⁴ U velkoněmců zavládl po březnových dnech chaos. Strana marně hledala recept na odliv členů i voličů k nacistům. Pochopila, že pro tři subjekty na pravém kraji rakouského politického spektra jednoduše není místo. Velkoněmci 15. května uzavřeli s NSDAP „bojovné společenství“, čímž uznali Hitlera za vůdce celého německého národa. Ani formální zachování samostatnosti jim nezabránilo upadnout postupně do zapomnění.⁸⁶⁵

⁸⁶³ Srov. MRP, Bd. 3, Dok. Nr. 876, 24. Mai 1933, s. 363-364. K vyřazení Ústavního soudního dvora srov. podrobně HECHT, Sektionschef, s. 178-192; BERCHTOLD, Verfassungsgeschichte, s. 750-755; WOHNOUT, Helmut, Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Gesetzgebung im autoritären Österreich, Graz, Wien, Köln 1993, s. 79-82, (dále jen: WOHNOUT, Regierungsdiktatur).

⁸⁶⁴ Srov. PAULEY, Hahnenschwanz, s. 162; Republik, s. 137.

⁸⁶⁵ Srov. NA, VAMZV I., karton č. 965, Komentář vybraných rakouských periodik ze 17. května 1933; ACKERL, Isabella, Das Kampfbündnis der NSDAP mit Großdeutscher Volkspartei von 15. Mai 1933, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 121-128.

Představy o budoucím vnitřním a zahraničně politickém směřování Rakouska prezentovali křesťanští socialisté ve dnech 5. až 7. května na sjezdu v Salcburku. Shromáždění demonstračního a manifestačního charakteru potvrdilo sílící antidemokratické tendence uvnitř nejsilnější vládní strany, například i „dobrovolnou“ rezignaci delegátů na jakoukoli diskusi nad přednesenými příspěvky.⁸⁶⁶ Předseda strany, bývalý kancléř, tehdy ministr vojenství Carl Vaugoin vyslal hned v první den sjezdu do Berlína bojovný signál. Přítomným sdělil, že *„chceme zůstat všichni Rakušany a umíme se bránit, pokud se někdo pokusí ohrozit Rakousko“*.⁸⁶⁷ Vedle Vaugoina důležité projevy přednesli ještě kancléř a ministr spravedlnosti.

Dollfuss vyložil základní principy domácí i zahraniční politiky vlády. Zdůraznil nelehkou obhajobu nezávislosti a samostatnosti Rakouska – základních principů zahraniční politiky již během komplikovaných rozhovorů o Lausannských protokolech.⁸⁶⁸ V oblasti vnitřní politiky vyloučil konání obecných voleb minimálně pro nejbližší půlrok. Naznačil budoucí stranicko-politické rozdělení Rakouska do tří proudů. První dvě marxisté a „hnědí socialisté“ jsou v opozici vůči třetí skupině – rakouské frontě, údajně jedinému vlasteneckému hnutí, které nehledí na stranické zájmy, ale pracuje výlučně ve prospěch podalpské republiky.

Kurt Schuschnigg označil liberální demokracii za zdánlivou a zkrachovalou a proto musela být likvidována. Podle ministrových slov bude vytvořena nová demokracie umožňující zdravé zastoupení lidu ruku v ruce s „nutnou totální přestavbou metody vytváření politické vůle“ a reformou společenského uspořádání založené na papežské encyklice *Quadragesimo anno* a katolickém sociálním učení. Schuschnigg striktně

⁸⁶⁶ Ke sjezdu křesťanskosociální strany srov. nejpodrobněji Reichspost Nr. 125, 6. Mai 1933, s. 1-2; Nr. 126, 7. Mai 1933, s. 1-6; Die Neue Zeitung Nr. 126, 8. Mai 1933, s. 1-2; Kritickou analýzu přináší AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 8, 11. května 1933, Bořek-Dohalský.

⁸⁶⁷ Cit. dle: PAAA, PA II., Österreich, Politik, Bd. 12, R 73383, Tgb. Nr. 710, Deutsches Konsulat Salzburg 10. Mai 1933, Krauss Zahraničnímu úřadu, (dále jen: PAAA, PA II., ÖP, Bd. 12, R 73383).

⁸⁶⁸ Srov. Reichspost Nr. 126, 7. Mai 1933, s. 1; Wiener Zeitung Nr. 103, 7. Mai 1933, s. 1.

odmítl unifikační snahy Třetí říše se vzkazem, že Rakousko nebude nikdy německou kolonií.

Sjezd nejsilnější vládní strany považují v souladu s některými dobovými komentáři za mezník v rakouské historii. Zdůraznil bych především tři skutečnosti. Zaprvé, křesťanští socialisté převzali zcela roli hlavního „motoru“ antidemokratických změn. Landbund a Heimatblock většinou pouze pasivně přihlížely. Zadruhé, strana ani v nejmenším nauvažovala o návratu k parlamentním poměrům a hodlala přistoupit k zásadní přestavbě vnitřního uspořádání republiky podle její ideologie. Požadovala přitom bezvýhradné ztotožnění každého jedince s myšlenkou německého, křesťanského na stavovském základě založeného Rakouska. Zatřetí, křesťanští socialisté odmítli násilný anšlus ze strany Německa. Důkazem toho byl dříve nemyslitelný projev Carla Vaugoina nebo Kurta Schuschnigga.

Dollfussova slova o rakouské frontě, jediné síle pracující ve prospěch vlasti, našla zanedlouho uplatnění v praxi. Dne 21. května uveřejnily noviny svolání „*Vzhůru do Vlastenecké fronty*“.⁸⁶⁹ Její smysl spočíval ve sjednocení všech Rakušanů na bázi lásky k vlasti a vytvoření dostatečně silné platformy v boji proti marxismu a nacismu. Ke vstupu do hnutí byli vyzváni všichni Rakušané, kteří podporují kancléře, chtějí pracovat ve prospěch vlasti s jediným cílem naplnění mise podalpského státu „*ve středoevropském prostoru k prospěchu celého německví*“. Závěr apelu nenechal nikoho na pochybách, kdo bude ústřední postavou Vlastenecké fronty. Končil svoláním: „*Ať žije Dollfuss, vůdce*“.⁸⁷⁰ Osud politických subjektů poté nabral mnohokrát v historii se opakující scénář – buď strana

⁸⁶⁹ Cit. dle: Wiener Zeitung Nr. 118, 21. Mai 1933, s. 3; Reichspost Nr. 140, 21. Mai 1933, s. 5. K Vlastenecké frontě (Vaterländische Front) srov. BÄRNTHALER, Irmgard, Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation, Wien 1971; Práce zakládající svá tvrzení na nedostatečné pramenné základně; REICHHOLD, Ludwig, Kampf um Österreich. Die Vaterländische Front und ihr Widerstand gegen den Anschluss. Eine Dokumentation. Mit einer Einleitung von Fritz Bock, Wien 1985, prohlášení tamtéž, s. 95. Symbolem Vlastenecké fronty se stal berličkový kříž.

⁸⁷⁰ Srov. tamtéž.

vstoupila dobrovolně do „celonárodního hnutí“ nebo ji čekal zákaz.⁸⁷¹ Vyřazení Ústavního soudního dvora a vznik Vlastenecké fronty udělaly symbolickou tečku za první fázi budování rakouského autoritativního režimu. Demokracie patřila definitivně minulosti.

Mezi nejkontroverznější témata rakouské historiografie dodnes patří otázka transformace tamního politického systému v letech 1933-1934. Zejména levicově orientovaní historikové činí odpovědným za zánik politického pluralismu výhradně Dollfusse. S tím nelze souhlasit, neboť jeho činy, jak jsem již uvedl v úvodu práce, je nutné posuzovat vždy v kontextu dané doby a na základě kritické analýzy pramenů a výsledků prezentovaných v odborné literatuře. Podle mého názoru jako vedoucí představitel státu za pomoci a podpory společenských sil, o které se opíral⁸⁷², vědomě opustil rakouský ústavní rámec, k čemuž ho nemohlo donutit ani hrozící nebezpečí nacismu. Nesouhlasím rovněž s tezí části rakouských konzervativních historiků „o bezvýchodnosti boje na dvou frontách“, neboť do této situace ho přivedla jím vedená vládní politika.⁸⁷³ Dollfuss se mohl přinejmenším pokusit o zahájení dialogu se sociální demokracií a posílit vazby na Francii. Právě intenzifikace vztahů s Paříží by byla vhodnou, i když ne trvalou protiváhou tlaku fašistické Itálie a nacistického Německa. V roce 1933 nemohl kancléř předvídat pozdější slabost Francie v mezinárodní politice.⁸⁷⁴

Nabízí se přitom otázka, zda byla nedemokratická proměna rakouského politického systému výsledkem italského a německého tlaku v Podunají, tj. proběhla „demonťáž“ rakouské demokracie takříkajíc na objednávku Říma a Berlína nebo ji zapříčinily vnitropolitické faktory?⁸⁷⁵

⁸⁷¹ Jako první strana byla zakázána 26. května 1933 Komunistická strana Rakouska. K reflexi rakouského tisku srov. NA, VAMZV I., karton č. 965, Neues Wiener Abendblatt 27. Mai 1933; Der Abend 27. Mai 1933 a další rakouské noviny; ANM, ZF-pozůstalost, karton č. 8, Chronologické historické výpisky a poznámky 1878-1975.

⁸⁷² Šlo především o vysokou byrokracii, katolický klérus a část dělnictva.

⁸⁷³ Srov. úvodní kapitolu.

⁸⁷⁴ Plně si uvědomuji problematičnost uvedené teze. Za poslední pokus o udržení hegemoniálních ambic Francie považuji projekt tzv. východního Locarna v létě 1934.

⁸⁷⁵ Nepřekvapí, že ani historiografie není v této otázce zajedno, přičemž existují dvě hlavní interpretační pozice. První z nich připisuje změny v Rakousku italskému a německému tlaku. Srov. JEDLIČKA, Ludwig, Das autoritäre System in Österreich, in: Týž,

V 60. letech minulého století, kdy dominovalo v Rakousku paradigma tzv. koaliční historiografie, mělo také dějepisectví po druhé světové válce přispět k budování stabilní demokratické společnosti na základě konsenzu mezi konzervativním a socialistickým táborem.⁸⁷⁶ Autoritativní změny let 1933/1934 byly připisovány velmocenským ambicím a tlaku fašistické Itálie a nacistického Německa. Od 70. let začíná být více zohledňována role konkrétních vnitropolitických aspektů s poukazem na dlouhodobě přítomné nedemokratické tendence jednotlivých rakouských politických stran. Soudím, že mezinárodní situace bezpochyby vytvořila příznivé podmínky pro autoritativní změny, ale hlavní podíl na nich, jak vyplývá z mé předchozí analýzy, připisuji zdejšímu politicko-ideovému klimatu. Koneckonců první omezení společenské a politické plurality proběhlo ještě před první návštěvou Dollfusse v Římě, navíc Mussolini neporadil kancléři nic nového.

Ačkoliv dubnový pobyt ve „věčném městě“ sloužil k upevnění proitalského kurzu zahraniční politiky, kancléř nechtěl „spálit všechny mosty“ do Berlína. Objevily se v něm určité pochybnosti, zda opuštění neutralistické linie diplomacie představuje správnou cestu.⁸⁷⁷ Když se naskytla příležitost promluvit v italském hlavním městě s německým

Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975, Wien, Sankt Pölten 1977, s. 215-236; KINDERMANN, Österreich, s. 120-125, 148-151; BEER, Anschluss, s. 175; pouze německý vliv mylně uvádí HILDEBRAND, Reich, s. 594; Druhá upřednostňuje vnitropolitické faktory podalpské země před zahraničním vlivem srov. KERÉKES, Abenddämmerung, s. 173; STAUDINGER, Anton, Die Mitwirkung der christlich-sozialen Partei an der Errichtung des autoritären Ständestaates, in: Österreich 1927 bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien 23. bis 28. Oktober 1972, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien, München 1973, s. 68-74, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 1); Týž, Partei, s. 68-81; SIEGFRIED, Klerikalfaschismus, s. 1-5; Nejnověji: TÁLOS, Emmerich, MANOSCHEK, Walter, Zum Konstituierungsprozess des Austrofaschismus, in: Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 21; Omylu se dopouští JERÁBEK, Konec, s. 124.

⁸⁷⁶ K tzv. koaliční historiografii srov. ANGERER, Thomas, An Incomplete Discipline: Austrian Zeitgeschichte and Recent History, in: Austria in the Nineteen Fifties, ed. by Günther Bischof, Anton Pelinka, Rolf Steininger, New Brunswick, London 1994, s. 207-251.

⁸⁷⁷ Srov. PAAA, PA II., Österreich, Politik, Bd. 5, Gegenseitige Besuche führender Staatsmänner, R 73320, A 386, 24. April 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu.

vicekancléřem Papenem, využil vzájemných dobrých vztahů a vyslovil přání „osobně přicestovat do Berlína za účelem uzavření německo-rakouské obchodní dohody”.⁸⁷⁸ Dollfuss nabízel pro Třetí říši významnou koncesi – získání kontingentu vepřů na úkor dosavadních polských dodávek. Německá strana na kancléřův návrh nereagovala a nadále chtěla ona diktovat podmínky. Berlín nebral aktuální ochlazení vztahů s Vídni vážně a očekával brzké změny stanoviska rakouských vládních špiček. Německý ministr zahraničí rezolutně odpověděl, že „podporu současné Dollfussovy vlády nelze od nás očekávat, návštěva Dollfusse v Berlíně... nepřipadá v současné době v úvahu”.⁸⁷⁹

Rakouský kancléř si uvědomoval obtížnost konfrontace se sociální demokracií a nacisty, byť k oběma stranám nepřistupoval stejně. Vytrvale odmítal dialog pouze s nejsilnějším levicovým subjektem. Proto, když mu počátkem května vlivný člen předsednictva křesťanskosociální strany, štýrský hejtman a ministr školství Anton Rintelen nabídl zprostředkovat rozhovory s rakouskou NSDAP, souhlasil. Následná vyjednávání jsou dodnes zahalena rouškou tajemství a patrně nikdy nebude jejich pozadí zcela vysvětleno, poněvadž zatím se nepodařilo nalézt dostatečně průkazné dokumenty.⁸⁸⁰ Štýrský hejtman mluvil s Theo Habichtem a ten mu přestřel požadavek rekonstrukce vlády. V kabinetu vedeného Rintelenem neměli již zasedat zástupci Heimwehru, za to nacisté vznesli nárok na dvě až tři ministerská křesla včetně ministerstva vnitra.⁸⁸¹ Následně se Habicht pravděpodobně dvakrát sešel s kancléřem. Navrhl Dollfussovi vytvoření přechodného kabinetu křesťanských socialistů a nacistů, který by zemi přivedl na podzim k předčasným volbám. V nich by nacisté vedli volební kampaň výhradně proti sociální demokracii a nikoli

⁸⁷⁸ Cit. dle: PAAA, BR, Ö, R 28392 k, (bez názvu, 20. April 1933), záznam státního sekretáře Bülowa.

⁸⁷⁹ Cit. dle: PAAA, PA II., Österreich, Politik, Bd. 3, Ministerien, R 73418, II Oe 491, 27. April 1933, Záznam Neuratha o rozhovoru s italským vyslancem Ceruttim.

⁸⁸⁰ K průběhu jednání srov. RINTELEN, Weg, s. 215-216.

⁸⁸¹ Požadavek dvou křesel byli s největší pravděpodobností křesťanští socialisté ochotni splnit. WINKLER, Diktatur, s. 54; Identická informace obsažena v AMZV, PZ Vídeň, periodická č. 2, 10. července 1933, Bořek-Dohalský; legační rada František Bořek Dohalský tvrdí, že nacisté chtěli hned pěti křesel.

proti křesťanským socialistům. Jejich výsledek by nic nezměnil na pokračování koaliční spolupráce včetně setrvání Dollfusse v kancléřské funkci, neboť nacista by v čele rakouské vlády nebyl pro zahraničí přijatelný. Habicht vzápětí dodal: „*Mezi námi a křesťanskými sociály existuje jen válka nebo mír, třetí neexistuje.*“⁸⁸² Argumenty obou stran zůstaly neměnné, a tak k žádnému posunu nedošlo.⁸⁸³ O dalším vývoji pokusů o německo-rakouské dorozumění není k dispozici mnoho informací. Existují určité náznaky o Schuschniggově cestě do Mnichova. V bavorské metropoli měl údajně diskutovat s Hitlerovým zástupcem Rudolfem Hessem.⁸⁸⁴ Tak jako tak jednání uvízla ve slepé uličce.⁸⁸⁵ Předsednictvo křesťanskosociální strany na zasedání 6. května znovu odmítlo požadavek NSDAP vypsání nových voleb. Přetrvávaly obavy nad divokým průběhem volební kampaně i nad výsledky samotných voleb. Dobrodružství v podobě zásadních změn politické mapy Rakouska nechtěl nikdo z přítomných podstoupit.⁸⁸⁶

Kuloární vyjednávání rakouských nacistů „podpořil“ Hitler dalšími provokacemi vůči Rakousku, aby demonstroval sílu a odhodlanost Německa k provedení podstatných změn ve vnitřní mocenské struktuře podalpské republiky.⁸⁸⁷ Roznětkou k dalšímu růstu napětí ve vzájemných vztazích se stala Dollfussova karikatura uveřejněná 25. dubna v nejdůležitějším a nejznámějším deníku německé NSDAP Völkischer Beobachter.⁸⁸⁸ Pokus zesměšnit rakouského kancléře nezůstal ve Vídni nepovšimnut. Ballhausplatz ihned dal Berlínu na vědomí, že takové činy mohou negativně zatížit vzájemné vztahy a Vídeň z toho vyvodí

⁸⁸² Cit. dle: PKCHSP, Vorstand, 6. Mai 1933, s. 241-242.

⁸⁸³ Nejpodrobněji srov. SCHUSCHNIGG, Österreich, s. 240-242.

⁸⁸⁴ Srov. LUDWIG, Sendung, s. 125; Franz Langoth tvrdí bez uvedení podrobností, že se tak dělo na přímý pokyn Dollfusse, Srov. LANGOTH, Kampf, s. 106.

⁸⁸⁵ Rakouští nacisté odtajnil 31. května na tiskové konferenci jednání s rakouskou stranou. Srov. Lidové listy č. 126, 1. června 1933, s. 2.

⁸⁸⁶ Srov. PKCHSP, Vorstand, 6. Mai 1933, s. 241-242.

⁸⁸⁷ Srov. PAAA, PA II., Österreich, Politik, bez čísla, Diplomatische und konsularische Vertretungen, R 73883, Telegramm, Wien, Nr. 54, 1. Juni 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu.

⁸⁸⁸ Zohlednění rakouských nevydaných pramenů umožňuje lépe osvětlit počátek rakousko-německého napětí.

odpovídající důsledky.⁸⁸⁹ Na intervenci vyslance Tauschitze přislíbil ministerský ředitel Zahraničního úřadu Gerhard Köpke zamezit podobným provokativním publicistickým počinům.⁸⁹⁰ Otěže německé diplomacie však nedržel výhradně Zahraniční úřad, jak tomu bylo zvykem v minulých letech.

Jak jsem již zmínil, cílem Hitlera bylo vytvořit totalitní mocenskou strukturu. I v oblasti zahraniční politiky si osoboval právo činit zásadní rozhodnutí bez konzultace s kýmkoli, aniž by přitom disponoval odpovídajícími znalostmi a zkušenostmi. Pád výmarské demokracie a nástup nacistů k moci neznamenal v Zahraničním úřadě zlom, naopak lze mluvit o značné personální kontinuitě na nejdůležitějších místech německé diplomacie. Mnozí tituláři se zachovali jako typičtí státní úředníci; do politiky se příliš nemíchali a koncentrovali se na loajální plnění úkolů, které od nich nový režim požadoval. K okamžité a rozsáhlé čistce nacisté z pragmatických důvodů nepřistoupili. Strana nemohla poskytnout z vlastních řad dostatečně kvalitní náhradu za propuštěné úředníky. Německou diplomacii by překotné změny uvrhly do zmatků a nemalých problémů. Zároveň ale nová politická garnitura podporovala či přinejmenším tolerovala tzv. duální strukturu, jev patrný ve veřejné správě nacistického stříhu. V praxi existovaly vedle regulérních etablovaných státních úřadů další více či méně oficiální stranické organizace označované zpravidla jako úřední místa, kanceláře a komise, jejichž činnost se v mnoha ohledech překrývala.⁸⁹¹ V prvních měsících existence nacistického režimu takovéto úřady zatím buď neexistovaly, nebo teprve začaly vytvářet svoji organizační strukturu a získávat první zkušenosti.

⁸⁸⁹ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 22.053-13, 26. April 1933, Peter Tauschitzovi; Zl. 24/Pol., 29. April 1933, Tauschitz Peterovi, ke zprávě je přiložen i výstřížek z Völkischer Beobachter Nr. 115, 25. April 1933 s kontroverzní karikaturou.

⁸⁹⁰ Srov. tamtéž, Zl. 24/Pol., 29. April 1933, Tauschitz ministerstvu zahraničí.

⁸⁹¹ Srov. SEABURY, Paul, Die Wilhelmstrasse. Die Geschichte der deutschen Diplomatie 1930-1945, Frankfurt am Main 1956, s. 60-68; JACOBSEN, Außenpolitik, s. 20-318; SCHMIDT, Außenpolitik, s. 42-78; V dubnu 1933 vznikl Außenpolitisches Amt der NSDAP, v květnu téhož roku Auslandsorganisation der NSDAP, v dubnu 1934 Dienststelle Ribbentrop.

Po zveřejnění Dollfusovy karikatury následovala další provokace Německa vůči Rakousku. Hitler pověřil Hanse Franka, aby jel do Vídně a tlumočit tam „pozdravy vůdce německého lidu“.⁸⁹² Volba Franka nebyla náhodná. Pod Alpami jistě nezapomněli na jeho březnový pokus o vměšování se do vnitřních záležitostí republiky, a proto rakouská oficiální místa neotálela s negativní reakcí. Vládní Reichspost zveřejnil 9. května úvodník, kde označil plánovaný pobyt německých nacistů ve Vídni za „nežádoucí a nevítanou návštěvu“.⁸⁹³

Hitler dal najevo své pobouření o den později v rozhovoru s vyslancem Tauschitzem.⁸⁹⁴ Debata připomínala třaskavou směs, která mohla každou chvíli vybuchnout. Rakouský diplomat se v prostorách Říšského kancléřství ještě ani nestačil nadechnout a Hitler vyhrožoval bojkotem Rakouska, tradičního výletního a dovolenkového cíle německých občanů, v zkušební lhůtě jednoho roku. Postěžoval si také na nepřátelský tón psaní mnoha rakouských periodik. Upozornil vyslance, že invectiva vůči národnímu socialismu znamená zároveň útok vůči Německu a německému lidu. Hitler zvlášť zmínil uvedený článek Reichspostu, jenž označil za urážku vynikajících vůdců strany a německé vlády a jeho jakožto vedoucího představitele tohoto hnutí. Tauschitz oponoval, když z růstu napětí ve vzájemných vztazích obvinil výhradně Německo. Poukázal na systematické útoky Berlína vůči Dollfusově osobě Frankovým březnovým projevem počínaje, karikaturou ve Völkischer Beobachter konče. Následně zmínil připravovanou návštěvu německých nacistů ve Vídni. Bude-li mít zdvořilostní charakter, pak je vše v nejlepším pořádku. Pokud ji ale němečtí představitelé zneužijí k protivládním propagačním a agitačním účelům, příslušná místa přijmou odpovídající opatření.⁸⁹⁵

⁸⁹² Srov. Lidové listy č. 111, 13. května 1933, s. 2.

⁸⁹³ Srov. Reichspost Nr. 128, 9. Mai 1933, s. 1-2, článek „Unerwünschter Besuch“.

⁸⁹⁴ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 125/Pol, 10. Mai 1933, Tauschitz Dollfusovi. Obsahově se s dokumentem shoduje zpráva britského vyslance Erica Phippse ministru zahraničí Johnu Simonovi, pořízená na základě rozhovoru s Theodorem Hornbostelem. Srov. DBFP, Series 2, Vol. 5, Doc. No. 147, Phipps (Vienna) to Simon, 16. May 1933, s. 242-244.

⁸⁹⁵ Příslušnou zprávu vyslance Tauschitze prokazatelně kancléř Dollfuss četl a její obsah vzal na vědomí. Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 11, Zl.

Přetrvávající nedorozumění se snažil zmírnit ministr zahraničí Neurath. Tauschitzovi se snažil namluvit, že Frank cestuje do rakouské metropole pouze za účelem návštěvy odborné právnické konference.

Bavorský ministr spravedlnosti přiletěl do Vídně 13. května. Hned na letišti čekalo německé nacisty mrazivé přijetí v podobě sdělení o nežádoucím charakteru jejich pobytu. Frank a jeho společníci nebrali upozornění vážně.⁸⁹⁶ Vrcholem návštěvy člena bavorské vlády byl štvavý projev ve Štýrském Hradci. V něm vyhrožoval spolkové vládě brzkým nástupem rakouských nacistů k moci. Neopomněl urazit Dollfusse, jehož s ohledem na malý vzrůst nazval „malým Metternichem“.⁸⁹⁷ Frank později Neurathovi přiznal, že zcela vědomě použil hanlivá vyjádření na adresu rakouské vlády. Jednal údajně z rozčilení nad nepřátelským chováním hostitelů. Ve Štýrském Hradci rakouské orgány narychlo uzavřely vybrané příjezdové komunikace do města, následně na jistou dobu zatkli jeho osobního řidiče.⁸⁹⁸ Skandální projev nezůstal bez odezvy. Rakouská vláda nemohla nad posledními událostmi jednoduše mávnout rukou, poněvadž by tím vyslala signál o vlastní slabosti. Franka bez dlouhého přemýšlení vyhostila ze země.⁸⁹⁹ Následovala v meziválečné době unikátní válka slov mezi dvěma „bratrskými“ německými státy.⁹⁰⁰

125/Pol, 10. Mai 1933, Tauschitz Dollfussovi; ručně psaná poznámka z 14. května od generálního sekretáře Petera „Vom Bundeskanzler zum Kenntnis genommen“.

⁸⁹⁶ Srov. FRUS 1933, Volume 1, The Minister in Austria (Stockton) to the Acting Secretary of State, 18. May 1933, s. 428-432. Americký vyslanec Stockton projevil ve zprávě sympatie k Dollfussově vládě. Účelové vyličení událostí nabídl Frank ve svých pamětech. Smysl cesty údajně spočíval v účasti na konferenci spolku nacistických právníků. Frank opomenul návštěvu Štýrského Hradce, ve Vídni zase na hlavních ulicích čekali statisíce lidí. FRANK, Angesicht, s. 285-288.

⁸⁹⁷ Srov. ÖStA, AdR, BMfA, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 26/Pol, 15. Mai 1933, Tauschitz Peterovi; Zl. 22540-13-33, 17. Mai 1933, Peter Tauschitzovi.

⁸⁹⁸ Srov. PAAA, BR, Österreich, R 28393 k, 18. Mai 1933, Záznam rozhovoru Franka s Neurathem, (dále jen: PAAA, BR, Ö, R 28393 k).

⁸⁹⁹ Srov. Pražský večerník č. 116, 16. května 1933, s. 1; Lidové listy č. 114, 17. května 1933, s. 1; Prager Presse Nr. 134, 16. Mai 1933, s. 1.

⁹⁰⁰ Srov. PAAA, PA II., Österreich, Politik, (bez čísla), Nationalsozialismus, Konsularberichte Innsbruck R 73500, Deutsches Konsulat Innsbruck Nr. 396, 9. Juni 1933, Saller (německý generální konzul) tyrolské spolkové vládě; Propagandistische Tätigkeiten von Parteiorganisationen in Ausland gegen die österreichische Regierung, R 73522, A. 523, 19. Mai 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu. Dále srov. početné výstřižky z rakouských novin ilustrující situaci NA, VAMZV I., rakousko-německé vztahy, karton č. 865.

Stupňující se konflikt poodkryl zajímavou skutečnost o mocenských strukturách Třetí říše. Zatímco Hitler neústupně požadoval prosazení rakouských nacistů do veřejného života a systematicky stupňoval nátlak na neposlušného souseda, vysocí činitelé Zahraničního úřadu především Konstantin von Neurath a Gerhard Köpke chtěli celou záležitost urovnat diplomatickou cestou. Nabádali rakouské kolegy k zachování rozvahy a slibovali učinit vše v rámci svých kompetencí ke zmírnění napětí, jakkoli zároveň i oni otevřeně přiznávali svázané ruce.⁹⁰¹

Na zasedání německé vlády 26. května rozhodl Hitler o kombinaci provokací s těžkým úderem v hospodářské oblasti. Odmítl s rakouskou stranou vést dialog a dál ustupovat jejich požadavkům, neboť by tím oslabil pozice tamních nacistů.⁹⁰² Rakousko údajně samo vyostřilo situaci, když bezdůvodně vyhostilo Franka. Proto se Hitler rozhodl zavést cestovní poplatek ve výši 1000⁹⁰³ říšských marek pro všechny německé občany s cílem radikálně omezit příjmy Rakouska z cizineckého ruchu. Opatření mělo podle kancléřových představ přivodit pád Dollfussovy vlády a způsobit vypsání nových parlamentních voleb.⁹⁰⁴ „*Tyto nové volby*“, předpovídal Hitler „*budou znamenat vnitřní glajchšaltaci Rakouska, aniž by byl nutný vnější anšlus*“.⁹⁰⁵

Kancléřovo rozhodnutí nebylo přijato zdaleka bez výhrad. Neurath nesměle vyjádřil obavy ze ztráty rakouského trhu, významného odbytiště zejména pro německý průmysl. Podporu získal od ministra hospodářství

⁹⁰¹ Srov. např. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 28/Pol., 19. Mai 1933, Tauschitz Peterovi. Když Tauschitz informoval Köpkeho o průběhu Frankovy návštěvy, ministerský ředitel odpověděl lakonicky: „No Bože, co mám dělat, než to vzít v úvahu“. O situaci Zahraničního úřadu poznamenal: „Nyní vidíte, excelence, v jaké situaci se tu... nacházíme. Nacionální socialismus zvítězil v Německu stoprocentně na všech liniích.“

⁹⁰² Srov. AdRK, Regierung Hitler, Teil 1, 1933/34, Bd. 1, 30. Januar 1933 bis 31. August 1934, bear. von Karl-Heinz Minuth, Boppard am Rhein 1983, Ministerbesprechung vom 26. Mai 1933, 16:15 Uhr, Dok. Nr. 142, s. 491-493, (dále jen: AdRK, Hitler. Bd. 1, Dok. Nr. 142).

⁹⁰³ 1000 říšských marek se tehdy rovnalo asi 8000 československým korun.

⁹⁰⁴ Hitlerův záměr potvrdil i jeden z jeho nejbližších spolupracovníků Josef Goebbels, jenž o zavedení cestovního víza do Rakouska později ve vlastním deníku poznamenal „To povede k pádu Dollfusse. Tak to je i míněno. S tím zlomíme pánům ve Vídni vazy.“ Cit. dle: Josef Goebbels. Tagebücher, Bd. 2, 1930-1934, hrsg. von Ralf Georg Reuth, München, Zürich 1992, s. 804-805.

⁹⁰⁵ Cit. dle: AdRK, Hitler, Bd. 1, Dok. Nr. 142, s. 493.

Hjarmara Schachta. V roce 1932 činil rakouský import do Německa 65 milionů marek, německý export do podalpské republiky dokonce 160 milionů, z nichž 40 milionů připadalo na hotové výrobky. Přerušení obchodně politických vztahů by podle Schachta znamenalo pro Německo zvýšení nezaměstnanosti a ztrátu 120 milionů marek bez možnosti nalezení adekvátní náhrady. Ani státní sekretář Funk rovněž nezavíral oči před hroící hospodářskou ztrátou a navrhl, aby říšská vláda zintenzivnila v Rakousku agitaci, která povede ke kýženému pádu Dollfussovi vlády. Pro tyto účely měla být uvolněna z vládních prostředků mimořádná subvence 100 000 marek. Dále Funk doporučil efektivněji využít stávající možnosti propagandy, například prostřednictvím z Berlína financovaného listu Wiener Neueste Nachrichten.

Hitler si však žádné komplikace nepřipouštěl. Věřil ve správnost svého rozhodnutí a očekával, že rakouská záležitost bude vyřešena v průběhu léta. Pokud by Německo k cestovnímu poplatku nepřistoupilo, hrozil by podle diktátora příklon Rakouska k Malé dohodě.⁹⁰⁶ Vláda nakonec kancléřův „návrh“ schválila, čímž uvolnila cestu k další konfrontaci s Vídní. Aby ještě více vystupňovala tlak na republiku pod Alpami, dala pokyn k uzavření německo-rakouské hranice.⁹⁰⁷ Odvetná akce Vídně nedala na sebe dlouho čekat. Dollfussův kabinet rozhodl o drastickém omezení německého dovozu a o zavedení sazby pěti šilinků na osobu za každé překročení německé hranice a dále rakouské policejní orgány na pokyn vlády tvrdě zakročily proti nacistickým vůdcům.⁹⁰⁸

Ani zavedení vízové povinnosti Německu nestačilo. V rakouské NSDAP došli k závěru, že nepřistoupil-li Dollfuss dobrovolně na jejich požadavky, bude muset být k tomuto kroku jednoduše donucen násilím. Zatímco nacisté zpočátku k podpoře svých argumentů využívali například petard zabalených do papíru, nejpozději od června 1933 začali používat

⁹⁰⁶ Srov. tamtéž, s. 493-495.

⁹⁰⁷ Srov. Lidové listy č. 126, 1. června 1933, s. 2; Reichpost Nr. 150, 31. Mai 1933, s. 1; Wiener Zeitung Nr. 126, 1. Juni, s. 1.

⁹⁰⁸ Srov. Reichspost Nr. 150, 31. Mai 1933, s. 1; Prager Presse Nr. 149, 1. Juni 1933, s. 2; Lidové listy č. 127, 2. června 1933, s. 3.

výbušniny k ničení budov, mostů, cest, železnic a k atentátům na vybrané osoby. Dělo se tak v době, kdy Hitler opět přišel s další provokací vůči Rakousku. I přes námitky Zahraničního úřadu osobně požadoval jmenování Thea Habichta tiskovým atašé berlínského vyslanectví ve Vídni, jemuž měl v nové funkci pomáhat člen rakouské NSDAP Hans Cohrs.⁹⁰⁹ Patrně nikdo nepodlehli iluzi, že by tito pánové patřili mezi přední znalce rakouského tisku. Smysl jejich akreditace spočíval v udělení diplomatické imunity, pod jejíž záštitou mohli oba nerušeně pokračovat v nacistické a tudíž protivládní agitaci.⁹¹⁰ Rakouská strana jim odmítla udělit agrément, vycházejíc z platných zásad mezinárodního práva, že uvedený krok je exkluzivní záležitostí suverénního státu.⁹¹¹ Berlín ostentativně tuto argumentaci ignoroval a Habicht a Cohrs odjeli do podalpské republiky, kde je 12. června spolu s dalšími nacisty zatkla policie. Stalo se tak poté, co rakouská NSDAP spáchala další trestné činy.⁹¹² Vyslanec Rieth ve Vídni ihned proti zatčení Habichta a Cohrse protestoval. Uváděl porušení exterritoriality, poněvadž oba patřili ke členům zdejšího německého vyslanectví. Rakouské úřady je ale považovaly za soukromé osoby.⁹¹³ Zatčení Habichta, Cohrse a dalších nacistů vyvolalo v Německu odvetnou akci.

Řádně akreditovaný rakouský tiskový atašé v Berlíně Erwin Wasserbäck byl bez udání důvodů označen za nežádoucí osobu a vyzván k

⁹⁰⁹ Srov. Dokumente zum Konflikt zwischen Deutschland und Österreich, hrsg. von Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, Wien 1934, Dok. Nr. 9, Verbalnote der deutschen Gesandtschaft in Wien vom 27. Mai 1933, s. 10, (dále jen: Dokumente); PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Abschrift Völcker, 19. Mai 1933, záznam Völcker.

⁹¹⁰ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Záznam úředníka Zahraničního úřadu, podpis nečitelný, 19. Mai 1933.

⁹¹¹ Srov. Dokumente, Dok. Nr. 10, Verbalnote des Bundeskanzleramtes Auswärtige Angelegenheiten an die deutsche Gesandtschaft in Wien vom 27. Mai 1933, s. 10; Dok. Nr. 11, Memorandum der deutschen Gesandtschaft in Wien vom 29. Mai 1933, s. 10-11; Dok. Nr. 12, Vom Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, am 30. Mai 1933 der deutschen Gesandtschaft in Wien übermittelte Aufzeichnung, s. 11-14.

⁹¹² Srov. Das Braunbuch. Hakenkreuz gegen Österreich, hrsg. von Bundeskanzleramte. Büro des Bundesministers für Sicherheitswesen, Wien 1933, s. 8, (dále jen: Braunbuch). Šlo například o atentát na vůdce tyrolského Heimwehru Richarda Steidleho či přepad policie v tyrolském Kufsteinu.

⁹¹³ Srov. Liasse Deutschland I/12, Karton Nr. 87, Zl. 22985-13-33, Aktenvermerk des Bundeskanzleramtes für die Auswärtige Angelegenheiten vom 13. Juni; Dokumente, Dok. Nr. 13, Aktenvermerk des Bundeskanzleramtes, Auswärtige Angelegenheiten vom 13. Juni 1933, s. 14.

neprodlenému opuštění území Německa.⁹¹⁴ Když tak neučinil, příslušníci Gestapa za dramatických okolností Wasserbäcka bez ohledu na diplomatickou imunitu zatkli, aby po intervenci rakouských oficiálních míst musel kvapně opustit Berlín.⁹¹⁵

Vlna nacistických teroristických útoků vytvářela v obyvatelích Rakouska pocit ohrožení. Veřejnost začala volat po účinných opatřeních. Za 19 červnových dnů zranili nacisté 48 osob a čtyři usmrtili.⁹¹⁶ Vládu přinutil k jednání až 19. června provedený útok na členy pomocného oddílu policie křesťansko-německých cvičenců v hornorakouském Kremsu s bilancí tří desítek raněných z toho tří těžce.⁹¹⁷ Členové vlády začali projednávat nanejvýš choulostivou a naléhavou otázku – jaké stanovisko zaujmout k činnosti nacistů s vědomím, že jakékoli rozhodnutí vyvolá rozladění. Zakážou-li rakouskou NSDAP, stranu propojenou s vládnoucím režimem v Německu, pak Berlín určitě sáhne k odvetě. Bude-li však strana nadále legálně existovat, může to vyvolat nesouhlasnou reakci posledními útoky rozjitřené veřejnosti. A sociální nepokoje si nikdo z nich jistě nepřál. Vedoucí rezortu vojenství Vaugoin zahájil vládní schůzi návrhem na co nejostřejší opatření proti NSDAP včetně zákazu strany a ztráty veškerých mandátů.⁹¹⁸ Ministři za Landbund nezapřeli ani ve vypjaté situaci proanšlusovou orientaci. Požadovali nejprve řádné vyšetření případu a teprve pak chtěli rozhodnout, zda zakázat nacisty či nikoli.⁹¹⁹ V průběhu diskuse, i když s výhradami některých ministrů, převládal názor okamžitě

⁹¹⁴ Srov. Liasse Deutschland I/12, Karton Nr. 87, ohne Zahl, Schreiben von Bülow an den österreichischen Gesandten Ing. Tauschitz, Berlin 13. Juni 1933; Dokumente, Dok. Nr. 16, Schreiben Staatssekretärs von Bülow an den österreichischen Gesandten Ing. Tauschitz, Berlin, 13. Juni 1933, s. 17; PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Fernschreiben Nr. 7, London, 14. Juni 1933, Bülow Neurathovi.

⁹¹⁵ Považuji za příznačné, že v době telefonátu Dollfusse s Neurathem německý ministr zahraničí o Wasserbäckově zatčení nevěděl nic určitého. Srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Fernschreiben Nr. 10, Londýn 14. Juni 1933, Neurath Zahraničnímu úřadu.

⁹¹⁶ Srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 888, 30. Juni 1933, s. 148.

⁹¹⁷ Tři mrtvé uvádí Braunbuch, s. 9; Právo lidu č. 143, 20. června 1933, s. 1; Naopak v MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 884, s. 21, poznámka 3 se vyskytuje informace o dvou ztrátách na životech. Atentát si nakonec vyžádal dvě oběti; Vláda jednala o zákazu rakouské NSDAP již 9. června srov. MRP, Bd. 3, Dok. Nr. 880, s. 489-494.

⁹¹⁸ Srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 884, 19. Juni 1933, s. 21-22.

⁹¹⁹ Srov. tamtéž, s. 22-25, 31. Proti zákazu NSDAP hlasovali dva ministři (Franz Winkler, Vinzenz Schumy) a státní sekretář Franz Bachinger za Landbund a ministr Richard Kerber za křesťanskosociální stranu.

zakázat stranu s cílem obnovit pořádek a ztížit nacistům působení v zemi.⁹²⁰ Příslušnou legislativní normu umožnil přijmout Válečný hospodářský zmocňovací zákon. Zahrnovala nejenom zákaz strany, ale také ozbrojených formací SS, SA a nošení stranických symbolů. Zákon pamatoval i na nemalé sankce. Kdo jej porušil, hrozila mu pokuta do výše 2000 šilinků nebo odnětí svobody až na půl roku. Oba tresty mohly být uloženy zároveň. Pachatelé nerakouské státní příslušnosti mohli být vyhoštěni z republiky.⁹²¹

Ve světle těchto skutečností považuji za zajímavé, že znění zákona ve vztahu ke straně není formulováno jako výslovný zákaz (*Verbot*), nýbrž pouze jako zákaz činnosti (*Betätigungsverbot*). To naznačovalo alespoň minimální zohlednění výhrad vůči generálnímu zakazu NSDAP. Otázka odnětí mandátů měla být předmětem další diskuse poté, co spolkové kancléřství v koordinaci s ministerstvem spravedlnosti prozkoumá příslušné ústavně-právní možnosti. Robert Hecht pak přišel se zdůvodněním, že zákon o zakazu NSDAP se vztahuje i na mandáty v zastupitelských orgánech.⁹²² V případě rakouských nacistů šlo o obecní rady a zemské sněmy.

Ani zákaz nezabránil straně pokračovat v diverzní činnosti. Vláda demonstrovala odhodlání tvrdě zakročit proti narušitelům veřejného pořádku. Ministr Schuschnigg na adresu posledních událostí dodal: *„Nepoužijeme nyní žádného výjimečného nebo stanného práva, protože těchto krajních prostředků není dosud zapotřebí. Nechceme šibenic, teror a náhlý soud, dokud se jich můžeme vystríhat. Celé zemi však musí být známo, že udržíme pořádek stůj co stůj a jednotlivci, kteří si myslí, že nás odradí od této cesty, se nepochybně pletou.“*⁹²³

⁹²⁰ Srov. tamtéž, s. 31-32.

⁹²¹ Srov. BGBl. Nr. 240/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 19. Juni 1933, womit der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei (Hitlerbewegung) und dem Steirischen Heimatschutz (Führung Kammerhofer) jede Betätigung in Österreich verboten wird, 20. Juni 1933, 74. Stück, s. 569.

⁹²² Srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 885, 21. Juni 1933, s. 60-63.

⁹²³ Cit dle: Právo lidu č. 144, 21. června 1933, s. 1.

Zákaz činnosti NSDAP podpořil svým hlasem rovněž Dollfuss. Do diskuse dlouho nezasahoval, ale pak zaujal jednoznačně kladné stanovisko. Je na místě pokusit zodpovědět si otázku, jaký byl jeho postoj ke vznikajícímu německo-rakouskému konfliktu. Na základě prostudovaných materiálů vyslovuji následující domněnku. Kancléř pamatoval na slova slavnějšího předchůdce Ignaze Seipela, jenž nechtěl učinit v zahraniční politice nic důležitého bez Německa. Dollfuss vítal pokusy o zmírnění napětí a další eskalaci německo-rakouského konfliktu si nepřál. Svědčí o tom i tato epizoda. Koncem května pobýval v lázních Baden u Vídně bývalý německý kancléř, člen Centra Joseph Wirth a při té příležitosti požádal Dollfusse o schůzku. Jednalo se zřejmě o ryze soukromou iniciativu bez předchozí koordinace s německými oficiálními místy. Už jenom skutečnost, že si jinak vytížený kancléř našel čas na neformální rozhovor s bývalým politikem, leccos naznačuje. Wirth nabídl roli zprostředkovatele mezi Německem a Rakouskem. Dollfuss souhlasil. Hitler však, jak již bylo uvedeno, očekával změnu vnitřního uspořádání podalpské republiky, a tak Wirthův pokus o dorozumění briskně odmítl.⁹²⁴

I navzdory dalšímu neúspěchu o dorozumění chtěl Dollfuss vysvětlit Berlínu motivy aktuálního chování Rakouska. Kancléř v rozhovoru pro agenturu Reuters vyjádřil lítost nad tím, že opatření vůči nacistům jsou mylně interpretována jako nepřátelský akt vůči Německu. Za základní podmínku ke snížení vzájemného napětí označil bezvýhradné respektování kroků rakouské vlády, představitelky suverénního státu a to i v záležitosti nacistů. Dollfussovo úsilí nenacházelo v Německu pozitivní odezvu. Naopak oficiální propaganda Třetí říše obvinila Rakousko z nepřátelského chování zahrnujícího například zákaz nošení hákového kříže, represi vůči rakouským nacistům a zatčení Thea Habichta v údajném rozporu s mezinárodním právem.⁹²⁵

⁹²⁴ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, RM Nr. 707, 29. Mai 1933, (bez podpisu), záznam Bülowa.

⁹²⁵ Srov. tamtéž, výstřižek z WTB Nr. 1450, 16. Juni 1933, Dollfuss-Erklärung zum deutsch-österreichischen Konflikt.

Krok proti rakouské NSDAP nebyl jedinou událostí, která strhla 19. června pozornost velké části evropské veřejnosti. Tentýž den zvířil diplomatické vody Gyula Gömbös, když jako první zahraniční státník v éře „nového Německa“ přijel do Berlína. Obdivovatel Hitlera a totalitních praktik nacistů tak pomohl prolomit dosavadní mezinárodní izolaci Třetí říše. Oficiální komuniké cestu zdůvodňovalo jednáním o důležitých hospodářských otázkách zejména o odbytu maďarské sklizně. Ačkoli hosté nepřikládali návštěvě mimořádný význam a pokládali jí spíše za první sondáž o možné německo-maďarské spolupráci, nacisté využili příležitost a zorganizovali divadelní představení pro veřejnost. Z přípravy Gömbösovy návštěvy bylo vyřazeno německé ministerstvo zahraničí a iniciativu převzal Zahraniční úřad NSDAP pod vedením Alfreda Rosenberga.⁹²⁶ Gömbös v průběhu cesty do Německa obdržel překvapivou informaci, že Hitler ho očekává nikoli v původně plánovaném Berchtesgadenu, nýbrž v Berlíně a pro účely bezproblémového přesunu mu dává k dispozici osobní letadlo. V německé metropoli, opět ke Gömbösově překvapení, připravili Rosenbergovi lidé obsáhlý program návštěvy včetně vzletnými frázemi nešetřícího komuniké.⁹²⁷

Mezi hlavní témata setkání patřila výměna názorů na Pakt čtyř a Organizační pakt Malé dohody⁹²⁸, maďarský revizionismus a vývoj v Rakousku. Gömbös a maďarský ministr zahraničí Koloman Kánya v Německu spatřovali vítaného spojence proti versailleskému statu quo, Hitler však nechtěl být alespoň prozatím do podobných kombinací

⁹²⁶ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 13, 13. července 1933, Fierlinger, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 13); PZ Budapešť 1933, PZ č. 36, 19. června 1933, Kobr, (dále jen: AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 36); Vyslanec Kobr vyslovil domněnku, že návštěvu domluvil maďarský ministr zahraničí Koloman Kánya s „Hitlerovým kabinetem“.

⁹²⁷ Srov. KERÉKES, Abenddämmerung, s. 142; AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 38, 26. června 1933, Kobr, (dále jen: AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 38), Vyslanec Kobr uvádí za původní místo setkání Mnichov.

⁹²⁸ Organizační pakt Malé dohody (podepsaný v únoru 1933) vypracoval Edvard Beneš. Z právního hlediska přetvářel dosavadní trojalianci na „vyšší mezinárodní jednotku“ s cílem zabezpečit Malé dohodě velmocenské postavení. Dokument měl sloužit intenzifikaci vzájemných vazeb a lepší koordinaci v hospodářských a politických otázkách, tyto cíle ale v praxi nesplnil. Srov. AMZV, Malá dohoda, karton č. 2, Organizační pakt; Z literatury ADÁM, Richtung, s. 94; VANKU, Antanta, s. 77-80; IORDACHE, Entente, s. 155-167; SLÁDEK, Dohoda, s. 120-122.

zatahován.⁹²⁹ Gömbös dále poukázal, v případě realizace anšlusu na obavy maďarských agrárních kruhů ze ztráty rakouského trhu, což by mohlo mít pro místní zemědělství katastrofální důsledky. Kompenzaci by podle premiéra představovala vhodná úprava vzájemných maďarsko-německých obchodních vztahů. Hitler mluvil zpočátku o rakouské otázce opatrně. Opakoval již dobře známý požadavek konání nových voleb a vytvoření koalice křesťanských socialistů a nacistů. Takto utvořená vláda bude podle německého politika dostatečnou zárukou proti přechodu Rakouska k Francii případně k Malé dohodě, z čehož i v Maďarsku neskřývali obavy.⁹³⁰ Nepříliš lichotivá slova našel Hitler pro rakouské představitele: „*Když nazvou moje hnutí hnědým morem, nikdy jim to nezapomenu.*“⁹³¹ Německý diktátor tedy poprvé naznačil, že považuje Dollfusse za překážku v normalizaci vzájemných vztahů a bez ohledu na výsledek eventuelních předčasných voleb s ním v pozici kancléře nepočítá.

Gömbös po návratu z Německa hýřil optimismem. Věřil v zahájení nové etapy intenzivní německo-maďarské spolupráce v hospodářské, politické a vojenské oblasti. Snaha o sblížení s Německem ale logicky vedla ke zhoršení vztahu s Rakouskem. Maďarský premiér zaujal v rakouské otázce souhlasné stanovisko s německým postojem. Zároveň chtěl svého nejbližšího spojence Mussoliniho přimět, aby doporučil Dollfussovi dorozumění s rakouskými nacisty. Gömbös za cíl maďarské zahraniční politiky označil vznik hospodářského bloku Maďarska, Itálie, Rakouska a Německa za předpokladu zachování suverenity podalpské země.⁹³² Zdá se však, že premiér stejně jako většina tamní politické elity kalkuloval s brzkým pádem Dollfussovy vlády a nástupem nacistů k moci, kteří by provedli jakýsi vnitřní anšlus.⁹³³

⁹²⁹ Tato informace se nevyskytuje v německém záznamu Srov. ADAP, C, Bd. I/2, 16. Mai-14. Oktober 1931, Dok. Nr. 329, Der Gesandte in Budapest von Schön an das Auswärtige Amt, 21. Juni 1933, Göttingen 1971, s. 581, (dále jen: ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 329).

⁹³⁰ Srov. tamtéž.

⁹³¹ Cit. dle: KERÉKES, Abenddämmerung, s. 143.

⁹³² Srov. ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 329, s. 582-583.

⁹³³ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 38.

Gömbösův pobyt v německé metropoli ve Vídni překvapil a rozladil zároveň. V rakousko-maďarských vztazích panovala dusná atmosféra. Nervozitu pod Alpami ještě vystupňovala demonstrativní přítomnost Thea Habichta při jednáních a fakt, že Gömbös na zpáteční cestě z Berlína alespoň krátce nepobyl v rakouském hlavním městě.⁹³⁴ Dollfuss dokonce podezříval maďarského politika z uzavření tajné dohody s Hitlerem, podle které by Německo v případě anšlusu odstoupilo Maďarsku Burgenland. Nic takového v Berlíně podepsáno nebylo, ale Budapešť i tak nechala otázku Vídně na toto téma provokativně bez odpovědi, zřejmě v naději zisku koncesí.⁹³⁵

Nadšení nad Gömbosovým chováním nezavládlo ani v Římě. Italské noviny neotálely a se souhlasem Mussoliniho spustily negativní tiskovou kampaň. V Římě vznikl dojem, jakoby si Maďarsko hledalo na úkor tradičních vazeb nové přátele. Gömbös pochopil, že přestřelil. Kvapně adresoval Mussolinimu dopis, v němž mu vysvětloval pohnutky návštěvy Německa. „Duce“ v odpovědi instruoval Gömböse, aby usiloval o co nejužší vazby s Rakouskem, jež zlepší pozici obou států vůči Německu a Malé dohodě a bude předstupněm k dunajské federaci přirozeně podle italských představ.⁹³⁶

Atmosféra náhle vzniklé nedůvěry zachvátila jak maďarská, tak rakouská oficiální místa. Příležitost ke vzájemnému vyjasnění si nedorozumění poskytla Gömbosova návštěva Vídně ve dnech 9-10. července 1933, vzešlá z pozvání rakouského kancléře.⁹³⁷ Maďarský

⁹³⁴ Identická informace srov. AMZV, TD Vídeň, 20. června 1933, č. 461/33, Fierlinger; PZ Budapešť 1933, PZ č. 36; PZ č. 38, uvádí, že Gömbös na zpáteční cestě z Berlína žádal Dollfusse o rozmluvu ve Vídni, ale ten ho odmítl. Tato informace neodpovídá skutečnosti srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Telegramm, Wien, 8. Juli 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu, sdělení Petera, i britský záznam uvedený v následující poznámce.

⁹³⁵ Srov. DBFP, Series 2, vol. 5, Doc. No. 234, Note by Mr. Sargent, (Foreign Office), 29. June 1933, s. 396-398.

⁹³⁶ Srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 147-149.

⁹³⁷ K průběhu návštěvy Gömböse ve Vídni srov. tamtéž, s. 151-152; AMZV, TD Vídeň 13. července 1933, č. 503/33, Fierlinger; Telegram v zásadě resumuje PZ Vídeň, PZ č. 13; Ohlas v Maďarsku TD, Budapešť, 12. července 1933, č. 499/33, Kobr; ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 362, Zl. 23644-13-33, Zirkularerlass des Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten an alle europäischen Gesandtschaften, 13. Juli 1933; Zl. 29931-13-33, Ergebnis der Aussprache zwischen Bundeskanzler Dr. Dollfuss und dem ungarischen Ministerpräsidenten Gömbös,

premiér podezříval hostitele ze snah o sblížení s Malou Dohodou. Dollfuss ho musel výslovně ubezpečit o bezpředmětnosti podobných úvah.⁹³⁸ Na druhé straně rakouský politik projevoval značný zájem o obsah Gömbösových rozhovorů v Berlíně. V metropoli na Dunaji mluvili oba státníci dále o problematice restaurace monarchie a společné celní unie. V první otázce panovala mezi oběma shoda. O vzkříšení podunajské říše v jakékoli formě ani Dollfuss ani Gömbös neuvažovali, neboť vzali v úvahu rozhodný italský a francouzský protimonarchistický postoj. Rakouský kancléř nepodporoval ani myšlenku společné celní unii, protože v takovém případě by ztížil životní podmínky rakouským zemědělcům, ostatně žádná socioprofesní skupina mu nebyla tak blízká. Hájení jejich zájmů považoval vzhledem ke svému původu i odbornému zaměření za jeden z nejdůležitějších pilířů vnitřní i zahraniční politiky. Zato Gömbös by společné celní unii dal s ohledem na volání maďarských agrárních kruhů zelenou.

Návštěva Gömböse ve Vídni i přes navenek okázale demonstrovaný bezproblémový průběh poukázala na limity vzájemného sblížování patrné po celé sledované období. Rakousko nebylo schopno uspokojit maďarské volání po vyšším odběru zemědělských komodit a naopak Vídeň nehodlala podporovat revizionistické požadavky Budapeště, poněvadž v nich shledávala značné mezinárodní komplikace. Zároveň by tím hrozilo i znovutevření kapitoly navrácení Burgenlandu, což Dollfuss nehodlal podstoupit.

O podrobnostech cesty informoval Gömbös prostřednictvím podřízených Berlín. Úzkostlivě dbal, aby slibně nastartovaný proces maďarsko-německé spolupráce nenarušily různé v tisku či kuloárech

Amtserinnerung des Legationrates Hornbostel, 15. Juli 1933; PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Telegramm, Budapest, 8. Juli 1933, Schön Zahraničnímu úřadu.

⁹³⁸ Tuto informaci uvádějí kromě zmíněných dokumentů československé provenience ještě PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Telegramm, Budapest, 11. Juli 1933, Schön Zahraničnímu úřadu.

vyskytující se zavádějící informace.⁹³⁹ Aby vylepšil svůj obraz v Berlíně, informoval nové přátele o úspěšné snaze odvrátit Dollfusse od sblížení s „francouzskou skupinou”.⁹⁴⁰ Maďarský premiér vymyslel záměrně lživou informaci, aby vylepšil svůj profil. Ani u kancléře ani u ostatních představitelů Rakouska nebyla spolupráce s Francií případně Malou Dohodou na pořadu dne.

Gömbösovy zahraničně politické koncepce zaváděly do mezinárodních vztahů myšlenku revizionistického bloku s účastí Německa a Itálie, jejichž poměr začal narušovat odlišné pohledy na vývoj v Rakousku i neochota podřídit se tomu druhému. Rakousko v maďarské koncepci neshledávalo pro sebe žádné výhody, naopak rostla obava nad případnou dohodou Berlína a Říma bez konzultace s Vídní. Pouze Budapešť spatřovala v užší spolupráci Německa, Itálie, Rakouska a Maďarska politické a hospodářské výhody. Ačkoli uvedená kombinace zůstala pouze teoretickou možností, působila jako hrozba pro Francii, Velkou Británii a menší středoevropské státy.

Promarněná příležitost?

Počínání Německa ohrožující stabilitu Rakouska a potažmo střední Evropy nemohlo nechat velmoci nečinné. V opačném případě by vznikl nebezpečný precedent. Ten by mohl povzbudit Berlín k energičtějším krokům. Politikové v Římě, Londýně i Paříži si lámali hlavu nad tím jak reagovat na chování Berlína, které sice není nikde výslovně zakázáno, ale očividně se pohybuje přinejmenším na hraně 88. článku saint-germainské smlouvy, tedy ohrožuje rakouskou suverenitu. V rámci soudobých mechanismů diplomacie existovaly dvě varianty řešení. Mocnosti mohly využít Společnost národů, podat protestní nótu každá samostatně nebo

⁹³⁹ Gömbös současně ujistil Berlín, že vídeňská cesta nemění nic na přátelských vztazích Maďarska a Německa. Za hlavní účel cesty vydával hospodářské otázky. Srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, 8. Juli 1933, Záznam Köpkeho.

⁹⁴⁰ Srov. tamtéž, 14. Juli 1933, záznam bez jména (Köpke?) o výsledcích Gömbösovy cesty do Vídně.

společně přímo v Berlíně s odvoláním na nedávno vypracovaný Pakt čtyř.⁹⁴¹ Otazníky vyvolávala akceschopnost mechanismů ženevské organizace případně důsledky demarše velmocí pro rakouskou vnitropolitickou scénu. Požádal-li by Dollfuss zahraničí o intervenci v Berlíně, pak mohl být obviněn z „národní nespolehlivosti“ a zrady německé věci, protože anšlusové nálady v podalpské republice stále přetrvávaly.

Prvním výraznějším náznakem ochoty velmocí podpořit Rakousko morálně vzdorovat tlaku Německa přinesla dlouho připravovaná světová hospodářská konference v Londýně.⁹⁴² V rámci posledního velkého mezinárodního setkání před rozpoutáním druhé světové války přednesl Dollfuss 14. června projev, v němž vyzval k opuštění národního sobectví a k intenzivnější hospodářské a obchodně politické spolupráci evropských států. Na příkladu Rakouska chtěl dokázat nemalý význam mezinárodní finanční pomoc pro vnitřní stabilizaci malých států za předpokladu, že taková země, kancléř zmínil snahu o vyrovnaný rozpočet, učiní nezbytné podpůrné kroky.⁹⁴³ Dollfussova řeč zapůsobila sympaticky a auditorium jej odměnilo bouřlivým aplausem.⁹⁴⁴ Jeho projev přišel v době, kdy první stránky renovovaných ale také bulvárních novin plnily senzačně působící informace o teroristických akcích nacistů v Rakousku podporovaných a organizovaných z Německa i případu legačního rady Wasserbäcka.

Rozhořčené veřejné mínění v zemích západních demokracií začalo volat po adekvátních krocích velmocí, zvláště když se německé provokace stupňovaly. Počátkem července 1933 zahájil Theo Habicht z Mnichova, řečeno dobovou nacistickou propagandou, rozhlasové přednášky pro obyvatele Rakouska. „Osvětový“ významu projevů zcela překryly útoky

⁹⁴¹ Srov. DBFP, Series 2, vol. 5, No. 233, Sargent to Cambell (Paris), 4. July 1933, s. 395-396.

⁹⁴² Světová hospodářská konference v Londýně zahájená 12. června 1933 se zabývala širokou paletou problémů, například otázkami měnové stability, dluhů a jejich splácení nebo obchodem a možnostmi jeho uvolnění.

⁹⁴³ Doba projevu na konferenci byla omezena u každého referenta na 15 minut. Výňatek z Dollfussova projevu srov. Acht-Uhr-Blatt. Abendausgabe der Neuen Zeitung 26, Folge 12, 14. Juni 1933, s. 1; Neue Freie Presse Nr. 24695, 14. Juni 1933, s. 3.

⁹⁴⁴ Dollfussův úspěch musel přiznat Hitlerovi i Neurath srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, Telegramm, London Nr. 14, 15. Juni 1933, Neurath Hitlerovi.

proti Dollfussově kabinetu a jeho představitelům. Rakouský charge d'affaires v Berlíně ihned protestoval v Zahraničním úřadě.⁹⁴⁵ Namísto omluvy nebo alespoň příslibu zamezení podobným excesům uslyšel pouze obvinění ze záměrného stupňování napětí ve vzájemných vztazích.⁹⁴⁶

Nedlouho po zahájení rozhlasového vysílání začala německá letadla porušovat mezinárodní právo a platnou německo-rakouskou leteckou dohodu svévolným přelétáváním do rakouského vzdušného prostoru.⁹⁴⁷ Letouny často s dobře rozpoznatelnými německými výsostními znaky a hákovým křížem shazovaly letáky zesměšňující vládu a slibující brzké osvobození Rakouska Hitlerem od katolické nadvlády, především nad spolkovými zeměmi Solnohradsko a Vorarlbersko. Vídeň reagovala opakovanými protesty. Berlín odmítal, že by se říšská vláda nebo jakákoli německá úřední místa vměšovala do vnitřních záležitostí Rakouska. Vinu svaloval na rakouskou NSDAP, strana ale jednala na vlastní pěst a bez vědomí Německa. Pokud by přece jenom docházelo k porušování německo-rakouské letecké dohody, nabízel Berlín poněkud provokativně pomocnou ruku rakouským úřadům za předpokladu bezpečného zjištění jmen pilotů a čísel německých letounů.⁹⁴⁸ Jindy úředníci Zahraničního úřadu dávali prázdné sliby a neochvějně informovali o údajných opatřeních proti aktivitám „soukromých“ osob. V praxi narušení rakouského vzdušného prostoru a počty provokativních letáků ze dne na den přibývaly.⁹⁴⁹

Když ani opakované rakouské protesty v Berlíně nepomohly, obrátil se Dollfuss 24. července do Londýna a Říma s prosbou o pomoc. Kancléř záměrně opomenul Francii. Připravované akci velmocí nechtěl dát s ohledem na tradiční rivalitu mezi Paříží a Berlínem vysloveně

⁹⁴⁵ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 42/Pol, 7. Juli 1933, Meindl Dollfussovi.

⁹⁴⁶ Ministerský ředitel Köpke poukázal na vyjádření Ernsta Rüdiger Starhembergera 6. července v ranním vydání Neue Freie Presse. Srov. Neue Freie Presse, Nr. 24687, 6. Juni 1933, s. 1, článek „So geht nicht“.

⁹⁴⁷ Šlo o leteckou dohodu mezi oběma státy z 19. května 1925.

⁹⁴⁸ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, 17. Juli 1933, Záznam Köpkeho.

⁹⁴⁹ Srov. např. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 49/Pol., 17. Juli 1933, Tauschitz Dollfussovi; Zl. 57/Pol., 27. Juli 1933, Tauschitz Dollfussovi; Zl. 59/Pol., 1. August 1933, Tauschitz Dollfussovi.

protiněmecký osten.⁹⁵⁰ Iniciativu pak převzal Londýn. Překvapivý krok nesouvisel se změnou strategie britské zahraniční politiky, nýbrž s osobní aktivitou permanentního státního sekretáře Roberta Vansittarta.⁹⁵¹ Zástupce britského ministra zahraničí začal tamní veřejnost připravovat na větší míru angažovanosti ostrovního státu v záležitostech Rakouska, než tomu bylo v minulosti zvykem, ještě během konání světové hospodářské konference v Londýně.⁹⁵² V průběhu letní dovolené svého nadřízeného Johna Simona fakticky vedl britské ministerstvo zahraničí a rozšířené pravomoci zamýšlel využít na koordinaci akce Británie, Itálie a Francie s cílem dát Německu jasný signál, že ve věci Rakouska nebude jednat podle své libovůle.⁹⁵³ Vansittart argumentoval německým porušením 80. článku Pařížské mírové smlouvy a rezoluce z Luzernu z května 1933 zakazující nepřátelskou rádiovou propagandu vůči druhému státu. Pokud by intervence velmocí zůstala bez efektu, zamýšlel Vansittart celou záležitost projednat na půdě Společnosti národů na základě Paktu ženevské organizace.⁹⁵⁴ Tato argumentace se pak skutečně stala základem pozdější francouzské a britské demarše v Berlíně.

V Zahraničním úřadě vyvolala zamýšlená akce tří velmocí proti Německu nejistotu. Bülow a Neurath tušili, že tentokrát by nemuselo jít o pouhé plácnutí do vody, nýbrž o akci s nemalým politickým a morálním významem. Oba žádali povolání Habichta do Berlína, přehodnocení metod propagandy rakouských nacistů, zastavení rozhlasového vysílání

⁹⁵⁰ Srov. PETERSEN, Hitler, s. 193-194.

⁹⁵¹ V historiografii nepanuje shoda, kdo srpnovou demarši velmocí v Berlíně inicioval. Dieter Anton Binder píše o Itálii BINDER, Dollfuss. 138; někteří další o Velké Británii srovnej například PETERSEN, Hitler, s. 194; BEER, Anschluß, s. 214.

⁹⁵² Srov. SELBY, Walford, Diplomatic Twilight 1930-1940, London 1953, s. 12.

⁹⁵³ Vansittart se v memoárech snažil kriticky zhodnotit svoji iniciativu z léta 1933. Tvrdí, že učinil vše, co bylo možné v rámci jeho kompetencí, ale ani to nestačilo k zachování samostatného Rakouska. Srov. VANSITTART, Robert Gilbert, The Mist Procession. The autobiography of Lord Vansittart, London 1958, s. 478.

⁹⁵⁴ Srov. DBFP, Series 2, Vol 5, Doc. No. 270, Vansittart to Harvey (Paris) and Graham (Rome), 25. July 1933, s. 445; Doc. No. 271, Vansittart to Harvey (Paris) and Graham (Rome), 25. July 1933, s. 446; Doc. No. 272, Vansittart to Harvey (Paris) and Graham (Rome), 25. July 1933, s. 447; Vansittart se chtěl odvolat na článek 11, odstavec 2 Paktu Společnosti národů, který umožňoval každému členovi organizace obrátit se na Společnost národů v případě jakékoli události ohrožující světový mír.

z Mnichova proti Dollfusově vládě a ukončení shazování letáků na území podalpské republiky.⁹⁵⁵

Záležitost společné noty velmocí ale nebyla tak ožehavá, jak se původně domnívali ve Wilhelmstrasse. Když italský vyslanec v Berlíně Cerutti odhalil skutečný úmysl své země, v Zahraničním úřadě si oddechli. Řím začal hrát ve věci demarše dvojitou hru a přitom neztrácel ze zřetele Mussolinim vysněnou roli kontinentálního arbitra umocněnou vypracováním projektu Paktu čtyř. Z připravovaného kroku Velké Británie nejevil valné nadšení. Naoko snahu Londýna podporoval, ve skutečnosti však britskou snahu sabotoval. Podle Ceruttiho si Mussolini společnou nótu velmocí nepřál. Stačilo by mu pouhé ujištění ze strany Berlína o ukončení v demarši uvedených aktivit.⁹⁵⁶ Druhý muž italské diplomacie Suvich informoval německého tituláře v Římě Hassella o britské sondáži, zda by německé provokace vůči Rakousku nemohly být řešeny v rámci mechanismů Společnosti národů nebo Paktu čtyř. Ujistil Hassella, že „Itálie se chce... takovému projednávání záležitosti bezpodmínečně vyhnout a podnikla proto v Berlíně důvěrný krok“.⁹⁵⁷ Suvich tím měl na mysli Ceruttiho zevrubné informace přímo Bülowovi. Státní sekretář posílen italskou podporou zaujal stanovisko ke čtyřem bodům v rakousko-německých vztazích, jež tehdy vyvolávaly v zahraničí pozdvižení.

1. Teroristické činy. Bülow odmítal jakoukoli odpovědnost úředních německých míst a uspokojil se s ujištěním Habichta o ukončení podloudných aktivit. Státní sekretář tedy rozlišoval mezi oficiální německou zahraniční politikou a aktivitami rakouské nacistické strany.
2. Rozhlasová propaganda měla být omezena.

⁹⁵⁵ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, 27. Juli 1933, Dopis Bülowa Neurathovi; 29. Juli 1933, Dopis Neuratha Bülowovi.

⁹⁵⁶ Srov. ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 383, Aufzeichnung des Staatssekretärs des Auswärtigen Amts von Bülow, 31. Juli 1933, s. 696-697.

⁹⁵⁷ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28393 k, 1. August 1933, telegram Hassella Zahraničnímu úřadu.

3. Svévolné přelety rakouského vzdušného prostoru nejsou podle mínění Bülowa z hlediska mezinárodního práva ospravedlnitelné a musí skončit.

4. Habicht státnímu sekretáři potvrdil přítomnost asi 1 000 rakouských nacistů, kteří zde údajně pobývají nikoli za účelem provedení puče v Rakousku, nýbrž kvůli práci.

Bülow navrhl tři možnosti řešení v případě realizace britsko-francouzské nóty. Zaprvé, odmítnutí demarše a jakékoli diskuse o údajném pokusu ovlivnit rakouskou suverenitu. To by však mohlo vést k silnému pnutí a ke svolání Společnosti národů. Zadruhé, přesvědčit Itálii o neopodstatněnosti všech čtyř bodů.⁹⁵⁸ Tuto variantu považoval Bülow a Neurath⁹⁵⁹ za nejrozumnější východisko. Za „uváženíhodnou ale předčasnou“ označil státní sekretář třetí možnost. Šlo o končení období konfrontace s vládou a vytvoření nového kabinetu za účasti nacistů. Bülow varoval před pokračováním stávajícího kursu německé politiky vůči Rakousku. Reálně totiž hrozilo, že „ztratíme sympatie všech menších států, které by si musely říct, že eventuelně jednoho dne proti nim můžeme použít podobné prostředky“ A dodal: „Znepřátelíme si mocnosti.“⁹⁶⁰ Postoje státního sekretáře svědčily o jeho naivitě. V duchu diplomatických zvyklostí věřil Habichtovým slibům, ačkoli pro toho dodržení slova nic neznamenal.

O tři dny později zavítal Neurath do Obersalzbergu, kde mluvil s Hitlerem. Německý ministr zahraničí považoval kompromis s Dollfussem za nemožný. Jaká změna za necelé tři měsíce, ilustrující jeho rychlou adaptaci na nacistický režim! Kancléř by k něčemu podobnému byl ochoten, ale „Fey a Vaugoin, jejichž otrok nyní Dollfuss je, nechtějí kompromis“. Hitler souhlasil, schválil zmírnění tónu rozhlasové propagandy, zakázal shazování letáků německými letadly a pokračování teroristických útoků a odmítl státní převrat v Rakousku. Následující den

⁹⁵⁸ Srov. ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 385, Der Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow an der Reichsminister des Auswärtigen Freiherrn von Neurath (z. Z. Leinfelden), 1. August 1933, s. 700-703.

⁹⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 702, poznámka 6.

⁹⁶⁰ Cit. dle: tamtéž, s. 703.

Bülow informoval vyslance Ceruttiho o Hitlerově rozhodnutí. Italský vyslanec viditelně potěšen obsahem sdělení vyloučil, že by Mussolini intervenci ostatních mocností podpořil. Jejich společná iniciativa rázem ztratila mnoho ze své účinnosti. Mezitím do řady evropských novin prosákla informace o společné demarši velmocí v Berlíně.⁹⁶¹ Quai d Orsay a Foreign Office nemohly již couvnout a pokusit se odmítavý postoj Itálie zvrátit. Nyní musely přijít na řadu činy i za cenu, že jejich efekt bude minimální.

Francouzský vyslanec požádal Bülowa, aby ho v protikladu ke všem zvyklostem přijal v neděli 6. srpna. Německý státní sekretář demonstrativně odmítl, a tak Francois-Poncet navštívil Wilhelmstrasse až následující den. Francouzská demarše protestovala proti rozhlasovému protirakouskému vysílání šířeného z Německa a shazování provokativních letáků německými letadly na území podalpské republiky. Vycházela z porušení mezinárodních dohod, které předtím uváděl Robert Vansittart. Bülow francouzské námitky odmítl a demarši označil za nedostatečně odůvodněnou a nepřátelskou. Ani Poncetův pokus přimět německého diplomata ke společnému prohlášení neuspěl. Bülow dodal, že postrádá smysl francouzské nóty, zvlášť poté, co se proti ní vyslovila Itálie.⁹⁶² Francois Poncet odcházel z Wilhelmstrasse ponížen. I po letech si vzpomněl na gratis lekci z diplomacie a hořkou příchuť z jedné ze srpnových návštěv Zahraničního úřadu.⁹⁶³ Bülow maximalizoval pro sebe výhody okamžiku a využil italský postoj a skutečnost, že Paříž pod tlakem veřejného mínění prostě musela jednat.

Ještě menší odpor než jeho francouzský předchůdce kladl německému státnímu sekretáři britský legační rada Basil Newton.

⁹⁶¹ Srov. Právo lidu č. 182, 6. srpna 1933, s. 1; Das Kleine Blatt Nr. 234, 6. August 1933, s. 5; Die Neue Zeitung Nr. 213, 6. August 1933, s. 1; Der Prager Tagblatt Nr. 182, 6. August 1933, s. 1; Reichspost Nr. 216, 6. August 1933, s. 1; Wiener Zeitung Nr. 186, 6. August 1933, s. 1.

⁹⁶² Srov. ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 392, Aufzeichnung des Staatssekretärs des Auswärtigen Amts von Bülow, 7. August 1933, s. 712-715.

⁹⁶³ Srov. PONCET, André Francois, Vyslancem na Hitlerově dvoře, Praha 2004, s. 233. Francouzský diplomat k celé akci poznamenal: „Do té chvíle jsem se nikdy nezúčastnil podniku tak žalostného, který by skončil neúspěchem tak zjevným.“

V místnosti Zahraničního úřadu působil nejistě, ačkoli považoval záležitost nóty za vyřešenou uspokojujícím způsobem. Zdá se tedy, že Británie, poté co obdržela informaci o italském postoji k demarši, hledala způsob, jak ze všeho vycouvat bez poškození mezinárodního renomé.⁹⁶⁴ Na jedné straně byl význam nóty neúčasti Itálie zeslaben, na straně druhé zaujetí shodného stanoviska jako Řím by znamenalo zanechat Paříž v izolaci, což by poškodilo britsko-francouzské vztahy. Londýn vyřešil nepříjemnou situaci polovičatě, navenek podal demarši, třebaže ve skutečnosti šlo o bezbarvý čin, z něhož jistě v Berlíně neběhal mráz po zádech.

Britsko-francouzský protest časem zcela pozbyl význam. Mezi dějinné paradoxy patří skutečnost, že Itálie, která nejvíc chtěla hrát roli ochránce Rakouska, nakonec společnou akci zmařila. Lze se jen domnívat, jaký účinek by britsko-francouzsko-italská demarše nakonec měla. Jisté je jedno, v berlínském Zahraničním úřadě panovaly před ní značné obavy. Nóta tří významných evropských států by upozornila na teroristické a vyděračské metody Německa a mohla tak přivodit jeho mezinárodní izolaci. Neúspěch demarše přesvědčil Británii, aby nadále zůstala poněkud stranou od kontinentálních záležitostí. Francie do budoucna ztratila důvěru v možnost společné fronty s Británií a Itálií proti Německu. Jediný Řím mohl být s událostmi na přelomu července a srpna spokojen. Dvěma tradičním demokraciím ukázal, že bez něho proti Německu prosadí málo. Pokus o internacionalizaci rakouského problému v srpnu 1933 selhal a po nedůsledném řešení Hirtenberské aféry podal další důkaz o malé akceschopnosti obránců demokratických velmocí vůči rostoucí aktivitě totalitních států.

Rakousko naslouchá přáním Itálie

⁹⁶⁴ Srov. ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 393, Aufzeichnung des Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow, 7. August 1933, s. 716-717; DBFP, Series 2, Vol. 5, Doc. No. 312, Newton (Berlin) to Vansittart, 7. August 1933, s. 479-480. Záznam informuje víc o Bülowově argumentaci, zásadní informaci – německé odmítnutí demarše obsahují oba dokumenty.

Bezbarvá britsko-francouzská nóta a přetrvávající německý tlak vytvořily vhodnou konstelaci pro větší připoutání Rakouska k Itálii. Jednalo se o další krok v realizaci Mussoliniho vize dunajského bloku pod protektorátem Říma. První červencový den adresoval italský diktátor Dollfusovi dopis.⁹⁶⁵ V příkrém rozporu s kancléřovou snahou zachovat suverenitu Rakouska bude vzájemná korespondence obou státníků v příštích měsících určovat mantinely a hlavní vývojové tendence vnitřní a zahraniční politiky alpského státu. „Duce“ v první části listu rozvinul úvahy na téma proměn rakouského politického života. Myšlenku vybudovat Vlasteneckou frontu na bázi rakouských národních zájmů považoval za nosnou. S potěšením také sledoval účast Heimwehru ve vládě. Poté Mussolini přešel k hlavní myšlence dopisu. Nacistické atentáty v Rakousku ukazují naléhavou nutnost provést zde *„program efektivních a značných vnitřních reforem v rozhodném fašistickém smyslu“*.⁹⁶⁶ Po slovech chvály následovala kritika. Italský diktátor vyčítal Dollfusovi málo aktivní postup při potlačování aktivit sociální demokracie, což není v souladu s *„programem vnitřní přestavby Rakouska“*. Pokud vláda nechá událostem volný průběh, varoval „duce“, povede to až k obnovení parlamentarismu. Mussolini navrhoval „očistnou akci“ proti sociální demokracii, zaměřenou zvláště na její „pevnost“ Vídeň. Rázná akce vlády proti levici přesvědčí některé nacisty k rozšíření řad vznikající národní fronty. Náměty týkající se rakouských vnitropolitických témat zakončil „duce“ slibem pomoci Dollfusovi v případě, že se rozhodne pro likvidaci socialistů a to formou předání desetiletých zkušeností z boje proti levici.

Mussolini spatřoval hlavní úkol rakouské zahraniční politiky ve sblížení Vídně a Budapešti. Nemělo jít přitom o vytvoření platformy k rakousko-maďarské personální unii ani o pokus o restauraci Habsburků, ale o realizaci úzké spolupráce mezi Rakouskem a Maďarskem jak v politické tak hospodářské oblasti. Itálie chce, aby *„formální závazky*

⁹⁶⁵ Srov. Mussolini an Dollfuß, Rom, 1. Juli 1933, in: Briefwechsel, s. 16-21, dále jen: (Mussolini an Dollfuß, 1. Juli 1933); Mussolini an Dollfuß, Rom, 1. Juli 1933, in: Führer, s. 23-27, (dále jen: Mussolini an Dollfuß II., 1. Juli 1933).

⁹⁶⁶ Cit. dle: Mussolini an Dollfuß, 1. Juli 1933, s. 18; Mussolini an Dollfuß II., s. 24.

obou vlád ústily v následování společné politiky".⁹⁶⁷ Posílení rakousko-maďarské vazby umožní podle italského politika vytvoření smluvního systému zahrnujícího Malou dohodu a Německo.

Trvalo tři týdny, než Dollfuss odpověděl. To by naznačovalo, že kancléř se jen neochotně ztotožnil s některými jeho radami. V dopise z 22. července sdílel „duceho“ názor o nutnosti zásadní přestavby vnitřních poměrů v Rakousku a ohlásil připravované změny ústavy na stavovském a autoritativním základě. Kancléř na následujících řádcích přiznal, že již od března 1933 usiluje o odstranění politické plurality a Mussolinimu bez skrupulí napsal o snaze zavést v Rakousku nedemokratický režim. Dále Dollfuss odmítl Mussoliniho výtku o laxním přístupu k levici a naopak poukázal na vládní úspěchy boje proti sociální demokracii, které by mohly být ještě větší nebýt podvrtné činnosti rakouských nacistů. Italského politika jistě potěšila Dollfussova slova o pevném odhodlání vlády zbavit sociální demokracii zbylých mocenských opor, vymýtit z podalpské republiky marxistické smýšlení a nahradit jej stavovstvím s oporou ve státním patriotismu.⁹⁶⁸ Následně kancléř věnoval velký prostor vysvětlení smyslu a cílů Vlastenecké fronty, k čemuž příznačně dodal: „Vlastenecká fronta bude budována na vůdcovském principu. Vůdcem fronty jsem já sám”.⁹⁶⁹ Kancléř vyloučil, že by do nového národního hnutí směli vstupovat komunisté a sociální demokraté, naproti tomu jednotlivcům z rakouské NSDAP neměly zůstat dveře zavřeny, přihlásí-li se k rakouskému patriotismu. V oblasti zahraniční politiky zdůraznil spojenectví s Itálií, v budoucnu nevyloučil ani obnovu přátelských vztahů s Německem, pokud Berlín bez výhrad uzná rakouskou suverenitu.⁹⁷⁰

⁹⁶⁷ Cit. dle: Mussolini an Dollfuß, 1. Juli 1933, s. 19-20; Mussolini an Dollfuß II., 1. Juli 1933, s. 26.

⁹⁶⁸ Srov. Dollfuß an Mussolini, 22. Juli 1933, in: Briefwechsel, s. 23-26, (dále jen: Dollfuß an Mussolini, 22. Juli 1933); Dollfuß an Mussolini, 22. Juli 1933, in: Führer, s. 30-33, (Dollfuß an Mussolini II., 22. Juli 1933).

⁹⁶⁹ Cit. dle: Dollfuß an Mussolini, 22. Juli 1933, s. 26; Dollfuß an Mussolini II., 22. Juli 1933, s. 33.

⁹⁷⁰ Srov. Dollfuß an Mussolini, 22. Juli 1933, s. 26-29; Dollfuß an Mussolini II., 22. Juli 1933, s. 33-36.

Písemnou korespondenci mělo brzo vystřídat osobní setkání obou státníků. Ve stínu britsko-francouzské depeše v Berlíně proběhla novinami informace o brzkém setkání Dollfusse a Mussoliniho v Itálii k prodiskutování hospodářských otázek.⁹⁷¹ V Rakouském Státním archivu lze nalézt k připravované schůzi několik významných pramenů. Jedním z nejvýznamnějších dodnes zůstává v italštině napsaný dokument prosté dikce oproštěn od běžných diplomatických formalit. Jeho autorství je připisováno samotnému Mussolinimu.

„Duce“ připravil pro setkání s rakouským kancléřem obsáhlý program. V rozporu s informacemi novin obsahoval převážně politická témata:

1. V pořadí třetí Dollfussova italská cesta musí přinést zásadní proměnu rakouské vnitřní a zahraniční politiky.
2. Po návratu do Vídně měl kancléř přednést obsáhlý projev o připravovaných rozsáhlých vnitropolitických změnách, které sám Mussolini nazval pučem, jehož znaky budou:
 - a) Změna kabinetu rozšířením počtu zástupců Heimwehru (Steidle, Starhemberg), jakožto důkaz nového kursu.
 - b) Fúze všech politických sil do jediné národní fronty pod heslem nezávislosti a obnovení Rakouska.
 - c) Diktátorský charakter vlády.
 - d) Zavedení vládního komisaře pro Vídeň.
 - e) Zesílení propagandy.

Pro rakouskou vnitřní politiku stanovil Mussolini tyto priority:

1. Ohlášení reformy ústavy na fašistické bázi formou Dollfussova projevu v září.
2. Prostřednictvím spolkového prezidenta v roce 1934 vyhlášení plebiscitu s mottem „nezávislost zvenčí, obnova uvnitř“.
3. Každý pokus vystoupit proti „novému kursu“ bude násilně potlačen.

⁹⁷¹ Srov. Právo lidu č. 184, 9. srpna 1933, s. 2.

Ohledně budoucí strategie zahraniční politiky alpské republiky určil italský politik následující problémové okruhy:

1. prohlášení o přátelství se všemi sousedy včetně Německa za předpokladu akceptace historické a nenahraditelné funkce nezávislého Rakouska.
2. uznání zvláštních vztahů s Maďarskem a Itálií
3. prozkoumání možnosti a užitečnosti hospodářské spolupráce s Malou dohodou
4. prohloubení spolupráce Itálie, Rakouska a Maďarska ve všech oblastech.⁹⁷²

Už jenom skutečnost, že Dollfuss navštívil Itálii potřetí v průběhu necelých pěti měsíců, musela vyvolávat rozmanité dohady a kombinace.⁹⁷³ Italská diplomacie vědoma si tohoto rizika vybrala pro účely schůzky ve dnech 19. a 20. srpna lázně Riccione na břehu Adriatického moře.⁹⁷⁴ Slunce, azurové moře a písčité pláže navenek demonstrovaly neformální charakter setkání,

⁹⁷² Srov. BK Dr. Dollfuss zu unterbreitende Erwägungen, in: Führer, s. 39-40; Briefwechsel, s. 32-33.

⁹⁷³ Dollfuss navštívil Itálii ještě počátkem června 1933, kdy podepsal s Vatikánem konkordát. Při té příležitosti mluvil v Římě s Mussolinim, který mu radil, aby více usměňoval tisk a napomohl tak uvolnění napětí mezi Rakouskem a Německem. K obsahu rozhovorů srov. PAAA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814, No. I. 1027, 14. Juni 1933, Hassell Zahraničnímu úřadu.

⁹⁷⁴ K vyhodnocení schůzky v Riccione jsem použil: Rakouský záznam pořízení podle mého názoru Theodorem Hornbostelem (autor dokumentu není uveden) na základě sdělení Dollfussem. srov. podrobně Amtserinnerung, in: Führer, s. 41-44, (Amtserinnerung); stručněji: Amtserinnerung an die Unterredungen zwischen Dollfuss und Mussolini in Riccione am 19. und 20. August 1933, in: Briefwechsel, s. 34-35, (dále jen: Amtserinnerung II.); Německý záznam srov. PAAA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814, Telegramm, Rom Nr. 202, 21. August 1933, Smend Zahraničnímu úřadu; ÖP, Bd. 12, R 73383, I 1486 Rom 21. September 1933, Smend Zahraničnímu úřadu, (dále jen: ÖP, Bd. 12, R 73383, I 1486 Rom 21. September 1933). Druhý dokument otištěn: ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 408, Botschaftsrat Smend (Rom) an das Auswärtige Amt, 21. August 1933, s. 757-758, (dále jen: ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 408), oba neuvádí jednání o rakouských vnitropolitických tématech. Stejně tak i britský záznam srov. DBFP, Series 2, Vol. 5, Doc. No. 367, Murray (Rome) to Vansittart, 26. August 1933, s. 545-546, (dále jen: DBFP, Series 2, Vol. 5, Doc. No. 367); Maďarský pohled KEREKES, s. 156-158, opomíjí hospodářské otázky; AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 14, 20. července 1933, Bořek-Dohalský; zpráva legačního rady Františka Dohalského informuje o rozhovorech o mezinárodní politice a hospodářství, opomíjí zcela téma rakouské vnitřní politiky. Ve svém úsudku je mylná, neboť Dohalský píše „byla zde (v Riccione – pozn. M.Š.) vedena pouze vzájemná a oboustranná informační rozprava o běžné situaci a některých plánech do budoucnosti“. Cit dle: tamtéž. Americký záznam FRUS, 1933, Volume 1, The Ambassador in Italy (Long) to the Secretary of State, Rome, 24. August 1933m s. 436-438, (dále jen: FRUS, 1933, Long to Secretary).

jakoby vlastně šlo jen o odpočinkový „víkend u moře“.⁹⁷⁵ Dochované dokumenty ale nezávisle na sobě schůzku v Riccione ukazují v docela jiném světle. Mussolini a Dollfuss za přítomnosti Fulvia Suviche mluvili o třech významných tematických okruzích. Mussolini začal rozhovor ujištěním hosta, že varoval Německo před ztrátou jediného přítele, bude-li nadále pokračovat v ohrožování suverenity Rakouska.⁹⁷⁶ Slíbil ochránit Rakousko „všemi prostředky“ tedy včetně vojenské pomoci, dojde-li k německé invazi do podalpské republiky.⁹⁷⁷ Na Suvichovu otázku, za jakých podmínek je ochoten normalizovat vztah s Německem, uvedl Dollfuss uznání nezávislosti Rakouska a nevměšování se do jeho vnitřních záležitostí.

V druhém tematickém bloku, spolupráci v hospodářské oblasti, předesťel Mussolini vizi zavedení preferenčního režimu mezi Itálií, Rakouskem a Maďarskem. Vzniklo by tak uskupení, k němuž mělo perspektivně přistoupit také Německo.⁹⁷⁸ Dále hostitel plánoval svolat konferenci za účasti Itálie, Rakouska a Maďarska, kde by kromě výše uvedené problematiky byla prodiskutována rovněž společná politika vůči Německu, Malé dohodě a postoj k uspořádání Podunají.

Třetí, z mého pohledu nejdůležitější tematický okruh, se týkal přebudování vnitřního uspořádání Rakouska. Mussolini dal hostovi „přátelsky“ několik ultimativních rad. Doporučil mu početnější zastoupení Heimwehru ve vládě, k čemuž se Dollfuss stavěl podle rakouského záznamu z jednání vyhybavě.⁹⁷⁹ Následující dny dají odpověď na otázku,

⁹⁷⁵ Tato slova použil Fulvio Suvich v rozhovoru s britským diplomatem Murrayem: „Kdyby se (Mussolini a Dollfuss – pozn. M.Š), nevěnovali místním zajímavostem, místo toho by plavali nebo plachtili po moři.“ Cit. dle: DBFP, Series 2, Vol. 5, Doc. No. 367, s. 545.

⁹⁷⁶ Tato informace je výhradně uvedena Amtserinnerung, s. 42. Poněkud odlišně informuje ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 408, s. 758.

⁹⁷⁷ Srov. KERÉKES, Abendämmerung, s. 157; Vojenskou pomoc uvádí výlučně Amtserinnerung, s. 42.

⁹⁷⁸ Srov. DBFP, Series 2, Vol. 5, Doc. No. 353, Hadow (Vienna) to Vansittart, 23. August 1933, s. 534. Naopak americký vyslanec v Římě Breckinridge Long uvádí, že schůzka přinesla odmítnutí bloku Itálie, Maďarska a Rakouska. Srov. FRUS, 1933, Long to Secretary, s. 437.

⁹⁷⁹ Tento fakt uvádí pouze Amtserinnerung, s. 44; Amtserinnerung II., s. 35. Dollfuss zde patrně chtěl vytvořit obraz státníka, který si nenechá do vládních záležitostí nikým cizím mluvit.

že šlo pouze o krátkodobý odpor. Mussolini byl přesvědčen, že fašismus a nacismus jsou vládní formy s mnoha podobnými znaky. Proto by fašizace Rakouska napomohla účinnější kontrole rakouských nacistů a otevřela cestu k dorozumění s Německem.⁹⁸⁰ Mussolini dále požadoval sjednocení všech patriotických sil pod vedením Dollfusse, energičtější boj proti marxismu⁹⁸¹, provedení reformy na stavovském základě a kancléřův brzký projev na téma nezávislost zvenčí a rekonstrukce uvnitř. Dollfuss s velkou programovou řečí souhlasil a vyjádřil záměr přednést ji 11. září 1933.

Srpnové události na břehu Adriatického moře nemohly být vzhledem ke svému významu opomenuty ani v historickém bádání a dodnes vyvolávají značné kontroverze. Sociální demokraté prezentovali svůj názor zejména prostřednictvím v úvodu zmíněné edice *Geheimer Briefwechsel zwischen Dollfuss und Mussolini*. Podle levicových historiků představuje setkání v Riccione definitivní příklon Rakouska k Itálii a vyvrcholení antidemokratických tendencí od března 1933 ústících ve vypracování programu fašizace podalpské republiky. Pravicově konzervativní historici, většinou obhájci Dollfusse naopak tvrdí, že kancléř se k ničemu novému nezavázal a Mussolinimu hrdinsky vzdoroval, když odmítl zavést v Rakousku diktátorské metody. Namísto toho chtěl podalpskou republiku vybudovat na křesťanské a autoritativní bázi.⁹⁸² Málo věrohodně působí také pozdější tvrzení Theodora Hornbostela o Mussoliniho slovech, „fašismus není pro export vhodný; je italský“, kterými údajně odmítl jeho zavedení v Rakousku.⁹⁸³

Riccione považují v souladu s dosavadním stavem bádání za jeden z klíčových momentů vlády Engelberta Dollfusse.⁹⁸⁴ Nesouhlasím však

⁹⁸⁰ Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 12, R 73383, I 1486 Rom 21. September 1933; ADAP, C, Bd. I/2, Dok. Nr. 443, Botschafter Smend (Rom) an das Auswärtige Amt, 21. September 1933, s. 817-819.

⁹⁸¹ Mussoliniho výtky k vlažnému přístupu rakouské vlády k marxismu zmiňuje pouze maďarský záznam. KEREKES, Abenddämmerung, s. 157.

⁹⁸² Srov. SHEPHERD, Dollfuss, s. 249; Nevěrohodně působí rovněž tvrzení Karla Gottfrieda Kindermanna o tom, že Dollfuss se v Riccione k ničemu novému nezavázal. Srov. KINDERMANN, Kampf, s. 187.

⁹⁸³ Srov. SHEPHERD, Dollfuss, s. 249.

⁹⁸⁴ Zajímavé hodnocení porad v Riccione přinesl ve svých pamětech Franz Winkler. Píše: „Tento třetí rozhovor mezi oběma státníky byl východiskovým bodem pro poslední

s tezí kopírování italského vzoru. Kancléř od března 1933 hledal jakousi třetí cestu mezi parlamentní demokracií a fašistickou diktaturou, tedy usiloval o nalezení autoritativního systému co nejvíce vyhovujícímu specificky rakouským poměrům. Význam setkání v Riccione rovněž spočívá v souhlasu Dollfusse, aby Itálie klíčovým způsobem ovlivňovala rakouskou zahraniční politiku a přímo zasahovala do změn vnitřní struktury podalpského státu, zatímco do té doby je ovlivňovala pouze nepřímo.

V horkých letních dnech roku 1933 se do vývoje událostí vložil Ernst Rüdiger Starhemberg, jehož význam vzhledem k posilování rakouské orientace na Itálii v posledních týdnech prudce vzrostl. Vůdce Heimwehru chtěl využít svoje předchozí velmi dobré kontakty s Mussolinim k vlastnímu mocenskému vzestupu. „Duce“ měl dojít k přesvědčení, že on nikoliv Dollfuss je mužem budoucnosti a bude garantem přetvoření Rakouska podle italského fašistického vzoru. O vzestupu Starhembergerova významu v Rakousku svědčí i nestandardní krok učiněný kancléřem.

Po riccionských poradách navštívil Dollfuss na zpáteční cestě do Vídně městečko Lido, kde jakoby mimochodem trávil léto Starhemberg. Zřejmě nespokojen kancléřovým sdělením o výsledku proběhnuvších jednání s Mussolini započal vlastní iniciativu. Přijel do Říma, kde kromě audience u papeže absolvoval dva rozhovory s „ducem“.⁹⁸⁵ Když se 9. září vrátil do Vídně a informoval o výsledcích rozhovorů s italským diktátorem kolegy z Heimwehru, zveřejnil oficiální komuniké, kde slíbil počátek nové politické éry završené uskutečněním fašistické totality.⁹⁸⁶

Tentýž den adresoval Mussolini Dollfussovi dopis, který vycházel z jeho předchozí rozmluvy se Starhembergerem. Italský politik radil kancléři odvolat z vlády ministry za Landbund Vinzenze Schumyho a Franze Winklera a tím *„vyvést zemi z bahna... liberalismu a*

rozhodující fázi rakouské vnitřní politiky, která vedla k občanské válce a k zániku (Rakouska- pozn. M.Š).“, Cit. dle: WINKLER, Diktatur, s. 69.

⁹⁸⁵ Srov. Führer, s. 45; Briefwechsel, s. 36.

⁹⁸⁶ Srov. tamtéž.

demokracie".⁹⁸⁷ Mussoliniho slova plně korespondovala se Starhembergerovými představami. Vůdce Heimwehru zamýšlel transformovat vládu z dosavadního trojkoaličního na dvojkoaliční formát. Pouze křesťanští socialisté a Heimwehr měli reprezentovat nový výrazně autoritativní kurs. Landbund se stal nežádoucím vládním partnerem kvůli svému přetrvávajícímu proanšlusovému postoji, snaze o dorozumění s Německem a pro založení Národněstavovské fronty (*Nationalständische Front*).⁹⁸⁸

Hnutí vzniklo z iniciativy vicekancléře Franze Winklera. Usilovalo o integraci třetího tábora kromě nacistů do jednotné platformy a vytvoření alternativy vůči Vlastenecké frontě.⁹⁸⁹ Ostří nového seskupení směřovalo proti Heimwehru, jehož vliv ve Vlastenecké frontě rostl. Národně stavovská fronta chtěla zabránit přeměně Rakouska v totalitní stát. Winkler neuvažoval o obnovení parlamentní demokracie, nýbrž chtěl zavést v Rakousku autoritativní demokracii bez konkrétní specifikace jednotlivých detailů. Pokračování stávající koaliční spolupráce považoval za optimální způsob, jak nejúčinněji bránit samostatnost Rakouska.⁹⁹⁰ Pripouštěl konání předčasných voleb na podzim, kde by kandidovaly tři subjekty každý prezentující jeden tábor.⁹⁹¹ Starhemberg spatřoval v novém hnutí nebezpečí, neboť věděl o Winklerově negativním postoji k napodobování italského fašismu i o jeho výhradách k jednostranné zahraničně-politické orientaci na Řím.⁹⁹² Kromě toho si kníže pro sebe nebo pro jednoho ze svých spolupracovníků vyhlédl funkci vicekancléře. Napětí uvnitř vlády rostlo každým dnem. Umírněné křídlo křesťanských socialistů reprezentované ministrem Bureschem – ve straně menšina – upřednostňovalo spíše spolupráci s Národněstavovskou frontou než s

⁹⁸⁷ Srov. Mussolini an Dollfuß, Rom, 9. September 1933, in: Führer, s. 46-47; Mussolini an Dollfuß, Rom, 9. September 1933, in: Briefwechsel s. 37-38.

⁹⁸⁸ Srov. SCHEUCH, Winkler, s. 129.

⁹⁸⁹ Podle Winklerových představ členství v Národněstavovské frontě nebránilo členství ve Vlastenecké frontě. Srov. tamtéž.

⁹⁹⁰ Srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 897, 6. September 1933, s. 367, (dále jen: MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 897).

⁹⁹¹ Srov. LANGOTH, Kampf, s. 108.

⁹⁹² Srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 897, s. 368.

Heimwehrem.⁹⁹³ Převážná část nejsilnější vládní strany naopak sázela na kooperaci s Heimwehrem. Dollfuss působil jako prostředník mezi oběma křídly. Čekal na vývoj situace a na to, kdo nakonec získá převahu. Po Riccione stál před rozhodnutím, s kým dál vládnout. Odlišné cíle Národněstavovské fronty a Heimwehru vytvářely pro budoucnost velmi výbušnou směs. Napětí mezi vládními partnery nabylo nebezpečných rozměrů.

Zmenšení koaliční základny neznamenal takové nebezpečí jako v minulosti. Po březnových událostech nehrozilo vyjádření nedůvěry vládě parlamentem. Navíc kabinet zůstal jedinou platformou k reálnému ovlivňování politiky. Opustit jej znamenalo vydláždít si cestu do zapomnění. Toto riziko si uvědomovali obě znesvářené strany. Rozpornost koncepcí vnitřního uspořádání mezi Heimwehrem a Landbundem ilustruje spor o zřízení koncentračních táborů v Rakousku.

Státní sekretář Fey opakovaně navrhl na zasedání vlády 6. září zřízení sběrných táborů pro osoby ohrožující bezpečnost státu. Winkler oponoval s poukazem na nevhodnost kopírování německého modelu koncentračních táborů.⁹⁹⁴ Následně obvinil Heimwehr z příprav státního převratu a z pokusů o zavádění totalitních praktik, neboť pro všechny „kteří se s nadšením nepřipojí k novému kurzu, mají být zřízeny koncentrační tábory“.⁹⁹⁵ Fey některá Winklerova obvinění odmítl, připustil však, že Heimwehr považuje státní totalitní praktiky za jediné východisko ze současné situace.⁹⁹⁶ Spory v koalici zamýšlel Dollfuss vyřešit až po odeznění velké programové řeči. Ta ostatně mnohé naznačila, v čí prospěch nakonec kancléř zasáhne.

Ve Vídni panovala v první polovině září 1933 slavnostní atmosféra. Mezi hlavní události patřil Všeobecný německý katolický den a oslavy 500. výročí dokončení jedné z dominant rakouské metropole Stephansdomu a

⁹⁹³ Franz Winkler k němu řadí i Carla Vaugoina, s čímž však nesouhlasím srov. WINKLER, Diktatur, s. 70.

⁹⁹⁴ Srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 897, s. 366.

⁹⁹⁵ Cit. dle: tamtéž, s. 367.

⁹⁹⁶ Srov. tamtéž, s. 368-370.

250. výročí osvobození Vídně od tureckého obležení. Na 11. září připravila Vlastenecká fronta velké shromáždění – první generální apel k národu. Státní propaganda pracovala na plné obrátky. Noviny dlouho dopředu ohlašovaly událost prvořadého významu. Vládní Wiener Zeitung psal o 11. září jako o „dni Magny Charty nového mladého Rakouska“ a manifestaci „monumentální velikosti a vpravdě epochálního významu“.⁹⁹⁷ Hlavní událostí byl Dollfussův projev, v němž prezentoval vlastní světonázor i vizi budoucího směřování Rakouska.⁹⁹⁸ Na vídeňském náměstí Trabrennplatz začal svůj proslov připomenutím dvou vzpomínaných významných výročí. Koneckonců ještě během návštěvy Riccione zcela záměrně vybral datum 11. září. Ve stínu „uměleckého díla německé křesťanské kultury“ – Stephansdomu připomněl významnou roli knížete Starhemberga při osvobozování Vídně od turecké nadvlády, aby poté připomněl, že jeho následovník Ernst Rüdiger patří v současné době mezi obnovitele Rakouska. Na tomto místě je zcela patrný vliv Mussoliniho, bez něhož by se vůdci Heimwehru nedostalo tolik publicity.

Dollfuss přítomným, podle oficiálních statistik 20 000 divákům, připomněl v zidealizované podobě středověkou organizaci společnosti na stavovském základě a postavil ji do protikladu se „svévolným a na ryzé moci“ založeným liberalismem a „brutálním materialismem“ – marxismem. Nelichotivými slovy nešetřil ani na adresu parlamentní demokracie. *„Parlament se sám vyřadil, sám zanikl na vlastní demagogii a formalismu. Tento parlament, takové zastoupení lidu, takové vedení našeho lidu se nikdy nesmí vrátit“*. Dollfuss ospravedlnil omezování politické plurality poukazem na nutnost boje na dvou frontách – proti marxismu a nacismu zároveň však demagogicky dodal: *„Věřím, že velká část poctivého rakouského národa však má pocit, že v těchto málo měsících, v nichž*

⁹⁹⁷ Cit. dle: Wiener Zeitung Nr. 222, 11. September 1933, s. 1, článek „Historischer Tag“. Připomenou jen, že redakce Wiener Zeitung pracovala ve službách spolkové vlády, neboť šlo o její úřední list.

⁹⁹⁸ Srov. Parteiprogramme, Dok. Nr. 64, Die „Trabrennplatz-Rede“, s. 427-433.

nebylo dopřáno vládě takřka hodina pro klidnou práci, udělalo se v mnoha oblastech více, než předtím mohlo být dosaženo během let."⁹⁹⁹

Kancléř neopomenul ani stav rakouského hospodářství. Těžkosti samozřejmě nezmínil, auditoriu adresoval několik uklidňujících a optimisticky znějících vět. Měna byla podle kancléře zajištěna, inflace se nesmí do Rakouska nikdy vrátit, rozpočet odpovídal potřebám země. V oblasti obchodní politiky vláda odmítla liberální hospodářskou politiku a namísto toho sázela na uzavírání nových preferenčních smluv. Cizineckému ruchu připsal řečník velký význam v rámci rakouského národohospodářství a označil jej za klíčový zdroj příjmů především pro hornaté kraje podalpské republiky. Poté kancléř obhajoval zvýšenou státní represi s odůvodněním potřeby *„chránit pokojně pracující svědomitý lid před všemi násilnými činy a provokacemi“*.¹⁰⁰⁰

Druhou polovinu projevu věnoval Dollfuss naznačením budoucího vnitřního uspořádávání Rakouska a vztahu k Německu. Zahájil ji slovy: *„Čas kapitalistického systému, čas kapitalisticko-liberálního hospodářského uspořádání je pryč, doba marxistického, materialistického svádění lidu uplynula! Čas nadvlády stran je pryč! Odmítáme rovnostářství a teror, chceme sociální, křesťanský, německý stát Rakousko na stavovském základě, pod silným autoritativním vedením! Autorita neznamená libovůli, autorita znamená spořádanou moc, znamená vedení prostřednictvím zodpovědných, nezištných a obětavých mužů.... Nová výstavba stavovství je úkol, který jsme si v těchto podzimních měsících stanovili. Stavovství je odmítnutí třídního složení národa.“*¹⁰⁰¹ Kancléř ideál stavovství vylíčil na příkladě statku, kde sedlák se svými čeledíny po společné práci sedí u jednoho stolu a jí ze společné mísy polévku a v lepším případě spolu absolvují modlitbu. Za úkol nynější vlády označil *„znovuvytvoření vnějších organizačních forem stavovského uspořádání“*.¹⁰⁰²

⁹⁹⁹ Cit. dle: tamtéž, s. 429.

¹⁰⁰⁰ Cit. dle: tamtéž.

¹⁰⁰¹ Cit. dle: tamtéž, s. 430.

¹⁰⁰² Cit. dle: tamtéž.

Dollfuss ohlásil rovněž změnu dosavadního financování sociálního státu, aniž by řekl něco konkrétního. Zmínil pouze nutnost zvýhodnění zaměstnavatelů při vytváření nových pracovních míst. Dalším tématem, o němž kancléř pojednal, byl vztah k Německu a německému národu. Přihlásil se k německému etniku, k pěstování dobrých charakterových vlastností německého národa i utváření „*rakouské formy křesťanské německé kultury*“.¹⁰⁰³ Uvedl, že o problematice etnicity obyvatel Rakouska mluvil i v zahraničí a ani zde nebyly pochybnosti o tom, „*že jsme německou zemí*“. Přitom se nevyhnul ani zmínce o tehdejší napjatém německo-rakouském poměru. Opětovně přitom naznačil ochotu zasednout za jednací stůl: „*Jste si vědomi, že jsme Němci. I když nám velký bratr dnes úmyslně nebo neúmyslně nerozumí a vznikají určitá nedorozumění, tak prohlašuji: My jsme se pouze bránili a nikdy neútočili. Vždy jsme zdůrazňovali ochotu ke spolupráci, velmi bych však litoval, pokud by tato dobrá vůle byla vnímána jako fňukání lidí, kteří si nevědí pomoci.*“

Ačkoli projev vznikl na Mussoliniho objednávku, Dollfuss jej pojal jako součást vlastní politické mise řízené „vyšší mocí“. Hlavně v závěru projevu podepíral svoji argumentaci poukazem na metafyzické kategorie. Kancléř vyjádřil přesvědčení o poslání Rakouska jít příkladem v uspořádání veřejného života pro ostatní národy. Projev ukončil slovy o futuristické vizi naplnění vyššího cíle budování nové vlasti, s tím „*že máme úkol napravit chyby posledních 150 let našich dějin... každý jedinec má povinnost spolupracovat na nové výstavbě (vlasti – pozn. MŠ). Všichni také dnes odcházíme odtud s vírou splnit vyšší úkol... díváme se rovněž do budoucnosti s přesvědčením: Bůh to chce!*“¹⁰⁰⁴

Význam Dollfussova projevu spatřuji v konečném, navíc veřejném zúčtování s parlamentní demokracií a politickým pluralismem. Zároveň kancléř poprvé sumárně pojmenoval hlavní ideové pilíře rakouského

¹⁰⁰³ Cit. dle: tamtéž, s. 431.

¹⁰⁰⁴ Cit. dle: tamtéž, s. 431-433. Reflexi Dollfussova projevu v úředních Wiener Zeitung srov. Wiener Zeitung Nr. 223, 12. September 1933, s. 3-6; Pozitivně rovněž Reichspost Nr. 256, 12. September 1933, s. 1-3; Pouze krátký výtah z proslovu po zásahu cenzury přináší Das Kleine Blatt Nr. 251, 12. September 1933, s. 3.

autoritativního státu – antidemokratismus, antiparlamentarismus, antimarxismus a stavovství. Výrazně tím povzbudil příznivce totalitní přestavby podalpské republiky v konfrontaci s protivníky.

V reakci na Dollfussův projev na Trabrennplatzu odmítl Starhemberg kompromis „s typickými zástupci doufejme minulosti patřící korupční demokracie“. Útok mířil na vicekancléře Franze Winklera. Na stránkách periodik Heimwehru a Landbundu se rozhořela ostrá tisková polemika. Kancléř se musel rozhodnout mezi kopírováním italského fašismu a blíže nespecifikovanou autoritativní demokracií.¹⁰⁰⁵ Nejprve Winklerovi slíbil utvoření jednobarevné vlády křesťanských socialistů s tichou podporou Landbundu. O pár dnů později mu ale oznámil rozhodnutí vytvořit kabinet bez účasti předsedů politických stran a členů Národní rady s účastí Heimwehru. Překvapený Winkler argumentoval předchozí dohodou, načež Dollfuss odpověděl lapidárně s poukazem na ztrátu možnosti svobodně jednat. Tím zcela nepokrytě přiznal, že jedná v souladu s doporučeními Itálie. Za dosavadní ministry, významné představitele Landbundu, by nastoupili politikové druhého řádu. Winkler nabídku odmítl a Landbund z koalice po šesti letech odešel. Současně oba politici uzavřeli dohodu o vládní účasti dvou členů nově vzniknuvší Národně stavovské fronty, čímž měla být zajištěna alespoň v určité míře kontinuita několikaleté spolupráce.¹⁰⁰⁶

Význam zářijové rekonstrukce vlády bych shrnul do tří bodů. Zaprvé, jednoznačné a významné posílení Dollfussovy pozice, jenž převzal hned čtyři ministerstva najednou, z nichž všechny patřily mezi klíčové vládní funkce. Zůstal nejenom kancléřem, ministrem zahraničí a zemědělství, ale nově odpovídal i za chod rezortu vojska a bezpečnosti.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁵ Srov. PAAA, PA II., ÖP, Bd. 12, R 73383, A. 1279, 13. September 1933, Prinz zu Erbach Zahraničnímu úřadu; Wiener Zeitung Nr. 229, 18. September 1933, s. 2.

¹⁰⁰⁶ Ke změnám ve vládě srov. z memoárové literatury: Winkler, Diktatur, s. 71-75; AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 21, 21. září 1933, Fierlinger. Československý vyslanec uvádí jako důvod Winklerův nesouhlas s kopírováním modelu italského fašismu v rakouské vnitřní politice; Z odborné literatury GOLDINGER, Ablauf, s. 207-208, podle Waltera Goldingera rekonstrukce kabinetu umožnila Dollfussovi zachovat možnost svobodného jednání a pouze polovičatě plnila dohodu z Riccione.

¹⁰⁰⁷ Srov. Neue Freie Presse Nr. 24795, 22. September 1933, s. 1-3.

Nikdo v rakouských dějinách po roce 1918 nezastával tolik významných úřadů najednou. Sám Dollfuss dobře věděl o nemalých pravomocích exekutivy za tehdejších podmínek, zásadně odlišných od zastupitelské demokracie. Nový kabinet přivítal příznačně: „*Současná spolková vláda je první, která není v pozici podřizovat se parlamentu.*“¹⁰⁰⁸

Zadruhé, posílení přívrženců autoritativních až totalitních změn a kancléřova rezignace na odpor vůči direktivám Mussoliniho.¹⁰⁰⁹ Ze souboje Landbund-Heimwehr vyšel jednoznačně vítězně druhý jmenovaný. Domnívám se ale, že Dollfuss spíše upřednostňoval spolupráci s Landbundem a byla mu bližší také jeho vize autoritativní demokracie. Nicméně nakonec Landbund, jehož členové působili v jistých momentech jako brzda při zavádění nedemokratických praktik, z vlády odešel. Heimwehr získal nejenom funkci vicekancléře, ale také dva nově jmenované státní sekretáře, kteří buď byli členem hnutí, nebo k němu měli velmi blízko.¹⁰¹⁰

Zatřetí, požadavek vytvoření kabinetu bez lídrů jednotlivých stran umožnil zbavit se ministra vojenských a předsedy křesťanských socialistů Carla Vaugoina, jenž kromě osobních a věcných sporů s Emilem Feyem, nově jmenovaným vicekancléřem, doplatil na nesouhlas s nastoupeným kurzem úplné likvidace parlamentarismu a politického stranictví.¹⁰¹¹ Do sporu s ostatními členy vlády se Vaugoin dostal také kvůli požadavku vytvoření jednotné fronty včetně sociálních demokratů soustředěné proti nebezpečí nacismu, čímž hrubě přecenil vlastní vliv.¹⁰¹² Kromě toho v září 1933 navázal tajně styky s představiteli nejsilnější levicové strany a

¹⁰⁰⁸ Srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 898, 22. September 1933, s. 387.

¹⁰⁰⁹ Velmi rezervovaný vztah k politické pluralitě měl i nový ministr sociální péče Richard Schmitz, současně známý svým krajně negativním postojem k sociální demokracii.

¹⁰¹⁰ Státním sekretářem v ministerstvu vojenských se stal Alois Schönburg-Hartenstein, člen Heimwehru. Dollfuss pod ním sloužil za první světové války. V zákopech s kancléřem pobýval i státní tajemník ministerstva lesů a zemědělství Heinrich Gleissner. Státní sekretář ministerstva bezpečnosti Karel Karwinski úzce spolupracoval s ministrem Emilem Feyem. Franz Glass, státní tajemník ministerstva spravedlnosti byl členem Národněstavovské fronty.

¹⁰¹¹ Vaugoin prosadil setrvání spolkového vojska v kompetenci ministra vojenských. Fey požadoval jeho přechod pod rezort bezpečnosti.

¹⁰¹² Srov. STAUDINGER, Partei, s. 271.

zakázaného Schutzbundu.¹⁰¹³ Chtěl je získat pro ochranu hranic před možným vpádem rakouských nacistů z Bavorska. Tajná jednání s „nepřáteli režimu“ definitivně poslala bývalého kancléře do politického důchodu.

Obměněná vládní sestava nezahálela a ihned ukázala, do jakých vod chce Rakousko vést. Kabinetem bez problémů prošlo nařízení o zřízení koncentračních táborů. Umožnilo státním orgánům v případě „důvodného podezření“ donutit jakoukoli osobu k pobytu na určitém místě či území.¹⁰¹⁴ V polovině října nastoupilo do tábora ve Wöllersdorfu u Vídně prvních 11 nacistů.¹⁰¹⁵ Rekonstrukce vlády znamenala symbolickou tečku za druhou fází etablování rakouského autoritativního režimu.

¹⁰¹³ Srov. DEUTSCH, Weg, s. 200-201.

¹⁰¹⁴ Srov. BGBl. Nr. 431/1933, Verordnung des Bundeskanzlers vom 23. September 1933, betreffend die Verhaltung sicherheitsgefährlicher Personen zum Aufenthalte in einem bestimmten Orte oder Gebiete, 25. September 1933, 134. Stück, s. 1081.

¹⁰¹⁵ Srov. JAGSCHITZ, Putsch, s. 53; Týž, Die Anhaltelager in Österreich, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 134.

Mezi dvěma pokusy o atentát (říjen 1933 – červenec 1934)

Časové období poslední kapitoly vymezují dva pokusy o atentát na Engelberta Dollfusse. Na následujících stranách budou analyzovány příčiny neúspěchu německo-rakouského dorozumění a důvody dalšího nezdaru o internacionalizaci německého agresivního chování vůči Rakousku. Pozornost bude věnována také rakouské občanské válce a uzavření Římských protokolů. Z politologického hlediska bude klasifikován rakouský režim zakotvený v nové ústavě z května 1934 a poukázáno na rozdíl mezi teorií a praxí korporativního státu. Závěr kapitoly se zaměří na souvislosti nacistického puče v červenci 1934.

Hledání východisek z německo-rakouského konfliktu

V odpoledních hodinách 3. října 1933 vstoupil ve Vídni na půdu parlamentu bývalý svobodník spolkového vojska Robert Dertil s jasným úmyslem zabít rakouského kancléře. Dvaadvacetiletý mladík bez problémů pronikl do budovy a na schodech náhodně potkal vyhlídnutou oběť, na kterou bez přemýšlení vypálil z bezprostřední blízkosti dva výstřely. První kulka poranila Dollfussovi žebro, druhá zasáhla pravé rameno. Kancléře okamžitě transportovali do nemocnice. Náboje vypálené ze vzdálenosti pouhého půl metru, jak ukázala lékařská vyšetření, nezpůsobily jakoby zázrakem vážnější zranění. Ještě tentýž den večer propustili Dollfusse do domácího ošetření. Odtud kvůli rozptýlení množících se dohadů o následcích útoku pronesl krátký proslov do rádia. Občany ubezpečil, že i nadále bude vést vládu a sloužit vlasti.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁶ K atentátu 3. října srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 4, 10. ledna 1934, Fierlinger; MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 900, 3. Oktober 1933, s. 435-437. Dále srov. hlasy rakouských novin zejména Wiener Zeitung Nr. 246, 4. Oktober 1933, s. 1-5; Reichspost Nr. 281, 4. Oktober 1933, s. 1-5; Z dalších periodik např. Prager Tagblatt 38, Nr. 232, 4. Oktober 1933, s. 1-2; Z literatury zejména BOTZ, Gewalt, s. 219-224. Neexistuje obecná shoda o transkripci atentátníkova příjmení. Přikláním se k variantě „Dertil“ vyskytující se ve většině dobových dokumentů. Gerhard Botz na základě studia materiálů rakouské provenience uvádí „Drtil“. Srov. BOTZ, Gewalt, s. 219, ale odlišnou transkripci zdůvodňuje nedostatečně.

Vyšetřování Dertilova činu vyvrátilo domněnky o větším komplotu rakouských nacistů řízeného z Německa. Ačkoliv pachatel patřil k členům strany, jednal z osobních pohnutek.¹⁰¹⁷ Atentát Dollfussovi paradoxně pomohl, jeho popularita doma i v zahraničí velmi vzrostla, papež mu udělením zvláštního požehnání vyjádřil velkou morální podporu.¹⁰¹⁸ Státní propaganda ho nyní mohla prezentovat jako rozhodného a neohroženého muže, jenž za svoji politiku trpí a dokáže přinést i nejvyšší oběť.

Ani pokus o atentát neodradil Dollfusse od pokračování sondáží započatých předchozí měsíc o možnostech zmírnění napětí v německo-rakouských vztazích. Rozhovory se vedly na diplomatické a stranické úrovni. Zatímco v prvním případě šlo většinou o přímé diskuse, s rakouskými a německými nacisty probíhala jednání nepřímo pomocí různých prostředníků, čímž dávala vláda najevo nedůvěru v hodnověrnost Hitlerových přívrženců. V průběhu září 1933 Dollfuss několikrát německým diplomatům opakoval zásadní podmínky pro zlepšení bilaterálního poměru (ukončení teroristických činů, nevměšování se do rakouských vnitropolitických záležitostí a uznání rakouské nezávislosti ze strany Třetí říše).¹⁰¹⁹ Zároveň velkoněmečtí poslanci nabídli Dollfussovi roli prostředníka mezi ním a Hitlerovým důvěrníkem v podalpské republice Theo Habichtem.¹⁰²⁰ Pokus o jakési německo-rakouské „vyrovnání“ trvající od září 1933 do ledna příštího roku je dnes již dostatečně analyzován v odborné literatuře, shrnu proto jen základní fakta.¹⁰²¹

¹⁰¹⁷ Československý vyslanec ve Vídni Fierlinger k tomu poznamenal: „Útok byl spíše výronem exaltovaného temperamentu potřeštěného mladíka, věřícího v politickou geniálnost svého nevlastního otce a preparovaného zhuštěnou politickou atmosférou rakouskou.“ Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 4, 10. ledna 1934, Fierlinger; Osobní motivy potvrzuje i rakouský záznam srov. MRP, Bd. 4, Dok. Nr. 900, 3. Oktober 1933, s. 435-436; Dertilův bratr si ve věznici v Linzi odpýkával trest za porušení zákona o zákazu činnosti NSDAP. Srov. např. Wiener Zeitung Nr. 246, 4. Oktober 1933, s. 2.

¹⁰¹⁸ Srov. Reichspost Nr. 281, 4. Oktober 1933, s. 2.

¹⁰¹⁹ Srov. ROSS, Hitler, s. 95, 97; BINDER, Dollfuss, s. 170-171.

¹⁰²⁰ Srov. ADAP, C, Bd. II/1, 14. Oktober 1933-31. Januar 1934, Dok. Nr. 20, Aufzeichnung des Gesandtschaftsrats Hüffer, 21. Oktober 1933, Göttingen 1973, s. 33-34, (dále jen: ADAP, C, Bd. II/1).

¹⁰²¹ Nejpodrobněji na základě velmi důkladného studia německého archivního materiálu ROSS, Hitler, s. 91-139.

Po prvních sondážích vyslovil Dollfuss souhlas s dalšími rozhovory a vyzval rakouské nacisty k precizaci podmínek vzájemné dohody. Habicht vypracoval těchto šest bodů, jejichž úplné splnění mělo tvořit předpoklad k normalizaci napjatých vztahů.

1. Utvoření koaliční vlády křesťanských socialistů, Národně stavovské fronty a Heimwehru – v dokumentu vedeno pod označením „Dollfussova skupina“ – a nacistů podle paritního klíče. V kabinetu by osoba kancléře zůstala nezměněná a Habicht by zaujal funkci vicekancléře s rozšířenými pravomocemi.
2. Zrušení zákazu činnosti NSDAP včetně formací SS a SA.
3. Zrušení všech trestů pro rakouské nacisty.
4. Udělení rakouského státního občanství Habichtovi.
5. Zostření represálií vůči marxismu.
6. Obnovení přátelského poměru k Německu.

V případě nesplnění uvedených bodů vyhrožoval Habicht zesílením protirakouské agitace.¹⁰²² Ultimativní požadavky Dollfusse nezastrašily, naopak zformuloval vlastní podmínky pro ukončení konfliktu zahrnující akceptaci nezávislosti Rakouska ze strany Německa, uskutečnění voleb až po vydání nové ústavy a nahrazení existujících stran „jednotným rakouským hnutím obnovy zaměřením proti levici“ s možnou koaliční účastí „národní bojové fronty“. ¹⁰²³

Komparace Habichtových a Dollfussových požadavků ukazuje, že tehdy skutečně existovaly nadějně předpoklady k odstranění několik měsíců trvajících diferencí. V boji proti levici a v obnovení přátelského poměru k Německu existovala mezi nesváženými politiky naprostá shoda. Také participace nacistů ve vládě nabízela řešení minimálně jednoho palčivého problému - strana by ukončila teroristické útoky a nic by poté nebránilo zrušení zákazu její činnosti. Došlo by tak k výrazné stabilizaci

¹⁰²² Srov. ADAP, C, Bd. II/1, Dok. Nr. 35, Aufzeichnung des Gesandtschaftsrat Hüffer, 30. Oktober 1933, s. 54-55; LANGOTH, Kampf, s. 136-140. Z literatury ROSS, Hitler, s. 118-121.

¹⁰²³ Srov. LANGOTH, Kampf, s. 142.

rakouské vnitropolitické scény a k posílení pozice kabinetu, což by otvíralo možnost k rychlejší realizaci autoritativních změn.

I přes tato fakta označil Dollfuss 13. listopadu nacistické podmínky za nepřijatelné, ačkoli zároveň dodal, že si dokáže představit účast „národních sil“ ve vládě, pokud budou jednat nezávisle a samostatně na Německu a akceptují rakouské vlastenectví.¹⁰²⁴ Otázkou zůstává, jaké motivy stály za kancléřovým rozhodnutím. Podle mého názoru klíčovou roli sehrály obavy před koaliční účastí nacistů. Nezpůsobilo by to prudké ochlazení vztahů s Velkou Británií a Francií? Jak by veřejnost doma i v zahraničí přijala zprávu o vyjednávání rakouského kancléře s teroristou? Nepřiznal by tím neschopnost vzdorovat silám ohrožujících rakouskou nezávislost? Jak bude nahlíženo na Habichtovo vyhoštění před šesti měsíci a následný zákaz činnosti nacistů? Kancléř si na uvedené otázky dal nepříliš potěšující odpovědi, které převážily pomyslné misky vah v neprospěch jednání na základě oboustranně vznesených podmínek.

Ani Dollfussovo odmítnutí nezapříčinilo úplný konec pokusů o německo-rakouské dorozumění. Rozhovory pokračovaly dále s větší či menší intenzitou. Teprve až opakované výzvy vedoucích představitelů Třetí říše, včetně samotného Hitlera, přiměly kancléře, aby souhlasil s osobním setkáním s Habichtem ve Vídni.¹⁰²⁵ Bylo naplánováno na 8. ledna 1934. Události nabraly dramatický spád.

Večer 7. ledna došlo v Dollfussově bytě k důvěrné schůzce mezi ním a ministry za Heimwehr, vicekancléřem Feyem a knížetem Starhembergerem. Její průběh není možné vzhledem k nedostatku relevantních pramenů bezpečně rekonstruovat.¹⁰²⁶ Kancléř informoval přítomné o dosud utajené plánované schůzce s Habichtem. Svůj překvapivý krok odůvodnil poukazem na negativní důsledky nacistických

¹⁰²⁴ Srov. tamtéž, s. 143.

¹⁰²⁵ Srov. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 1/Pol., 2. Jänner 1934, Tauschitz Dollfussovi; ADAP, C, Bd. II/1, Dok. Nr. 156, Aufzeichnung des Gesandtschaftsrats Hüffer, 30. Dezember 1933, s. 282-284; Dok. Nr. 160, Aufzeichnung des Reichsministers des Auswärtigen Freiherrn von Neurath, 1. Januar 1934, s. 288. Z literatury srov. ROSS, Hitler, s. 140-148.

¹⁰²⁶ Srov. STARHEMBERG, Memoiren, s. 155-156; Schůzku za jeden z důležitých milníků k vybudování rakouského totalitního režimu hodnotí WINKLER, Diktatur, s. 87.

teroristických akcí pro rakouské hospodářství a snahou o normalizaci vztahů s Německem. Přítomné rozhodně ujistil, že neučiní ani nejmenší ústupek na úkor nezávislosti země a nestrpí jakoukoli formu poručnictví ze strany Berlína. Na kancléřova slova reagoval Starhemberg: „*To je nesmysl a úplně nemožné. Za žádných okolností nesmíš s Habichtem vyjednávat.*“ Podle jeho vzpomínek ho podpořili ministři Heimwehru, zatímco vicekancléř Fey údajně mlčel. Dollfuss obhajoval svůj záměr. Výsledek jednání považoval za důležitější, než způsob jakým bude k němu dospěno. Starhemberg oponoval a pohrozil kancléři vystoupením z koalice v případě zahájení rozhovorů s rakouským nacistou. Po delší emocemi naplněné diskusi nakonec Dollfuss přislíbil odřeknout setkání s Habichtem. Není zcela jasné, zda představitelé Heimwehru jednali na základě vlastní iniciativy nebo na doporučení Itálie.¹⁰²⁷

Za Dollfussovým náhlým rozhodnutím shledávám následující motiv; kancléř velmi stál o podporu Říma a dobře věděl o přátelských vztazích Heimwehru s italskými fašisty. Jejich přízeň nechtěl v klíčovém okamžiku vyměnit za nejisté vyhlídky dorozumění s nacisty, jimž po předchozích negativních zkušenostech jednoduše nevěřil. Rakouské ministerstvo zahraničí dalo Dollfussovo rozhodnutí na vědomí do Berlína. Odůvodnilo jej pokračujícími nacistickými teroristickými útoky. Habicht ale mezitím nasedl v Mnichově do letadla směr Vídeň v naději posílit vlastní pozice prostřednictvím přímého rozhovoru s Dollfussem. Zklamán a velmi neochotně musel uposlechnout Hitlerův rozkaz k bezodkladnému návratu do Německa.¹⁰²⁸ Pokus o zmírnění napjetí ke vztahu k Třetí říši ukazuje Dollfussovu snahu udržení rovnovážného postavení vůči Německu a Itálii. Takovou konstelaci kancléř považoval za nejlépe vyhovující pro stabilitu

¹⁰²⁷ Italský nátlak jako důvod Dollfussova nečekaného odřeknutí uvádí WINKLER, Diktatur, s. 87; Stejnou domněnku vyslovil i německý legační rada Renthe-Fink srov. ADAP, C, Bd. II/1, Dok. Nr. 166, Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats von Renthe-Fink, 8. Januar 1934, s. 302.

¹⁰²⁸ Zklamání Habichta bylo jasně patrné srov. ADAP, C, Bd. II/1, Dok. Nr. 167, Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats von Renthe-Fink, 9. Januar 1934, s. 303-304.

Rakouska a nejevil příliš nadšení na jednostranné posílení vazeb k Římu, třebaže došel k názoru, že chování Německa mu jinou možnost nenabízí.

Důvěrné zprávy o vyjednávání rakouských nacistů s Dollfussem vyvolaly v Římě hned několik otázek najednou. Itálie reagovala snahou o vytvoření vlastního mocenského bloku za účasti Maďarska a Rakouska. Vhod ji přišla koncem roku 1933 dojednaná a 18. ledna 1934 uskutečněná návštěva Fulvio Suviche ve Vídni. Palazzo Chigi, jak bylo zvykem italského ministerstva zahraničí, vydávalo navenek pobyt státního sekretáře v rakouské metropoli za čistě zdvořilostní záležitost.¹⁰²⁹ Skutečnost však byla zcela odlišná. Mussolini pověřil Suviche, aby projednal podrobnosti připravovaného italsko-maďarsko-rakouského bloku a zjistil přitom jak silná je doopravdy Dollfussova pozice.¹⁰³⁰

První bod připravovaného jednání si zaslouží podle mého názoru krátký exkurs. Kořeny úsilí o užší hospodářskou spolupráci na ose Řím-Budapešť-Vídeň je nutné hledat na jaře 1930. Tehdy italský expert ministerstva financí Iginio Brocchi vypracoval „komplexní projekt italsko-rakouskou-maďarských hospodářských dohod ve střední Evropě a na Dunaji“. Plán předjímal intenzivní hospodářskou kooperaci mezi Itálií, Maďarskem a Rakouskem na bázi komplikovaného přednostního obchodního režimu.¹⁰³¹ Tzv. Brocchiho systém se uplatnil v praxi až o dva roky později, kdy výše zmíněné státy podepsaly Semmeringské dohody. Na základě nich vznikly polostátní dovozní a vývozní společnosti se sídlem v Itálii, které poskytovaly vývozcům tzv. vývozní prémii.¹⁰³² Význam tzv. Semmeringských dohod značně zkresluje negativní dopady Velké

¹⁰²⁹ Srov. DBFP, Series 2, Vol. 6, Selby (Vienna) to Simon, 20. January 1934, s. 298, (dále jen: DBFP, Series 2, Vol. 6, Selby to Simon, 20. January 1934).

¹⁰³⁰ Srov. AMZV, PZ Řím 1934, PZ č. 4, 18. ledna 1934, Chvalkovský; PZ Vídeň 1934, č. j. 455/1934, 22. ledna 1934, Fierlinger.

¹⁰³¹ Srov. RAFALSKI, Traute, *Italienischer Faschismus in der Weltwirtschaftskrise (1925-1936). Wirtschaft, Gesellschaft und Politik auf der Schwelle zur Moderne*, Opladen 1984, s. 209-212, (Schriften des Zentralinstituts für Sozialwissenschaftliche Forschung der Freien Universität Berlin, Bd. 45).

¹⁰³² Srov. ENDERLE, Grundlagen, s. 59-74; v širších souvislostech JANČÍK, Unie, s. 84-85.

hospodářské krize, přesto se dá konstatovat, že alespoň v případě Rakouska a Itálie přinesly mírné zvýšení vzájemné obchodní bilance.¹⁰³³

Tlak Říma do střední Evropy pokračoval v září 1933. Tehdy Itálie představila hospodářskou koncepci pro Podunají kombinující některé principy Tardiérova plánu s ustanoveními konference ve Strese. Projekt si kladl za cíl zlepšení obchodní a platební bilance a zvýšení zahraničního obchodu zainteresovaných zemí. Vycházel z myšlenky dvoustranných dohod a preferencí pro producenty zemědělských komodit. Rakousku navíc měly být přiznány ještě preference pro průmyslové výrobky.¹⁰³⁴ Ačkoli to memorandum samozřejmě nezmiňovalo, Římu šlo zejména o vypracování vhodného propagandistického dokumentu k odůvodnění vzniku hospodářského bloku pod jeho vedením s účastí Itálie, Rakouska a Maďarska.

V lednu 1934 ve Vídni Suvich navrhl uzavření rakousko-maďarské celní unie. Dollfuss tuto kombinaci stejně jako již v minulosti několikrát brskně odmítl a zmínil nutnost nadále chránit rakouské zemědělce, tedy zachovat celní poplatky na maďarský dovoz obilí, vína, hovězího a vepřového masa a cukru. Kontroval myšlenkou vzniku celní unie mezi Rakouskem a Itálií. Tentokrát nesouhlasil Suvich a poukázal na nezdar podobného německo-rakouského plánu z března 1931. Nabízí se proto otázka, proč italský státní sekretář vůbec přednesl plán rakousko-maďarského celního spolku, který by stejně jako obdobná rakousko-italská kombinace porušoval mezinárodní smlouvy a vyvolal by odpor Francie a Malé dohody? Suvichův manévř považuji za čistě taktický s cílem naznačit Dollfussovi, že jediná možná cesta k posílení rakouské pozice vůči agresivnímu Německu vede pouze pomocí vytvoření hospodářsko-politického bloku s Itálií a Maďarskem pod „přirozeným“ patronátem Říma. V tomto bodě nakonec Dollfuss zaujal shodné stanovisko s hostem. Suvich dále navrhl, po skončení příslušných rozhovorů, slavnostní stvrzení nové

¹⁰³³ Srov. ENDERLE, Grundlagen, s. 75.

¹⁰³⁴ Text italského memoranda srov. I Documenti diplomatici italiani, Settima serie: 1922-1935, volume 14 (16. luglio 1933-17.marzo 1934), Roma 1989, Doc. Num. 232, Memorandum italiano per l'Europa danubiana, s. 258-261.

aliance v Benátkách. I tento zdánlivě nepodstatný detail vyjadřoval, kdo bude v připravovaném bloku hrát první housle. Z dalších hospodářských otázek bylo prohovořeno usnadnění přístupu Rakušanům do přístavu Terst a úvěrové úlevy pro italský a rakouský vývoz.¹⁰³⁵

Druhý důležitý okruh témat tvořily změny rakouské vnitřní politiky. Itálie aktivitu tamních nacistů nebrala na lehkou váhu a nabádala spolkovou vládu, aby přistoupila k „energičtějším a zásadnějším opatřením směřujícím k výstavbě nového Rakouska“.¹⁰³⁶ Co konkrétně by kancléř měl provést, specifikoval státní sekretář vzápětí. Suvich mu na rovinu sdělil, že Mussolini nehodlá v podalpské republice trpět marxistickou stranu a pobízel hostitele k urychlené likvidaci sociálních demokratů. Dollfuss se obával, aby represí proti levici nezneužili rakouští nacisté k provedení státního převratu. Kromě toho nemohl vyloučit ani negativní reakci zahraničí. Riziko převažovalo možný zisk, a tak chtěl pokračovat ve stávající taktice postupného budování nedemokratického režimu. Suvich zjevně ne zcela spokojen obsahem rozmluvy s kancléřem našel větší pochopení u vicekancléře Feye.¹⁰³⁷

Mussolini zamýšlel využít vzrůstající aktivitu rakouské NSDAP k silnějšímu připoutání alpské republiky k Itálii. Suvichovy informace ho utvrdily v přesvědčení, že nejistější garanci samostatnosti Rakouska představuje utužení zdejšího autoritativního režimu.¹⁰³⁸ Italský nátlak na Rakousko vzrůstal. Dne 26. ledna adresoval Suvich Dollfussovi dopis, v němž sumarizoval své dojmy z metropole na Dunaji a tlumočil výsledky jeho rozhovoru s Mussolinim.¹⁰³⁹ Suvich vyčítal rakouské vládě nečinnost a zpoždění při „renovaci“ politického systému, které napomáhají šíření „atmosféry nepohodlí“. Vzápětí precizoval pojem „renovace“. Zahrnovala

¹⁰³⁵ Srov. ENDERLE, Grundlagen, s. 115-118.

¹⁰³⁶ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1934, č. j. 455/1934, 22. ledna 1934, Fierlinger. Tato slova použil Suvich v rozhovoru s francouzským vyslancem Puauxem; ve stejném smyslu hovořil i s britským vyslancem ve Vídni Walfordem Selbym, v jehož záznamu je uvedeno: „Suvich považuje současný politický systém za zastaralý. Musí být renovován a nalézt nový základ.“ Cit. dle: dále jen: DBFP, Series 2, Vol. 6, Selby to Simon, 20. January 1934, s. 299.

¹⁰³⁷ Srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 176.

¹⁰³⁸ Srov. AMZV, TD, Řím, 10. února 1934, č. 99/34, Chvalkovský.

¹⁰³⁹ Srov. Suvich an Dollfuss, Rom 26. Januar 1934, in: Führer, s. 58-61.

boj proti marxismu, reformu ústavy v antiparlamentním a korporativním smyslu, odstranění stran, posílení Vlastenecké fronty a „konečně“, dodal Suvich, *„okamžik zahájení této rozhodující práce by neměl být dál přesouván“*.¹⁰⁴⁰

Dollfuss odpověděl o čtyři dny později. Odpovědnost za zpoždění při zavádění autoritativních změn svaloval na váhající skupiny uvnitř křesťanskosociální strany, jejichž postoj ale údajně změnil hluboký dojem z návštěvy Suviche. Kancléř k základním principům „renovace“ rakouského politického systému nic nenamítal. Italskému diplomatovi slíbil značné urychlení tempa „naší pozitivní aktivity“.¹⁰⁴¹ Dosud nejsilnější úder proti rakouské opozici byl pouhou otázkou času.

S příchodem nového letopočtu 1934 skutečně dosáhla vlna nacistických teroristických útoků v Rakousku dosud nepoznaného vrcholu. Vídeň reagovala 17. ledna předáním protestní nóty německému Zahraničnímu úřadu. Ballhausplatz očekával z Berlína typickou odpověď; Německo jakékoli obvinění z pokusů ovlivnit vnitřní vývoj podalpské republiky odmítne a rakouští nacisté budou dál pokračovat v diverzní činnosti. Tentokrát ale ve Vídni sledovali jiný cíl než pouhé „diplomatické cvičení“. Dollfuss na zasedání vlády 23. ledna poprvé připustil možnost projednat německé aktivity vůči Rakousku v rámci Společnosti národů, pokud bude odpověď Berlína na nótu neuspokojivá.¹⁰⁴² Myšlenku zapojit do německo-rakouského sporu Společnost národů, poválečného garanta míru, spolková vláda paradoxně v létě 1933 nepovažovala za dostatečně účinnou. Důkaz o tom, že kancléřova slova nemají sloužit pouze k uklidnění ministrů, poskytla aktivita rakouské diplomacie v Ženevě. Tamní zástupce podalpské země Emmerich Pflügl v zákulisí vedl tajné

¹⁰⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 58-59.

¹⁰⁴¹ Srov. Dollfuss an Suvich, Wien 30. Januar 1934, in: Führer, s. 62-63.

¹⁰⁴² Srov. MRP, Bd. 5, Dok. Nr. 917, 23. Januar 1934, s. 434. V diplomatických kuloárech se objevila informace dříve srov. Prager Presse Nr. 21, 23. Januar 1934, s. 3.

rozhovory s několika evropskými politiky, v nichž sondoval postoj vybraných členských států Společnosti k zamýšlené rakouské iniciativě.¹⁰⁴³

Mezitím Německo, jehož sebevědomí rostlo, odpovědělo na rakouskou nótu. Ve Vídni vyvolala interpretace Třetí říše značný údiv i rozezlení zároveň. Nepokoje v Rakousku údajně pramenily z politiky spolkové vlády. Ta je v protikladu se zájmy a historickou misí celého německví, a proto se kabinet nemůže divit, vyjádří-li lid proti takovéto politice protest. Dollfussova vláda odhodlaná jednat věděla, že zamýšlenou stížností ke Společnosti národů vstupuje na velmi tenký led. V historii první rakouské republiky není mnoho případů, kdy byl zahraničně politickému tématu věnován na schůzi exekutivy takový prostor jako právě první únorový den. Pestré spektrum názorů stojí podle mého názoru za krátké připomenutí. Hned na úvod státní sekretář a člen Heimwehru Otto Neustädter-Stürmer nepochyboval o pokusech Německa ovlivnit rakouskou vnitřní politiku, neboť *„Když je kancléř říše zároveň vůdcem strany, která je aktivní vnitropoliticky v jiné zemi, tak již sama tato skutečnost poskytuje důkaz, že jedna země zasahuje do vnitropolitických záležitostí druhé (země – pozn. MŠ)“*.¹⁰⁴⁴ Jeho stranický kolega vicekancléř Fey zpochybnil akceschopnost Společnosti národů, a proto nejlepší obranu rakouské nezávislosti spatřoval v silné pozici vlády na domácí politické scéně.¹⁰⁴⁵

Státní sekretář Heinrich Glass otevřeně polemizoval o míře angažovanosti velmocí v záležitosti rakousko-německého konfliktu, když podotkl: *„Je pravděpodobné, že satisfakce za pomoci velmocí, kterou můžeme v Ženevě dosáhnout, nedopadne příliš skvěle. Přinejmenším tato akce nevyřeší konflikt (mezi Německem a Rakouskem – pozn. MŠ). Na to aby nás silně podpořili, jsme příliš malí.“* Jako jediný z členů vlády chtěl, aby byly vyčerpány všechny možnosti dorozumění s Německem. Státní

¹⁰⁴³ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Deutschland I/12 Geheim, Karton Nr. 351, Zl. 50365/13, 18. Jänner 1934, Pflügl Dollfussovi; Zl. 50455-13-34, Amtserinnerung, 19. Jänner 1934, (záznam Theodora Hornbostela na základě telefonátu Emmericha Pflügla).

¹⁰⁴⁴ Cit. dle: MRP, Bd. 5, Dok. Nr. 919, 1. Februar 1934, s. 502.

¹⁰⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 503.

sekretář ve svém názoru zcela izolován tak nezapřel vlastní proanšlusové přesvědčení.¹⁰⁴⁶

Na Glassovu připomínku reagoval ministr bez portfeje Otto Ender. Podle jeho soudu německá odpověď na rakouskou nótu a následný Hitlerův projev¹⁰⁴⁷ činí jakékoli pokusy o navázání dialogu zbytečné, poněvadž je těžké „uzavřít dohody s národním socialismem. Vnitřně to vůbec nejde, neboť národní socialismus si klade totalitní požadavky, a proto neexistuje žádné paktování s takovou stranou. S Německem by byla vyjednání myslitelná, ale nikoli se stranou jako tato“.¹⁰⁴⁸

Dollfuss počítal v Ženevě s podporou velmocí. Akcentoval morální aspekt projednávání rakouské stížnosti. „Mimochodem“, dodal kancléř „o rakouskou otázku se nezajímá jen Rakousko, nýbrž tato otázka souvisí s prestiží Společnosti národů a prestiží velmocí, které jsou ve Společnosti národů zastoupeny. To může naši situaci nikoli oslabit, nýbrž jen posílit“.¹⁰⁴⁹ Po další diskusi vláda přijala závěrečné komuniké určené pro tisk. Konstatovalo opětovné selhání pokusu Rakouska urovnat konflikt s Německem, a tak spolková vláda podnikne takové kroky, jaké budou vyžadovat okolnosti.¹⁰⁵⁰

Precizaci nic neříkajícího vyjádření přineslo 5. února další zasedání kabinetu s jediným bodem programu – vztah k Německu.¹⁰⁵¹ Rakouské ministerstvo zahraniční zastupovali Franz Peter a Theodor Hornbostel, neboť Ballhausplatz připravil obsáhlý dokumentační materiál pro jednání v Ženevě. Vytvářel obraz nevinného Rakouska, státu pouze reagujícího na německé provokace. Materiály mapovaly všechny důležité peripetie německo-rakouských vztahů od ledna 1933 a nebylo ani nejmenších

¹⁰⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 503-504.

¹⁰⁴⁷ Šlo o Hitlerův projev z 30. ledna 1934 před Říšským sněmem, v němž opětovně odmítl zasahování Německa do rakouských záležitostí. Srov. Neue Freie Presse Nr. 24922, 31. Januar 1934, s. 1-2.

¹⁰⁴⁸ Srov. tamtéž.

¹⁰⁴⁹ Cit. dle: tamtéž, s. 506.

¹⁰⁵⁰ Srov. tamtéž, s. 509-510; Text prohlášení např. Wiener Zeitung Nr. 31, 2. Februar 1934, s. 1, článek „Berliner Antwortnote unbefriedigend. Die Auffassung des Ministerrates“; Nr. 32, 3. Februar 1934, s. 2, článek „Der wesentliche Inhalt der deutschen Antwort“. Německá odpověď vyvolala velký ohlas i v zahraničí srov. např. Lidové listy č. 26, 2. února 1934, s. 1.

¹⁰⁵¹ Srov. MRP, Bd. 5, Dok. Nr. 920, 5. Februar 1934, s. 533-545.

pochyb o tom, na čí straně je vina. Kancléř považoval vybranou dokumentaci za dostatečný důkaz velké rakouské trpělivosti vůči německým provokacím. Vídni však nezbyvá nic jiného než požádat o pomoc v Ženevě, protože „*Když si Rakousko nechá útoky ze strany Německa líbit, bude to těžko omluvitelné. Také malá země má bránit svoji čest. Musíme proto ohlášený krok podniknout, abychom ukázali, že Rakousko je rozhodnuto nejlepším způsobem bránit se proti takovým útokům*“.¹⁰⁵² Kancléř spatřoval výhodu z přenesení konfliktu z čistě bilaterální na mezinárodní úroveň. Celá procedura měla proběhnout následovně. Projednání stížnosti nezabránilo ani německé vystoupení ze Společnosti národů v říjnu 1933. Rakouský podnět by inicioval mimořádnou schůzi Rady Společnosti národů. Ta by ustanovila vyšetřovací komisi, která prozkoumá rakouskou dokumentaci. Pokud by stížnost podalpské republiky shledala za oprávněnou, následná rezoluce Rady by mohla vyzvat Německo k zastavení útoků proti Rakousku k určitému datu. V případě, že by Berlín adekvátně nereagoval na apel Společnosti národů, pak by mohla ženevská organizace podniknout další kroky, například vyhlásit sankce. Dobu trvání celé procedury odhadl Franz Peter na tři až čtyři roky v závislosti na míře exponovanosti velmocí. Závěrečné usnesení ministerské rady vyznělo ve prospěch rakouského apelu ke Společnosti národů. Vláda zmocnila Dollfusse, aby zařídil vše potřebné.¹⁰⁵³

Kamenem úrazu byla otázka, zda Společnost národů disponuje prostředky, jak nečlenský stát – Německo donutit k zastavení propagandy a teroristických činů. Hrozilo nebezpečí, že Berlín mávne nad rezolucí Společnosti rukou a sankce budou neúčinné. Systém kolektivní bezpečnosti budovaný po první světové válce by obdržel těžkou ránu. Pak by se zcela oprávněně objevily otázky po smyslu a akceschopnosti ženevské instituce. Koneckonců do té doby Společnost národů nezaznamenala ani jediný případ, kdy by její zásah donutil útočníka ke

¹⁰⁵² Cit. dle: tamtéž, s. 537.

¹⁰⁵³ Srov. tamtéž, s. 537-542.

změně chování. Německý případ by navíc mohl vytvořit nebezpečný precedens a povzbudit státy nespokojené s postversailleským systémem. Úspěch či neúspěch rakouského podnětu v Ženevě závisel rozhodujícím způsobem na postoji velmocí. Bez jejich podpory by šlo o pouhé plácnutí do vody. Rakousko vědomo si tohoto faktu nejprve předalo dokumentaci do Paříže, Londýna a Říma. Teprve až by mu všechny oslovené velmoci vyjádřily podporu, se chtělo obrátit na Společnost národů. Italská diplomacie si stejně jako v létě 1933 od počátku nepřála mezinárodní projednávání sporů mezi Německem a Rakouskem.¹⁰⁵⁴ Jejich rozmlůvka jí umožňovala upevňovat ve střední Evropě vlastní vliv. Italové po prostudování rakouského materiálu uznali oprávněnost argumentů, ale podání stížnosti ke Společnosti národů nedoporučili. Poukazovali na možná obvinění Rakouska nacistickou propagandou ze zrady německé věci a zaprodání se Francii a Malé dohodě. Řím upřednostňoval řešení, kdy by velmoci daly Rakousku za pravdu a každá z nich by vhodným způsobem samostatně požádala Berlín o nápravu. Teprve tehdy, pokud by se tento krok minul účinkem, měl Dollfuss celou záležitost přenést na půdu ženevské organizace.¹⁰⁵⁵

Francie a Velká Británie však nechtěly dát Itálii možnost jednat podle libovůle. Vlády tradičních demokracií jednaly pod silným tlakem veřejného mínění. Noviny po několik dnů vznášely otázky, zda Paříž konečně vystoupí na obranu poválečného uspořádání a pomůže Rakousku v Ženevě. Francouzská vláda nemohla couvnout a Vídni vyslovila podporu. Londýn na rozdíl od Paříže poněkud váhal. Obvyklá britská opatrnost v angažování se v záležitostech kontinentální Evropy zde sehrála hlavní roli.¹⁰⁵⁶ Nakonec Británie vlivem tlaku veřejného mínění a z obav o pokles

¹⁰⁵⁴ Srov. např. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Liasse Deutschland I/12 Geheim, Karton Nr. 351, ZI. 50840-13-34, Rom, Telegramm Nr. 10, 3. Februar 1934, Rintelen Peterovi, Hornbostelovi; ADAP, C, Bd. II/1, Dok. Nr. 225, Der Botschafter in Rom von Hassell an das Auswärtige Amt, 29. Januar 1934, s. 422.

¹⁰⁵⁵ Srov. AMZV, TD Řím č. 99/34, 10. únor 1934, Chvalkovský.

¹⁰⁵⁶ Srov. DBFP, Series 2, Vol. 6, Doc. No. 265, Simon to Selby (Vienna), 9. February 1934, s. 398-399; příloha k Doc. No. 265, Note handed to Herr Franckenstein, 9. February 1934, s. 399-400; Z literatury BEER, Anschluss, s. 304-305, zejména dokument

prestiže Společnosti národů zaujala identické stanovisko s Francií. Itálie intrikovala. Chtěla zvrátit stanovisko tradičních demokracií. Marně. Po zjevném neúspěchu změnili v Palazzo Chigi taktiku. Navrhli Francii a Londýnu samostatné prohlášení každé z velmocí, které by obsahovalo následující tři body.

1. Právo Rakouska bránit se proti vnějšímu útoku.
2. Nutnost zachování nezávislosti země.
3. Vyslovení naděje na brzké odstranění rozporů v německo-rakouských vztazích.

Paříž italský návrh v prvních dvou bodech akceptovala, třetí zamítla.¹⁰⁵⁷ Když už akce velmocí hrozila opětovně skončit fiaskem, Francie prosadila alespoň společnou deklaraci velmocí o podpoře rakouské nezávislosti v naději, že bude jakýmsi prologem k rakouské stížnosti ke Společnosti národů.¹⁰⁵⁸ Prohlášení momentálně vyhovovalo jak Itálii, tak Velké Británii. Představovalo maximum, kam až chtěly oba státy zajít. Koneckonců i Francie jej považovala v dané situaci za vhodné řešení, neboť tím zabránila opakování nelichotivého scénáře z léta minulého roku. Velmoci tak 17. února vydaly deklaraci o nutnosti „zachování nezávislosti a integrity Rakouska podle platných smluv“.¹⁰⁵⁹ Učinily tak v době, kdy atmosféru mezinárodní politiky ale také vnitřní situaci v podalpské republice výrazně ovlivnila krátká občanská válka.

Únorová občanská válka, uzavření Římských protokolů

Od počátku druhého kalendářního měsíce roku 1934 připravovala rakouská vláda podle určitých indicií systematický úder proti sociální demokracii. Například vyslanec Tauschitz mluvil v Berlíně otevřeně o

č. 9, zápis ze zasedání britské ministerské komise pro odzbrojovací konferenci, s. 432-440.

¹⁰⁵⁷ Srov. PAAA, BR, Österreich, R 28395 k, Telegramm, Rom Nr. 45, 16. Februar 1934, Hassell Zahraničnímu úřadu, (dále jen: PAAA, BR, Ö, R 28395 k).

¹⁰⁵⁸ Srov. tamtéž, Telegramm, Genf Nr. 13, 17. Februar 1934, Krauel, Zahraničnímu úřadu.

¹⁰⁵⁹ Srov. Zahraniční politika 14, 1934, s. 256.

důležitých rozhodnutích, které mají být ve Vídni podniknuty, přičemž „lze počítat s dalším uskutečněním totalitního státu“.¹⁰⁶⁰ Státní bezpečnostní orgány dirigované vicekancléřem Emilem Feyem za vydatné podpory Heimwehru začaly hromadně prohledávat sociálně demokratické budovy s podezřením na výskyt ilegálně držených zbraní.¹⁰⁶¹ Zároveň docházelo k hromadnému zatýkání vojenských špiček Schutzbundu. Dne 10. února byl protiprávně sesazen z funkce vídeňského starosty Karl Seitz. Dosud nejostřejší tažení proti sociální demokracii sledovalo buď definitivní zlomení jejího odporu, nebo rozpoutání konfliktu a zasazení takového úderu levici, z něhož by se dlouho nevzpamatovala. Cílenou provokaci státní orgánů potvrdil i Fey. Na shromáždění Heimwehru 11. února v dolnorakouském Grossenzersdorfu zavelel ke konečnému zúčtování s úhlavním politickým nepřítelem výzvou: „*Půjdeme do zítra (v blízké budoucnosti) do práce a odvedeme dobrou práci.*“¹⁰⁶² Ačkoli vedení sociální demokracie předpokládalo, že se proti straně něco připravuje, zaujalo vyčkávací taktiku, čímž učinilo další krok na cestě k zániku.

Dne 12. února v půl sedmé ráno obsadila policejní jednotka v Linci okolí hotelu Schiff, sídlo místní sociální demokracie.¹⁰⁶³ Velitel tamního Schutzbundu Robert Bernaschek neuposlechl instrukci vedení strany a vyzval k odporu. Z budovy vyšla střelba. Začala rakouská občanská válka. Záměr státních orgánů a Heimwehru vyšel do puntíku. Nepokoje zachvátily prakticky celé Horní Rakousko a přenesly se i do Vídně,

¹⁰⁶⁰ Srov. PAAA, BR, Ö, R 28395 k, bez názvu, 9. Februar 1934, záznam ministra Neuratha o rozhovoru s vyslancem Tauschitzem.

¹⁰⁶¹ Srov. např. Právo lidu č. 33, 9. února 1934, s. 1-2.

¹⁰⁶² Cit. dle: GOLDINGER, Ablauf, 215.

¹⁰⁶³ K příčinám a průběhu rakouské občanské války srovnej průkopnický sborník Das Jahr 1934: 12. Februar. Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938, Bd. 2), (dále jen: Jahr 1934), především studie: NECK, Rudolf, Thesen zum Februar. Ursprünge. Verlauf, Folgen, s. 15-24; PEBALL, Kurt, Februar 1934: Die Kämpfe, s. 25-33; LESER, Norbert, 12 Thesen zum 12. Februar, s. 58-64; Široké spektrum souvisejících témat nejlépe postihuje sborník Februar 1934. Ursachen, Fakten, Folgen. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium des Dr. Karl-Renner Instituts abgehalten vom 13. bis 15. Februar 1984 in Wien hrsg. von Helge Zoitl, Wien 1984. Dokumentaci k 12. únoru srov. Dokumentation 1928-1938, s. 373-379.

průmyslových oblastí Dolního Rakouska a Štýrska, ačkoli například ve Vorarlbersku se prakticky nic nedělo. Předsednictvo sociální demokracie postavené před hotovou věc reagovalo vyhlášením generální stávky. Zbraně měly být použity pouze v případě napadení.¹⁰⁶⁴ Situaci vedení strany zcela nezvládlo, protože události dostaly vlastní dynamiku. Dělnictvo netvořilo odhodlaný a jednolitý celek, a proto generální stávka skončila nezdarem. Připojil se k ní pouze zlomek pracujících a jen několik závodů zastavilo provoz. Příčiny neúspěchu stávky bych hledal v hospodářské situaci Rakouska. Počátkem roku 1934 činila nezaměstnanost kolem půl milionu lidí, 30 % pracujících ve velkých podnicích muselo vzít zavděk pouze zkrácený úvazek a vyhlídky do budoucna nedávaly důvod k optimismu.¹⁰⁶⁵ Obava před ztrátou práce byla silnější než vědomí proletářské solidarity.

Schutzbund a některé další levicové organizace od počátku vedly nerovný zápas. Vláda držela v rukou prakticky veškeré trumfy včetně všech důležitých komunikačních prostředků. Vyhlásila stanné právo a chtěla co nejrychleji dostat situaci pod kontrolu. Kromě policie nasadil stát ochranné oddíly, dobrovolné ozbrojené spolky i spolkové vojsko včetně dělostřelectva, neboť panovaly obavy před německým vpádem a aktivizací rakouských nacistů. Ani k jednomu nakonec nedošlo. Předáci levice neprokázali vojensko-strategické schopnosti a propadli panice. Akce povstalců charakterizoval diletantismus a chaos způsobený absencí jednotného vedení a předem připraveného plánu. Navíc vedení sociálně demokratické strany bylo rozpolcené. Zatímco předseda strany Otto Bauer spolu s vůdcem ilegálního Schutzbundu Juliem Deutschem uprchli do Československa, reprezentanti umírněného křídla sociální demokracie Karl Renner a Oskar Helmer ještě 12. února v době, kdy zazněly první výstřely, vyjednávali s představiteli křesťanskosociální strany a prezidentem Miklasem o pokojném řešení vzniklé situace.¹⁰⁶⁶ Vláda však o žádném dialogu neuvažovala a rozhodla se zúčtovat se sociální demokracií.

¹⁰⁶⁴ Srov. DEUTSCH, Weg, s. 204-206.

¹⁰⁶⁵ Srov. STIEFEL, Arbeitslosigkeit, s. 29, 109.

¹⁰⁶⁶ Srov. RAUSCHER, Renner, s. 289; HELMER, Geschichte, s. 155-156.

Kabinet vydal nařízení o rozpuštění a zákazu činnosti strany včetně všech spolků a sdružení. Mnoho funkcionářů ale i řadových členů či sympatizantů socialistů skončilo ve vazbě bez ohledu na to, zda povstání podporovali aktivně, pasivně či vůbec. Do čela hlavního města povolala vláda ve funkci spolkového komisaře pro Vídeň dosavadního ministra sociálních věcí a zapřisáhlého odpůrce levice Richarda Schmitze, vídeňská obecní rada i zemský sněm patřily minulosti.

Rakouská občanská válka trvala pět dní a skončila drtivou porážkou povstalců. Podle oficiální ne příliš věrohodné a spolehlivé statistiky zemřelo 314 lidí a 805 bylo zraněno, pravděpodobný počet obětí je daleko vyšší.¹⁰⁶⁷ Další smutnou součástí únorových událostí je činnost ministra Schuschnigga, jenž řídil justiční zakončení konfliktu. Mimořádné soudy vyřkly nad několika desítkami lidí trest smrti, osm z nich jako odstrašující příklad bylo skutečně vykonáno.¹⁰⁶⁸ Ballhausplatz a rakouská vyslanectví v zahraničí zahltily po únorových dnech stovky intervencí ve prospěch zatčených či pronásledovaných osob, nechyběly ani četné výhrady proti porušení lidských práv. Zahrnovaly široké spektrum profesních, zájmových a politických organizací od lékařů, sufražetek, spisovatelů a umělců až po rozmanité sekce zahraničních odborů, levicových politických stran a hnutí.¹⁰⁶⁹ Početné protesty a intervence ze zahraničí přiměly rakouské státní orgány, aby některé rozsudky zmírnily včetně trestů smrti.

Dvanáctý únor 1934 je v rakouských dějinách zapsán černým písmem. Příčiny vzniku konfliktu a jeho průběh přirozeně interpretovaly obě znepřátelené strany jinak. Šlo o počátek heroického boje rakouského dělnického hnutí za demokracii a svobodu nebo o nezodpovědný socialisticko-komunistický pokus o státní převrat v době, kdy republice

¹⁰⁶⁷ Srov. BOTZ, Gewalt, s. 277; KLEINDEL, Walter, Österreich. Zahlen, Daten, Fakten, hrsg. bearbeitet und ergänzt von Isabella Ackerl, Günther K. Kodek, Wien 2007, s. 348. Americké vyslanectví ve Vídni uvádí 239 mrtvých a 615 zraněných. Srov. FRUS, 1934, Volume 2, The Chargé in Austria (Kliefoth) to the Secretary of State, 17. February 1934, s. 18.

¹⁰⁶⁸ K činnosti mimořádných soudů srov. HOLTMANN, Everhard, Politische Tendenzjustiz während des Februaufstands, in: Jahr 1934, s. 45-57; Týž, Unterdrückung, s. 95-108, 113-114. K ohlasu těchto událostí v tisku srov. Dokumentation 1928-1938, s. 379-382.

¹⁰⁶⁹ Srov. bohatou dokumentaci ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Personalien Geheim, Dollfuss, Karton Nr. 369.

hrozilo akutní nebezpečí ze strany nacistů?¹⁰⁷⁰ Únorové události působí dodnes jako lakmusový papír – odhalí či alespoň poodkryje světonázor interpretujícího. Nepřikláním se ani k levicovému¹⁰⁷¹ (boj za demokracii a svobodu) ani k pravicově konzervativnímu (socialistická revolta proti státní moci) hodnocení. K občanské válce vedla souhra několika okolností v kombinaci s konfliktní atmosférou první republiky. Od červencových událostí roku 1927 oba znesvářené bloky považovaly násilí za běžný prostředek k řešení vzájemných rozporů. Rozhodl postoj Heimwehru a vlády. Hnutí a někteří ministři především Emil Fey již delší dobu volali po vymýcení austromarxismu v Rakousku. Stanovisko Dollfusse bylo poněkud diferencovanější, to však nijak nezmenšuje jeho vinu za únorovou tragedii.

Jak jsem již uvedl, kancléř si otevřenou konfrontaci s levicí nepřál a neuvažoval o její násilné likvidaci s ohledem na možné vnitřní i mezinárodní komplikace. Namísto toho upřednostňoval postupné omezování manévrovacího prostoru opozice. Poté co Heimwehr a Itálie stále hlasitěji požadovaly konečné zúčtování s levicí, podpořil násilné vymazání sociální demokracie z politické mapy Rakouska – nejstinnější rozhodnutí jeho politické kariéry. Nechtěl bojovat na třech frontách; proti sociální demokracii, nacistům a Heimwehru, kromě toho opět nemalou roli sehrála otázka zahraničně politické podpory Itálie, nezbytný prvek při obraně rakouské samostatnosti. Byl ochoten zajít daleko a dokonce riskovat značné poškození vlastní pověsti v zahraničí. Kancléř v minulosti vzbuzoval na mezinárodním poli značné sympatie. Získal pověst rakouského patriota připraveného bránit nezávislost své země proti podlým útokům nacistů. Občanská válka gloriolu Dollfusse, odvážného a neohroženého vlastence, zničila. Francie a Velká Británie začaly

¹⁰⁷⁰ Vládní interpretaci událostí srov. dobové prohlášení „An das Volk von Österreich!“, in: Wiener Zeitung Nr. 43, 13. Februar 1934, s. 1.

¹⁰⁷¹ Hodnocení 12. února z pozic levicových účastníků srov. BAUER, Aufstand, s. 24-32; DEUTSCH, Weg, s. 224; a levicových historiků kriticky LESER, Reformismus, s. 480-496; BOTZ, Gewalt, s. 250.

k Rakousku přistupovat zdrženlivěji. Nechtěly otevřeně podporovat a vytvářet dojem souhlasu s Dollfusovými násilnými metodami vládnutí.

Velmi negativní světlo na kancléře vrhá i skutečnost, že navzdory protestům zahraničí nezastavil běsnění justice vrcholící popravou osmi povstalců. Dvanáctý únor ukázal, kam až může vést absence konstruktivního dialogu napříč politickým spektrem. Nešťastné události roku 1934 považují za vyvrcholení tendencí sedm let doutnajících v podhoubí rakouské politiky, přičemž tlak Itálie a Německa latentně přítomné napětí pouze akceleroval.

Ve stínu občanské války upadla do zapomnění i zamýšlená rakouská stížnost ke Společnosti národů, byť Dollfusova vláda ji nadále neztrácela ze zřetele. Stejně jako v létě 1933 rozhodl postoj velmocí, zejména negativní stanovisko Itálie, opětovně sledující pouze upevnění vlastního vlivu v Rakousku. Velmoci podruhé v krátké době vlastní nejednotou samy promarnily možnost upozornit na teroristické metody nacistického Německa, čímž mohly přivodit izolaci Třetí říše. Pouze spekulovat lze o tom, zda by nacisté ukončili v Rakousku provokace a zasedli by k jednomu stolu s vládní reprezentací podalpské republiky.

Mussolini v odstranění sociální demokracie z rakouské politické scény spatřoval vítaný impuls k vytvoření bloku pod jeho protektorátem. Dollfussův kabinet s realizací italských záměrů otálel, neboť za naléhavější považoval upevnění vnitřní pozice. Mussolini nejevil nad váhajícím spojencem velké nadšení, a proto sáhl k nátlaku. S poukazem na informace v tisku a očekávání světové veřejnosti důrazně navrhl jednání vrcholných představitelů Itálie, Rakouska a Maďarska ve dnech 14. až 16. března. Zatímco Budapešť neprotestovala, ve Vídni panovaly výhrady k brzkému termínu setkání. Teprve až na doporučení Franze Petera a Theodora Hornbostela zbytečně nejitřit dobré vztahy s Itálií kancléř souhlasil s navrženým termínem. Pro připravované rozhovory vytyčil čtyři priority.

1. Vznik smíšené obchodní komise složené ze zástupců všech tří států.

2. Společné prohlášení ohledně jednotné politiky vycházející z uzavřených smluv o přátelství.
3. Otázka přístavu Terst.
4. Intenzifikace resp. změna rakousko-italského obchodního režimu.¹⁰⁷²

Zcela příznačně první přijel do Říma už 12. března Gyula Gömbös¹⁰⁷³, o den později ho následoval také Engelbert Dollfuss.¹⁰⁷⁴ Rozhovory neprobíhaly zcela bezproblémově, jak například líčily provládní rakouské deníky.¹⁰⁷⁵ Zatímco Gömbös odmítal jakékoli protiněmecké zahrocení aliance, Dollfuss vyslovoval námitky proti příliš úzké spolupráci.¹⁰⁷⁶ Obával se nutnosti příslibu učinit ústupky maďarským zemědělcům a pak také věděl, že podepsání dokumentu se závazkem konzultace přivádí Rakousko zcela do italských vod. Ve svém důsledku by to znamenalo opuštění neutralistické linie zahraniční politiky, čemuž se, jak ukazuje například pokus o dorozumění s Německem, doposud snažil stůj co stůj vyhnout.

Jednání vyvrcholila 17. března, kdy Mussolini, Gömbös a Dollfuss slavnostně podepsali tři tzv. římské protokoly. První z nich, nejdůležitější, zakotvoval vzájemnou dohodu o všech důležitých problémech, které signatáře zajímali. Maďarsko z obav před roztržkou mezi Itálií a

¹⁰⁷² Srov. ÖStA, AdR, NPA, BMfA, Liasse Italien I/III, Karton Nr. 582a, Zl. 51689-13-34, Amtserinnerung, 2. März 1934, záznam Theodora Hornbostela.

¹⁰⁷³ K rozhovoru Mussoliniho s Gömbösem srov. Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. Dokumente zur ungarischen Außenpolitik, hrsg. von Maria Ádám, Gyula Juhász, Lajos Kerekes, Budapest 1966, Dok. Nr. 6, Aufzeichnung über die Unterredung zwischen Mussolini und Gömbös, 13. März 1934, s. 115-117.

¹⁰⁷⁴ K poradám v italské metropoli srov. ADAP, C, Bd. II/2, 1. Februar bis 13. Juni 1934, Dok. Nr. 332, Der Botschafter in Rom von Hassell an das Auswärtige Amt, 17. März 1934, Göttingen 1973, s. 603-619, (vylíčení průběhu jednání včetně třech příloh – rozhovorů s Gömbösem, Dollfussem a Suvichem), (dále jen: ADAP, C, Bd. II/2, Dok. Nr. 332); DBFP, Series 2, Vol. 6, Doc. No. 344, Simon to Drummond, 12. March 1934, s. 542-543; Doc. No. 345, Drummond to Simon, 15. March 1934, s. 547; Tajný německý psaný protokol z jednání poprvé zveřejnil Lajos Kerekes. Srov. KERÉKES, Abenddämmerung, s. 187-188.

¹⁰⁷⁵ Srov. např. Wiener Zeitung Nr. 73, 14. März 1934, s. 1-3; Nr. 74, 15. März 1934, s. 1-2; Nr. 75, 16. März 1934, s. 1-2; Nr. 76, 17. März 1934, s. 1-2; Nr. 77, 18. März 1934, s. 1-2; Reichspost Nr. 71, 14. März 1934, s. 1; Nr. 72, 15. März 1934, s. 1; Nr. 73, 16. März 1934, s. 1; Nr. 74, 17. März 1934, s. 1; Nr. 75, 18. März 1934, s. 1-3.

¹⁰⁷⁶ O rozdílných názorech konferujících se zmiňuje ADAP, C, Bd. II/2, Dok. Nr. 332, s. 605; Zde informace, že rakouský kancléř se v případě úzké spolupráce Itálie, Rakouska a Maďarska obával odporu Francie. Odpovídá-li uvedené tvrzení pravdě, považují jej pouze za zástupný argument, neboť Dollfuss se na přání Paříže příliš neohlížel.

Německem zablokovalo explicitní záruky rakouské nezávislosti, jež byl Mussolini ochoten poskytnout.¹⁰⁷⁷ Druhý protokol proklamoval snahu o intenzifikaci hospodářských vztahů participujících členů formou uzavření nových dvoustranných smluv, rozšíření stávajících obchodních dohod, usnadnění tranzitu v jaderských přístavech, po němž volalo jak Rakousko, tak Maďarsko a vytvoření expertní komise ze zástupců všech tří států. Ta měla sledovat vývoj vzájemné obchodní bilance a do budoucna navrhnout možnosti jejího dalšího rozvoje. Třetí protokol podepsali pouze dva signatáři. Zavazoval Itálii k poskytnutí celních preferencí na rakouský dovoz.¹⁰⁷⁸

Podepsání Římských protokolů znamenalo těžký úder německým a francouzským podunajským plánům. Představovalo formální stvrzení spolupráce patrné od počátku třicátých let. Signovaná smlouva odpovídala velmocenským ambicím fašistické zahraniční politiky a vytvořila prostředek k posílení vlivu ve střední Evropě. Maďarsko a Rakousko se staly, tehdy vyjádřeno i formálně, nejbližšími spojenci státu z Apeninského poloostrova. Mussolini tak realizoval svůj dlouholetý mezinárodní cíl – vytvoření bloku států, v němž on, vůdce italského národa, zaujal pozici muže číslo jedna.

Spokojenost „duceho“ kontrastovala se smíšenými pocity hostů. Dollfuss sice pro zástupce tisku dny strávené ve „věčném městě“ vydával za „důležitý, možná historický úsek poválečných dějin“, ale ve skutečnosti si uvědomoval draze vykoupenou italskou podporu.¹⁰⁷⁹ Nešlo ani tak o možné ústupky při výkupu maďarských zemědělských produktů, nýbrž o fakt, že jakákoli důležitá zahraničně politická rozhodnutí včetně například dorozumění s Německem musel činit po konzultaci s Itálií, tedy pozbyl možnosti samostatného jednání na mezinárodní scéně.

¹⁰⁷⁷ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1934, PZ č. 13, 21. března 1934, Kobr.

¹⁰⁷⁸ Text římských ujednání ze 17. března 1934 srov. např. Zahraniční politika 14, 1934, s. 254-256; Suvich o protokolech tvrdil, že nepřináší nic nového a pouze stvrzuje dosavadní politiku participujících států srov. DBFP, Series 2, Vol. 6, Doc. No. 358, Drummond to Simon, 20. March 1934, s. 564-567.

¹⁰⁷⁹ Dollfusovo prohlášení pro tisk srov. Wiener Zeitung Nr. 78, 19. März 1934, s. 1-2, článek „Dr. Dollfuß über die römischen Protokolle“.

Nejméně spokojeni odcházeli z římských jednání maďarští delegáti. Do prvního politického protokolu neprosadili podporu svých revizních požadavků, nejistotu vyvolávala skutečnost, zda Itálie a Rakousko budou ochotni nakupovat maďarskou pšenici, jejíž cena byla daleko vyšší než u zámořské pšenice.¹⁰⁸⁰

Výsledek porad v italské metropoli v Zahraničním úřadě nepřekvapil, na praktický účinek hospodářských ustanovení chtěli v Berlíně vyčkat.¹⁰⁸¹ Z podepsaných dokumentů vyzvedl státní sekretář Bülow politické záležitosti – posílení italské prestiže, značnou zahraničně-politickou závislost Rakouska na zemi z Apeninského poloostrova a latentní protiněmecké zahrocení.¹⁰⁸² V této souvislosti neopomněl kritizovat Dollfusovu politiku: *„Zůstáváme přesvědčeni, že pro politický osud Rakouska bude přece jen rozhodující německý charakter země a jeho obyvatel. O to více se ale jeví zahraničně politická metoda pana Dollfusse jako chybná.“*¹⁰⁸³

Římské protokoly nesplnily svůj smysl ani proklamované cíle, jak v politické, tak v hospodářské oblasti. Nezávislost Rakouska nedokázaly ubránit, revizi Trianonské smlouvy rovněž nepřinesly, mocensky Itálie expandovala až válečnými prostředky. Hospodářsky blok doplatil na protichůdné zájmy členských států a na italskou hospodářskou slabost vyplývající z nedostatku přírodních surovin, velkých regionálních rozdílů a rostoucí demografické křivky.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸⁰ Srov. AMZV, TD, Budapešť 19. března 1934, č. 164/34, Kobr; Řím 18. března 1934, č. 163/34, Chvalkovský.

¹⁰⁸¹ Srov. ADAP, C, Bd. II/2, Dok. Nr. 338, Der Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow an die Gesandtschaft in Wien, Telegramm, 20. März 1934, s. 625-627; Dok. Nr. 339, Der Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow an die Botschaft in Rom, Telegramm, 20. März 1934, s. 627-628.

¹⁰⁸² Srov. tamtéž, Dok. Nr. 332, s. 609; Dok. Nr. 333, Der Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow an die Gesandtschaft in Wien, Telegramm, 19. März 1934, s. 619.

¹⁰⁸³ Cit. dle: tamtéž, Dok. Nr. 333, Der Staatssekretär des Auswärtigen Amts von Bülow an die Gesandtschaft in Wien, Telegramm, 19. März 1934, s. 620.

¹⁰⁸⁴ Srov. ENDERLE, Grundlagen, s. 220.

Diktatura nebo autoritářský režim?

Po vítězné občanské válce v únoru 1934 započala vládnoucí elita další etapu přestavby Rakouska v stavovském (korporativním) duchu. Ideologie rakouského korporativního státu se opírala o antidemokratismus, antipluralismus, antimarxismus, stavovství, katolickou sociální nauku a papežskou encykliku *Quadragesimo Anno* z roku 1931.¹⁰⁸⁵ Uplatnění našla v nové ústavě – symbolické tečce za třetí fázi autoritativních změn. Vláda ve snaze vylepšit svůj obraz v zahraničí po jejím vydání 24. dubna 1934 na základě nouzového nařízení svolala na 30. dubna „zbytkovou“ Národní radu k „projednání“ nového ústavního textu. Její poslední dvě schůze v meziválečné době připomínaly hlasovací divadlo tolik charakteristické pro nedemokratické režimy. Do parlamentních lavic zasedli pouze zákonodárci za křesťanskosociální stranu a Heimatblocku, ostatní politické subjekty byly postaveny mimo zákon. První schůze formálně ukončila bouřlivé zasedání ze 4. března 1933.¹⁰⁸⁶ Druhá následovala za pouhých deset minut! Nikdy v dějinách rakouského parlamentarismu ve 20. století nedělil dvě schůzky tak krátký časový interval. Přítomní zákonodárci v počtu 76 (z celkově zvolených 165) za necelé dvě hodiny „projednali“ a schválili návrh ústavy.¹⁰⁸⁷ Nikdo nemohl pochybovat o neexistenci politické plurality v Rakousku.

Vydání nové ústavy na 1. května proběhlo zcela záměrně. Obyvatelé Rakouska neměli toto datum oslavovat jako svátek práce, nýbrž jako den proklamace ústavy a počátek nového korporativního Rakouska. Její text je nejucelenější manifest autoritativních specificky rakouských myšlenek v právně-správní oblasti.¹⁰⁸⁸ Preambule nejvyššího státního zákona „*Ve jménu Boha Všemohoucího, od něhož pochází veškeré právo, obdrží*

¹⁰⁸⁵ Text papežské encykliky srov. Encyklika *Quadragesimo anno*, in: Sociální encykliky (1891-1991), Praha 1996, s. 86.

¹⁰⁸⁶ Srov. Sten. Prot., IV. GP, NR, 125. Sitzung (Fortsetzung der Sitzung vom 4. März 1933) 30. April 1934, s. 3395-3396.

¹⁰⁸⁷ Srov. tamtéž, 126. Sitzung, 30. April 1934, s. 3397-3406.

¹⁰⁸⁸ Text rakouské ústavy srov. Bundesgesetzblatt für den Bundestaat Österreich (dále jen: BGBO), Nr. 1, Verfassung 1934, ausgeben am 1. Mai 1934, 1. Stück, s. 1-32, (dále jen: Verfassung 1934).

rakouský národ pro svůj křesťanský, německý spolkový stát na stavovském základě tuto ústavu“, deklarovala základní programové pilíře ústavy – křesťanství, němectví a stavovství. Formule „o obdržení ústavy“ s odkazem na metafyzickou kategorii („ve jménu Boha“) znamenala odmítnutí myšlenky suverenity lidu („všechna moc pochází z lidu“), typické pro republikánské zřízení a dokládá autoritativní charakter ústavního oktroje. O rozchodu z minulostí vypovídá změna státní formy z republiky na spolkový stát.

Za zajímavou otázku považuji typologii rakouského režimu na základě květnové ústavy. Snaha o výstižné označení tamního vládního systému vedla doslova k „pojmové inflaci“, přičemž lze rozlišit dva hlavní interpretační proudy. První zastávali již soudobí sociálně demokratičtí politikové, k nimž se později přidali i někteří levicoví historici, kteří označují vládnoucí režim paušálně za fašistický případně za klerikálně fašistický ve snaze poukázat na jednu z jeho hlavních opor.¹⁰⁸⁹

Druhý proud usiluje o diferencovanější a vyváženější pohled i odlišení od případu Itálie a Německa. Zde několik příkladů: svazek mezi autoritativním katolicismem a fašistickým Heimwehrem¹⁰⁹⁰, autoritativní vláda, která provedla omezený proces fašizace¹⁰⁹¹, konkurenční fašismus¹⁰⁹², konzervativně-občanská diktatura¹⁰⁹³, polofašistická diktatura¹⁰⁹⁴, poloviční fašismus¹⁰⁹⁵, autoritativní stát¹⁰⁹⁶, vládní diktatura¹⁰⁹⁷, stavovský stát¹⁰⁹⁸ organicko-etatistický režim¹⁰⁹⁹ a

¹⁰⁸⁹ Srov. BAUER, Aufstand, s. 6-10; SIEGFRIED, Klerikal-Faschismus, s. 77-79, práce se opírá o nedostatečnou pramennou základnu.

¹⁰⁹⁰ Srov. NOLTE, Ernst, Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen, München 1968, s. 306.

¹⁰⁹¹ Srov. PAYNE, Stanley, Geschichte des Faschismus, München, Berlin 2001, s. 306-309, (dále jen: PAYNE, Faschismus)

¹⁰⁹² Srov. KEREKES, Abenddämmerung, s. 114.

¹⁰⁹³ Srov. CLEMENZ, Manfred, Gesellschaftliche Ursprünge des Faschismus, Frankfurt am Main 1972, s. 208-210.

¹⁰⁹⁴ Srov. BOTZ, Gewalt, s. 235-243.

¹⁰⁹⁵ Srov. HANISCH, Schatten, s. 313.

¹⁰⁹⁶ Srov. HOLTMANN, Unterdrückung, s. 15.

¹⁰⁹⁷ Srov. WOHNOUT, Regierungsdiktatur, s. 434.

¹⁰⁹⁸ Srov. JAGSCHITZ, Ständestaat; KLUGE, Ständestaat. Tento pojem je původním termínem politického katolicismu, který převzala oficiální rakouská státní propaganda.

austrofašismus¹¹⁰⁰. Zásadní problém spočívá v nejasnosti klíčových pojmů.¹¹⁰¹ Pokládám proto za nutné je krátce charakterizovat. Od března 1933 Rakousko bezesporu patří mezi nedemokratické režimy. Politická věda je rozlišuje na totalitární a autoritativní. Pojem „totalitární“ byl patrně poprvé použit pro pojmenování praktik italských fašistů po jejich říjnovém uchopení moci v roce 1922.¹¹⁰² Totalitarismus jako politologický koncept je spojen s analýzou nacismu a bolševismu. Američtí politologové Carl Joachim Friedrich a Zbigniew Brzezinski počátkem 60. let minulého století vypracovali šest základních rysů totalitního režimu:

1. Existence oficiální ideologie, kterou musí přijmout a akceptovat všichni členové společnosti.
2. Jediná masová strana ovládající politický a společenský život spojená většinou s jediným vůdcem.
3. Absolutní monopol na kontrolu armády.
4. Absolutní kontrola prostředků masové komunikace (tisk, rozhlas, televize a knižní produkce).
5. Propracovaný systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím tajné policie.
6. Hospodářství podléhá centrálnímu řízení.¹¹⁰³

Typologie amerických politologů dnes slouží pouze jako základní definice.¹¹⁰⁴ Rozšířil bych ji o pozitivní hodnocení násilí, extrémní nacionalismus a expanzionistickou zahraniční politiku.¹¹⁰⁵

Srov. z množství příkladů v dobovém tisku např. článek „Kulturpolitik in Ständestaat, in: Reichspost Nr. 72, 15. März 1934, s. 2.

¹⁰⁹⁹ Srov. BALÍK, Rakousko; Autor vychází z Linzovy typologie.

¹¹⁰⁰ Srov. TÁLOS, Emmerich, Das austrofaschistische Herrschaftssystem, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, s. 394-420, (dále jen: TÁLOS, Herrschaftssystem). Tento pojem využíval propagandisticky Heimwehr.

¹¹⁰¹ Srov. RATH, John, The First Austrian Republic-Totalitarian, Fascist, Authoritarian, or What?, in: Beiträge zur Zeitgeschichte. Festschrift Ludwig Jedlicka zum 60. Geburtstag, hrsg. von Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Sankt Pölten 1976, s. 163-188.

¹¹⁰² Srov. BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha 2004, s. 22.

¹¹⁰³ Srov. tamtéž, s. 36-37.

¹¹⁰⁴ Problematický je především poslední bod, hospodářská politika nacistického Německa této definici neodpovídá.

¹¹⁰⁵ Srov. PAYNE, Faschismus, s. 259.

Italský politolog Giovanni Sartori demokracii a totalitarismus charakterizoval jako „ideální póly“ a politické systémy se jim buď přibližují, nebo vzdalují. Typologii Sartoriho pólů zpřesnil španělský politolog Juan José Linz zavedením svébytné kategorie autoritářských režimů. Takovýto systém vlády neusiluje o kontrolu všech složek života společnosti, tj. respektuje jistou míru autonomie společenských struktur a nepolitické sféry a zpravidla nevyžaduje politickou mobilizaci obyvatel. Mezi další znaky patří absence jediné vůdčí strany a snahy o expanzi.¹¹⁰⁶

Rakousko odlišuje od diktatury hned několik skutečností:

1. Neexistence masové ideologie. Vládnoucí elita se sice pokusila ve světle ohrožení rakouské státní suverenity Německem vypracovat ideologii rakušanství, ale ta v konfrontaci s nelichotivou hospodářskou a sociální realitou nedokázala nahradit či alespoň výrazně potlačit značně populární anšlus a názor o nemožnosti samostatné existence státu pod Alpami. Rakušanství zdůrazňovalo zachování nezávislosti země, německý charakter rakouské státní a národní suverenity. Kladlo důraz na rakouský patriotismus. Obyvatelé státu pod Alpami měli nabýt přesvědčení, že budoucnost jim zajistí pouze samostatné a suverénní Rakousko, jehož existenci je nejen v jejich zájmu, ale zároveň má hlubší význam – misi spočívající ve vzniku federalistické celoněmecké říše minimálně ve středoevropském rozměru. Takovýto státní útvar se sídlem ve Vídni měl být uspořádán na katolicko-rakouském základě. Rakušanství prezentováno státními orgány a představiteli jako nezvrácená forma němectví plnilo defenzivní funkci vůči německému nacismu a současně představovalo odpověď na myšlenku anšlusu. Považuji za příznačné, že ani tehdy nebyl učiněn pokus o vytvoření svébytné rakouské státní a národní identity, namísto toho docházelo ke zdůraznění německé kulturní a historické podstaty Rakouska.¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁶ Srov. LINZ, Juan José, *Autoritäre Regime*, in: *Politikwissenschaft*, hrsg. von Dieter Nohlen, Rainer-Olaf Schultz, München, Zürich 1985. s. 62-65.

¹¹⁰⁷ Nelze souhlasit s interpretací Gottfrieda Karla Kindermanna, který ve zdůrazňování rakušanství na jaře 1933 spatřuje vážný pokus o konstituování rakouské státní identity.

Rakušanství a německý národní socialismus byly vzájemně konkurenční státní ideologie se společnými i odlišnými znaky.¹¹⁰⁸ Obě usilovaly o vedoucí roli v rámci německví, o vytvoření německé říše a o péči o německý lid v zahraničí. To však rakouská státní propaganda z pochopitelných důvodů zamlčovala. Zdůrazňovala odlišnou podstatu rakušanství – mírumilovné a na katolictví vybudované myšlenky v ostrém protikladu s nacismem vycházejícího z pruské tradice a tudíž z militantní a pohanské báze. Každá státní ideologie a autoritativní režim potřebují výrazného představitele navenek. Tím se stal Dollfuss, nejpozději od podepsání Lausannských protokolů nejvýraznější postava veřejného života doma i pro zahraničí. Křesťanští socialisté ho na salcburském sjezdu v květnu 1933 do této role sami delegovali, když předseda strany Vaugoin teatrálně Dollfusse požádal, aby dál pracoval, jako tomu bylo doposud, ve prospěch země. S rolí vůdce „nového“ Rakouska se kancléř rychle ztotožnil. Nedlouho po sjezdu přednesl projev zcela v duchu ideologie „ryzího“ rakušanství. Posluchačům jedné americké rozhlasové stanice vyzdvihl Rakousko jakožto po staletí výhradního nositele německé kultury. Existence habsburské monarchie ukázala, že Rakousko je schopno dlouhodobě koexistovat s ostatními národy. Tato zkušenost učinila zdejší obyvatele mírnými, trpělivými a ohleduplnými k jiným kulturám a odlišnému světonázoru, a tak Rakousko musí podle kancléře s ohledem na zmíněné tradice a geografickou polohu plnit role zprostředkovatele mezi národy.¹¹⁰⁹

2. Vlastenecká fronta se nikdy nestala masovým hnutím typu německé NSDAP, i když ji ústava definovala jako jedinou povolenou

Autor sice nepopírá německou podstatu rakušanství, vzápětí ale mluví o rakouské identitě. Srov. KINDERMANN, Österreich, s. 65-72.

¹¹⁰⁸ Odlišnosti rakušanství a nacismu uvádí tamtéž, s. 90-91, zde však účelově nezmiňuje identické cíle obou ideologií. Srov. STAUDINGER, Juliabkommen, s. 240; Týž, Austrofascismus, s. 49.

¹¹⁰⁹ Srov. Dollfuss, s. 65-69, kancléřův projev pro newyorskou rozhlasovou stanici Columbia-Broadcasting z 21. května 1933.

politickou stranu.¹¹¹⁰ Dollfuss (a později Schuschnigg) nikdy nedosáhli pravomocí Hitlera nebo Mussoliniho. Neexistovalo jedno centrum moci. V rakouském případě šlo o konglomerát účelové koalice různých konzervativně-pravicových skupin a zájmových organizací.¹¹¹¹

3. Absence extrémního nacionalismu vyplývající z defenzivního vymezení rakušanství.

4. Opora režimu v konzervativních společenských silách - byrokracii, vojsku a církvi.

5. Rakouská zahraniční politika se primárně koncentrovala na obranu své nezávislosti v hranicích daných Saint-Germainskou mírovou smlouvou, a proto považovala revizi postversailleského statu quo za druhořadou záležitost. Kromě toho politická elita často argumentovala křesťanskou sociální naukou s akcentem na nenásilné řešení konfliktu, o žádném schvalování války nemohla být ani řeč.

S diktátorskými režimy spojuje Rakousko vyřazení plurality z veřejného života (zákaz politických stran, shromažďování a spolčování), represí vůči politickým odpůrcům (zavedení trestu smrti a stanného práva) a snahu o kontrolu masových prostředků především tisku. Stát pod Alpami se tedy mnohem víc blížil autoritativnímu než totalitnímu režimu.¹¹¹² Za důležité považují časté zdůrazňování konzervativních v minulosti prověřených hodnot. Pro Rakousko v letech 1933/34-1938 navrhuji pojmenování *konzervativně autoritativní systém*.

Pokus o zavedení stavovského uspořádání ve společnosti, politice a hospodářství odpovídal Dollfussově strategii tzv. třetí cesty mezi demokracií a diktaturou. Je proto na místě zodpovědět si otázku, jak

¹¹¹⁰ Nejvíce členů 500 000, zaznamenala Vlastenecká fronta počátkem roku 1934. Srov. Srov. TÁLOS, Emmerich, MANOSCHEK, Walter, Aspekte der politischen Struktur des Austrofaschismus. (Verfassungs-)Rechtlicher Rahmen-politische Wirklichkeit-Akteure, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, s. 146-154.

¹¹¹¹ Srov. JAGSCHITZ, Ständestaat, s. 500.

¹¹¹² Srov. tamtéž, s. 499; TÁLOS, Herrschaftssystem, s. 395, 417.

fungoval korporativismus v praxi a jaké přinesl výsledky. Ačkoli květnová ústava deklarovala stavovský základ státu, myšlenky korporativismu zakotvovalo pouze několik málo ústavních článků.¹¹¹³ V protikladu s encyklikou *Quadragesimo anno* zaváděla stavovství jako základ uspořádání státu a nikoli společnosti. Ústava předpokládala fungování systému společenských zájmových korporací – sedmi profesních stavů s vlastní samosprávou (hornictví a průmysl, řemesla, obchod, zemědělství a lesnictví, svobodná povolání, pojišťovnictví a veřejná správa). Nepočítala s parlamentem a jeho zákonodárnou funkci nahrazovala existence tzv. čtyř poradních orgánů. První Státní rada (*Staatsrat*) se skládala ze čtyřiceti až padesáti „vynikajících osobností“ jmenovaných spolkovým prezidentem na dobu deseti let. Druhá Spolková kulturní rada (*Bundeskulturrat*) zastupovala třicet až čtyřicet členů ze státem uznaných církví, školství, vědeckých a uměleckých spolků. Ve třetím poradním orgánu Spolkové hospodářské radě (*Bundeswirtschaftsrat*) zasedali zástupci profesních stavů. Profesním stavovským výborům obsazeným paritně podle jednotlivých profesních stavů ústava umožňovala dohlížet na dodržování kolektivních smluv. V případě, že by se výbory při řešení sporu nedohodly, vstupovala na scénu smířčí osoba určená soudy nebo státem.¹¹¹⁴

Rakousko let 1934–1938 je často nazýváno státem stavovským, ale v praxi korporativní uspořádání v podalpské republice zůstalo v mnoha ohledech jen v rovině teorie nebo někde na půl cesty. Do anšlusu Rakouska v březnu 1938 fungoval pouze profesní stav „zemědělství“. Druhý stav „veřejná správa“ zahrnoval pouze výdělečně činné osoby. Zbýlých pět stavů zůstalo ve fázi příprav.¹¹¹⁵ Ve čtvrtém poradním orgánu – Zemské radě (*Länderrat*) zasedalo celkem osmnáct osob: zemští hejtmani (starosta Vídně) a zemští finanční referenti (finanční referent města Vídně). Poněkud specifické postavení připisovala ústava

¹¹¹³ Srov. Verfassung 1934, s. 5, 9-10, (článek 32 o profesních společenstvích, článek 47 o Spolkové kulturní radě a článek 48 o Spolkové hospodářské radě).

¹¹¹⁴ Srov. WOHNOUT, Regierungsdiktatur, s. 219-225.

¹¹¹⁵ Srov. TÁLOS, Herrschaftssystem, s. 404.

Spolkovému sněmu (*Bundestagu*); neměl právo zákonodárné iniciativy, o návrzích zákona nevedl rozpravu, pouze je přijímal nebo odmítal, nemohl je ani pozměňovat. Jeho členy volily čtyři poradní orgány.¹¹¹⁶ Zákonodárná iniciativa náležela výhradně vládě, byť existovalo několik možností, jak toto ustanovení obejít, nejčastěji formou mimořádného zákonodárství.¹¹¹⁷ Ústava znala rovněž případ spolkového shromáždění, které se skládalo ze všech členů poradních orgánů. Mezi jeho kompetence patřil návrh třech prezidentských kandidátů a pravomoc vyhlášení války. Spolkového prezidenta volili starostové měst a obcí. Funkční období hlavy státu bylo z dosavadních šesti let prodlouženo na sedm, její celkový vliv na klíčová rozhodnutí byl v praxi minimální.¹¹¹⁸

Květnová ústava jednoznačně zaváděla autoritativní způsob správy Rakouska. Mezi nedemokratická ustanovení patřila koncentrace legislativní a exekutivní moci do rukou vlády, deklarace Vlastenecké fronty jako jediné povolené politické strany (státostrany) a absence přímých voleb. Čtyři poradní orgány plnily funkci zdánlivého parlamentu. Chyběla možnost svobodných voleb jeho členů, zákonodárná iniciativa poslanců, právo k projednání návrhů zákona a interpelační právo. A tak jedinou inspirací a to i pro dnešní dobu je podle mého názoru neexistence parlamentní imunity.

Nedlouho po vyřazení parlamentu z rozhodovacího procesu začal kabinet na základě Válečného hospodářského zmocňovacího zákona realizovat to, čímž odůvodňoval nejčastěji potřebu vládnout bez parlamentu – zeštíhlení sociálního státu. Došlo k výrazným zásahům do pracovního práva, pracovních podmínek a sociálního pojištění. Nařízení spolkové vlády k ochraně hospodářství zakazovalo stávku a jakékoli formy

¹¹¹⁶ Státní rada a Spolková hospodářská rada delegovala každá po 20 členech, Spolková kulturní rada 10 a Rada zemí 9 členů.

¹¹¹⁷ Například formou nouzových nařízení spolkové vlády, spolkového prezidenta nebo lidového hlasování.

¹¹¹⁸ Srov. LANG, Miklas, s. 109-111; Táž, Miklas II., 201-202.

pasivního odporu ve státních a důležitých podnicích.¹¹¹⁹ Mzdové podmínky upravovalo nařízení o snížení příplatku za přesčasové hodiny z 50 % na 25 %, současně přinášející i zkrácení dovolené.¹¹²⁰ Nařízení o osmihodinové pracovní době fakticky rušilo dosavadní 44 hodinový pracovní týden a zákaz práce pro ženy a mladistvé do 18. let.¹¹²¹ Útok proti kolektivním smlouvám znamenal nařízení o pomoci bankám¹¹²² nebo o kolektivních pracovních poměrech při veřejných stavbách¹¹²³. Jedno z dalších nařízení vlády upravilo podporu v nezaměstnanosti snížením počtu jejich příjemců a stanovilo její maximální trvání na 20 týdnů.¹¹²⁴

Omezování práv pracujících a redukce podpory v nezaměstnanosti vyvolala u kabinetu oprávněné obavy, aby socialistické Svobodné odbory spolu s různými továrnami nezůstaly po vyřazení parlamentu centry rezistence nejsilnější levicové strany. Kabinet chtěl hlavně zpacifikovat eventuelní odbojné tendence u dělnictva a otupit jeho akceschopnost. Po občanské válce v únoru 1934 završila vládní garnitura první vlnu „sociálních reforem“ rakouského autoritativního režimu zákazem Svobodných odborů. Přestože zaměstnavatelům zůstaly zachovány různé profesní spolky jako například Spolek průmyslníků, Spolek živnostníků, zaměstnance zastupovala prorežimní Federace odborových svazů rakouských dělníků a zaměstnanců (*Gewerkschaftsbund der*

¹¹¹⁹ Srov. BGBl. Nr. 138/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 21. April 1933 zum Schutze der Wirtschaft gegen Arbeitseinstellungen (Streikverordnung), 24. April 1933, 45. Stück, s. 447-448.

¹¹²⁰ Srov. tamtéž, Nr. 209/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 31. Mai 1933, betreffend die Abänderung einiger arbeitsrechtlicher Bestimmungen, 3. Juni 1933, 66. Stück, s. 531-532.

¹¹²¹ Srov. tamtéž, Nr. 210/1933, Verordnung des Bundesministers für soziale Verwaltung vom 1. Juni 1933, womit die Ausnahmeverordnung zum Achtstudentengesetz abgeändert und ergänzt wird, 3. Juni 1933, 66. Stück, s. 532.

¹¹²² Srov. tamtéž, Nr. 68/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 19. März 1933, betreffend die Erleichterung der Personallasten der Bankaktiengesellschaften (Bankentlastungsverordnung), 20. März 1933, 24. Stück, s. 332-335.

¹¹²³ Srov. tamtéž, Nr. 225/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 13. Juni 1933 über die Regelung kollektiver Arbeitsverhältnisse bei öffentlichen Bauten, 14. Juni 1933, 70. Stück, s. 552.

¹¹²⁴ Srov. tamtéž, Nr. 343/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 26. Juli 1933 über die zeitweilige Abänderung des Ausmaßes der Arbeitslosenunterstützung, 31. Juli 1933, 104. Stück, s. 843.

Österreichischen Arbeiter und Angestellten), kde dominovalo křesťanskosociální dělnické hnutí.¹¹²⁵

Po odstranění nepohodlných konkurentů začal konzervativně-autoritativní režim výrazněji přetvářet profesní organizace v duchu stavovských představ. Kdo se nepřizpůsobil, musel počítat se zákazem. Nezvratný důkaz o novém kursu poskytl spolkový zákon o zřízení pracovního společenství z července 1934. Nahrazoval legislativní normu z roku 1919 o závodních radách. Ty v očích zástupců průmyslu a vlády představovaly marxistický a tudíž nespolehlivý element. Pro podniky v obchodu, finančnictví, dopravě, hornictví, průmyslu a svobodná povolání s nejméně pěti zaměstnanci ukládal zákon o pracovním společenství povinnost zřídit funkci důvěrníka jakožto zástupce zájmů zaměstnanců. Režimu šlo přirozeně o to, aby s tím spojené příslušné úkoly vykonávaly jemu loajální a spolehlivé osoby. Počet důvěrníků v rámci jednoho podniku závisel na počtu zaměstnanců.¹¹²⁶ Důvěrníci spolu se zaměstnavateli při minimálně dvaceti zaměstnancích tvořili pracovní společenství. Uvedený model spolupráce měl odstranit společenské pnutí a odpovídat stavovskému uspořádání. Idylický obraz kooperace bez ohledu na třídní rozdíly narušovalo právo veta zaměstnavatelů v pracovním společenství. Celý projekt nakonec skončil nezdarem. Vypovídají o tom tato čísla: zatímco platy v letech 1933–1937 stouply průměrně o 2 %, zisky kapitálových společností za stejné období vzrostly o 121 %.¹¹²⁷

Opětovné změny doznaly kolektivní smlouvy. Zákaz Svobodných odborů využili mnozí podnikatelé k vypovídání stávajících kolektivních smluv a k jejich nahrazení novými, jež přinášely zhoršení mzdových a

¹¹²⁵ Srov. BGBl. Nr. 132/1934, Verordnung der Bundesregierung vom 2. März 1934 über die Errichtung des Gewerkschaftsbundes der österreichischen Arbeiter und Angestellten, 6. März 1934, 39. Stück, s. 233-235; PELINKA, Anton, Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933 bis 1938, Wien, Münschen, Zürich 1972, s. 95-99.

¹¹²⁶ Srov. BGBÖ. Nr. 153/1934, Bundesgesetz vom 12. Juli 1934 über die Errichtung von Werkgemeinschaften, 28. Juli 1934, 54. Stück, s. 359-363. Podnik od 5 do 19 zaměstnanců měl jednoho, od 20 do 50 tři, od 51 do 150 čtyři, od 151 do 300 pět důvěrníků. Pro podniky s více než 300 zaměstnanci platilo, že na každých 300 dalších pracujících připadal jeden důvěrník, jejich maximální počet však zákon omezoval na deset.

¹¹²⁷ Srov. HANISCH, Schatten s. 316.

pracovních podmínek zaměstnanců. Mnozí zaměstnavatelé nerespektovali ani podmínky těchto nových – pro ně výhodnějších smluv – a porušovali různá pracovní a sociálně právní ustanovení jako například noční práci, nárok na dovolenou, respektování státního svátku jako dne pracovního pokoje či výpovědní lhůty apod.¹¹²⁸

Trvalým neduhem Rakouska zůstala vysoká nezaměstnanost, přestože během Velké deprese se alpský stát pohyboval – co se týká počtu lidí bez práce na 1000 obyvatel – pod mezinárodním průměrem. V roce 1933 zůstalo 557 000 lidí bez práce, což znamenalo rekordní míru nezaměstnanosti ve výši 26 %. V následujících letech toto neradostné číslo klesalo jen velmi pozvolna. Zároveň stát snižoval počet lidí, jimž vyplácel podporu v nezaměstnanosti. Mezi léty 1929-1934 klesl počet podporovaných z 86 % na 53 %.¹¹²⁹

Ještě za demokratických podmínek v říjnu 1932 přijala vláda zákon o zavedení dobrovolné pracovní služby. Slibovala si od něho impuls k oživení pracovního trhu a později rovněž podchycení ideologické výchovy pracujících.¹¹³⁰ Odměna za práci spočívala většinou v poskytnutí přístřeší a jídla, někdy měla formu naturálií či kapesného do výše 50 grošů. Dobrovolná pracovní služba však nepřinesla očekávaný efekt. Šlo o nepovedený experiment. Náklady na zřízení a udržování chodu pracovních táborů převyšovaly penzum odvedené práce. Režim o této skutečnosti

¹¹²⁸ Srov. KLENNER, Fritz, Die österreichische Gewerkschaften. Vergangenheit und Gegenwartsprobleme. Mit einem Vorwort von Nationalrat Anton Proksch, Bd. 2, Wien 1953, s. 1133. V roce 1935 vláda omezila výdaje v sociálním pojištění formou novely zákona. Srov. WOHNOUT, Regierungsdiktatur, s. 256-263; TÁLOS Emmerich, Sozialpolitik im Austrofaschismus, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, s. 229.

¹¹²⁹ Srov. Stiefel, Arbeitslosigkeit, s. 29.

¹¹³⁰ Srov. BGBl. Nr. 304/1932, Bundesgesetz vom 18. August 1932, betreffend den freiwilligen Arbeitsdienst, 80. Stück, 14. Oktober 1932, s. 1105-1107; Nr. 126/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 10. April 1933 über Abänderung des Bundesgesetzes vom 18. August 1932, B. G. Bl. Nr. 304, betreffend den freiwilligen Arbeitsdienst, 41. Stück, 13. April 1933, s. 438-439; Nr. 229/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 9. Juni 1933, betreffend die Anwendung des freiwilligen Arbeitsdienstes bei dem zusätzlichen Arbeitsbeschaffungsprogramm des Bundes, 72. Stück, 17. Juni 1933, s. 556. K percepci dobrovolné pracovní služby v rakouském tisku srov. Dokumentation 1928-1938, s. 313-315.

věděl, přesto pracovní službu udržoval uměle při životě s cílem propagandistického využití a ideologické výchovy.¹¹³¹

Další nová pracovní místa chtěla vláda vytvořit prostřednictvím investic do elektrifikace (Tauernská dráha) a zejména pak do stavebnictví, konkrétně na výstavbu nových cest (Grossglockner Hochalpenstrasse, Packstraße, Gerlosstraße, Hochtannbergstraße, Plöckenstraße, Iselsbergstraße, Wiener Hohenstrasse), mostů (Reichsbrücke ve Vídni), obytných čtvrtí, kostelů a nádraží. Zainteresované firmy musely přijmout závazek odvedení převážné části stavebních prací ručně, ačkoli efektivnější řešení nabízelo využití strojů. Jednalo se tak o neproduktivní investice. Přinášely nepatrný produktivní a kapacitní efekt, neboť po jejich skončení lidé většinou opět rozšířili řady nezaměstnaných.¹¹³² Reakce rakouské vlády na všeobecnou ekonomickou recesi třicátých let se od vybraných západoevropských zemí příliš nelišila, když vsadila na restriktivní fiskální a měnovou politiku, udržení zlatého standardu, protekcionismus a zemědělské dotace. S výjimkou subvencí agrárního sektoru byla všechna opatření deflační. Kabinet vzhledem k podobné strategii nejvýznamnějších obchodních partnerů a značné závislosti rakouské ekonomiky na vývozu neměl k striktní deflační politice mnoho konstruktivních a schůdných alternativ.¹¹³³

Dollfussův tragický konec

Na první pohled mohly být Itálie a Německo přirozenými partnery. Italský fašismus a německý nacismus společně nenáviděly demokracii, liberalismus, marxismus, postversailleský systém a vyzdvihovaly nacionalismus. Vyznávaly idealistickou, vitalistickou a voluntaristickou

¹¹³¹ Srov. PAWLOWSKY, Verena, Werksoldaten, graue Mandln, 50-Groschen-Dragoner. Der Freiwillige Arbeitsdienst in Österreich, in: Zeitgeschichte 17, 1989-1990, Heft 5, s. 226-235.

¹¹³² Srov. SANDGRUBER, Ökonomie, s. 399-400.

¹¹³³ Srov. pronikavou studii SAAFELD, Thomas, ZIMMERMANN, Ekkart, Economic and Political Reactions to the World Economic Crisis of the 1930s in Six European Countries, in: ISQ 32, 1988, No. 3, s. 305-334, především s. 311-312, autoři srovnali vývoj v Německu, Rakousku, Francii, Belgii, Nizozemí a Velké Británii.

filozofii, usilovaly o expanzi a obnovu koloniální říše. Hitler považoval Mussoliniho za politický vzor a přirozeného partnera pro podporu zahraničně politických cílů. Přestože si italský diktátor od nacistů udržoval určitý odstup, i v jeho kalkulacích hrálo pravicové Německo důležitou roli. Od jara 1933 nejmarkantnější různici mezi oběma „dynamickými“ mocnostmi představovalo rozdílné nahlížení na další osud Rakouska. Vůbec první osobní schůzka Hitlera a Mussoliniho mohla napomoci vysvětlit nedorozumění nebo přispět k ještě většímu odcizení. Po několika měsíčních tahanicích bylo setkání, jemuž historické bádání věnovalo doposud minimum pozornosti, domluveno na 14. až 16. června 1934 do italské královské vily Stra asi čtyřicet kilometrů jihozápadně od Benátek.¹¹³⁴

Schůzka vyvolala v Rakousku značnou nervozitu. Opětovně zde panovaly obavy před možnou dohodou dvou velmocí, beztoho aniž by někdo zkoumal názor ve Vídni. Dne 11. června žádal rakouský vyslanec v Římě Anton Rintelen na pokyn Ballhausplatzu Suviche s ohledem na pokračující teroristické útoky o odřeknutí setkání. Státní sekretář o ničem takovém nechtěl slyšet a rakouského kolegu pouze chlácholil slovy o adekvátním zákroku v Berlíně.¹¹³⁵ V předvečer schůzky Suvich zatelefonoval Dollfussovi a ujistil ho, že nemá důvod být nejistý a nervózní a slíbil mu sdělit podrobné informace o Hitlerově návštěvě.¹¹³⁶

Nabitému programu dominovaly dva dvou a půl hodinové rozhovory obou diktátorů. Probíhaly výhradně mezi čtyřma očima bez tlumočníka, třebaže Mussolini zřejmě nedisponoval dostatečnými znalostmi němčiny a Hitlerovi v jistých okamžicích zcela nerozuměl.¹¹³⁷ Ráno 16. června odletěl německý kancléř zpět do Berlína. Následovalo společné bezobsažné komuniké o proběhnuvším setkání plné obvyklých diplomatických frází o

¹¹³⁴ Srov. nejpodrobněji PETERSEN, Hitler, s. 344-354.

¹¹³⁵ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Deutschland IV/Geheim, Karton Nr. 351, Zl. 54805-13-34, Telegramm Rom, Nr. 28, 11. Juni 1934, Rintelen Peterovi, Hornbostelovi.

¹¹³⁶ Srov. tamtéž, Zl. 54880-13-34, Amtserinnerung Hornbostel, 14. Juni 1934.

¹¹³⁷ Srov. zajímavou studii na základě některých dosud v historiografii nepoužitých rakouských dokumentů BAUER, Kurt, Hitler und der Juliputsch 1934. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Außenpolitik in der Frühphase des Regimes, in: VfZ 59, 2011, Heft 2, s. 204-205, (dále jen: BAUER, Hitler).

neuzavření žádných pevných dohod a pokračování dialogu i v budoucnu.¹¹³⁸ Noviny stupňovaly ve Vídni nervozitu rozmanitými „zaručenými“ zprávami. Mussolini údajně učinil Hitlerovi rozsáhlé ústupky v záležitostech Rakouska. I když trval na zákazu anšlusu, svolil k vypsání voleb a podle jejich výsledků k odpovídajícímu vládnímu zastoupení nacistů.¹¹³⁹ Kromě toho Suvich slib daný Dollfussovi nesplnil. Ještě 18. června konstatoval, že neví nic určitého. Tvzení státního sekretáře zřejmě pramenilo z nejednoznačné interpretace jednání u Benátek mezi vrcholnými představiteli Itálie. Základní dilema mohlo znít: Trvat nadále na udržení samostatného Rakouska nebo vyměnit přátelství s podalpskou republiku za spojenectví s Německem? Vyslanec Rintelen nakonec z kuloárů zjistil všechny podstatné body jednání, obsahově identické s tím, co Suvich uvedl v dopise Dollfussovi z 19. června.¹¹⁴⁰ Státní sekretář charakterizoval schůzku jako „výměnu názorů o hlavních problémech okamžiku“ bez oficiálního charakteru. Dále informoval Dollfusse o pěti bodech, jejichž splnění považuje Hitler za podmínku k ukončení konfliktu s Rakouskem:

1. Anšlus je mimo diskusi.
2. Rakouský kancléř musí být nezávislá osobnost, jež nebude náležet žádné v současné době proti sobě stojící straně (tj. křesťanskosociální a nacistické).
3. Vypsání svobodných voleb.
4. Účast nacistů ve vládě podle výsledků voleb.
5. Všechny otázky týkající se Rakouska musí být vyřešeny mezi Německem a Itálií.¹¹⁴¹

Mussolini zpochybnil možnost jednat o přednesených požadavcích, budou-li pokračovat teroristické útoky. Německý diktátor kontroval

¹¹³⁸ Srov. Neue Freie Presse Nr. 25056, 16. Juni 1934, s. 1; Wiener Zeitung Nr. 165, 16. Juni 1934, s. 1; (Linzer) Tagespost Nr. 137, 16. Juni 1934, s. 1; Das Kleine Blatt Nr. 148, 16. Juni 1934, s. 1, věnuje návštěvě menší pozor než provládní tiskoviny.

¹¹³⁹ Srov. Prager Tagblatt Nr. 140, 17. Juni 1934, s. 1, článek „Das Rätsel von Venedig“.

¹¹⁴⁰ Srov. ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Deutschland IV/Geheim, Karton Nr. 351, Zl. 55098/34, Telegramm Rom, Nr. 31, 18. Juni 1934, Rintelen Peterovi a Hornbostelovi.

¹¹⁴¹ Srov. tamtéž, Zl. 55177-13-34, Dopis Suviche Dollfussovi, 19. Juni 1934.

tragikomickým tvrzením, že on sám „*politiku terorismu neschvaluje*“ a „*útoky pocházejí buď od komunistů anebo možná od rakouských nacistů, na které německá vláda nemá žádný vliv*“. Na základě Hitlerova konstatování Suvich vyhodnotil dosažení přijatelné dohody s Německem za velmi těžké, protože „*vůdce*“ ve vnímání rakouské otázky „*nezaznamenal pokroky*“. Závěrem listu státní sekretář pozval jménem Mussoliniho koncem července Dollfusse k návštěvě italského přímořského města Riccione.

Prvotní reakce rakouského ministerstva zahraničí vyzněla odmítavě. Vedoucí politického oddělení Ballhausplatzu Theodor Hornbostel vyslovil souhlas pouze s prvním bodem, ostatní čtyři odmítl s poukazem na otevřený pokus ovlivnit vnitřní záležitosti suverénního státu.¹¹⁴² Je více než pravděpodobné, že se s rakouským diplomatem radil Dollfuss před napsáním odpovědi Suvichovi. Ve srovnání s ním připustil ještě konzultaci všech důležitých otázek s Německem a Itálií, negativní stanovisko zaujal k druhému až čtvrtému bodu. V této souvislosti poukázal na Hitlerovu neznalost ustanovení květnové rakouské ústavy, poněvadž ty zcela vylučovaly konání demokratických voleb. V závěru dopisu kancléř vyjádřil potěšení nad termínem plánovaného setkání v Riccione s člověkem, s nímž ho pojil zvláštní druh přátelství.¹¹⁴³ K druhé schůzce v italských lázních během necelého roku nakonec nedošlo. Důvodem byl překvapující krok rakouských nacistů s nečekaným vyústěním.

Úvahy o uchopení moci násilnou cestou zaměstnávaly rakouské stoupence Hitlera delší dobu, prakticky od zákazu činnosti strany. „*Vůdci*“ k podobným plánům chyběla dostatečná odvaha, neboť věřil spíše v úspěšnost strategie systematických teroristických útoků. Když v lednu 1934 ztroskotaly pokusy o německo-rakouské dorozumění, začal Theo Habicht postupně spřádat plány, jak oživit vlastní skomírající politickou kariéru. Využil přitom narůstající rivality mezi SA a SS a spolu s několika

¹¹⁴² Srov. tamtéž, rukopisní poznámky Theodora Hornbostela k Rintelenově telegramu č. 31 z 18. června 1934.

¹¹⁴³ Srov. tamtéž, Zl. 55372-13-34, Dopis Dollfusse Suvichovi, 27. Juni 1934, (rukopisní poznámky a další indicie dokazují konzultaci s Peterem a Hornbostelem).

dalšími přesvědčenými nacisty vypracoval plán převratu. Počátkem června o svém záměru informoval Hitlera s tím, že očekává aktivní podporu rakouského spolkového vojska.¹¹⁴⁴

Puč naplánovaný na 24. července 1934 vycházel z prostého plánu.¹¹⁴⁵ Předpokládal obsazení spolkového kancléřství příslušníky ilegální SS-Standarte 89, přerušení zasedání ministerské rady, zatčení Dollfusse, jehož kabinet by prohlásili za sesazený a „jmenování“ pronacisticky orientovaného křesťanského socialisty, vyslance v Římě Antona Rintelena novým rakouským kancléřem. Zároveň měli další členové SS obsadit budovu Rakouského rádiového provozu akciové společnosti (RAVAG) ve vídeňském vnitřním městě, kde by veřejně proklamovali odstoupení Dollfussovy vlády a Rintelenovo „jmenování“. Tato zpráva by vedla k pokojným demonstracím a propagandistickým pochodům, aby se tyto v pravý čas změnily na útoky směřující k obsazení strategických budov. V ostatních spolkových zemích počítali nacisté s povstáním SA. Pučisté předpokládali úplné převzetí moci nejpozději do 28. července za cenu ztrát kolem 220 mužů.

¹¹⁴⁴ K červencovému pokusu o nacistický převrat v Rakousku srov. dobově propagandisticky z rakouské strany Die Juli-Revolution. Das Eingreifen des österreichischen Bundesheeres zu ihrer Niederwerfung, Wien 1936; AUERBACH, Hellmuth, Eine nationalsozialistische Stimme zum Wiener Putsch vom 25. Juli 1934, in: VfZ 12, 1964, Heft 2, s. 201-218. Komentovaná dokumentace Die Erhebung der österreichischen Nationalsozialisten im Juli 1934. Akten der Historischen Kommission der Reichsführer SS, Wien 1984. Podnětné studie obsahuje sborník Das Jahr 1934: 25. Juli. Protokoll des Symposiums in Wien am 8. Oktober 1974, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938, Bd. 3). Dosud stále fundamentální monografii zaměřenou na především na jeho průběh JAGSCHITZ, Gerhard, Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich, Graz, Wien, Köln 1976, (dále jen: JAGSCHITZ, Putsch); Sumárně BOTZ, Gewalt, s. 266-275; Plánování puče a detailní vylíčení událostí v jednotlivých spolkových zemích přináší BAUER, Kurt, Elementar-Ereignis. Die österreichischen Nationalsozialisten und der Juliputsch 1934, Wien 2003, (dále jen: BAUER, Ereignis); Interní struktury rakouské NSDAP, organizaci povstalců a regionální rozdíly rozkrývá zdařile: SCHAFRANEK, Hans, Sommerfest mit Preisschießen. Die unbekannte Geschichte des NS-Putsches im Juli 1934, Wien 2006, (dále jen: SCHAFRANEK, Sommerfest); Cenné jsou rovněž studie zaměřené na regionální průběh KLÖSCH, Christian, Des Führers heimliche Vasallen. Die Putschisten des Juli 1934 im Kärntner Lavanttal, Wien 2007; WOLF, Gerald Michael, „Jetzt sind wir Herren...“ Die NSDAP im Bezirk Deutschlandsberg und der Juli-Putsch 1934, Innsbruck 2008. Nejnověji dále jen: BAUER, Hitler, s. 193-227.

¹¹⁴⁵ K průběhu plánování puče srov. nejpodrobněji BAUER, Ereignis, s. 28-52.

Převrat nezačal právě šťastně. Když spiklenci zahájili akci, dorazila nečekaná zpráva o náhlém přeložení zasedání ministerské rady na příští den. Nacisté jen těsně unikli úplnému odhalení. Přesto rakouská policie obdržela důvěrné informace o připravované násilné akci, ale vzhledem k četnosti podobných zpráv nepřistoupila k žádným zvláštním opatřením. Dne 25. července, krátce před jednou hodinou odpolední, využilo asi 150 členů SS-Standarte 89 výměnu stráží. Otevřenou bránou vnikli do prostoru spolkového kancléřství na vídeňském náměstí Ballhausplatz a tamní bezpečnostní složky bez problémů přemohli. Paralelně nacisté přepadli budovu RAVAGU, odkud odvysílali zprávu o změně vlády.

Mezitím se v budově kancléřství schylovalo k dramatu. Ministr Fey¹¹⁴⁶, jehož role ve spiknutí je nanejvýš kontroverzní, informoval krátce po poledni Dollfusse o připravovaném převratu.¹¹⁴⁷ Kancléř ukončil zasedání vlády a většina ministrů opustila budovu.¹¹⁴⁸ Dollfuss lehkomyšlně zůstal. Když nacisté vtrhli od kancléřství, Dollfuss zvolil útěk chodbou do Státního archivu na přilehlé náměstí Minoritenplatz. Naneštěstí v jedné z místností natrefil náhodně na skupinu spiklenců. Zazněly dva výstřely. Na rozdíl od října 1933 tentokrát kancléř zůstal těžce raněn. Nacisté mu silně krvácejícímu odmítli zavolat lékařskou pomoc, upřeli mu i právo rozhovoru s knězem. Dollfuss zraněním podlehl kolem 15:45 hod. Tou dobou policie a spolkové vojsko obklíčily budovu spolkového kancléřství. Pučistům byl slíben volný odchod do Německa za předpokladu, že nikdo ze zadržovaných není zraněn. Po zveřejnění kancléřova tragického konce rakouské bezpečnostní složky nacisty zatkl.¹¹⁴⁹ Spiklenci protěžovaný Anton Rintelen, jenž narychlo přicestoval z vyslanectví v Římě, byl vzat do vazby, kde se pokusil o sebevraždu.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁶ Dne 10. července došlo k rekonstrukci Dollfussovy vlády, Fey byl odsunut do funkce ministra bez portfeje, vicekancléřem byl jmenován Ernst Rüdiger Starhemberg.

¹¹⁴⁷ Srov. STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 194-196, obviňuje Feye ze spoluviny na Dollfussově smrti, neboť udržoval tajné styky s nacisty a o puči dopředu věděl. Podle mého názoru Fey váhal, zda má zůstat na straně rakouské exekutivy nebo se přidat ke spiklencům a to i v rozhodujících chvílích 25. července.

¹¹⁴⁸ Srov. MRP, Bd. 7, Dok. Nr. 954, s. 633.

¹¹⁴⁹ Srov. JAGSCHITZ, *Putsch*, s. 99-129; BOTZ, *Gewalt*, s. 269-271.

¹¹⁵⁰ Srov. JAGSCHITZ, *Putsch*, s. 133.

Zpráva o nahrazení Dollfusse Rintelenem znamenala signál k nacistickému povstání ve spolkových zemích. Když ministr Fey prostřednictvím rádia zveřejnil informaci o nezdaru spiknutí ve Vídni, pučisté v ostatních spolkových zemích upadli do nejistoty a nerozhodnosti. Na bojové morálce jim nepřidalo ani Hitlerovo oficiální distancování se od činů rakouských nacistů i rozsáhlé razie u jejich spolustraníků provedené ještě 25. července rakouskou policií. V neprospěch povstalců mluvila také materiální a početní převaha rakouských bezpečnostních složek a vojska i v neposlední řadě jejich loajalita k vládě.¹¹⁵¹ Boje probíhaly do 30. července a vyžádaly si celkem 260 obětí na životech a několik stovek zraněných. Mimořádné soudy rozhodly o popravení 13 pučistů, přes 5 300 osob pak odsoudili k odnětí svobody.¹¹⁵²

Dollfussův tragický konec vyvolává dodnes otázky. Šlo o promyšlenou vraždu nebo soubor nešťastných náhod ve zmatené situaci? Kancléřovi obhájci zastávají první tezi.¹¹⁵³ Ta však odporuje celkové strategii Německa a ignoruje mezinárodní kontext. Smrt vedoucího představitele rakouského odporu vůči nacismu přinášela Berlínu jen problémy. Hitler od jara 1933 preferoval vnitřní anšlus, tj. pronacisticky orientovanou vládu, která by uchovala zdání legality a postupně by Rakousko připravila na připojení k Německu.

Určité indicie naznačovaly již dobově spojitost spiklenců s nejvyššími německými místy. První zpráva o začátku puče dorazila do Zahraničního úřadu o půl třetí odpoledne a vyslanec Rieth dále informoval berlínskou centrálu o průběhu událostí.¹¹⁵⁴ V podvečer vyslyšel přání Feye. U spolkového kancléřství zkusil zprostředkovat volný odchod pučistů do

¹¹⁵¹ K průběhu bojů v ostatních spolkových zemích podrobně BAUER, Ereignis, s. 203-314; SCHAFRANEK, Sommerfest, s. 168-202; JAGSCHITZ, Putsch, s. 145-166.

¹¹⁵² Srov. BOTZ, Gewalt, s. 274.

¹¹⁵³ Srov. KINDERMANN, Niederlage, s. 152; Karl Gottfried Kindermann o kancléřově poznamenal: „Ve skutečnosti ale byla hodina jeho smrti začátek jeho vítězství nad Hitlerem“, cit. dle: KINDERMANN, Österreich, s. 218; JERÁBEK, Konec, s. 153.

¹¹⁵⁴ Srov. ADAP, C, Bd. III/1, 14. Juni-31. Oktober 1934, Dok. Nr. 115, Aktennotiz des Staatssekretärs des Auswärtigen Amts von Bülow, 26. Juli 1934, Göttingen 1973, s. 228-232; Dok. Nr. 119, Der Gesandte in Wien Rieth an das Auswärtige Amt, 26. Juli 1934, s. 238-241; Dok. Nr. 122, Aktennotiz des Staatssekretärs des Auswärtigen Amts von Bülow, 27. Juli 1934, s. 243-244.

Německa. Jeho nadřazení v Zahraničním úřadě a Hitler považovali vyslancovo jednání za nerozumné a Rietha s poukazem na překročení kompetencí odvolali. Akce rakouských nacistů přivodila u Hitlera „hysterický stav“, ačkoli ji ze začátku zřejmě přivítal se sympatiemi.¹¹⁵⁵ Diktátor kvapně hledal viníka. Habichta s okamžitou platností zbavil všech funkcí. Dal pokyn k okamžitému uzavření hranice s Rakouskem, část neúspěšných spiklenců skončila v koncentračních táborech. O několik dnů později z obav před italským a francouzským vpádem do Německa rozpustil rakouskou NSDAP a přeměnil Rakouskou legii na pracovní službu.¹¹⁵⁶

Historiografie nedává jasnou odpověď o Hitlerově podílu na ozbrojeném spiknutí, přičemž spektrum názorů je velmi pestré. Naprosto nelze souhlasit s tezí, že německý diktátor o ničem nevěděl nebo nesl pouze morální odpovědnost v důsledku pasivního souhlasu.¹¹⁵⁷ Hitler rozhodně nebyl z akce rakouských nacistů překvapen a nese jak morální tak faktickou odpovědnost za zavraždění Dollfusse. Souhlasím s interpretací Kurta Bauera. Rakouský historik identifikuje hned dva diktátorovy motivy najednou. Poslední červnový den zdárně zasadil německý diktátor tvrdý úder oponentům uvnitř NSDAP (tzv. noc dlouhých nožů). Posílen tímto úspěchem zamýšlel nedlouho poté násilným způsobem ukončit více než rok trvající a dosud marné úsilí o prosazení nacistů v Rakousku a zaznamenat tak krátce po sobě další triumf. Nemenší roli hrály obavy z pokusů o mezinárodní izolaci Německa. Podepsání Římských protokolů narušilo expanzionistické plány Třetí říše do střední a jihovýchodní Evropy. Kromě toho setkání u Benátek ukázalo velkou propast mezi Itálií a Německem v rakouské otázce. Hitler předpokládal, že právě úsilí o udržení nezávislosti podalpské republiky může vést

¹¹⁵⁵ Srov. PAPEN, Wahrheit, s. 384-386.

¹¹⁵⁶ K reakci Německa srov. z literatury ROSS, Hitler, s. 236-241.

¹¹⁵⁷ Srov. HÖHNE, Heinz, Die Zeit der Illusionen. Hitler und die Anfänge des Dritten Reiches 1933-1936, Düsseldorf 1991, s. 222-224, (bez Hitlerova souhlasu); JAGSCHITZ, Putsch, s. 78, (pasivní souhlas); KERSHAW, Hitler, s. 477; WEINBERG, Policy, s. 107 (Hitler souhlasil na základě mylných informací); KINDERMANN, Österreich, s. 212, (Hitler sám v srpnu 1932 naplánoval základní strategický a taktický rámec).

k nežádoucímu sblížení Říma a Paříže. Spolu s realizací tzv. východního Locarna, plánu z pera francouzského ministra zahraničí Louise Barthoua, by mohlo dojít k vytvoření protiněmeckého bloku a k obklíčení Třetí říše.¹¹⁵⁸

Zpráva o nacistickém převratu v Rakousku a především o Dollfusově smrti šokovala evropskou veřejnost a aktivizovala zainteresované velmoci. Československý legační rada v Londýně vystihl tehdejší náladu ve Velké Británii slovy: *„hitlerovská propaganda a teroristické činy, které vyvrcholily zavražděním dr. Dollfusse, přesahují míru všeho, co anglická mentalita může uznat jako prostředky ozbrojeného boje. Nálada... byla těmito událostmi hluboce otřesena a dnes se Anglie psychologicky již skoro úplně řadí do protilehlého tábora.“*¹¹⁵⁹

Nejvíce odhodlanosti zabránit násilné výměně vládní garnitury v Rakousku projevila Itálie. Chtěla navenek demonstrovat vlastní geopolitické zájmy i neformální protektorát nad podalpskou republikou. Mussolini dal ještě v průběhu 25. července pokyn k přesunu čtyř divizí na Brennerský průsmyk a k hranici s Korutany. Italské jednotky dostaly příkaz vpadnout na území Rakouska v případě podpory pučistů z Třetí říše. Současně britský, italský a francouzský vyslanec podnikli zákrok v Zahraničním úřadě, v němž zdůraznili zájem svých zemí na udržení nezávislé podalpské republiky.¹¹⁶⁰ Je škoda, že mnozí evropští politikové „zapomněli“ na zločinnou podstatu nacistického režimu odhalenou v červenci 1934 a Německu v budoucnu osudově ustupovali v naději nalézt přijatelný kompromis. Hitlerovi stoupenci tehdy otevřeně demonstrovali úmysl prosazovat záměry a cíle vyjádřené „vůdcem“ bez ohledu na mezinárodní konvence a za jakoukoli cenu.

¹¹⁵⁸ Srov. BAUER, Hitler, s. 221-226.

¹¹⁵⁹ Cit. dle: AMZV, PZ Londýn 1934, PZ periodická č. 2, 27. září 1934, Černý.

¹¹⁶⁰ Srov. Reichspost Nr. 206, 27. Juli 1934, s. 2-3; Wiener Zeitung Nr. 207, 27. Juli 1934, s. 3.

Závěr

Význam let 1931–1934, pro rakouské dějiny v mnohém období přelomové, se promítl nejenom do zahraniční a vnitřní politiky, ale také do hospodářské a sociální oblasti. Největší změny postihly vnitřní uspořádání a strukturu Rakouska, neboť hodnoty parlamentní demokracie zde byly přijímány pouze povrchně jako vítězi války vnucená forma vládnutí. Tamní politický systém stál od počátku na vratkých základech. Existence konfliktních linií v rakouské společnosti, především výrazný rozpor mezi centrem a periferií, v kombinaci s její sloupovou strukturou, způsobily bipolární antagonismus mezi dvěma politickými bloky – občanským a levicovým. Spolu s nedemokratickou politickou kulturou přispěly k růstu vnitropolitického napětí a k absenci dialogu napříč stranickým spektrem. Soudobé hospodářské a sociální problémy spolu s tlakem Itálie a Německa ještě zesílily dlouhodobé antidemokratické tendence.

Autoritativním koncepcím nahrávala i velmi křehká vládní parlamentní většina pouhého jednoho hlasu a rovněž přetrvávající negativismus opozice vůči sanačním návrhům kabinetu. Pokusy Dollfusse rozšířit koalici o velkoněmce skončily nezdarem v důsledku jejich neústupnosti. Kancléř proto začal upřednostňovat alternativní způsoby vládnutí. Nečekané východisko z nepříjemné situace mu poskytl formální nedostatek rakouského parlamentarismu v březnu 1933. Pokud by vládní garnitura a Dollfuss sám jednali podle demokratické politické kultury, jistě by našli demokratické řešení vzniklé parlamentní krize. Kancléř však využil příležitosti a s podporou vlády a mateřské strany postupně a systematicky odstraňoval politický pluralismus a zaváděl autoritativní režim, aniž by přitom narazil na odpor opozice a veřejnosti. Sociální demokraté upadli do pro ně osudové pasivity, sami taktikou nesmiřitelné opozice autoritativním změnám napomohli. Velkoněmci sice v březnu 1933 chtěli zachránit demokracii, ale šlo o pouhou opožděnou reakci. Nedokázali a patrně se ani nepokusili získat pro spolupráci sociální demokraty. Pro úplnost považuji za nutnost dodat, že ani členové nejsilnější levicové strany o jednotné

frontě s velkoněmci na obranu demokracie neuvažovali a ani o ni neusilovali.

Vedoucí představitelé země jednali na základě antidemokratického a antipluralistického přesvědčení, a proto přičítám nedemokratické změny v Rakousku více tamnímu politicko-ideovému klimatu než vlivu zahraničí. Zlom nastal návštěvou Dollfusse v Riccione v srpnu 1933, kde kancléř souhlasil, aby Itálie klíčovým způsobem ovlivňovala rakouskou zahraniční politiku a přímo zasahovala do změn vnitřního uspořádání podalpského státu a poté splnil všechna Mussoliniho „doporučení“ včetně rekonstrukce vlády ve prospěch nedemokratických sil. Vyvrcholení latentně přítomného napětí v podhoubí rakouské politiky, které tlak Itálie a Německa akceleroval, vedlo k občanské válce. Dvanáctý únor 1934 zůstane v rakouských dějinách zapsán jako memento, kam až může zajít neochota najít s politickým oponentem alespoň minimální konsenzus.

Po občanské válce nestálo již nic v cestě nedemokratické přestavbě státu. Dollfuss přitom nezamýšlel pouze okopírovat model vládnutí italského fašismu, hledal jakousi třetí cestu mezi parlamentní demokracií a diktaturou, tj. usiloval o nalezení autoritativního systému co nejvíce vyhovujícímu specificky rakouským poměrům. Nová státní ideologie byla kombinací antidemokratismu, antipluralismu, antimarxismu, stavovství, katolické sociální nauky a papežské encykliky Quadragesimo Anno. Rakousko let 1934–1938 je často nazýváno státem stavovským, ale v praxi se korporativní uspořádání v podalpské republice příliš neuplatnilo. Nová ústava z května 1934 sice předpokládala fungování systému společenských zájmových korporací – sedmi profesních stavů, ale do anšlusu Rakouska fungoval pouze jeden z nich.

Tehdejší rakouský politický a stranický systém měl víc podobných znaků s autoritativním než s totalitním režimem. S diktátorskými režimy jej spojovala likvidace politické a názorové plurality, represe vůči odpůrcům a snaha o kontrolu masových prostředků především tisku. Na rozdíl od totality neexistovala masová ideologie a hnutí typu NSDAP, absentoval extrémní nacionalismus a expanzionistická zahraniční politika.

Rakouský vládní systém se opíral o konzervativní společenské síly a často zdůrazňoval v minulosti prověřené hodnoty. Pro jeho klasifikaci v letech 1933/34–1938 navrhuji pojmenování *konzervativně autoritativní režim*.

Proces etablování nedemokratických změn v Rakousku bych rozdělil do těchto etap:

1. Březen – květen 1933: (vyřazení parlamentu z rozhodovacího procesu, první nedemokratická opatření a rozpuštění Ústavního soudního dvora).
2. Květen – září 1933: (vznik Vlastenecké fronty, zákaz činnosti NSDAP, Dollfussova velká programová řeč na vídeňském náměstí Trabrennplatz a rekonstrukce vlády ve prospěch autoritativních sil).
3. Září 1933 – květen 1934: (vznik prvního sběrného tábora, občanská válka, vznik jednotných odborů a proklamace nové ústavy).

Šest rakouských zahraničně politických koncepcí prošlo ve sledovaném období následujícím vývojem:

1. Udržení nezávislosti země na bázi 88. článku saint-germainské mírové smlouvy a rovnovážného postavení vůči velmocím. V době jednání a pozdějšího boje o další osud německo-rakouské celní unie Schober zcela vědomě opustil neutralistickou linii zahraniční politiky ve prospěch společného plánu s Německem. Vycházel ze skutečných hospodářských předpokladů, nicméně posílen a motivován svými předchozími úspěchy podcenil důsledky projektu. Postupem času, kdy plán narazil na nesouhlas Francie a Itálie, usiloval o vycouvání z něho, ale stigma člověka, jenž se tajně pokusil o hospodářský (ve svém důsledku i o politický) anšlus mu zůstalo. Od června 1931 jeho nadřízený kancléř Karl Buresch neprovedl z pragmatických důvodů obrat k politice rovnovážného postavení vůči velmocím, namísto toho preferoval v naději větší finanční pomoci Rakousku mírný příklon k Francii a Velké Británii. Jeho nástupce Engelbert Dollfuss naopak upřednostňoval neutralistickou linii zahraniční politiky, ale pod tlakem německých nacistů ji přehodnotil. Právě agresivní politika Třetí říše způsobila, že zachování suverenity definované v článku 88. saint-

germainské mírové smlouvy vydával za hlavní zahraničně politickou prioritu.

2. Obnovení monarchistického zřízení by v Rakousku způsobilo zásadní změnu politických elit a značně znejistilo majetkové a právní poměry, kromě toho některé státy (Československo a Jugoslávie) návrat ke starým pořádkům označovaly za důvod k vyhlášení války. Velmoci, s výjimkou jistých kruhů ve Velké Británii, nepokládaly restauraci Habsburků za aktuální a nezamýšlely ji podpořit ani v konfrontaci s nacistickou hrozbou. Obrat rakouského autoritativního režimu do minulosti a jeho opora v konzervativních silách nahrávala legitimismu. První známky revize oficiální státní politiky vůči Habsburkům jsou spjaty s ministrem Schuschniggem.¹¹⁶¹ Teprve až když převzal vedení spolkového kancléřství, zaznamenává legitimismus velký vzestup. Za Dollfusovy éry šlo o pouhé nesmělé náznaky s cílem otestovat reakci rakouské veřejnosti a zahraničí. Samotný kancléř byl spíše konzervativcem než monarchistou.

3. Nejvýraznější pokus o připojení Rakouska k Německu představovala společná celní unie obou států. Její nezdar zapříčiněný hospodářskými potížemi obou zainteresovaných zemí a tlakem Francie i Itálie způsobil zdrženlivost výmarské republiky vůči rakouské otázce. Brüning i Papen ji považovali za druhořadou, navíc po neúspěšném projektu celní unie nedokázali předložit alternativní koncepci. Jiný postoj zaujali nacisté, jejichž nástup v Německu k moci znamenal zásadní mezník v otázce anšlusu. Od té doby usiloval o připojení víc Berlín než Vídeň, situace, jež postrádala po roce 1918 obdoby. Hitler spatřoval v anšlusu přirozené řešení rakouských problémů, otázku prestiže a významný mezinárodní úspěch. Zpočátku upřednostňoval předčasné volby a následnou účast v koalici. Rakouské vládní strany ale nové rozdání karet voliči odmítali z obav před ztrátou moci a vypjatou volební kampaní, která by mohla způsobit značný odliv zahraničních turistů.

¹¹⁶¹ Srov. například Schuschniggův projev z 14. března 1934, Reichspost Nr. 72, 15. März 1934, s. 2, článek „Bundesminister Dr. Schuschnigg über die Habsburgergesetze“.

Po prvních nedemokratických změnách nepřípadalo parlamentní prosazení nacistů v úvahu a Německo tedy přistoupilo k taktice stupňovaného tlaku včetně teroristických útoků. Hitler trval na připojení a vnitřní unifikaci Rakouska podle německého vzoru bez nároku na uchování jeho historických a kulturních tradic. To však Dollfussova vláda zásadně odmítala. Kancléř několikrát ukázal dobrou vůli odstranit vzniklé rozpory vzájemným dialogem. Německo na nabídky k dorozumění nebylo ochotno přistoupit, rakouské podmínky (ukončení teroristických útoků a bezvýhradné respektování rakouské suverenity) ignorovalo. Samo kladlo těžko splnitelné požadavky (účast nacistů ve vládě, konzultace důležitých záležitostí Rakouska s Itálií a Německem). Řešení patové situace spatřovali rakouští nacisté podporovaní německými spolustraníky a Hitlerem v provedení ozbrojeného spiknutí. Diletantsky naplánovaný puč, v jehož průběhu přišel Dollfuss o život, poškodil pověst Německa v zahraničí a naplno odhalil zločinnou podstatu nacismu.

4. Pokud ve 20. letech existovaly určité náznaky sblížení Rakouska se státy Malé dohody, v pozdější době přestaly být brány za nosnou variantu spolupráce, neboť podle názoru Vídně by takováto kooperace přinesla nevalné politické a hospodářské výsledky. Stanovisko Rakouska k Malé dohodě odráželo nahlížení Vídně na Francii. S Paříží spolupráce končila poskytnutím lausannské půjčky, neboť v Rakousku nevěřili v akceschopnost Francie. Neúspěšné pokusy o internacionalizaci rakouského problému utvrdily Vídeň v názoru, že Paříž bez pomoci a koordinace s Londýnem a Římem mnoho nezmuže. Kromě toho Francie a Malá dohoda mohly výměnou za užší spolupráci požadovat od Rakouska návrat k parlamentním poměrům, zrušení zákazu sociální demokracie a v konečném důsledku i uzavření velké koalice s nejsilnější opoziční stranou. Takovéto dobrodružství nechtěl přirozeně nikdo ze zainteresovaných podstoupit. Ostatně výsledek občanské války v únoru 1934 učinil jakýkoli návrat k demokracii neaktuálním a vzdálil Rakousko Francii a Malé dohodě.

5. Integrace Rakouska do spolku s Itálií a Maďarskem. Po podepsání přátelské smlouvy mezi Budapeští a Vídní trvalo tři roky, než Mussolini dotáhl do úspěšného konce úsilí o vznik bloku pod jeho protektorátem. Nečekané prodlení způsobila německo-rakouská celní unie, kdy Vídeň a Řím stály „na jiné straně barikády“, neschopnost Itálie poskytnout Rakousku dlouhodobý mezinárodní úvěr a především Dollfusova opatrnost k jednostranným mezinárodním závazkům. Teprve až Hirtenberská aféra způsobila obrat rakouské diplomacie do italských vod. Ačkoli Dollfuss o podporu Říma velmi stál a několikrát ji draze vykoupil vnitropolitickými ústupky, počítal v budoucnu s návratem k neutralistické linii zahraniční politiky. V březnu 1934 proto nejevil velké nadšení nad vznikem Římských protokolů. Triangl Řím-Vídeň-Budapešť mířil proti německým a francouzským velmocenským ambicím a výrazně zvýšil zahraničně politickou závislost Rakouska na Itálii.

6. Projekty dunajské federace. Myšlenku nového uspořádání střední a jihovýchodní Evropy aktualizovala Velká hospodářská krize, která oživila hospodářský regionalismus jako jednu z koncepcí k překonání ekonomické recese. Rozmanité dunajské plány patřily mezi hlavní témata mezinárodních vztahů na počátku 30. let a všechny bez výjimky skončily nezdarem. Rakousko jim stejně jako drtivá většina oslovených států nevěřilo. Pochybovalo o realizovatelnosti projektů v praxi a o nalezení společné platformy při mnohdy diametrálně odlišných preferencích jednotlivých zemí. Zásadní problém spočíval v atmosféře vzájemné nedůvěry a ve snaze každého předkladatele hájit navrženým projektem výhradně vlastní zájmy.

Negativní důsledky Velké hospodářské krize značně ovlivnily hospodářskou politiku rakouských vlád. Stahování zahraničních investic, odliv kapitálu a minimální možnost získat zahraniční úvěr vedly v podalpské republice k finanční a bankovní krizi a průmyslové regresi. V letech 1929-1933 došlo k propadu průmyslové produkce o 38 % a v roce 1933 klesla na 60,9 % předválečné úrovně. Nejhuř postižena byla exportně orientovaná odvětví, neboť deflační politika řady vlád, zavádění

nových cel a dovozních kvót způsobily snížení poptávky a pokles světových cen.

Ušetřena ekonomické recesi nezůstala rovněž zemědělská produkce. Dramatickému propadu světových cen obilí napomohla kromě jiného i bohatá úroda významných zámořských producentů obilovin. Rakouská vláda pod tlakem vlivných agrárních kruhů sáhla k ochraně vnitřního trhu formou zvýšení celních dovozních sazeb na zemědělské komodity ze zahraničí. Ministr zemědělství Dollfuss zaváděl, v souladu s dobovým trendem patrným rovněž v jiných státech, opatření k silné regulaci vnitřního trhu se zemědělskými komoditami.

Ekonomická recese dosáhla v Rakousku svého vrcholu v roce 1933 a ve srovnání například s Německem či Švýcarskem odeznívala v dalších letech jen velmi pozvolna. Velmi limitující se ukázaly rostoucí nezaměstnanost a astronomické výdaje v sociální oblasti. Kabinet vsadil na striktní deflační politiku a strategii úsporných balíčků – zahrnovaly zkrácení věcných výdajů, podpory v nezaměstnanosti, zvýšení cel, existujících daní a cen tabáku, snížení počtu státních úředníků a zavedení nových daní – s cílem zmenšit rostoucí schodek státního rozpočtu. Lze pochybovat, zda by zvyšování daňové zátěže obyvatelstva a snižování platů státních zaměstnanců přispělo k hospodářskému oživení. K němu nakonec nepomohl ani velký mezinárodní úvěr pod patronátem Společnosti národů – Lausannská půjčka. Ačkoli zabránil státnímu bankrotu, politickému a sociálnímu chaosu, sloužila velká část peněz mylně namísto investic do veřejného sektoru a k podpoře měny k přeměně krátkodobých dluhů na dlouhodobé a k zaplacení státních pohledávek u rakouské Národní banky. V oblasti obchodní politiky přistoupila vláda k uzavírání nových smluv na bázi preferencí s hlavními obchodními partnery, kteří – zcela logicky – jen velmi neochotně slevovali ze svých požadavků. Rakouská vláda zastávala nepružnou hospodářskou strategii a prováděla málo efektivní investice. Nebyla ochotna přehodnotit striktní deflační politiku, na aktuální vývoj reagovala zdrženlivě a

nepřizpůsobila importní a exportní strategii nejvýznamnějším obchodním partnerům.¹¹⁶²

Bezprostředně po válce nastavený rozsah rakouského sociálního státu neodpovídal hospodářským možnostem podalpské republiky, a proto v následujícím období doznal některých změn. Největší změny přinesla třicátá léta. Ekonomická recese spojená s vysokou nezaměstnaností zapříčinila přetížení sociálního státu. Vládní autoritativně konzervativní režim sáhl k jeho výraznému zeštíhlení. Státní propaganda často používala fráze o uspokojení nároků pracujících a o sociálním vyrovnaní mezi prací a kapitálem i odstraněním třídních rozdílů. Po slovech nenásledovaly činy. Vláda pomocí nouzových nařízení omezila práva pracujících, zhoršila jejich pracovní podmínky a sociální postavení ve společnosti. Trvalým neduhem Rakouska zůstala vysoká nezaměstnanost, rekordní hodnoty více než půl milionu dosáhla v roce 1933. V následujícím období toto neradostné číslo klesalo jen velmi pozvolna. Zároveň stát snížil mezi léty 1929-1934 o jednu třetinu počet lidí, jimž vyplácel podporu v nezaměstnanosti. Snaha o oživení pracovního trhu v podobě zavedení dobrovolné pracovní služby neuspěla. Náklady na zřízení a udržování chodu pracovních táborů převyšovaly penzum odvedené práce, ale režim pracovní službu kvůli propagandistickému a ideologickému využití držel uměle při životě. K vytvoření pracovních míst nepřinesly ani investice do veřejného sektoru. Nucený závazek stavebních firem provést převážnou část prací ručně přinesl omezený produktivní a kapacitní efekt, neboť po jejich skončení lidé většinou opět rozšířili řady nezaměstnaných.

Závěrem bych chtěl zhodnotit osobnosti tří rakouských kancléřů úřadujících ve sledovaném období. Všichni učinili podle mého názoru zásadní chybu. Nedokázali se povznést nad úzké stranické zájmy a neuzavřeli velkou koalici se sociální demokracií. Široký konsenzus by sloužil jako vhodný propagandistický argument pro zdůvodňování nepopulárních opatření u rakouské veřejnosti a výrazně by vylepšil obraz podalpské republiky v zahraničí.

¹¹⁶² Srov. STIEFEL, Arbeitslosigkeit, s. 50.

V letech 1931-1934 lze zaznamenat pouze dva nesmělé náznaky ke spolupráci dvou nejsilnějších stran. První v červnu 1931 způsobený šokem z pádu Credit-Anstaltu a možného ohrožení rakouské měny přinesl málo realistické úvahy o koncentrační vládě všech politických stran nebo koalici sociálních demokratů, velkoněmců a Landbundu. Jiné kuloární informace naznačovaly s ohledem na vážnost situace možnost vzniku koncentrační vlády bez účasti Heimablocku. Bývalý kancléř Ignaz Seipel, pověřený tehdy sestavením vlády, skutečně oslovil sociální demokraty a nabídl jim spolupráci, v rámci níž by on převzal vedení exekutivy a jeho hlavní rival Otto Bauer zaujal pozici vicekancléře. Sociální demokracie brskně odmítla, protože chtěla maximalizovat výhody opozičního postavení. Seipel ve skutečnosti neusiloval ani o koncentrační vládu všech parlamentních stran ani o velkou koalici. Bývalý kancléř pojímal rozhovory s nejsilnější levicovou stranou jako sondáže nezávazného charakteru a chtěl primárně stejně jako před devíti lety sanovat státního rozpočet bez ohledu na parlamentní poměry.

Druhý náznak se objevil v souvislosti s pověřením Engelberta Dollfusse sestavit vládu. Dolnorakouský rodák udržoval jako jeden z mála křesťanskosociálních politiků korektní vztahy se socialisty, ale o koalici s nimi neuvažoval. Chybělo mu k tomu dostatečně silné vnitřní přesvědčení, ale také v neposlední řadě potřebná autorita uvnitř vlastní strany prosadit dlouhodobě odmítaný typ spolupráce. Za ztroskotání velké koalice mohou bezpochyby rovněž sociální demokraté. Radikální opoziční rétorika i několikrát opakovaný požadavek předčasných voleb vzbuzovaly u nejsilnější pravicové strany nedůvěru a přesvědčení, že socialisté využijí vládní účasti pouze k diskreditaci partnerů a k předvolební agitaci. Domnívám se, že v případě velké koalice by Francie a Velká Británie projevíly v záležitostech Rakouska větší rozhodnost a vývoj v zemi pod Alpami mohl nabrat jiný směr.

Otto Ender a Karl Buresch v kancléřském úřadě obstáli a ani odvolání z této vysoké státní funkce neznamenal definitivní konec jejich politické kariéry, neboť oba získali v pozdější době ministerská křesla, kdy

plně, jako spolehliví úředníci vstoupili do služeb nového autoritativního režimu. Engelbert Dollfuss své předchůdce převyšoval kombinací čilé aktivity, pevné vůle, schopností stanovit správnou strategii a dovedně manévrovat. Do úřadu kancléře vstupoval s pověstí úspěšného ministra. Jako vedoucí exekutivy od počátku balancoval na tenké hranici úspěchu a neúspěchu, od politické prohry mu mnohdy pomohla souhra okolností a velká dávka štěstí. Od zdárného dojednání Lausannských půjček se zbavil nálepky „přechodného kancléře“, který uvolní místo někomu schopnějšímu. Tehdy získal na chybějícím sebevědomí a zastínil ostatní spolupracovníky. V rámci rakouské politické elity s nikým nesváděl souboj o pozici muže číslo jedna. Na zasedáních vlády a stranických grémiích vystupoval v pozici politického lídra a vždy minimálně spolurozhodoval o klíčových otázkách.

Dollfuss nesmí být posuzován na základě emocí a stranické optiky. Jedině tak je možné eliminovat zjednodušenou a účelovou interpretaci konkrétních historických událostí. Jeho osobnost a činy nebyly jednobarevné. Označení „vrah pracujících“ nebo „kancléř hrdina“ není ani přiléhavé ani vyvážené. Vzдор vůči agresivní politice Německa z něj učinil jednoho z nejvýraznějších a nejznámějších evropských politiků své doby. Zároveň učinil chybná rozhodnutí. Ta vzhledem k jeho postavení přinesla fatální následky. Připomenu jen, že nehledal konsenzus napříč rakouským politickým spektrem a nezkusil do rakouských záležitostí více vtáhnout Francii a Velkou Británii. Nese spoluodpovědnost za konec demokracie a zavedení konzervativně autoritativního systému vlády v zemi pod Alpami. Nejčernější skvrnou zůstává přinejmenším pasivní souhlas s občanskou válkou. Kancléř si sice otevřenou konfrontaci s levicí nepřál a neuvažoval o její násilné likvidaci s ohledem na možné vnitřní i mezinárodní komplikace, ale nakonec z obav boje na třech frontách – proti sociální demokracii, nacistům a Heimwehru a ve snaze udržet přízeň Itálie podpořil násilné vymazání hlavního oponenta z politické mapy Rakouska. Krvavá občanská válka zničila gloriolu Dollfusse, odvážného a neohroženého vlastence, podpora Francie a Velké Británie začala být zdrženlivější, neboť obě

tradiční demokracie nechtěly vytvářet dojem souhlasu s kancléřovými násilnými metodami vládnutí. Velmi negativní světlo na Dollfusse vrhá rovněž skutečnost, že navzdory protestům zahraničí nezastavil běsnění justice vrcholící popravou osmi povstalců.

Události let 1931-1934 zanechaly v kolektivní paměti obyvatel Rakouska trvalou stopu, a proto po druhé světové válce udělali tlustou čáru za minulostí. Konflikt vystřídal konsenzus a to i navzdory často velmi odlišným názorům. Rakousko z toho těží dodnes.

Abstrakt

Cílem disertační práce je analýza rakouského zahraničně politického vývoje v letech 1931-1934 s důrazem na celkový vývoj mezinárodních vztahů. Dále nebudou opomenuty vybrané vnitropolitické události i hospodářský a sociální vývoj Rakouska. Oba mantinely jsou zvoleny s ohledem na důležité události, jež ve své době přesáhly čistě vnitrostátní význam a ovlivnily tehdejší mezinárodní politiku. První souvisí se zveřejněním plánu německo-rakouské celní unie, druhý se zavražděním rakouského kancléře Engelberta Dollfusse.

V historiografii absentuje podrobná analýza rakouské zahraniční politiky především ve vztahu k Německu a Itálii na základě konfrontace rakouských, německých a československých nevydaných pramenů, vybraných vydaných dokumentů, memoárové a odborné literatury a dobového tisku. Předložená disertační práce, výsledek intenzivní čtyřleté vědecké činnosti v průběhu doktorského studia, si klade za cíl tuto mezeru alespoň částečně zaplnit a u vytyčených problémových okruhů dosáhnout nové vědecké interpretace či přinejmenším buď potvrdit, nebo vyvrátit dosavadní vědecká tvrzení.

Význam let 1931-1934, pro rakouské dějiny v mnohém období přelomové, se promítl nejenom do zahraniční a vnitřní politiky, ale také do hospodářské a sociální oblasti. Největší změny postihly vnitřní uspořádání Rakouska. Existence konfliktních linií v rakouské společnosti, především výrazný rozpor mezi centrem a periferií v kombinaci s její sloupovou strukturou, způsobily bipolární antagonismus mezi dvěma politickými bloky – občanským a levicovým. Spolu s nedemokratickou politickou kulturou přispěly k růstu vnitropolitického napětí a k absenci dialogu napříč stranickým spektrem. Soudobé hospodářské, sociální problémy a tlak Itálie a Německa ještě zesílily dlouhodobé antidemokratické tendence a napomohly k pádu parlamentní demokracie v Rakousku.

V oblasti zahraniční politiky preferovali šéfové diplomacie Johannes Schober a Karl Buresch z různých důvodů odklon od neutralistické linie

zahraniční politiky. K ní se vrátil až jejich nástupce Engelbert Dollfuss, ale pod tlakem německých nacistů ji později přehodnotil. Právě agresivní politika Třetí říše způsobila, že zachování suverenity definované v článku 88. saint-germainské mírové smlouvy vydával za hlavní zahraničně politickou prioritu.

Dollfuss několikrát ukázal dobrou vůli odstranit vzniklé rozpory vzájemným dialogem. Německo na nabídky k dorozumění nebylo ochotno přistoupit a rakouské podmínky ignorovalo. Samo kladlo požadavky, jejichž splnění by výrazně omezilo suverenitu republiky pod Alpami. Řešení patové situace spatřovali rakouští nacisté podporovaní německými spolustraníky a Hitlerem v provedení ozbrojeného spiknutí. Diletantsky naplánovaný puč, v jehož průběhu přišel Dollfuss o život, poškodil pověst Německa v zahraničí a poprvé naplno odhalil zločinnou podstatu nacismu.

Abstract

The aim of the presented dissertation is the analysis of the Austrian foreign political development in the years 1931-1934 with the emphasis on the general development of the international relations. Furthermore, the selected intra-political events and the economic and social development of Austria will not be omitted as well. The time frame of the presented dissertation, i.e. years 1931 and 1934, has been chosen with respect to the important events which exceeded the Austrian borders because of their significance and impact on the contemporary international politics. The first milestone is connected with publication of the plan of the German-Austrian customs union. Assassination of the Austrian Chancellor Engelbert Dollfuss represents the second milestone.

There occurs the deficit of the detailed analysis of the Austrian foreign policy, especially in the relationship towards Germany and Italy, in the existing historiography so far. It is particularly the absence of comparison of unpublished documents, Austrian, German and Czechoslovak, with related published sources, contemporary memoirs and press articles as well as scholarly literature. The presented dissertation, which is the result of the four-year intensive scholarly research within the doctoral study program, is aimed at filling up this gap in historiography partially. The author's aim is to achieve new scholarly interpretation of the selected problematic areas or at least confirm or disprove existing scholarly arguments.

The significance of the years 1931-1934, which could be regarded – for many reasons – as the turning point of the Austrian history, became evident not only in foreign and internal politics but in the economic and social areas as well. The most important changes affected the internal system of Austria. The existing conflicting streams in Austrian society, particularly the considerable contrast between the center and periphery combined with the pillar-type structure of the society, caused bipolar antagonism between the civil and socialistic political blocs. The conflicting

streams along with anti-democratic political culture assisted in escalation of the inter-political tensions and also led to absence of dialogue across the political-party spectrum. The contemporary economic and social problems as well as exerting pressure of Germany and Italy on Austria increased the long-term anti-democratic tendencies and contributed to collapse of the parliamentary democracy in Austria.

Johannes Schober and Karl Buresch, the leaders of Austrian diplomacy, preferred – for many reasons – turning away from the neutral line of foreign policy. The former position of neutrality was restored by Engelbert Dollfuss, their successor in office. However, Dollfuss himself was later forced to rethink it under the pressure of the German Nazis. It was the very aggressive politics of the Third Reich, which made Dollfuss to declare preservation of sovereignty – as defined in Article 88th of the Treaty of St. Germain – as the main priority of Austrian foreign policy.

Dollfuss showed the good will to smooth away the existing discords by mutual dialogue for several times. However, Germany was not willing to accept the offers of agreement and ignored the Austrian requirements. Moreover, Germany itself posed the requirements which would considerably restrict the sovereignty of the Alpine republic. The Austrian Nazis, supported by the German party-men and by Hitler, saw the solution of the stalemate in the armed complot. The amateurishly planned coup d'état, during which Dollfuss was assassinated, discredited Germany abroad and plainly revealed the criminal substance of Nazism for the first time.

Prameny a literatura

Nevydané prameny

Österreichisches Staatsarchiv, Wien

Archiv der Republik

Gesandtschaftsberichte

Berlin Karton Nr. 15

Prag, Karton Nr. 28

Neues Politisches Archiv

Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 11

Gesandtschaft Budapest, Karton Nr. 18

Telegramme nach Wien 1927-1938, Karton Nr. 34a

Gesandtschaft London, Karton Nr. 38, 39

Gesandtschaft Prag, Karton Nr. 51, 52

Gesandtschaft Paris, Karton Nr. 59a

Liasse Deutschland I/12, Karton Nr. 87

Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 355-6

Liasse Österreich 8/IV, Karton Nr. 237

Liasse Österreich 7/1, Karton Nr. 283a

Liasse Deutschland I/12 Geheim, Karton Nr. 351

Liasse Ungarn I/III Geheim, V/2Geheim, Karton Nr. 362

Liasse Personalia Geheim, Dollfuss, Karton Nr. 369.

Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413a

Liasse Italien I/III, Karton Nr. 582a

Allgemeines Verwaltungsarchiv

Nachlässe und Sammlungen

Nachlass Hornbostel

Karton Nr. 1, 2

Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien

Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv

Lade 16, Mappe 30, 31, 33

Parteiarchiv vor 1934

Mappe Nr. 6, Sitzungsprotokolle Parteivorstand

Parlamentsarchiv, Wien

IV. Gesetzgebungsperiode des Nationalrates 1930-1934
Protokolle über die Sitzung des Hauptauschuß des Nationalrates

Archiv des Karl von Vogelsang Institutes, Wien

Christlichsoziale Partei

Karton Nr. 55

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin

Büro Reichsminister

R 28392k, 28393k, 28395 k,

Büro des Staatssekretärs

R 29514

Geheime Akten

R 30368, 30369, 30370, 30372,

Politische Abteilung II.

R 72814, 73283, 73306, 73307, 73320, 73382, 73383

R 73418, 73437, 73500, 73522, 73883, 74142, 74147

Presseabteilung

R 122799

Bundesarchiv, Berlin

R 901

40323

41184

41201-41205

Archiv Ministerstva zahraniční věcí České republiky, Praha

Politické zprávy

Bělehrad 1931-1934

Berlín 1930-1934

Budapešť 1931-1934

Bukurešť 1931-1934

Londýn 1931-1934

Paříž 1930-1934

Řím 1931-1934

Vídeň 1919, 1929-1934

Haag 1931

Kroftův archiv

karton č. 7, 8

Kabinet ministra 1918-1939, věcný

karton č. 42

Telegramy došlé 1931-1934

Telegramy odeslané 1931-1934

Trezorové spisy II/1

1933

II. sekce

karton č. 825

IV. sekce

karton č. 405, 680, 1017

Národní archiv České republiky, Praha

Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřižkový archiv I. (1916-1944)

karton č. 856-859, 954, 950, 965, 981, 1007

Presidium Ministerstva vnitra

225-887-35

Masarykův ústav-Archiv Akademie věd České republiky, Praha, Archiv Ústavu Tomáše G. Masaryka

Edvard Beneš I

karton č. 95, 97, 98, 99, 217

Archiv České Národní banky, Praha

Národní banka Československá

Protokoly bankovní rady Národní banky Československé 1931-1933

Živnostenská banka

Přílohy ke schůzím správní rady Živnostenské banky 1931

Vojenský ústřední archiv, Praha

Vojenská kancelář prezidenta republiky 1919-1939

karton č. 118

Vydané prameny

Vydané prameny institucionální povahy

Edice diplomatických dokumentů

Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. Dokumente zur ungarischen Außenpolitik, hrsg. von Maria Ádám, Gyula Juhász, Lajos Kerekes, Budapest 1966

Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945

Serie B, Bd. 16, 17, 19, 20, 21, Göttingen 1981-1983

Serie C, Bd. I/1, I/2, II/1, II/2, III/1, Göttingen 1971-1973

Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938

7. Bde, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1993-2006

Bd. 8, Österreich im Zentrum der Mitteleuropapläne, 12. September 1931 bis 23. Februar 1933, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Wien 2009

Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint Germain en Laye, Nr. 379 der Beilagen der Stenographischen Protokolle der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, Bd.1, Wien 1919

I Documenti diplomatici italiani

Settima serie: 1922-1935, volume 14 (16. luglio 1933-17.marzo 1934), Roma 1989

Documents on British Foreign Policy 1919-1939

Series 2

Volume 5, London 1956

Volume 6, London 1956

Dokumenty československé zahraniční politiky. Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920, Sv. 1 (listopad 1918 – červen 1919), ed. Jindřich Dejmek a kol., Praha 2001

Foreign Relations of the United States, dostupné online <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>

1933, Volume 1, 1934, Volume 2

Vydané prameny institucionální provenience ostatní

Akten der Reichskanzlei Weimarer Republik, hrsg. für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften von Karl Dietrich Erdmann für das Bundesarchiv von Hans Booms

Die Kabinette Brüning I. u. II., 30. März 1930 bis 30. Mai 1932, Bd. 1, 30. März 1930 bis 28. Februar 1931, Dokumente Nr. 1 bis 252, bearb. von Tilman Koops, Boppard am Rhein 1982

Das Kabinett von Papen, 1. Juni bis 3. Dezember 1932, Bd. 1, 1. Juni bis September 1932, Dokumente Nr. 1 bis 129; Bd. 2, September-Dezember 1932, Dokumente Nr. 130 bis 240, beab. von Karl Heinz Minuth, Boppard am Rhein 1989

Regierung Hitler, Teil 1, 1933/34, Bd. 1, 30. Januar 1933 bis 31. August 1934, bear. von Karl-Heinz Minuth, Boppard am Rhein 1983

Das Braunbuch. Hakenkreuz gegen Österreich, hrsg. von. Bundeskanzleramte. Büro des Bundesministers für Sicherheitswesen, Wien 1933

Der Führer bin ich selbst“. Engelbert Dollfuss-Benito Mussolini Briefwechsel. Überarbeitete und ergänzte Neuauflage der Broschüre „Der geheime Briefwechsel Dollfuss-Mussolini“ (Wien 1949). Mit weiterführenden Beiträgen zum Austrofaschismus von Emmerich Tálos und Wolfgang Maderthaner, Wien 2004

Die Erhebung der österreichischen Nationalsozialisten im Juli 1934. Akten der Historischen Kommission der Reichsführer SS, Wien 1984

Die erste österreichische Republik im Spiegel zeitgenössischer Quellen, hrsg. von Francis-Ludwig Carsten, Wien, Graz, Köln 1988

Die Juli-Revolution. Das Eingreifen des österreichischen Bundesheeres zu ihrer Niederwerfung, Wien 1936

Die Protokolle der Reichsfraktion und des Fraktionsvorstands der deutschen Zentrumspartei 1926-1933, beab. von Rudolf Morsey, Mainz 1964

Die Verfassungsreform von 1929. Dokumente und Materialien zur Bundesverfassungs-Novelle von 1929, hrsg. von Klaus Berchtold, 2 Bde, Wien 1978

Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1918-1928, hrsg. von Christine Klusacek, Kurt Stimmer, Wien, München 1984

Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1928-1938, hrsg. von Christine Klusacek, Kurt Stimmer, Wien, München 1982

Dokumente zum Konflikt zwischen Deutschland und Österreich, hrsg. von Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, Wien 1934

Ergebnis der Landtagswahlen in Niederösterreich vom 24. April 1932, hrsg. von der Niederösterreichischen Landesdirektion, Wien 1932

Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuss. Mit einem Vorwort von Vizekanzler Dr. Adolf Schärf, erläuternder Text von Karl Hans Sailer. Anhang Aus den Memoiren Starhemburgs, Wien 1949, 2. unveränderte Auflage

Dollfuss im Spiegel des US-Akten: aus den Archiven des Secretary of State, Washington, bisher unveröffentlichte Berichte den US-Botschaften Wien, Berlin, Rom, London, Paris, Prag, hrsg. von Franz Goldner, Sankt Pölten 1979

Materialien zur österreichischen Bundesverfassung, Bd. 1, Länderkonferenzen 1919/20 und die Verfassungsfrage, hrsg. von Felix Ermacora unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 2, Die Entstehung der Bundesverfassung. Dokumente der Staatskanzlei über allgemeine Fragen der Verfassungsreform, hrsg. unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 3, Materialien und Erläuterungen: Die Aufgabenverteilung zwischen Bund und Ländern, Wien 1986; Bd. 4, Die Sammlung der Entwürfe zur Staats- und

Bundesverfassung, Wien 1990; Bd. 5, Register zu den Materialien der Entstehung der Bundesverfassung 1920, (gemeinsam mit Alexander Pelzl), Wien 1993

Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, eingeleitet und hrsg. von Klaus Berchtold, Wien 1966

Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei 1932-1934, hrsg. von Walter Goldinger, Wien, München 1980, (Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte hrsg. im Auftrag der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor – Körner – Stiftungsfonds und der Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1918-1938 von Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Gesamtedaktion der Reihe Isabella Ackerl, Bd. 2)

Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuß, Bd. 1-7, beab. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1980-1986

Statistisches Handbuch für die Republik Österreich 12, 1931, Wien 1932

Stenographisches Protokoll der konstituierenden Sitzung der Nationalversammlung der deutschen Abgeordneten, Wien am 21. Oktober 1918, o. E, o. J

Stenographische Protokolle, 1. Republik, Stenographische Protokoll der 5. Sitzung der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich, I. Session (21. Oktober 1918-16. Februar 1919), o. E, o. J

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Nationalrates der Republik Österreich III. Gesetzgebungsperiode (18. Mai 1927-1. Oktober 1930), Bd. 3, 1929 bis 1930, 98. bis 148. Sitzung, Wien 1930

IV. Gesetzgebungsperiode, Bd. 2, 1931-1932, 46. bis 101. Sitzung, Wien 1932; Bd. 3, 1932 bis 1934, 102. bis 146. Sitzung, Wien 1934

Prameny osobní povahy, dobové spisy, články v dobových periodikách

ANSCHÜTZ, Gerhard, Die Verfassung des deutschen Reiches vom 11. August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, Berlin 1933

BAUER, Otto, Der 24. April, in: Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift 25, 1932, Nr. 5, s. 189-193

BAUER, Otto, Aufstand der österreichischen Arbeiter, Prag 1934, 2. Auflage

BAUER, Otto, Werkausgabe, hrsg. von Arbeitsgemeinschaft für die Geschichte der Österreichischen Arbeiterbewegung, hrsg. Komitee Manfred Ackermann, Bd. 5, 7, Wien 1978, 1979

BENEŠ Edvard, Naše revoluce. Konference míru. Směrnice naší zahraniční politiky 30. září 1919, in: Edvard Beneš, Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z r. 1919-1924, Praha 1924, s. 7-32

BENEŠ, Edvard, Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa, Díl. 2, Praha 1930

BENEŠ, Edvard, Anšlus nebo nová Evropa? Výklad čsl. ministra zahraničních věcí Dr. Edvarda Beneše v zahraničních výboru Poslanecké sněmovny a Senátu dne 23. dubna 1931, Praha 1931

BENEŠ, Edvard, Das österreichisch-deutsche Abkommen. Exposé des Ministers der auswärtigen Angelegenheiten Edvard Beneš über die Vorschläge zur Lösung der europäischen Volkswirtschaftskrise, Prag 1931

BENEŠ, Edvard, Boj o mír a bezpečnost státu. Československá zahraniční politika v projevech dra. Edvarda Beneše, Praha 1934

BENEŠ, Edvard, Cirkulární telegramy. 1920-1935. Z dokumentů Archivu ministerstva zahraničních věcí k vydání připravil Jindřich Dejmek, Praha 2002

BISCHOFF, Norbert, Österreichische Außenpolitik 1918-1928, in: 10 Jahre Wiederaufbau. Die staatliche, kulturelle und wirtschaftliche Entwicklung der Republik Österreich 1918-1928, hrsg. von Wilhelm Exner, Wien 1928, s. 23-34

BLEIBTREU, Attilio Renato, Der Heldenkanzler, Wien 1934

BLEIBTREU, Attilio Renato, Unser (Emil) Fey. Ein Bild des Helden, Wien 1934

BRÜNING, Heinrich, Memoiren 1918-1934, Stuttgart 1970

CURTIUS, Julius, Das Scheitern des Zollunionplans von 1931, Heidelberg 1947

CURTIUS, Julius, Sechs Jahre Minister der Deutschen Republik, Heidelberg 1948

CURTIUS, Julius, Der Young Plan. Entstehung und Wahrheit, Stuttgart 1950

DANNEBERG, Robert, Die Gemeinderatswahlen im Lichte der Zahlen, in: Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift 25, 1932, Nr. 6, s. 246-255, Nr. 7, s. 312-325, Nr. 8-9, s. 373-385

DEUTSCH, Julius, Ein weiter Weg. Lebenserinnerungen, Zürich, Leipzig, Wien 1960

Die Briefe Franz Kleins aus der Zeit seiner Mitwirkung in der österreichischen Friedendelegation, Mai-August 1919, hrsg. von Fritz Fellner, Heidrun Maschl, Salzburg 1977

Dollfuss an Oesterreich. Eines Mannes Wort und Ziel, hrsg. von Edmund Weber, Wien 1935

DOLLFUSS, Eva, Mein Vater, Hitlers erstes Oper, Wien, München 1994

EDER, Julius, Kanzler Dollfuss, seine österreichische Sendung, Wien 1933

EDER, Julius, Zwei Jahre Dollfuss. Zum 20. Mai 1934, Wien 1934

EISENSTECKEN, Hans, WEITHALER, Ludwig, Kamerad Dollfuss. Mit dem Bundeskanzler an der Front, Innsbruck 1935,

ELLENBOGEN, Wilhelm, Ausgewählte Schriften, hrsg. von Norbert Leser, Wien 1983

FLOTOW, Ludwig von, November 1918 auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherrn von Flotow, des letzten Chefs des Österreichisch-Ungarischen Auswärtigen Dienstes 1895-1920, Wien, Graz, Köln 1982

FRANK, Hans, Im Angesicht des Galgens, Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse; geschrieben im Nürnberger Justizgefängnis, München 1953

FRANKE, Karl, Deutschösterreichs Zukunft. Politische und Wirtschaftliche Ausblicke, Wien 1919

FUNDER, Friedrich, Als Österreich den Sturm bestand. Aus der Ersten in die Zweite Republik, Wien, München 1957

GEDYE, George, Als die Bastionen fielen. Die Errichtung der Dollfuss-Diktatur und Hitlers Einmarsch in Wien und den Sudeten. Eine Reportage über die Jahre 1927 bis 1938, Wien 1981

GEISSERT, Otto, Bundeskanzler Dr. Engelbert Dollfuss, Wien 1933

GOEBBELS, Josef, Tagebücher, Bd. 2, 1930-1934, hrsg. von Ralf Georg Reuth, München, Zürich 1992

GUNTHER, John, Evropa – jaká je, Praha 1936, 4. vydání

HANUSCH, Ferdinand, Der Mann und sein Werk, hrsg. von der österreichischen Gewerkschaftskommission, Wien 1924

HEIDERICH, Franz, Die Wirtschaftskräfte Deutschösterreichs, Wien 1919, (Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Nr. 17)

HELMER, Oskar, 50 Jahre erlebte Geschichte, Wien o. j (1957)

HERTZ, Friedrich, Ist Österreich lebensfähig? Wien 1921

HILDEBRAND, Klaus von, Engelbert Dollfuss, ein katholischer Staatsmann, Salzburg 1934

HITLER, Adolf, Mein Kampf, München 1939

Hitler. Reden und Proklamationen. Kommentiert von einem deutschen Zeitgenossen. Bd. 1, Triumph, Erster Halbband 1932-1934, hrsg. von Max Domarus, München 1963

CHMELÁŘ, Josef, Jedenácté shromáždění Společnosti národů. Briandův projekt Evropské unie, in: Zahraniční politika 9, 1930, II. díl, s. 1005-1015

CHMELÁŘ, Jan, Květnová jednání v Ženevě, in: Zahraniční politika 10, 1931, I. část, s. 315-322

CHMELÁŘ Josef, Tardieuův plán středoevropské spolupráce, Zahraniční politika 11, 1932, I. část, s. 185-192

KNOLL, August, Dollfuss schafft Arbeit, Wien 1933

KNOLL, August, Von Seipel zu Dollfuss. Eine historisch-soziologische Studie, Wien 1934

KOBR, Miloš, Hungary's War, London 1943

KREISKY, Bruno, Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten, Berlin 1987

KROFTA, Kamil, Diplomatický deník 1919-1922. K vydání z autorova rukopisu připravil a úvodní studii, poznámkami a přílohami opatřil Jindřich Dejmek, Praha 2009

LAYTON, Walter, RIST, Charles, Die Wirtschaftslage Österreichs, Wien 1925, Francouzská verze La Situation Économique de L'Autriche, Genève 1925, uložena v: AMZV, II. sekce, karton č. 822

LEDERER, Max, Grundriss des österreichischen Sozialrechtes, Wien 1929

LORENZ, Reinhold, Der Staat wider Willen. Österreich 1918-1938, Berlin 1943, 3. Auflage

LUDWIG, Eduard, Österreichische Sendung im Donauraum. Die letzten Dezennien österreichischer Innen- und Außenpolitik, Wien 1954

MALETA, Alfred, Bewältigte Vergangenheit. Österreich 1932-1945, Graz, Wien, Köln 1981

MANTOUX, Paul, Les Délibérations du Conseil des Quatre (24 mars-28 juin). Notes de l'Officier Interprète, Paris 1955

MAURER, Hans, Kanzler Dollfuss, Graz, Wien 1934

MENSHENGEN, Karl, Deutschösterreichs wirtschaftliche Zukunft, Olmütz 1919

MESSNER, Johannes, Dollfuss, Innsbruck 1935

PAPOUŠEK, Jaroslav, Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské, in: Zahraniční politika 10, 1931, s. 362-382

PAPOUŠEK, Jaroslav, Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské, Praha 1931

PAPOUŠEK, Jaroslav, Edvard Beneš, Třicet let práce a boj pro národ i stát, Praha 1934

PERTINAX, (pseudonym sociálního demokrata Otto Leichtera), Österreich 1934. Geschichte einer Kontrerevolution, Zürich 1935

PÜNDER, Hermann, Politik in der Reichskanzlei. Aufzeichnungen aus den Jahren 1929-1932, hrsg. von Thilo Vogelsang, Stuttgart 1961

RENNER, Karl, Österreich von der Ersten zur Zweiten Republik, Wien 1953

RINTELEN, Anton, Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Grossdeutschland, München 1941

SEIPEL, Ignaz, Kampf um die österreichische Verfassung, Leipzig, Wien 1930

SELBY, Walford, Diplomatic Twilight 1930-1940, London 1953

SCHÄRF, Adolf, Erinnerungen aus meinem Leben, Wien 1963

SCHILDER, Siegfried, Der Streit um die Lebensfähigkeit Österreichs, Stuttgart 1926

SCHNEIDMADL, Heinrich, Über Dollfuss zu Hitler. Ein Beitrag zur Geschichte des 12. Februar 1934. Mit einem Vorwort von Ernst Winkler, Wien 1964

SCHUSCHNIGG, Kurt, Dreimal Österreich, Wien 1937

SCHUSCHNIGG, Kurt, Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlußidee, Wien, München 1988

So sprach Kanzler, Aus seinen Reden zusammengestellt von Anton Tautscher, Wien 1935

SPANN, Othmar, Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft gehalten im Sommersemester 1920 an der Universität Wien, Leipzig 1921,

SPANN, Othmar, Gesellschaftlehre, Leipzig 1923, 2. Auflage

STARHEMBERG, Ernst Rüdiger, Memoiren. Mit einer Einleitung von Heinrich Drimmel und einem Nachwort von Heinrich R. Starhemberg, Wien, München 1971

STOLPER, Gustav, Deutschösterreich als Sozial- und Wirtschaftsproblem, München 1921

STRAKOSCH, Siegfried, Der Selbstmord eines Volkes. Wirtschaft in Österreich, Wien, Leipzig, München 1922

STROBL, Ludwig, Unser Kanzler Dr. Dollfuss als Agrarier, Wien 1933

STŘÍBRNÝ, Jiří, Kramářův soud nad Benešem, Praha 1939

STURM, Joachim, Unser Kanzler. Ein Jahr Regierung Dollfuss, Wien 1933

Unterhändler des Vertrauens. Aus den nachgelassenen Schriften von Sektionschef Dr. Richard Schüller, hrsg. von Jürgen Nautz, Wien, München 1990

VANSITTART, Robert Gilbert, The Mist Procession. The autobiography of Lord Vansittart, London 1958

WEBER, Edmund, Dollfuss an Oesterreich. Eines Mannes Wort und Ziel, Wien 1935

WINKLER, Franz, Diktatur in Oesterreich, Zürich 1935

Zum Wort gemeldet: Otto Bauer, hrsg. und eingeleitet von Heinz Fischer, Wien, Frankfurt, Zürich 1970

Zwei Jahre Aufbauwerk der Regierung Dr. Dollfuss, Wien 1934, (bez autora)

Dobová periodika, noviny

Acht-Uhr-Blatt. Abendausgabe der Neuen Zeitung 1933

Arbeiter-Zeitung 1918, 1931-1933

Das Kleine Blatt 1931-1934

Die Neue Zeitung 1931-1933

Germania 1932

Jahrbuch für auswärtige Politik, internationale Wirtschaft, Kultur, Weltverkehr und Völkerrecht 3, 1931

Lidové listy 1932-1934

(Linzer)Tagespost 1932, 1934

Neue Freie Presse 1931-1934

Prager Presse 1931-1934

Prager Tagblatt 1933, 1934

Právo lidu 1932-1934
Pražský večerník (příloha Lidových listů) 1932-1933
Reichspost 1929, 1931-1934
Staatskorrespondenz 1931
Večerník Práva lidu 1933
Wiener Sonn- und Montags-Zeitung 1931-1932
Wiener Zeitung 1931-1934
Zahraniční politika 1922, 1931-1934

Odborná literatura

ACKERL, Isabella, Die Großdeutsche Volkspartei 1920-1934. Versuch einer Parteigeschichte, Phil. Dissertation, Wien 1967

ÁDAM, Magda, Richtung Selbstvernichtung. Kleine Entente 1920-1938, Budapest, Wien 1988

ADAMS, Henry M., ADAMS, Robin K., Rebel Patriot: A biography of Franz Papen, Santa Barbara 1987

AICHINGER, Marion, Die Diskussion um die Lebensfähigkeit der Ersten Republik (insbesondere Gustav Stolper und Friedrich Hertz) 1919-1931, Diplomarbeit, Wien 1990

ALBRECHT-CARRIÉ, René, Italy at the Paris Peace Conference, New York 1938

ALMOND, Gabriel, VERBA, Sidney, The Civic Culture Revisited, ed, by Gabriel Almond, Sidney Verba, Boston 1980

ALMOND, Gabriel, VERBA, Sidney, The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton 1963

ANDICS, Hellmut, 50 Jahre unseres Lebens. Österreich Schicksal seit 1918, Wien 1968, 2. Auflage

ANDICS, Hellmut, Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918-1938, Wien 1962

AUER, Johann, Seipels Verhältnis zu Demokratie und autoritärer Staatsführung, Phil. Dissertation, Wien 1963

BALDERSTON, Theo, Economisc and Politisc in the Weimar Republic, Cambridge 2002

BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, Praha 2004

BALLESTREM, Karl, OTTMAN, Hennig, Politická filozofie 20. století, Praha 1993

KAMPITS, Peter, Malé dějiny rakouské filozofie. Mezi zdáním a skutečností, Praha 1995

BÄRNTHALER, Irmgard, Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation, Wien 1971

BAUER, Kurt, Elementar-Ereignis. Die österreichischen Nationalsozialisten und der Juliputsch 1934, Wien 2003

- BAUMONT, Maurice**, De Rethondes à Stresa (1918-1935), Paris, b. r. (1957).
- BEER, Siegfried**, „Unmoralische Anschluss“. Britische Österreichpolitik zwischen Containment und Appeasement, Wien, Graz, Köln 1988
- BECHER, Walter**, Der Blick aufs Ganze. Das Weltbild Othmar Spanns, München 1988
- BENNETT, Edward W.**, German Rearmament and the West 1932-1933, Princeton 1979
- BENNETT, Edward**, Germany and the Diplomacy of Financial Crisis 1931, Cambridge 1961
- BERGER, Barbara**, Ernst Rüdiger Fürst Starhemberg. Versuch einer Biografie, Phil. Dissertation, Wien 1967
- BERGER, Peter**, Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert, Wien 2007
- BERG-SCHLOSSER, Dirk**, Politische Kultur. Eine neue Dimension politikwissenschaftlicher Analyse, München 1972
- BERCHTOLD, Klaus**, Verfassungsgeschichte der Republik Österreich, Bd. 1: 1918-1933. Fünfzehn Jahre Verfassungskampf, Wien, New York 1998
- BERTOLASO, Marco**, Erste Runde im Kampf gegen Hitler? Frankreich, Großbritannien und die österreichische Frage 1933-34, Hamburg 1995
- BINDER, Dieter Anton**, Dollfuß und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Ständestaates in den Jahren 1933/34, Graz 1979, (Dissertationen der Universität Graz 43)
- BINDER, Dieter-Anton, BRUCKMÜLLER, Ernst**, Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918-2000, Wien 2005
- BLAICH, Fritz**, Der Schwarze Freitag. Inflation und Wirtschaftskrise, München 1990
- BOTZ, Gerhard**, Gewalt in der Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche, Unruhen in Österreich 1918 bis 1938, München 1983, 2. Auflage
- BRACHER, Karl Dietrich**, Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Machtverfall in der Demokratie, Villingen 1955
- BRAUNEDER, Wilhelm**, Österreichische Rechtsgeschichte, Wien 2003
- BROKLOVÁ, Eva**, Politická kultura německých aktivistických stran v Československu (1918-1938), Praha 1999
- BRUCKMÜLLER, Ernst**, Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse, Wien, Köln, Graz 1996, 2. Auflage, (Studien zu Politik und Verwaltung, hrsg. von Christian Banner, Wolfgang Mantl, Manfred Welan, Bd. 4)
- BRUCKMÜLLER, Ernst**, Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung, Wien, Köln, Graz 1984, (Studien zu Politik und Verwaltung, hrsg. von Christian Banner, Wolfgang Mantl, Manfred Welan, Bd. 4)
- BRÜGEL, Johann Wolfgang**, Češi a Němci 1918-1938, Praha 2006

- BRUSATTI, Alois**, Österreichische Wirtschaftspolitik von Josephinismus zum Ständestaat, hrsg. von Institut für angewandte Sozial- und Wirtschaftsforschung, Wien 1965
- BULLOCK, Alan**, Hitler. Eine Studie über Tyrannei, Düsseldorf 1953
- BURGWYN, James**, Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918-1940, Westport, Connecticut, London 1997
- BURGWYN, James**, The Legend of Mutilated Victory: Italy, the Great War and the Paris Peace Conference, London 1993
- BUTSCHEK, Felix**, Statistische Reihen zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Die österreichische Wirtschaft seit der industriellen Revolution, Wien 1999
- BYSTRICKÝ, Valerián, DEÁK, Ladislav**, Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932-1933, Bratislava 1973
- CAMPBELL, Gregory Fenton**, Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia, Chicago, London 1975
- CAMPUS, Elisa**, The Little Entente and the Balkan Alliance, Bukaresti 1978
- CARSTEN, Francis Ludwig**, Faschismus in Österreich. Von Schönerer zu Hitler, München 1977
- CLEMENZ, Manfred**, Gesellschaftliche Ursprünge des Faschismus, Frankfurt am Main 1972
- CROMER, Claudia**, Die Vereinigten Staaten von Amerika und die Frage Kärnten 1918-1920, Klagenfurt 1970
- Československo a střední Evropa v meziválečném období**. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 3-1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1996
- Das Jahr 1934**: 12. Februar. Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938, Bd. 2)
- Das Jahr 1934**: 25. Juli. Protokoll des Symposiums in Wien am 8. Oktober 1974, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938, Bd. 3)
- DEDERKE, Karlheinz**, Reich und Republik Deutschland, Stuttgart 1991, 6. Auflage
- DEJMEK, Jindřich**, Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta. Studie z dějin československé zahraniční politiky a diplomacie 1936-1938, Praha 1998
- DEJMEK, Jindřich**, Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově (1918-1938), Praha 2003

- DEJMEK, Jindřich**, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884-1935), Praha 2006
- DEJMEK, Jindřich**, Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948) Praha 2008
- Die Habsburger Monarchie 1848-1918**, Bd. 1., Die wirtschaftliche Entwicklung, hrsg. hrsg. von Alois Brusatti, Wien 1973
- Die Habsburgermonarchie 1848-1918**, Bd. 7, Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband, Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften, hrsg. von Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Wien 2000
- Die Weimarer Republik 1918-1933**. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans-Adolf Jacobsen, Bonn 1989, 2. Auflage
- Die wirtschaftliche Neuordnung in Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit**, hrsg. von Alice Teichova, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996
- DUSEK, Peter, PELINKA, Anton, WEINZIERL, Erika**, Zeitgeschichte im Aufriß. Österreich seit 1918. 50 Jahre Zweite Republik, Wien 1995, 4. ergänzte Auflage
- EICHENGREEN, Barry**, Golden Fetters. The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939, Oxford 1992
- EICHSTÄDT, Ulrich**, Von Dollfuss zu Hitler. Geschichte des Anschlusses Österreichs, Wiesbaden 1955
- ENDERLE, Peter**, Die ökonomischen und politischen Grundlagen der Römischen Prokollé aus dem Jahre 1934, Phil. Dissertation, Wien 1979
- ERDMANN, Karl Dietrich**, Gustav Stresemann the Revision of Versailles and the Weimar parliamentary System, London 1980
- ERMACORA, Felix**, Österreichische Verfassungslehre. Grundriß eines Studienbuchs, Wien, Stuttgart 1970
- ERMACORA, Felix**, St. Germain und die Folgen, München, Wien 1989
- ESSEN, Andrzej**, Polska a Mala ententa 1920-1938, Warszawa, Krakow 1992
- EYCK, Erich**, Geschichte der Weimarer Republik, 2. Bde, Stuttgart 1956
- FALTER, Jürgen**, Hitlers Wähler, München 1991
- FANTL, Jindřich**, Edvard Beneš, I. díl, Praha 1992
- Februar 1934. Ursachen, Fakten, Folgen**. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposion des Dr. Karl-Renner Instituts abgehalten vom 13. bis 15. Februar 1984 in Wien hrsg. von Helge Zoitl, Wien 1984
- FEST, Joachim**, Hitler. Eine Biographie, Frankfurt am Main, Berlin, Wien 1973
- FIBICH, Alexander**, Die Entwicklung der österreichischen Bundesausgaben in der Ersten Republik, Phil. Dissertation, Wien 1977
- Francie a zrození Československa**. Společná cesta k demokratické Evropě (1914-1925). Katalog výstavy. Le Naissance de la Tschécoslovaquie et la France un chemin

commun vers une Europe démocratique. Catalogue D'Exposition, ed. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, Praha 2008

FROMMELT, Reinhard, Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925-1933, Stuttgart 1977

GAJANOVÁ, Alena, ČSR a středoevropská politika velmocí, Praha 1967

GALANDAUER, Jan, Karel I. Poslední český král, Praha 1998

GARSCHA, Winfried, Die Deutsch-Österreichische Arbeitsgemeinschaft. Kontinuität und Wandel deutscher Anschlusspropaganda und Angleichungsbemühungen vor und nach der nationalsozialistischen „Machtergreifung“, Wien 1984

GEHL, Jürgen, Austria, Germany and the Anschluß 1931-1938, London 1963

Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954,

GESSNER, Dieter, Die Weimarer Republik, Darmstadt 2002

GIEFING, Martha Maria, Die Organisation des österreichischen Auswärtigen Dienstes in den Jahren 1918 bis 1938, Phil., Dissertation Wien 1990

GOLDINGER, Walter, Geschichtliche Ablauf der Ereignisse in Österreich 1918-1945, in: Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 15-288

GOLDINGER, Walter, Geschichte der Republik Österreich, Wien 1962

GOLDINGER, Walter, BINDER, Dieter, Geschichte der Republik Österreich 1918-1938, Wien, München 1992

GRAML, Hermann, Zwischen Stresemann und Hitler. Die Außenpolitik der Präsidialkabinette Brüning, Papen, Schleicher, München 2001

GREVELHÖRSTER, Ludger, Kleine Geschichte der Weimarer Republik 1918-1933. Ein problemgeschichtlicher Überblick, Münster 2002

GULICK, Charles, Österreich von Habsburg zu Hitler, Wien 1976

Gustav Stresemann, hrsg. von Wolfgang Michalka, Lee Marschall, Darmstadt 1982

HAAS, Alexander, Die vergessene Bauernpartei. Der Steierische Landbund und sein Einfluß auf die österreichische Politik 1918-1934, Graz, Stuttgart 2001

HAFFNER, Sebastian, Anmerkungen zu Hitler, Frankfurt am Main 1978

HAFNER, Herta, Der sozio-ökonomische Wandel der österreichischen Staatsangestellten 1914-1924, Phil. Dissertation. Wien 1991

HÁJEK, Jan, LACINA, Vlastislav, Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy, Praha 2002

Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995

HANDŽÁRIK, Julius, Trianonské trauma. Sprisahanie proti republike? Bratislava 2009

HANISCH, Ernst, Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918-1938, Wien, Salzburg 1977

HANISCH, Ernst, Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert, Wien 1994

HANISCH, Ernst, Der große Illusionist. Otto Bauer (1881-1938), Wien, Köln, Weimar 2011

HANNAK, Jacques, Karl Renner und seine Zeit. Versuch einer Biographie, Wien 1965

HANNAK, Jacques, Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe. Porträt eines Repräsentanten der verlorenen Mitte, Wien, Frankfurt, Zürich 1966

HASIBA, Gernot, Die zweite Bundes-Verfassungsnovelle von 1929, Wien 1976

HAUTMANN, Hans, Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der Kommunistischen Partei Deutsch-Österreich, Wien 1971

HAUTMANN, Hans, KROPF, Rudolf, Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945. Sozialökonomische Ursprünge ihrer Ideologie und Politik, Wien 1976, 2. korrigierte und ergänzte Auflage, (Schriftenreihe des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung, Bd. 4)

HAVLÍČEK, František, Edvard Beneš - Člověk, sociolog, politik, Praha 1991

HEYDE, Phillip, Das Ende der Reparation. Deutschland, Frankreich und der Youngplan 1929-1932, Paderborn, München, Wien, Zürich 1998

HILDEBRAND, Klaus, Das Dritte Reich, Oldenburg 1991

HILDEBRAND, Klaus, Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945. Studienausgabe, München 2008

HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír, Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě, Brno 2004

HLOUŠEK, Vít, Konflikt versus konsensus. Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860-2006, Brno 2008

HOEGNER, Wilhelm, Die verratene Republik. Deutsche Geschichte 1919-1933, Frankfurt am Main 1989

HOENSCH, Jörg K., Geschichte Ungarns 1867-1983, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1984

HÖHNE, Heinz, Die Zeit der Illusionen. Hitler und die Anfänge des Dritten Reiches 1933-1936, Düsseldorf 1991

HOLTMANN, Everhard, Zwischen Unterdrückung und Befriedung. Sozialistische Arbeiterbewegung und autoritäres Regime in Österreich 1933-1938, Wien 1978, (Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte, hrsg. im Auftrag der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1918 bis 1938 von Rudolf Neck, Adam Wandruzska, Gesamtdirektion der Reihe Isabella Ackerl, Bd. 1)

HÖMIG, Herbert, Brüning – Kanzler in der Krise der Republik. Eine Weimarer Biographie, Paderborn, Wien, München, Zürich 2000

HÖMIG, Herbert, Brüning. Politiker ohne Auftrag. Zwischen Weimarer und Bonner Republik, Paderborn, Wien, München, Zürich 2005

HOOR, Ernst, Österreich 1918-1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner, Wien, München 1966

HÖPFNER, Hans-Paul, Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik, Frankfurt am Main, Bern 1983

HOUSKA, Ondřej, Praha proti Římu, Československo-italské vztahy 1922-1929, Praha 2011

HOVI, Kalervo, Cordon Sanitaire or Barriere de l'Est? The Emergence of the New Eastern European Alliance Policy 1917-1919, Turku 1974

HOVI, Kalervo, Alliance de revers. Stabilisation of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919-1921, Turku 1984

HRONSKÝ, Marián, Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920, Bratislava 1998

HUBERT, Rainer, Schober. „Arbeitermörder“ und „Hort der Republik“. Biographie eines Gestrigen, Wien, Köln 1990

IORDACHE, Nicolae, La Petite Entente et l'Europe, Genève 1977

IRMANOVÁ, Eva, Maďarsko a versailleský mírový systém, Ústí nad Labem 2002

JACOBSEN, Hans Adolf, Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938, Frankfurt am Main, Berlin 1968

JAGSCHITZ, Gerhard, Die Jugend des Bundeskanzlers Dr. Engelbert Dollfuss. Ein Beitrag zur geistig-politischen Situation der sogenannten „Kriegsgeneration“ des 1. Weltkrieges, Phil. Dissertation, Wien 1967

JAGSCHITZ, Gerhard, Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich, Graz, Wien, Köln 1976

JAKUBEC, Ivan, Železnice a labská přeprava ve střední Evropě 1918-1938. Dopravněpolitické vztahy Československa, Německa a Rakouska v meziválečném období, Praha 1997

JANČÍK, Drahomír, Malá dohoda a Německo. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska v první polovině 30. let, Praha 1990

JARAUSCH, Konrad Hugo, The Four Power Pact, Madison 1965

JEŘÁBEK, Martin, Konec demokracie v Rakousku 1932-1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie, Praha 2004

JUHÁSZ, Gyula, Hungarian Foreign Policy 1919–1945, Budapest 1979

KAMMERHOFER, Leopold, Niederösterreich zwischen den Kriegen. Wirtschaftliche, politische und kulturelle Entwicklung von 1918-1938, Baden 1987

KANN, Robert, Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches 1918, Bd. 2, Graz, Köln 1964

KATHREIN, Irmgard, Der Bundesrat in der Ersten Republik. Studie über die Entstehung und die Tätigkeit des Bundesrates der Republik Österreich, Wien 1983

KAUFMANN, Fritz, Sozialdemokratie in Österreich. Idee und Geschichte einer Partei. Von 1889 bis zur Gegenwart, Wien, München 1978

KENT, Bruce, The Spoils of War. The Politics, Economics, and Diplomacy of Reparations 1918-1932, Oxford 1989

KEREKES, Lajos, Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heimwehr, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1966

KEREKES, Lajos, Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918-1922, Budapest, Wien, Graz, Köln 1979

KERSHAW, Ian, Hitler: 1889-1936: Hybris, Praha 2004

KERSHAW, Ian, Hitler: 1936-1945. Nemesis, Praha 2004

KINDERMANN, Karl Gottfried, Hitlers Niederlage in Österreich. Bewaffneter NS-Putsch, Kanzlermord und Österreichs Abwehrsieg, Hamburg 1984, Anglická verze: Hitler's Defeat in Austria 1933-1934. Europe's First Containment of Nazi Expansionism, London-Boulder, Colorado 1984

KINDERMANN, Karl Gottfried, Österreich gegen Hitler. Europas erste Abwehrfront 1933-1938, Wien 2003

KINDLEBERGER, Charles P., Die Weltwirtschaftskrise. 1929-1939, München 1973

KLEINDEL, Walter, Österreich. Zahlen, Daten, Fakten, hrsg. bearbeitet und ergänzt von Isabella Ackerl, Günther K. Kodek, Wien 2007

KLEMPERER, Klemens von, Ignaz Seipel. Staatsmann einer Krisenzeit, Graz, Wien, Köln 1976

KLENNER, Fritz, Die österreichische Gewerkschaften. Vergangenheit und Gegenwartsprobleme. Mit einem Vorwort von Nationalrat Anton Proksch, Bd. 2, Wien 1953

KLÍMA, Michal, Volby a politické systémy v moderních demokraciích, Praha 1998

KLINGENSTEIN, Grete, Die Anleihe von Lausanne. Ein Beitrag zur Geschichte der Ersten Republik in den Jahren 1931-1934, Wien 1965

KLÖSCH, Christian, Des Führers heimliche Vasallen. Die Putschisten des Juli 1934 im Kärntner Lavanttal, Wien 2007

KLUGE, Ulrich, Der österreichische Ständestaat. Entstehung und Scheitern, Wien 1984

KLUGE, Ulrich, Bauern, Agrarkrise und Volksernährung in der europäischen Zwischenkriegszeit. Studien zur Agrargesellschaft und -wirtschaft der Republik Österreich 1918 bis 1938, Stuttgart 1988, (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte Nr. 86)

KNIPPING, Franz, Deutschland, Frankreich und das Ende der Locarno-Ära 1928-1931. Studien zur internationalen Politik in der Anfangsphase der Weltwirtschaftskrise, München 1987

KOLB, Eberhard, Die Weimarer Republik, München 2000, 5. Auflage

Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999

KOMAN, Georg, Die Deutschland- und Italienpolitik der Regierung Dollfuss. Österreich als Spielball der revizionistischen Grossmächte?, Phil. Diplomarbeit, Wien 1999

KOMLOS, John, The Habsburg Monarchy as a Custom Union, Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century, Guilford 1983

KRÜGER, Peter, Deutschland und die Reparationen 1918/19. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss, Stuttgart 1973

KRÜGER, Peter, Die Außenpolitik der Republik von Weimar, Darmstadt 1985

KRULIS-RANDA, Jan, Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931. Bemühungen um eine wirtschaftliche Annäherung Deutschland und Österreich, Zürich 1955

KULEMANN, Peter, Am Beispiel des Austromarxismus. Sozialdemokratische Arbeiterbewegung in Österreich von Hainfeld bis zur Dollfuss- Diktatur, Hamburg 1982, 2. Auflage

KURAL, Václav, Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938), Praha 1993

KVAČEK, Robert, Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933-1937, Praha 1966

LADNER, Gottlieb, Seipel als Überwinder der Staatskrise von Sommer 1922. Zur Geschichte der Entstehung der Genfer Protokolle vom 4. Oktober 1922, Wien 1964

LANG, Verena Hilde, Bundespräsident Miklas und das autoritäre Regime 1933-1938, Phil. Dissertation, Wien 1972

LANGE, Helmut, Julius Curtius (1877-1948). Aspekte einer Politikerbiographie, Phil. Dissertation, Kiel 1970

LEE, Marschall M., MICHALKA, Wolfgang, Germain Forgein Policy 1917-1933. Continuity or Break?, Leamington Spa, Hamburg, New York 1987

LEHMBRUCH, Gerhard, Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in Schweiz und in Österreich, Tübingen 1967

LEHNER, Oskar, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Mit Grundzügen der Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Linz 2007

- LEHNERT, Detlev**, Die Weimarer Republik. Parteienstaat und Massengesellschaft, Stuttgart 1999
- LEICHTER, Otto**, Otto Bauer. Tragödie oder Triumph, Wien, Frankfurt, Zürich 1970
- LESER, Norbert**, Zwischen Reformismus und Bolschewismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis, Wien, Frankfurt, Zürich 1968
- LILL, Frank Matthias**, Die Tschechoslowakei in der österreichischen Außenpolitik 1918-1938. Politische und wirtschaftliche Beziehungen, München 2006, (Quellen und Studien zur Geschichte und Kultur der Sudetendeutschen, Bd. 2).
- LONGERICH, Peter**, Deutschland 1918-1933. Die Weimarer Republik. Handbuch zur Geschichte, Hannover 1995
- LOW, Alfred**, The Anschluss 1918-1919 and the Paris Peace Conference, Philadelphia 1974
- LUTZ, Raphael**, Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart, München 2010
- MACKENZIE, Compton**, Dr. Beneš, Praha 1947
- MAI, Gunther**, Die Weimarer Republik, München 2009
- MANNES, Astrid Luise**, Heinrich Brüning, Leben, Wirken, Schicksal, München 1999
- MARKHOF-MAUTNER, Georg**, Major Emil Fey. Heimwehrführer zwischen Bürgerkrieg, Dollfuss-Mord und Anschluss, Graz, Wien 2004
- MÄRZ, Eduard**, Österreichische Bankenpolitik in der Zeit der großen Wende 1913-1923. Am Beispiel der Creditanstalt für Handel und Gewerbe, Wien 1981
- MASER, Werner**, Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit, München 1971
- MATSCH, Erwin**, Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (-Ungarn) 1720-1920, Wien, Graz, Köln 1980
- MATSCH, Erwin**, Der Auswärtige Dienst von Österreich (Ungarn) 1720-1920, Wien, Graz, Köln 1986
- MCLOUGHLIN, Finbarr**, Der Republikanischer Schutzbund und gewalttätige politische Auseinandersetzung in Österreich 1923-1934, Phil. Dissertation, Wien 1990,
- MIKOLETZKY, Hanns-Leo**, Österreichische Zeitgeschichte. Vom Ende der Monarchie bis zur Gegenwart, Wien, München 1969, 3. ergänzte Auflage KREISSLER, Felix, Von der Revolution zur Annexion. Österreich 1918-1938, Wien, Frankfurt, Zürich 1970
- MILLATZ, Alfred**, Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik, Bonn 1968, (Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Heft 66)
- MILLER, William James**, Engelbert Dollfuss als Agrarfachmann. Eine Analyse bäuerlicher Führungsbegriffe und österreichische Agrarpolitik 1918-1934, Wien, Köln 1989
- MÖLLER, Horst**, Die Weimarer Republik. Eine unvollendete Demokratie, München 2006, 8. Auflage

- MOLNÁR, Miklós**, A Concise History of Hungary, Cambridge 2009, 6th edition
- MOLT, Harro**, „...Wie ein Klotz inmitten Europas“. „Anschluß“ und „Mitteleuropa“ während der Weimarer Republik 1925-1931, Frankfurt am Main, Bern, New York 1986
- MOMMSEN, Hans**, Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang 1918 bis 1933, Berlin 1989
- MOMMSEN, Hans**, Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933, Berlin 2004
- MOMMSEN-RIEDL, Margareta**, Die Proporzdemokratie und der Fall Habsburg, Wien, Graz, Köln 1976
- MORAVCOVÁ, Dagmar**, Československo, Německo a evropská hnutí 1929-1932, Praha 2001
- MORAVCOVÁ, Dagmar**, Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918-1932, Praha 2006
- MÜLLER, Frank**, Die „Brüning-Papers“. Der letzte Zentrumskanzler im Spiegel seiner Selbstzeugnisse, Frankfurt am Main 1993
- NÉMETH, Alfred-Andreas**, Die Regierung Dollfuß aus ungarischer Sicht, Phil. Diplomarbeit, Wien 2007
- Neue Wege der Ideengeschichte**. Festschrift für Kurt Kluxen zum 85. Geburtstag, hrsg. von Frank Lothar Kroll, Paderborn, München, Wien, Zürich 1996
- NIEDHART, Gottfried**, Deutsche Geschichte 1918-1933. Politik in der Weimarer Republik und der Sieg der Rechten, Stuttgart 1994
- NIEDHART, Gottfried**, Die Außenpolitik der Weimarer Republik, München 2006, 2. Auflage
- NOLTE, Ernst**, Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen, München 1968
- NOLTE, Ernst**, Die Weimarer Republik zwischen Lenin und Hitler, München 2006
- NORTHEDGE, Frederick Samuel**, The League of Nations: it's Life and Times 1920-1946, Leicester 1986.
- NOVÁK, Miroslav**, Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia, Praha 1997
- NOVÁK, Miroslav**, Jakou demokracii pro nové demokracie? Konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země, Brno 2001
- ORMOS, Mária**, From Padua to the Trianon 1918-1920, Budapest 1990
- ORT, Alexander**, Dr. Edvard Beneš - evropský politik, Praha 1993
- Österreich 1918-1938**. Geschichte der Ersten Republik, 2 Bde, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983
- Österreich im 20. Jahrhundert**, Bd. 1. Von der Monarchie bis zur Zweiten Republik, hrsg. von Rolf Steininger, Michael Gehler, Wien 1997

- Österreichs Spitzendiplomaten zwischen Kaiser und Kreisky.** Biographisches Handbuch der Diplomaten des Höheren Auswärtigen Dienstes 1918 bis 1959, hrsg. von Rudolf Agstner, Gertrude Enderle-Burcel, Michaela Follner, Wien 2009
- PAMMER, Michael,** Entwicklung und Ungleichheit. Österreich im 19. Jahrhundert, Stuttgart 2002
- PAULEY, Bruce Frederick,** Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Steirischer Heimatschutz und österreichischer Nationalsozialismus 1918-1934, Wien 1972
- PAULEY, Bruce Frederick,** Der Weg in den Nationalsozialismus. Ursprünge und Entwicklung in Österreich, Wien 1988
- PAYNE, Stanley,** Geschichte des Faschismus, München, Berlin 2001
- PELINKA, Anton,** Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933 bis 1938, Wien, München, Zürich 1972
- PETERSEN, Jens,** Hitler-Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933-1936, München 1973
- PETZOLD, Joachim,** Franz von Papen. Ein deutsches Verhängnis, München 1995
- PLUMPE, Werner,** Wirtschaftskrisen. Geschichte und Gegenwart, München 2010, s. 81-92, (Beck, Wissen Nr. 2701)
- Political Culture and Political Development,** ed. by Lucian W. Pye, Sidney Verba, Princeton 1965
- Politická kultura v ČR,** ed. Emanuel Pecka, Praha 2000
- Politická kultura:** antropologie, sociologie, politologie, ed. Petr Skalník, Praha 2004
- Politische Kultur** in Deutschland. Bilanz und Perspektiven in Deutschland, hrsg. von. Dirk Berg-Schlosser, Jacob Schissler, Opladen 1987, (Politische Vierteljahrschrift, Sonderheft 18)
- Politische Kultur.** Politická kultura, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2007
- Politische Kultur/Politická kultura.** Deutschland-Tschechien, Německo-Česká Republika, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2004
- Politische Kultur.** Forschungsstand und Forschungsperspektiven, hrsg. von Samuel Salzborn, Frankfurt am Main 2009, (Politische Kulturforschung, hrsg. von Samuel Salzborn, Bd. 1)
- POOL, James,** Kdo financoval nástup Hitlera k moci 1919-1933, Praha 1998
- PRAŽÁK, Rudolf a kol.,** Dějiny Maďarska, Brno 1993
- PYTA, Wolfram,** Die Weimarer Republik, Opladen 2004
- RAFALSKI, Traute,** Italienischer Faschismus in der Weltwirtschaftskrise (1925-1936). Wirtschaft, Gesellschaft und Politik auf der Schwelle zur Moderne, Opladen 1984, (Schriften des Zentralinstituts für Sozialwissenschaftliche Forschung der Freien Universität Berlin, Bd. 45)

RATTLIFF, William, Faithful to the Fatherland. Julius Curtius and the Weimar Foreign Policy, New York, Bern, Frankfurt am Main, Paris 1990

RAUSCHER, Walter, Karl Renner. Ein österreichisches Mythos, Wien 1995

REICHEL, Peter, Politische Kultur in der Bundesrepublik, Opladen 1981

REICHERT, Günther, Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donauraum von 1933 bis 1938, München 1971

REICHOLD, Ludwig, Scheidewege einer Republik. Österreich 1918-1968, Wien 1968

REICHHOLD, Ludwig, Kampf um Österreich. Die Vaterländische Front und ihr Widerstand gegen den Anschluss. Eine Dokumentation. Mit einer Einleitung von Fritz Bock, Wien 1985

RENNHOFER, Friedrich, Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann. Eine biographische Dokumentation, Wien, Graz, Köln 1978

RITSCHL, Albrecht, Deutschlands Krise und Konjunktur 1924-1934. Binnenkonjunktur, Auslandsverschuldung und Reparationsproblem zwischen Dawes-Plan und Transfersperre, Berlin 2002

RÖDDER, Andreas, Stresemanns Erbe. Julius Curtius und die deutsche Außenpolitik 1929-1931, Paderborn, München, Wien, Zürich 1996

ROMPORTLOVÁ, Marta, ČSR a Maďarsko 1918-1938. Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně-politických vztahů, Brno 1986

ROMSICS Ignác, Trianonská mierová zmluva, Bratislava 2006

ROSS, Dieter, Hitler und Dollfuss. Die deutsche Österreichpolitik 1933-1934, Hamburg 1966

ROTHBARD, Murray N., America's Great Depression, Princeton 1963

RUMPLER, Helmut, Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches, Wien 1966

ŘÍCHOVÁ, Blanka, Přehled moderních politologických teorií, Praha 2000

SANDGRUBER, Roman, Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Wien 1995

SCOTT, George, The Rise and Fall of the League of Nations, London 1973

SEABURY, Paul, Die Wilhelmstrasse. Die Geschichte der deutschen Diplomatie 1930-1945, Frankfurt am Main 1956

SHEPHERD, Gordon, Engelbert Dollfuss, Graz, Wien, Köln 1961

SHUSTER, Richard J., German Disarmament after World War I. The diplomacy of international arms inspection 1920-1931, London, New York 2006

SCHAFRANEK, Hans, Sommerfest mit Preisschießen. Die unbekannte Geschichte des NS-Putsches im Juli 1934, Wien 2006

SCHAUSBERGER, Franz, Letzte Chance für die Demokratie. Die Bildung der Regierung Dollfuss I. im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie, Wien, Köln, Weimar 1993

SCHAUSBERGER, Franz, Ins Parlament, um es zu zerstören: das parlamentarische Agi(ti)eren der Nationalsozialisten in den Landtagen von Wien, Niederösterreich und Vorarlberg nach den Landtagswahlen 1932, Wien, Köln, Weimar 1995

SCHAUSBERGER, Norbert, Österreich 1918-1980. Mit einem ergänzenden Bericht von Rudolf Kirchschräger. Erinnerungen und Gedanken über Österreichs entscheidende Zeit, Graz, Wien 1980

SCHAUSBERGER, Norbert, Griff nach Österreich. Der „Anschluss“, Wien, München 1988, 3. Auflage

SCHUCH, Hanno, Franz Winkler. Gegen Austrofaschismus. Eine Studie zur politischen Situation der I. Republik und des Ständestaates 1918-1938, Phil. Dissertation, Wien 1987

SCHUCH, Manfred, Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie zur Zweiten Republik, Wien, München 2000

SCHUCH, Manfred, Der Weg zum Heldenplatz. Eine Geschichte der österreichischen Diktatur 1933-1938, Wien 2005

SCHMIDT, Rainer, Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1933-1939, Stuttgart 2002

SCHNELLER, Martin, Zwischen Romantik und Faschismus. Der Beitrag Othmar Spanns zum Konservatismus in der Weimarer Republik, Stuttgart 1970

SCHUBERT, Aurel, The Credit-Anstalt Crisis of 1931, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney 1991

SCHUHMAN, Manfred, Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die Auswirkung auf die europäische Politik, Phil. Dissertation, Wien 1967

SCHULZE, Hagen, Weimar. Deutschland 1917-1933, Berlin 1989, 3. Auflage

SIEGFRIED, Klaus-Jörg, Klerikalfaschismus. Zur Entstehung und sozialen Funktion des Dollfussregimes in Österreich. Ein Beitrag zur Faschismuskritik, Frankfurt am Main 1979

SIMA, Christian, Österreichs Bundesverfassung und Weimarer Reichsverfassung. Der Einfluß der Weimarer Reichsverfassung auf die österreichische Verfassung 1920 bis 1929, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1993

SKOVAJSA, Marek, Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky, Praha 2006

SLÁDEK, Zdeněk, Malá Dohoda 1919-1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty, Praha 2000

SONTHEIMER, Karl, Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918-1933, München 1967

- SONTHEIMER, Kurt**, Deutschlands Politische Kultur, München, Zürich 1990
- STADLER, Karl**, Hypothek auf die Zukunft. Entstehung der österreichischen Republik, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1968
- STEINER, Herbert**, Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918-1933. Bibliographische Bemerkungen, Wien 1968, (Marburger Abhandlungen zur Politischen Wissenschaft 11)
- STEINER, Herbert**, První rakouský vyslanec v Praze Ferdinand Marek. Jeho osudy v letech 1938-1947. Der erste österreichische Gesandte in Prag Ferdinand Marek. Sein Schicksal in den Jahren 1938-1947, Praha 1995
- STERN, Johannes**, Gustav Stolper als Kommentator der politischen und wirtschaftlichen Entwicklung Österreichs von 1914 bis 1925, Phil. Dissertation, Wien 1979
- STEUER, Leopold**, Südtirol zwischen Rom und Berlin 1919-1939, Wien-München-Zürich 1980
- STIEFEL, Dieter**, Arbeitslosigkeit. Soziale, politische und wirtschaftliche Auswirkungen am Beispiel Österreichs 1918-1938, Berlin 1988, (Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 31)
- STIEFEL, Dieter**, Die große Krise in einem kleinen Land: österreichische Finanz- und Wirtschaftspolitik 1929-1938, Wien, Graz, Köln 1988
- STIEFEL, Dieter**, Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise. Die Krise der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe 1931, Frankfurt am Main 1989
- STRENGE, Irene**, Machtübernahme 1933-Alles auf legalem Weg?, Berlin 2002
- STRMISKA, Maxmilián, FIALA, Petr**, Teorie politických stran, Brno 1998
- STOURZH, Gerald**, Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewusstsein im 20. Jahrhundert, Wien 1990
- SUPPAN, Arnold**, Jugoslawien und Österreich 1918-1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld, Wien, München 1996
- SUVAL, Stanley**, The Anschluß Question in the Weimar Era. A Study of Nationalism in Germany and Austria, London 1974
- TÁLOS, Emmerich**, Staatliche Sozialpolitik in Österreich. Rekonstruktion und Analyse, Wien 1981
- TÁLOS, Emmerich, WÖRISTER, Karl**, Soziale Sicherung im Sozialstaat Österreich. Entwicklung-Herausforderungen-Strukturen, Baden-Baden 1994
- Trianonská smlouva**. Devadesát let poté. Sborník textů, ed. Jindřich Dejmek, Marek Loužek, Praha 2010
- TURNER, Henry-Ashby**, Hitlers Weg zur Macht. Der Januar 1933, München 1997
- VANKU, Milan**, Mala Antanta 1920-1938, Titovo Užice 1969

Vierzig Jahre danach. Der 4. März 1933 im Urteil von Zeitgenossen und Historikern, hrsg. von Anton Benya, Gerhard Botz, Ernst Koref, Bruno Kreisky, Otto Probst, Wien 1973, (Veröffentlichungen des Dr.-Karl-Renner-Institutes)

Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975

WALTER, Friedrich, Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500-1955, Wien, Graz, Köln 1972

WALTERS, Paul Francis, A History of the League Nations, London 1952

WALTERSKIRCHEN, Gudula, Ernst Rüdiger Starhemberg oder die Spuren der 30er Jahre, Wien 2002

WALTERSKIRCHEN, Gudula, Engelbert Dollfuß, Arbeitermörder oder Heldenkanzler, Wien 2004

WANDY CZ Piotr S., France and Her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno, Minneapolis 1962

WANDY CZ Piotr S., The Twilight of French Eastern Alliances 1926-1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland, Princeton 1988

WEHLER, Hans-Ulrich, Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Bd. 4, Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914-1949, München 2003

WEINBERG, Gerhard, The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933-1936, Chicago 1970

WEISSENSTEINER, Friedrich, Der ungeliebte Staat: Österreich zwischen 1918 und 1938, Wien 1990

WILTSCHEGG, Walter, Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung, Wien 1985

WINKLER, Heinrich-August, Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie, München 1993

WINKLER, Heinrich-August, Der lange Weg nach Westen, Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik, Bd. 1, München 2000

WIRSCHING, Andreas, Die Weimarer Republik. Politik und Gesellschaft, München 2000

WOHNOUT, Helmut, Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Gesetzgebung im autoritären Österreich, Graz, Wien, Köln 1993

WOLF, Gerald Michael, „Jetzt sind wir Herren...“ Die NSDAP im Bezirk Deutschlandsberg und der Juli-Putsch 1934, Innsbruck 2008

WRIGHT, Jonathan, Gustav Stresemann (1878-1929). Weimars größter Staatsman, München 2006

WUTTE, Martin, Kärntens Freiheitskampf 1918-1920, Klagenfurt 1985, 2. Auflage

WYSOCKI, Josef, Infrastruktur und wachsende Staatsausgaben. Das Fallbeispiel Österreich 1868-1913, Stuttgart 1975

ZAUN, Harald, Paul von Hindenburg und die deutsche Außenpolitik 1925-1934, Köln, Weimar, Wien 1999

ZEIDLER, Miklós, Ideas on territorial revision in Hungary 1920-1945, Boulder 2007

Zeitgeschichte als Problem, hrsg. von Wolfgang Schieder, Alexander Nützenadel, Göttingen 2004, (Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft 20)

ZEMAN, Zbyněk, Edvard Beneš-politický životopis, Praha 2000

ZIMMERMANN, Horst, Die Schweiz und Österreich während der Zwischenkriegszeit. Eine Studie und Dokumentation internationaler Beziehungen im Schatten der Grossmächte, Wien 1973

ZIMMERMANN, Ludwig, Deutsche Außenpolitik in der Ära der Weimarer Republik, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main 1958

ZÖLLNER, Erich, Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien 1984, 7. Auflage

Články, dílčí studie

ABLEITINGER, Alfred, Grundlegung der Verfassung, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalník, Erika Weinzierl, Graz, Wien, Köln 1983, s. 147-194

ACKERL, Isabella, Das Ende der christlichsozial-großdeutschen Regierungskoalition, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 82-94

ACKERL, Isabella, Das Kampfbündnis der NSDAP mit Großdeutscher Volkspartei von 15. Mai 1933, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten

Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 121-128

ACKERL, Isabella, Ernst Streeruwitz 1874 bis 1952, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner und Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 131-146

ÁDÁM, Magda, Delusions about Trianon, in: The Versailles System and Central Europe, ed. Magda Ádám, 2004, s. 29-42

AGSTNER, Rudolf, Vom k.u.k. Ministerium des Äußern zum Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten, in: Österreichs Spitzendiplomaten zwischen Kaiser und Kreisky. Biographisches Handbuch der Diplomaten des Höheren Auswärtigen Dienstes 1918 bis 1959, hrsg. von Rudolf Agstner, Gertrude Enderle-Burcel, Michaela Follner, Wien 2009, s. 53-76

ALMOND, Gabriel A., Comparative Political Systems, in: JP 18, 1956, No. 3, s. 391-409

ANGERER, Thomas, An Incomplete Discipline: Austrian Zeitgeschichte and Recent History, in: Austria in the Nineteen Fifties, ed. by Günther Bischof, Anton Pelinka, Rolf Steininger, New Brunswick, London 1994, s. 207-251

AUERBACH, Hellmuth, Eine nationalsozialistische Stimme zum Wiener Putsch vom 25. Juli 1934, in: VfZ 12, 1964, Heft 2, s. 201-218

BALÍK, Stanislav, Dollfusovo a Schuschniggovo Rakousko. Případová studie organicko-etatického autoritativního režimu, in: Středoevropské politické studie 4, 2002, č. 2-3, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=43>, ověřeno k 10. červenci 2012

BARIÉTY, Jacques, Der Tardieu Plan zur Sanierung des Donaauraums (Februar-Mai 1932), in: Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929-1933. Referate und Diskussionsbeiträge eines Augsburger Symposions 29. März bis 1. April 1979, hrsg. von Josef Beder, Klaus Hildebrand, Klaus Peter Prem, Marie Luise Rocker, Rolf Wenzel, München 1980, s. 361-388

BÁTONYI, Gábor, Anglo-Austrian Relations between the Wars, in: Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan und Elisabeth Vyslonzil, Wien, München 2007, (Sonderheft, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, hrsg. von Arnold Suppan), s. 115-128

BAUER, Kurt, Hitler und der Juliputsch 1934. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Außenpolitik in der Frühphase des Regimes, in: VfZ 59, 2011, Heft 2, s. 193-227

BECKER, Josef, Brüning, Prälát Kaas und das Problem einer Regierungsbeteiligung der NSDAP 1930-1932, in: HZ, Bd. 196, 1963, Heft 1, s. 74-111

BECKER, Josef, Heinrich Brüning in den Krisenjahren der Weimarer Republik, in: GWU 17, 1966, Heft 4, s. 201-219

- BEER, Siegfried**, Das Außenpolitische Dilemma Österreichs 1918-1933 und die österreichischen Parteien, in: Das Parteiwesen Österreichs und Ungarns in der Zwischenkriegszeit, hrsg. von Anna M. Drabek, Richard Georg Plaschka, Helmut Rumpler, Wien 1990, s. 169-186
- BERGEM, Wolfgang**, Politische Kultur und Geschichte, in: Politische Kultur. Forschungsstand und Forschungsperspektiven, hrsg. von Samuel Salzborn, Frankfurt am Main 2009, s. 201-229
- BERGER, Peter**, The Austrian Economy 1918-1938, in: Economic Development in the Habsburg Monarchy and in the Successor States, ed. by John Komlos, New York 1990 s. 270-284
- BERGER, Peter, NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří**, Der Beitrag der Tschechoslowakischen Republik zur Sanierung der österreichischen Finanzen 1919-1938, in: Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996, s. 169-210
- BERG-SCHLOSSER, Dirk**, Forum „Politische Kultur“ der PVS, in: PV 22, 1981, Nr. 1, s. 110-117
- BIELKA, Erich**, Wie viele Österreicher waren in der Ersten Republik für den Anschluss an Deutschland? in: GuGe 7, 1988, s. 38-50
- BINDER, Dieter Anton**, Der grundlegende Wandel in der österreichischen Außenpolitik 1933. Ein Beitrag zum quasineutralen Status der 1. Republik, in: GuG 2, 1983, Heft 3, s. 226-243
- BINDER, Dieter Anton**, Zur Funktion des Dollfuss-Bildes in der sozialdemokratischen Propaganda, in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 29-46
- BOLDT, Hans**, Der Artikel 48 der Weimarer Verfassung. Sein historischer Hintergrund und seine politische Funktion, in: Die Weimarer Republik-Belagerte Civitas, hrsg. von Michael Stürmer, Königstein 1985, 2. Auflage, s. 288-309
- BOTZ, Gerhard**, Faschismus und Lohnabhängige in der Ersten Republik, in: ÖGL 21, 1977, Nr. 2, s. 102-128
- BOTZ, Gerhard**, Das Anschlussproblem (1918-1945) aus österreichischer Sicht, in: Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 179-198
- BOTZ, Gerhard**, Strukturwandlungen des österreichischen Nationalsozialismus (1904-1945), in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 163-193

BOTZ, Gerhard, Die Ausschaltung des Nationalrats im Urteil von Zeitgenossen und Historikern, in: Gerhard Botz, Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918, Frankfurt, New York 1987, s. 119-154

BOTZ, Gerhard, Der „4. März“ als Konsequenz ständischer Strukturen, ökonomischer Krisen und autoritärer Tendenzen, in: Gerhard Botz, Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918, Frankfurt, New York 1987, s. 155-180

BOTZ, Gerhard, Quantitative Analyse der Sozial- und Altersstruktur der österreichischen NSDAP-Mitglieder (1926-1945), in: Bericht über den 17. Historikertag in Eisenstadt 31.8. – 5.9. 1987, Wien 1989, s. 317-325

BOTZ, Gerhard, Arbeiterschaft und österreichische NSDAP-Mitglieder (1926-1945) in: Arbeiterschaft und Nationalsozialismus in Österreich. In memoriam Karl R. Stadler, hrsg. von Rudolf G. Ardelt, Hans Hautmann Wien, Zürich 1990, s. 29-48.

BRACHER, Karl Dietrich, Brüning unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik, in: VfZ 19, 1971, Heft 2, s. 113-123

BRUCKMÜLLER, Ernst, Sozialstruktur und Sozialpolitik, in: Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalník, Graz, Wien, Köln 1983, s. 381-436

BRUCKMÜLLER, Ernst, Österreichbegriff und Österreich-Bewusstsein in der Franzisko-Josephinischen Epoche, in: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Stourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 255-288

BUKERT, Günther, Der Landbund in Österreich, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 207-217

BYSTRICKÝ, Valerián, DEÁK, Ladislav, Problém odzbrojenia v rokoch 1932-1933, in: SŠ - História 15, 1973, s. 79-119

CABADA, Ladislav, Aspekty české politické kultury, in: Ladislav Cabada, Karel Vodička, Politický systém České republiky, Praha 2003, s. 163-181

CONZE, Eckart, Abschied von Diplomatiegeschichte? Neue Forschungen zur Rolle der Bundesrepublik in den internationalen Beziehungen 1949-1969, in: HJb 116, 1996, s. 137-154

CONZE, Werner, Die Krise des Parteienstaates in Deutschland 1929/30, in: HZ, Bd. 178, 1954, Heft 1, s. 47-83

CONZE, Werner, Brünnings Politik unter dem Druck der großen Krise, in: HZ, Bd. 199, 1964, Heft 3, s. 529-550

DACHS, Herbert, Parteiensystem, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 143-159

DEÁK, Ladislav, Pakt štyroch veľmocí - predohra k Mnichovu, in: HČ 20, 1972, č. 2, s. 333-362

DEJMEK, Jindřich, Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922-1925). Ke Kroftově vyslanecké misi, in: MD 1, 1993, s. 121-165

DEJMEK, Jindřich, Československo a Německo v polovině dvacátých let, in: HaV 42, 1993, č. 3, s. 79-109

DEJMEK, Jindřich, Počátky diplomatických vztahů mezi Československem a Vatikánem (1920-1921). (Kroftova vyslanecká mise v Římě), in: ČČH 91, 1993, č. 2, s. 224-246

DEJMEK, Jindřich, Československo-rakouské politické vztahy v období jednání o německo-rakouské celní unii (1930-1931), in: MD 2, 1994, s. 233-261

DEJMEK, Jindřich, Československo-britské vztahy v rámci locarnského bezpečnostního systému (1926-1936). (Náčrt hlavních problémů), in: MD 6, 1998, s. 7-98

DEJMEK, Jindřich, Czechoslovak Foreign Policy and the Search for Security in the Central Europe between the World Wars (a Survey of Basic Problems), in: HSN 3-4, 1996-1997, Prague 1998, s. 107-145

DEJMEK, Jindřich, Velká Británie v zahraniční politice Československa 1918-1938. (Náčrt hlavních problémů), in: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník mezinárodní vědecké konference. V Praze 5. – 8. října 1998. Valdštejnský palác-Senát Parlamentu, ed. Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Josef Harna, Díl 2, Praha 1999, s. 526-541

DEJMEK, Jindřich, Československo a státy střední Evropy; náčrt, komparace některých předpokladů a rysů jejich politického vývoje, in: MD 8, 2000, s. 127-151

DEJMEK, Jindřich, Vývoj ministerstva zahraničních věcí a diplomacie Československa v letech 1918-1992, in: Jindřich Dejmek, Československo. Jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky, Praha 2002, s. 333-343.

DEJMEK, Jindřich, Edvard Beneš-obtížná cesta k politické biografii, in: ČČH 102, 2004, č. 3, s. 624-662

DIAS, Patrick V., Der Begriff „Politische Kultur“ in der Politikwissenschaft, in: Systemtheorie, Systemanalyse und Entwicklungsländerforschung hrsg. von Dieter Oberndörfer, Berlin 1971, s. 409-448

DOSTAL, Thomas, Die Großdeutsche Volkspartei, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 195-206

EDMONSON, Earl, Heimwehren und andere Wahrverbände, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 261-276.

EHMER, Josef, Die Kommunistische Partei Österreichs, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 218-230

ELZ, Wolfgang, Weimarer Republik und ihre Außenpolitik. Ein Forschungs- und Literaturbericht, in: HJb 119, 1999, s. 307-375

ENDERLE-BURCEL, Gertrude, Karl Buresch, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 174-188

FALTER, Jürgen, HÄNISCH, Dirk, Wahlerfolge und Wählerschaft der NSDAP in Österreich von 1927 bis 1932: Soziale Basis und Parteipolitische Herkunft, in: Zeitgeschichte 15, 1987-1988, Heft 6, s. 223-244

FELLNER, Fritz, Die Pariser Vororteträge von 1919/20, in: Versailles-St. Germain-Trianon. Umbruch in Europa vor fünfzig Jahren, hrsg. von Karl Bosl unter Mitarbeit von Winfried Baumgart, Fritz Fellner, Koloman Gajan, Péter Hának, Peter Claus Hartmann, Friedrich Prinz, Helmut Rumpler, Geog E. Schmidt, Kurt Wessely, München, Wien 1971, s. 7-23

FELLNER, Fritz, Die Friedensordnung von Paris 1919/20-Machtdiktat oder Rechtsfriede?, in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 39-54

FELLNER, Fritz, Der Vertrag von St. Germain, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalník, Erika Weinzierl, Wien, Graz, Köln 1983, s. 85-106

FELLNER, Fritz, Der Vertrag von Saint Germain, in: Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882-1919, hrsg. von Heidrun Maschl und Brigitte Mazohl-Wallnig, Wien, München 1994, s. 282-304

FELLNER, Fritz, Die Friedensordnung von Paris 1919/20-Machtdiktat oder Rechtsfriede? Versuch einer Interpretation, in: Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882-1919, hrsg. von Heidrun Maschl und Brigitte Mazohl-Wallnig, Wien, München 1994, s. 305-320

FOLLNER, Michaela, Der Aufbau des Bundesministeriums für Auswärtige Angelegenheiten von 1918 bis 1959, in: Österreichs Spitzendiplomaten zwischen Kaiser und Kreisky. Biographisches Handbuch der Diplomaten des Höheren Auswärtigen Dienstes 1918 bis 1959, hrsg. von Rudolf Agstner, Gertrude Enderle-Burcel, Michaela Follner, Wien 2009, s. 77-101

FREVERT, Ute, Neue Politikgeschichte: Konzepte und Herausforderungen, in: Neue Politikgeschichte. Perspektiven einer historischen Politikforschung, hrsg. von Ute Frevert, Heinz Gerhard Haupt, Frankfurt am Main, New York 2005, s. 7-26

FRITZL, Hermann, UITZ, Martin, Kritische Anmerkungen zur sogenannten Lagertheorie, in: ZfP 4, 1975, Heft 3, s. 325-333

GEMÉS, Andreas, Der Tardieu-Plan und Österreich. Politische und wirtschaftliche Aspekte eines mitteleuropäischen Integrationsversuches, in: Zeitgeschichte 33, 2006, Nr. 5, s. 261-286.

GOLDINGER, Walter, Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931, in: Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag, hrsg. von Institut für österreichische Geschichtsforschung und von der Katholischen Akademie, Graz, Wien, Köln 1965, s. 527-546

HAAS, Hanns, Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu-Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919, in: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, ed. Hans Mommsen, Dušan Kováč, Jiří Malíř, Michaela Marková, Brno 2000, s. 113-178

HAJDÚ, Tibor, NAGY, Zsuzsa L., Revolution, Counterrevolution, Consolidation, in: A History of Hungary, ed. Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank, Indiana 1990, s. 295-318

HANTSCH, Hugo, Engelbert Dollfuss (1892-1934), in: Gestalter der Geschichte Österreichs, hrsg. von Hugo Hantsch, Innsbruck, Wien, München 1962, s. 611-624

HASIBA, Gernot, Johannes Schober und die Verfassungsreform 1929, in: GuG 2, 1983, Heft 1, s. 47-68

HAUSER, Oswald, Der Plan einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die europäische Föderation, in: HZ, Bd. 179, 1955, s. 45-92

HILDEBRAND, Klaus, Geschichte oder Gesellschaftsgeschichte? Die Notwendigkeit einer politischen Geschichtsschreibung von den internationalen Beziehungen, in: HZ, Bd. 223, 1976, Heft 2, s. 328-357

HILLGRUBER, Andreas, Das Anschlussproblem (1918-1945)–aus deutscher Sicht, in: Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 161-178

HILLGRUBER, Andreas, Politische Geschichte in moderner Sicht, in: HZ, Bd. 216, 1973, Heft 3, 529-552

HOLTMANN, Everhard, Politische Tendenzjustiz während des Februaraufstands, in: Das Jahr 1934: 12. Februar. Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974, hrsg. Von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 45-57

HÖMIG, Herbert, Heinrich Brüning. Kanzler in der Krise der Weimarer Republik. Eine Bilanz nach siebzig Jahren, in: HPM 7, 2000, s. 39-52

HORČIČKA, Václav, Anšlus? Rakousko-německé vztahy v éře Gustava Stresemanna 1923-1929, in: „Dvacáté století“ Ročenka semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 1, 2004, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka, s. 27-64

HOUSKA, Ondřej, Československo, Itálie a projekty k upevnění nezávislosti Rakouska v roce 1925, in: ČČH 104, 2006, č. 2, s. 304-331

HOUSKA, Ondřej, Edvard Beneš a plán zavedení preferenčních cel mezi Československem a Rakouskem v roce 1925, in: MD 12, 2004, s. 125-152

HOUŠTECKÝ, Miloslav, Plán rakousko-německé celní unie v roce 1931 a postoj Československa, in: ČsČH 4, 1956, č. 1, s. 27-51

IRMANOVÁ Eva, Maďarská reflexe střední Evropy. Jednotný stát, federace nebo společenství států? in: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, ed. Emil Voráček, Miroslav Šesták, Praha 2000, s. 131-151

IRMANOVÁ, Eva, Maďarsko a trianonská mírová smlouva (Devadesát let od jejího podepsání) in: SIPř 96, 2010, č. 1-2, s. 41-64

JAGSCHITZ, Gerhard, Die Anhaltelager in Österreich, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 128-151

JAGSCHITZ, Gerhard, Engelbert Dollfuß, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 189-216

JAGSCHITZ, Gerhard, Die Nationalsozialistische Partei, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 230-244

JANČÍK, Drahomír, Celní unie v úvahách o střeoevropské hospodářské integraci (1918-1938), in: Československo a střední Evropa v meziválečné době. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 3, 1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1996, s. 61-91

JANČÍK, Drahomír, Hospodářský regionalismus a krizový vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě třicátých let, in: Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938, Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et

Historica 1–1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999, s. 167-199

JEDLICKA, Ludwig, Die Außenpolitik der Ersten Republik, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927 bis 1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 103-113

JEDLICKA, Ludwig, Österreich und Italien 1922–1938, in: Innsbruck–Venedig. Österreichisch–italienische Historikertreffen, hrsg. von Adam Wandruszka, Ludwig Jedlicka, Wien 1975, s. 197-219

JEDLICKA, Ludwig, Das autoritäre System in Österreich, in: Ludwig Jedlicka, Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975, Wien, Sankt Pölten 1977, s. 215-236

JEDLICKA, Ludwig, Die Außenpolitik der Ersten Republik, in: Diplomatie und Außenpolitik Österreichs. 11. Beiträge zu Ihrer Geschichte, hrsg. von Erich Zöllner, Wien 1977, s. 152-168

KATER, Michael, Zur Soziologie der frühen NSDAP. Werner Conze zum 60. Geburtstag gewidmet, in: VfZ 19, 1971, Heft 2, s. 124-159

KITTEL, Manfred, Zwischenkriegszeit und Weimarer Republik (1918-1933/39), in: Einführung in die Zeitgeschichte hrsg. von Horst Möller, Udo Wengst, München 2003, s. 52-99

KOCH, Klaus, Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung, in: Bd. 4, Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung, 11. Juni 1921 bis 6. November 1922, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1998, s. 9-25

KOCH, Klaus, Jahre der Souveränität, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 6, Jahre der Souveränität 16. Juni 1926 bis 11. Februar 1930, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2004, s. 11-26.

KRIECHBAUMER, Robert, Der Landbund. Historische Entwicklungslinien einer deutschnationalen Milieupartei in der Ersten Republik, in: Brennpunkt Mitteleuropa. Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag, hrsg. von Ulfried Burz, Michael Derndarsky, Werner Drobesh, Klagenfurt 2000, s. 519-534

KUČERA, Rudolf, Idea Panevropy po první světové válce, in: SE 9-10, 1994, č. 44-45, s. 135-138

KVAČEK, Robert, Boj o Rakousko v letech 1933-1938 a československá zahraniční politika, in: SBH 12, 1964, s. 241-287

LANG, Verena Hilde, Wilhelm Miklas, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 192-204

LESER, Norbert, 12 Thesen zum 12. Februar, in: Das Jahr 1934: 12. Februar. Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 58-64

LESER, Norbert, Die politischen Aspekte der Krise der Demokratie und der Sozialdemokratie, in: Februar 1934. Ursachen, Fakten, Folgen. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium des Dr. Karl-Renner Instituts abgehalten vom 13. bis 15. Februar 1984 in Wien, hrsg. von Helge Zoitl, Wien 1984, s. 143-154

LESER, Norbert, Österreichs Demokratie am 19. Juni 1931 – Das Koalitionsangebot Ignaz Seipel an Otto Bauer, in: CHD 1, 1984, s. 52-62

LESER, Norbert, Bruch der Koalition Voraussetzungen und Konsequenzen, in: Koalitionsregierungen in Österreich. Ihr Ende 1920 und 1966. Protokoll des Symposiums „Bruch der Koalition“ in Wien am 28. April 1980, Wien 1985, s. 33-45 (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Rudolf Neck und Adam Wandruszka, Gesamtedaktion Isabella Ackerl)

LIEBMANN, Maximilian, Ignaz Seipel-Mensch, Christ, Priester, in: CHD 3, 1985, Nr. 2, s. 201-210.

LIJPHART, Arend, Consociational Democracy, in: WP 21, 1969, No. 2, s. 207-225, (česky otištěno v Antologie světových politologů, II. díl, ed. Blanka Říchová, Aleš Lisa, Praha 1995, s. 9-32)

LINZ, Juan José, Autoritäre Regime, in: Politikwissenschaft, hrsg. von Dieter Nohlen, Rainer-Olaf Schultz, München, Zürich 1985. s. 62-65

LIPGENS, Walter, Europäische Einigungsidee 1923-1930 und Briands Europaplan im Urteil der deutschen Akten, in: HZ, Bd. 203, 1966, Heft 1, s. 46-89; Heft 2, s. 316-363

LIPSET, Seymour, ROKKAN, Stein, Cleavage structure, party systems and voter alignments: An introduction, in: Party systems and voter alignments. Cross-National Perspective, ed. by Seymour Lipset, Stein Rokkan, New York 1967, s. 1-64

MADERTHANER, Wolfgang, Die Sozialdemokratie, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 177-194

- MATSCH, Erwin**, Die Auflösung des österreichisch-ungarischen Auswärtigen Dienstes 1918/20, in: MÖStA 30, 1977, s. 288-316
- MICHALKA, Wolfgang**, Deutsche Außenpolitik 1920–1933, in: Die Weimarer Republik 1918-1933. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans Adolf Jacobsen, Bonn 1988, 2. Auflage, s. 303-326
- MÖLLER, Horst**, Was ist Zeitgeschichte?, in: Einführung in die Zeitgeschichte, hrsg. von Horst Möller, Udo Wengst, München 2003, s. 13-51
- MOMMSEN, Hans**, Brüning als Reichskanzler. Das Scheitern eines politischen Alleinganges, in: Wirtschaftskrise und liberale Demokratie. Das Ende der Weimarer Republik und die gegenwärtige Situation, hrsg. von Karl Holl, Göttingen 1978, s. 16-45
- MOMMSEN-RIEDL, Margareta**, Österreich, in: Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa, Stuttgart 1981, s. 441-470
- MORAVCOVÁ, Dagmar**, Panevropská unie mezi dvěma světovými válkami, in: SE 13, 1997, č. 70, s. 101-111, č. 71, s. 50-64
- MORAVCOVÁ, Dagmar**, Hospodářské a politické aspekty německých reparací 1918-1932, in: Acta Oeconomica Pragensia. K hospodářským dějinám 20. století, ed. Martin Kovář, František Stellner 13, 2005, č. 3, s. 48-68
- MÜLLER, Wolfgang**, Zum Konzept der Politischen Kultur, in: Zeitgeschichte 12, 1984/1985, Heft 1. s. 26-35
- MÜLLER, Wolfgang, PHILIPP, Winfried, STEININGER, Barbara**, Die Regierung, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 72-89
- NECK, Rudolf**, Simmering – 16. Oktober 1932. Vorspiel zum Bürgerkrieg, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 94-102
- NECK, Rudolf**, Thesen zum Februar. Ursprünge. Verlauf, Folgen, in: Das Jahr 1934: 12. Februar. Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974, hrsg. Von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 15-24
- NECK, Rudolf**, Sozialdemokratie, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalnik, Erika Weinzierl, Graz, Wien, Köln 1983, s. 225-248
- NOVÁK, Miroslav**, Je konsensuální model demokracie nejlepší?, in: SČ 34, 1998, č. 1, s. 3-21, č. 2, s. 131-144

- NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří**, K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období, in: SISb 91, 1993, s. 24-29
- OLIVOVÁ, Věra**, Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků v roce 1921, in: ČSČH 7, 1959, č. 4, s. 675-698
- OLIVOVÁ, Věra**, K historii československo-rakouské smlouvy z roku 1921, in: ČsČH 9, 1961, č. 2, s. 198-219
- ORDE, Anne**, The Origins of the German-Austrian Custom Union Affair of 1931, in: CEH 13, 1980, s. 34-59
- ORMOS, Mária**, The Early Interwar Years 1921-1938, in: A History of Hungary, ed. Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank, Indiana 1990, s. 319-338
- PAWLOWSKY, Verena**, Werksoldaten, graue Mandln, 50-Groschen-Dragonier. Der Freiwillige Arbeitsdienst in Österreich, in: Zeitgeschichte 17, 1989-1990, Heft 5, s. 226-235
- PEBALL, Kurt**, Februar 1934: Die Kämpfe, in: Das Jahr 1934: 12. Februar. Protokoll des Symposiums in Wien am 5. Februar 1974, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 25-33
- RATH, John**, The First Austrian Republic-Totalitarian, Fascist, Authoritarian, or What?, in: Beiträge zur Zeitgeschichte. Festschrift Ludwig Jedlicka zum 60. Geburtstag, hrsg. von Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Sankt Pölten 1976, s. 163-188
- RAUPACH, Hans**, Strukturelle und institutionelle Auswirkungen der Weltwirtschaftskrise in Ost-Mitteleuropa, in: VfZ 24, 1976, Heft 1, s. 38-57
- RAUSCHER, Walter**, Europa in der österreichischen Außenpolitik zwischen 1919 und 1938, in: Europäische Dimensionen österreichischer Geschichte, hrsg. von Ernst Brückmüller, Wien 2002, s. 131-142
- RAUSCHER, Walter**, Österreichs Außenpolitik im Zeichen von Besuchdiplomatie und bilateralen Handelsbeziehungen, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 5, 7. November 1922 bis 15. Juni 1926, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2002, s. 11-26
- RAUSCHER, Walter**, Briandplan und Zollunionsprojekt. Die österreichische Außenpolitik 1930/31, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich, Bd. 7, Das österreichisch-deutsche Zollunion 12. Februar 1930 bis 11. September 1931, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2006
- RÖDDER, Andreas**, Dichtung und Wahrheit. Der Quellenwert von Heinrich Brüning, in: HZ, Bd. 265, 1997, Heft 1, s. 77-116
- ROHE, Karl**, Politische Kultur und der kulturelle Aspekt von politischer Wirklichkeit, in: Politische Kultur in Deutschland. Bilanz und Perspektiven in Deutschland, hrsg. von Dirk Berg-Schlosser, Jacob Schissler, Opladen 1987, s. 39-48

ROHE, Karl, Politische Kultur und ihre Analyse. Probleme und Aspekte der politischen Kulturforschung, in: HZ, Bd. 250, 1990, Heft 2, s. 321-346

ROHE, Karl, Zum Verständnis eines theoretischen Konzepts, in: Politische Kultur in Ost- und Westdeutschland, hrsg. von Oskar Niedermayer, Klaus von Beyme, Berlin 1994, s. 1-21

ROMPORTLOVÁ Marta, SLÁDEK, Zdeněk, Integrační středoevropský plán A. Tardieua a československá a maďarská politika, in: SFFBU C 25-26, 1978-79, s. 71-98

ROMSICS, Ignác, István Bethlens Außenpolitik in den Jahren 1921-1931, in: SüF 49, 1990, s. 243-290

ROTHFELS, Hans, Zeitgeschichte als Aufgabe, in: VfZ 1, 1953, Heft 1, s. 1-8

SAAFELD, Thomas, ZIMMERMANN, Ekkart, Economic and Political Reactions to the World Economic Crisis of the 1930s in Six European Countries, in: ISQ 32, 1988, No. 3, s. 305-334

SCHAUSBERGER, Franz, Die Landtagswahlen des Jahres 1932 und ihre Folgen, in: CHD 9, 1991-1992, Nr.1, s. 111-132

SCHAUSBERGER, Franz, Die Regierungsbildung Dollfuss I (1932), in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 13-28

SCHAUSBERGER, Norbert, Deutsche Anschlussaspirationen 1918/19. Bisher wenig beachtete ökonomisch-strategische Aspekte zum November 1918, in: November 1918. Entstehung der Republik. Protokoll des Symposiums in Wien 28. bis 30. Oktober 1979, s. 49-58, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

SCHAUSBERGER, Norbert, Österreich und Friedenskonferenz. Zum Problem der Lebensfähigkeit Österreichs nach 1918, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 229-264, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

SCHEFBECK, Günther, Die Provisorische Nationalversammlung und die Gründung der Republik Deutschösterreich, in: Jahrbuch des österreichischen Parlaments. Daten-Fakten-Analysen 1994, s. 285-309

SCHÜTTE-SCHORN, Luise, Ideengeschichte, in: Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Begriffe, hrsg. von Stefan Jordan, Stuttgart 2002, s. 174-178

SIPOS, Péter, Die Sozialdemokratische Partei und die liberale Opposition in Ungarn 1919-1939, in: Das Parteiwesen Österreichs und Ungarns in der Zwischenkriegszeit, hrsg. von Anna M. Drabek, Richard Georg Plaschka, Helmut Rumpler, Wien 1990, s. 127-146

SKALNIK, Kurt, Auf der Suche nach der Identität, in: Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983 s. 11-24

SLÁDEK, Zdeněk, Od pout mírové smlouvy k poutům protekcionismu. Hospodářské vztahy mezi Rakouskem a Malou dohodou ve 20. letech 20. století, in: SHS 25, 1999, s. 125-150

STAMBROOK, Fred, The German-Austrian Custom Union Project of 1931. A Study of German Methods and Motives, in: JCEA 21, 1961, No. 1, s. 15-44

STAUDINGER, Anton, Christlichsoziale Partei, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983, s. 246-273

STAUDINGER, Anton, Die Mitwirkung der christlich-sozialen Partei an der Errichtung des autoritären Ständestaates, in: Österreich 1927 bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien 23. bis 28. Oktober 1972, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien, München 1973, s. 68-74, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 1)

STAUDINGER, Anton, Konzentrationsregierung, Bürgerblock oder präsidentiales Minderheitsregime? Zum angeblichen Koalitionsangebot Ignaz Seipels an die Sozialdemokratie im Juni 1931, in: Zeitgeschichte 12, 1984-1985, Heft 1, s. 1-18

STAUDINGER, Anton, MÜLLER, Wolfgang, STEININGER, Barbara, Die Christlichsoziale Partei, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 160-176

STEININGER, Rolf, „...Der Angelegenheit ein paneuropäischer Mäntelchen umhängen...“ Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931, in: Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. von Michael Gehler, Rainer F. Schmidt, Harm-Hinrich Brandt, Rolf Steininger, Stuttgart 1996, s. 441-480

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, Politické aspekty vývoje výmarské republiky za Velké hospodářské krize (Brüningova éra), in: „Dvacáté století“. Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka 2, 2005, s. 145-196

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, Vybrané aspekty vývoje německého hospodářství za Velké hospodářské krize, in: AOP 13, 2005, č. 3, K hospodářským dějinám 20. století, ed. František Stellner, Martin Kovář, Praha 2005, s. 244-259

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, K ekonomickému vývoji výmarské republiky za Brüningovy éry, in: AOP 15, 2007, č. 7. Půl století hospodářských dějin. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. Václava Průchy, CSc., ed. František Stellner 2007, s. 395-407

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, Ke jmenování Heinricha Brüninga říšským kancléřem, in: Svět historie. Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi, Liberec 2007, s. 81-99

STÖGER, Robert, Der christliche Führer und die „wahre Demokratie“. Zu den Demokratiekonzeptionen von Ignaz Seipel, in: AJVGA 2, 1986, s. 54-67

STOURZH, Gerald, Erschütterung und Konsolidierung des Österreichbewusstseins - Vom Zusammenbruch der Monarchie zur Zweiten Republik, in: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Stourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 289-311

STOURZH, Gerald, Zur Genese des Anschlussverbots in den Verträgen von Versailles, Saint-Germain und Trianon, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 41-53, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

STRMISKA, Maxmilián, Český stranický systém v letech 1998-2006: několik postřehů ke způsobu fungování semipolarizované stranické soustavy, in: Břetislav Dančák, Vít Hloušek, Parlamentní volby 2006 a česká politika, Brno 2006, s. 88-96

STUHLPFARRER, Karl, STEUER, Leopold, Die Ossa in Österreich, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 35-64

STUHLPFARRER, Karl, Zur außenpolitischen Lage Österreichs im Jahre 1934, in: Februar 1934, Ursachen, Fakten, Folgen, hrsg. von Erich Fröschl, Helge Zoitl, Wien 1984, s. 451-461

STUHLPFARRER, Karl, Austrofaschistische Außenpolitik – ihre Rahmenbedingungen und ihre Auswirkungen, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 322-336

SUNDHAUSEN, Holm, Die Kleine Entente. Zu ihrer Rolle im Versailler System, in: SM 24, 1984, Nr. 1-2, s. 17-34

SUNDHAUSEN, Holm, Die Rolle der Kleinen Entente bei der Stabilisierung des Friedens im Donau-Balkan-Raum, in: Friedenssicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit, hrsg. von Mathias Bernath, Karl Nehring, Neuried 1985, s. 139-153

SUPPAN, Arnold, Ethnisches, ökonomisches oder strategisches Prinzip? Zu den jugoslawischen Grenzziehungsvorschlägen gegenüber Österreich im Herbst und Winter 1918/19 (Mit einer Karte), in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 112-179, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

SUPPAN, Arnold, Österreichs Außenpolitik 1918-1938 im Spannungsfeld der Großmächte und Kleinstaaten, in: CHD 8, 1990, Nr. 3, s. 197-224

SUPPAN, Arnold, Mitteleuropa-Konzeption zwischen Restauration und Anschluss, in: Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Brigitta Zaar, Wien 1995, s. 171-198

SUPPAN, Arnold, Die außenpolitischen Beziehungen zwischen Prag und Wien 1918-1938, in: PPHIP 3, 1999, s. 213-286

SUPPAN, Arnold, Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht, in: Edvard Beneš die tschechoslowakische Außenpolitik 1918-1948, hrsg. von Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Wien, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Frankfurt am Main 2002, s. 15-82

SUPPAN, Arnold, Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, in: Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan und Elisabeth Vyslonzil, Wien, München 2007, (Sonderheft, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, hrsg. von Arnold Suppan), s. 25-43

ŠEPTÁK, Miroslav, Julius Curtius a německo-rakouská celní unie v roce 1931, in: SIPř 94, 2008, č. 3, s. 357-371

ŠEPTÁK, Miroslav, Edice dokumentů k československé meziválečné zahraniční politice. Současný stav a budoucí perspektivy, in: Prameň-jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výzkume, ed. Alena Feriancová, Miroslav Glejtek, Nitra 2010, s. 149-159

ŠEPTÁK, Miroslav, Vybrané aspekty maďarské zahraniční politiky na počátku 30. let 20. století, in: SIPř 96, 2010, č. 3-4, s. 263-282

ŠEPTÁK, Miroslav, Panevropa, anebo anšlus? Zahraničně-politické pozadí německo-rakouské celní unie v roce 1931, in: Dvacáté století/The Twentieth Century 2, 2010, č. 1, s. 39-56

ŠEPTÁK, Miroslav, Příčiny přechodu Rakouska od liberální demokracie k autoritativnímu režimu (1918-1933), in: Právněhistorické studie 42, 2012, s. 112-124

TÁLOS, Emmerich, MANOSCHEK, Walter, Zum Konstituierungsprozess des Austrofaschismus, in: Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938, hrsg.

von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 6-27

TÁLOS, Emmerich, MANOSCHEK, Walter, Aspekte der politischen Struktur des Austrofaschismus. (Verfassungs-)Rechtlicher Rahmen-politische Wirklichkeit-Akteure, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, s. 146-154

TÁLOS Emmerich, Sozialpolitik im Austrofaschismus, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, s. 222-237

TÁLOS, Emmerich, Das austrofaschistische Herrschaftssystem, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, s. 394-420

THALMANN, Friedrich, Die Wirtschaft in Österreich, in: Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 487-572

TÓTH, Andrej, Československá diplomacie a první restaurační pokus Karla Habsburského (26. března-5. duben 1921), in: SIPř 88, 2002, č. 3, s. 343-370.

TÓTH, Andrej, Oficiální pozvání Maďarska na pařížskou mírovou konferenci a stanovisko maďarské vlády (prosinec 1919), in: SIPř 91, 2005, č. 2, s. 153-190

TÓTH, Andrej, Odjezd maďarské mírové delegace na pařížskou mírovou konferenci 5. ledna 1920 a odraz této události ve vybraných směrodatných maďarských politických listech, in: SIPř 91, 2005, č. 4, s. 443-462

TÓTH, Andrej, Otázka mírová na maďarské ministerské radě po odjezdu Apponyiho mírové delegace na pařížskou mírovou konferenci do předání definitivního znění mírové smlouvy Maďarsku (leden-květen 1920), in: SIPř 92, 2006, č. 3, s. 353-387

TÓTH, Andrej, Stanovisko Budapešti v otázce podpisu mírové smlouvy se spojeneckými a přidruženými mocnostmi (květen-červen 1920), in: SIPř 93, 2007, č. 2, s. 177-215

TÓTH, Andrej, Otázka personálního zajištění podpisu Trianonské mírové smlouvy se spojeneckými a přidruženými mocnostmi na schůzích maďarské ministerské rady (květen 1920), in: SIPř 94, 2008, č. 3, s. 329-356

TÓTH, Andrej, Devadesát let trianonské mírové smlouvy. Hlavní momenty z jednání maďarské ministerské rady a maďarské mírové delegace v otázce mírové smlouvy s dohodovými mocnostmi (prosinec 1919-červen 1920), in: Dvacáté století/The Twentieth Century 2, 2010 č. 2, s. 57-78

VAJDOVÁ, Zdeňka, Politická kultura: krátká historie konceptu a aktualita výzkumu. Přehledová stať. Politische Kultur: kurze Geschichte des Konzeptes und Aktualität der Forschung. Übersicht, in: Politische Kultur/Politická kultura. Deutschland-Tschechien, Německo-Česká Republika, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2004, s. 18-39

- VAJDOVÁ, Zdeňka**, Politická kultura: teoretický koncept a výzkum, in: SČ 32, 1996, č. 3, s. 339-351
- VEBER, Václav**, Mezi východem a západem, in: Václav Veber a kol., Dějiny Rakouska, Praha 2010, s. 515-524, 1. aktualizované a doplněné vydání
- Velká deprese**. Sborník textů, ed. Marek Loužek, Ladislav Tajovský, Praha 2004, (Centrum pro ekonomiku a politiku č. 35/2004)
- VEROSTA, Stephan**, Die österreichische Außenpolitik 1918-1938 im europäischen Staatensystem 1914-1955, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, hrsg. von Kurt Skalník, Erika Weinzierl, Bd. 1, Wien, Graz, Köln 1983, s. 107-146
- WANDRUSZKA, Adam**, Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen, in: Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 289-486
- WANDRUSZKA, Adam**, Das Christlichsozial-konservative Lager, in: Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 301-353
- WANDRUSZKA, Adam**, Das „nationale Lager“, in: Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 369-406
- WANDRUSZKA, Adam**, Das Sozialistische Lager, in: Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 422-471
- WANDRUSZKA, Adam**, Das „nationale Lager“, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalník, Erika Weinzierl, Graz, Wien, Köln 1983, s. 277-316
- WANDY CZ, Piotr S.**, The Little Entente: Sixty Years Later, in: SEER 59, 1981, No. 4, s. 548-564
- WEHLER, Hans-Ulrich**, Moderne Politikgeschichte oder „Grosse Politik der Kabinette“, in: GuG 1, 1973, s. 344-369
- WEHLER, Hans-Ulrich**, Kritik und kritische Antikritik, in: HZ, Bd. 225, 1977, Heft 2, 347-384
- WEHLER, Hans-Ulrich**, „Moderne“ Politikgeschichte? Oder: Willkommen im Kreis der Neorankeaner von 1914, in: GuG 22, 1996, s. 257-266
- WEINZIERL, Erika**, Kirche und Politik, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalník, Graz, Wien, Köln 1983, s. 437-496
- WENGST, Udo**, Heinrich Brüning (1885-1970), in: Weimarer Republik. Portrait einer Epoche in Biographien, hrsg. von Michael Fröhlich, Darmstadt 2002, s. 282-292
- ZÖLLNER, Erich**, Der Österreichbegriff. Aspekte seiner historischen Formen und Wandlungen, in: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Stourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 19-34

Seznam zkratek

AJVGA = Archiv. Jahrbuch des Vereins für die Geschichte der Arbeiterbewegung
AOP = Acta Oeconomica Pragensia
CEH = Central European History
CHD = Christliche Demokratie. Vierteljahresschrift für Zeitgeschichte, Sozial- und Kultur- und Wirtschaftsgeschichte des Karl von Vogelsang-Instituts zur Erforschung der christlichen Demokratie in Österreich
ČČH = Český časopis historický
ČsČH = Československý časopis historický
GG = Geschichte und Gesellschaft
GuG = Geschichte und Gegenwart. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Gesellschaftsanalyse und politische Bildung
GWU = Geschichte in Wissenschaft und Unterricht
HaV = Historie a vojenství
HČ = Historický časopis
HJ = The Historical Journal,
HJb = Historisches Jahrbuch
HPM = Historisch-politische Mitteilungen
HSN = Historica Series Nova
HZ = Historische Zeitschrift
ISQ = International Studies Quarterly
JCEA = Journal of Central European Affairs
JP = Journal of Politics
MÖStA = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
ÖGL = Österreich in Geschichte und Literatur
PPHIP = Prague Papers on History of International Relations
PV = Politische Vierteljahresschrift
RSSH = Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych
SBH = Sborník historický
SČ = Sociologický časopis
SE = Střední Evropa
SEER = Slavonic and East European Review
SFFBU = Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity
SHS = Slovanské historické studie
SIPř = Slovanský přehled
SIS = Slezský sborník
SM = Südosteuropa-Mitteilungen

SŠ = Slovanské štúdie - História

SüF = Südosteuropa – Forschungen

VfZ = Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte

MD = Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století

WP = World Politisc

ZfP = Zeitschrift für Politikwissenschaft

